

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
ОДСЕК ЗА ИСТОРИЈУ

Темишварски Срби и прва југословенска држава 1918-1921.

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор: Проф. др Дејан Микавица

Кандидат: Јована Касаш, Мср

Нови Сад, 2020. године

образац 5a**УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ****НАЗИВ ФАКУЛТЕТА _____****KLJUČNA DOKUMENTACIJSKA INFORMACIJA**

Redni broj: RBR	
Identifikacioni broj: IBR	
Tip dokumentacije: TD	Monografska dokumentacija
Tip zapisa: TZ	Tekstualni štampani materijal
Vrsta rada (dipl., mag., dokt.): VR	Doktorska disertacija
Ime i prezime autora: AU	Jovana Kasaš, Msr
Mentor (titula, ime, prezime, zvanje): MN	Prof. dr Dejan Mikavica, redovni professor
Naslov rada: NR	Temišvarski Srbi i prva jugoslovenska država 1918-1921.
Jezik publikacije: JP	Srpski
Jezik izvoda: JI	srp. / eng.
Zemlja publikovanja: ZP	Republika Srbija
Uže geografsko područje: UGP	Vojvodina, Novi Sad
Godina: GO	2020.
Izdavač: IZ	autorski reprint
Mesto i adresa: MA	Novi Sad, dr Zorana Đinđića 2

Fizički opis rada: FO	3 glave, 15 poglavlja, 528 stranica, 2041 reference, 20 priloga
Naučna oblast: NO	Istorija, Istorija Modernog doba
Naučna disciplina: ND	Istorija Jugoslavije
Predmetna odrednica, ključne reči: PO	Srbi u Temišvaru, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, razgraničenje, Temišvar, Banat
UDK	94(=163.41)(498Timișoara)"1918/1921"(043.3)
Čuva se: ČU	FILOZOFSKI FAKULTET, Centralna Biblioteka
Važna napomena: VN	

Izvod: IZ	<p>Srbi u Banatu imaju dugu istorijsku tradiciju o čemu svedoče brojni materijalni i pisani istorijski izvori. Grad Temišvar bio je centar Banata i njegov značaj je kroz istoriju banatskih Srba bio veliki. Temišvar je bio centar Tamiške županije, slobodni kraljevski grad, centar Srpske Vojvodine, mesto održavanja Temišvarskog narodnog sabora i sedište pravoslavne Eparhije temišvarske i njenog episkopa. Predmet istraživanja doktorske disertacije je želja Srba u Temišvaru da žive u prvoj jugoslovenskoj državi nakon Prvog svetskog rata i kako su jugoslovenska strana i temišvarski Srbi doživeli događaje oko razgraničenja u Banatu. Predmet našeg istraživanja nisu bili samo Srbi u Temišvaru u datom istorijskom vremenu, već upravo ta veza između prve jugoslovenske države i Srba Temišvaraca u periodu srpskog imperijuma u Temišvaru i neposredno nakon razgraničenja kada je to bila veza između zemlje matice i nacionalne manjine. Iz tog razloga, istraživanja su vođena iz ugla istraživača iz Srbije na osnovu izvora koji su bili dostupni istraživaču iz Srbije. Važno je napomenuti da je termin –</p>
--------------	---

temišvarski Srbi – svaćen višejako i pod njime smo podrazumevali Srbe koji su pre, za vreme i nakon Prvog svetskog rata živeli u Temišvaru, Srbe koji su nakon oslobođenja došli u Temišvar, odnosno srpske vojnike, njihove komandante, kao i nacionalne radnike, Srbe koji su Temišvar napustili nakon evakuacije srpske vojske i Srbe koji su ostali da žive u Kraljevini Rumuniji. Sa druge strane, posebno je insistirano na stavu jugoslovenske Vlade u Beogradu, članova jugoslovenske delegacije i njenih saradnika u Parizu na Konferenciji mira, članova Narodne uprave iz Novog Sada i vojvođanskih političara kao i kompletnog jugoslovenskog javnog mnjenja prema temišvarskom pitanju. Od krucijalnog značaja bilo je odrediti tačan vremenski i teritorijalni okvir predmeta istraživanja. Pod Temišvarom nismo smatrali celu Tamišku županiju, niti okolinu Temišvara, već usko Temišvar-Grad sa njegovim predgrađima Fabrikom i Mehalom gde su živeli Srbi. Sam period od 1918. do 1921. godine, iako se na prvi pogled čini uzak, predstavlja u trajanju jugoslovenske države jednu, po mnogim stavkama, zaokruženu celinu. Početak perioda predstavlja kraj Prvog svetskog rata, vojne i političke pripreme za ujedinjenje, a zatim započinje unutrašnja i spoljašnja konsolidacija koja se u najvažnijim crtama završila donošenjem ustava 1921. godine i povlačenjem granica. Ideja o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu državu pod dinastijom Karađorđevića postala je politička stvarnost završetkom Prvog svetskog rata. Nakon velikih pobeda, srpska kraljevska vojska bila je prvi činilac koji je tu ideju trebao da ostvari. Drugi činilac bila su Narodna veća koja su krajem oktobra i početkom novembra 1918. godine počela da se osnivaju širom Vojvodine. Srpsko temišvarsko Narodno veće bilo je jedno od prvih, ako ne i prvo koje se obrazovalo na teritoriji Vojvodine. Izabrani članovi iz veća, kao delegati na Velikoj narodnoj skupštini u Novom Sadu održanoj 25. novembra 1918. godine, glasali su da se i ova teritorija priključi prvo Kraljevini Srbiji, a potom i ujedinjenom

	<p>Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim, u skladu sa odlukama mirovne konferencije u Parizu Temišvar je pripao Kraljevini Rumuniji. Nije ispoštovano istorijsko pravo srpske strane na Temišvar, niti želja samog stanovništva, nego je u obzir uzet samo etnički princip, odnosno činjenica da je u Temišvaru živelo više Rumuna nego Srba. Temišvar je bio izuzetno multinacionalan grad, ali želje nemačkog, mađarskog i jevrejskog stanovništva nisu ni razmatrane. Nakon evakuacije Temišvara od strane srpske vojske krajem jula 1919. godine, centar Banata je napustio i deo inteligencije, deo sveštenstva i deo prosvetnih radnika. Time je narod doveden u težak položaj. Srpska pravoslavna crkva u Rumuniji i prosvetni radnici radili su na očuvanju srpske manjine u Temišvaru.</p>
<p>Datum prihvatanja teme od strane NN veća: DP</p>	<p>10. 10. 2014.</p>
<p>Datum odbrane: DO</p>	
<p>Članovi komisije: (ime i prezime / titula / zvanje / naziv organizacije / status) KO</p>	<p>predsednik: član: član:</p>

University of Novi Sad
Key word documentation

Accession number: ANO	
Identification number: INO	
Document type: DT	Monograph documentation
Type of record: TR	Textual printed material
Contents code: CC	Phd Thesis
Author: AU	Jovana Kasaš, Msr
Mentor: MN	Phd Dejan Mikavica, full professor
Title: TI	Serbs in Timișoara and the first Yugoslav state (1918–1921)
Language of text: LT	Serbian
Language of abstract: LA	eng. / srp.
Country of publication: CP	Republic of Serbia
Locality of publication: LP	Vojvodina, Novi Sad
Publication year: PY	2020.
Publisher: PU	Author reprint
Publication place: PP	Novi Sad

Physical description: PD	3 sections, 15 chapters, 528 pages, 2041 references, 20 addition
Scientific field SF	History, History of the Modern Age
Scientific discipline SD	History of Yugoslavia
Subject, Key words SKW	Serbs in Timișoara, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, border delimitation, Timișoara, Banat
UC	94(=163.41)(498Timișoara)"1918/1921"(043.3)
Holding data: HD	The Library of the Department of History, Faculty of Philosophy, University of Novi Sad
Note: N	
Abstract: AB	<p>The Serbs in Banat have a long-standing historical tradition, which is reflected in a great number of material and written historical sources. The city of Timișoara was at the heart of the historical Banat and it had great significance throughout the history of Serbs in Banat. Timișoara was the seat of Timiș County, a free royal town, the hub of Serbian Vojvodina, the place of holding the Timișoara National Convention and the seat of the Serbian Orthodox Diocese of Timisoara with its bishop. The subject of research in this doctoral dissertation represents the aspiration of Serbs in Timișoara for living in the first Yugoslav state after World War I, as well as the perspectives of the Yugoslavs and Timișoara's Serbs regarding the events to do with the border delimitation in Banat. The subject of our research were not only Serbs in Timișoara in the given historical period, but the very relation between the first Yugoslav state and Timișoara's Serbs during the Serbian rule in Timișoara and immediately after the demarcation, when it represented a connection between a national minority and its mother country. For that reason, the investigations were conducted from the perspective of a researcher from Serbia and based on the sources available to a researcher from Serbia. It is important to note that the term</p>

“Timișoara’s Serbs” is used in multiple senses, to refer to the Serbs that had lived in Timișoara before, during and after World War I, to the Serbs that arrived in Timișoara after the liberation, that is, to the Serbian soldiers, their commanders as well as the national activists, then, to the Serbs that fled Timișoara after the evacuation of the Serbian army as well as to the Serbs that remained living in the Kingdom of Romania. On the other hand, special emphasis was placed on the stance of the Yugoslav government in Belgrade, of the members of the Yugoslav delegation and its collaborators in Paris at the Peace Conference, of the members of the National Administration from Novi Sad and the politicians from Vojvodina, as well as of the Yugoslav public as a whole towards the issue of Timișoara. It was of crucial importance to establish with precision the subject of research in terms of its temporal and territorial aspects. By Timișoara we did not consider the whole Timiș County, nor even the broader Timișoara, but strictly the City of Timișoara with its suburbs, Fabric and Mehala, which had been populated by Serbs. Concerning the time period itself, dating from 1918 to 1921, narrow as it might seem at first glance, it represents, in many respects, a complete whole in the existence of the Yugoslav state. Its starting point takes place at the end of World War I, with the military and political preparations for the unification, to be followed by the internal and external consolidation, which mainly resulted in adopting the Constitution of 1921 and fixing the demarcation lines. The idea of the unification of Serbs, Croats and Slovenes within a common state under the reign of the Karađorđević dynasty had become a political reality by the end of World War I. After great victories, the Serbian Royal Army was the first factor that was supposed to realize this idea. The other factor were the National Councils that started being formed in late October and early November of 1918 across Vojvodina. The Serbian National Council of Timișoara was one of the first, if not the first that had been formed

	<p>at the territory of Vojvodina. The elected members of the Council, as delegates at the Grand National Assembly held in Novi Sad on 25th November 1918, voted in favour of incorporating this territory first into the Kingdom of Serbia, and then to the united Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. However, in accordance with the resolutions of the Peace Conference in Paris, Timisoara was annexed to the Kingdom of Romania. What failed to be upheld was the historical claim of Serbs to Timișoara and the aspirations of the population itself, and the only thing that was taken into consideration was the ethnic principle, that is, the fact that there were more Romanians than Serbs living in Timișoara. Timișoara was an exceptionally multinational city, but the preferences of the German, Hungarian and Jewish population had not even been considered. After the evacuation of the Serbian Army from Timișoara in late July 1919, the capital of Banat was also deserted by a part of its intelligentsia, clergy and educational workers. This put the town populace into a very difficult position. The Serbian Orthodox Church in Romania and the educational workers engaged themselves in preserving the Serbian minority in Timișoara.</p>
Accepted on Scientific Board on: AS	10. 10. 2014.
Defended: DE	
Thesis Defend Board: DB	president: member: member:

Садржај

Увод	1
1. Српски империјум у Темишвару	7
1.1. Ослобођење	9
1.2. Темишварски чвор	39
1.3. Велики раднички штрајк	82
1.4. Свакодневни живот Срба у Темишвару као грађана првог реда	105
1.5. Културни живот Срба у Темишвару	137
1.6. Евакуација	162
2. Становништво Темишвара у разграничењу	207
2.1. Темишварско српско Народно веће између Банатске републике и Велике народне скупштине у Новом Саду	208
2.2. Принцип народне консултације	243
2.3. Темишварски Срби у суживоту са Мађарима, Немцима и Јеврејима	274
2.4. Румуни: браћа по страдању у оковима и тамницама, браћа по оружју, вери и традицији	307
2.5. Облици исказивања народног мишљења: зборови, резолуције, депутације и меморандуми	336
3. Срби у Темишвару поново национална мањина	374
3.1. Сеоба Срба из Темишвара	375
3.2. Политички, културни и свакодневни живот темишварских Срба у Краљевини Румунији	401
3.3. Црквени живот темишварских Срба у Краљевини Румунији	433
3.4. Просветни живот темишварских Срба у Краљевини Румунији	458
Закључак	480
Прилози	485
Извори и литература	504

Увод

Срби у Банату имају дугу историјску традицију о чему сведоче бројни материјални и писани историјски извори. Град Темишвар је центар Баната и његов значај је кроз историју банатских Срба био велики. Темишвар је био седиште, на до извесног степена, самоуправне јединице, Тамишке жупаније. Такође, био је седиште православне темишварске Епархије и у њему је столовао темишварски епископ. Темишвар је био и центар Српске Војводине. Након дуготрајних борби крајем 17. и почетком 18. века, Аустрија је успела да од Турске преотме територију Баната. Освајањем Баната у рату са Турском, 1716-1718, Аустрија га после Пожаревачког мира потписаног 1718. године није прикључила Угарској, како је то желело мађарско племство, него га је ставила под управу двора. Крајем 18. и почетком 19. века Срби су се под утицајем јаког страног елемента постепено губили у садашњем румунском Банату. Од тог времена почиње насељавање, пре свега, немачког становништва на ово подручје. Након Аустроугарске нагодбе 1867. године, Банат, Бачка и Барања припадали су угарском административно-територијалном подручју са центром у Будимпешти.

У Темишвару се 1790. године одржао Темишварски Сабор на којем Србима није одбијено право на засебну територију, него је само одложено. Ово је учињено на тај начин да је српском народу остављено да своје природно, привилегијално и признато право оствари сам. Срби су се у Аустроугарској непрекидно борили да им се уместо толерисаног статуса призна статус равноправног политичког народа, а крајњи циљ мађарских власти био је претапање свих националних мањина у мађарски народ. За разумевање проблематике и природне жеље темишварских Срба да живе у првој југословенској држави од највише користи нам је била монографија Дејана Микавице *Српско питање на Угарском сабору*.¹

Национално-ослободилачке тежње народа Војводине су у току историјског развоја сазреле постепено, а прве тенденције долазе до изражаја већ у доба Првог српског устанка. Војвођански Срби су у то време осим ослобођења од феудалног јарма и аустријске власти, желели и уједињење са устаничком Србијом. Одушевљени након победа српске војске у Балканским ратовима, војвођански прваци су све чешће сумњичени

---

¹ види више: Дејан Микавица, *Српско питање на Угарском сабору*, Нови Сад, 2011.

због сепаратистичких тежњи односно намере да се отцепе од Аустроугарске и припоје Краљевини Србији. У то доба, српско становништво у Аустроугарској монархији почиње да у Србији види свој стожер и да од ње очекује слободу и спас. Са друге стране, основни извори политике присаједињења садржани су у вишевековној борби српског народа северно од Саве и Дунава за очување националног идентитета, политичких права, нације и територије. Стварање саме политике присаједињења одиграло се у кратком периоду Првог светског рата, од Нишке декларације, Крфске декларације и Вилсонових начела до прогласа српског Народног одбора у Новом Саду објављеног 3. новембра 1918. године и одржавања Велике народне скупштине у Новом Саду. Завршено је 1. децембра 1918. године проглашењем Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.²

Предмет истраживања докторске дисертације била је жеља Срба у Темишвару да живе у првој југословенској држави и како су југословенска страна и темишварски Срби доживели догађаје око разграничења у Банату након Првог светског рата. Предмет нашег истраживања нису били само Срби у Темишвару у датом историјском времену, већ управо та веза између прве југословенске државе и Срба Темишвараца у периоду српског империјума и непосредно након разграничења када је то била веза између земље матице и националне мањине. Из тог разлога, истраживања су вођена из угла истраживача из Србије на основу извора који су били доступни истраживачу из Србије.

Важно је напоменути да је термин – темишварски Срби – свађен вишејако и под њиме смо подразумевали Србе који су пре, за време и након Првог светског рата живели у Темишвару, Србе који су након ослобођења дошли у Темишвар, односно српске војнике, њихове команданте, као и националне раднике. Са друге стране, посебно је инсистирано на ставу југословенске Владе у Београду, чланова југословенске делегације и њених сарадника у Паризу на Конференцији мира, чланова Народне управе и војвођанских политичара, као и комплетног југословенског јавног мњења према темишварском питању.

Од круцијалног значаја било је одредити тачан временски и територијални оквир предмета истраживања. Под Темишваром нисмо сматрали целу Тамишку жупанију, нити околину Темишвара, већ уско Темишвар-Град са његовим предграђима Фабриком и Мехалом. Сам период од 1918. до 1921. године, иако се на први поглед чини узак, он

---

² види више: Ferdo Čulinović, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb, 1968, 97-100.

представља у трајању југословенске државе једну, по многим ставкама, заокружену целину. Почетак периода представља крај Првог светског рата, војне и политичке припреме за уједињење, а затим започиње унутрашња и спољашња консолидација која се у најважнијим цртама завршила доношењем устава 1921. године и разграничењем.³ Устав Краљевине СХС донет је 28. јуна 1921. године, а 7. јуна 1921. године закључен је уговор између Краљевине СХС и Краљевине Румуније (*Convention d'alliance défensive entre la Roumanie et le Royaume des Serbes, Croates et Slovènes, Signe à Belgrade, le 7 juin 1921*).⁴ Нисмо као оквир узели 1923. годину када је коначно завршено разграничење између Краљевине Румуније и Краљевине СХС из тог разлога што Темишвар тада није играо никакву улогу у разграничењу. Поред тога, временски период од евакуације Темишвара до краја 1921. године био је довољан да прикаже како су се Срби у Темишвару снашли у Краљевини Румунији када су поново послали национална мањина. Тамо где је било потребно изашли смо из оквира дисертације.

Рад је конципиран на три целине, а коришћен је тематски приступ. Прве две целине односе се на исти временски период, односно период од краја октобра 1918. године до краја јула 1919. године, док се трећа целина односи на период након евакуације Темишвара.

Наша истраживања базирана су на релативно богатим архивским изворима, изузетно богатој оновременој штампи, на објављеним изворима богатог садржаја, на литератури општег карактера и на изузетно богатој литератури са подневља данашњег румунског Баната.

Вредне податке пронашли смо у Архиву Војводине, посебно у фонду Народне управе. У циљу сагледавања историјских збивања који су везани за краљевску српску војску детаљна истраживања извршили смо у Војном архиву у Београду. Користили смо се мемоарском историографијом, највише мемоарима команданата српске војске.⁵

---

³ *vidi* више: Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*, Beograd, 1988.

⁴ *vidi* више: Milan Vanku, *Mala antanta 1920-1938*, Titovo Užice, 1969.

⁵ *види* више: Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, (рукописи генерала), приредили Агим Јанузи и Велибор Тодоров, Зајечар, 2016; Душан Додић, *Ратни дневник 1918-1919*, приредили Душко Грбовић, Јелена Вукчевић, Јагодина-Трстеник, 2018; Луј Франше д' Епере, *Мемоари. Солунски фронт. Србија, Балкан, Централна Европа 1918-1919*, Нови Сад, 2018; Милорад Марковић, *Ратни дневници 1912-1918*, Београд, 1977.

Користили смо и званичне војне извештаје објављене у оквиру едиције *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918*.⁶

Коришћена литература није тако бројна. Не постоје историјска дела које се непосредно баве везом између темишварских Срба и прве југословенске државе. Наше опредељење за ову тему резултат је сазнања да о њој не постоје радови историографског карактера уско везани само за овај период. Србима у Темишвару, у овом за њих, историјском периоду, бавили су се и раније историчари, али само у склопу ширих тема, односно у великим временским, тематским и територијалним оквирима па је тако умањен значај овог најважнијег периода. Корисна литература нам је била обимна монографија Љубомира Церовића *Срби у Румунији*.⁷

Од посебне користи су нам били радови са подручја данашње Румуније. У питању су радови аутора Стевана Бугарског самог и као коаутора са Љубомиром Степановим. Ту је и рад Душана Сабљића, као и статистички подаци Слободана Костића.⁸

Што се тиче темишварског питања на Конференцији мира и опште историје југословенске политике разграничења са Румунијом 1919-1920. године необилазан извор нам је била студиозна монографија Андреја Митровића.⁹ У Архиву Југославије у Београду исцрпели смо садржај фонда југословенске делегације на Конференцији мира.

Полазна тачка истраживања нам је била свеска са записницима са седница српског темишварског Народног већа коју је приредио Богумил Храбак и која нам је била

---

⁶ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918. 2. и догађаји по извршеном уједињењу до демобилизације 1920. год, 1918-1919. година, Офанзива. Други период, Гоњење, Трећа фаза - прелаз наших Армија преко Дунава, Саве и Дрине и њихово избијање на демаркационе линије: војно-дипломатска акција за одређивање граница Краљевине Југославије*, књ. 31, Београд, 1939; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918, одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1920*, књ. 32, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд, 2014; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918, одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1920*, књ. 33, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд, 2015.

⁷ види више: Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, од раног средњег века до данашњег времена, Нови Сад, 1997.

⁸ види више: Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, Темишвар, 2008; Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, Темишвар, 2011; Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, Темишвар, 2008; Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, Нови Сад, 2014; Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар – Београд – Нови Сад, 1995; Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, према ауторовом рукопису саставио, допунио и приредио за штампу Стеван Бугарски, Темишвар, 1996; Слободан Костић, *Шематизам православне Српске епархије темишварске у краљевини Румунији за 1924. годину*, Тимишоара, 1925; *Статистички преглед Православне српске епархије темишварске за 1932. годину*, Темишвар, 1932; *Срби у Румунском Банату. Историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*, Темишвар, 1940.

⁹ *vidi više: Andrej Mitrović, Razraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, Novi Sad, 1975.

примаран и незаобилазан извор у току писања дисертације.¹⁰ Међутим, свеска се завршава се записником са седнице 16. (3.) новембра 1918. године. Садржај записника са седнице 26. (13.) децембра 1918. године објављен је у оквиру истраживачког рада аутора дисертације.¹¹ Документ се чува у Архиву Војводине, у фонду 444, у Збирци доктора Јована Милекића под архивском јединицом бр. 654 - Ђура Терзин. Терзин је био секретар српског темишварског Народног већа па је тако овај документ код њега и сачуван. Документ је био изложен на изложби „У огледалу времена – српско грађанско друштво на размеђи векова кроз Збирку др Јована Милекића“ и посебно се захваљујемо Сањи Гавриловић, једном од аутора изложбе која нам је скренула пажњу на овај документ. У истом фонду, у току истраживања, пронашли смо записник са још једне одржане седнице српског темишварског Народног већа, и то записник са седнице 27. (14.) децембра 1918. године који нигде до сада није објављен, него се његов садржај широј научној јавности први пут износи у овој докторској дисертацији. На тај начин волели би да мислимо да смо наставили тамо где је Богумил Храбак стао.

Посебан допринос науци садржан је у томе што ова дисертација пружа целокупну слику војвођанског јавног мњења о темишварском питању. Уз обавезну опрезност и критички однос према оваквој врсти извора, рад на штампи био је тежак, обиман и деликатан и захтевао је много времена. Критички смо обрадили локалну темишварску штампу, односно лист *Слога*. Направили смо одабир из новосадске штампе, па смо тако изабрали гласило Радикалне странке лист *Застава*, лист *Јединство* Демократске странке, лист *Слобода* Социјалдемократске странке и орган српског Народног одбора *Српски лист*. Обрадили смо београдске листове: лист *Политика*, лист *Правда* и лист *Епоха*. Највише података очекивано се налазе у банатским гласилима: вршачком листу *Нова зора*, великокикиндском листу *Српски гласник* и великобечкеречком листу *Банатски гласник*.¹² Штампа нам је пружила слику једног времена, атмосфере и политичких игара.

Милан Петровић, повереник Народне управе за Банат, Бачку и Барању, писао је да ће за рад генерација које долазе успомене савременика бити користан материјал, док је

---

¹⁰ види више: *Записник темишварског Народног већа*, приредио Богумил Храбак, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 10, Нови Сад, 1955, 76-88.

¹¹ види више: Јована Касаш, *Прилике у Темшивару крајем 1918. године и један непознати документ темишварских Срба*, Истраживања, бр. 24, Нови Сад, 2013, 391-400.

¹² Периодика Матице српске у Новом Саду, Народне библиотеке у Београду и Историјског архива у Зрењанину

Стеван Бенин, шеф „Југословенског Пресбира“ у Темишвару, истакао да аутобиографију пише за будућа поколења и оставља је као мали прилог историјату једног судбоносног раздобља.¹³ За писање доктората користили смо аутобиографије Стевана Бенина и др Јована Савковића, новосадског адвоката и члана темишварског Народног већа, које се чувају у Рукописном одељењу Матице српске, као и успомене Милана Петровића, Михаила Полита Десанчића и Јосипа Смодлаке, делегата југословенске делегације на Конференцији мира у Паризу.¹⁴ Овакви мемоарски радови били су нам од изузетне користи са обиље детаља.

Последњи бан Дунавске бановине Краљевине Југославије, Милорад Влашкалин, који је за време Првог светског рата био бележник Епархијске Конзисторије у Темишвару, указао је проф. др Александру Касашу на догађаје који су се одиграли у Темишвару поводом разграничења, на њихов значај, као и на чињеницу да се историчари нису бавили уско овим најзначајнијим периодом и везом прве југословенске државе и Срба у Темишвару у поменутом историјском трајању. Од овог сусрета прошло је више од тридесет година па је тако ова тема чекала више од три деценије да буде обрађена.

Истраживање, међутим, није завршено. Надамо се да смо својим истраживањем потакли на даље бављење овим контраверзним периодом. Свесни смо да је за објективну слику значајно да се на једном месту нађу истраживања из угла румунских, немачких и мађарских историчара настали на основу извора и литературе на румунском, немачком и мађарском језику уско везаним само за овај период и позивамо на такав рад.

---

¹³ види више: Милан Петровић, *Београд или Загреб (Успомене)*, Летопис Матице српске, март 1951, 195-207; види више: Рукописно одељење Матице српске, Аутобиографија Стевана Бенина, М.12.421.

¹⁴ Рукописно одељење Матице српске, Аутобиографија Д-ра Јована Савковића, М. 12. 455; Милан Петровић, *Банат*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 1952; *Како сам свој век провео*, Успомене д-ра Мих. Полита-Десанчића, Београд, 1925; *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, Zemun, 2012.

1. Српски империјум у Темишвару

Први светски рат је почео на Балкану и на Балкану се након четири године страдања и завршио. Распад многонационалне Аустроугарске октобра 1918. године није био случајност нити само последица њеног пораза у Првом светском рату. Радило се о историјском неминовном чину због национално-ослободилачких покрета обесправљених народа Хабсбуршке монархије, те њихове борбе и тежње за стварањем својих националних држава. Међутим, опасност за националне и државне интересе и претензије југословенске државе, посебно у Војводини, представљала је околност што су Велике силе помишљале да одрже Аустроугарску, или бар Мађарску која би се могла модернизовати и у којој би српски народ имао осигуран национални и економски живот и развитак. За идеју уједињења Срба, Хрвата и Словенаца испоставило се да је и поред огромних страдања испало повољно што је рат трајао дуже него што се то претпостављало јер се Аустроугарска сама распала и из разлога што су Савезници сазнали да у Војводини има српског живља који тежи да се са Србијом споји у једну државу, да је тај живаљ за ту идеју подносио велике и тешке жртве, а да је та покрајина од врло великог значаја за економски живот југословенске државе.

Провизоријум између аустроугарске и румунске власти у Темишвару у изворима и у литератури називан је „српски империјум“. Историчари, али и савременици ових догађаја као полазни моменат узимали су увођење у звање новог великог жупана у Темишвару Мартина Филипона кога је поставила Народна управа. Ми сматрамо да је „српски империјум“ почео самим уласком српске војске у град и у тај део Баната. Из тог разлога целину која се односи на период од уласка српске војске 17. новембра 1918. године у Темишвар до евакуације Темишвара крајем јула следеће године назвали смо *Српски империјум*, а термин српски империјум нисмо ставили под наводнике. Сама југословенска страна је напослетку закључила да је позивање на „српски империјум“ неосновано и да се српска власт у Темишвару не признаје до коначних одлука на Конференцији мира и потписивању мировних уговара. Међутим, како смо писали из угла како су темишварски Срби доживели ове догађаје овај термин није стављен под наводнике. Још једно деликатно питање се наметнуло у току писања докторске дисертације, а то је да ли се радило о „ослобођењу“ или „окупацији“, односно да ли се ради

о уједињењу слободних грађана или окупацији одређене територије. Како су темишварски Срби, којима се бавимо у дисертацији, присуство српске војске доживели као ослобођење, поглавље о уласку војске у Темишвар смо тако и насловили, а термин „ослобођење“ нисмо стављали под наводнике.

Тема је у највећој мери политичка. Међутим, у поглављима о свакодневном и културном животу Срба у Темишвару бавили смо се друштвеном историјом. Ова поглавља занована су на дневној, у највећој мери локалној темишварској штампи.

1. 1. Ослобођење¹⁵

*Живели, соколови моји!*¹⁶

Улазак српске војске у некадашњу престоницу Српске Војводине помињали су и раније историчари са ових простора али само у оквиру ширих тема. О свечаним дочецима војске током новембарских дана 1918. године по целој Војводини постоје и службени војни рапорти, сећања савременика и њихови дневници, али највећи број података ипак се може пронаћи у оновременој дневној штампи. Сви ови извори сведоче о еуфоричном расположењу српског, али и другог несловенског живља.¹⁷ Само неке од њих користио је и Љубивоје Церовић за своју монографију *Срби у Румунији*.¹⁸ Када је *Споменица ослобођења Војводине* издата 1929. године, Темишвар готово да није ни поменут из очигитог разлога што Темишвар више није припадао југословенском Банату иако је и он ослобођен новембра 1918. године и као територија на коју је српска војска ушла припојен Краљевини Србији, односно Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца на Великој народној скупштини у

---

¹⁵ Ово поглавље, у извесној мери, објављено је у научном раду аутора дисертације под насловом *Улазак српске краљевске војске у Темишвар 17. новембра 1918. године* у часопису Историјског архива у Кикинди. (Јована Касаш, *Улазак српске краљевске војске у Темишвар 17. новембра 1918. године*, *Attendite: Гласник Историјског архива у Кикинди*, бр. 14, Кикинда, 2018, 177-190.) Нека становишта из поглавља изложена су и на међународном научном скупу „Сто година значајних догађања за Србе у Румунији“ одржаном у Темишвару у новембру 2018. године и објављена су у оквиру зборника радова са скупа. (Јована Касаш, „*Живели, соколови моји!*“ – *Улазак војске Краљевине Србије у Темишвар*, Темишварски зборник, бр. 11, Нови Сад 2019, 69-87.)

¹⁶ Речи Михаила Полита Десанчића упућене представницима српске војске у Темишвару пуковнику Николи Цоловићу, команданту Коњичке дивизије, и пуковнику Петру Саватићу, команданту места Темишвара. Њих двојица дошли су да посете Полита на имању Политове кћерке Владиславе у околини Темишвара 1. децембра 1918. године. (*Како сам свој век провео*, Успомене д-ра Мих. Полита-Десанчића, Београд, 1925, VI)

¹⁷ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918. г. и догађаји по извршеном уједињењу до демобилизације 1920. год, 1918-1919. година, Офанзива. Други период, Гоњење, Трећа фаза - прелаз наших Армија преко Дунава, Саве и Дрине и њихово избијање на демаркационе линије: војно-дипломатска акција за одређивање граница Краљевине Југославије*, књ. 31, Београд, 1939; *Листови Слога* (Темишвар) и *Српски лист* (Нови Сад) у више бројева и лист *Време* (Београд) на седмогодишњицу и на десетогодишњицу уласка српске војске у Темишвар. (Милан Л. Поповић, *Време*, бр. 1407, Београд, 18. новембар 1925, стр. 3; *Време*, бр. 2480, Београд, 17. новембар 1928, стр. 2.); Рукописно одељење Матице српске, Аутобиографија Стевана Бенина М. 12. 42; Рукописно одељење Матице српске, *Говор Илије Белеслијина*, М. 12. 512; Рукописно одељење Матице српске, Аутобиографија Д-ра Јована Савковића, М. 12. 455; Милорад Марковић, *Ратни дневници 1912-1918*, Београд, 1977; *Како сам свој век провео*, Успомене д-ра Мих. Полита-Десанчића, Београд, 1925; Петар Пекић, *Повијест ослобођења Војводине*, Subotica, 1939; Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, (рукописи генерала), приредили Агим Јанузи и Велибор Тодоров, Зајечар, 2016; Душан Додић, *Ратни дневник 1918-1919*, приредили Душко Грбовић, Јелена Вукчевић, Јагодина-Трстеник, 2018.

¹⁸ види више: Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, од раног средњег века до данашњег времена, Нови Сад, 1997.

Новом Саду 25. новембра 1918. године.¹⁹ Проблем неупућености шире научне јавности у овај важан догађај за темишварске Србе састоји се и у томе што су аутори који су касније помињали новембарска дешавања 1918. године често изостављали центар српског Баната када би наводили датуме ослобођења већих градова широм Војводине, претпостављамо из истог разлога што се након разграничења са Краљевином Румунијом Темишвар више није налазио у првој југословенској држави.²⁰

Дуго жељено и очекивано уједињење Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу било је остварено по завршетку Првог светског рата. Идеја стварања заједничке државе југословенских народа постала је крајем 1918. године политичка стварност. Како пише Миле Бјелајац, ова идеја имала је важан ослонац у тадашњој српској војсци и југословенским добровољцима у њеном саставу, а располагање војном силом било је током историје често пресудно за спровођење политичких програма, посебно национално-ослободилачких. Српска војска је од доношења Нишке декларације, у децембру 1914. године, била у функцији остваривања овог циља – ослобођења и уједињења свих Југословена у једну државу.²¹ На инсистирање српске Врховне команде, Савезници су одлучили да се на простору Балакана покрене снажна војна акција, а главни заповедник савезничких војски маршал Фош (Ferdinand Foch) издао је наредбу генералу Франше д'Епереу (Louis Franchet d'Esperey), команданту Антантине источне војске, да средином септембра 1918. године покрене велику офанзиву против Централних сила.²² Српска Врховна команда стајала је као једна од савезничких војски под командом генерала Д'

---

¹⁹ види више: *Споменица ослобођења Војводине 1918*, Нови Сад, 1929; У зборнику радова *Војвођани о Војводини* објављеном поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења, Темишвар, такође, готово да и није споменут. (види више: *Војвођани о Војводини*, Београд, 1928.)

²⁰ на пример: Миле Бјелајац у својој монографији оста дипломатији и војсци Краљевине СХС наводи: „...у Сремску Митровицу и Стару Пазову српска војска је стигла 7. новембра, у Панчево, Белу Цркву и Вршац 6. новембра, Нови Сад 9. новембра, Суботицу 10. новембра, Сомбор 13, Бају 14, Сенту 16. и у Бечкерек 17. новембра“, а Темишвар изоставља. (Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска: Србија и Југославија 1901-1999*, Београд, 2010, 77.) Или пак Љубомирка Кркљуш: „...српске јединице, свечано дочекане и одушевљено поздрављене, ушле су и војвођанска места у Сремску Митровицу и Стару Пазову 7. новембра, у Нови Сад 9. новембра, у Суботицу 10. новембра, у Сомбор 13, Бају 14, Сенту 16, Бечкерек и Панчево 17 новембра“, а Темишвар не спомиње. (Љубомирка Кркљуш, *Војводина у време присаједињења Краљевини Србији 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад, 1993, 13.)

²¹ Mile Бјелајац, *Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1921*, Београд, 1988, 209.

²² Петар Опачић пише да је основну идеју за ратне операције на Солунском фронту дала српска Врховна команда. (види више: Петар Опачић, *Слом Централних сила на балканском ратишту 1918. године. Пробој Солунског фронта*, Србија 1918. године и стварање југословенске државе (зборник радова), Београд, 1989, 285-296.)

Епера.²³ Чим је Солунски фронт пробијен могло се наслутити да ће Немачка и Аустроугарска изгубити рат.²⁴ Пробој Солунског фронта тако је имао и свој војнички и политички значај. Политички значај је растао преласком српске војске преко Дрине, Саве и Дунава.²⁵

Из штампе тог времена види се да су успеси Савезника и српске војске од 15. септембра 1918. године сакривани десетак дана од становника црножуте Монархије, а после цензурисаних чланака у другој половини октобра коначно су о њима почеле да пишу и новине ненаклоњене уједињењу Јужних Словена.²⁶ Због овакве оштре цензуре, да је на распад и деморалисање аустроугарске војске у Војводини утицало ширење гласова о пробоју Солунског фронта више сазнајемо из сећања савременика.²⁷ Док је код Срба владало весеље због скорог краја рата, мађарско становништво је уверавано да непријатељ неће прећи Дунав.²⁸ По налогу из Будимпеште, од градских мађарских власти тражило се да се не стварају непотребне узбуне и паника у народу, а опет у неким местима се вршила евакуација мађарског становништва.²⁹ Тадашњи велики жупан Тамишке жупаније, Ђерђ Короши (Körossy György), добио је наређење да не сме да напусти Темишвар и налазиће се у граду и 31. октобра 1918. године када је заједно са Оттом Ротом (Otto Roth) и локалним политичарима прокламовао Банатску републику са зграде градске већнице.³⁰ Короши је дан раније, из Темишвара, јављао тадашњем председнику мађарске Владе, министру

---

²³ Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска*, 75.

²⁴ Петар Опачић пише: „Слом непријатељског фронта у Македонији и капитулација Бугарске одјекнули су у свету ко највећа сензација, јер нико није предвиђао да је на презрено Солунском фронту могуће остварити победу која ће представљати преокрет од светског рата ка светском миру.“ (Петар Опачић, *Слом Централних сила на балканском ратишту 1918. године*, 288-289.)

²⁵ Миле Бјелајац, *Од Солуна до Ријеке и Целовца, војни и политички значај операција српске војске септембар 1918 – јуни 1919*, Југословенски историјски часопис, бр. 1, Београд, 1997, 78.

²⁶ Јован Пејин, *Срби у Банату 1918. године у огледалу домаће штампе*, Србија 1918. године и стварање југословенске државе (зборник радова), Београд, 1989, 192; Миле Бјелајац је о томе детаљно писао у горенаведеном научном раду, у одељку који је насловио: Одјек солунске офанзиве у медијима Аустро-Угарске. (види више: Миле Бјелајац, *Од Солуна до Ријеке и Целовца*, Југословенски историјски часопис, бр. 1, Београд, 1997, 77-89.)

²⁷ види више: Петар Пекић, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, Subotica, 1939.

²⁸ Ференц Немет, Милан Мицић, *Банат – новембар 1918. године: великобечкеречки лист „Торонтал“ – догађаји, виђења, ставови*, Ново Милошево-Панчево-Сирег, 2019, 90.

²⁹ Из горенаведене књиге Ференца Немета и Милана Мицића видимо да је мађарски лист *Torontal* 29. октобра 1918. године писао да је „главни жупан Тамишке жупаније отпутовао у гранична подручја“, док Коста Милутиновић износи садржај документа упућеног поджупану жупаније од 20. октобра 1918. године у целости у којем је Короши писао да он као велики жупан Тамишке жупаније не сме да напусти Темишвар. (Ференц Немет, Милан Мицић, *Банат – новембар 1918. године*, 89; Kosta Milutinović, *Vojvodina između Beograda i Zagreba 1918. године*, Starine, br. 53, Zagreb, 1966, 350.)

³⁰ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, Temeswar, 1980, 90.

унутрашњих послова и министру одбране у Будимпешти да „народности јужних крајева са патриотским расположењем пристају за сада уз територијални интегритет угарске државе“.³¹ Међутим, Короши је у истом писму додао, свестан стања тадашње војне одбране Мађарске, да је извесно да ће „непријатељ продрети на свето тле“ мађарске државе и, како је рекао, раздражити народности и побунити их свакаким обећањима. У том случају и сам Короши је сматрао да народности више неће желети да остану под угарском влашћу, те да ће ти крајеви зато заувек бити изгубљени за мађарску државу. На крају, надлежнима је сугерисао да што пре и што енергичније предузму мере за одбрану јужних крајева Угарске.³² Његов извештај нам сведочи томе и да је мађарско становништво у „очајању тражило прибјежиште“ и да се већ тога дана, а како смо већ истакли, у питању је дан пре стварања Банатске републике и Банатског већа, „налазило у расположењу да сматра за једини излаз да приступи Народном вијећу“. Своје писмо, тадашњи велики жупан Тамишке жупаније завршио је речима: „Умољавам Вашу Преузвишеност да све предузме у прилог смиривању становништва и спасавању јужних крајева, јер овде више нису довољне моје речи охрабрења и стишавања.“ За нашу тему важна је и чињеница да се велики жупан Короши у свом извештају осврнуо и на то какво је становништво у Темишвару било и написао да би догађаји могли ово до тада „патриотско, увек разборито и политички сталожено становништво Темишвара“ одвести једним потпуно екстремним правцем.³³

Када је коначно вест о скором крају рата дошла до Срба у Банату она је изазвала панику и немире у свим већим градовима и индустријским центрима Темишвару, Великом Бечкереку, Панчеву, Араду и Решици.³⁴ Свестан да је у интеррегнуму насталом повлачењем аустроугарске и немачке војске, а пре доласка српске војске у новембру 1918. године, владало потпуно безвлашће, био је и очевидац Петар Пекић. У својој обимној историји о ослобођењу Војводине он је писао да је „необуздано весеље због губитка рата“ било штетно, а да је народ „слободу, која тек што је била само најављена“ више пута злоупотребљавао.³⁵ Мађарске власти и народна већа била су немоћна пред оваквом

---

³¹ Kosta Milutinović, *Vojvodina između Beograda i Zagreba 1918. godine*, 350-351.

³² Kosta Milutinović, *navedeno delo*, 351.

³³ Isto

³⁴ Јован Пејин, *Срби у Банату 1918. године у огледалу домаће штампе*, 192.

³⁵ Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 102.

ситуацијом и долазило је до нереди и оружаних сукоба, те је Пекић на крају закључио да је „прави мир и поредак“ настао само онда када је српска војска „запосјела Војводину“.³⁶

У Темишвару је било седиште Социјалдемократске странке па је интензитет социјалних немира био и највећи. Радници немачке, мађарске, румунске и српске националности излазили су на улице и тражили да се склопи мир.³⁷ Српска војска се приближавала границама Аустроугарске и из тог разлога се повећавао број немачко-аустроугарских јединица у банатским градовима које су биле у повлачењу. Велики број војних бегунаца, дезертера из поразене војске нашао се на овом подручју. Били су познати као „зелени кадар“ и „логоши“.³⁸ Највише их је било у Поморишју, околини Темишвара и у Банатској клисури. Нереди и пљачке постале су, услед ових фактора, карактеристика свакодневног живота становника темишварског Баната.³⁹

У исто време, вести о формирању Народних већа Чеха, Словака, Пољака, Словенаца, Хрвата и Срба утицали су и на расположење банатских Срба да се и они, први пут после 1914. године, политички ангажују учешћем у раду Народних већа.⁴⁰ У Темишвару, 31. октобра 1918. године, дошло је до оснивања српског Народног већа као одговор на оснивање Банатске републике и Банатског већа раније тога дана. Темишварско веће је, односно његови чланови, истакнути национални радници за присаједињење Темишвара Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, представљало Србе у Темишвару у збивањима која ће уследити.⁴¹ Илија Белеслијин, који је на великом народном збору 10. новембра 1918. године изабран за потпредседника Народног већа, у подужем ватреном говору је предлагао како да Срби Темишварци дочекају српску војску која је у то време напредовала ка овој банатској престоници.⁴² Збор је одлучио да је треба дочекати са највећим овацијама, са српским заставама, са венцима и цвећем и са певањем српске химне и других родољубљивих песама. Као конкретан одзив на говор и предлоге

---

³⁶ Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 102.

³⁷ Јован Пејин, *Срби у Банату 1918. године у огледалу домаће штампе*, 192.

³⁸ види више: Bogumil Hrabak, *Logoši, zeleni kadar i zbivanja pri prevratu u Vojvodini 1918*, Istraživanja, br. 8, Novi Sad, 1979, 113-136.

³⁹ Љубивоје Церовић, *Срби у Темишварском Банату на историјском раскришћу 1918-1919. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад, 1993, 113.

⁴⁰ Јован Пејин, *наведено дело*, 192.

⁴¹ Јована Касаш, *Самоопредељење темишварских Срба да се присаједине Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца*, Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику, бр. 159, Београд, 2018, 38.

⁴² *Записник темишварског Народног већа*, 86-87.

Белеслијина прикупљена је одређена свота новца ради покрића трошкова око дочека. Пословођа-председник српског Народног темишварског већа, Младен Пилић, такође је на овом збору, уочи уласка српске војске, истакао да је разговарао са изасланством темишварских Румуна, које је изразило жељу да и Румуни учествују у поздрављању војске. Одлучено је да се и Румунима да прилика да са изасланством поздраве српску војску „јер су и они антантских осећаја, премда ћемо српску војску само ми Срби искрено дочекати и поздравити“.⁴³ Срби Темишварци су неколико дана касније, 16. новембра 1918. године, сазнали да су прве извиднице српске краљевске војске ушле у град дан раније и они су „у грозничавом узбуђењу и пуни родољубива заноса“ послали омладину да то потврди. Ова вест о „томе повесничкоме догађају“ потврђена је и телефонским разговором са командантом извиднице.⁴⁴

Подаци о путу српске војске до Темишвара налазе се и у серији књига о Великом рату Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца.⁴⁵ У питању су војни извештаји по данима и армијама и представљају примарни извор којег смо се држали. Међутим, у рукопису пуковника Николе Цоловића, који се налазио на челу српске војске која је у Темишвар ушла 17. новембра 1918. године, неки подаци се знатно разликују. Наиме, пуковник пише да је постојало телефонско наређење од команданта Коњичке дивизије, тада још увек пуковника, Ђорђа Ђорђевића, да се наступање војске убрза и да се на сваки начин макар предњим деловима заузме Темишвар „да би при потпису примирја

---

⁴³ Белешке о великом народном збору одржаном (28. октобра) 10. новембра 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 87.) Да је запоседање Баната протекло скоро без икаквог отпора становништва јер је и румунско становништво српску војску дочекало као ослободиоце пише и Драгољуб Кочић у свом научном раду *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*. Међутим, Кочић пише и да се отпор једног дела румунског становништва састојао у томе да организује мање протесте, да поставља румунске заставе и друге националне симболе на јавним местима, да су предводници таквих акција углавном били бивши аустроугарски официри и војници румунске националности и да су овакви протести Румуна у почетку били уперени како против Срба, тако и против Мађара и Немаца. Кочић пише и да се они Румуни који су српску војску гледали као окупатора нису могли отворено да јој се супроставе, а поготово не оружјем. (Драгољуб Кочић, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, Србија 1918. године и стварање југословенске државе (зборник радова), Београд, 1989, 327.) Горан Мракић пише да се Румуни „нису обрадовали“ што је Банат запосела српска војска, већ да су, напротив, то прозвали окупацијом. (Горан Мракић, *Банат, простор интеретничке хармоније – мит или истина?*, Темишварски зборник, бр. 9, Нови Сад, 2017, 233.) Лист *Слога* је, такође, писао да су у Карансебешу Румуни при уласку француске војске скинули српску заставу са општинске куће и покидали је, а да су надлежни Срби уложили протест код француске команде и затражили да се српска застава врати на своје место. „Тај поступак нас ни мало не чуди. А да ћемо у место поцепане тробојке, поставити нову, то је већ поуздано“, писао је лист *Слога*. (*Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 3.)

⁴⁴ *Записник темишварског Народног већа*, 88.

⁴⁵ *Велики рат Србије*, књ. 31, Београд, 1939.

са Мађарском Темишвар већ био окупиран и у нашим рукама“.⁴⁶ Како знамо да је Београдско примирје потписано 13. новембра 1918. године ово би значило да је српска војска у Темишвар требала да уђе пре тог датума. Пуковник Цоловић у својим успоменама потврђује да је због тога што је био решен да изврши добијено наређење односно да у Темишвар „уђе по сваку цену“, упутио Четврти коњички пук у „прикривени обилазак Немаца, источно преко села Либлинг и Легет једним обичним путем на коме није било немачких војника да са те стране уђе у Темишвар“.⁴⁷ Цоловић је телефоном водио разговоре са немачким командантима да пропусте мирним путем бар један српски ескадрон у Темишвар, али како пише, неуспешно. Као тумача свих ових преговора са Немцима пуковник Цоловић наводи Милана Поповића. Немачка команда из Темишвара је преко свог начелника штаба Цоловићу одговорила да српску војску не сматра непријатељем, напротив, да је симпатише, али да јој ни у ком случају неће дозволити улазак у Темишвар док га немачка војска не напусти. У случају да српска војска ипак употреби силу, немачка команда је изјавила да са себе скида сваку одговорност за последице и да ће примити борбу пред Темишваром. Никола Цоловић сведочи и да су о овој категоричној изјави немачке команде из Темишвара одмах били обавештени команданти Коњичке дивизије и Прве армије. Међутим, и да су догађаји текли тако да је Четврти коњички пук отишао већ толико далеко да је било „немогуће вратити га“.

„Задавао (Четврти пук додала Ј. К.) ми је велику бригу да га Немци при уласку у Темишвар изненада не нападну“, сећао се Цоловић. Када је Четврти пук у преподневним часовима ушао неопажено у Темишвар, изненадио је Немце, а Цоловић пише да је немачка команда одмах телефоном упитала зашто је после свега тај коњички пук ушао са друге стране у Темишвар. Добили су одговор да је пук наступао по ранијем наређењу, а да касније није могао на време бити заустављен. На захтев Немаца да се пук одмах повуче из Темишвара, Цоловић пише да је одговорио да је српска војска била у наступању, као и да због престижа и морала код војника, али и због Срба који су живели у Темишвару у то време, о повлачењу пука није могло бити говора. Цоловић сведочи да су немачки команданти, напослетку, прихватили новонасталу ситуацију с тим да никакве друге трупе не улазе у Темишвар. Како се српски командант сећа, његов извештај о уласку Четвртог

---

⁴⁶ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 276.

⁴⁷ Исто

коњичког пука у Темишвар примљен је у први мах од команданата Коњичке дивизије и Прве армије „врло одушевљено“. Међутим, како даље стоји у рукописима генерала „сутрадан по потпису примирја“, што би опет значило да је Четврти пук ушао пре 13. новембра 1918. године у Темишвар, Коњичка дивизија је наредила да се пук одмах повуче из града. Цоловић је у свом дневнику прокоментарисао: „Е ово је да човек излуди рекох ја до јуче се наређивало да се што пре и на сваки начин уђе у Темишвар и онолико наше муке са Немцима док је пук ушао у варош, па сад опет повлачи га назад. И шта би рекли и мислили о нама Немци и онај свет тамо који гледа у тај пук као у Христа Спаситеља. Не, на ово наређење одговорио сам оно исто што и Немцима да о повлачењу пука не може бити ни говора. После неколико часова рече ми ађутант да је телефоном поново наређено да се Четврти пук повуче из Темишвара безусловно, бар до најближег села и да ће командант бити лично одговоран ако Немци заробе пук и заставу. Не, не пук остаје у Темишвару, а одговорност прима.“ Како је и писао Цоловић, пук је остао тамо где је и био, а 17. новембра 1918. године „био је величанствен дочек и улазак српске војске у Темишвар какав се једва замислити може“.⁴⁸

Из војних извештаја видимо да је Врховној команди јављено да су 15. новембра 1918. године извиђачки делови Коњичке дивизије заобишли немачке трупе, које су и даље биле у граду, и ушли у Темишвар у једанаест часова, као што је писао и Никола Цоловић, али спомињући ранији датум. И ови извештаји показују да је у питању био Четврти коњички пук као претходница целе Коњичке дивизије и да је улазак извршен без отпора јер су немачки команданти који су се налазили у Темишвару овај чин одобрили и да су српске трупе биле смештене у Јелисаветиној четврти. Услов са немачке стране, по овом војном извештају састављеном 15. новембра 1918. године, био је да се српски војници не мешају са немачким војницима који су вршили евакуацију ратног материјала.⁴⁹ За друге српске трупе немачки командант је изјавио да ће спречити њихов улазак оружјем, али је за Четврти коњички пук наредио прописно следовање хране како за војнике тако и за њихове коње.⁵⁰ У успоменама српског команданта, Николе Цоловића, стоји да се немачки генерал Фон Штојбен (Kuno von Steuben), командант немачке једанаесте армије на Балкану „нашао у великом чуду између одушевљења банатских Срба и српске војске и збуњене

---

⁴⁸ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 275-277.

⁴⁹ *Велики рат Србије*, књ. 31, 189-191.

⁵⁰ *Велики рат Србије*, књ. 31, 191.

немачке војске и преплашених Немаца у Темишвару“. Такође, и да је поменути командант дошао пред врата српског епископа у Темишвару др Георгија (Летића) „да га посети“, а у ствари да га замоли за интервенцију да се српска војска уздржи од конфликта и обећао да ће лично убрзати евакуацију до крајњих граница.⁵¹

Никола Цоловић је у то време писао да је Први коњички пук заустављен на реци Тамиш од Дванаестог немачког ловачког батаљона и да је сутрадан, како су мештани обавестили српску војску, овај немачки батаљон требао да продужи даље са повлачењем до Темишвара. Такође, и да је у многим селима на путу до града било „доста из Србије протераних говеда и оваца, које су Немци продавали мештанима“.⁵² Немачки војници су то чинили, јер како је писао и Петар Пекић, због губитка рата нису више били „тако гостољубиво примљени као 1915. када су пролазили у Србију од својих сународника“.⁵³ Српска штампа је писала да до сукоба између немачких и српских војника у Темишвару није дошло, јер „Немци не маре ни за што друго, него да се само својих кућа дочепају“.⁵⁴ Немачка војска у целини Темишвар је требала да напусти до 17. новембра 1918. године у подне и немачке трупе су се повлачиле само пола сата хода испред српске војске.⁵⁵ Ђерђ Короши, поменути мађарски жупан Тамишке жупаније, писао је сада мађарском министру унутрашњих послова у Пешти да се немачка царска војска повлачи са Дунава и да се спрема да напусти државу услед чега је дунавски сектор остао без одбране. На овај телеграм није одговорио мађарски министар унутрашњих послова, који је смењен заједно са целом владом, већ први министар војске новопрокламоване Мађарске републике, пуковник Бела Линдер (Béla Linder). Он је Корошију изјавио да ће Четврта коњичка дивизија, чим то буде могуће, бити замењена мађарским јединицама. Међутим, из Баната не само да је отишла немачка армија, ишчезла царско-краљевска аустроугарска војска, Банат је оставила и мађарска жандармерија. Тако ни на какав стваран отпор у Банату нису

---

⁵¹ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 279.

⁵² Исто

⁵³ Петар Пекић је такође писао како је Србе „национална несрећа, збијала у све чвршће бојне редове“, а да је пораз немачке војске чинио сасвим супротан утисак међу Немцима у Банату. „Мизерни, отрцани и потиштени њемачки војници побуђују у својим сународницима стид и туђење од негдашњих поносних носиоца девизе силе над правом. Овај психолошки моменат маса би се могао тумачити тако, да су Нијемци окрутни господари, а покорне слуге. То се наскоро доказало и тиме што су они углавном почели ласкаво симпатизирати са Србима као њиховим побјединицама у светскоме рату“, закључио је Пекић. (Petar Pečić, *Povjest oslobođenja Vojvodine*, 110-111.)

⁵⁴ *Српски лист*, бр. 15, Нови Сад, 23. (10.) новембар 1918, стр. 3.

⁵⁵ *Српски лист*, бр. 12, Нови Сад, 20. (7.) новембар 1918, стр. 2.

наишле српске, француске и остале савезничке трупе. Мађарске војне јединице које је Бела Линдер најавио нису дошле.⁵⁶

На седницама Банатског већа пре уласка српске војске у град представници темишварских Срба су захтевали да немачка војска кроз Банат прође без задржавања, али се испоставило да то није било могуће јер су Немци били принуђени да иду пешке због недостатка угља. Да су Срби Темишварци имали неке информације да међу немачким официрима и војницима влада велики раздор видимо из записника са седница српског темишварског Народног већа. Њих је бринуло да би присутност немачке војске из тог разлога могла бити од велике опасности по становнике града Темишвара. Др Рот се тада показао „као коректан јер је лично умиривао војнике“, а и у Немачкој се залагао да се војска „кроз Угарску журно проведе“. Тадашњи потпредседник српског Народног већа, Младен Пилић, био је забринут и да се присуством немачке војске не желе постићи „какве скривене намере“.⁵⁷

У једанаест часова и петнаест минута увече 15. новембра 1918. године, команданту Моравске дивизије послат је вечерњи извештај да се сутрадан, 16. новембра, настављало кретање одређеним правцем ка Темишвару.⁵⁸ По извештајима Прве армије, дана 16. новембра 1918. године, немачке трупе су и даље држале северни део вароши Темишвара, док је јужни део заузела српска Коњичка дивизија.⁵⁹ Истога дана, Први пешадијски пук Моравске дивизије налазио се у покрету главним друмом ка Темишвару. Десна колона Моравске дивизије стигла је 17. новембра око петнаест часова у Темишвар, а лева у Велики Бечкерек.⁶⁰ У дневнику војника Милорада Марковића налазимо интересантну реакцију команданта његовог пука на улазак српских трупа у Темишвар. „Дана 17. (4.) новембар 1918. у 8 часова полазимо за Темишвар. Коњица и наша претходница пре нас стигла и сав дочек пао на њих. Што се изео због тога наш командант пука!“, писао је Марковић.⁶¹

Остало је питање и данас, да ли је ово посетање Темишвара од стране српске војске била „окупација“ или „ослобођење“ тог краја. Да ли се радило о ослобођењу српско-

---

⁵⁶ Kosta Milutinović, *Vojvodina između Beograda i Zagreba 1918. godine*, 351.

⁵⁷ *Записник темишварског Народног већа*, 84.

⁵⁸ *Велики рат Србије*, књ. 31, 192.

⁵⁹ Исто

⁶⁰ *Велики рат Србије*, књ. 31, 210-211.

⁶¹ Милорад Марковић, *Ратни дневници 1912-1918*, 259.

југословенских крајева и о уједињењу већ слободних грађана или окупацији одређене територије од стране српских трупа. О томе су и раније расправљали историчари.⁶² Миле Бјелајац у својој студији пише да тезу Хрвоја Матковића са Универзитета у Загребу како се радило само о уједињењу, а никако о ослобођењу, треба схватити формално јер је претензије Румуније, Аустрије и Мађарске могла ограничити само једна војна сила.⁶³ Темишвар се налазио у ратним циљевима Краљевине Србије од децембра 1914. године и самим тим српска војска је имала наређење да га заузме.⁶⁴ Слободан Бјелица пише да је, још као премијер Краљевине Србије, Никола Пашић дао инструкције српским дипломатама да од земаља Савезница траже да подрже југословенске захтеве на Банат и на овај град.⁶⁵ Франше д'Епере је српској Врховној команди одобрио „српску зону“ као што је и Румунији одобрио „румунску зону“, а линија те „српске зоне“ на истоку је ишла линијом: Оршава – Мехадија – Карансебеш – Лугож – Арад.⁶⁶ Међутим, иако се у дисертацији не бавимо идентитетом темишварских Срба, на основу истраживања смо могли да закључимо да темишварски Срби крајем Првог светског рата нису били потпуно национално свесни⁶⁷, иако знамо да су обележавали православне хришћанске празнике попут Духова и Ускрса из описа Милоша Црњанског, и иако знамо да је Миленко Веснић, југословенски делегат на Конференцији мира у Паризу, на једној од седница пред представницима Великих сила, изјавио да су „понашања, обичаји, жеље и традиције Срба из Баната и Срба из Србије били исти“.⁶⁸ У току истраживања наметнуо се и закључак да већина банатских Срба, и угарских Срба уопште, Србију никада није ни видела.⁶⁹ У дневном листу *Слога*, који је основан као пропагандни орган и потпомогнут од стране српске Врховне команде, у више наврата је истицано да је српски империјум у

⁶² види више: Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска: Србија и Југославија 1901-1999*, Београд, 2010, 68.

⁶³ Миле Бјелајац, *Од Солуна до Ријеке и Целовца*, 83.

⁶⁴ види прилог бр. 1. (карта преузета из: Милорад Екмечић, *Ратни циљеви Србије 1914. године*, Београд, 1973, 545.)

⁶⁵ Slobodan Bjelica, *The partition of the Banat in 1918-19, The Serbian Historiographical Perspective*, in: Victor Neuman (editor), *The Banat of Timișoara, A European Melting Pot*, London, 2019, 350.

⁶⁶ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији 1919. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 24, Нови Сад, 1959, 32.

⁶⁷ Димитрије Кириловић пише да је Светозар Милетић говорио да је „по сваку цену“ требало сачувати све оне елементе који чине народну свест, а да су ти елементи: језик, име, историја, обичаји и азбука. (Димитрије Кириловић, *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад, 1935, 9.) „Терором и обманом била је народна свест успавана“, писао је темишварски лист *Слога* у свом првом броју. (*Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар) 1918, стр. 1.)

⁶⁸ Богдан Кризман, *наведено дело*, 45.

⁶⁹ Јована Касаш, *Самоопредељење темишварских Срба да се присаједине Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца*, 38.

Темишвару, односно да је присуство српске војске променило такво „стање Српства“ када су темишварски Срби између себе говорили мађарским језиком, нису славили славу. Међутим, чињеница је да се српска војска одлучила да заузме Темишвар и на основу позива овог локалног становништва, да су Срби у темишварском Народном већу изјављивали да желе да живе у Југославији и да су на територији Темишвара владали социјални немири који нису могли бити заустављени без присуства једне војне силе.

Миле Бјелајац у својој монографији износи податак да је позив српској војсци да Темишвар ослободи пренело представништво сачињено од Срба са Миланом Поповићем на челу 8. новембра 1918. године.⁷⁰ Сматрамо да датум није исправан јер у извештају упућеном Врховној команди 15. новембра 1918. године стоји да је „депутација од седам Срба“, дошла у подне тога дана у село Жебељ да поздрави српску војску и да је позове да уђе у Темишвар и да јој преда варош.⁷¹ Командант Коњичке дивизије пише да је ова депутација том приликом од њега тражила и извесне информације које он није могао да да пошто за њих није био надлежан.⁷² Новосадски *Српски лист* такође помиње ову депутацију и пише да је у петак пре подне, 15. новембра, депутација коју су чинили градски велики капетан Михаило Живановић и инжењер Младен Пилић заједно са једним Мађаром отишла у Сепхел (Жебељ) и да ју је командант српског одреда „најпријатељскије примио“. Овај лист је писао и да је командант изасланицима рекао да увуку белу заставу коју су понели са собом „јер Срби долазе не као непријатељи, него као окупациона војска са задатком, да пази на ред и мир“.⁷³ У објављеним успоменама са бојних поља Николе Цоловића проналазимо запис да су се заиста пред селом Жебељом са белим заставама појавили „изасланици темишварског српског Народног већа, инжењер Младен Пилић, велики жупан др Калман Јакоби, велики капетан др М.[ихаило] Живановић и др М.[илорад] Недељковић, српски заробљеник у Аустрији“. Цоловић њима додаје и неколико новинара који су сви дошли да поздраве команданта српских трупа пред Темишваром и да поднесу услове Банатског већа за улазак српске војске у град. И ови

---

⁷⁰ Миле Бјелајац, *Дипломатија и војска*, 81.

⁷¹ Главнина Првог коњичког пута и штаб бригаде заноћила је у селу Жебељ. (*Велики рат Србије*, књ. 31, 191.)

⁷² *Велики рат Србије*, књ. 31, 191.

⁷³ *Српски лист*, бр. 12, Нови Сад, 20. (7.) новембар 1918, стр. 2.

поздрави су примљени, а за услове је речено „да улазак српске војске у Темишвар долази по праву њеног оружја и њене победе у рату“, а да командант само извршава заповест.⁷⁴

Српска Влада упорно је тражила да Банат по ослобођењу припадне Србији, али како пише Драгољуб Кочић, ни она ни Врховна команда нису имале никакав план о његовом запоседању.⁷⁵ Читава српска војска требала је по пробоју Солунског фронта и доласка на границу Аустроугарске да се ту задржи до даљег наређења како би се одморила и снабдела. Међутим, до тога није дошло јер су већ споменути немири у Аустроугарској налагали српској војној команди да се хитно и директно умеша.⁷⁶ Већ 30. октобра 1918. године главнокомандујући савезничке војске на Балкану, генерал Франше д' Епера наредио је да се војводи Живојину Мишићу, начелнику штаба Врховне команде, јави како је из политичких разлога потребно да се што пре преко Дунава, Саве и Дрине пребаце српски војници.⁷⁷ Мишић је наредио да се за тај задатак одреде само људи који се јаве као добровољци и да се ради у споразуму са становништвом. Почеле су пристизати и друге вести да су сви аустроугарски команданти добили наређење из Будимпеште да њихове трупе одмах положе оружје и отпочну преговоре са другом страном с тим да у преговорима траже да британске и француске трупе окупирају Мађарску. У исто време српска Врховна команда је из Париза примила телеграм тадашњег председника српске Владе, Николе Пашића, у којем је он, строго поверљиво, јављао да ће примирје с Аустроугарском ускоро бити потписано и да се из тог разлога „најбрже хита у Босну, Банат и Срем и у друге области Аустроугарске“.⁷⁸ Живојин Мишић је тада изјавио да регент Александар Карађорђевић и Врховна команда нарочито моле генерала Д' Епера да захтева да српске трупе поседну цео Банат и Бачку, јер се Србија увек и највише интересовала за судбину Баната и да српском банатском живљу то и дугују. Мишић је и 3.

---

⁷⁴ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 279-280.

⁷⁵ Драгољуб Кочић, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, 323.

⁷⁶ Богдан Кризман, *Београдско примирје од 13. новембра 1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 46, Нови Сад, 1967, 111-112; Никола Божић пише да су психичко растерећење и радосно опуштање због сазнања да је и последњи непријатељски војник протеран из Србије били довољни да српска војска остане и даље у пуној борбеној готовости и спремна за извршење нових савезничких задатака. (Никола Божић, *Војни разлози за продужење савезничке офанзиве преко Дрине, Саве и Дунава у новембру 1919. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), 104.

⁷⁷ У монографији *Историја Румуна* Овидију Печикан пише да „тактичко премештање српских трупа није уживало подршку француског генерала Франше д' Епера, а да су заузимајући и прекодунавски део Баната „били окупирани градови Бисерика Алба (9. новембра 1918.), потом Лугож (13. новембра) и Темишвар (17. новембра)“ (Овидију Печикан, *Историја Румуна*, Београд, 2015, 499.)

⁷⁸ Богдан Кризман, *наведено дело*, 113.

ноембра 1918. године лично војводи Бојовићу скренуо пажњу на чињеницу да Румунија има претензије на Банат и да је стога било потребно да српске трупе избију што пре на линију Бела Црква – Вршац – Темишвар и да не допусте румунским трупама да у Банат уђу.⁷⁹ Франше д’ Епере је истог тог дана наредио да се српска војска пребаци на територију наклоњену југословенском покрету, односно и у Банат. Мишљење неких историчара је да је француски генерал овим прихватио „концепцију о директном мешању“ у расплет на самој територији бивше монархије.⁸⁰ Прелаз српских чета у Банат дакле није био ни у каквој вези са београдском војном конвенцијом јер она у то време још постојала.⁸¹ Чим је немачка војска почела да се повлачи, одреди Моравске дивизије су чамцима прешли Дунав и ступили на банатско тло, а онда су, како је писао Петар Пекић, „настали златни дани ослобођења Војводине“.⁸² Први су прешли одреди коњице, тада још увек пуковника, Николе Цоловића. Он је у својим успоменама записао и да је 16. новембра 1918. године, увече, наређено прикупљање пукова српске војске, а да се сутрадан свечано ушло у Темишвар. Немачка команда је тада, по Цоловићевим речима, молила да се по сваку цену улазак српске војске одложи бар за два дана. Односно, како је писао Цоловић, да се „њима још није ишло“, а да се српској страни „није више чекало“. „Ил’ се склони, ил’ се поклони“, био је последњи одговор српске команде.⁸³

Михаљ Карољи (Mihály Károlyi), истакнута политичка личност у Мађарској, је у аутобиографији касније писао да је због наступања српске војске, мађарској Влади најхитнији задатак био да ступи у везу са Франше д’ Епером како би се зауставиле четрдесет и седам дивизија под његовим заповедништвом. Из тог разлога, мађарска Влада је одлучила да Карољи поведе делегацију у Београд до француског генерала. Када је Карољи са сарадницима стигао у српску престоницу очекивао је да ће их Срби засути камењем иако су на свом броду истакли белу заставу направљену од великог столњака. Међутим, на њихово изненађење чули су усклике: „Живио!“. Карољи је записао да га је

---

⁷⁹ У ратном дневнику Душана Додића стоји да је командант Коњичке дивизије 11. новембра (29. октобра) 1918. године издао наредбу да се према наређењу Прве армије заузме линија Бела Црква – Вршац – Темишвар – Арад и десетак километара источно од те линије. (Љубица Здравковић, *Душан Додић, ослободилац Јагодине – ратни дневник*, Корени: Часопис за историографију и архивистику Историјског архива Јагодине, бр. 1, Јагодина, 2003, 214.)

⁸⁰ Богдан Кризман, *Београдско примирје од 13. новембра 1918*, 116.

⁸¹ види више: Bogdan Krizman, *Srpska Vrhovna komanda u danima raspada Austro-Ugarske 1918*, Historijski zbornik XIV, Zagreb, 1961, 167-216.

⁸² Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 196.

⁸³ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 280.

дубоко потресао овај гест српског народа према коме су „тако срамотно поступили“. „У Србима сам упознао великодушан народ који је увијек спреман да заборави учињено му зло... и последице, када сам живео међу њима, упознао сам их као мирољубиве, хумане, храбре и поносне људе који радије изабиру смрт него да буду слуге“, писао је Карољи.⁸⁴ Тог дана, 7. новембра 1918. увече у седам сати генерал Франше д' Епере је у Хаџи Томиној кући примио грофа Карољија који је са пратњом одсео у хотелу „Српска Круна“.⁸⁵ Мађари су у меморандуму који су донели на састанак нагласили да је за рат одговорна „нестала феудална монархија, савезник пруског милитаризма“ и да је „Кошутова Мађарска била тијekom рата присиљена на шутњу“, а да су се сада пред генералом Д' Епереом појавили „представници истинске воље мађарског народа (peuple hongrois)“.⁸⁶ Карољи пише да је француски генерал на то „оштро упао“ и рекао: „Pas Hongrois, Magyar!“ Ова примедба се вероватно односила на то да мађарска делегација није могла да представља све народе са територије мађарске државе, мислећи притом и на Србе, него да је могла представљати само Мађаре. У истом меморандуму мађарска Влада је молила да ако дође до окупације земље од страних трупа, да то буду француске, италијанске или америчке, а никако српске, чешке или румунске трупе. На то је Франше д' Епере рекао да је Француска у време Ракоција и Кошута била наклоњена Мађарској, јер се борила за независност, а против Немаца. „Послије – 1867. – међутим, постала је ортак Њемачке и Нијемаца у њиховој тежњи за превлашћу. – Ви сте ишли заједно с њима, а ви ћете заједно с њима испаштати... Ви сте тлачили националне мањине и начинили од њих своје непријатеље. Сада држим на длану Чехе, Румуне, Југословене и Словаке. Само један мој миг и они ће вас уништити... Ви сте дошли сувише касно. Прије два тједна била ми је потребна ваша изјава о неутралности, али сада, кад сам у Београду, није ми потребна. Преговарам с вама једино зато што је воља ове делегације гроф Михаљ Карољи, којег смо у вријеме рата упознали као поштена човјека. У овим критичним временима само вам он може помоћи“, изјавио је Д' Епере.⁸⁷

За Карољија и мађарску државу значајна је била тачка будућег уговора о примирју по којој је управа на целом подручју земље (до закључења мира), па тако и на окупираном

---

⁸⁴ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija: memoari „Crvenoga grofa“*, Zagreb, 1982, 146.

⁸⁵ Данило Калафатовић, *Наша примирја у 1918. години*, Српски књижевни гласник, књ. 10, бр. 7, Београд, 1923, 519.

⁸⁶ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 147.

⁸⁷ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 147-148.

подручју, требала да остане у мађарским рукама, те да се о одржавању мира требала бринути мађарска жандармерија. Био је међутим један изузетак по којем су Савезници имали право да под своју управу ставе она подручја на којима би избили нереди. Како је писао Карољи, „одредба је била двосјекла, јер је Малој Антанти, ако би хтјела заузети одређене дијелове Мађарске, било довољно да потакне националне мањине на наводне нереде“. Зато је мађарска делегација настојала да се ова тачка обрише. Карољијева делегација одлучила је да пре него што потпише уговор пошаље брзојав главној команди Антанте у Версају и у том брзојаву је тражила да на целој територији Мађарске власт остане у њеним рукама. Када су Д' Епереу предали текст брзојава дошло је до жестоке расправе.⁸⁸ Михаљ Карољи и Франше д' Епере повукли су се потом у оближњи салон где су у присуству војводе Живојина Мишића даље расправљани услови примирја.⁸⁹ Већ при првој тачки примирја избиле су несугласице између војводе Мишића и Франше д' Епера. Мишић је, наиме, супротно од Карољија, тражио да се на територији које су требале да окупирају савезничке трупе одстрани мађарски политичко-управни апарат, а Д' Епере се као војник није могао сматрати позваним да одређује услове политичког карактера. Због тога су затражене инструкције из Париза, а мађарска делегација се вратила у Будимпешту. Дана 9. новембра 1918. године из Париза је стигао одговор Жоржа Клемансоа (Georges Clemenceau) по којем се Франше д' Епереу наређивало да склопи примирје, али да оно мора имати само војнички, а не и политички карактер.⁹⁰

Михаљ Карољи је касније у својој биографији писао и да је мађарску делегацију српска штампа нападала због тога што су „навукли“ Франше д' Епера на брисање седамнаесте тачке и да је на тај начин „искамчила“ право да на целом подручју државе задржи управу у својим рукама, као и да су Мађари „преварили“ генерала који није познавао „лукавост мађарске дипломатије, чији је типични представник Михаљ Карољи“.⁹¹

---

⁸⁸ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 149-150.

⁸⁹ Док је Карољи преговарао са Д' Епером, пуковник Данило Калафатовић је наводно имао прилику да разговара са осталим члановима мађарске делегације који су, како је Калафатовић касније писао, сматрали да су југословенске претензије претеране, и то нарочито на Темишвар, Суботицу и Печуј. Калафатовић је писао и да мађарска страна „никако није могла да се помири са идејом“ да изгуби ове градове и да због њих делегати нису смели да потпишу конвенцију надајући се да ће је Клемансо ублажити. (Данило Калафатовић, *Наша примирја у 1918. години*, 522.)

⁹⁰ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 151.

⁹¹ *Српски лист* је писао да су Мађари „у своје време тако рећи ликовали“, када је Карољију и његовим сарадницима „пошло за руком да натоциљају француског генерала да измени 17. тачку конвенције о

Убрзо након ових догађаја, Савезници и Мађарска су 13. новембра 1918. потписале примирје у Београду, такозвано „Београдско примирје“.⁹² Михаљ Карољи је писао да је својој влади предлагао да уговор прихвати јер је то било у интрересу мађарске државе и да ако се „наши суседи не буду придржавали аранжмана, мржња ће пасти на њих“.⁹³ По питању Темишвара није се преварио јер је смена мађарских чиновника изазвала штрајк у фебруару следеће године. Београдско примирје је тако остало војнички, а не политички споразум на основу којег је и на окупираним подручјима остало мађарско законодавство и управа.⁹⁴ Потписана Војна конвенција (*Convention militaire réglant les conditions d'application pour la Hongrie de l'armistice signé entre les Alliés et l'Autriche-Hongrie*) садржавала је осамнаест чланова, а за нашу тему значајни су део првог члана и комплетан четрнаести члан. У првом се каже да је мађарска Влада била обавезна да „у року од осам дана евакуише све своје трупе северно од линије који обележавају горњи ток Великог Самоша, Бистрица, Мориш (село), Мориш до свог утока у Тису, Суботицу, Бају, Печуј, а затим даље ток реке Драве до спајања ове реке са границом Хрватске и Славоније“. И то тако да у поменутих граничним местима не остане мађарских трупа.⁹⁵ Савезници су „по пуном праву“ заузели евакуисани предео под условима које је прописао главни командант Савезничке војске, док је цивилна власт и даље остала у рукама тадашње мађарске Владе. У евакуисаном делу једино се задржала мађарска полиција и жандармерија у одговарајућем броју ради одржавања реда, као и оне јединице које су биле потребне за обезбеђење железница.⁹⁶ Четрнаести члан Београдског примирја гласио је „да ће поште, станице бежичне телеграфије, телефонске и телеграфске везе и железнице у Мађарској бити стављене под савезничку контролу“. Цитирани чланови Конвенције садржали су класичне одредбе које је по међународном праву подразумевала војна окупација неке територије.⁹⁷ Овим су непријатељства између Савезника и бивше Угарске

примирју, те да им остави за време окупације мађарску администрацију.“ (*Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 1.

⁹² види више: Богдан Кризман, *Београдско примирје од 13. новембра 1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 46, Нови Сад, 1967.

⁹³ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 152.

⁹⁴ *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*, priredili Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak, Beograd, 1960, 312.

⁹⁵ Богдан Кризман, *Београдско примирје од 13. новембра 1918*, 116.

⁹⁶ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 311.

⁹⁷ Богдан Кризман, *наведено дело*, 116.

престала у једанаест сати увече 13. новембра 1918. године.⁹⁸ Српска војска је пре тога ушла у Нови Сад 9. новембра 1918. године и темишварски лист *Слога* је касније писао да је тада било приређено прво благодарење, а да је новосадска Саборна црква била пуна официра и народа. Тада се „у сред општег јецања чуо глас једног земљорадника из околине Темишвара“ који је узвикнуо „та кад ћу ја доживети да се у мом селу овако запоји“.⁹⁹ На истоку српска војска је доспела до демаркационе линије која је полазила од Оршаве на Дунаву и ишла на север преко Мехадије, Карансебеша и Лугожа до Арада, а одатле окретала на запад и реком Моришом избијала на Тису код Сегедина. Територија коју је запосела српска војска била је мања од територије географског Баната и Банатске републике. Остали делови Баната одмах су припали Румунији. Врло брзо за српском војском у источне делове Баната су дошле француске колонијалне трупе. Словенско становништво и Румуни дочекали су српску војску са одушевљењем и као ослободиоце, мада би Румуни, како је писао Тома Миленковић, наравно више волели да су им дошле румунске трупе. Немачко и мађарско становништво прихватило је српску војску са олакшањем, јер их је, како је Миленковић такође писао, ослободила револуционарне опасности, али да су је у националном погледу доживеле као окупатора.¹⁰⁰ У политичком смислу Београдско примирје је широм отворило врата једном новом фактору на простору Војводине – српским властима.

Пре уласка српске војске у сам град Темишвар, орган српског Народног одбора из Новог Сада, *Српски лист*, пренео је интервју који је у Вршцу водио дописник једног темишварског листа, не каже се којег, а претпостављамо једног немачког листа, са командантом претходнице српске војске мајором Душаном Додићем.¹⁰¹ Када је дописник рекао да је у Темишвару становништво јако узнемирено „јер не зна шта ће са њима бити“, мајор му је одговорио да живаљ у Темишвару не треба да се боји српске војске јер она није банда и да у њеним четама влада безусловна дисциплина.¹⁰² Наиме, како је већ речено, крајем октобра и у првој половини новембра 1918. године, до доласка српске војске, банатска села су проживљавала драматичне часове. У то време у ближој и даљој

---

⁹⁸ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 311.

⁹⁹ *Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 2.

¹⁰⁰ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату (31. октобар 1918-20. фебруар 1919)*, Зборник Матице српске за историју, бр. 32, Нови Сад, 1985, 117.

¹⁰¹ *Српски лист*, бр. 9, Нови Сад, 16. (3.) новембар 1918, стр. 2.

¹⁰² Исто

околини Темишвара дошло је до националних и социјалних немира у којима је било и људских жртава. Колики је био њихов обим и интензитет види се по томе што се становници Темишвара нису осећали безбедно.¹⁰³ Даље у поменутом чланку, на питање каква ће бити судбина формираног Банатског већа, мајор је одговорио да ако је оно састављено „како га народ жели онда ће тако и остати“, а да у Темишвару „остаје и особље државних звања и даље, па и велики жупан кога је краљ поставио“. На крају, мајор је поручио становницима Темишвара и Баната да српска војска доноси мир и срећу и да народ не треба да буде узнемирен и да се боји за свој живот и имање. „Српска војска не долази у Банат да реквизира, јер има свега а ако нема купиће и платиће. Ми нисмо варвари, ми нисмо Немци“, изјавио је на крају интервјуа командант српске војске у Банату.¹⁰⁴ *Српски лист* је наставио и даље да обавештава своје читаоце о доласку српске краљевске војске у Темишвар. У петнаестом броју, који је изашао 23. новембра 1918. године, овај лист је прво донео извештај о уласку војске у град из угла темишварских Немаца.¹⁰⁵ Лист *Слога* је вести о уласку српске војске у Темишвар донео тек 1. јануара 1919. године, односно након свог оснивања, а од тада је представљао „глас српства“ у Темишвару.¹⁰⁶ И из војних извештаја видимо да је „врло величанствено и одушевљено дочекана од стране становништва“ Прва коњичка бригада српске Коњичке дивизије која је 17. новембра 1918. године у десет часова ушла у Темишвар, а да су немачке трупе напустиле Темишвар и одступиле ка Араду.¹⁰⁷

Стеван Бенин, шеф „Југословенског Пресбирора“ у Темишвару, такође је описао улазак српске војске у Темишвар 17. новембра 1918. године. Он пише да је тада у град ушла „импозантна војна снага“, коју су одушевљено дочекали не само Срби већ и Немци, Мађари и Јевреји „јер су страховали да ће их српске комите побити и поубијати“.¹⁰⁸ И у *Ратним дневницима* Милорада Марковића описано је напредовање српске војске ка Темишвару у новембру 1918. године. „Полазимо у 11 часова за Темишвар“ 14. новембра (1.) 1918. године... Чујемо – у Темишвару спремају силан дочек... Што су утучени овде

---

¹⁰³ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 120.

¹⁰⁴ *Српски лист*, бр. 9, Нови Сад, 16. (3.) новембар 1918, стр. 2.

¹⁰⁵ *Српски лист*, бр. 15, Нови Сад, 23. (10.) новембар 1918, стр. 3.

¹⁰⁶ Душан Попов у једном свом чланку о српској штампи у Румунији лист *Слога* види као „аутентичан документ који сведочи о стварном расположењу српског живља и о стању духова у то судбоносно време“ (Душан Попов, *Српска штампа у Румунији*, Темишварски зборник, бр. 1, Нови Сад, 1994, 184.)

¹⁰⁷ *Велики рат Србије*, књ. 31, 211.

¹⁰⁸ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

Немци и Власи! Власи се надају да ово буде њихово“.¹⁰⁹ У извештајима које је Врховна команда примила 17. новембра 1918. године, такође пише да је Први пешадијски пук „одушевљено дочекан“ када је стигао до петнаест часова, са свим својим деловима у Темишвар.¹¹⁰ До пет хиљада војника свих родова оружја краљевске српске армије тада је ушло у Темишвар, а „ни једна једина несугласица није пореметила свечаност по новембарској хладноћи, али са јаким сунцем“.¹¹¹ По извештајима које је донео *Српски лист*, већ врло рано ујутру те недеље 17. новембра 1918. године велики број људи се окупио у четврти Фабрика, на тргу, да би дочекао српску војску. Била је присутна и остала српска интелигенција, „Српска Певачка Дружина“ са својим председником, школским надзорником и хоровођом, доктором Христифором Свирчевићем на челу, „Српска Женска Задруга“ предвођена госпођом Меланијом Јанковић и српска школска младеж под вођством учитеља Ђуре Терзина. Били су присутни и представници српске Фабричке црквене општине, многи официри, трговци, занатлије и више депутација српских црквених општина из околине Темишвара. Лист *Време* обележио је седмогодишњицу ослобођења Темишвара у броју од 18. новембра 1925. године и такође представља извор о уласку српске војске у Темишвар. У чланку који је потписао Милан Ј. Поповић стоји како је један крупан сељак из Варјаша 17. новембра 1918. године узвикнуо: „Да видиш какви су! Сви поцрнели, ноге им отекуле за седам дана и седам ноћи без одмора, ни мало, од Солуна до Темишвара стигли! – прича, прича јадник и плаче“.¹¹² Овај престонички лист обележио је и десетогодишњицу уласка српске војске у Темишвар.¹¹³

Куће по Темишвару те недеље, 17. новембра 1918. године, биле су окићене српским заставама. Док војска још није пристигла на трг, омладина је играла коло, а више пута су певане химна Краљевине Србије и остале српске родољубљиве песме. Око једанаест сати усклици „Живио!“ објавили су да долази српска војска. Са пуковником Цоловићем и његовим штабом пристигле су прво коњица и пешадија.¹¹⁴ Под вођством председника

---

¹⁰⁹ Милорад Марковић, *Ратни дневници 1912-1918*, 259.

¹¹⁰ *Велики рат Србије*, књ. 31, 211.

¹¹¹ *Српски лист*, бр. 15, Нови Сад, 23. (10.) новембар 1918, стр. 3.

¹¹² види прилог бр. 2. Дефиле Коњичке бригаде у Темишвару, новембар 1918. године (*Време*, бр. 1407, Београд, 18. новембар 1925, стр. 3.)

¹¹³ Милан Ј. Поповић, *Време*, бр. 1407, Београд, 18. новембар 1925, стр. 3; *Време*, бр. 2480, Београд, 17. новембар 1928, стр. 2.

¹¹⁴ види прилог бр. 3. Командант Коњичке бригаде пуковник Цоловић на челу свечано дочеканих ослободилаца, Темишвар, новембар 1918. године (Захваљујемо се др Зорану Маркову шефу историјског одељења у Музеју Баната у Темишвару на уступљеној фотографији)

Младена Пилића, чланови српског темишварског Народног већа, Душан Јовановић, Шандор Ненадовић, Димитрије Мита Крајован и прота Јован Новаковић поздравили су у име Срба из Темишвара, команданта, који је истакао да је српска војска дошла у Темишвар, да „свима народима донесе слободу и демократију“. Затим је „Српска Певачка Дружина“ отпевала химну, коју су трупе саслушале у положају мирно и салутирајући, а публика је била гологлава. Након поздрава, Душан Јовановић је пуковнику на сребрном послужавнику донео хлеб и со. Госпође су цвећем китиле барјаке, а војницима су давале цигарете. Усклици „Живио!“ нису престајали, а када се маса стишала, пуковник Цоловић је одговорио на поздраве. Окупљеном народу је рекао да је врло изненађен дочеком и да је Темишварцима за њега од срца захвалан. „Српска војска је за добро српског народа пролила већ море крви, али је спремна да да и последњу кап крви, да постигне и уједињење српског народа“, рекао је пуковник, а бурни усклици пропратили су и ту изјаву. Војска је тада ушла у унутрашњу варош. Напред је јахала коњица, а за њом командант пуковник Цоловић и његов штаб. Пред зградом жупаније српску војску је сачекало мађарско чиновништво, „Српска Женска Задруга“, чланови српског Народног већа, Централни румунски народни савет и управне власти. Нешто пре дванаест часова „на лепом, цвећем окићеном белцу“ појавио се пуковник Никола Цоловић са штабом.¹¹⁵ Њега је први, у име „ослобођеног српског Баната“, поздравио српски свештеник и парох Фабричке српске црквене општине Илија Белеслијин. Он је упоредио тријумфални улазак Исуса Христа у Јерусалим са доласком српске војске у Банат. У свом говору Белеслијин се српској војсци обратио са „несравњена војско српска“ и истакао да се она борила како за Србе у Темишвару тако и за цело човечанство. Он је изјавио и да српска војска није могла да гледа „српство у Темишвару у тешким оковима, па је потргла оружје, да их разбије“ и да је „на паран парчан разлупала Аустроугарску“. „Ти си испревртала престоле краљевске и царске. Ти си нам развила српску заставу слободе, она се лепрша у небо да прне, и ми ти се клањамо до земљице црне“, биле су речи темишварског пароха.¹¹⁶ Свој говор наставио је са још дирљивијим речима упућеним српској војсци: „Војводина стара, убијена и сахрањена од наших угњетача сада васкрсава под ударцима вашег мача... Васкресење, ослобођење, уједињење... Дивови, браћо, с вама у живот, с вама у смрт. Пре ћемо у крви

---

¹¹⁵ види прилог бр. 4. Никола Цоловић – улазак српске војске у Темишвар. (Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 551.)

¹¹⁶ РОМС, Говор Илије Белеслијина, М. 12. 512

огрезнути, него што ћемо се у стару тамницу вратити и пре него што ћемо руке у старе окове вратити...“ . Белеслијин се том приликом обратио и својим суграђанима – Србима Темишварцима и то речима: „Народе српски! Ево вам јунака, кржаве им руке до рамена и зелени мачи до балчака. Обришимо пољупцима мрље кржаве. Народе Војводине! Ево вам спасења. А вама Срби уједињење. Срби браћо да живи краљ ослободитељ, краљ велике Србије Петар I. Да живи српска Војводина, саставни део Велике Србије. Да живи српски Темишвар!“¹¹⁷ Уз бурно клицање окупљеног народа на ове речи Илије Белеслијина „Српска Певачка Дружина“ отпевала је химну, а када су одјекнули и последњи тонови, пуковник Цоловић је одговорио и на овај поздравни говор. Пуковник је изјавио да ће се српска војска старати да мир и ред у земљи буду очувани, а свој одговор завршио је речима: „Наша дела остају иза нас, нека их историја цени. Уводећи претходницу српске војске у славни град Темишвар узвикујем: Живели Темишварци. Живела слободна Војводина наша!“ . Бурним узвицима „Живео Краљ Петар, живела велика Србија, живела српска војска“ не беше краја. Тада је у име румунског Народног савета, на румунском језику, у име румунског народа Темишвара и Тамишке жупаније, српског пуковника и српску војску поздравио темишварски адвокат др Аурел Козма (Aurel Cosma). Његов говор је одмах након тога прочитао темишварски адвокат др Јован Савковић на српском језику.¹¹⁸ Аурел Козма је „с радошћу поздравио српску војску међу историјским зидовима великог румунскога јунака Јанка Сибињанина“ и пожелео јој добродошлицу. „Ми угарски и ердељски Румуни дужни смо двоструко се захвалити непобедивој српској војсци. У овим ванредним тешким данима, ми смо Румуни све ставили и стављамо у службу за одржање јавнога мира. С тога Вас молимо, господине пуковниче, помозите нас у овом нашем потхвату и узмите наш народ у заштиту. Вама господине пуковниче и Вашој мудрој и витешкој команди и војсци кличемо: Живела на многаја лета!“ , изјавио је Козма.¹¹⁹ Пуковник Цоловић је тада на лепим речима захвалио и представнику румунског народа. Затим је тадашњи градоначелник Темишвара, Јозеф Гемл (József Geml)¹²⁰,

---

¹¹⁷ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1.

¹¹⁸ *Српски лист*, бр. 15, Нови Сад, 23. (10.) новембар 1918, стр. 3; *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1.

¹¹⁹ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 1.

¹²⁰ **József Geml (Угарска, 28. март 1858 – Темишвар, Румунија, 3. април 1929)** Написао је мемоаре који су објављени 1924. године у Темишвару. (*Emlékiratok polgármesteri működésem idejéből – Моји мемоари као градоначелника*). На место градоначелника Темишвара изабран је 15. јуна 1914. године. За време „српског империјума“ остао је на месту градоначелника, а 4. септембра 1919. године, током увођења румунске

поздравио српску војску на немачком језику „у име тамешварске муниципије и препоручио варош и становништво благонаклоности окупационе војске и њезиних старешина“.¹²¹ Након ових речи поджупан жупаније, Александар Ференци (Ferenczi Alexander), је на мађарском језику замолио да се осигура несметани рад власти и ред, одосно да се осигура, како је рекао, редован ток мађарске администрације.¹²² Пуковник Цоловић је обојицу уверио да ће српска војска потпомагати власти у њиховом раду и позвао их да учине све за одржавање реда и мира.¹²³ Најзад, у име Банатског већа српску војску је на француском језику поздравио др Ото Рот¹²⁴, цивилни комесар у Банату и темишварски адвокат. Изјавио је да у име Народног већа свих народности Баната поздравља пуковника Цоловића. „Ми смо створили нашу демократску републику и радимо на томе, да сви народи: Мађари, Немци, Срби и Румуни добију једнака демократска права; наш је идеал братство, слобода и једнакост свих народа целог света. Нека живи интернационализам! Нека живи читав свет“, рекао је Рот.¹²⁵ Овим говором је програм свечаности на Лошонцијевом тргу (данашњи Трг уједињења) био завршен.

администрације престаје бити на том месту. (Vasile Dudaş, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, Timișoara, 2014, 61.)

¹²¹ Глигор Попи пише да је градоначелник Темишвара том приликом српским командантима предао кључ града. (Глигор Попи, *Банатски Румуни 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад, 1993, 223.)

¹²² **Ferenczi Alexander** дочекао је свечано и румунску војску 3. августа 1919. године када је ушла у Темишвар. (William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 145.)

¹²³ *Српски лист*, бр. 15, Нови Сад, 23. (10.) новембар 1918, стр. 3.

¹²⁴ **Otto Roth (Матнику Маре, 8. децембар 1884 - ?)** Вилијам Марин пише да је Ото Рот рођен у калвинистичкој породици, док у српским војним извештајима стоји да је Ото Рот био Јеврејин. (William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 86; Војни архив, П 3) Такође, и у банатској штампи је писало да је Владин комесар био „човек од ‘Изабраног Народа’“. (*Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 1.) Ото Рот је студирао у Будимпешти, Берлину, Цириху и Паризу. Године 1908. године уведен је у звање доктора правних наука. Био је образован, амбициозан, млади интелектуалац који је изванредно говорио више језика. За кратко време постао је вођа Социјалдемократске странке у Банату и већ је 1913. године био изабран у темишварско Градско веће. (William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 86.) Када пише о радничким штрајковима који су избијали у Банату за време Првог светског рата Данило Кецић указује да је Рот још тада био раднички лидер, а да чак ни његов говор није могао да умири масу демонстраната у Темишвару у мају 1917. године. Такође, и да када је у Темишвару септембра 1917. године сазвана конференција немачког дела Социјалдемократске партије Угарске, да је главну реч, поред Јозефа Габријела, имао Ото Рот. (Danilo Kecić, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, Novi Sad, 1972, 59.)

¹²⁵ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 1-2; Овидију Печикан на улогу др Рота гледа тако да је „Банатски представник Карољијеве владе“ прогласио „такозвану републику Банат“ и у својству цивилног комесара народа у Банату и „гувернатора Баната“ примио српску војску „као некаквог савезника“, иако је она била део Антанте. „У надметању око територијалне поделе хабзбуршког наслеђа, Рот се надао да ће моћи да настави мађарску власт над Банатом уз помоћ српских трупа, занемарујући пројекат Србије да око себе, а не око Будимпеште, уједини читав низ оближњих територија“, писао је Печикан. (Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 499.)

Никола Цоловић се у својим успоменама сећао да је дочек у Темишвару био „сјајна манифестација великог народног одушевљења, признања и захвалности српској војсци и српскоме народу за све њихове жртве и патње које су поднели за остварење великог народног ослобођења и уједињења“. Писао је да је тог момента када је српска коњица усиљеним маршем пројурила кроз Банат и појавила се пред Темишваром, народ града Темишвара, а нарочито онај из околних српских села, био свестан „да је ослобођен даљег аустроугарског ропства“. Како је даље писао Цоловић, Срби Темишварци су „обузети силним одушевљењем за слободу и уједињењем са браћом у Србији“, дочекали најодушевљеније и најискреније сваког српског војника, а да су „све немачке и аустроугарске лажи и багателисање да српска војска и не постоји, да је она сва изгинула и уништена“ тада нестале.¹²⁶

Војска се потом повукла у касарне, а највећи део народа заједно са пуковником Цоловићем и официрима кренуо је у српску Саборну цркву. На уласку у цркву, њих је дочекао темишварски епископ Георгије (Летић) са свештенством. Црква је била пуна, а благодарене, које је уследило одржао је епископ уз асистенцију више свештеника. Тада се први пут у једној темишварској цркви споменуло име краља Петра I Карађорђевића, на шта се заорило „Живео!“, а „Српска Певачка Дружина“ је отпевала химну уз пратњу читавог народа у цркви. Како је описао *Српски лист*, након што је отпевана химна, епископ је одржао врло леп говор, такође пропраћен усклицима живео.¹²⁷ Након одржаног благодарења, епископ је у својој резиденцији приредио ручак на који је био позван већи део официра. Сутрадан, у понедељак, 18. новембра 1918. године, српско Народно веће је у хотелу „Престолонаследник“ приредило банкет у част српске војске. Те вечери било је присутно преко сто официра и војника и око четири стотине грађана из Темишвара и околине. За време вечере одржано је неколико здравица, од којих су се неке развиле чак и у читаве говоре. Први је Његовом Величанству краљу Петру наздравио тадашњи председник српског темишварског Народног већа, Иван Прекајски. Говорио је и већ поменути др Јован Савковић, адвокат, члан темишварског Народног већа, који је нарочито истакао задатак Краљевине Србије у ослобођеним крајевима. Он је свој говор завршио речима: „Господо, Српски Народ ових крајева верује дубоко у успех оне мисије, коју

---

¹²⁶ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 279.

¹²⁷ *Српски лист*, бр. 15, Нови Сад, 23. (10.) новембар 1918, стр. 3.

Србија и тамошња најбоља интелигенција има да изврши у погледу националнога културнога и духовног ослобођења и препорођаја Српскога Народа овога краја. На почетку почетака извршења овога крупног и историјског националног задатка, ми Вас, господо, из дубине наше српске душе поздрављамо и желимо Вам, да ово велико народно дело срећно до краја изведете.¹²⁸ Христифор Риста Свирчевић, поздравио је српску војску у име српске школске деце Темишвара, а Илија Белеслијин је истакао велике заслуге „највећег јунака овога рата - српске војске“. Др Милорад Недељковић наздравио је Војвођанима, „који су ослобођењем уведени у ред највећег племства, у ред слободних српских грађана“ и том приликом узвиуо: „У каквом се сјају и блеску ова 1918. година ближи своме крају, а у каквој је страшној тмини она почела.“¹²⁹ На овом банкету катихета Константин Николић наздравио је јунаштву српске војске, а госпођа др Владислава Беба Поповић Полит и др Светислав Михајловић, адвокат из Велике Кикинде, наздравили су пожртвованости српских мајки и жена у овом рату.¹³⁰

Владислава Поповић Полит, кћерка Михаила Полита Десанчића, када је објавила књигу свог оца *Како сам свој век провео*, описала је какав је утисак на Полита оставило ослобођење Темишвара.¹³¹ Милан Л. Поповић је у свом чланку објављеном у *Летопису Матице српске*, описао и последње дане Полита Десанчића.¹³² Због социјалних немира, који су владали у Мађарској услед скорог краја рата, Полит је са породицом из Пеште избегао на пољско имање његове кћерке, на Пустари мира, код Либлинга, двадесет и шест километара од Темишвара. Како су немири владали и на овој територији пресељен је у немачко село Либлинг, „где је ноћу склоњен код честите немачке породице Шнајдер“. Полит је код ове породице остао прикривен проевши дане опште револуционарне пометње настале услед изгубљеног рата. Након 5. новембра 1918. године, одведен је у сам Темишвар, где је у врло скромном стану, са већ „неприкривеним узбуђењем сагледао

---

¹²⁸ *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2.

¹²⁹ Милорад Недељковић је 1918. годину дочекао у логору Нежидер, а за свој боравак је том приликом рекао „да би се могло рећи да је на тако малом простору највише несреће било концентрисано за ове четири и по ратне године, највише несреће, суза и патњи људских“. (*Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 2.)

¹³⁰ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 2.

¹³¹ „То је била така радост, која се не да описати. Кад је Тата дознао да су Срби у Београд ушли и да се већ и даље крећу, он нас је све у своју собу позвао, наредио је да упалимо кандило пред икону“, написала је након Политове смрти његова кћерка Владислава. Када је клекнуо пред икону Полит је кроз сузе рекао: „Хвала ти, Господе, да сам ово доживео, сад могу мирно умрети...“, писала је Владислава-Беба Поповић. (*Како сам свој век провео*, Успомене д-ра Мих. Полита-Десанчића, VI)

¹³² Милан Л. Поповић, *Последњи дани Полита-Десанчића*, Летопис Матице српске, бр. 338, Нови Сад, 1933, 112-120.

примицање победоносне српске војске“.¹³³ Када је српска војска улазила у Темишвар, Полит је од стране српског Народног већа позван да је поздрави. „Једна почаст, додуше, за Полита, али и један високи позив, једна изразита мисија, била је обележена у томе, да акт ослобођења и уједињења поздрави, у свом говору, један Војвођанин, који је целог свог живота означавао политички и правно ту Војводину и који је, као провидношћу судбине, требао још само да стави свој печат и потврди својом речи ову дивну стварност“, писао је Милан Л. Поповић. Међутим, Полит није одржао свој поздравни говор, јер је у „силном узбуђењу“ уочи тог догађаја доживео мањи срчани удар, од којег се све до смрти 30. марта 1920. године није потпуно опоравио.¹³⁴ Како је био онемогућен да српску војску дочека у граду, пуковник Цоловић и пуковник Петар Саватић, командант Темишвара, дошли су да га посете на имању кћерке Владиславе и њеног мужа у близини Темишвара. Осамдесетогодишњи Полит дочекао је тако српску војску 1. децембра 1918. године.¹³⁵ „Изванредно дирљив је био Татин сусрет са првим српским официрима“, сећала се Владислава. „Тата је онако болестан устао, плачући их загрлио и казао: Благо мени, да сам доживео да овде видим српске официре. Живели, соколови моји!“¹³⁶ Да је Полит у „некадашњем седишту српске Војводине, у Тамишвару, пливао од радости“, али да од „ганутости и суза-радосница није старац речи могао да прозбори“, када је „победоносна српска војска“ ушла у град, писао је и лист *Војводина* у чланку поводом његовог осамдесет и шестог рођендана.¹³⁷ Обележавајући двадесетогодишњицу смрти Михаила Полита Десанчића 1940. године у *Културно-привредном прегледу Дунавске бановине* Владимир Бабић је написао да је Полит привремено сахрањен на темишварском гробљу „где још и данас лежи под забаченом хумком изгубљене југословенске земље“, као и да је „и овај неимар наше лепше будућности остао без саграђеног гроба, без народног признања

---

¹³³ Милан Л. Поповић, *наведено дело*, 117.

¹³⁴ Петар Рекић, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 204; Милан Л. Поповић, *Последњи дани Полита-Десанчића*, 118.

¹³⁵ Дејан Микавица пише да „упркос оваквом Политовом ставу, неки његови либерали су истицали, као и демократе, одређену резервисаност“ према овој еуфорији изазваној ослобођењем Војводине и политичким збивањима. Они су и одлуке Велике народне скупштине у Новом Саду називали „компромисом“. (Дејан Микавица, *Српско питање на угарском сабору*, Нови Сад, 2011, 267.)

¹³⁶ *Како сам свој век провео*, Успомене д-ра Мих. Полита-Десанчића, VI-VI

¹³⁷ *Војводина*, бр. 7, Вршац, 28. јун 1919, стр. 3.

и ван светости данашњице“.¹³⁸ Полит је заиста сахрањен на Пустари мира, на периферији Темишвара, али је пренесен у Нови Сад где сада лежи на Успенском гробљу.¹³⁹

Интересантно је да су у тој у истој „Редут сали“ хотела „Престолонаследник“ где је српско темишварско Народно веће приредило поменути банкет, истога дана само три године раније – 1915. године, темишварски Немци приредили велики банкет маршалу Макензену у част када је „прегазио“ Србију. Како је писао пуковник Цоловић „историја је наместила да због ратне среће овај банкет буде приређен српским официрима који су истерали Немце из Бананта први после оног Макензеновог“.¹⁴⁰ Последње групе са описаног банкета разишле су се тек у зору, „у највећој раздраганости и са најпријатнијим успоменама“, чиме је свечани дочек српске војске у Темишвару добио свој завршетак.¹⁴¹ Београдски лист *Правда* је написао: „Ушли смо у Темишвар, Сенту и Сомбор. Народ прави овације нашим трупима.“¹⁴²

Војник Милорад Марковић је у свом дневнику мало другачије описао догађаје тог дана. „Данас остајемо. Пљачка по магацинима касарне. Војници продају ствари грађанству – банкет увече.“¹⁴³ Да је српска команда у Темишвару морала 19. новембра 1918. године констатовати да је грабљење одела и логорске опреме по великим војним складиштима Темишвара настављено и по доласку српских трупа писало је и у војним извештајима. Ова ситуација се наставила док ти магацини нису пронађени и стављени под стражу.¹⁴⁴ До доласка команданта Коњичке дивизије суверени господар града био је пуковник Цоловић јер се командант Коњичке дивизије пуковник Ђорђе Ђорђевић са штабом због окупације Оршаве задржао неколико дана у Вршцу.¹⁴⁵ Никола Цоловић је писао да су у Темишвару заплењена огромна немачка складишта хране и најразноврснијег материјала која су била база немачке војске за Румунију и Балкан и која су по брзом одласку немачке војске немилосрдно пљачкана од Мађара и осталог становништва. Да би

---

¹³⁸ Владимир Ђ. Бабић, *Поводом двадесетогодишњице смрти Михајла Полит-Десанчића*, Културно-привредни преглед Дунавске бановине, свеска за април, Нови Сад, 1940, 156.

¹³⁹ Дејан Микавица, *Михаило Полит Десанчић*, Едиција Пречански Срби до слома Аустроугарске, књ. 2, Нови Сад, 2016, 61; Нови лист темишварских Срба, лист *Темишварски гласник*, који је почео да излази 1933. године у Темишвару објавио је чланак поводом стогодишњице рођења Полита и преноса моштију у Нови Сад. (*Темишварски весник*, бр. 2, 19. новембар 1933, стр. 1.)

¹⁴⁰ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 281.

¹⁴¹ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1.

¹⁴² *Правда*, бр. 17, Београд, 18. (5.) новембар 1918, стр. 2.

¹⁴³ Запис 18. (5.) новембра 1918. године (Милорад Марковић, *Ратни дневници 1912-1918*, 260.)

¹⁴⁴ *Велики рат Србије*, књ. 31, 237-238.

¹⁴⁵ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 281.

учинио крај пљачки, Цоловић је неколико пута од тадашњег председника југословенске Владе, Стојана Протића, тражио да му пошаље једно стручно лице које би евакуисало „сав тај плен из Темишвара у Србију“. Тим поводом је, почетком месеца марта 1919. године, Раша Милошевић, бивши министар и управник свих државних монопола, наменован за владиног комесара који је требао да прими „сав плен“ у Темишвару. Дошавши у Темишвар 8. марта 1919. године, са прописним пуномоћјем, Милошевић је примио дужност комесара плена, евакуисао га за Београд, а био је и свакодневни гост официрске менаџе у Темишвару.¹⁴⁶

Лист *Правда* је писао да је у Београд јављено да се у Темишвару након одласка Немаца налазило педесет вагона угојене живине.¹⁴⁷ Када је пук Милорада Марковића отишао из Темишвара, он је и даље писао о овој вароши и то како су војници који су остали у Темишвару лепо живели, а да они који су отишли „труну живи“. „Кад се нема среће“, завршио је Марковић.¹⁴⁸ Мајор Душан Додић је у свом дневнику записао да се 19. новембра 1918. године његова дивизија утоварила у возове и у току тог дана и ноћи пребацила у Темишвар. Дивизија мајора Додића била је смештена на северној ивици вароши, у баракама у којима су раније били заробљеници. „Време, лепо хладно... исхрана војника добра а коња лоша јер нема сена већ слама“, писао је у дневнику.¹⁴⁹

Темишварски Срби преузели су бригу за српску војску која је остала у граду, а и околна српска Народна већа су слала прилоге за српске војнике. Шокачко Народно веће из Рекаша је на Божић 1919. године српској војсци послало „120 кг. бела брашна, 108 ком. јаја, 2 кгр. масла, 16 литара вина и 77 круна у готовом“. Уредништво листа *Слога* захвалило се на овом „братском дару“.¹⁵⁰ Такође, део војника који је болестан пао у постељу уверио се да „велика српска душа није заборавила своје ослободиоце“ па су војници смештени у војној болници у Темишвару „осетили сву њену доброту и нежност“. Како је лист *Слога* пренео, војници су изјавили да је српски живаљ првих дана по њиховом доласку хитао да им својим добровољним прилозима олакша и убрза оздрављење и омогући им да здрави оду својим кућама и загрле своје миле и драге. У

---

¹⁴⁶ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 487-489.

¹⁴⁷ *Правда*, бр. 47, Београд, 18. (5.) децембар 1918, стр. 1.

¹⁴⁸ Милорад Марковић, *Ратни дневници 1912-1918*, 263.

¹⁴⁹ Записи 19. (6.) и 20. (7.) новембра 1918. године. (Љубица Здравковић, *Душан Додић, ослободилац Јагодине – ратни дневник*, 218.)

¹⁵⁰ *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2.

листу *Слога*, објављено је и да су Срби и Српкиње из села Варјаш, такође, приложили за „болне српске јунаке 300 литара млека, 253 комада јаја, 45 велика колача, друга теста, сапуна, месо и друге намирнице, 123 кошуље, 75 гаћа, 92 пешкира, 6 марамица и 53 круне у новцу“. У име болесних војника, који су Христово рођење прославили у болници, управа српске војне болнице у Темишвару изјавила је „највећу благодарност“ Србима из Темишвара, Варјаша, Кетфелја, Мокрина, Карлова и честитала им Нову годину и Божић.¹⁵¹ Управа темишварске војне болнице јавно се захвалила у своје име и у име болесних и од болести опорављених српских војника браћи Србима и сестрама Српкињама што су својим прилозима, рубљем и животним намирницама потпомогли да болесни Срби војници, побољшаном храном, а у чистом рубљу лакше оздраве. „Захваљујући браћи Србима и сестрама Српкињама из ових општина, молимо их, да нас се и даље сећају, а захвалност српских ратника неће изостати“, писао је лист *Слога*.¹⁵² Председница „Српске Добротворене Женске Задруге“ позвала је све своје чланице као и друге Српкиње које су становале у Темишвару, да дођу 5. јануара 1919. године у салу српске црквене општине на договор за припрему божићног дара српским војницима.¹⁵³

Улазак српских и савезничких војски у Банат битно је променио статус Срба у Темишвару. Од прогоњених, интернираних, а у последњој години рата невољно толерисаних, они су тада постали пуноправни грађани будуће прве југословенске државе. Лист темишварских Срба, лист *Слога*, писао је како су се темишварски Срби осећали после уласка српске војске у град: „Ми смо обамрли били, али смо васкрсли, наша браћа, жртвујући за нас много, пре много, можда више, но што смо заслужили приспела су, ослободила и учинила нас грађанима велике државе СХС. И ми смо се радовали и радујемо се и најсрећнији дан живота нам, она је недеља била...“¹⁵⁴ Никола Цоловић је у својим успоменама записао да је Темишвар као „главни центар и најмногољуднији град и најлепши град у Банату најлепше и најодушевљеније“ дочекао српску војску, а да је расположење свих његових становника у то време према српској војсци било такво као да

---

¹⁵¹ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 3; *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 1.

¹⁵² *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 3.

¹⁵³ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918.), стр. 3.

¹⁵⁴ *Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

је „Темишвар потпуно наш“.¹⁵⁵ Антоније Штрбић, који се у то време налазио у Темишвару, написао је песму *Крваво цвеће* „своме команданту пуковнику Цоловићу“.¹⁵⁶

Како закључује Миле Бјелајац, војска у једном друштву делује као објективна снага на коју се ослања политика, а с друге стране онда она делује као активни субјекат свих друштвених токова, па је тако и на овом подручју.¹⁵⁷ Танасије Костић, члан српског темишварског Народног већа, писао је да је након „дугих и силних страдања, невоља и патњи, српски херој са Брегалнице, Црног Врха и Кајмакчалана“ освануо и у Темишвару и дошао и до Тисе и до Мориша. „Српски херој поплави дакле све, што се српско само назвати могло. А тиме запуши уста свима, који су говорили о Темишвару, да је Румунски, или да је Мађарски. Чисто и јасно рекоше свакоме, да је та варош српска и од старине увек српска, па тако и остати мора српски“, писао је Костић након уласка српске војске у Темишвар.¹⁵⁸

---

¹⁵⁵ Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 281.

¹⁵⁶ ...*Ал крваво цвеће што Косовом цвета Процветаће сада дуж целог Балкана О Србију мила, велика и света Теби венце великана Од крвавог цвећа са целог Балкана.* „Одан јунаштву поднаредник Анте Штрбић кандидат медицине“ (Никола Цоловић, *Са бојних поља 1912-1918*, 282.)

¹⁵⁷ Миле Вјелајац, *Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1921*, 6.

¹⁵⁸ „Т. К-ћ“, *Наш Темишвар, Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

1. 2. Темишварски чвор¹⁵⁹

*Темишвар нам је задавао бриге. Од Темишвара су се стално гомилали црни, густе облаци, злослутни знаци. Од почетка ишло је како не треба.*¹⁶⁰

Присуство српске војске у Темишвару није решило проблем увођења нове административне власти уместо старог – мађарског чиновничког апарата. Иван Прекајски је из „средишта плодног Баната“, као председник српског темишварског Народног већа, 10. децембра 1918. године, регенту Александру „најоданије“ честитао преузимање власти у новој уједињеној Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. У честитки коју је лист *Слога* пренео у једном од својих првих бројева писало је и да се Народно веће из Темишвара надало да ће се „спасоносна власт Нове Краљевине што скорије протегнути и на мезимче њезино“ притом мислећи на Банат, Бачку и Барању. Председник већа изјавио је и да ће се ово преузимање власти извршити „захваљујући мудрости Александра Карађорђевића и снази повећане мајке Србије“.¹⁶¹ Међутим, догађаји се у почетку нису одвијали по жељама чланова српског Народног већа у Темишвару.

Долазећи у Банат, српска војска је преузимала дужности у војном домену, полицијском, поштанском, банкарском, економском, судском, пореском. Српска Врховна команда је 15. новембра 1918. године, у складу са одредбама Београдског примирја, својим командантима сугерисала да мађарске власти на поседнутој територији (све док извршавају наредбе српских власти) насилно не смењују. Такође, да целу ситуацију „подешавају“ према локалним приликама и теже томе да се избегну незадовољство и

---

¹⁵⁹ Ово поглавље, у извесној мери, објављено је у научном раду аутора дисертације под насловом „Темишварски чвор“: однос генерала Борђевића, др Рота и Народне управе за Банат, Бачку и Барању. (Јована Касаш, „Темишварски чвор“: однос генерала Борђевића, др Рота и Народне управе за Банат, Бачку и Барању, Темишварски зборник, бр. 10, Нови Сад, 2018, 7-27.)

¹⁶⁰ *Српски гласник* је након увођења српског империјума у Темишвару овим речима започео чланак у којем је донео вест о смени др Рота. „Доста смо о том писали у нашем листу и тражили да се темишварско питање изведе на чисто“, писао је великокикиндски лист. Из приложеног се види да су српски национални делатници и у другим војвођанским градовима били забринуте развојем догађаја у Темишвару, односно чињеницом да у овом граду није било извршено преузимање административне власти. (*Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.)

¹⁶¹ Честитка српског темишварског Народног већа регенту Александру Карађорђевићу од 10. децембра (27. новембра) 1918. године (*Слога*, бр. 4, Темишвар, 14. (1.) децембар 1918, стр. 1.) Александар Карађорђевић је у одговору на новогодишњу честитку коју му је Народна управа из Новог Сада послала из међу осталог написао да ће „најважније старање моје владе бити да се при утврђивању граница наше нове краљевине не занемари ни један крај у којем живи наш народ.“ (*Званичне новине за Банат, Бачку и Барању*, бр. 6, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1.)

нереди код становништва.¹⁶² Неколико дана касније, 18. новембра 1918. године, Врховна команда је поново саветовала да затечене власти треба толерисати, али сада, ако их становништво, где се вероватно мислило само на српско становништво, неће и жели своју самоуправу онда да се том становништву „иде на руку“. Ово се објашњавало тиме да би се једино тако узели у обзир „општи национални интереси будуће југословенске државе“.¹⁶³

Конкретно у случају Темишвара, 26. новембра 1918. године, команданту Прве армије достављен је извештај новопостављеног команданта железница у Банату, потпуковника Душана Јоакимовића, који је дошавши у контакт са железничком Дирекцијом у Темишвару желео да зна која су била његова права и дужности, а која Управе мађарских железница у Будимпешти. На ово, Јоакимовићу је одговорено да је контрола над целокупним саобраћајем банатским железницама припадала Србима, а да су железнице искључиво требале да служе потребама становништва. У одговору је међутим додато да када у питању дођу српски војни циљеви онда да то треба претпоставити свакој другој потреби. Такође, да би било какво „одступање“ Јоакимовићу дало за право да сметњу отклони и, ако је потребно, да захтева смену лица која је стварају и да на њихова места постави друго особље. Ипак, и овом приликом је наглашено да ако је жалба долазила од самог главног директора из Темишвара да се онда смена морала извршити легалним путем и да је такав случај морао бити поткрепљен оправданим, стварним и јаким аргументима.¹⁶⁴ Како пише Тома Миленковић, отворено протежирање Срба у Војводини је у то време наилазило на многе протесте.¹⁶⁵ У Банату, посебно у Темишвару, у којем је живело мултинационално становништво и у којем је задржан стари чиновнички апарат ситуација је била посебно деликантна.¹⁶⁶

Несрпско чиновништво у Темишвару присуство српске војске доживљавало је као окупацију и то привремену. Тома Миленковић пише и да се мађарска администрација у Банату, Бачкој и Барањи, унапред, по упутствима из Будимпеште, спремала пружи отпор. Такође, да је, знајући да српска војска, наводно, свуда где дође одмах реквизира државни

---

¹⁶² *Велики рат Србије*, књ. 31, 190.

¹⁶³ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 121.

¹⁶⁴ *Велики рат Србије*, књ. 31, 297-299.

¹⁶⁵ Тома Миленковић, *наведено дело*, 121.

¹⁶⁶ Victor Neumann, *Timișoara between “Fictive Ethnicity” and “Ideal Nation” The Identity Profile during the Interwar Period*, *Balkanica*, 44, Beograd, 2013, 391-412; види прилог бр. 5. (карта преузета из: Jovan Cvijich, Jovan Radonich, Stanoje Stanojevic, Hilarion Zeremsky, *La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya – Le Banat*, Paris, 1919.)

новац, три и по милиона круна „на време“ склонила у приватну јужномађарску трговачку и привредну банку одакле је овај новац касније пребачен у мађарску државну благајну.¹⁶⁷ Миленковић пише и да су велике суме као аванс издате одређеном броју чиновника у виду шестомесечних плата, а да је документација о томе склоњена да се не би могло ући у траг ко је тај новац примио. Исплаћивање вишемесечних плата унапред особљу пошта, телеграфа и телефона, железничарима, банкарским и судским чиновницима била је раширена појава у време доласка српске војске на територију Баната, Бачке и Барање. Тежило се томе да се ови чиновници на дужи временски период учине економски независним од новог српског режима и да раде за интересе мађарске државе. Ако би неко силом покушао да их натера да чине супротно могли су да спроводе пасивну резистенцију па и да штрајкују.¹⁶⁸

Великокикиндски лист, *Српски гласник*, такође, је писао да је мађарска Влада у јануару 1919. године свим бившим мађарским државним чиновницима, судијама, судским чиновницима, професорима бивших мађарских државних васпитних завода исплатила плату и ратне доплатке за три месеца унапред и да је горенаведено урађено из разлога да би их могла позвати на противљење српским властима.¹⁶⁹ Након смене мађарске администрације у Темишвару у другој половини фебруара 1919. године, исти лист је писао да је др Рот мађарским чиновницима издао плату за три месеца унаред, „али да је сад томе крај.. јер долази 1. март и они ће забадава доћи са својим признаницама... јер ће за њих државна благајница, која је сада српска државна благајница, бити затворена“. Уредништво листа је том приликом додало и да ће се мађарска администрација „ваљда онда пробудити из својих, за њим саме опасних снова“ јер је „чаробна сила мађарске администрације ишчезла – за навек“.¹⁷⁰

Данило Кецић у својој монографији *Револуционарни раднички покрет у Војводини 1917-1921. године* у поглављу које је насловио *Неки моменти националне политике и отпора обесправљених народа* јасно исказује став тадашње историографије о смени

---

¹⁶⁷ За ове наводе Тома Миленковић каже да их је преузео из записника са суђења Ото Роту у Будимпешти 1920. године из сведочења Мартона Балаша. (Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 122.)

¹⁶⁸ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 122.

¹⁶⁹ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

¹⁷⁰ *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 1.

административне власти у Војводини.¹⁷¹ Кецић пише да је Народна управа из Новог Сада чинила све да сузбије делатност мађарске Владе за очување територија бивше Аустроугарске и да није признавала њену формалну политичко-административну надлежност у овим крајевима базирану на одредбама Београдског примирја. Српску политику Кецић чак назива „политиком националне нетолерантности“.¹⁷² Чињеница је да су у складу са члановима Београдског примирја на окупираном подручју српска и француска војска биле обавезне да задрже некадашњу целокупну угарску цивилну власт, односно стари чиновнички апарат који је преузела нова мађарска Влада и стару политичко-административну поделу на жупаније на челу са великим жупанима. Међутим, чланови Београдског примирја нису се поклапали са принципима националног самоопредељења које су пропагирани војвођански политичари удружени око Народног одбора у Новом Саду који је прерастао у Народну управу.¹⁷³ Ови национални радници сматрали су да су српски народни одбори, формиран на подручју бивше Аустроугарске, представљали народну вољу чак и у областима где су Срби чинили мањину. Одредбе Београдског уговора о примирју од 13. новембра 1918. створиле су тако на подручју Војводине и Темишвара политички врло сложен државно-правни провизоријум у којем су се у борби за власт одлучно сукобљавали стари и нови органи, а тиме и одређени национални интереси.¹⁷⁴

У темишварској штампи, средином фебруара, појавио се чланак под упечатљивим насловом *Изаберите*. Чланак је упућен чиновницима несрпске националности који би одбили да положе заклетву Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Из садржаја чланка може се закључити да уредништво листа *Слога*, становнике Темишвара, суграђане Срба Темишвараца, види као чиновнике и службенике Мађарске републике који обављају своју дужност у крајевима поседнутим српском војском. Оно им је поручило да треба да се одреде „за кога су“ и да иако оно схвата да је њихов положај тежак – да се морају помирити, како у чланку пише, са својом заслужном судбином. По писању овог листа, чиновници су могли да бирају да положе заклетву и да раде у саставу нове државе Срба, Хрвата и Словенаца и тако осигурају себи и својој породици безбрижну материјалну

---

¹⁷¹ види више: Danilo Kecić, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, Novi Sad, 1972, 130-146.

¹⁷² Danilo Kecić, *navedeno delo*, 131.

¹⁷³ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk u Vojvodini i na ugarskoj teritoriji pod okupacijom srpske vojske 21-22. februara 1919. godine*, Zbornik Historijskog instituta, Slavonski Brod, br. 3, 1965, 304.

¹⁷⁴ Danilo Kecić, *navedeno delo*, 131.

будућност или да се пак „упусте у неке неразмишљене авантуре“ ослањајући се и даље на „осиромашелу, исцрпљену Мађарску“. А питање је да ли ће та мађарска држава бити у могућности да их прими, како је поручивао лист *Слога*, и да ли ће њен државним дугом тешко оптерећен буџет моћи да плаћа хиљаде и хиљаде оних који ће напустити Темишвар и отићи тамо. Чиновници несрпске националности су том приликом упућени и да изаберу пут „који води благостању и материјално осигураној будућности“ јер је, како је писао лист, „демократски“ троимени народ умео да цени „врле и трудољубљиве службенике своје без обзира на веру и народност“.¹⁷⁵

Специфичност политичке ситуације у Темишвару, такозваног „темишварског чвора“¹⁷⁶, састојала се у томе што је после уласка српске војске у град, осим старог чиновничког апарата, на свом месту остао и др Ото Рот, прво цивилни комесар Банатске републике, а онда и комесар мађарске Владе у Банату.¹⁷⁷ Тома Миленковић указао је на то да је Рот заузимао два најистакнутија политичка положаја и да даље имплицира да се радило, у најмању руку, о „спретном човеку“.¹⁷⁸ Јован Јоца Лалошевић, председник Народне управе из Новог Сада, Рота је у Темишвару видео као „господара ситуације“ који није признавао Народну управу, него само српску Владу у Београду, а да су њега признавале војне власти у Темишвару.¹⁷⁹ Управо праћење односа тих војних власти у Темишвару, тј. Ђорђа Ђорђевића, генерала чији је штаб био стациониран у овом граду након уласка српске војске и Рота најбоље ће приказати политичку ситуацију у Темишвару од средине новембра 1918. године па све до 20. фебруара 1919. године.

Генерал Ђорђевић и Ото Рот састајали су се више пута, а Ђорђевић је временом изградио свој став према Роту – сматрао га је најмеродавнијим фактором и званичним представником угарске Владе, и својим претпостављенима јављао је да је била реч о интелегентном, енергичном, независном и одлучном младом човеку, „интернационалном Јеврејину“ и доктору права. Кроз извештаје сазнајемо још једну Ротову особину коју је

---

¹⁷⁵ *Изаберите, Слога*, бр. 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 1.

¹⁷⁶ Овај израз употребио је академик Богумил Храбак у једном свом чланку о приликама у Војводини желећи да опише компликовану политичку ситуацију у Темишвару крајем 1918. и почетком 1919. године. (Bogumil Hrabak, *Autonomizam u Vojvodini 1919-1928. kao reakcija na finansijsko iscrpljivanje i političko zapostavljanje pokrajine*, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, Novi Sad, 1984, 85.)

¹⁷⁷ Јована Касаш, „*Темишварски чвор*“, 8.

¹⁷⁸ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 127.

¹⁷⁹ Став који је изнео Јован Јоца Лалошевић о ситуацији у Темишвару на седници Народне управе одржаној 10. децембра 1918. године у Новом Саду (*Грађа о стварању југословенске државе (I. I – 20. XII 1918)*, други том, приредили Dragoslav Janković i Bogdan Krizman, Beograd, 1964, br. 622, 708-709.)

српски генерал приметио, а то је била велика упорност у остваривању онога што је наумио.¹⁸⁰ Ђорђевић је сматрао да је Рот имао велики углед у Темишвару и велики утицај на раднике, а радници су у то време – једини, по Ђорђевићевом мишљењу, представљали организовану силу у јужној Угарској.¹⁸¹ Тома Миленковић је у својој студији о Банатској републици писао да је генерал Ђорђевић сматрао да је социјалиста у то време у Темишвару око Рота било дванаест хиљада, а у Банату чак две стотине хиљада и да би таква организована снага свакоме улила страхопоштовање, али да она стварно није постојала, већ је измишљена и да је те цифре Рот вероватно саопштио српском генералу да би га преварио.¹⁸² Исти овај број, односно „12 000 социјалних демократа које треба придобити“, споменуо је и Илија Белеслијин, члан српског Народног већа у Темишвару, када је у децембру 1918. године, Светозару Прибићевићу, тадашњем министру унутрашњих послова Краљевства СХС, писао о политичкој ситуацији у Темишвару.¹⁸³

Иако се чини да је у првим данима свог боравка у Темишвару генерал Ђорђевић ценио др Рота, српски генерал је ипак одлучно саветовао својим претпостављенима да се рад комесара мађарске Владе „прими са резервом“. Рот је у том моменту био наклоњен првој југословенској држави, али је, како је сматрао Ђорђевић, у промењеним околностима могао да се окрене против ње.¹⁸⁴ Убрзо, ситуација се заиста променила, али не у том смислу да се променило Ротово деловање, него се генерал Ђорђевић од личности која је сумњала у Ротове искрене намере преобратио готово у његовог поклоника. Ово ће приметити и историчари који су се у ширем смислу бавили овом темом, али и уредништва српских листова у Војводини, чланови Народне управе у Новом Саду и тадашњи југословенски војни врх.¹⁸⁵

---

¹⁸⁰ Извештај Ђорђа Ђорђевића 24. (11.) новембра 1918. године. (ВА, П 3)

¹⁸¹ Исто

¹⁸² Тома Миленковић каже да је у Банату толико могло да буде најамних радника рачунајући и пољопривредне раднике. (Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 102, 129.)

¹⁸³ Писмо Илије Белеслијина Светозару Прибићевићу 1. децембра (18. новембра) 1918. године (Архив Војводине, Фонд Народне управе, Ф. 76)

¹⁸⁴ Извештај Ђорђа Ђорђевића 24. (11.) новембра 1918. године (ВА, П 3)

¹⁸⁵ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 129; Док је Петар Пекић писао да је Рот „вјештом симулацијом умιο увјерити пуковника Ђорђевића о својој привржености према Београду, док је заправо био одани слуга Будимпеште“ (Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 205.), Богумил Храбак пише да је „једино потпуно десничарски оријентисани вођа социјалдемократа и комесар мађарске владе у Темишвару др Ото Рот одржавао неискрено добре односе са месном српском командом“. (Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 340.) Данило Кецић је сматрао да је др Рот „извесно време остао

Да би убедио Ђорђевића у своју приврженост „српској ствари“, Рот је тражио списак „способних Срба“ Темишвараца да их постави на место „утицајних чиновника“.¹⁸⁶ Такође, Рот је дао изјаву новинарима мађарских и немачких листова у Темишвару о понашању српских трупа у Банату.¹⁸⁷ Том приликом је демантовао вести пештанских листова „да су српске окупационе трупе запалиле Темишвар и да га пљачкају“ и истакао „одлично држање“ српске војске.¹⁸⁸ Рот је чак рекао да он лично може изјавити „да би се сваки Мађар могао сретним осећати, да су досадашњи виши официри и генерали аустроугарске војске са толико учтивости, предусредљивости и пажљивости, љубазности прилазили нам, као српски командант дивизије пуковник Ђока Ђорђевић и Командант места Места пуковник Саватић“. Како је Ђорђевић после извештавао, Рот је интервју дао „као владин комесар и као приватан човек“ који је за своју дужност сматрао „да замоли публику, будимпештанску и провинцијску штампу и дописнике листова и листића да не заведе народ са ширењем неоснованих и несхватљивих, из непознатих извора, лажних вести према окупационим трупама“.¹⁸⁹ Тон будимпештанских листова Рот назива паничним и тоном који није био погодан да одржи дотадашњу „скроз повољну хармонију“. Он је том приликом изјавио и да ће у пратњи команданта Коњичке дивизије, тада још увек пуковника, Ђорђевића и команданта места, пуковника Саватића, пропутовати цео Банат да би се на најдиректнији начин уверио о захтевима и потребама становништва и колико је „пажљиво и коректно држање српских опсадних трупа у читавом Банату“.¹⁹⁰ Како је јављао Ђорђевић, ову Ротову изјаву објавио је сутрадан, 26. новембра, и немачки лист *Temesvarer Zeitung*.¹⁹¹ Још једним гестом Рот је показао да је привржен српској власти. На слављу у Темишвару поводом рођендана регента Александра Карађорђевића, у децембру 1918. године, Рот је упутио честитке и поздраве у своје име и „у име свих корпорација у Банату и Темишвару“.¹⁹²

привидно одан српској војној команди, а стварно лојалан Будимпешти“. (Danilo Kević, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 134.)

¹⁸⁶ Тома Милековић, *Банатска република и мађарски комесаријат*, 128.

¹⁸⁷ Извештај Ђорђа Ђорђевића команданту Прве армије 26. (13.) новембра (ВА, П 8 К 25/15)

¹⁸⁸ Извештај Ђорђа Ђорђевића 28. (15.) новембра 1918. године (ВА, П 8 К 25/15)

¹⁸⁹ Исто

¹⁹⁰ *Велики рат Србије*, књ. 31, 295-296.

¹⁹¹ Извештај Ђорђа Ђорђевића 28. (15.) новембра 1918. године (ВА, П 8 К 25/15)

¹⁹² Тома Милековић, *наведено дело*, 129.

Иако јесте радио за добробит Баната, а тиме и свих његових грађана, па и Срба Темишвараца, Ото Рот је био експонент мађарске Владе у Будимпешти.¹⁹³ Стеван Бенин, шеф „Југословенског Пресбира“ у Темишвару, писао је у аутобиографији да је Рот био „агилан политичар који је свим силама радио да Банат не припадне ни Србији ни Румунији“.¹⁹⁴ Заиста, Рот се морао осећати одговорним и за привредни живот у Банату због свог положаја мађарског комесара. Тома Миленковић сматра да је то најбоље показао пример рудника Петрошањ. У извештају од 24. новембра 1918. године Ђорђевић је својим претпостављенима јавио да му је Рот предложио да српска војска окупира простор око Петрошања где су се налазили богати рудници угља. „Тиме би се заштитила железничка пруга Лугош – Дева и Карансебеш – Хоце“, говорио је др Рот на састанку који се водио у канцеларији генерала Ђорђевића. Поред тога, Рот је обећао да ће код месних рудара преузети мере да се не противе српској окупацији.¹⁹⁵ Српски командант је известио да је овај предлог одмах одбио јер се Петрошањ није налазио у окупационој зони српске војске коју је одредио Франше д'Епере. Рот је тада морао имати у виду да се Петрошању са истока приближавала румунска војска и како пише Тома Миленковић, „борећи се да руднике испред носа отме Румунима“ Рот се борио да их осигура за Мађарску, јер је српску окупацију сигурно сматрао привременом. Односно, да је Рот тражио да српска војска ради за интересе мађарске државе.¹⁹⁶

Првог дана децембра Рот и Ђорђевић водили су још један састанак, а овом приликом Рот је дошао у пратњи својих сарадника Текешија (Emerik Tökes) и Јакобија (Kalmán Jakobi). Њих тројицу српска штампа подругљиво је називала „комесарским тријумвиратом Др. Рот et consortes“ док је по штампи српско становништво Рота називало „Рот(квом)“.¹⁹⁷ Након свог боравка у Темишвару и Милан Петровић, повереник Народне управе, у својим успоменама је писао да код српског живља идеја о Банатској републици ни најмање није заживела него да су се на рачун „Ротове Републике“ само збијале „мање или више духовите шале“.¹⁹⁸ Командант коњичке дивизије известио је штаб Прве армије да је комесар мађарске Владе за Банат, на поменутом састанку, примио резолуцију донету

---

¹⁹³ Јована Касаш, „*Темешварски чвор*“, 9.

¹⁹⁴ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421.

¹⁹⁵ Извештај Ђорђа Ђорђевића 24. (11.) новембра 1918. године (ВА, П 8 К 25/15)

¹⁹⁶ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 128.

¹⁹⁷ *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 1; У шалљивом чланку Србин из околине Темишвара др Рота назива Рот(квом). (*Наши Лала, Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 3.)

¹⁹⁸ Милан Петровић, *Банат*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 1952, 307.

на Великој народној скупштини у Новом Саду на знање и „ставио се на услугу“ и у таквој новој ситуацији.¹⁹⁹ Међутим, Рот, Текеши и Јакоби упитали су том приликом српског генерала шта ће се десити ако Банат не буде српски како се то затражило и у Новом Саду на Великој народној скупштини. На ово им је он оштрим тоном одговорио да ће све што је окупирао српска војска бити српско, а да је до Конференције мира да ли ће југословенска држава добити све на истоку Баната. „Ако по несрећи нашој конференција мира оцепи од нас Банат, онда ћу вам ја свом силом помагати да Банат буде аутономан, чему ви тежите“, рекао је Ђорђевић. Тешко је поверовати да би српски генерал имао овлашћења да овако нешто изјави експоненту мађарске Владе и његовим сарадницима, али тако стоји у званичном извештају са Ђорђевићевим потписом који се чува у Војном архиву у Београду.²⁰⁰ Рот је на овом састанку поново споменуо и значај рудника Петрошањ тако што је тражио од Ђорђевића да се, вероватно мислећи на румунску државу, не уступају три жупаније, а нарочито овај рудник заједно са њима. Ђорђевић је Роту одговорио да то своје мишљење да све три жупаније у целости припадну Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца у будућности заступа у банатској штампи. Генерал Ђорђевић је исцрпно известио Врховну команду о садржини и овог састанка и дао свој суд о Роту и његовим најближим сарадницима. Сада је Ђорђевић био уверен у њихов, како је рекао, „досадашњи искрени рад“ и сматрао је да су они давали „сигурног јемства да ће такви бити и у будуће“, а да су у Темишвару имали „силан углед и утицај“.²⁰¹

Осим тога што је генерал Ђорђе Ђорђевић одлучио да сарађује са Ротом, Текешијем и Јакобијем, из поменутог извештаја видимо и правац његове политике којег се држао и у наредним месецима. Наиме, он је изложио и да је требало придобити Јевреје и Немце за „српску ствар“ и да је из тог разлога Рот са својим сарадницима требао да остане на свом дотадашњем месту, а да је њима требало прикључити Србе из темишварског Народног већа. Ако би се другачије поступило, Ђорђевић је сумњао да би се новосадска резолуција уопште могла спровести и сматрао је да не би могао да се одржи ред и мир који је владао након уласка српске војске у Банат. „Ништа друго, само да они буду пасивни према нашој ствари, па би наше ствари у овоме крају узеле други нежељени обрт“, писао је. У свом извештају Ђорђевић је поменуо и румунску агитацију за коју је

---

¹⁹⁹ *Велики рат Србије*, књ. 31, 330.

²⁰⁰ ВА, П 8 К 25/15

²⁰¹ Исто

рекао да је у то време била „врло јака“, а да су је Рот, Текеши и Јакоби заједно са њим енергично сузбијали. Ђорђевић је јављао и да се он сам трудио да не буде проблема у граду са хетерогеним становништвом између Срба са једне и Немаца, Мађара и Румуна са друге стране, и да је др Рот био спона између ових народа. Овим је изричито показао да је сматрао да је Рота требало оставити на положају на којем се до тада налазио.²⁰² У исто време чини се да је Ђорђевић имао подршку Владе у Београду да одржава овакву ситуацију. Такав закључак се намеће на основу садржаја директиве која је послата као одговор на претходно изложени извештај. Влада је одговорила да је „гедиште команданта на прилике и одношаје у Темишвару и Банату правилно“ и „да треба с Немцима и Мађарима тамошњим одржавати добре односе... а наше људе упућивати на достојанствено, мирно и коректно држање“. „Треба им нагласити да је то једини начин да те земље остану наше. Иначе, може бити преокрет против нас. Наравно да треба бити смотрен према представницима мађарске Владе, која се труди свим средствима да задобије социјалисте за себе“, писало је у одговору. Директива се завршава објашњењем да је „учињено шта треба“ и у Новом Саду и „да се свуда у Банату дејствује“ у овом правцу.²⁰³ Односно, тадашња политика српске Владе била је супротна политици Народне управе за Банат Бачку и Барању која се у то време, након одржавања Велике народне скупштине у Новом Саду, умешала у политичку ситуацију у Темишвару.

Како пише и Љубомирка Јудин, Народна управа је свуда сем у Темишвару поставила своје органе на чело територијално-административних јединица унутар демаркационе линије.²⁰⁴ У Барањи је, додуше, српска власт уведена касније, али опет пре него у Темишвару.²⁰⁵ Прота Стеван Михалцић је у свом дневнику записао да је постављање новог великог жупана у Барањи, па још Србина Барањца, „сматрано као израз народне воље у целој Барањи“, али да је по саму „српску ствар“ било „кобно“ и да је постављањем великог жупана наступила „партијска борба при чему је највише губио народни интерес – општи интерес државе“.²⁰⁶ Овакав опис може да се искористи и за

---

²⁰² ВА, П 8 К 25/15

²⁰³ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 130.

²⁰⁴ види више: Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 51, Нови Сад, 1968, 5-35.

²⁰⁵ У звање великог жупана 27. јануара 1919. године свечано је уведен Владислав Пандуровић али уз деловање српске војске јер, како пише Александар Хорват, мађарске власти су и у Барањи пружале отпор да предају дужности великог жупана. (Александар Хорват, *Барања 1918-1922*, Нови Сад, 2013, 135.)

²⁰⁶ *Дневник прота Стевана Михалцића*, приредио Драго Његован, Нови Сад, 2000, 158.

приказ ситуације у Темишвару. Љубомирка Јудин износи и једну тезу која би могла бити тачна: то што Београд није признао Народну управу довело је до тога да је нису признавале ни војне власти које су се налазиле у Војводини и да је таква околност посебно дошла до изражаја приликом увођења власти у Темишвару. Пасиван став југословенске Владе према збивањима у Војводини Јудин објашњава тиме да се она плашила сувише великог осамостаљивања војвођанске управе у односу на централну власт, али и тиме да се није знало који делови ће припасти Краљевини СХС након потписивања мировних уговора. Као непосредан резултат, Народна управа је тешко успевала да угуши отпор тада још увек бројног мађарског чиновништва, интензивну мађарску агитацију, а имала је и несугласице са српским војним властима.²⁰⁷

Поводом одлука донетих на Великој народној скупштини у Новом Саду, 25. новембра 1918. године Илија Белеслијин, потпредседник српског Народног већа у Темишвару и члан Великог народног савета послао је писмо тадашњем министру унутрашњих послова Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Светозару Прибићевићу. Белеслијин је на крају потписан само као члан Великог савета, али не и као потпредседник српског Народног већа, што би можда значило да писмо није послато у име Срба у Темишвару, него само у име Народне управе. Белеслијин је известио да је по доласку из Новог Сада у Темишвар одмах генералу Ђорђу Ђорђевићу поднео извештај о раду Народне управе и „с обзиром на специјалне прилике у Темишвару и околини“ њих двојица су закључили да је „преко потребно“ да министар унутрашњих послова „журно“ дође у Темишвар и проучи тамошње прилике. Такође, и да би било добро да са Прибићевићем дође или председник Владе или повереник за финансијске послове. Став Ђорђевића и Белеслијина био је да би се таквим потезом „најјаче несрпске групе милом задобиле и без већих потреса увеле у наш табор“, односно да би се у Темишвару увела новосадска резолуција.²⁰⁸

Народна управа за Банат, Бачку и Барању је у то време, испоставиће се погрешно, претпостављала да ко у својим рукама буде имао администрацију на спорном подручју да ће имати и територију. Сматрамо 4. децембар 1918. године даном када је „новосадска

---

²⁰⁷ Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању*, 15.

²⁰⁸ Уз писмо је послат и „манифест швапског Народног одбора у Темишвару“ на немачком језику. (Писмо Илије Белеслијина Светозару Прибићевићу од 1. децембра (18. новембра) 1918. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

Влада узела ствари у своје руке“.²⁰⁹ О томе говори записник са седнице Народне управе одржане тога дана на којој се на предлог председника Јоце Лалошевића закључило да Народна управа на запоседнутој територији преузима власт и о томе обавештава све области.²¹⁰ Поводом тога, одлучено је да се изда вишејезични проглас за становништво. Такође, решено је да се затражи од српске Владе у Београду да призна Народну управу и да учини нужне кораке да српска војска Народној управи пружи потребну подршку. Исто се очекивало и од француске и енглеске команде са којима је Народна управа свакодневно долазила у додир.²¹¹ Преузимање власти у Банату, Бачкој и Барањи састојало се из тога да се на чело сваке муниципије постави велики жупан који је уједно био и нарочити опуномоћеник Народне управе. За Тамишку жупанију, град Темишвар и запоседнуте крајеве Крашо-северинске жупаније именован је др Мартин Филипон.²¹² На овом састанку установљен је и текст заклетве који је гласио: „Заклињем се живим Богом да ћу све дужности, које ми моје звање налаже верно и савесно испуњавати, да ћу бити веран Нар.[одној] Управи за Банат, Бачку и Барању, да ћу њене наредбе извршавати, својим предпостављенима се покоравати и званичне тајне чувати. Тако ми Бог помогао.“²¹³

---

²⁰⁹ Записник са седнице Народне управе у Новом Саду 4. децембар (21. новембар) 1918. године. (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

²¹⁰ *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, br. 600, 688.

²¹¹ Isto

²¹² **Мартин Филипон (Уљма, 1884 - ?, 1967)** национални радник, борац за присаједињење темишварског Баната Србији, велики жупан Тамишке и Крашо-северинске жупаније. Пореклом је Крашован. Завршио је гимназију у Белој Цркви, а Правни факултет у Клужу. Од 1907. године је живео у Темишвару да би се 1912. године уписао у именик адвоката у Темишвару са канцеларијом у Алибунару. Још од гимназијских и студентских дана био је укључен у национални ослободилачки покрет. У време Првог балканског рата 1912. године био је ухапшен и стављен у истражни затвор. Био је оптужен за велеиздају јер је пропагирао идеју да се Србији прикључе делови Аустроугарске. До суђења није дошло па је Мартин Филипон пуштен на слободу. Чим је објављен рат Србији поново је ухапшен и у Араду затворен на пола године. Почетком 1915. године ратовао је на Галицијском фронту, а остале ратне године је провео као судијски приправник и судија војних судова. Учинио је доста да се олакша судбина Сремаца који су били оптужени и којима је суђено због сарадње са српском војском 1914. године. Уочи ослобођења укључио се у акцију формирања српских народних одбора на подручју јужног Баната. Сарађивао је са српским Народним одбором у Новом Саду, који му је поверавао задатке у вези са сарадњом са српском Владом у Београду и Народним вијећем у Загребу. (Љубивоје Церовић, *Знаменити Срби у румунским земљама*, Нови Сад, 1993, 150-151.) Био је деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додатак) Између два светска рата повукао се из активне политике и у Вршцу се бавио адвокатуром. У својој адвокатској канцеларији оспособио је више младих правника. Подржавао је демократске политичке снаге, осуђивао шестојануарску диктатуру и посебно фашистички покрет. Због своје антифашистичке активности Филипон се нашао у логору да би по изласку отишао у Београд. Говорио је и писао на немачком, румунском и мађарском језику, а споразумевао се и на словачком, словеначком, пољском, бугарском, француском и руском језику. (Љубивоје Церовић, *Знаменити Срби у румунским земљама*, 151.)

²¹³ *Građa o stvaranju jugoslovenske države*, br. 600, 688.

Неколико дана након седнице на којој је Мартин Филипон именован за темишварског жупана у Темишвар је допутовао Игњат Павлас повереник Народне управе за унутрашње послове како би Филипона увео у дужност. Да је ова Павласова мисија била неуспешна сазнајемо из записника са седнице Народне управе одржане 10. децембра 1918. године када је председник Јоца Лалошевић известио чланове да темишварско питање том приликом није решено.²¹⁴ Занимљиво је да је и Мартин Филипон, иако у Темишвару није уведен у звање, боравио у овом граду и присуствовао седници српског Народног већа 10. децембра 1918. године. Са ове седнице не постоји објављени записник, али постоји чланак у темишварском листу *Слога* из којег сазнајемо да се она одржала и да је Филипон том приликом био присутан. Филипон је тада предложио да се у Београд пошаље брзојавни поздрав регенту и будућем краљу Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, а његов предлог чланови српског темишварског Народног већа поздравили су са „бурним одобравањем“.²¹⁵ Да је Филипон отишао у Темишвар одмах након свог именовања сазнајемо и из записника са седнице Народне управе на којој је Игњат Павлас предложио да му се „стави у течај великожупанска плата од дана када је именован иако још није инсталиран, јер је de facto од дана именовања радио у Темишвару као повереник Народне Управе“.²¹⁶ Међутим, Мартин Филипон 4. децембра 1918. године није заиста уведен у звање.²¹⁷

На седници Народне управе одржаној 10. децембра 1918. године расправљало се о преузимању власти у Темишвару, а као решење понуђено је да у Нови Сад из Темишвара

---

²¹⁴ Записник са седнице Народне управе 10. децембра (27. новембра) 1918. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

²¹⁵ *Слога*, бр. 3, Темишвар, 13. децембар (30. новембар) 1918, стр. 2.

²¹⁶ Записник са седнице Народне управе 15. јануара 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76) Такође, Мартину Филипону исплаћено је десет хиљада круна за путне трошкове за месец децембар, јануар и фебруар. (*Записници привремених органа власти у Новом Саду 1918-1919*, приредила Љиљана Дожић, Нови Сад, 2018, 382.)

²¹⁷ Колико је важно да се постави тачно трајање Банатске републике, толико је важно да се одреди и тачно време увођења српске цивилне власти у Темишвару. Љубомирка Јудин пише да је власт у Темишвару уведена око 10. фебруара 1919. године. Ова констатација је разумљива јер се на основу одређених докумената из фонда Народне управе у Архиву Војводине може закључити исто. Међутим, у истом фонду налази се и демант да тог датума Мартин Филипон није уведен у звање великог жупана Тамишке жупаније. (Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању*, 23; Писмо Јоце Лалошевића Светозару Прибићевићу 10. фебруара 1919. године) Љубивоје Церовић, такође, наводи погрешан датум и то 16. фебруар 1919. године. (Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 400.) Српска цивилна власт у Темишвару уведена је 20. фебруара 1919. године. (*Српски дан у Темишвару, Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 1.)

дође трочлана делегација и настави преговоре.²¹⁸ У записнику се не наводе имена тих личности, али претпостављамо да су то морали бити утицајни Срби Темишвараци, чланови српског темишварског Народног већа. Ситуација у Темишвару описивана је тако да је Филипон формално био велики жупан, али да војне власти у граду (недвосмислено се мисли на генерала Ђорђевића) не дозвољавају да он буде уведен у звање. Као што смо већ напоменули, за „господара ситуације“ у Темишвару чланови Народне управе сматрали су др Рота, који Народну управу није признавао него само Владу у Београду, а да је њега признавао генерал Ђорђевић.²¹⁹ Миленко Палић пише да је генерал Ђорђевић на наговор Милана Л. Поповића, „познатог фашисте из другог светског рата“, одбијао да у дужност уведе Мартина Филипона. Палић наводи и да је генерал Ђорђевић, без обзира што је Велика народна скупштина у Новом Саду прогласила отцепљење Војводине од Мађарске и тиме створила правну подлогу за постављање новоименованих чиновника, говорио да он нема право да смени дотадашњег жупана све до коначних одлука мировне конференције у Паризу.²²⁰

Проблем се састојао и у томе што је Ото Рот, наводно, располагао са петнаест милиона круна, што га је по Јоци Лалошевићу чинило плаћеником мађарске Владе. На ову констатацију председника Народне управе, коју је изнео на горепоменутој седници, чланови Народне управе изrekli су своје примедбе да су се информације о Роту требале раније прибавити и да се тај новац требао заплени. Како би се положај Народне управе „извео на чисто“, одлучено је да се једно изасланство пошаље у Београд да се тамо избори за наставак политике преузимања власти у Темишвару.²²¹ Колико је нерешена ситуација у Темишвару у том тренутку била значајна за Народну управу видело се по томе што је у том изасланству требало да буде Игњат Павлас „као најбољи познавалац“ ситуације у Темишвару, а колико је било хитно наћи решење сведочи чињеница да је то изасланство

---

²¹⁸ Записник са седнице Народне управе 10. децембра (27. новембра) 1918. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

²¹⁹ Записник са седнице Народне управе 10. децембра (27. новембра) 1918. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76); На седници великог Народног Савета 28. (15.) децембра 1918. године речено је да Народна управа није „господар ситуације“, него да у тим крајевима „влада туђа сила и моћ“. Такође, и да команда српске војске у граду сматра да би увођење Мартина Филипона за великог жупана био „неопрезан акт“. (*Записници привремених органа власти у Новом Саду 1918-1919*, 259.)

²²⁰ Миленко Палић, *Преглед административно теоријских промена у Војводини 1918-1941*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 38, Нови Сад, 1964, 135-136.

²²¹ *Грађа о стварању југословенске државе*, бр. 622, 708-709.

најкасније 12. децембра 1918. године (за два дана) морало отићи за Београд.²²² На овом састанку решено је, дакле, да се оде у Београд, где би Влада донела коначну одлуку како да се „темишварски чвор“ разреши.²²³ Међутим, уместо да у Београд отпутоју генерал Ђорђевић и Павлас, Ђорђевић је отпутовао сам, а Павлас се вратио у Нови Сад. Не зна се тачно какав је извештај српски генерал поднео у Београду нити какав је став о деликатној ситуацији у Темишвару тада заузела Влада Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, али шта се у Београду дешавало можемо да наслутимо из изјаве генерала Ђорђевића коју је он дао за новине када се после неколико дана вратио у Темишвар. *Српски лист* пренео је ову изјаву, као и неки пештански листови.²²⁴ „Банат је поседнуто земљиште. Наравно припојићемо га Србији, јер у њему Срби живе. Ваља сачекати мировну конференцију, да би се Банат коначно могао сјединити са Србијом. А каква ће дотле бити судбина Баната, о том ће ускоро решити у Београду састављена влада, јер је та влада позвана да у прелазном времену одређује о свим територијама, које припадају Југославији. Сваки чиновник, који под српском владавином хоће да служи, мора положити заклетву“, писало је у изјави. „По мом уверењу“, додао је генерал, „сви Срби полажу велику важност на Тамишвар и у сваком погледу ће потпомагати ту варош, то главно место некадашње српске Војводине, која по својим културним и социјалним установама заслужује највећу пажњу те је подобна да буде социјално и културно средиште у Банату. Држим, да Тамишвар у будућности чека много већи процват, него што је до сада могао рачунати.“²²⁵ Интересантно је да је *Српски лист*, орган Народне управе, када је пренео ову изјаву, вероватно намерно, изоставио завршне речи генерала Ђорђевића: „У Тамишвару ће у интересу реда и сигурности и надаље владати уреди²²⁶ и сви чиновници остају на својим местима. Остаје дакле и владин повереник. Пошто су у Торонталу прилике друге, о тамошњем уређењу ће решити југославенска влада.“ Изјаву у целости пронашли смо у листу *Слобода*.²²⁷ Из овог дела изјаве се може закључити да је Влада у Београду након боравка генерала Ђорђевића одобрила његову дотадашњу политику и да је имала намеру да у њој истраје. Али и да је, како пише и Тома Миленковић, Ђорђевић тада у Народној управи добио најљућег

---

²²² *Грађа о стварању југословенске државе*, бр. 622, 708-709.

²²³ Bogumił Hrabak, *Autonomizacja u Wojwodini 1919-1928*, 85.

²²⁴ *Српски лист*, бр. 38, Нови Сад, 24. (11.) децембар 1918, стр. 2.

²²⁵ Исто

²²⁶ Тома Миленковић је на овом месту додао објашњење – постојећи. (Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 130.)

²²⁷ *Слобода*, бр. 39, Нови Сад, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

противника, која неће бирати средства да га uklони са положаја као сметњу остварења њене политике.²²⁸

У исто време, чини се да су Срби Темишварци у генералу Ђорђевићу видели представника, за њих ослободилачке српске војске, и у више наврата му исказивали своје симпатије. На Божић 1919. године они су команданту Коњичке дивизије поклонили „лепог белца“ и том приликом „обратили се надлежном месту с молбом да ђенерал Ђорђевић остане и даље на свом месту“.²²⁹ Описујући атмосферу у Темишвару након уласка српске и француске војске лист *Слога* је писао да су трубачи свакодневно свирали „лепе коњичке мелодије“ пред станом команданта Ђорђевића и пред хотелом „Лојд“ где је становао француски генерал Гамбета (Gambetta).²³⁰ Темишварски лист је са одушевљењем објавио и кад је краљевим указом коњички пуковник Ђорђе Ђорђевић унапређен у чин генерала.²³¹ Ђорђевић је био и међу званицама на прослави Нове године и на прослави Светог Саве у Темишвару.²³² Од „Добротворне Задруге источноправославних Српкиња у Темишвару“ и њене председнице Меланије Јанковић и Ђуре Терзина као секретара удружења, а Терзин је био и члан темишварског српског Народног већа, Ђоки Ђорђевићу, краљевском српском коњичком генералу, команданту дивизије у Темишвару, стигао је декрет којим је задруга желела да дâ „виднога израза своме дубоком поштовању коме према за овдашње Српство многозаслужној особи Вашој осећа“. Из тог разлога на седници, 2. фебруара 1919. године, задруга је изабрала генерала Ђорђевића за свог почасног члана. Лист *Слога* је ову вест објавио 4. фебруара 1919. године.²³³ У очи упада да је то само петнаест дана раније од увођења Мартина Филипона у звање темишварског великог жупана чему се Ђорђевић противио. Такође, српско Народно веће у Темишвару је на својим седницама 26. и 27. децембра 1918. године показало да признаје ауторитет генерала Ђорђевића. У записнику са седнице 26. децембра 1918. године веће „изриче да Војној Управи, а генералу Ђорђевићу свагда стоји најужљужије на расположењу ради саветовања о свима наредним саборима нашим“, а потписани су Иван Прекајски и Младен

---

²²⁸ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 132.

²²⁹ *Застава*, бр. 4, Нови Сад, 18. (5.) јануар 1919, стр. 3.

²³⁰ *Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар) 1918, стр. 1.

²³¹ *Слога*, бр. 13, Темишвар, 25. (12.) децембар 1918, стр. 1.

²³² *Слога*, бр. 27, Темишвар, 2. јануар 1919. године, стр. 2; *Српски лист*, бр. 13, Нови Сад, 31. јануар 1919, стр. 2.

²³³ АВ, Збирка доктора Јована Милекића, 1841-1963, Ф. 444, а. ј. 653-660, 656; *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 2.

Пилић као председници, Илија Белеслијин и Христифор Свирчевић као потпредседници, а Ђура Терзин и Јован Савковић као секретари.²³⁴ У необјављеном записнику са седнице одржане сутрадан стоји да „према господину генералу Ђорђевићу имало је и има ово Народно Веће свагда потпуно поверење и чланови су се према њему свагда са љубављу односили и искрено му одани били“.²³⁵ Из свега набројаног не можемо рећи да су сви Срби у већу били против политике коју је генерал Ђорђевић спроводио.²³⁶

У вези са тадашњом политичком ситуацијом у Темишвару знамо и да је повереник за унутрашње послове Игњат Павлас путовао у Београд са још неким члановима Народне управе и да је у Београду расправљано о увођењу цивилне власти у централним и источним деловима Баната.²³⁷ Може се закључити да Народна управа ни тада још није добила дозволу за спровођење своје политике у Темишвару јер у том случају не би оклевала да је спроведе у дело. У исто време Народна управа је молила команду Прве армије у Новом Саду да проследи наредбе командантима у Темишвару и у Лугожу јер она није имала своје органе у тим местима.²³⁸ Такође, команда Коњичке дивизије у Темишвару је средином фебруара 1919. године и даље достављала документе Банатског већа Народној управи, на шта је Петар Коњовић, заменик председника Народне управе, упутио протест тадашњем министру унутрашњих послова у Београду, у којем је писало да моли да се Врховна команда обавести „да Народна управа не признаје и сматра незаконитим рад Банатског Народног савета (Банати Нептанач), него признаје једино у Темишвару свог жупана др Филипона“. Такође, да Народна управа тражи да Врховна команда обавести команду Коњичке дивизије у Темишвару да списе „тога банатског савета“ не упућује њима, него да их „a limine (одбити у потпуности прим. аут.) одбија“.²³⁹

Народна управа је тада почела да увиђа да без подршке Владе у Београду и војног врха неће моћи да преузме власт у Темишвару, те да је било кључно уверити их у

---

²³⁴ Записник са седнице темишварског српског Народног већа 26. (13.) децембра 1918. године (Јована Касаш, *Прилике у Темишвару крајем 1918. године и један непознати документ темишварских Срба*, 396.)

²³⁵ Записник са седнице темишварског српског Народног већа 27. (14.) децембра 1918. године (АВ, Збирка доктора Јована Милекића, 1841-1963, Ђура Терзин, Ф. 444, а. ј. 653-660, 655.)

²³⁶ Јована Касаш, „*Темишварски чвор*“, 15.

²³⁷ Лист *Слобода* је писао да су Август Раг, Петар Коњовић, Мита Клицин, Ђура Барако, Тушановић, Милан Петровић и др Игњат Павлас били примљени код тадашњег министра унутрашњих послова Светозара Прибићевића. (*Слобода*, бр. 46, Нови Сад, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 2.)

²³⁸ ВА, П 8 К 25/15

²³⁹ Петар Коњовић министру унутрашњих послова у Београду 31. јануара 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

штетност политике генерала Ђорђевића по интересе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, односно у „његову наивност, коју Рот вешто користи“ и слично. Другим речима настојала је да компромитује и комесара Рота и генерала Ђорђевића, а српска војвођанска штампа пратила је њене намере.²⁴⁰ Оптужбе које су се најчешће појављивале у дневним листовима биле су да је „злогласни“ Ото Рот „плаћеник мађарске пештанске владе“.²⁴¹ *Српски лист* је у више наврата писао против Рота, а пошто је у питању орган српског Народног одбора, можемо рећи да је то био став и Народне управе у Новом Саду. Због цензуре било је забрањено да у Банат долазе мађарски листови „да не трују својим лажима овдашње грађанство“, али како је писао *Српски лист*, преко Темишвара им је био „отворен пут“. Овај лист је писао и да су српске власти једине могле да издају извозне дозволе и путне исправе, али „да се знало: иди само у Темишвар Дру Роту и његовој компанији, па те ни брига! За ‘лепу реч’ (и што још уз то иде!), све се добије“, и да је преко Темишвара мађарска Влада слала „разне бунтовничке списе“ и „новца колико хоће у Темишвар“.²⁴² Да се са једне стране забрањивао агитаторски рад оних који су растурали памфлете, а да се, с друге стране, Ротов рад „трпео“, писао је и вршачки лист *Нова зора*.²⁴³ *Српски гласник* је писао да је Рот из Будимпеште „добио 18 до 20 милиона папира и тиме развијао агитацију за мађарску Владу и радио да спасе за Мађарску барем Банат“, као и да је српским властима у Торонталској и Тамишкој жупанији стварао „тешкоће“, а код становника „немир и узрујаност“.²⁴⁴

Једна од најтежих оптужби која се односила на деловање др Рота била је она у вези са снабдевањем хране у Банату. Извоз хране из Баната у Мађарску био је забрањен и храна је усмеравана према другим подручјима Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у којима је владала глад.²⁴⁵ Своју зависност од мађарске Владе Рот је показао на тај начин што је из

---

²⁴⁰ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 120.

²⁴¹ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

²⁴² Након увођења српског империјума издавање дозвола за увоз и извоз преко демаркационе линије спадало је искључиво у надлежност Министарства трговине и индустрије па је лист *Слога* скренуо пажњу свим заинтересованима да се обраћају само том министарству, а не Војној команди. (*Слога*, бр. 65, Темишвар, 28. фебруар 1919, стр. 3; *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.)

²⁴³ *Нова зора*, бр. 2, Вршац, 19. (6.) јануар 1919, стр. 1.

²⁴⁴ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

²⁴⁵ Знамо да су Срби из Турског Бечеја и из Врањева (данашњи Нови Бечеј) 5. јануара 1919. године у Београд послали „знатан народни дар“ и да је „товарна лађа била напуњена разним животним намирницама“ намењеним становницима Београда јер је у овом граду владала велика оскудица у животним намирницама. (Јована Касаш, *Улога садашње општине Нови Бечеј у процесу присаједињења Баната Краљевини Србији*, Нови Бечеј, 2018, 37.)

Баната, по налогу из Будимпеште, слао храну у Мађарску што је изазвало негодовање становништва по банатским градовима у којима се такође осећала оскудица у многим арктиклима.²⁴⁶ „Народна Управа је забранила, а потом и централна влада у Београду изважање животних намирница преко демаркацијоне линије... али преко Темишвара и путем Др. Рота ипак се све могло постићи“, писао је такође *Српски лист*.²⁴⁷ И касније су банатска штампа и грађанство Баната тражили кривце „за толике бруке, које су извесне личности починиле“ за време српског боравка у Темишвару. „Ко је крив што су наши војници умирали од буђавог, црног хлеба докле је Др Рот Комесар мађарске владе на наше очи извлачио намирнице из Темишвара у Мађарску?“, писао је лист *Слога*.²⁴⁸ Богумил Храбак пише да покушај Рота да усмери извоз хране према северу није дао никакве резултате и да му је више одмогло то што је наступио као комесар мађарске Владе за Банат него ишта друго. У *Споменици ослобођења Војводине* пронашли смо запис Народног већа из Кикинде у којем се каже да се Рот, „комесар замишљене Банатске републике“, из Темишвара, путем тамошње команде места, обратио Народном већу у Кикинди да њему уступи заплењено сирово уље. Овај захтев др Рота је одбијен и „најенергичније је замољена команда места у Кикинди, да се побрине, да одговор команди места у Темишвару буде уручен, јер није вероватно, да ће га тамошња цивилна власт доставити“.²⁴⁹ Власт Банатске републике заиста се мало осећала изван Темишвара и његове околине. Лист на српском језику из Велике Кикинде писао је да се Рот са „својим Банатским већем сматрао господарем целог Баната“, односно да је слао „заповести, наредбе свима и свакоме – и српском великом жупану торонталске жупаније, Великој Кикинди, среским начелницима у Торонталској жупанији и појединим општинама директно (Дакако, безуспешно, али он је све шиљао!)“. „Звао је и мамио је у Темишвар“, писао је *Српски гласник*.²⁵⁰

Оптужбе упућене против политичког деловања др Рота односиле су се на то да је у Темишвару владало такво стање које је уредништво листова „баца[ло] у бригу“ јер се Рот „заносио мишљу“ да управу у Темишвару, па чак и у целом Банату, узме у своје руке.²⁵¹

---

²⁴⁶ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 306.

²⁴⁷ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

²⁴⁸ *Слога*, бр. 269, Велики Бечкерек, 7. децембар 1919, стр. 1.

²⁴⁹ *Споменица ослобођења Војводине 1918*, 139.

²⁵⁰ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

²⁵¹ *Нова зора*, бр. 2, Вршац, 19. (6.) јануар 1919, стр. 1.

Да је Рот желео да створи Банатску републику и да је желео њоме да председава и да би се у таквој републици на сваком кораку опет чули „caskmagyarul, caskmagyarul“, односно „само на мађарском, само на мађарском!“, писао је и лист *Слога*. Уз ово је додат коментар да Срби у Темишвару то не желе, већ да желе да причају на свом матерњем језику – „српски српски! Хоћемо српски Банат!“.²⁵² Међутим, главна оптужба против рада др Рота заснивала се на тврдњи да је подстицао мађарске чиновнике на пасивни отпор давањем плата унапред услед чега чиновници нису желели да положе заклетву југословенском краљевству. Када су током фебруара 1919. године чиновници поштанско-телеграфске службе на захтев Министарства пошта и телеграфа били приморани да положе заклетве, због држања шефа поште и због општег расположења, неки чиновници су полагање заклетве попутрили с узвиком „доле“. Након овога пуковник Ђорђевић је наредио истрагу и затржио смењивање шефа поште.²⁵³

Рот је, свестан оптужби на свој рад, последњег дана 1918. године двапут тражио од генерала Ђорђевића да га прими. Поводом увођења српске администрације у Темишвару изјавио је да ни он, а ни његови сарадници Јакоби и Текеши неће дати оставке, али да ће се одмах повући са својих положаја ако то Ђорђевић као представник трупа буде захтевао. У том случају, тражили су од генерала писмено наређење.²⁵⁴ Неколико дана касније, 2. јануара 1919. године, Врховна команда је команданту Коњичке дивизије указала на то да, ако има изгледа да ће доћи до нереди, одустане од смене чиновника. Врховна команда је као једно од решења предлагала да Рот и његови сарадници писмено изјаве да на оставке нису били принуђени.²⁵⁵ На другом састанку, Рот је обавестио српског генерала да му је француски командант једанаесте колонијалне дивизије стациониране у Темишвару саветовао да остане на свом положају све докле се против њега и његових сарадника не употреби сила. Ђорђевић је рекао да сила неће бити примењена и да писмено решење о смени неће добити, али да ће се српска страна постарати за њихову егзистенцију ако се повуку добровољно. После Рота, Ђорђевића је посетио и француски генерал Гамбета и по

---

²⁵² *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2.

²⁵³ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 308.

²⁵⁴ Извештај Ђорђа Ђорђевића команданту Прве армије (ВА, П 8 К 25/15)

²⁵⁵ ВА, П 8 К 25/15

одредбама Београдског примирја тражио да утицајни Несрби у Темишвару остану на својим местима.²⁵⁶ Исто је још увек подржавала и Влада у Београду.

Међутим, оптужбе чланова Народне управе озбиљно су пољуљале углед генерала Ђорђевића. Томе је допринео и он сам јер је на Ротову сугестију пред крај 1918. године пристао да отпочну припреме за избор новог Банатског Већа. Како пише Зоран Јањетовић, Рот није одустајао од плана о аутономији Баната па је предложио стварање „банатског народног парламента“ од сто педесет посланика.²⁵⁷ Председник овог већа био би сам Рот, а оно би, како је генерал Ђорђевић убеђивао своје претпостављене, донело одлуку о одбацивању интегритета мађарске државе и одлучило се за присаједињење Баната Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Знамо да је Ђорђевић тражио од Народне управе у Новом Саду да и она одреди своје делегате за ту скупштину.²⁵⁸ Међутим, то није било довољно да овакав план успе јер би, како је писао и Стеван Бенин, овако састављен парламент служио само као „платформа за аутономију Баната на основу принципа о самоопредељењу народа“.²⁵⁹ Наиме, Бенин је писао да је „Банатско народно веће (Banater Volkszat)“ пред јавношћу, пред српском Командом банатских трупа и пред француском Командом савезничких трупа иступало као легални представник целог становништва Баната и да би ту његову улогу потенцирао Рот који је желео да веће прошири у парламент.²⁶⁰

Лист *Слобода* се овом темом бавио 29. децембра 1918. године у чланку у којем је пренео мишљење једног, како је писало, „одличног патриота“ из Баната, који је наводно био добро обавештен о тадашњим приликама, а сматрао је да је грешка у вези образовања таквог већа била првенствено у томе да се призна званична мађарска статистика из 1910. године. По овој статистици признала би се бројна надмоћ Румуна над Србима, док је српска страна сматрала да је Србима требало придодати и све остале словенске народе.²⁶¹

---

²⁵⁶ ВА, П 8 К 25/15; Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 306.

²⁵⁷ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd, 2009, 98.

²⁵⁸ ВА, П 8 К 25/15

²⁵⁹ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

²⁶⁰ Исто

²⁶¹ Према статуту, на сваких десет хиљада становника бирао би се по један посланик. Банатски парламент би тако имао сто педесет посланика по следећој пропорцији: румунско Народно веће било би заступљено са четрдесет грађанских посланика и са десет социјалдемократа, српско Народно веће са тридесет пет грађанских и са пет социјалдемократа, „швапско“ Народно веће са двадесет грађанских и пет социјалиста, мађарско Народно веће са дванаест грађанских и десет социјалистичких посланика, јеврејско Народно веће са једним грађанским послаником и једним социјалистом. Од осталих Банаћана, Словаци и Чеси би

Осим тога, тај „одлични патриота“ поручио је да се морало тачно означити шта се подразумева под појмом Банат, а посебно је „за комично сматрао“ да би таквим већем требао да председава Рот као повереник мађарске Владе, која се, како је писано, тих територија још није била одрекла. Исти „патриота“ је, како пише лист *Слобода*, изјавио да је било потребно да се о свему томе пита и „Српска Народна Влада у Новом Саду“. Напомињемо да је ово била вест „Пресбириа Народне управе“.²⁶²

У поменутом записнику са седнице српског Народног већа одржане у Темишвару 26. децембра 1918. године стоји да је „након подужега и исцрпног саветовања“ у предмету преузимања администрације и у осталим крајевима Баната, као и у „предмету начина извођења и времена када ће се извођење то извести, након саслушања свих (нечитка реч) информација и предмета“ донето следеће решење: „Српско нар. Веће изриче да ће у намереној акцији (прецртано) ради састанка скупштине Банатскога Већа учествовати онда ако то Српска Народна управа у Новом Саду за потребно нађе и о томе ово Веће својим путем и начином извести.“²⁶³ Из записника са седнице српског темишварског Народног већа одржане сутрадан, 27. децембра 1918. године, видимо да су Срби из већа „након исцрпног саветовања“ одлучили да учествују на првој скупштини оваквог Банатског савета. Из овог записника сазнајемо и да је српско Народно веће на ранијој седници одржаној 25. децембра 1918. године изјавило да пре учествовања у раду скупштине Банатског Савета „потражи санкцију Српске Народне Управе у Новом Саду“, али да тим чином не мисли да се односи „са неповерењем“ према генералу Ђорђевићу. Чланови већа су „само желели да у овој спољнополитичкој ствари легално поступе“. Даље се каже да је преко Народне управе ово веће „дошло до тога уверења, да је акција у погледу сазива Скупштине Банатског Савета потребна“, што значи да је Народна управа дозволила овај потез. Веће обавештава војну команду и генерала Ђорђевића да су сви чланови „вољни горе поменутој акцији свим силама потпомоћи и интенцијама госп.[одина] генерала најлојалније на сусрет излазити“. Потписани су Иван Прекајски и Младен Пилић као председници, Христифор Свирчевић као потпредседник и Ђура Терзин и Јован Јавковић

припадали српским мандатима, Крашовани и Шокци румунским, а Бугари и Буњевци мађарским. (РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421)

²⁶² *Слобода*, бр. 43, Нови Сад, 29. (16.) децембар 1918, стр. 2.

²⁶³ Записник седнице српског темишварског Народног већа одржане 26. (13.) децембра 1918. године види прилог бр. 6. (АВ, Збирка доктора Јована Милекића, 1841-1963, Ђура Терзин, Ф. 444, а. ј. 653-660, 655)

као секретари.²⁶⁴ Међутим, иако је српско Народно веће у Темишвару одлучило да учествује на овој скупштини она се није одржала. Као што је већ споменуто, замисао је имала многе слабости, није се тачно одредило шта обухвата Банат, није се знало колико ће мандата добити повереници који нису Срби (што би донело многе неизвесности), али и најважније – није се веровало др Роту. Јањетовић пише да је истовремено расло и незадовољство социјалдемократа Ротом и притисак и пропаганда српских власти.²⁶⁵ На све ово, војвода Живојин Мишић послао је депешу из Београда у којој је одлучно наредио Ђорђевићу да обустави сваки рад на одржавању скупштине „некога Банатскога Већа са доктором Ротом“ и поручио „да није опортуно образовање неког нарочитог Банатског Већа, па ма какву одлуку да вам (Ото Рот додала Ј. К.) обећа“. Ђорђевић је војводи Мишићу одговорио 27. децембра 1918. године да је он преговарао са „представницима народности у Темишвару“ и са Ротом, а „све у циљу да се несрпске народности у Банату одрекну Маџарске и резолуцијом изјаве своје присаједињење Великој Србији“. На крају, Ђорђевић је у извештају прихватио да поступи према наређењу и да се скупштина не одржи у Темишвару.²⁶⁶

У исто време, новосадски политичари су се трудили да против Ђорђевића окрену и команданта Прве армије, војводу Петра Бојовића, чији се штаб тада налазио у Новом Саду. Како пише Тома Миленковић, ово им није ишло тешко, јер изгледа да је између Ђорђевића и Бојовића још од раније постојала нека нетрпељивост.²⁶⁷ На основу докумената из Војног архива, Миленковић пише да је Народна управа војводи Бојовићу послала писмо у којем је писало „да се све се више гомилају подаци и докази да је Рот неискрен и непоуздан“ и да ради против српског интереса. На крају се од Петра Бојовића тражило да оптужбе против Рота и Ђорђевића провери и да нареди Ђорђевићу да административну власт препусти Народној управи, да јој буде при руци и да јој помогне да у звање uvede своје чиновнике у Темишвару. Такође, и да се власт што пре одузме из

---

²⁶⁴ Записник седнице српског темишварског Народног већа одржане 27. (14.) децембра 1918. године види прилог бр. 7. и прилог бр. 8. (АВ, Збирка доктора Јована Милекића, 1841-1963, Ђура Терзин, Ф. 444, а. ј. 653-660, 655.)

²⁶⁵ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 98.

²⁶⁶ Извештај Ђорђа Ђорђевића 27. (14.) децембра 1918. године (ВА, П 8 К 25/15)

²⁶⁷ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 133.

руку др Рота, јер, како је речено, он „само штетно утиче на ток послова“. Против Ђорђевића и Рота упућене су неке оптужбе и Врховној команди и Влади у Београду.²⁶⁸

Дана 19. децембра 1918. године, генерал Ђорђевић је одбацио је оптужбе на свој рад. Информације је прогласио нетачним и рекао да долазе од необавештених и некомпетентних људи. Чак је тврдио да је реч о лицима од којих због њихове ненадлежности мора да прикрива своје активности.²⁶⁹ „Мој главни циљ“, бранио се генерал, „био је да придобијемо за нашу ствар што већи број страног становништва, које је овде у великој већини“. „До сада сам својим радом успео за нас да придобијем Немце, Мађаре и Јевреје, а ускоро и део Румуна. Целокупан овај рад мора се извршити постепено и систематски и са пуно такта. Свака пренагљеност у овоме доведиће до негативних резултата... Будући на лицу места и најбоље упознат са месним приликама, радим баш онако како би наша општа ствар што више успеха имала, а резултат овога видеће се у најскорије време, па с тога молим да се верује мом раду и да ми се остави пуна слобода“, писао је генерал Ђорђе Ђорђевић.²⁷⁰

Молбама генерала Ђорђа Ђорђевића није удовољено и тада се у већ компликовну политичку ситуацију у Темишвару директно умешао војвода Петар Бојовић. Он је од 24. децембра 1918. до 2. јануара 1919. године, вршећи инспекцију својих јединица у Банату и Бачкој, обишао највеће војне гарнизоне, па и Темишвар. У банатску престоницу стигао је 25. децембра 1918. године.²⁷¹ Српска штампа је јављала да је војвода „с великим слављем ушао у Темишвар“ и да га је на Железничкој станици тога дана дочекао велики број Срба Темишвараца, као и чланови српског темишварског Народног већа. Војводу је поздравио и тадашњи председник Иван Прекајски, као и Ото Рот на мађарском језику у име Банатског већа. Када је Рот војводи рекао да га поздравља не само као председник Банатског већа већ и као комесар мађарске Републике, тада се, како пише *Српски лист*, чуло негодовање међу присутним грађанима Темишвара. Бојовић је Роту одговорио да се у Банату „не може знати за мађарску републику“ и да он не признаје „никакве мађарске комесаре у оним местима, које је српска војска окупирала“. Такође, војвода је искористио и ову прилику да нагласи да „све оно што је српска војска запосела остаје српско а присаједињено

---

²⁶⁸ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 133.

²⁶⁹ Исто

²⁷⁰ Тома Миленковић, *наведено дело*, 134.

²⁷¹ *Банатски гласник*, бр. 156, Велики Бечкерек, 26. (13.) децембар 1918, стр. 1.

Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“, да ће српска војска остати у Банату све до одлука донетих на Конференцији мира, а да „Банат остаје за увек српски“.²⁷² Лист *Банатски гласник* пише и да је Рот на дочеку на Железничкој станици у Темишвару рекао да је војвода Бојовић са српском војском ступио као непријатељ на мађарско тле, а да га сада он у овом граду поздравља као пријатеља. На ово Бојовић је узвикнуо да су они до сада били непријатељи и да се не могу тако брзо спријатељити.²⁷³ *Српски лист* (односно можемо рећи Народна управа) писао је да војвода Бојовић није говорио „на своју руку“, него у име Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.²⁷⁴ Ротову политику уредништво овог листа називало је „камелеонском“, његову улогу „и сувише провидном“ јер је хтео „да буде леп и према Србима“ и да се изјашњава за пријатеља српског режима, али да је заправо заступао интересе мађарске Владе. Српском народу у Темишвару и његовој околини Народна управа је преко *Српског листа* поручила „да обрати велику пажњу на ово дволично држање др. Рота и нека не верује његовом неискреном меневрисању, којим би хтео само штету да нам нанесе“. „Од рђавих пријатеља се треба већма чувати него од непријатеља, јер према непријатељу знамо се отворено држати. А др. Рот је већ много пута доказао да не мисли искрено“, писао је исти лист. „Само је оно истина што је рекао Војвода Бојовић у Тамишграду, јер за то јамчи влада у Београду и српска војска, која је нама донела слободу и која остаје овде док и конференција мира не потпише у ствари већ готов чин: присаједињење Војводине Србији и путем ње Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца“, поручио је, такође, пропагандни орган Народне управе.²⁷⁵

Након своје посете Темишвару, војвода Бојовић је српској Врховној команди послао депешу у којој је тврдио да се лично уверио како Рот „злоупотребљава наивност“ команданта Коњичке дивизије и да би било „убитачно“ по интересе српске стране ако се његова смена не би извршила. Ако би Врховна команда одустала од уклањања Рота, Бојовић је затражио да му се изда документ да касније он не би сносио одговорност због „тешких“ последица. Молио је да се никаква наређења не издају нити да се обавештења примају од команданта Коњичке дивизије мимо команде Прве армије и тиме омаловажио ауторитет Ђорђевића. У исто време, повереници Народне управе су преко

---

²⁷² *Српски лист*, бр. 45, Нови Сад, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1.

²⁷³ *Банатски гласник*, бр. 156, Велики Бечкерек, 26. (13.) децембар 1918, стр. 1.

²⁷⁴ *Српски лист*, бр. 47, Нови Сад, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 1.

²⁷⁵ Исто

новопостављеног великог жупана издали наређење председницима општина да у року од осам дана сви бивши аустроугарски чиновници у Банату положе заклетву и да они који то не буду извршили буду смењени. Председници општина су се 24. јануара 1919. године са питањем како да поступе обратили генералу Ђорђевићу. Како Ђорђевић о тој акцији уопште није био обавештен био је приморан да се поводом тога распита код команданта Прве армије. Увређен, он је од команданта Прве армије тражио да буде разрешен дужности и пензионисан. Изјавио је да му је поменути поступцима „ауторитет у очима света дивизије умањен“, али чини се да оставка у војном врху није прихваћена јер је Ђорђевић још неко време остао у Темишвару. Потом је смењен, а на његово место постављен је Пантелија Панта Грујић.²⁷⁶ Смењивање генерала Ђорђевића и још више начин на који је то урађено показује да је у политичком врху Краљевине СХС дошло до радикалног заокрета у односу на политику у Темишвару и било је само питање дана када ће мађарска администрација бити дефинитивно уклоњена.

Средином јануара 1919. године о темишварском питању живо се расправљало и у српској штампи. Вршачки лист *Нова зора* је у броју од 19. јануара 1919. године донео вест под насловом *Пад др. Рота*. У чланку се каже да је Рот био приморан да донесе оставку на место мађарског комесара. Додат је коментар да се после посете војводе Бојовића и бившег министра Мике Поповића, који су „ради сређења“ темишварских прилика посетили Темишвар, „ништа друго није могло ни очекивати“. Поручено је да су се те мере предузеле раније „ствари би много другачије изгледале и у самом Темишвару и у целом Банату“.²⁷⁷ Такође, лист *Нова зора* је том приликом представио политику др Рота као изразито штетну по српске националне интересе.²⁷⁸ У тим данима и лист *Слобода*, у броју који је изашао 18. јануара 1919. године, донео је вест о оставци Рота уз занимљив коментар – „брод тоне - пацови се спасавају“.²⁷⁹ Вести о Ротовој оставци на месту комесара мађарске Владе доносе и новосадска *Застава* и великокикиндски лист *Српски гласник*. Иако је Банатска република укинута још 6. новембра 1918. године, Рота и даље називају њеним председником и „главном сметњом у увођењу народне власти у

---

²⁷⁶ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 307.

²⁷⁷ *Пад Др. Рота, Нова зора*, бр. 2, Вршац, 19. (6.) јануар 1919, стр. 1-2.

²⁷⁸ *Пад Др. Рота, Нова зора*, бр. 2, Вршац, 19. (6.) јануар 1919, стр. 3.

²⁷⁹ *Слобода*, бр. 4, Нови Сад, 18. (5.) 1919, стр. 3.

Темишвару и околини“.²⁸⁰ Иако Рот одлази са свог положаја, констатује се да комесаријат мађарске пештанске Владе у Темишвару и даље остаје јер у Темишвару остају др Јакоби и др Текеш, обојица комесари Владе у Будимпешти, први као велики жупан града и дотадашњи владин комесар за Банат и Ротов заменик, а други као велики жупан мађарске Владе за Тамишку жупанију. Из тог разлога за уредништво *Српског гласника* Темишвар „још увек остаје загонетка“.²⁸¹ Рот је, заиста, у исто време кад и генерал Ђорђе Ђорђевић, поднео мађарској Влади оставку на свој положај и образложио је тиме да у постојећим приликама није могао да успешно испуњава дужност према народима Баната, односно „у интересу снабдевања банатског народа“. За свог наследника Рот је предложио др Калмана Јакобија. Међутим, у Пешти нису усвојили његову оставку. Мађарска Влада је преко српског војног делегата у Будимпешти уложила протест у Београду наводећи чак и да су српске војне власти комесара Рота затвориле без икаквог узрока. Богумил Храбак међутим пише да је командант Коњичке дивизије 18. јануара 1919. године потврдио да се Рот „слободно шета“ по Темишвару.²⁸² О поменутој ситуацији великокикиндске новине су писале да је само у један мах изгледало да ће се ствари променити у корист српске стране кад је Рот поднео оставку, али да је „само изгледало тако“. „Она друга два владина комесара остадоше на свом месту. А и Др. Рот се опет вратио натраг. Дрскији него што је био!“, писао је *Српски гласник*.²⁸³

Тих дана, и београдски лист *Епоха* донео је вест да су три члана „Народне Владе у Новом Саду“ др Јоца Лалошевић, др Игњат Павлас и др Коста Николић дошли у Темишвар да преговарају са генералом Ђорђевићем о уређењу српске власти у Темишвару и Тамишкој жупанији.²⁸⁴ Љубивоје Церовић у својој монографији о Србима у Румунији пише да је на захтев званичника из Темишвара ова делегација дошла у град и да су преговарали са представницима мађарске Владе у присуству генерала Ђорђа Ђорђевића и представника југословенске Владе Мике Поповића.²⁸⁵ И вршачка *Нова зора* је писала да су у Темишвару те целе недеље боравили изасланици Народне управе, али њима додаје и др Филипона десинираног (наименованог прим. аут.) жупана. На седници Народне управе

---

²⁸⁰ *Застава*, бр. 3, Нови Сад, 17. (4) јануар 1919, стр. 3.

²⁸¹ *Српски гласник*, бр. 1, Велика Кикинда, 19. (6.) јануар 1919, стр. 5.

²⁸² Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 306.

²⁸³ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

²⁸⁴ *Уређење власти у Темишвару*, *Епоха*, бр. 16, Београд, 25. (12.) јануар 1919, стр. 1.

²⁸⁵ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 399.

одржане 23. јануара 1919. године Игњат Павлас је известио остале чланове о раду ове делегације. Он је рекао да су након уласка српске војске у тај крај, представници мађарског империјума много грешили против новог поретка у Темишвару и околини и то највише директор поште Демко. „Ствари су потпуно сазреле за замену мађарског империјума српским империјумом Народне Управе“, изјавио је Павлас.²⁸⁶ Одлучено је да дотадашњи велики жупан одступи са свог места, а да га одсек Народне управе за прехрану именује комесаром за прехрану. На његово место дошао би Мартин Филипон, с тим да прими нарочита упутства у административном и политичком погледу од изасланика Народне управе и од генерала Ђорђевића. Изасланство је том приликом умолило генерала Ђорђевића да уведе Мартина Филипона у звање што је генерал Ђорђевић и прихватио с тим да инсталацију обави лично он, те министар Мика Поповић и Душан Гргин.²⁸⁷ Како пише и Тома Миленковић, чини се да би то могло бити истина јер се тада притисак против Рота и његових сарадника повећао па је невољно и против својих убеђења и по наређењу својих претпостављених генерал Ђорђевић био принуђен да учествује смени дотадашњег великог темишварског жупана.²⁸⁸ Извештај Павласа се завршава речима: „...изасланство је оставило Темишвар у потпуно уређеном стању.“²⁸⁹ Лист *Застава* је након ових догађаја, такође, погрешно известио своје читаоце да је питање Темишвара „коначно уређено“, тако да се власт Народне управе проширила на читав један териториј што га је посела српска војска, па и на Темишвар и околину, и да је за великог жупана коначно инсталиран др Филипон.²⁹⁰ Могуће је да је ова делегација напустила Темишвар сматрајући да је питање увођења новог великог жупана у дужност решено, али је Народна управа примила извештај да то ипак није учињено. Народну управу је, преко команде Прве армије 23. јануара 1919. године, обавестио Мика Поповић „да је са неспоразумом остао неизвршен акт постављања жупана и комесара“. Поповић је том приликом изложио свој став да није добро да једна личност буде именована и за град Темишвар и за жупанију и предлагао да се Филипон прихвати Тамишке и Крашо-северинске жупаније, а да градоначелник буде неко од Немаца. Немци су били у већини у Темишвару и Филипону је по Поповићу требало да се додели „једно поверљиво и способно лице као помоћник“. „Тако бисмо

---

²⁸⁶ *Записници привремених органа власти у Новом Саду 1918-1919*, 369.

²⁸⁷ Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању*, 20.

²⁸⁸ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 135.

²⁸⁹ *Записници привремених органа власти у Новом Саду 1918-1919*, 369.

²⁹⁰ *Застава*, бр. 9, Нови Сад, 24. (11.) јануар 1919, стр. 4.

одмах данас или сутра могли увести у дужност и Филипона и Текеша“, предлагао је Поповић. На месту градског жупана, још неко извесно време, сматрао је да је требало задржати старог жупана Јакобија који је за двадесетак дана стицао право на пензију. „Тада биће дигнут с положаја. Треба му изаћи у сусрет, јер нам може користити. Ако сте сагласни јавите одмах. Славко Милетић слаже се с нама потпуно“, писао је.²⁹¹ На Поповићево образложење стигао је демарш Народне управе у коме је наглашено: „Народна управа у питању постављања наше власти у Темишвару стоји одлучно на утаначењу учињеном лично тамо с вама. Како ми одговарамо за сву администрацију на територији Баната, Бачке и Барање, не можемо никако улазити у будикакво измењивање, те молимо да се велики жупан др Филипон уведе у звање. Иначе морамо целу ствар поднети централној влади као питање поверења.“²⁹²

Лист *Нова зора* је у то време писао да ова питања „мора да су веома тешка, када се са решењем толико натеже“ и додао да је у Темишвару владао Рот, а сада влада мађарски комесар Јакоби, да управа жупаније Тамишке и Крашо-северинске није предата жупану кога је Народна управа поставила и да зато у банатској администрацији влада „дар-мар“. Ово се све правдало „вишом политиком“ коју обични људи не разумеју и да темишварска мађарска штампа из „поузданог“ извора јавља да ће све остати по старом, тј. да ће у Темишвару и даље владати мађарске власти „а у Банату цветати дезорганизација“. Уредништво листа *Нова зора* је потом изјавило да оно у то не верује „јер је немогуће да се ово стање и даље трпи, па ма било коме то по вољи“ и да или ће се одлуке Велике народне скупштине спровести до „крајних конзеквенција, или цела ствар губи сваку вредност“. „И зато очекујемо у најкраћем времену преокрет у темишварској политици, који ће са собом донети и евентуални прелаз Нар.[одне] Управе из Новог Сада у Темишвар“, писао је вршачки лист.²⁹³

Претпостављамо из разлога да би се ојачала власт Народне управе у Темишвару, председник Јован Јоца Лалошевић је у то време заиста имао идеју да се њено седиште пресели у овај град. О томе је обавестио тадашњег министра унутрашњих послова Светозара Прибићевића који је одлучно одбио ову замисао јер се „пре свега има решити

---

²⁹¹ АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76

²⁹² Одговор Народне управе Мики Поповићу 24. (11.) јануара 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

²⁹³ *Нова зора*, бр. 3, Вршац, 26. (13.) јануар 1919, стр. 2-3.

хитно питање, да ли ће Бачка, Банат и Барања централно управљати из Београда, или ће и даље остати посебна Управа за те крајеве“. „Све и када би и остала посебна Управа, не би се могла премештати у Темишвар из важних политичких разлога, да друго сад не спомињем“, писао је Прибићевић.²⁹⁴

Енергичан и даље у намери да се у дужност што пре уведе Мартин Филипон, Јоца Лалошевић је 1. фебруара 1919. године обавестио тадашњег министра унутрашњих послова да је Народна управа више пута покушала да постави свог великог жупана, али да „због сметњи“ од стране Ђорђа Ђорђевића није успела.²⁹⁵ Поводом овога, Прибићевић је 3. фебруара 1919. године тражио прецизније образложење од стране Лалошевића. Председник Народне управе одговорио му је следећег дана: „У том средишту нема српске цивилне административне власти, јер сви покушаји наши да у Темишвару успоставимо власт српску, власт Народне управе, остали су без успеха, јер су генерал Ђорђевић и његови саветници томе противни били. Тамо дакле, влада мађарска републиканска власт, а тој наши српски чиновници неће да служе. То је узрок што хоће да положи своје мандате.“²⁹⁶ Дана 5. фебруара 1919. године, Лалошевић је нагласио да је „злогласни“ Ото Рот поново потврђен за комесара мађарске Владе. С тим у вези, Лалошевић је указао Прибићевићу да је Ото Рот играо дволичну игру која је водила ка само једном циљу – припреми преврата и прикључења Баната Мађарској. Упозорио је министра на опасност од одлагања инсталирања Филипона и изјавио да ће у случају неуспеха сву одговорност сносити лично генерал Ђорђевић.²⁹⁷ У депеши послатој 9. фебруара 1919. године Лалошевић је писао Прибићевићу да се тог дана Филипон уводи у звање.²⁹⁸ То се, међутим, поново није десило, што Лалошевић потврђује 10. фебруара 1919. године другом депешом у којој каже „да је у последњем часу“ у Темишвару спречено увођење др Филипона. По мишљењу председника Народне управе, тада су у Темишвару владали „критични одношаји“ јер је српска војна команда најзад пристала да се уведу „наше

---

²⁹⁴ Шифрована депеша министра унутрашњих послова Светозара Прибићевића председнику Народне управе др Лалошевићу 25. (12.) јануара 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76; Саша Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор, 2011, 118.)

²⁹⁵ Писмо Јоце Лалошевића Светозару Прибићевићу 1. фебруара 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

²⁹⁶ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 400.

²⁹⁷ Исто

²⁹⁸ Писмо Јоце Лалошевића Светозару Прибићевићу 10. фебруара 1919. године (АВ, Нови Сад, Фонд Народне управе, Ф. 76)

власти“, али да је онда представницима мађарске власти „успело [да] својим интригама“ створе конфликт између српске команде и француске команде. Наиме, Лалошевић је писао да је Рот француској команди наводно предао некакав материјал против српских војних власти и да су му француски команданти потом обећали да ће бити против увођења српске цивилне власти. Такође, Лалошевић је том приликом истакао да се радило о „суштинском питању“, јер је увођење српске управе и организовање политичког живота могло битно да утиче на будућу припадност Темишвара и читавог Баната, односно да је било кључно „да се већ једном реши судбина Темишвара“. На крају, као основни разлог зашто стари административни апарат у Темишвару није смењен Лалошевић је навео проблем разграничења војне и цивилне власти.²⁹⁹

Српска штампа погрешно је јавила да је 2. фебруара 1919. године именовани српски жупан Мартин Филипон, Србин Крашован, коначно инсталиран за великог жупана темишварског јер су у Темишвару тих дана боравили др Лалошевић, др Павлас и др Коста Поповић „па је том приликом коначно изведена на чисто ствар са тзв. Ротовом владом, односно комесаријатом мађарске пештанске владе“. Међутим, и том приликом је писано да су темишварски и пештански листови јавили да су поменути чланови Народне управе били у Темишвару неколико дана, да су се тамо „добро осећали и напослетку изјавили, да за сада не преузимају град Темишвар и тамешку жупанију под српски империјум“. Уредништво *Српског гласника* писало је да је свесно да то како су темишварски несрпски листови представили ову ситуацију није било „нимало ласкаво“ по Народну управу јер је у том случају испало „као да су три члана новосадске владе у кренули у Темишвар, да изврше неко важно дело, преседели у Темишвару неколико дана и отишли несвршена посла, извињавајући се, да српска новосадска влада неће да чини неугодности пештанској влади“. „А то би било смешно и жалосно!“, писало је уредништво. Уредништво листа је додало и да је оно што се десило у Темишвару тих дана било од „велике важности“ нарочито за Србе у Банату. „Ако је Мартин Филипон уведен у звање то би се могло сматрати одлучном победом над интригама пештанске мађарске владе и треба демантовати лажне вести мађарских листова и званично изнети пред српску јавност: како

---

²⁹⁹ Писмо Јоце Лалошевића Светозару Прибићевићу 10. фебруара 1919. године (АВ, Нови Сад, Фонд Народне управе, Ф. 76)

сада стојимо са Темишваром и тамешком жупанијом?“, закључио је великокикиндски лист.³⁰⁰

Београдски лист *Епоха*, 11. фебруара 1919. године, у чланку под насловом *Прилике у Темишвару*, износи да је новосадска *Слобода* у чланку под насловом *Опет о Др-у Роту* писала да је темишварска штампа „са задовољством“ објавила да је мађарска Влада одбила оставку др Рота и том приликом је „истакла његове заслуге у интересу свеколиког грађанства у Темишвару“. Такође, у чланку стоји да се Рот и даље налази у Темишвару – „на територији од Пеште потпуно слободне и независне српске Војводине“, а да ипак ужива поверење мађарске Владе.³⁰¹ У листу *Слобода* објављен је и чланак у којем се каже да мађарска Влада није прихватила оставку доктора Рота јер је „необично задовољна деловањем њенога комесара за тамешку, торонталску и крашоверинску жупанију“ и да је очекивала још „многа користи од његовог даљег рада“. Такође, да је мађарска Влада обавештена о ситуацији у Темишвару, није желела да уважи Ротову оставку, што је пуковник Ђорђевић одобрио јер се држао услова Београдског примирја, а да је онда на такав расплет догађаја оштро реаговала Народна управа у Новом Саду, отклањајући од себе одговорност што се преко Рота мађарска власт задржала у Банату.³⁰²

Чланак под насловом *Једно дрско изазивање* у листу *Српски гласник* говори о томе да је на капији „темишварског судбеног стола“ тих дана постављен први грб мађарске „народне“ (народне у самом тексту стоји под наводницима додала Ј. К.) Републике. У тексту стоји да грб изгледа као стари мађарски грб, само што је круна скинута. На табли је стајао и натпис: *Temesvári állami törvényszék polgári osztály* односно Темишварски државни суд, грађанско одељење. „Значи баш у Темишвару да инсистирају на мађарском грбу на згради палате, која припада српској држави. Па, зар никога нема у Темишвару, ко заступа Српство и српску државу, да стане на пут такој дрској провокацији?! Ако има кога, ко заступа тамо Србију и српску државу, онда тај грб једне туђе и ни од кога интернационално непризнате, мађарске републике, мора бити скинут – доле, а кривци кажњени“, писало је у чланку. Верујемо да су ове оптужбе биле уперене против генерала Ђорђевића као неког кога је уредништво листа сматрало да у Темишвару „заступа

---

³⁰⁰ *Српски гласник*, бр. 5, Велика Кикинда, 2. фебруар 1919, стр. 1.

³⁰¹ *Прилике у Темишвару*, *Епоха*, бр. 34, Београд, 11. фебруар 1919, стр. 1.

³⁰² *Слобода*, бр. 24, Нови Сад, 12. фебруар 1919, стр. 4.

Српство и српску државу“.³⁰³ Такође, *Српски гласник* доноси чланак са интересантним и метафоричним насловом *Зар још увек мрак у Темишвару?* у којем каже да је лист *Слога* у свом педесет и четвртом броју донео вест да је у Темишвару „влади́н комесар за Банат“, што стоји под наводницима и у чланку, наредио разна ограничења употребе електричне струје. „Дакле ‘влади́н комесар за Банат’ наређује! Врло лепо! Али не комесар (повереник) Народне Управе, нити повереник државне владе С. Х. С. у Београду, него мађарске пештанске ‘народне’ владе. Зар та ствар са мађарским владиним комесарством још никако није начисто изведена!? И докле ће та брука трајати!? Зар још увек мрак у Темишвару?“ питао се *Српски гласник*.³⁰⁴

Војвода Бојовић се тада поново умешао у преузимање административне власти у Темишвару и инсистирао да је кључно због политичких интереса, односно због несређене ситуације између генерала Ђорђевића и Народне управе и због присуства француског генерала, да у овом граду буде присутан и један српски генерал.³⁰⁵ Утицао је на то да Врховна команда 16. фебруара 1919. године нареди команданту Моравске дивизије Пантелији Грујићу³⁰⁶ да се са целим својим штабом пресели у Темишвар. Генерал Грујић је са својим штабом у Темишвар дошао 20. фебруара 1919. године.³⁰⁷ Великокикиндска штампа писала је за овог српског генерала да је врло енергичан човек и да ће сигурно „друкчије ветар духнути од Темишвара“, а темишварска штампа да је већ самим присуством овог генерала у граду почео „нов, одлучнији курс“ јер је он спровео „оно што се још од уласка јуначке српске војске у Темишвару очекивало“ – а то је да је прогласио српски империјум и за ове крајеве и увео у звање оне врховне административно-политичке органе, које је српска Влада у Београду по предлогу Народне Управе у Новоме Саду на та места именовала.³⁰⁸

---

³⁰³ *Једно дрско изазивање, Српски гласник*, бр. 11, Велика Кикинда, 23. фебруар 1919, стр. 1.

³⁰⁴ *Зар још увек мрак у Темишвару?, Српски гласник*, бр. 10, Велика Кикинда, 20. фебруар 1919, стр. 2.

³⁰⁵ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 308.

³⁰⁶ **Пантелија Панта Грујић (Смедерево, 20. јул 1866 - Београд, 14. април 1958)** генерал од 1918. године, командант Моравске дивизије до 22. марта следеће године. Од 28. маја 1919. био је командант Банатских трупа. Након сукоба са француским генералом Фареом у Темишвару најпре је именован за команданта Осјечке дивизијске области (од 27. августа 1919.), а онда прекомандован за команданта банатских трупа и команданта армије у Скопљу. (Mile Vjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918-1941*, Beograd, 2004, 155.)

³⁰⁷ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 2.

³⁰⁸ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 1.

У Војном архиву чува се извештај послат након великог радничког штрајка који је избио услед смене др Рота, у којем се каже да наређење о смени великог жупана није издала Врховна команда него или Народна управа у Новом Саду или краљевска Влада у Београду.³⁰⁹ Као одговор на овај извештај у Темишвар је стигла депеша од тадашњег министра унутрашњих послова у којој се наводи да су смена старог и постављање новог великог жупана спроведени у споразуму са председником Владе. Такође, из извештаја се види став Владе да је ова смена била нужна јер је „ранији велики жупан са још неким чиновницима управне струке поткопавао углед Срба“ и тиме створио услове да буде смењен. Даље у извештају стоји да српска и савезничка власт нису могле да прихвате да органи мађарске републике могу да раде противно српским интересима, а да и даље остану на својим положајима. „Од њих се дакле с правом могло очекивати и тражити да буду лојални, а кад то нису били, најблажија мера што се противу њих могла применити јесте њихова смена са положаја у коме се нису могли наћи у новоствореној ситуацији“, писало је Министарство унутрашњих послова.³¹⁰ Дакле, Влада у Београду је имала исти став као Народна управа поводом деловања Рота и његових сарадника, иако у наставку поменутог извештаја стоји наређење да се даља смена чиновника обустави и да престане да се инсистира на „српском империјуму“ (у документу стоји под наводницима додала Ј. К.).³¹¹

Сменом у Темишвару уклоњен је Калман Јакоби као велики жупан Темишвара, а Јозеф Гемл остао је градоначелник. Смена је извршена у миру, иако су Јакоби, као и Текеши, изјавили да ће се жалити. Уклањањем њих двојице онемогућен је у раду и Ото Рот као комесар мађарске Владе за Банат. Петар Пекић и српска штампа писали су да су Јакоби и Рот тада побегли аутомобилом у Мађарску и са собом однели сто милиона круна.³¹² У српској штампи се провлачила теза да је Рот однео извесну суму новца у Будимпешту јер се и касније лист *Слога* питао „шта је са милијардама које су странци одвукли на рачун наше државе“, али се једино у извештају команданта Коњичке дивизије

---

³⁰⁹ ВА, П 8 К 26/16

³¹⁰ Исто

³¹¹ Исто

³¹² Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 205.

25. маја 1919. године спомиње да је при овој смени од стране српских власти заплењен новац у износу од седам милиона круна.³¹³

Након одласка „тријумвирата“ из Темишвара, српска штампа се њима и даље бавила. Крајем марта 1919. године поново су се у банатским листовима појавиле разне верзије о путовању др Рота у Београд. „Југословенски Пресбиро“ у Темишвару је 29. марта 1919. године јавио да је бивши мађарски Владин повереник боравио у Београду и да је том приликом предао неке информације Врховној француској команди и да је ове информације француски посланик у Београду одмах саопштио југословенској Влади.³¹⁴ Стеван Бенин је у аутобиографији поводом тога писао и да је др Рот тада ухапшен и интерниран у Арад под надзором француске Војне команде јер је „покушао да пресече Гордијев чвор“ отишавши у Београд где је успео да дискретно дотури француској команди меморандум укинутог Банатског већа. У овом меморандуму, како каже Бенин, за једино могуће решење банатског проблема планирана је аутономија Баната под протекторатом Антанте.³¹⁵ За Ротову политичку улогу српска штампа је у другој половини априла 1919. године писала да јој се чини да је за сада завршена, али да је Рот и даље тражио могућност да се врати из Арада где се у то време налазио.³¹⁶ За Калмана Јакобија писано је да је боравио преко демаркационе линије – у Араду, али и да је „измолио“ повратак у Темишвар под условом да се не бави политиком и тек након што је обећао „да се повлачи у приватан живот“.³¹⁷ Међутим, новосадска штампа убрзо је донела вест да је бивши велики жупан „тзв. банатске републике“ ухапшен у Темишвару 5. маја 1919. године пошто се сазнало да је он „агент мађарске бољшевичке владе“ и отпраћен је у Пожаревац, где се у то време наводно већ налазио др Рот.³¹⁸ Богумил Храбак пише да су и мађарске темишварске новине *Temisvári Ujság* у броју од 6. маја 1919. године донеле вест о интернирању Калмана Јакобија, док је *Српски гласник* 8. маја исте године писао да један од чланова „злогласног темишварског тројства“, Калман Јакоби, пребачен из Темишвара у Смедерево јер се по наредбама из Пеште у Темишвару бавио „својим старим занатом“. За Рота, овај лист је писао да се у то време налазио у Араду где „кибицује“ са оне стране

---

³¹³ *Слога*, бр. 269, Велики Бечкерек, 7. децембар 1919, стр. 1; Архив Југославије, Делегација, Ф. 5 бр. 1878, 29. маја 1919. године у Паризу

³¹⁴ *Нова зора*, бр. 21, Вршац, 30. март 1919, стр. 3.

³¹⁵ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

³¹⁶ *Јединство*, бр. 1, Нови Сад, 20. април 1919, стр. 1.

³¹⁷ *Српски гласник*, бр. 32, Велика Кикинда, 8. мај 1919, стр. 2.

³¹⁸ *Застава*, бр. 91, Нови Сад, 8. мај 1919, стр. 4; *Јединство*, бр. 1, Нови Сад, 20. април 1919, стр. 1.

демаркационе линије, али да ће убрзо „за својим ортаком“ у Смедерево.³¹⁹ Међутим у следећем броју лист демантује вест да је „познати темишварски Др. Рот“ ухапшен и одведен у Смедерево како се „пронео глас по Темишвару“ и пише да се Рот и даље налази у у Араду одакле је морао два пута дневно да се јавља француском команданту.³²⁰

Преузимање власти у српске руке, те смена Ото Рота и увођење српског империјума у Темишвару, били су догађаји веома значајни у историји темишварских Срба. У српској темишварској штампи се на политичку ситуацију у Темишвару гледало као на заплете који су се „вештачки стварали на штету оправданих српских интереса“ и да су се они „силом“ подржавали.³²¹ Да су ове догађаје Срби доживели са радошћу можемо пратити кроз чланке у неколико бројева српске темишварске штампе, али и српске штампе у околини. За Србе Темишварце 20. фебруар 1919. године добио је „у повесници Баната нарочити повеснички значај“ и тај четвртак је у штампи називан „српским даном“.³²² Интересантно је да се том приликом у штампи и први пут помиње кованица „српски империјум“ и то у контексту да је „српски империум тога дана и за те крајеве званично проглашен и спроведен само једим јединим актом без већих трзавица“. Лист *Слога* писао је да се свим Темишварцима „без разлике у народности и вери на лицу видеља радост“.³²³ Ово се мора узети уз одређену сумњу с обзиром на то да знамо да је сутрадан избио генерални штрајк у Темишвару управо као одговор на то што је Народна управа преузела власт у овом граду. Уредништво листа *Слога* је писало да се испред зграде темишварске општине тога дана окупило „пуно отменог света, који је се сунчао на лепоме дану и задовољно слушао и даље причао вести о појединим већ извршеним фазама преузимања“, те да се „на свим ондашњим језицима“ могло чути да је то већ давно требало учинити и да је овим кораком унесен у ондашње друштво елеменат политичке равнотеже. Тиме ће се „потсећи крила онима, који су досадашње, привидно неодлучне прилике умели употребити на то, да рове против српских интереса у овоме делу Баната“, писао је лист. Овом приликом српски лист у Темишвару каже и да су „уздисали“ још једино „неки кругови“ чији су материјални интереси били везани за Ротов режим, а исто тако и неколико „румунских неумерно амбициозних особа“ које „нажалост“ нису учествовале у

---

³¹⁹ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 344; *Српски гласник*, бр. 32, Велика Кикинда, 8. мај 1919, стр. 2.

³²⁰ *Српски гласник*, бр. 33, Велика Кикинда, 11. мај 1919, стр. 2.

³²¹ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 1.

³²² Исто

³²³ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 1.

овој „општој радости“. Међутим, за те особе каже се да су се „увериле“ да им је „узалудно било“ дотадашње „роварење“ и да је у том друштву наводно била и заступљена румунска интелигенција која је „увиђавно одобравала“ што је преузимањем империјума у српске руке извршен „акт правде“.³²⁴

Мартин Филипон је у пратњи два српска официра обишао све административне установе у Темишвару и обавестио чиновнике да „у име краљевске централне владе преузима власт у звању тамешког жупана“.³²⁵ *Нова зора* доноси чланак под упечатљивим насловом *Једва једном* у којем каже да је београдска Влада у Темишвару за великог жупана поставила господина Рајнхолда Хегна (Reinhold Heegn) инжењера из Вршца, а за великог жупана Тамишке и Крашо-северинске жупаније господина Мартина Филипона адвоката из Алибунара и да су оба жупана заузела своја звања и отпочела рад на организацији управе у свом подручју.³²⁶

Под „дојмом ових радосних догађаја“ српско темишварско Народно веће је тог четвртка, 20. фебруара 1919. године, увече, одржало своју последњу седницу.³²⁷ Како је писао новосадски лист *Застава* седницом је председавао Марин Филипон који је од стране присутних чланова добио бурне овације. Српско Народно веће је том приликом изјавило да је разлог његовог постојања престао преузимањем империјума у српске руке.³²⁸ Захваливши се члановима већа „на досадашњем труду и родољубивом раду“, у своје име и у име Владе у Београду, нови жупан их је позвао „да га радом својим и од сада помажу, јер прави озбиљни и политички рад на изграђењу нове државе СХС у овим крајевима тек сад почиње“.³²⁹ Како је писао лист *Епоха*, сви присутни Срби Темишварци из Народног већа одушевљено су поздравили новог жупана и изјавили да им је ово „најсрећнији дан који су доживели“.³³⁰ Након тога, разишли су се певајући српску химну и узвикујући „да живи Краљ Петар, регент Александар“ и „да живи држава Срба, Хрвата и Словенаца“. „Радујемо се да из Темишвара можемо једаред и повољне вести чути“, писало је и уредништво великокикиндског листа *Српски гласник* поводом овог догађаја, а Вршчани

---

³²⁴ *Слога*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруар 1919, стр. 3.

³²⁵ *Застава*, бр. 32, 22. фебруар 1919, стр. 3.

³²⁶ *Нова зора*, бр. 11, Вршац, 23. фебруар 1919, стр. 2.

³²⁷ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 1.

³²⁸ *Застава*, бр. 32, Нови Сад, 22. фебруар 1919, стр. 3.

³²⁹ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 1.

³³⁰ *Жупан тамешки, Епоха*, бр. 45, Београд, 22. фебруар 1919, стр. 2.

да је „после дугог натезања и закулисне борбе“ темишварско питање решено онако како су „и они и сви родољуби захтевали“ и како је „општи интерес налагао“.³³¹

Први званични акт нове администрације био је да се обустави рад дотадашњег Банатског већа чији је председник био Рот. Како се каже у листу *Српски гласник*, рад „тога Пучкога Већа биће предметом нарочитога испитивања“. Са свог положаја смењен је и градски велики капетан Бе (Francisc Bee) и на његово место је постављен др Михаило Миша Живановић, док је редарски грађански капетан од тог времена био др Душан Адамов. За водитеља поштанске и брзојавне управе у Темишвару именован је Никола Јосифовић – дотадашњи поштански управитељ. У српске руке преузета је пошта, порезно звање и остала главнија звања, а како је писао *Српски гласник*, преузимање осталих звања „десиће се у следећим данима“.³³²

Већ смо поменули да је управник поште српској страни правио највише проблема у Темишвару. Наиме, све гране државне управе на ослобођеној територији држале су српске власти, док је под мађарском управом остала само Дирекција пошта у Темишвару. У поштама је до тада радило мађарско особље. Српске власти нису имале довољно српских чиновника који би одмах могли да преузму поште, па су у свим поштама задржани затечени мађарски службеници. Поштански промет се, такође, одвијао по правилима мађарских пошта.³³³ У Темишвару су се употребљавале мађарске поштанске марке. У новонасталој ситуацији указала се потреба за издавање нових поштанских марака. На тај начин изразио би се нови војни, политички и правни положај ове територије. Међутим, за штампање нових марака није било ни потребног материјала, ни новца, а ни времена. Како су се у Дирекцији пошта у Темишвару затекле извесне количине мађарских марака војна команда у Новом Саду наредила је поштанској дирекцији да те мађарске марке прештампа са претиском нове вредности и да их изда за потребе пошта на територији под српском управом. Марке су прештампане у штампарији браће Чендеш у Темишвару где се

---

³³¹ *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 2; *Нова зора*, бр. 11, Вршац, 23. фебруар 1919, стр. 2.

³³² *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 2; Историчарка из Румуније, Јонела Москових, пише да је Мартин Филипон наводно од српских војних власти добио наређење да ухапси и француског генерала Пруноа. Москових такође пише да власт темишварског жупана Французи нису признавали и да се она одржавала једино чињеницом да ју је штитило две стотине до две стотине и педесет Срба који су дошли приликом „окупације“ Темишвара. (Ionela Moscovici, *Misiunea franceză de interpunere în Banat: martie - mai 1919*, Banatica, XXI, Reșița, 2011, 363-364.)

³³³ Slobodan Vajić, *Marke izdate u Temišvaru u vreme srpske uprave 1919*, Beograd, 1998, 29.

штампао и лист *Слога*.³³⁴ Када је Темишвар и административно постао део Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца марке су издате на територији те државе.³³⁵ Претисци на маркама представљају само ознаке номиналних вредности марака. Због тога што тачне границе ослобођене територије нису биле установљене, и зато што је Дирекција пошта у Темишвару била под мађарском управом, претисци на овим маркама нису добили обележје суверенитета прве југословенске државе.³³⁶ У допису од 26. марта 1919. године команда банатских трупа у Темишвару упозорила је поштанско особље: „Писма наших војника треба брижљиво чувати и брижљиво уручивати адресантима, а не шетати их из града у град, од поште до поште.“³³⁷ Због неисплаћених плата поштанско особље је било незадовољно па је било и покушаја штрајкива. У прво време су употребљаване само мађарске марке, касније и сва покрајинска издања марака Краљевства СХС, а од 15. маја 1919. године и марке темишварских издања. У промету су била и приватна издања прештампаних мађарских марака са претиском облика српског грба. Писма са тим маркама, цензурисаним и поштанским жиговима нпр. *Temesvar*, *Ujvidek*, *Pancsova*, поштански су уредно отпремана, поштанске власти су то толерисале, али издавање тих марака нису признале.³³⁸ У употреби су биле и затечене мађарске налепнице за писма.³³⁹ Српска војска је одмах по доласку у Темишвар организовала цензуру при свим већим поштама и запоседнутој територији.³⁴⁰

Преузимање судства и просвете текло је такође уз извесне трзавице. Организовање судства у новој држави представљало је велики проблем. Став Народне управе за Банат, Бачку и Барању био је да судство функционише независно од мађарске власти, али према важећем мађарском законодавству. Судски столови у Великом Бечкереку и Великој Кикинди припојени су Краљевској табли у Темишвару. Мађарско судско особље било је одговорно само мађарској држави, па је Народна управа отпочела са отпуштањем оног судског особља и државних чиновника који одбију да положи заклетву Народној управи. То је практично парализовало судство јер нису проналажене одговарајуће замене, већ су

---

³³⁴ Slobodan Bajić, *Marke izdate u Temišvaru u vreme srpske uprave 1919*, 10.

³³⁵ Slobodan Bajić, *navedeno delo*, 8.

³³⁶ Slobodan Bajić, *navedeno delo*, 10.

³³⁷ Slobodan Bajić, *navedeno delo*, 29.

³³⁸ Slobodan Bajić, *navedeno delo*, 29.

³³⁹ Slobodan Bajić, *navedeno delo*, 10.

³⁴⁰ Slobodan Bajić, *navedeno delo*, 11.

део неопходних послова почели да преузимају српски војни судови.³⁴¹ „Нестаде чаробне, мађарске силе њихове прослављене мађарске администрације. Она постаде немоћна. А сад јој отпаде и последње упориште, град Темишвар и у Темишвару комесарски тријумвират Др. Pot et consortes. Још у судницама седе последњи заступници њиховог система судије и судски чиновници, упорно се одупиру новом законитом стању. Али и то је питање начелно решено. И тај отпор ће бити у најкраћем времену скрхан. Неки већ размишљају о пролазности мађарске славе, с оне стране демаркационе линије, а и ови други ће најскорије с њима!“, писао је *Српски гласник* након смене администрације у Темишвару.³⁴²

Сличних проблема било је и у преузимању у области школства. Љубивоје Церовић пише да је велики број просветних радника избегао у Мађарску, а да није било кадра српске националности да их замени јер је вишедеценијска мађаризација успела да их скоро сасвим потисне из просвете. Церовић пише и да је Народна управа предузела мере за обезбеђивање просветних радника, али се то у пракси доста тешко остваривало.³⁴³ Знамо и да су записници представничких тела из тог времена били препуни жалби и тужби на неспособност и корумпираност чиновничког кадра, нарочито новог који није био способан за обављање послова и да је такво стање трајало годинама.³⁴⁴

Нови велики жупан Мартин Филипон је одмах по успостављању српске администрације у Темишвару свој будући рад најавио у три правца. Први правец се састојао у томе да се у „срцима житеља“ нове државе „изгради кућа у којој ће се наш преузвишени Краљ Њ. Величанство Петар Карађорђевић I са својим домом најсигурније осећати“, други да се изгради „свеопшти дом троименога а јединственог народа српско-хрватско-словеначког, који је и након вековног интригирања нама непријатељских суседних грабљиваца ипак очувао свест националноме јединству своме, која је сва хвала Богу предноме и јуначкој српској војсци у дело приведена“ и последњи да се изгради „културно јединство у свим правцима, како би пред своје пријатеље и непријатеље у Европи могли изићи ведра чела, да смо и своју културну мисију успешно извршили“.³⁴⁵ Међутим, на рад новог великог жупана др Мартина Филипона било је више замерки него хвале.

---

³⁴¹ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 401.

³⁴² *Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 1.

³⁴³ Љубивоје Церовић, *наведено дело*, 401.

³⁴⁴ Миленко Палић, *Преглед административно теоријских промена у Војводини 1918-1941*, 136.

³⁴⁵ *Застава*, бр. 32, Нови Сад, 22. фебруар 1919, стр. 3.

У извештају београдске Владе упућеном српским војним властима стоји да је Влада сматрала да су положаји жупана Тамишке и Крашо-северинске жупаније и темишварског жупана поверени људима који нису били Срби, али који су до тада њој били лојални људи.³⁴⁶ Када је Мартин Филипон постао велики жупан Тамишке жупаније, а др Рајнхолд Хегн велики жупан за град Темишвар послушани су некадашњи савети генерала Ђорђевића и Мике Поповића да се на ова места поставе две засебне личности. „Очекујемо од оба жупана да ће најенергичније порадити, да се чим пре организује управа и отпочне правилан рад“, писала је *Нова зора*.³⁴⁷ Међутим, Новак Грујић, сарадник листа *Слога*, писао је неколико месеци након ових догађаја да иако су се сви веселили доласку ова два жупана на политичку сцену у Банату да су се сви „у њима разочарали“. „Др. Филипон, Хегн! Два неспретнија човека, два више пасивна човечуљка никада нигде нису била на тако истакнутом положају, као ова два епигона (презрива ознака за касније слабе и неуспеле наследнике у области науке, политике и уметности, који примењују превазиђене идеје и методе својих претходника додала Ј. К.) у тако великим данима“, писао је Грујић.³⁴⁸ Он је оптужио Филипона да је требао послушати савете људи који су били упућени у тадашњу политичку ситуацију у Темишвару кад већ он сам није нашао никакво решење. „Требали смо макар квасац замесити, а ми нисмо, ама баш ништа радили... јер, без обзира на то, хоћемо ли одмах успети, требали смо много радити, а не одрицати се својих права, јер ништа није срамније, него кад се једна нација ћутећи кукавички одриче својих криво стечених, праведних захтева. То значи, да никад више не смемо ни захтевати оно, чега смо се једанпут одrekli. Тако је требало и морао схватити своју дужност један политички представник београдске владе, у Темишвару, па и ако није добивао никакве инструкције из Београда, он је требао створити средства, он је требао утицати на владу и доказати корист и важност таквог рада. Да и не спомињем овде рад, управо нерад, пасивност и дрскост хвала Богу сада већ бивше Народне Управе у Новом Саду, коју исто тако терети одговорност за губитак српског Баната, као и Др. Филипона“, писао је Новак Грујић након евакуације Темишвара.³⁴⁹

---

³⁴⁶ ВА, П 8 К 26/16

³⁴⁷ *Нова зора*, бр. 11, Вршац, 23. фебруар 1919, стр. 2.

³⁴⁸ *Слога*, бр. 260, Велики Бечкерек, 12. новембар 1919, стр. 1.

³⁴⁹ *Слога*, бр. 261, Велики Бечкерек, 13. новембар 1919, стр. 1; У листу *Слога* објављено је да је лист *Невен* јавио да је била завршена слика заслужног буњевачког народног борца Блашка Рајића и да је свако њоме требао да украси своју кућу. „Али нам се среже срце од бола, што и ми Банаћани не имадосмо свога

Лист *Застава* је за губитак Темишвара такође кривио српски Народни одбор у Новом Саду и Народну управу. На страницама овог листа истицало се да је поред административних послова задатак Народне управе требао да буде да „спасе, сачува, осигура и обезбеди све оне крајеве“, које је, како је писано, јуначка српска војска освојила и посела. За експоненте српских власти у Тамишкој жупанији уредништво листа пише да нису били људи од великог концепта и стила и да нису успели да се снађу на својим одговорним позицијама – нису били добро обавештени о приликама у Темишвару и нису водили „политику задобијања“. „Историјска одговорност“, по листу *Застава*, за евакуацију Темишвара и околине падала је на чланове Народне управе и они су због тога остали „ситни људи свог времена“.³⁵⁰

Смена мађарског административног апарата у Темишвару у српској штампи се представљала као ствар „сасвим природна и једноставна“. Оно што је новосадска Народна управа више пута узалуд покушавала тада је било спроведено. *Српски гласник* је писао: „Српска је влада, српска је управа оживотворена... Банат је српски и Темшвар је српски! Густе црне облацине над Темишваром се разиђоше. Над Темишваром се разведрило и над српским Банатом!“³⁵¹

Међутим, став директно упућених политичара у ситуацију у Темишвару, али и Владе у Београду, након великог радничког штрајка који је избио под утиском смене административних власти, био је да се „треба потпуно оставити претензија на империјум у окупираној области јер тај империјум нико не признаје а његово прокламовање пре решења конференције мира не доноси никакве стварне користи“. Такође, и да се прокламовањем империјума губе сви аргументи којима би се пред Савезницима могла бранити смена појединих нелојалних мађарских чиновника. Извештај Влади у Београду, који је послао представник српских војних власти, завршава се речима: „...колико ће нам пак ово шкодити у погледу дипломатском код наших савезника, ви ћете бити у стању боље да оцените.“³⁵²

Лист *Време* је на седмогодишњицу од уласка српске војске у Темишвар објавио већ поменути чланак који је потписао Милан Ј. Поповић. Поповић, који је био тумач у

Темишварског Блашка чијом сликом бисмо красили домове“, писало је уредништво листа *Слога*. (*Слога*, бр. 217, Велики Бечкерек, 19. септембар 1919, стр. 2.)

³⁵⁰ *Застава*, бр. 159, Нови Сад, 31. јул 1919, стр. 3.

³⁵¹ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

³⁵² ВА, П 8 К 26/16

преговорима између Николе Цоловића и немачких команданата уочи уласка српске војске у Темишвар био је упознат са ситуацијом у банатској престоници. „Наравно да се све појединости, сви поверљиви разговори не могу још данас, па ни у облику успомена објавити. Наш деликатан положај према Румунији, наш пријатељски и савезнички однос многе је ствари већ поравнао међу нама, и тек познија времена ће бити још згоднија, да се расветле извесна питања и утврди: Зашто смо ми изгубили Темишвар. Једно се међутим, може већ сад с мирном савешћу рећи. А то је да се пустило војним властима да воде политику у Темишвару, он би можда данас био још наш. Свакако пре и са већим изгледима, но кад су власт преузели наши. Јер војне власти имале су пред очима један циљ, једну могућност која може наступити, једну околност која нам се може од горе натурити, једну евентуалност с којом и у задњем моменту треба рачунати. Док су Народна већа тражила само власт“, закључио је Милан Ј. Поповић.³⁵³

---

³⁵³ Милан Ј. Поповић, *Време*, бр. 1407, Београд, 18. новембар 1925, стр. 3. Лист *Застава* је поводом овога писао: „Када се раширио, прошле јесени, глас ослобођења, у нама је срце запевало од радости, пливали смо у одушевљењу, певали смо и играли... Славили смо, песмом, игром, весељем, јелом и пићем своје ослобођење! Опипали смо се од радости и мислећи да је све довршено, све учињено, мирно смо легли да спавамо. И после тога, пробудивши се, ми се смо се одали на друге послове: слепо, дрско, без стида и обзира, дали смо се на трговање, у трку са положајима, звањима, уживањима. Уместо да смо се збили у редове као дисциплинована војска једног свесног народа, који зна шта хоће и шта треба да се учини; који види шта му прети, и који се спрема да сачува своје после вековне борбе стечене тековине и свој политички, културни и економски положај да учврсти: уместо тога је у нас завладао груби материјализам и страховит цинизам. Свако је стао на становиште свог личног интереса... Добили смо били слободу, имали смо у рукама своју земљу; Војводина нам је била уједињена: ми смо били на власти, и шта смо учинили?... Ово покољење које је у доба ослобођења радило, које је попримало водећа места, достићи ће ужасна оптужба историје. Они су одговорни пред будућим покољењима за све оно што су учинили и што су пропустили да учине...“ (*Сами смо криви*, *Застава*, Нови Сад, бр. 182, 30. август 1919. стр. 1.)

1. 3. Велики раднички штрајк

*Свет шета улицом врло мирно те добијам слику као у празничним данима.*³⁵⁴

Народна управа у Новом Саду је уз помоћ Владе у Београду успела да изврши смену чиновника у Темишвару и да смени Ота Рота и његове сараднике. Након скоро три месеца вођења политике у том смеру, Мартин Филипон је 20. фебруара 1919. године коначно уведен у звање темишварског жупана. Након тог дана, који је у српској штампи назван „најсрећнијим“ и „српским“ даном, у Темишвару је избио велики општи раднички штрајк.³⁵⁵ Штрајк 21. фебруара 1919. године значајан нам је јер се, како је писао и Тома Миленковић, много тога у овом граду, и у Банату уопште, десило у његовој сенци и под његовим притиском.³⁵⁶ Штрајк је негативно утицао на слику југословенске политике разграничења у Паризу на Конференцији мира, заоштрио односе српске стране са другим народима у Темишвару и довео српску војну команду у сукоб са француском војном командом.

Угаљ је крајем 1918. и првих недеља 1919. године представљао основну енергетску сировину од које је зависио читав привредни живот, размена добара и превозење војске и становништва у областима бивше јужне Угарске под српско-француском окупацијом.³⁵⁷ Како пише и Богумил Храбак у свом научном раду о великом радничком штрајку, поред потпуног прекида железничког и речног саобраћаја, без угља не би радили ни млинови и пропало би осам хиљада вагона пшенице само у Банату. Такође, престала би да раде и хидро-техничка постројења, реке би поплавиле места, престале би да раде шећеране, а ни електране не би производиле струју за осветљење градова и за рад индустрије која је тако у потпуности зависила од угља.³⁵⁸ У то време, и београдски лист *Епоха* писао је да је у Банату успостављен редован железнички промет јер је темишварска станица интервенцијом српске команде добила дванаест вагона угља из Печуја и да су ускоро требали да стигну и већи транспорти угља, док је лист *Слога* јавио да је „Темишварска

---

³⁵⁴ Лист *Слога* је на овај начин донео вест о избијању радничког штрајка у Темишвару желећи да ситуацију таквом представи својим читаоцима. (*Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 3.)

³⁵⁵ *Епоха*, бр. 45, Београд, 22. фебруар 1919, стр. 2; *Српски дан у Темишвару*, *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 1.)

³⁵⁶ Тома Миленковић, *Банатска република и Мађарски комесаријат у Банату*, 136.

³⁵⁷ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk u Vojvodini*, 313.

³⁵⁸ Isto

Српска Штедионица“ добила право на угаљ из печујских рудника за Тамишку и Крашо-северинску жупанију.³⁵⁹ Колико је угаљ био важан за привреду Војводине и осталог дела „окупационог“ подручја и који би све проблеми настали ако би престала производња у печујским рудницима био је свестан и војвода Петар Бојовић. Он је јављао да ће то уопште бити катастрофа за ове крајеве и да после све треба очекивати: и нереди, и штрајкове и бољшевизам.³⁶⁰

Радници у Печују и у околним рудницима били су спремни на штрајк још крајем јануара 1919. године, а за припреме радника у рудницима и на железницама српска Војна команда знала је неко време. Према извештају команданта места Темишвара, у Печују се за 27. јануар 1919. године припремао штрајк рудара, радника електричне централе, железничара и поштар.³⁶¹ Неколико дана пре тога, у Печуј су стигли изасланици социјалдемократске партије из Темишвара и Суботице, који су предлагали да се заједнички иступи против српске владавине. У овим градовима владале су сличне прилике као и у Печују, односно била је у току смена старог апарата и његово замењивање новим – српским.³⁶² Том приликом одлучено је да се у поменутиим градовима у исто време организује генерални штрајк који би обухватио и све фабрике од општег значаја. По повратку овог изасланства, почињу да круже приче о штрајку и у Темишвару. О томе нам сведочи неколико чињеница. Прва је да је синдикат радника и инжењера на железницама у Темишвару упутио делегате француском генералу Фареу (Léon Gaston Jean-Baptiste Farre). Делегати су од француског генерала тражили дозволу да се изведе мирна манифестација и упозоравали су да се у скорој будућности могу десити и немири.³⁶³ Такође, у Војном архиву у Београду чува се извештај команданта Коњичке дивизије, генерала Ђорђевића, у којем он јавља да је постојао јачи покрет међу темишварским социјалистима који, како је писао, своје незадовољство испољавају тиме што прете штрајком, па чак и јачим мерама против мира, реда и безбедности.³⁶⁴ Трећа чињеница је та да је Ђорђевић 4. фебруара 1919.

---

³⁵⁹ *Епоха*, бр. 14, Београд, 22. (9.) јануар 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 4. У то време и југословенске власти су установиле да је печујски угаљ високог квалитета и да је несметана експлоатација печујских рудника неопходна за функционисање саобраћаја у Банату, Бачкој и Барањи. (Александар Хорват, *Значај печујских рудника угља у политици Краљевине СХС 1918-1921*, Истраживања, бр. 24, Нови Сад, 2013, 377.)

³⁶⁰ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 315.

³⁶¹ Bogumil Hrabak, *navedeno delo*, 317.

³⁶² Isto

³⁶³ Bogumil Hrabak, *navedeno delo*, 318.

³⁶⁴ ВА, П 8 К 25/15

године „услед указане потребе“ наредио да од 7. до 9. фебруара 1919. године темишварски гарнизон буде у приправности да изађе са „потпуном ратном спремом и муницијом“ кад за то буде потребно и о томе је известио и Врховну команду.³⁶⁵

Лист Срба Темишвараца је у то време писао да су на територији бивше Аустроугарске монархије, коју је посела српска војска, међу становништвом постојали елементи који не само да су, како је писано, служили непријатељу као оруђе за разне штетне политичке агитације, већ да су и вршили кривична дела која су реметила ред и безбедност и највише интересе нове државе Срба, Хрвата и Словенаца.³⁶⁶ Из тог разлога, лист је објавио наредбу генерала Ђорђевића из Темишвара у име Њ. К. В. регента Александра, а који је желео да у Банату, Бачкој и Барањи осигура ред, безбедност и спокојан живот свих грађана без разлике вере и народности. У наредби се истицало да су услед држања поменутог „нелојалног елемента“ ред и безбедност били доведени у опасност. На основу тачке 2. 298. закона о поступку војних судова у кривичним делима генерал Ђорђевић је наредио да сви становници области Баната, Бачке и Барање подлежу суђењу војних судова сем неких случајева.³⁶⁷ Богумил Храбак пише да је и министар војске у Београду 19. фебруара 1919. године предложио српској Врховној команди упутства о мерама у случају избијања штрајка, као и да су та упутства полазила од схватања да су се железничари налазили у „војној служби окупатора“. Врховна команда добила је наређење да се у случају покушаја штрајка попише сво железничко особље и да се изаберу они који ће бити узети као таоци. Радницима је тада требало саопштити да потпадају под суђење војних судова и да ће се штрајк сматрати као побуна у војсци. Ако би се штрајк ипак одиграо, таоци би били узети, а штрајкачима би се саопштило да штрајк не сме трајати дуже од три дана. Како би могле да реагују, Врховна команда и све суседне дивизијске области биле би извештене о штрајку. Затвориле би се све радње у којима штрајкачи и њихове породице набављају храну и остале ствари, и последње, уколико се штрајк не би окончао за три дана таоци би се упутили најближој дивизијској области, а у месту би се ухапсило два пута више штрајкача него што је било таоца у првој групи. Међутим, Врховна команда је ове мере усвојила и озваничила тек 27. фебруара 1919.

---

³⁶⁵ У извештају је писало и да се из истих разлога што боље одржава и осигура телефонска веза (ВА, П 8 К 25/15)

³⁶⁶ *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 2.

³⁶⁷ Исто

године, односно након угушеног великог радничког штрајка у Темишвару.³⁶⁸ На дан уочи најављеног штрајка, а испоставиће се на сам дан његовог избијања јер је штрајк отпочео један дан раније, обављајући последње припреме, Врховна команда је рано ујутру, 21. фебруара 1919. године, територијално надлежним командама наредила да команданти места на писмену представку шефова железничких станица интервенишу са својим војницима ради обезбеђивања редовног и правилног саобраћаја.³⁶⁹

Верујемо да Срби Темишварци нису били упознати са тим да се спрема штрајк у њиховом граду. Они су за недељу увече, 23. фебруара 1919. године, заказали прву ђачку беседу, омладинску забаву, у „Редут“ сали у хотелу „Кронпринц“, а лист *Слога* је касније писао о њеном садржају тако да са сигурношћу можемо тврдити да се она одржала тог датума.³⁷⁰ Ипак, знамо и да је др Савковић, члан српског темишварског Народног већа, Јоци Лалошевићу, председнику Народне управе, још почетком фебруара наводно јавио да се у Темишвару спрема јака демонстрација против српског режима.³⁷¹

Да је у то време на територији бивше Аустроугарске државе постојала и деловала једна струја која је била против српских цивилних и војних власти показује нам појава једне резолуције крајем јануара 1919. године. Резолуција је била објављена и у мађарској штампи. Њен верни превод са немачког језика пронашли смо у објављеним документима о социјалистичком покрету у Војводини.³⁷² Резолуција је била за плебисцит народа Баната, а против српских војних власти које су се налазиле у Темишвару од 17. новембра 1918. године и против цивилних власти, односно тамошњег српског Народног већа.³⁷³ У питању је, како је наглашено, проглас Социјалдемократске странке која се заузимала за Банатско веће, а истицало се и да су проглас, наводно, прихватиле и партијске организације Великог Бечкерека, Панчева, Беле Цркве и других. Лист *Слобода*, социјалдемократски дневник из Новог Сада, 30. јануара 1919. године, оградио се од ове резолуције.³⁷⁴ Уредништво листа је изјавило да је лист *Népszava* у деветнаестом броју донео вест о њеној појави, али да није поменуо ни дан ни место када је одржан састанак на којем је донета,

---

³⁶⁸ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 317.

³⁶⁹ Danilo Kesić, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 135.

³⁷⁰ *Најава прве ђачке беседе, Српски гласник*, бр. 11, Велика Кикинда, 20. фебруар 1919, стр. 1-2: *Слога*, бр. 92, Темишвар, 30. март 1919, стр. 3.

³⁷¹ Брзојав Јоце Лалошевића министру спољних послова у Београду (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

³⁷² види више: *Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, Нови Сад, 1953, 229-231.

³⁷³ *Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, 229.

³⁷⁴ *Слобода*, бр. 13, Нови Сад, 30. јануар 1919, стр. 1.

нити ко је све присуствовао састанку. Захваљујући садржају резолуције знамо да су на том састанку формулисани циљеви и задаци организованог радништва Баната. Данило Кецић пише да је извесно да је проглас донет по инструкцијама руководства из Темишвара, те да је и састављен у самом Темишвару.³⁷⁵ У резолуцији је представљен политички програм какав је пропагирао и сам Ото Рот и немачки део социјалдемократског организованог радништва у то време, а чињеница да су на поменутом састанку у руководство именовани Рот и Јозеф Габријел (Josef Gabriel), поред других петнаестак Немаца, као и то да се за центар покрета изабрао баш Темишвар говори да је покрет био подређен њиховим политичким интересима.³⁷⁶ Кецић пише и да је могуће да је међунационално јединство било само обична демагошка фасада да би се остварили национални задаци, односно да би се румунско и српско становништво придобило за политику др Ота Рота, Социјалдемократске партије Мађарске и мађарске Владе.³⁷⁷ Из текста резолуције видимо да су социјалдемократски оријентисани радници у Војводини без обзира на националне и језичке разлике, наводно, одлучили да у тадашњим околностима не желе да учествују у „високој политици“. Изјавили су да желе да се баве само привредним животом Баната, унутрашњим приликама и снабдевањем становништва храном, унапређењем производње пољопривредних и индустријских артикала и борбом да се незапосленост сведе на најмању меру. Ипак, знамо да су у ствари били поборници тога да Банат буде прикључен мађарској републици или да буде аутономан.³⁷⁸

---

³⁷⁵ Danilo Kecić, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 133.

³⁷⁶ У руководство тих интернационалних партијских и синдикалних организација Баната избрани су Јонел Банулеску, Адолф Бауер, Деметер Бешуан, Јохан Шефлер, Јозеф Габријел, Франц Гајстлингер, Конрад Хецер, Јулиус Храдил, Светозар Југа, Петер Карл, Јохан Кох, Светозар Мошорински (италиком у листу *Слобода* прим. аут.) Виктор Мунћан, Коломан Милер, Маркус Нај, Трајан Новак, Георг Перјанован, Хајнрих Пауснић, Ајген Рајх, др Ото Рот, Леополд Шомло, Сава Штренгер Демјан, Младен Станаћев (италиком у листу *Слобода* прим. аут.) Вазул Годореску и Фердинанд Цотл. Имена чланова одбора преузета су из листа *Слобода* и из објављених докумената о социјалистичком покрету у Војводини и разликују се у српском и немачком навођењу властитих имена – нпр. Георг и Ђорђе. (*Слобода*, бр. 13, Нови Сад, 30. јануар 1919, стр. 1; *Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, 229-231.) Кецић наводи и да је међу именованима био и Сава Странгар Дамјан, односно Сава Штренгер Демјан, чију националност није могао да утврди, али и да је међу потписницима било шест Румуна, два или три Мађара, а да су сви остали били Немци. (Danilo Kecić, *navedeno delo*, 134.)

³⁷⁷ Danilo Kecić, *navedeno delo*, 133; Резолуција се завршава покличем: „Један за све, сви за једног! Пролетери свих земаља уједините се!“ (*Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, 231.)

³⁷⁸ Светозар Мошорински чије име се налази међу потписницима резолуције је касније писао: „Мој задатак у Темишвару био је да агитujem међу радништвом да прихвати идеју назависне Банатске Републике и да се заложим за њено чување...“ (Светозар Мошорински, *Учешће у Банатској републици и у Комуни у Будимпешти 1919. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 22, Нови Сад, 1959, 151.)

У поменутој резолуцији, социјалдемократски оријентисано радништво прихватило је једино Београдско примирје на основу којег су владе Антанте гарантовале несметану управу, саобраћај и регуларне услове живота заједно са сигурношћу и правом на слободу. Међутим, присуство српске војске и власт у рукама српских политичара, по мишљењу ових социјалдемократа, ометало је привредни и правни живот и рад социјалистичких синдиката. Радништво, и то пре свега Срби социјалдемократе, „који не демантују своја интернационална осећања“, протестовали су против тога да је једна незнатна мањина српског грађанства, ослањајући се на српске окупационе трупе, потискивала остале народе и радништво и на тај начин стварала „неку анархистичну власт једне малене националистичке буржоазије“. Социјалдемократе су преко резолуције протестовале и против гушења слободе удруживања, слободе говора и штампе „у корист српске грађанске мањине“ и нису желеле да, како је написано, у интересу империјалиста, и даље трпе шиканирања. На ово, лист *Слобода* је посебно негативно реаговао. Уредништво листа је писало да је апсолутна лаж да су Срби у Банату у незнатној мањини која ишчезава, као и да су завели анархију против Несрба. За лист *Népszava* уредништво каже да се и том приликом послужио истим средством којим се увек служио када су Срби били у питању – а то је лаж. Такође, и да српски социјалисти у Банату нису могли да учествују у доношењу оваквих одлука јер је такву одлуку о најважнијим политичким питањима могао донети само српски социјалистички агитациони Одбор у Новом Саду и да југословенске радничке организације у Банату са овом одлуком нису имале никакве везе јер су оне у погледу самоодређења Баната већ стајале на становиштима које је заузео агитациони Одбор и које је заступао на Великој Народној скупштини одржаној у Новом Саду 25. новембра 1918. године.³⁷⁹

За социјалисте Светозара Мошоринског и Младена Станаћева, који су били српске националности, уредништво листа изнело је следеће: за Мошоринског да и не живи у Банату и да није члан никакве банатске радничке организације, те да не може говорити у име банатских Срба социјалиста, да живи у Будимпешти и да је „ревносан члан мађарског друштва које пропагира, по сваку цену очување интегритета светих угарских граница, унутар којих је и српско радништво већ доста страдало...“;³⁸⁰ За Младена Станаћева да он,

---

³⁷⁹ *Слобода*, бр. 13, Нови Сад, 30. јануар 1919, стр. 1.

³⁸⁰ Исто

додуше, живи у Банату и да је члан једне мађарске радничке организације, али да је та организација до сада у погледу самоодређења Баната заузимала разна становишта, да је једно време била за Банатску републику, а сада за интегритет Мађарске, а „ко зна, можда и за припојење Румунији“. Односно, „да све хоће само неће демократску Југославију“, јер о томе никада није дала никакве изјаве. Лист *Слобода* пише и да је Станаћев био у служби др Ота Рота у Темишвару, док Кецић за Станаћева каже да је био члан српско-буњевачког агитационог Одбора, те да је у то време живео и радио у Темишвару.³⁸¹

Социјалдемократски оријентисано радништво је путем поменуте резолуције изјавило и да се не прикључује ниједном националном већу јер ни од једног „националистичког, шовинистичког и империјалистичког друштва нема шта да очекује“.³⁸² Такође, да се руководиоци задужују да, чим то саобраћајне прилике и ситуација створена окупацијом дозволи, сазову интернационални конгрес партије и синдиката Баната у Темишвару. Уколико би то, пак, било немогуће, Социјалдемократска странка Темишвара имала би овлашћења да у име социјалдемократа Баната изабере банатско руководство у кругу своје надлежности. Друге тачке резолуције односиле су се на то да сви синдикати буду у непосредном контакту са Темишваром као метрополном Баната и да се чланови партије задужују да шире партијску и синдикалну штампу. Као партијски органи признати су дневни лист *Volkswille*, који је излазио у Темишвару и румунски недељни лист *Inainte*.³⁸³

Богумил Храбак пише да су инспиратори за покретање штрајка били управо припадници те десне тенденције социјалдемократске партије Мађарске који су се борили за очување територијалног интегритета Угарске.³⁸⁴ Политика српског Народног одбора и Народне управе у Новом Саду, коју Кецић назива денационализаторском, изазивала је оштра реакција и протесте не само код мађарског вишег чиновништва и мађарске Владе, већ и код национално угрожених радника. Смењивање мађарског вишег чиновништва, судија, просветних радника и другог особља у државној служби појачан је почетком 1919.

---

³⁸¹ *Слобода*, бр. 13, Нови Сад, 30. јануар 1919, стр. 1; Danilo Kecić, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 134.

³⁸² *Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, 229-231.

³⁸³ Текст резолуције је превод са немачког језика из књиге Јозефа Габријела, учесника догађаја у Темишвару, *Педесетогодишња историја банатског радничког покрета 1870-1920. (Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, 231.)

³⁸⁴ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 343.

године па је отпор тада био и најизраженији.³⁸⁵ Десничари у Темишвару, на чијем челу је био Ото Рот, први су кренули у акцију. Храбак пише да с обзиром на то да лево оријентисани радници већ средином фебруара нису одобравали Ротове национално-политичке тежње, круг око њега се морао задовољити „једним млако вођеним штрајком против увођења српских цивилних власти“, али који је Будимпешти био сасвим довољан.³⁸⁶

У време уочи избијања штрајка, у Војводини су се јавили разни облици агитације за очување територијалног интегритета мађарске државе. Мађарски народни одбори, чији је рад у почетку био усмерен на очување реда, развили су агитацију за одржавање власти. Ове тежње испољавале су се и отвореним уличним манифестацијама и демонстрацијама, а моћно средство мађарске агитације била је и штампа. Војвођански политичари окупљени у Народној управи били су свесни тога. Министра унутрашњих послова Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца упозорили су на штампу као средство агитације и поднели извештај о броју листова на мађарском језику који су излазили на територији Војводине. Као решење овог проблема наводили су смањење броја поменутих листова и оснивање српске новинске агенције која би својим радом паралисала „у националном погледу негативан утицај мађарске војвођанске штампе“. „У Темишвару излазе девет немачких и мађарских добро уређених дневника, а према њима стоји само један врло слаб српски лист. У Банату излазе свега шеснаест страних листова, а у целој Војводини чак двадесет и пет. Пошто су Немци овде склопили пакт са Мађарима, који су им законом осигурали неку аутономију сви ти листови пишу и агитују за интегритет – а против нас.“³⁸⁷ Богумил Храбак пише да су из Темишвара, из редакције листа *Volkswille*, агитатори добијали прогласе које су растурали по српским селима па и међу српским војницима.³⁸⁸

Да је постојала агитација социјалдемократске странке из Мађарске у Темишвару, не толико за сам генерални штрајк него са циљем да Банат остане у склопу Мађарске, јасно потврђује писање социјалисте Светозара Мошоринског.³⁸⁹ Објављено у *Зборнику за друштвене науке* Матице српске под називом *Учешиће у Банатској републици и у Комуни у*

---

³⁸⁵ Danilo Kecić, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 132.

³⁸⁶ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 344.

³⁸⁷ Документ датиран на 14. фебруар 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76; Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, 20.)

³⁸⁸ Bogumil Hrabak, *navedeno delo*, 338.

³⁸⁹ Светозар Мошорински, *Учешиће у Банатској републици и у Комуни у Будимпешти 1919. године*, 150-157.

Будимпешти 1919. године, сведочење Мошоринског садржи велики број нетачних података о именима учесника и о тачном времену догађаја, али неупитно представља доказ о присуству плаћених агитатора у Темишвару у времену пред штрајк. Светозар Мошорински каже да је у Темишвару провео два месеца, негде од средине јануара па до почетка марта 1919. године.³⁹⁰ Као разлог свог боравка Мошорински наводи да је послат од стране централног већа Социјалдемократске странке Мађарске (која је подржавала владу грофа Карољија) „у помоћ другу Роту“, са јасним задатком да пропагира и агитује за новостворену Банатску републику по банатским селима. По Мошоринском, без обзира на то како би се развиле политичке прилике, односно како би се решило питање државних граница, Социјалдемократска странка се у то време трудила да одржи аутономну Банатску републику. Агитатори су обилазили места у којима је била развијена индустрија: Решица, Вршац, Лугож, Чаково и агитацију су спроводили на јавним зборовима. Од команде српске војске у Темишвару добијали су дозволе за одржавање јавних скупова, а наводно једини услов који су имали био је тај да се одржи ред и мир у местима где би се зборови одвијали. Мошорински је изјавио да је зато слободно могао да говори „све шта је хтео“ и да је ту околност искоришћавао у сваком погледу. У току та два месеца, колико је био у Темишвару, како сам каже, уложио је доста труда у агитацију. Како се Мошорински сећа, у то време прво је у Темишвару одржан један збор, а дан након збора банкет у част одласка генерала Терзића.³⁹¹ Ово се морало дешавати између 20. и 22. фебруара, а никако почетком марта како пише Мошорински. Такође, могуће је да је у питању генерал Ђорђевић, а не генерал Терзић и да се Мошорински не сећа добро, што је приметио и Арпад Лебл.³⁹² Божидар Терзић је постављен за команданта Банатских трупа у време пред евакуацију дела Баната који је добила Краљевина Румунија и налазио се у Темишвару, али тек након штрајка који је избио 21. фебруара 1919. године. Такође, предвиђено је да Штаб

---

³⁹⁰ У својим успоменама Мошорински наводи да је у Темишвару боравио негде после 12. јануара до 4. или 5. марта 1919. године. (Светозар Мошорински, *Учеиће у Банатској републици и у Комуни у Будимпешти 1919. године*, 151.)

³⁹¹ **Божидар Терзић (Горњи Милановац, 7. септембар 1867 – Београд, 29. септембар 1939)** генерал. Године 1919. постављен је за команданта свих трупа у Банату. За команданта Друге армијске области одређен је 12. новембра 1919. године. По својој молби, 10. маја 1920. године је пензионисан. (Милић Милићевић, Љубодраг Поповић, *Генерали војске кнежевине и краљевине Србије*, Београд, 2003, 233-237.)

³⁹² Арпад Лебл у објашњењима (*Зборник Матице српске за дрштвене науке*, бр. 22, 156.)

Банатских трупа престане да постоји тек након повлачења.³⁹³ За поменути збор Мошорински каже да га је приредило радништво и грађанство Темишвара. Светозар Мошорински и његове колеге су добили наређење да у граду посете све радионице, фабрике и установе, као и удружења радника, и да их придобију за приређивање једног збора, на којем ће се протестовати против поделе Баната и његовог отцепљења од мађарске државе. Овај задатак су заиста и извршили. Обишли су све радничке установе, организације и удружења, као и раднике појединце и наговарали их да дођу на збор. „Међутим, наишли смо на велико неповерење код радништва, које се пасивно односило према нашим агитацијама и наговарањима, и на збору се појавио мали број који није ни био одушевљен за одржавање збора“, сећао се Мошорински. По хронологији догађаја који су уследили у Темишвару, овај збор би могао представљати договарање о штрајку у Темишвару, самим тим што се зна да је штрајк тако лако угушен јер сами радници нису били јако расположени за штрајк у Темишвару. Мошорински у својим сећањима пише и да је команда српске војске била веома либерална према становништву, па ни овај збор није био ометан, и да се збору придружио и генерал Ђорђевић (исправила Ј. К.) са српском војском. После 20. фебруара 1919. године и после неуспелог штрајка, ни Мошорински није могао даље агитовати за мађарску Социјалдемократску партију, нити су то могли потпомагати претставници српске команде, како је приметио и Арпад Лебл у објашњењима у *Зборнику за друштвене науке* Матице српске. И из тих разлога збор и банкет које помиње Мошорински морали су се одржати пред сам штрајк, иако аутор то јасно не истиче. По сећањима Мошоринског српски генерал је одржао говор у којем је саопштио да је питање припадности Баната коначно решено на Конференцији мира у Паризу и свима присутнима и целокупном грађанству града Темишвара, па и целог Баната, препоручио да остане у миру и да одржава ред и мир све док се на надлежном месту не спроведе оно што је на Конференцији мира већ било решено. Изјавио је да није постојала више могућност да се та одлука измени и да није имало смисла противити се и бунити се против тога јер би грађанство само себи нанело невоље.³⁹⁴ Током обрађивања података из банатске штампе у више наврата смо проналазили да су до Темишвара

---

³⁹³ Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918, одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1920, књ. 32, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд, 2014, 54.

³⁹⁴ Светозар Мошорински, *Учешиће у Банатској републици и у Комуни у Будимпешти 1919. године*, 153.

долазиле вести да је он на Конференцији мира додељен првој југословенској држави што ће се касније испоставити нетачним.

Како се сећао Светозар Мошорински, након обраћања генерала Ђорђевића (исправила Ј. К.) др Рот је најпре на мађарски језик превео генералов говор, а затим је изјавио да ће представници изабрани од грађана отићи у Париз да траже поништење овог решења и усвајање предлога о оснивању Банатске републике. Међутим, да не мисли да постоји нада да ће се тиме било шта постићи. Уместо протеста и демонстрација против решења питања Баната учесници збора су изјавили да прихватају решење, изјаснили су се за српску војску и разишли су се у миру и реду. Сутрадан, на банкету поводом одласка генерала Ђорђевића (исправила Ј. К.) из Темишвара, „поновило се одушевљење и овације генералу и изјављивало задовољство услед коначног решења Баната“.³⁹⁵ По сведочењу Мошоринског, након банкета одржаног у част команданта српске војске у Темишвару, Рот је Мошоринског разрешио дужности или 4. или 5. марта 1919. године и он је напустио Темишвар. Рот га је отпустио са осталим агитаторима са образложењем да му више нису били потребни јер је он у том тренутку одлучио да престане са пропагирањем Банатске републике јер је припадност Баната наводно решена на Конференцији мира. „Истовремено су одлазили из Темишвара и они који нису хтели да дочекају Румуне“, писао је Мошорински.³⁹⁶ Ако је Мошорински остао у Темишвару до почетка марта 1919. године то значи да се за време штрајка налазио у граду, али штрајк уопште не спомиње.

Још један податак нам говори да је штрајк 21. фебруара 1919. године био инструксан из Будимпеште, а то је да је лист *Népszava*, већ поменути орган мађарске социјалдемократске странке, и како је писао лист *Слобода* – а иначе ревни помагач Тисине ратне политике, још 20. фебруара 1919. године, дакле дан пре избијања штрајка, објавио да се у Банату, Бачкој и Барањи спрема политички (италиком у листу *Слобода*) генерални штрајк и да је према овом листу већ предат ултиматум српским војним командама да се изјасне до суботе, 22. фебруара, у подне. У том ултиматуму су се, како је писао поменути лист, тражиле веће политичке слободе. „Не знамо колико има истине у ‘Непсавиним’ тврдњама; јер нам је њена ‘искреност’ позната: али ако и има истине у овом, добро је да се

---

³⁹⁵ Светозар Мошорински, *Учеиће у Банатској републици и у Комуни у Будимпешти 1919. године*, 153.

³⁹⁶ Од преузимања администрације од стране Срба 20. фебруара 1919. па све до почетка августа 1919. године власт у Темишвару имали су представници београдске Владе, а тек тада су је преузели Румуни. Тек крајем јула 1919. могло се рећи да Срби напуштају Темишвар јер не желе да сачекају Румуне.

‘Непсава’ избрбљала те да знамо где се пакују интриге, одакле се притиска у електрично дугме које треба да електричном изазове привредни слом са ове стране демаркационе линије“, писао је новосадски лист.³⁹⁷ Односно, због неке грешке у организовању штрајка новине су приказале ситуацију да су српске власти одбиле меморандум док га штрајкачи још нису ни предали. Из тог разлога, Богумил Храбак је закључио да социјалдемократска *Népszava* вероватно није имала дописника у Темишвару него је карактеристичне вести о штрајку донела према унапред спремљеним подацима од централе у Будимпешти.³⁹⁸

Велики штрајк радника избио је 21. фебруара 1919. године у десет часова пре подне и то прво у Темишвару, али се у току истог дана проширио и на Суботицу и Сомбор, а сутрадан и на Барању. У знак солидарности, до прекида рада дошло је и у Сегедину.³⁹⁹ Штрајк у Темишвару је деликатан јер је он, као и штрајк у Печују, био обојен национално-политичким мотивима и није представљао само одговор на тешке економске и друштвене услове живота настале завршетком дуготрајног и рата и распадом Аустроугарске.⁴⁰⁰ У Темишвару су 21. фебруара 1919. године штрајковали железничари, трамвајци, службеници водовода и други радници. Све трговине су биле затворене. Листови *Banatul* и *Temesvarer Zeitung*, као и Јозеф Габријел у својим мемоарима, писали су да су чак и нека суђења била одложена и да су и градски службеници штрајковали након чега је нови жупан за град Темишвар Рајнхолд Хегн побеснео.⁴⁰¹ Обустава рада у Темишвару требала је да почне предавањем меморандума српским војним властима 20. фебруара, оног истог дана када су десно оријентисане социјалдемократе иступиле и у Мађарској. Прекид рада требало је да уследи тек 22. фебруара након што српска команда одбије неке тачке меморандума, али су се догађаји другачије одвијали. Као што је Мошорински писао, због маса слабо расположених за штрајк у Темишвару, Рот није успео да припреме изврши на

---

³⁹⁷ *Пеитанске провокације, Слобода*, бр. 34, Нови Сад, 25. фебруар 1919, стр. 2.

³⁹⁸ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 335-336.

³⁹⁹ Богумил Храбак пише да изван тих индустријских и рударских средишта који су се налазили под окупацијом српске војске штрајк није избио у преосталом делу ранијег угарског Баната који су тада држали Румуни. Међутим, да је било извесног врења и у другим градским средиштима под српском војном управом и у Војводини и у Славонији. (Bogumil Hrabak, *navedeno delo*, 320.) Да ли је у Румунији заиста владало повољније стање за раднике или да ли су пак румунске власти ограничавале агитовање док га је српска војска дозвољавала остаје до данас непознато.

⁴⁰⁰ Јонела Москових на основу докумената из Архива у Букурешту пише да је штрајк у Темишвару избио под утицајем „српког пуча“, али и због тога што су српске власти фаворизовале Немце и чињенице да је немачки језик наводно био наметнут као језик административних власти. (Ionela Moscovici, *Misiunea franceză de interpunere în Banat: martie - mai 1919*, 364.)

⁴⁰¹ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 123.

време и да на време обавести Сегедин и преко њега Суботицу и Печуј. Међутим, неки историчари су мишљења да му је послужило постављање новог српског великог жупана 20. фебруара, јер су се поводом тога ипак узнемирили духови у Темишвару.⁴⁰²

Тридесетак минута након обуставе рада, односно у пола једанаест часова, пре подне, 21. фебруара, три изасланика социјалдемократске странке дошла су код команданта српске Моравске дивизије Панте Грујића и подонела му меморандум. У меморандуму се протестовало против „насилног увођења српског империјума“ и зато што је „укинута администрација мађарске републике“, а тиме „учињена повреда уговора о примирју“. Протестовало се против повреде Вилсонових принципа и против сужавања слободе штампе и зборова. Даље се наводи да је протест учињен и против вештачког спречавања промета и онемогућавања пуног рада трговине и индустрије. Захтевано је да се поштују демократска права и слободе.⁴⁰³ Дакле, у Темишвару је меморандум био састављен више у национално-политичком духу, а у Суботици је био више синдикално обојен, што је и нормално, јер Суботица није била жупанијско средиште, те се ту није ни могао увести српски империјум преко новог великог жупана.⁴⁰⁴ Историчари који су се бавили овом тематиком слажу се да су захтеви радника садржавали неке заједничке тачке, што показује да је штрајк вођен из једног центра – из Мађарске, али и да су се у неким тачкама и разликовали, што опет упућује на закључак да су локалне синдикалне организације имале и извесну самосталност. Захтеви радника у Темишвару су готово искључиво били политичког карактера, а сводили су се на одбрану мађарског комесаријата у Темишвару у чему се уочава наставак политике Ото Рота.⁴⁰⁵

Српски генерал, Панта Грујић, одмах је оповргао све наводе из поменутог меморандума, наводећи да су српске трупе успоставиле ред и мир и да је у Темишвару загарантована равноправност свих народа и свих политичких странака. Грујић је дозволио да радници на реверу капута носе „црвено означање“. У резолуцији Социјалдемократске странке било је прописано да „у знак братске солидарности сваки социјалдемократа носи на видном месту, уместо ма какве националне тробојке, јединствену црвену траку социјал-

---

⁴⁰² Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 346.

⁴⁰³ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 123.

⁴⁰⁴ Danilo Kecić, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 136.

⁴⁰⁵ Телеграм команданта Прве армијске области 21. фебруара 1919. године упућен Врховној команди (ВА, П 8)

демократије“.⁴⁰⁶ Током преговора са вођама Социјалдемократске партије, српске власти биле су присиљене да потпишу протокол који је садржавао обећања о правима и слободи радничких организација. Такође, обећано је да ће гласила Социјалдемократске партије *Inainte* и *Volkswille* после штрајка поново моћи да излазе и да ће радници имати боље услове за рад.⁴⁰⁷ Генерал Грујић је својим претпостављенима јавио да су изасланици од њега отишли „потпуно успокојени и задовољни“. Они су обећали да ће радницима пренети генералову поруку да се врате на посао и да ће их саветовати да то и учине. То вече је у Темишвару владао мир, али су, по мишљењу команданта српске Коњичке дивизије, били „на помолу озбиљни догађаји“. Њега је нарочито бринуло држање француског генерала Фареа који је, примивши исти меморандум, под француску заштиту ставио представника будимпештанске Владе и вођу темишварских социјалиста - доктора Рота и смењеног жупана – Јакобија и протествовао против увођења српске власти у Темишвару.⁴⁰⁸

Други француски генерал у Банату, генерал Де Лобит (Paul de Lobit), је поводом избијања штрајка штабу Прве армије послао један акт у којем је француска команда истакла да српске власти нису имале право да саме смењују мађарске чиновнике који су им се показали као нелојални, већ су требали да преко француске стране и њихове мисије у Пешти траже смену тих чиновника. Ово је био и став мађарске Владе у Будимпешти. У извештају Живојина Мишића каже се и да је начелник Штаба француске источне војске 22. фебруара 1919. године поводом ових догађаја био код пуковника Калафатовића и инсистирао на томе да су Срби овим повредили Београдско примирје. Из тог разлога, генерал Де Лобит, чији је задатак био да се стара о правилној примени Београдског примирја, морао је да се држи потпуно неутрално. Командант француске источне војске је протествовао код Врховне команде у Београду и претио да ће се даљој смени силом одупрети јер би такав корак могао да доведе до „великих немира“. Поводом тога, војвода Мишић је захтевао од команданта Прве армије детаљнија обавештења и захтевао да он настоји свим силама да се избегну немири у Темишвару. Ипак, у извештају се каже и да је генерал Де Лобит наредио генералу Фареу да објави становништву да не може рачунати ни на какву помоћ од Француза, пошто једино Срби имају територијалну команду у

---

⁴⁰⁶ *Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, 231.

⁴⁰⁷ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 123.

⁴⁰⁸ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 321.

Темишвару и околини. У поверењу је начелник Штаба француске источне војске изјавио да је генерал Фаре „мало нервозан“, али да му је дато на знање да се не сме мешати у територијалну команду нити подржавати становништво против српских власти. „Ако се утврди да има какве кривице до генерала Фареа он ће бити узет на одговор“, писало је у извештају војводе Мишића министру војном у Београду.⁴⁰⁹

Тома Миленковић пише да је командант француске једанаесте колонијалне дивизије стациониране у Темишвару, генерал Фаре, наводно свакодневно примао „разне корпорације, органе и личности“ које су га „нетачно“ обавештавали о свему, а он је те извештаје прослеђивао вишим командама и тиме доприносио компромитовању југословенске стране. Фаре је изјавио да „строго стоји на гледишту поштовања конвенције“. Да би се он неутралисао, тражено је да се његов штаб из Темишвара пресели у зону Оршава – Лугож, а од команде француске источне војске је тражено да Фареу „апсолутно забрани свако примање и мешање у наше ствари“, јер је то могло довести до великих потреса.⁴¹⁰

У суботу 22. фебруара, дан након избијања штрајка, дошло је до оштрих преписки између српског генерала Грујића и француског генерала Фареа. Како је Грујић сазнао да је генерал Фаре у своју одбрану узео доктора Рота, који је по Грујићу био инспиратор штрајка, констатовао је да су се штрајк и демонстрације против српске војске извели са француским одобрењем. Фаре му је одговорио да Рот није инсценирао штрајк и да је његово стављење под француску заштиту одобрила команда француске источне војске, а да су манифестације имале мирољубив карактер. Грујићев тон и навођење непроверених тврдњи натерали су српску команду у Београду да се извини француском генералу Де Лобиту. Као изговор наведена је „нервоза која је тога дана владала“, с напоменом да је генералу Грујићу наређено да нађе начин како би успоставио боље односе с генералом Фареом. Зато је, са много више такта, генерал Грујић 22. и 23. фебруара водио преговоре

---

⁴⁰⁹ ВА, П 8 К 26/16

⁴¹⁰ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 136-137; Француски генерал Фаре је и у румунској историографији представљен као контроверзна личност која је у великој мери утицала на ток француске мисије у Темишвару и околини. Јонела Москових пише да је крајем марта месеца 1919. године штаб једанаесте колонијалне дивизије премештен у Лугож јер су чврсти протести румунских интелектуалаца утицали на смену генерала Фареа који се компромитовао одржавајући везе са мађарском елитом у Темишвару. Средином априла, француска дивизија генерала Фареа била је распуштена, али је он, иако је био позван да се врати у Француску, остао у месту до краја месеца. Насупрот личности генерала Фареа Јонела Москових ставља генерале Бертлоа и Турнадра који су више били наклоњени румунској политици. (Ionela Moscovici, *Misiunea franceză de interpunere în Banat: martie - mai 1919*, 378.)

са радницима. После исцрпних разговора, постигнут је споразум да се штрајк обустави. Радништво у Темишвару вратило се на посао у понедељак, 24. фебруара 1919. године. Енергична претња војних власти и узимање таоца, те ставови лево оријентисаних социјалдемократа учинили су да је нормалан рад, изузев код железничара, почео 23. фебруара у десет часова. Суботички железничари окончали су штрајк 24. фебруара, кад и њихови другови у Темишвару.⁴¹¹

Интересантно је, али и потпуно очекивано, на који начин је српска дневна штампа доносила извештаје о овом великом радничком штрајку у Темишвару. Тон којим су вести писане за читаоце је смирујући. Истиче се да није дошло ни до каквих нереда јер су се радници држали мирно.⁴¹² Каже се и да је рад само привремено обустављен у Електричној фабрици и у Водоводу, али да су ускоро многи радници отпочели рад „уз припомоћ српских војника“. Новосадска *Застава* пише и да су многе радње у преподневним часовима биле затворене, али да су се већ после подне истога дана опет отвориле. Лист *Застава* наводи и да је у Темишвару владао „потпуни мир“ и да из тога разлога српске и француске војне власти нису предузеле никакве мере и да је „опће уверење, да ће штрајк у току сутрашњег дана бити завршен“.⁴¹³ Новинари *Слога* пишу да су обавештени да ни железнице не раде, али да о томе у том тренутку „немају званичне потврде“. Сигнификантна је реченица сарадника листа *Слога*: „Свет шета улицом врло мирно, те добијам слику као у празничним данима.“ ***Лист Слога такође пише да је Фабрика електрицитета покренута претходног дана, у пола осам увече, и да је варош одмах осветљена „на општу радост грађана“, а да су трамваји са уличних пруга склоњени и смештени у депо.***⁴¹⁴

У броју од 25. фебруара 1919. године, уредништво листа *Слога* се пита зашто су темишварски радници уопште ступили у штрајк и осуђује њихов поступак. Поручивало им је да ако су желели да „протестују против свршене чињенице пријема империјума у српске руке“ оваквим штрајком ништа нису постигли јер су нанели „штету целога грађанству без разлике, а ни најмање империјуму Срба“. Такође, да је штета била велика, али не и недокнадива. „Најтеже је што возови не раде па ће се осетити највећа оскудица у

---

⁴¹¹ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 322-323.

⁴¹² *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 3.

⁴¹³ Исто

⁴¹⁴ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 2-3.

храни“, писао је лист *Слога*. Наводи се и да радници нису могли „своје мишљење насилно натурити другоме“ и да „не могу у име целог становништва, целе заједнице, целог друштва употребити такве мере услед којих сви пате“. Уредништво *Слоге* се чуди радништву Темишвара што се уопште одлучило на тај корак „јер је српска војска веома хумано поступала са сваким, шта више фаворизовала је друге народности, давала им сваке угодности, доказујући и тиме, како јој је једина жеља да ово становништво не осети ни најмање, да је друга управа над њоме“. Уосталом, како пише темишварски лист на српском језику, то доказује да је за великога жупана града постављен један Немац. „Српска влада својим првим кораком доказује своју истиниту демократију, а радништво одговара штрајком“, био је закључак редакције листа *Слога*.⁴¹⁵

Кикиндски лист, *Српски гласник*, писао је да се несрпски живаљ, посебно радништво у самом Темишвару, које је Ото Рот помоћу милиона од мађарске пештанске Владе приковао уз себе, толико осилило, да је јавно претило да ће српске војнике секирама истерати из Темишвара. Овај лист сведочи и да је радништво доктора Рота покушало отпор, штрајк, али да је раднички штрајк, па и штрајк железничара, енергично, у најкраћем року скрхан.⁴¹⁶ Односно – српска штампа је одобравала мере српских војних власти. Богумил Храбак каже да је од мађарских грађанских листова у Војводини бечкеречки *Torontal* донео извештаје о штрајку без коментара.⁴¹⁷ *Радничке новине*, у броју од 27. фебруара 1919. године донеле су вест о завршетку штрајка у Темишвару, у којој се каже да је генерални штрајк имао и политички и економски карактер, да је отпочео 21. фебруара, да је следећег дана пропраћен извесним демонстрацијама, али да су радници већ 24. фебруара продужили са радом прихвативши услове српских власти. Лист додаје да је требало истаћи коректно и толерантно држање српских власти које су избегавале сваки сукоб.⁴¹⁸

У оцени штрајка видимо да се штампа слагала да је он обустављен „благодарећи енергичном и савесном поступању војних власти“.⁴¹⁹ Наводи се да је у граду отпочео

---

⁴¹⁵ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 3.

⁴¹⁶ *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

⁴¹⁷ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 329.

⁴¹⁸ Арпад Лебл, *Класне борбе у Војводини и револуционарне везе Војводине са Мађарском 1918-1919*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 22, Нови Сад, 1959, 46.

⁴¹⁹ *Епоха*, бр. 46, Београд, 23. фебруар 1919, стр. 1.

„нормални живот као и пре“.⁴²⁰ Да је 21. фебруара у десет сати пре подне избио штрајк радника у Темишвару, да је трајао само до увече и да су штрајковали само поштари и телеграфисти писала је и београдска *Епоха*, али делује да опширнијих вести о штрајку нема.⁴²¹ Лист *Слобода* је нагласио да штрајк није избио услед економских, већ чисто политичких разлога, и да је по свој прилици избио због постављања Мартина Филипона за великог жупана.⁴²² У чланку под насловом *Какви су републиканци Ротове социјалисте у Темишвару* каже се да је Рот „инсценирао отпор“ – „неку демонстрацију радништва“ – политички штрајк (политички штрајк италиком) када је у Темишвару било спроведено „увађање српског империјума“. Додаје се да „кад су правили демонстрацију у Темишваруграду, пред зградом корпс-команде, какви се све узвици чули! Викали су: *Éljen Osztrák-Magyar Monarchia!* „Живела мађарска краљевска република! (краљевска болдом) Живела Аустро-Мађарска Монархија.“ „Лепа је то републиканска свест у Ротових присталица! И ти разумеју, о чему се ради и за што војују! Благо њима“, коментарисао је лист *Српски гласник*.⁴²³ Уредништво листа *Слога* писало је да су радници требали да се „окане сваковрсних освета“, да наставе да раде јер је Темишвар и њихова домовина. Уредништво листа навело је и да ће други народи у Темишвару убрзо видети разлику „између старе и нове домовине“, да ће се и сами радници „покајати за нанету штету својој новој домовини“, а да „овај град не треба да трпи ни тренутка застоја“.⁴²⁴

Лист *Српски гласник* након штрајка донео је један чланак под насловом *Јудеомађарске социјалисте – за интегритет Угарске*, у којем је писао да је владин комесар, мислећи на доктора Рота, био Јеврејин (у тексту човек од Изабраног Народа) и „такозвани вођа темишварских социјалиста“ и да је његова смена у Темишвару изазвала „узбуђење“ и код вођа пештанских социјалиста. У чланку је писало и да су вође пештанских социјалиста „такођер махом људи од ‘Изабраног Народа’“ и да они „дрмају данас судбином оно мало Мађарске, што је још преостало“. Њих *Српски гласник* криви за „то мало штрајка“ и то не због лошег стања радништва него искључиво да би се бунили

---

⁴²⁰ *Слобода*, бр. 33, Нови Сад, 23. фебруар 1919, стр. 3; *Епоха*, бр. 46, Београд, 23. фебруар 1919, стр. 1.

⁴²¹ *Епоха*, бр. 52, Београд, 1. март 1919, стр. 2; *Слобода*, бр. 33, Нови Сад, 23. фебруар 1919, стр. 3.

⁴²² *Слобода*, бр. 33, Нови Сад, 23. фебруар 1919, стр. 3.

⁴²³ *Какви су републиканци Ротове социјалисте у Темишвару*, *Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.

⁴²⁴ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 3.

против тога што је управа у Темишвару прешла у српске руке и што су се Срби „коначно опростили мађ.[арске] покварене управе“.⁴²⁵

За нас је најважнија и најмеродавнија оцена великог радничког штрајка у Темишвару била оцена војног врха прве југословенске државе. Команданту Прве армијске области 22. фебруара 1919. године јављено је од стране војводе Мишића да најхитније нареди команданту Моравске дивизије у Темишвару да хладнокрвно посматра ситуацију поводом штрајка радника и да не пренагли ни у чему јер је било веома важно да се избегне свако проливање крви и да се ради на томе „да се духови стишају“ и да „отпочне нормални живот“. У истом извештају наведено је да је генералу Фареу наређено да се не меша у конфликт који је настао и да остане потпуно неутралан. Становиште Врховне команде било је да српска страна никако није смела да заоштрава конфликт са француским генералом и са Французима, али и да није смела да ствара конфликте са становништвом у Темишвару јер би јој то донело велику штету. У интересу српске политике било је да се ствар стиша. Војвода Мишић је обавестио да је из Београда у Темишвар послат један француски мајор, мајор Дард, како би се ближе упознао са ситуацијом у Темишвару, те је упутио српске команданте у Темишвару да са њиме ступе у контакт. У извештају се изричито каже да ако би гледиште српских цивилних власти било противно гледиштима војних власти да се цивилним властима не дозволи никакво мешање око проблема администрације у Темишвару, а да се војним властима да потпуна слобода за мирну расправу поводом овог питања. Став Врховне команде био је и да је смену чиновника, притварање и интернирање требало избегавати и захтевано је да се депешом јави да ли је у Темишвару у овим догађајима било жртава.⁴²⁶

---

⁴²⁵ *Јудеомађарске социјалисте – за интегритет Угарске, Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 1. Том приликом уредништво *Српског гласника* додало је и следеће: „Против овога страшног светског рата, против нечовечног и суровог вођења истога и тлачења малих народа и уништавање Срп.[ског] Народа нису те социјалисте никад протествовали, нити штрајковали, дакле ни онда, када је за време рата због мађарске управе скоро сво радништво морало гладовати и када је имало и сувише разлога да то радништво негодује. Али да онда су те вође социјалиста од ‘Изабрног Народа’ били сви за рат и за продужење, онда су били најоданији Хабсбурговци и у најбољем пријатељству са старом мађ.[арском] владом, од које су силан новац примали. Док је бивша аустроугарска војска била у Србији – онда су тамошњи Срби гладни, голи и боси и без икакве плате морали да раде на жељезницама путевима и. т. д., а данас када је Српска војска дошла овамо мађарске социјалисте хтели би од беса да терају политику и пркосе срп. властима и да се боре за интегритет Мађарске. Примају од мађ.[арске] владе новац, да нераде и да стварају немире и да се боре за ‘мађарску државну идеју’.“ (*Јудеомађарске социјалисте – за интегритет Угарске, Српски гласник*, бр. 13, Велика Кикинда, 2. март 1919, стр. 1.)

⁴²⁶ Војвода Мишић министру иностраних послова 22. фебруара 1919. године (ВА, П 8 К 26/16)

Из извештаја датираног на 9. март 1919. године, који је из Новог Сада послат и командантима потиске, моравске и коњичке дивизије и начелнику судског одељења Прве армијске области, а који је потписао војвода Петар Бојовић сазнајемо неколико важних чињеница о ситуацији у Темишвару и о будућој политици прве југословенске државе. У првом делу су описани ставови Живојина Мишића где је он писао да је француска страна желела да Београдско примирје испоштује колико год је то било могуће, а да је у интересу српске стране било да избегава сваки сукоб на територији којој је припадао и Темишвар, односно на територији чија судбина још није била решена и која се налазила у специјалном режиму, као окупирана област.⁴²⁷ Потом су у три тачке изнете наредбе које је донео Мишић сматрајући да је било неопходно да се убудуће обуставе захтеви да мађарски чиновници полажу заклетву. „То питање о заклетви, као и питање о нашем ‘империјуму’ у вези виших чиновника, је и довело до оваквог стања, које нам може бити од велике штете и које је требало по сваку цену избећи“, писао је Мишић. Наиме, како пише сам српски војвода, у Београдској конвенцији није постојао ослонац за такве мере и како би га онда српска страна оправдала. Таква мера шкодила је не само код Савезника, већ је очигледно била и повод за штрајкове, nerede и отпор код чиновника и становништва. Осим да се престане са праксом да мађарски чиновници полажу заклетву, Живојин Мишић је предлагао и да се потпуно обустави смена вишег мађарског чиновништва и њихова замена Србима по иницијативи Народне управе или по наређењу из Београда без претходног консултовања са Врховном командом. Најважнија тачка у овом извештају јесте тачка број три о којој је било речи у претходном поглављу. У њој се каже да би се требало потпуно оставити претензија на „српски империјум“ у „окупираној“ области јер тај империјум нико није признавао, а његово прокламовање пре решења Конференције мира српској страни није доносио никакве стварне користи. Термин империјум и у самом извештају стоји под знацима навода. Ако би се све промене у цивилној администрацији на окупираној области убудуће изводиле једино преко Врховне команде, па било да долазе од Народне управе, било од краљевске владе у Београду, („а Врховна команда ће излазити увек у сусрет цивилним властима, уколико је могуће да се не учини повреда конвенције“) – једино би тако Врховна команда могла да носи одговорност за ред и сигурност у окупираној области и да спречи штрајкове и nerede који

---

⁴²⁷ ВА, П 8 К 26/16

су могли имати недогледних последица у сваком погледу. И у овом извештају као разлог за штрајк у Темишвару наводи се увођење империјума, тражење заклетве и смена вишег чиновништва. „Војна власт је једина позвана да на овој области примењује Конвенцију о примирју и гарантује ред и безбедност. Моли се министар за стриктно решење о овим питањима, како би командант Коњичке дивизије могао издати даља наређења и предузети потребне мере за одржавање реда и мира, као што је то и до сада са потпуним успехом вршено“, писало је у извештају.⁴²⁸

На овај извештај који је упућен председнику Владе Краљевтва СХС стигао је одговор од министра унутрашњих послова. Претходно изнето гледиште Врховне команде под тачкама један, два и три Министарство је сматрало исправним и донело је одлуку да ће убудуће Министарство унутрашњих дела у споразуму са Врховном командом, а преко министра војног, расправљати о сличним питањима да би се остало у границама конвенције и да би се даљи кораци могли правдати. „Народна управа у Новом Саду је разрешена. Врховна команда је добила дозволу да о овом гледишту обавести цивилне власти да се на области Баната, Бачке и Барање обуставе захтеви наших власти, било грађанских било војних, да им мађарски чиновници и у опште службеници полажу ма какву заклетву, да се не врши никаква смена вишег чиновништва, док се Врховна Команда о томе претходно не извести и док јој се не пошаљу разлози за то, а да се сама смена може предузети тек онда кад то Врховна Команда одобри.“ Поред сваког старог среског начелника који није био смењен требало је да се постави повереник и да се сасвим престане и да се нигде не врши прокламовање српског империјума на тој области, пошто њена судбина још није била решена.⁴²⁹

Посебно је наглашено да се никако није смела осетити нагла промена у вођењу политике српске стране, јер би Мађари могли протумачити да је промена дошла као последица штрајка, док је у ствари рад на овом питању предузет од стране Врховне команде знатно раније. „У будуће пак рад наших власти има се саображавати овом наређењу, са старањем да се нашим помирљивим но ипак енергичним интересима у

---

⁴²⁸ ВА, П 8 К 26/16

⁴²⁹ Исто

времену кад се баш решава питање будућих наших питања у овим областима“, писало је у истом извештају.⁴³⁰

На крају можемо закључити да генерални штрајк у Темишвару није постигао циљеве због којих је отпочео. Смењени мађарски чиновници нису враћени на своје положаје. И југословенска и мађарска страна су, погрешно, полазиле од претпоставке да ће онај који буде имао администрацију у својим рукама добити цео Банат за своју државу. После 20. фебруара 1919. године и после угушеног штрајка цивилна администрација Темишвара и Баната остала је под надлештвом српске војске и именована од стране београдске владе, заменила је дотадашњи француско-српски дуалитет.⁴³¹ Иако је штрајк престао у местима Баната и Бачке 23. фебруара, а Барање 11. марта, политичка ситуација се није побољшала. Однос између српских војних команди и постојећих мађарских чиновника се није променио и даље је остао узајамно некоректан.⁴³²

Како су били појачани наговештаји новог штрајка железничара и других радника, војвода Бојовић, командант Прве армијске области у Новом Саду, 28. фебруара 1919. године, предлагао је Врховној команди да треба припремити потребно особље, којим би, у евентуалном поновном штрајку, могло да замени оно мађарско особље које би у штрајку учествовало. Мађарски чиновници би након штрајка били пребачени преко демаркационе линије. Војвода Бојовић је од Врховне команде тражио и да се анулира први члан Београдског примирја чиме би добио правну основу за смену нелојалног чиновништва те је, између осталог, 14. априла 1919. године писао да му се да овлашћење да може суспендовати сваког мађарског цивилног чиновника за кога се посумња да је нелојалан и да се интернира онај који је опасан и штетан. За то није добио дозволу него је и даље наставио да извештава да се из дана у дан показује неопходним да се о овој ствари донесе хитно решење. „Пасивна резистенција мађарских чиновника на железницама, на пошти, на телеграфу и телефону продужава се непрестано“, писао је Бојовић.⁴³³

У суштини, свима је било јасно да је мађарска страна желела да сачува област Баната у границама Мађарске, те је зато чинила политичке, административне и пропагандне мере насупрот Народној управи која је игнорисала формалну политичко-

---

⁴³⁰ ВА, П 8 К 26/16

⁴³¹ Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 500.

⁴³² Danilo Kecić, *Radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 140.

⁴³³ Isto

административну надлежност базирану на одредбама Београдског примирја. Док се мађарска влада упорно борила за очување интегритета ових области у оквирима Мађарске, за одржавање своје администрације, судства и школства, за привредно коришћење овог подручја, наплату пореза, као и за право на регрутовање младића, Народна управа је са ослоном на српску војску или без њене помоћи успела да ојача своју власт, наметне своју администрацију, реформише школство у свом националном интересу, а природна богатства, производне снаге и производе овог подручја задржи скоро искључиво за себе. Лист *Слобода* је писао „да је мађарско радништво, које ни у мирно доба није смело изводити политичке штрајкове, осетило већу лабавост код српске војске и хоће да је искористи, или још тачније: злоупотреби“, док је мађарска страна инсистирала на томе да су „угњетавани и кињени Мађари Јужне Мађарске почели пасивну резистенцију против српских окупатора који су у својој империјалистичкој жеђи помахнитали“.⁴³⁴

Можемо закључити да је повод за избијање великог радничког штрајка заиста било смењивање мађарских чиновника у Темишвару, али да су сами узроци за избијање штрајка били дубљи. Иако је Рот успео да овом штрајку наметне спољни изглед борбе за поштовање услова Београдског примирја, а тиме, посредним путем, повећа изгледе за очување мађарског интегритета (национални разлози) ми ипак сматрамо да су економски, социјални и други политички мотиви, такође, били значајни. Богумил Храбак пише да су на отпор били спремни радници предвођени социјалдемократима, а да је чиновништво плаћено из Будимпеште било против увођења српске власти. Међутим, да оно није било спремно на отпор, а да се грађанство на окупираном подручју мирило са постојећим стањем и сматрало да ће се расплет догађаја око граница решити на Конференцији мира. Из тог разлога нису помишљали на отпор српској и француској војсци.⁴³⁵

---

⁴³⁴ *Слобода*, бр. 34, Нови Сад, 25. фебруар 1919, стр. 2.

⁴³⁵ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 339.

1. 4. Свакодневни живот Срба у Темишвару као грађана првог реда⁴³⁶

*Госпође и господо, нема можда ни једнога међу нама, коме данас и нехотице не падају на ум речи: Велики јеси, Господе, и чудна су дела твоја! Јер ко се, пре неколико недеља још могао надати, да ћемо данас бити овако пресретни, и у слободном Темишвару, присаједињеном Краљевини Србији, седети у друштву српских официра и војника и светковати победе њихове! Пре неколико недеља још били смо на дну дна провалије очајања и највеће несреће онога света, бескућници без отаџбине и робови: а гле данас!*⁴³⁷

Након што је у Темишвару, „лепој метрополи Баната“, уведен српски империјум и угушен штрајк радника у фебруару 1919. године политичка дешавања су пала у други план.⁴³⁸ Народна већа су расформирана, а темишварски Банат су под „окупацијом“ држале српске и француске трупе. Судбина банатске престонице одлучивала се на Конференцији мира у Паризу, али је значајно и шта се у самом граду дешавало.⁴³⁹ За време боравка српске војске у Темишвару је излазио, већ помињани, лист *Слога*, на чијим се страницама свакодневно истицало да је присуство српских цивилних и војних власти донело само добро свим становницима овог града. Објашњавајући зашто је раднички штрајк угушен, лист је писао да је сврха преузете империје у српске руке била та да би се коначно успоставио ред и моћ закона, „да престане несносан и штетан провизоријум“ и да се без икаквих трзавица пређе у „редован колосек државног живота“.⁴⁴⁰ „Овакво стање држава, без граница, са по две власти, при дужем трајању не може да поведе добру... свако је жељан да што пре зна на чему је – па ма какав то резултат био лично по њега у националном погледу“, писао је, такође, лист *Слога*.⁴⁴¹ Присуство српске војске у

---

⁴³⁶ Ово поглавље, у извесној мери, објављено је у научном раду аутора дисертације под насловом *Срби у Темишвару као грађани првог реда: свакодневни живот*. (Јована Касаш, *Срби у Темишвару као грађани првог реда: свакодневни живот*, Attendite: Гласник Историјског архива у Кикинди, бр. 15, Кикинда, 2018, 91-102.) Такође, извесна разматрања изложена су на научном скупу „Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима“ одржаном у Нишу 2019. године и објављена су у оквиру зборника радова са скупа. (Јована Касаш, *Свакодневни живот Срба у Темишвару пре и након завршетка Првог светског рата*, Исходишта, бр. 6, Темишвар-Ниш, 2020, 163-172.)

⁴³⁷ Реченице из говора др Милорада Недељковића који је он одржао на банкету приређеном у част српских војника у Темишвару, а који је лист *Слога* пренео у једном од својих бројева. Недељковић је том приликом наздравео Војвођанима, који су, како је рекао „ослобођењем“ уведени у ред највећег племства и у ред слободних српских грађана. (*Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 2.)

⁴³⁸ *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 1.

⁴³⁹ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 263.

⁴⁴⁰ *Слога*, бр. 61, Темишвар, 23. фебруар 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 1.

⁴⁴¹ *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 1.

Темишвару и присаједињење Баната Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца довело је српско становништво у положај грађана првог реда и за њих је, тада, без сумње, отпочео другачији свакодневни живот од онога који су водили као народности са ограниченим правима у бившој Аустроугарској.

Крај Првог светског рата Срби у Банату дочекали су схватања да Аустроугарска монархија није њихова права домовина, а њихов отпор према рату показао је жељу за променом режима и чежњу за националним уједињењем са браћом изван црножуте монархије.⁴⁴² Темишвар у то време бива центар српског Баната, али није српска варош. У *Банатском алманаху*, првој публикацији која је на српском језику изашла у Темишвару, објављено је да је по попису становништва из 1822. године Епархија темишварска имала сто седамдесет хиљада четири стотине и тридесет и два становника српске националности.⁴⁴³ Мита Клицин је у својој књизи *Кратка историја Српског Елзаса од VI до XX века* писао да је најбољи пример како је „државна сила“ утицала на број становника управо град Темишвар. Клицин пише да је Темишвару 1870. године имао тридесет и две хиљаде (32000) становника, док је 1910. године становника било четрдесет хиљада више с тим да се повећао само број досељених Немаца и Мађара.⁴⁴⁴ По званичном попису из 1910. године, у Темишвару је од преко седамдесет и четири хиљаде становника живело само око три и по хиљаде (3490) Срба.⁴⁴⁵ Стеван Бугарски, користећи податке које је прикупио Љубомир Степанов, сматра да је Срба 1910. године било још мање – и то две хиљаде четристо осамдесет и два (2482).⁴⁴⁶ По пребројавању српских црквених општина уочи одржавања Велике народне скупштине у Новом Саду, који вероватно нису била реална слика, Срба је у Темишвару било више од четири и по хиљаде.⁴⁴⁷ О Темишвару из тог времена сазнајемо из писања Милоша Црњанског, који је у њему живео у годинама пред

---

⁴⁴² Јована Касаш, *Улога садашње општине Нови Бечеј у процесу присаједињења Баната Краљевини Србији*, Нови Бечеј, 2018, 6.

⁴⁴³ Спасоје Граховац, *Српска књижевност у Банату*, Банат кроз векове, слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 352.

⁴⁴⁴ Мита Клицин, *Кратка историја српског Елзаса од VI до XX века*, Београд, 1919, 37.

⁴⁴⁵ Статистика из пописа становништва из 1910. године. (види више: Victor Neumann, *Timișoara between "Fictive Ethnicity" and "Ideal Nation" The Identity Profile during the Interwar Period*, *Balkanica*, 44, Beograd, 2013, 391-412.)

⁴⁴⁶ Стеван Бугарски, *Срби у Темишвару*, *Теме*, часопис за друштвене науке, бр. 2, Ниш април – јун 2004, 766.

⁴⁴⁷ „Уз констатовање чињенице, да у Темишвару број Срба добрим премаша број 4.500, ставља се на дневни ред избор петорице изасланика...“ (РОМС, Фонд Велика народна скупштина Војводине 1918. Пуномоћи посланика, М. 7. 417)

Велики рат – до 1912. године.⁴⁴⁸ Сећања Црњанског доносе нам значајне податке о свакодневном животу, навикама, идентитету и о проблемима темишварских Срба.

Како пише Милош Црњански, Темишвар је тих година био модерна, раскошна и велика варош са широким авенијама и парковима, окружена бедемима старе, жуте тврђаве.⁴⁴⁹ У чланку који је објавио лист *Политика* 1925. године, Црњански пише да је Темишвар био подељен дугим алејама, које су зими биле завејане, а којима се ноћу враћало из позоришта „дуж огњишта у крпе завијених баба, које су пржиле кестење и говориле нарочити швапски дијалект“.⁴⁵⁰ „Свет се ту шетао, као што се у Италији шета“, а називали су га и „Малим Бечом“.⁴⁵¹ У Темишвар-Граду, у порти српске Саборне цркве, прекопута католичке катедрале, налазила се мала школа српског учитеља, Душана Берића⁴⁵² код кога је Црњански учио четири разреда основне школе. Да је био уложен велики труд да српска деца од малена буду упозната са народним и црквеним правима Срба у Аустроугарској видимо баш на основу сведочења Црњанског, који за свог учитеља Берића каже да је био експерт за ова питања и да је њих, ученике, свако вече окупуо код себе да им о томе прича. У свом делу *О Банату и о Банаћанима*, Милош Црњански пише и како је Темишвар нагло растао и развијао се, да се налазио на води и имао веслачке клубове, а да су се Темишварке облачиле по последњој моди из Париза, која је долазила преко Беча.⁴⁵³

Млади писац је до матуре живео са мајком као што су у то време живела сва „варошка деца“. Дружио се са децом католика, племића и како каже, са њиховим намирисаним сестрама са којима је похађао часове француског. Упоредо је похађао и часове енглеског језика и сликарства, али истиче да то није био израз никаквог снобизма,

⁴⁴⁸ види више: Милош Црњански, *О Банату и о Банаћанима*, Нови Сад, 1989.

⁴⁴⁹ Милош Црњански, *О Банату и о Банаћанима*, 31; Милош Црњански, *Наш Темишвар*, *Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁴⁵⁰ Милош Црњански, *Наш Темишвар*, *Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁴⁵¹ Милош Црњански, *наведено дело*, 31.

⁴⁵² **Душан Берић (Борча, 14. октобар 1857 – Темишвар, 30. децембар 1915)** Свршио је гимназију у Панчеву. За учитеља је оспособљен 1877. године у Сомбору. Радио је као вероисповедни учитељ у Делиблату, а од 1885. године у Темишвар-Граду. Био је члан Епархијског школског одбора. По подацима из 1910. године био је ожењен и имао је троје деце. Говорио је српски, мађарски и немачки језик. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, Сремски Карловци, 1910, 755.) Будући већ у годинама, 1914. године није мобилисан, али је мобилисан његов син Милоје. Када му је при крају 1915. године стигла вест да му је син на бојишту рањен и да му је ампутирана рука, доживео је нервни слом и живот је окончао скоком кроз прозор са другог спрата црквено-општинске куће у Темишвару у којој је становао. (Стеван Бугарски, *Елита са данашње територије Румуније у Великом рату*, Елите у Великом рату (зборник радова), Нови Сад, 2017, 145-146.)

⁴⁵³ Милош Црњански, *наведено дело*, 31-34.

него једна „уобичајена појава“ у Темишвару у то време. Црњански пише да је „усред града, око петокатних кућа, луксуз био неизмеран, мирис пудера и парфема увек јак“, али да су се на мостовима преко Бегеја, дешавала ноћу права великоварошка убиства.⁴⁵⁴ Црњански је живео и међу радницима. У клубу железничара, металаца, играо је фудбал, где му је најбољи друг био металац Сидон па је тако у његовом друштву, како сам пише, упознао језик, кућу, породични живот радника и литературу социјализма.⁴⁵⁵

За нашу тему најзначајнији пасуси из сећања Милоша Црњанског су они у којима пише о „Темишвару Срба“. Његова сведочења су важна да би се схватио положај Срба у Темишвару уочи избијања Великог рата и да би се разумело зашто су они природно нагињали да се присаједиње првој југословенској држави иако многи од њих Србију никада нису ни видели и нису били потпуно национално свесни.⁴⁵⁶ Црњански је писао да је једно руско певачко друштво дошло са севера и „узбунило све својим тужним, славенским литургијама“, а да су глумци становницима причали о Србији „свој завејаној цвећем шљива“. Њихове улоге, научиле су темишварске Србе да, како је писао Црњански, осим „нашег кукања на гробљу и осим наше мале школе, у којој су нам једнако причали о спаљивању моштију, о набијању на колац, има још један свет у коме се игра и грли“.⁴⁵⁷

Такође, Црњански је писао да је поред Темишвара мађарских племића и Темишвара пролетера и металаца, постајао и један други Темишвар којем је породица Црњански тада припадала „и душом и телом“. То је био „Темишвар Срба“. „Варош стара, умирућа, фанатична, верска. Дијаспора, као и Темишвар Јевреја“, писао је Црњански. За такав Темишвар, Црњански каже да је са Темишваром туђина „срастао“ као два сијамска близанца, али окренута леђима. „У том Темишвару бранила се свака српска кућа, као барикада“, истиче Црњански, а нама представља податак од суштинске важности.⁴⁵⁸

Срби су живели у Темишвар-Граду, Мехали и Фабрици.⁴⁵⁹ Стеван Бугарски и Љубомир Степанов пишу да је због великог размака и мало путева свако предграђе

---

⁴⁵⁴ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁴⁵⁵ Милош Црњански, *О Банату и о Банаћанима*, 35-36.

⁴⁵⁶ Јована Касаш, *Самоопредељење темишварских Срба да се присаједине Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца*, 40.

⁴⁵⁷ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁴⁵⁸ Милош Црњански, *наведено дело*, 37.

⁴⁵⁹ Карта Темишвара из 1913. године (види прилог бр. 9. Захваљујемо се Дејану Попову на уступљеној карти)

живело својим животом.⁴⁶⁰ Милош Црњански је писао да је Срба у Темишвар-Граду уочи почетка Првог светског рата „већ било мало“, али да се на пола сата хода, иза огромног купатила и петоспратних хотела, где су отмене жене ишле на састанке – у Мехали, могло „под расцветаном јабуком, на дрвеној клупи, уз пламен једне свеће, пити кисело вино и певати, уз тамбуру, о болном Кара-Мустафи“. Иза Темишвар-Града налазила се зелена, лепа архијерејска башта, гробље и пут, засађен багремом, који је водио у Мехалу. У овом предграђу је, како пише Црњански, становала „српска резерва, све сами радикали, сви бербери и све калфе, који су у белим рукавицама играли, по баловима женске задруге“. У Мехали је „под мирисом фризура“ ипак „српство било очувано“.⁴⁶¹ Стеван Бугарски пише да су пред крај 19. века Мехалчани мањим делом били земљорадници и надничари, а већим делом сувачари, дунђери, зидари, ћурчије, кириције, чизмари, трговци, кројачи, фабрички радници, чиновници и слично. Темишвар-Мехала је 1. јануара 1910. прикључена Темишвару као његово предграђе са називом Ференцварош (немачки Францштат), док су је Срби посрбљавали у Фрањоград.⁴⁶² Када је у Темишвар-Граду владала куга, многи су побегли у Мехалу, па се тада број становника увећао, а насеље се називало Нова Варош.⁴⁶³

За предграђе Фабрика, Милош Црњански је писао да је било „црно и чађаво“ и да је имало своју читаоницу и књижевне вечери. „Гласно су се читали Ветар и Дона Клара и увек је било пуно. Тај свет, који је почео да муца свој језик, долазио је ту са лудим одушевљењем. Сваки ко је умро, остављао је своје имање цркви и на књиге“, писао је Црњански за Србе који су живели у предграђу Фабрика.⁴⁶⁴

Дејан Попов, када обрађује период четрдесетих година 19. века у Темишвару, каже да је у Темишвар-Граду, и када је у питању била купо-продаја и када је у питању било изнајмљивање некретнина, у односу на остала предграђа, стамбена вредност била највећа.⁴⁶⁵ Др Ђорђе Лазаревић, такође, када пише о шездесетим годинама 19. века и о периоду од неколико година уочи Првог светског рата, пише да је у предграђу Фабрика

---

⁴⁶⁰ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, Темишвар, 2008, 10.

⁴⁶¹ Милош Црњански, *Наш Темишвар*, *Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁴⁶² Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 32.

⁴⁶³ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*, Темишвар, 2008, 111-122.

⁴⁶⁴ Милош Црњански, *Наш Темишвар*, *Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁴⁶⁵ Дејан Попов, *О Темишвару и темишварским Србима из времена Бранковог школовања (1841-1843)*, Радичевићи у Темишвару (зборник радова), Темишвар, 2015, 90.

било јефтиније становати него Темишвар-Граду. „И животне намирнице биле су у Фабрици много јефтиније, него у граду“, писао је Лазаревић.⁴⁶⁶ Лазаревић је за Фабричку црквену општину закључио да је била много сиромашнија него Градска црквена општина јер је тамошњи парох Јован Новаковић имао већа примања.⁴⁶⁷

Милош Црњански је описивао и како су Срби у Темишвару прослављали своје православне хришћанске празнике Духове, Ускрс и Божић. Ови празници окупљали су сав свет у црквену порту. На Духове се у цркве уноси свежа зелена трава и цвеће, а после свете литургије служи се вечерње, на којем се клечи и плету се венци од цвећа. Црњански пише да су Срби Темишварци исто радили, а да су венце стављали изнад својих врата „као неки знак завереника“.⁴⁶⁸ Међутим, Милош Црњански је писао и да се, док се на српском језику певало, понека старија госпођа, Српкиња, гуркала и шапутала на немачком: „Јоцо, Јоцо, вас загт ер (шта кажу додала Ј. К.)?“ „Било је то смешно, али сузно и дубоко родољубље, тада јако у моди“, прокоментарисао је Црњански.⁴⁶⁹ Уочи Ускрса, на Велики петак, како се сећао, на сред цркве намештен је гроб Христа, у цвећу, а чувала га је стража војника домаће регименте Темишвара, двадесет и девете, састављене осамдесет посто од Срба. За време најсвечанијег тренутка службе у цркву би упао наредник, са два војника, у цокулама, да смени стражу. Ударили би о патос ђоновима. „Ствар је била глупава“, како пише Црњански, али се Темишварцима чинила „торжествена“. О поноћи, кад би литија обилазила, пред црквом је био постројен батаљон да парада буде што већа. „Сво то српство мирише на тамјан, на плочама темишварске пијаце, око које су некад све трговине биле српске“, писао је Црњански.⁴⁷⁰ „Ја сам у том Темишвару писао песме.“⁴⁷¹

Када се српско темишварско Народно веће оформило на великом народном збору Срба у Темишвару 31. октобра 1918. године, његови чланови су били свесни да је свака српска кућа у Темишвару морала да се и тада брани као барикада. У циљу јачања националне свести код темишварских Срба, веће је на својим седницама донело низ одлука у том правцу. Једна од њих била је да је „сваки Србин дужан носити српску

---

⁴⁶⁶ Ђорђе Лазаревић, *Моја биографија*, приредили Гордана Ђилас и Драго Његован, Нови Сад, 2013, 72-73.

⁴⁶⁷ Ђорђе Лазаревић, *Моја биографија*, 88.

⁴⁶⁸ Милош Црњански, *О Банату и о Банаћанима*, 37.

⁴⁶⁹ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁴⁷⁰ Исто

⁴⁷¹ Милош Црњански, *наведено дело*, 38-39.

тробојницу као видно обележје своје народне припадности“, а да благајник већа дâ да се од српске тробојнице начине кокарде и да се оне поделе међу народом.⁴⁷²

Друга одлука у циљу јачања националне припадности код темишварских Срба била је да се у Темишвару покрене један лист на српском језику.⁴⁷³ Илија Белеслијин је још 1900. године из Темишвара писао свом пријатељу Тихомиру Остојићу у Нови Сад да је исте године од првог маја у Темишвару требао да почне да излази један лист на српском језику, који би Белеслијин уређивао. Лист је требао да излази два пута недељно, излагање би му осигурала певачка дружина акцијама, а био би посвећен потребама цркве, школе, привреде, борби против Румуна. „Странке нас се неће тицати. Ми имамо много шта да кажемо, што не казује ни један наш колега у Вршцу и Великој Кикинди па у главном и зато покрећемо лист. А са српског гледишта тај је лист потребан баш у Темишвару, да не би све застало, а друго, да ... не дознају, да је овде већ све ... и за сан готово...“ Остојића Белеслијин позива да му помогне као радник у важним школским, црквеним и књижевним питањима.⁴⁷⁴ Међутим, познато нам је да први број таквог листа никада није изашао, јер се сви истраживачи који су се бавили српском периодиком на територији данашње Румуније слажу да је лист *Слога* био први лист на српском језику који је на том подручју изашао након две деценије.⁴⁷⁵

На седници српског Народног већа, 3. новембра 1918. године, одлучено је да се издају званични извештаји да би становништво Темишвара било обавештено о раду већа. Како сазнајемо из записника вођеног тог дана, извештаји су још првог дана деловања темишварског Народног већа састављени и предати епархијском бележнику ради умножавања, али је због техничких разлога са преписивањем „запело“.⁴⁷⁶ Из истог разлога, али и због потребне агитационе политике српске стране насупрот румунској за прикључење Темишвара и околине Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, решено је да Темишвар добије један српски лист. Као што смо већ писали, била је то *Слога*, информативно-политички лист, чији је први број изашао 11. децембра 1918. године. Како је његово уредништво истакло, овакав лист је требао „да уђе у сваку српску кућу“ и да

⁴⁷² Записник са седнице 7. новембра (25. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 85.)

⁴⁷³ Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, Нови Сад, 1983, 62.

⁴⁷⁴ Писмо Илије Белеслијина Тихомиру Остојићу 23. (10.) марта 1900. године (РОМС, 4. 372)

⁴⁷⁵ Лист *Славенска слога* на српском језику је излазио у Турн Северину током 1895. године. (Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 363.)

⁴⁷⁶ Записник са седнице темишварског Народног већа 3. новембра (21. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 82.)

изнесе „праву истину и поуку“ јер су до тада српски народ у Темишвару „доста кљукали лажима из Пеште и Беча“. Редакција листа *Слога* позвала је становништво да откаже претплате разним „Цајтунг-има“ и разним „Хирлап-има“ јер је „дошло време да Срби у Темишвару имају своју самосталност и своје новине“. ⁴⁷⁷ Могуће да је толико времена прошло од доношења одлуке о оснивању српског листа до самог његовог излажења због финансијских потешкоћа како то закључује Стеван Бугарски. ⁴⁷⁸ Уредништво *листа* је у првом броју „пријатељима и браћи“ поручило да су прилике под којима је овај лист излазио „и сувише тешке“, али и да „труд и воља неће да малаксају пред таквим тешкоћама“. Такође, да би овај млад лист опстао и да би његово уредништво потпуно могло да успе у свему што жели „из свег срца“ својој „милој Југославији“ и „Српском имену“, Темишварци су позвани да лист материјално помажу. ⁴⁷⁹ Својом претплатом, они би помогли уредништву да истраје у „тешком послу“ да учини „извојевање нашег права, наше велике слободе“. ⁴⁸⁰ Уредништво је, такође, уверавало, очигледно само српско становништво, да финансијска помоћ неће бити дата појединцу него ће бити „за нашу општу ствар“. ⁴⁸¹ „Добротворна Женска Задруга“ је међу првима листу *Слога* донирала сто круна. ⁴⁸² Господин Тихомир Марковић из Србије, који је више година живео у Грчкој и у Турској, а који је допутовао из Солуна у Темишвар као тумач једанаесте француске колонијалне дивизије, приложио је такође сто круна и то педесет круна листу, а педесет круна „Фонду за заштиту југословенске деце“. ⁴⁸³ И чланови српског Народног већа у Темишвару донирали су извесне своте новца уредништву листа *Слога*. Илија Белеслијин донирао је двадесет, Мита Крајован шест, а Шандор Арсеновић педесет круна. ⁴⁸⁴ И остали Срби из Темишвара и околине помагали су излазак овог листа. ⁴⁸⁵ Уредништво листа *Слога* је и у наредним месецима молило све Србе да се претплате на лист и тако потпомогну његов рад: „Треба већ једном да се чује и наша реч, треба да остваримо оне популарне

---

⁴⁷⁷ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 2.

⁴⁷⁸ Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, Нови Сад, 2014, 206.

⁴⁷⁹ *Слога*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруар 1919, стр. 4.

⁴⁸⁰ Исто

⁴⁸¹ *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

⁴⁸² *Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар) 1918, стр. 2.

⁴⁸³ *Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 3.

⁴⁸⁴ *Слога*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

⁴⁸⁵ „Ђока Лазаревић 50 круна, Живковић М. 185, Јован Гаврић 100, Станков 1, Владачновић 2, Тапавић 6, Томић 3, Мита Деспотовић 5, Герех 2, Марјановић 2 из Темишвара и Миша Јанковић из Великог Сент Миклуша 30, Душан Турински из Турског Бечеја такође 30 круна и Васа Лукијан из Вршца 50 круна.“ (*Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 2.)

стихове „доста бесмо ми робови, треба да смо већ слободни“, поручило је уредништво једном приликом.⁴⁸⁶

Међутим, Народна управа у Новом Саду је овај српски лист сматрала „слабим листом“. Насупрот њему, стављала је девет немачких и мађарских „добро уређених дневника“.⁴⁸⁷ Такође, дешавало се да „Славној Администрацији Слоге“, како је том приликом насловљено, од Стевана Симића, српског народног учитеља из Великог Кеча, стигне писмо, као оно 26. априла 1919. године, у коме је поменути тражио да му се од 1. маја 1919. године лист *Слога* шаље само у једном примерку, јер како је писао, „наши би људи читали новине, али да их ништа не кошта“. Његово писмо лист *Слога* објавио је у целости уз коментар: „Ето како наш свет цени новине и важност читања истих. Стотину начина ће наћи да се изговори, само да их не држи у руци. Ми се томе нимало не чудимо, јер знамо да су Мађари чинили све, само да сељак наш нема везе са српском књигом и српском новином. Али освестите се. Доба мрачњаштва и робовања је прошло. Изиђите из мрака, и држите новине, јер ће вам то бити свећа.“⁴⁸⁸

За уредника будућег листа, на поменутој седници, изабран је Илија Белеслијин, члан српског Народног већа, и одлучено је да ће му у уређивачком раду помагати одбор који би касније био формиран.⁴⁸⁹ Међутим, Илија Белеслијин није заиста постао уредник јединог српског листа у Темишвару. Лист је покренут уз подршку српске војске која је у град ушла 17. новембра 1918. године и верујемо да је политичко одељење српске Војне команде имало највећи утицај на лист. Генерал Ђорђевић, чији је штаб био стациониран у Темишвару, сматрао је да лист који би излазио у овом граду требао да пише у духу какав би он сам предлагао. Када је писао својим претпостављенима, истакао је да ће рад будућег листа контролисати и уколико буде скренуо са тог правца да ће га забранити.⁴⁹⁰ Душан Попов у својој монографији *Српска штампа у Војводини 1918-1941* такође пише да је уз подршку политичког одељења српске Војне команде Милан Вујасин купио овај лист.⁴⁹¹ Одговорни уредик листа је уместо Белеслијина у прво време био Милан Курјаковић, а већ

---

⁴⁸⁶ *Слога*, бр. 3, Темишвар, 13. децембар (30. новембар) 1918, стр. 2.

⁴⁸⁷ АВ, Фонд Народне Управе за Банат, Бачку и Барању, Ф-76

⁴⁸⁸ *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 2.

⁴⁸⁹ Записник са седнице 7. новембра (25. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 85.)

⁴⁹⁰ ВА, П. 3

⁴⁹¹ Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, 63.

крајем децембра ову дужност је преузео Никола Станиловић.⁴⁹² У трећем броју, уредништво листа се извинило својим читаоцима да су се поткрале многе штампарске грешке у два претходна броја јер је недостајало радника и сарадника.⁴⁹³ У тим историјским тренуцима, у таквом „несносном провизоријуму“, како је штампа називала период разграничења између Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Румуније и Мађарске у Банату, редакција листа *Слога* је тешко долазила до новинара и људи од пера. За помоћ се обратила „Пресбиру“, који је преко српске Војне команде успео да обезбеди премештај Милоша Станојевића из Београда у Темишвар.⁴⁹⁴ Команда места омогућила је и војним лицима који су имале смисла за писање да помогну редакцији листа *Слога*. Сарадник политичког одељења, Федор Живковић, у цивилству банкарски чиновник, показао се као даровити писац чланака.⁴⁹⁵ Федор Живковић је на листовима *Слоге* поручивао: „Мир свима на земљи, нека се ори радосне песме глас, настало је сретно давно очекивано доба!“⁴⁹⁶ Војни лекар, Антоније Штрбић, такође је дошао у Темишвар да помогне издавање и уређивање листа *Слога*, а врло активно је учествовао и у јавном и културном животу темишварских Срба.⁴⁹⁷ Из разлога што поменуте личности нису биле

---

⁴⁹² Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, 63.

⁴⁹³ *Слога*, бр. 3, Темишвар, 13. децембар (30. новембар) 1918, стр. 2.

⁴⁹⁴ **Милош Ст. Станојевић (Копривница, 28. март 1891 - ?)** Када је дошао у Темишвар овај двадесетосмогодишњак врло брзо је испољио своје новинарске способности. Био је професор књижевности и социологије у гимназијама у Великом Бечкереку и Кикинди, директор гимназије у Сенти и директор учитељске школе у Сомбору. Школовао се у Швајцарској и Немачкој и говорио је више страних језика. У априлу 1919. године постаје главни и одговорни уредник листа *Слога*. (Душан Попов, *Српска штампа у Војводини*, 63, 65.) Након одласка из Темишвара, постао је професор француског језика у школи модерних језика новембра 1919. године у Великом Бечкереку. (*Слога*, бр. 259, Велики Бечкерек, 11. новембар 1919, стр. 2.) Наставио је да подржава Српство у Темишвару. Темишварски лист *Гласник* који је излазио у Румунији након разграничења је писао: „...приложио је *Гласнику* наш пријатељ, нама темишварцима добро познати агилни национални и просветни радник, бивши уредник темишварске *Слоге* професор Милош Станојевић из Вел.[ико] Бечкерек леја 50 Живео!“ (*Гласник*, бр. 28, Темишвар, 20. октобар 1922, стр. 229.)

⁴⁹⁵ **Федор Живковић** Уредништво листа *Слога* писало је почетком децембра 1919. године да се њихов „вредни сарадник“ Федор Живковић, банкарски чиновник, враћа у Београд свом позиву јер је био демобилисан. Његов рад у политичком одељењу команде места у Темишвару назива „неуморним“. У чланку стоји да Живковић заслужује свако признање, а похваљена је и његова сарадња са сâмим листом. „Његови одушевљени и смели чланци изазивали су пажњу код читалачке публике и увек су радо читани“, писао је о Федору Живковићу лист *Слога*. (*Слога*, бр. 268, Велики Бечкерек, 4. децембар 1919, стр. 2.) Душан Попов у својој студији о српској штампи у Војводини пише да су уводници Живковића знали да узбуде јавно мњење и допринесу разумевању за југословенске захтеве. (Душан Попов, *Српска штампа у Војводини*, 65.)

⁴⁹⁶ *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 2.

⁴⁹⁷ **Антоније Ат. Штрбић Штрба (Смедерев, 1890 - ?, 1923)** Толико се заинтересовао за новинарство да је прекинуо студије медицине. Лист *Слогу* је заједно са Станојевићем уређивао и у Великом Бечкереку, где је непрестално био на удару супарничког радикалног *Банатског гласника*. (Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, 65-67.) Штрбић, књижевник у школи модерних језика отпочео је рад од 10. новембра 1919. године где је предавао српски језик. (*Слога*, бр. 259, Велики Бечкерек, 11. новембар 1919, стр. 2.)

рођени Темишварци, Стеван Бугарски пише да *Слогу* нису покренули, а ни писали ондашњи Срби и да она „јесте била српска, али да није израсла на овом тлу и није у њега пустила корена“.⁴⁹⁸ Ми можемо да закључимо да ниједна од личности које су свакодневно потписивали чланке или чиниле уредништво листа *Слога* није била члан српског Народног већа у Темишвару. Мада, неки чланови већа засигурно су били сарадници листа. Петар Крстоношић, члан већа, био је сарадник листа *Слога* и под псеудоним „5-ар +ћ“ потписао је неколико чланака, као и Танасије Костић који се потписивао псеудонимом „Т. К-ћ“.⁴⁹⁹ Др Јован Савковић такође је потписао неколико извештаја у листу *Слога*.⁵⁰⁰ За лист је писао и песник Душан Васиљев⁵⁰¹ док је живео у Темишвару.⁵⁰² Због недостатка других, нама је лист *Слога* за писање овог поглавља био примаран извор.

Како је покретање листа на српском језику било у циљу јачања националне свести тамошњих Срба, управо је тај лист у једном од својих првих бројева посветио неколико редова о слављењу крсне славе међу Србима ради обнављања српских обичаја у новој држави. „Сада су Срби слободни и нема никаквих сметњи да славе своју крсну славу“ писало је у чланку под насловом *Ко крсно име слави томе и Бог помаже*.⁵⁰³ Даље се истицало да је српска војска, која се у то време налазила у граду, одржавала српске обичаје чак и „под кишом олова у непосредној близини непријатеља“ и да је „слављени светитељ услишио њихове молитве и помогао им у борби да достојно испуне и одрже

---

⁴⁹⁸ Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, 219.

⁴⁹⁹ „5-ар +ћ“, *Отпочните просветни рад, Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1; „Т. К-ћ“, *Наш Темишвар, Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

⁵⁰⁰ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918), стр. 1-2; *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918), стр. 1-2.

⁵⁰¹ **Душан Васиљев (Велика Кикинда, 19. јул 1900 - Велика Кикинда, 27. март 1924)** песник, прозни и драмски писац, један од најзначајних српских експресиониста. Отац Душана Васиљева, Коста Васиљев, био је писар Епархијске управе од 1911. до 1919. године, а од јула 1916. све до марта 1919. обављао је дужност перовође мехалске црквене општине. Године 1911. породица се због службе оца Душана Васиљева преселила из Велике Кикинде у Темишвар. Основну школу Душан Васиљев је похађао у Кикинди, а грађанску и учитељску у Темишвару. Пошто му је отац отишао на фронт 1914. године морао је да преузме бригу о браћи и сестрама. Похађао је школу и истовремено радио уместо оца у Епархијској канцеларији као писар и у једном малом млину у Темишвару. Године 1917. пријавио се у војску али је био одбијен. Следеће године завршио је темишварску гимназију и отишао у рат. Из Великог рата вратио се болестан, разочаран, исцрпљен и са озбиљним знацима маларије и бронхитиса. По повратку у Темишвар затекао је српску војску, ступио је у службу у команду места као писар и тумач, а потом и као деловођа. За време српског империјума учествовао је у културном животу Срба у Темишвару. Када је српска војска напустила Темишвар, отишао је у Београд. Прекинуо је студије на Филозофском факултету у Београду, али је завршио педагошки курс и 1920. године прешао је у Ченеј (Румунија), у место које је тада кратко припадало Краљевини СХС. У Ченеју је радио као учитељ. Умро је са само двадесет и четири године. Песму *Човек пева после рата* написао је у Темишвару. (Иво Мунђан, *Наше горе лист, Српски писци у Румунији*, Темишвар, 2010, 156-158.)

⁵⁰² Душан Попов, *Српска штампа у Војводини*, 65; *Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.

⁵⁰³ *Ко крсно име слави томе и Бог помаже, Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

положену заклетву спрам краља и отаџбине“. Уредништво листа *Слога* поручило је да се слављење славе задржало и до времена након Првог светског рата свуда где је било српског народа и да се као обичај није могао избрисати „ни током највећих народњих патњи, па ни столетним робовањем“.⁵⁰⁴ Међутим, уредништво је свесно да се обичај обележавања крсне славе у „Пијемонту наших националних идеја – Краљевини Србији“ много боље одржао него код Срба у Банату и да у Србији крсно име прослављају сви, почевши од поглавара земље, Његовог Краљевског Величанства, па до најсиромашнијег Србина. Да би своје читаоце више упознао о овом обичају лист *Слога* је писао о корену слављења славе код српског народа. Сликвито је описано да су јужни Словени веровали у више богова и да је свака породица бирала свог идола, а да када је народ примио хришћанство, задржао је тај свој стари обичај, али у другој форми, односно примио је крсно име. Крштења су се обично дешавала током већих празника, а породице би тај дан, када су прешле у хришћанство, узимале као дан славе. „Тако слави своју славу и свака јединица наше дичне и храбре српске војске“, писао је лист *Слога*. Сем српских грађана који су прославили Светог Николу као крсну славу, у Темишвару су Светог Николу прославили и генерал Ђорђе Ђорђевић, пуковник Цоловић, Стојан Николић, командант Првог пешадијског пука, и капетан Јоца Аранђеловић и многи официри, подофицири и војници.⁵⁰⁵ „Заиста су величанствени ови моменти за нас, када видимо рођеним очима, где се у главној вароши нашег питомог Баната, а где се још до скоро робовало, обављају лепа српска обичаја“, писала је редакција листа *Слога*. „Ми се осећамо сретни, пресретни што видимо, што смо сведоци, да се стара српска слава одржала у бурној успомени код нашег живља овде у Темишвару понова покренемо живо интересовање за све наше обичаје, који су се у последње време почели губити а црпићемо примере од наше браће, који су нас ослободили, да и у нас улију, оживе поново праву српску крв, оригинални карактер нашег народа уопште“, поручио је лист *Слога*.⁵⁰⁶ У истом броју, објављено је да ће Први пешадијски пук „Књаз Милош Велики“ у Темишвару 31. јануара 1919. године прославити славу свог пука, Светог Атанасија. Тога дана одржана је свечана литургија у темишварској Саборној цркви. Након литургије, обавило се резање свечарског колача и благослов кољива у касарни „Фердинанд“. Чинодејствовао је протојереј Јован Новаковић. Колач је

---

⁵⁰⁴ *Ко крсно име слави томе и Бог помаже, Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

⁵⁰⁵ *Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 2.

⁵⁰⁶ *Ко крсно име слави томе и Бог помаже, Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

резао командант пука пуковник Стојан Николић са још једним наредником и редовом. Како је писао лист *Слога*, након резања колача своје јунаке поздравио је старешина пука са срдачним речима о данима славног ратовања, јуначких дела и подвига и истакао да се захваљујући њиховом пожртвовању остварио сан да се ослободе потлачена браћа у Војводини. Пуковников говор у неколико пута прекинули су бурни узвици присутних српских становника Темишвара: „Живели! Живела српска војска! Живели наши соколи!“ У касарни су били присутни представници градске управе Темишвара и велики број угледних Српкиња и Срба. Француски генерали Фаре и Гамбета такође су присуствовали ломљењу колача заједно са српским генералом Ђорђевићем на челу својих официра. У подне је Први пук примао госте и честитке. Поново су били присутни генерал Ђорђе Ђорђевић, пуковници Никола Цоловић и Петар Лазаревић и други официри и подофицири. Присуствовали су и представници административних власти. Калман Јакоби је наздравио храброј српској војсци у своје име, а Младен Пилић у име српског Народног већа. Били су присутни и многи угледни грађани из Темишвара и околине. Домаћин је држао здравицу у част Њ. В. краља Петра и Њ. В. престолонаследника Александра врховнога команданта. „Слављени су били пали хероји, чија имена је ађутант прочитао, а присутни су узвикнули: Слава им!“ Даље је пуковник Лазаревић наздравио француском генералу Фареу, парох Милош Милошев из Чакова свечарима, а на крају је Петар Крстоношић, члан српског Народног већа наздравио Николи Пашићу, кога је назвао победником у дипломатији.⁵⁰⁷

Да би истакла значај српске војске у Темишвару, српска темишварска штампа је писала да се пре него што је војска ушла у град чинило да су се Срби порумунили, понемчили и помађарили. Међутим, и да поред присуства српских војника у граду и чињенице да су темишварски Срби могли да прате обележавање српских обичаја и да чују српске војнике како међу собом причају на српском језику, да је народ и даље говорио „туђим језиком“. Уредништво листа *Слога* донело је и чланак под насловом *Говори српски!*, у којем је нагласило да се ова опомена највише односила на Темишвар и његову околину „јер ако се и где мало говори српски“ у Темишвару се говори „необично мало“. „Да се још и опростити онима, који не знају српског језика. Ти ће сад већ и својевољно научити га и њиме говорити. Без сумње ће им у нашој данашњој лепој држави С. Х. С.

---

⁵⁰⁷ *Слога*, бр. 48, Темишвар, 8. фебруар 1919, стр. 1.

свакако требати... Говори српски! Та српски говор треба да је свакоме Србину идеал...Он му је дар од Бога... Без тога свога говора, ниси брате мој Србин. Ниси ни брат данашњих хероја, који ти слободу донеше“, поручило је уредништво листа *Слога* мислећи на српску краљевску војску. До год се у Темишвару дешавало да два Србина или две Српкиње између себе говоре мађарским или неким другим језиком сматрано је да „нисмо достојни јунака и дивова, који су нам слободу донели“. За ову појаву уредништво је кривило „дугогодишњим васпитањем урођени дух“.⁵⁰⁸ Уредништво се жалило на оне којима је српски језик био матерњи, а служили су се „страним“ језиком и то не само у додиру са другим народима у Темишвару, него и „у опхођењу са својим рођенима“ и не само „у јавним државним звањима, како су то научили под крутом мађарском деспотијом“, него и у приватном свакодневном животу. Како је, такође, писао лист *Слога*, у „угледнијим кућама“ користио се више немачки и мађарски језик, а у осталим румунски. У предграђима Фабрици и Мехали, како је приметило уредништво, када би неко ушао у цркву не би чуо српски језик. У фабричкој цркви преовладавао је немачки и мађарски говор, а у мехалској румунски. „Чисто човек помисли, пре да је у каквим црквама, него у православној“, писала је темишварска *Слога*.⁵⁰⁹

Такође, лист *Слога* се жалио да и деца утицајних Срба Темишвараца „нису знала да су Срби“. Као пример наведен је, како се каже, богати Србин, вођа једне групе Срба, који је учествовао у јавним пословима као добар и оштар говорник и истицао се на скупштинама. У чланку се не наводи његово име, него само да је пред својим истомишљеницима причао да свом сину старом шест година никада није објашњавао да је Србин. Описује се и догађај уочи уласка српске војске у Темишвар када је син поменутог националног делатника упитао оца да ли то долазе „Сервијанци“. Када је од стране оца упитан да ли зна ко су Сервијанци дете је одговорило да зна и да су то Срби. Када је отац желео да зна и ко му је то рекао добио је одговор – Марко. Следило је објашњење да је Марко био „србијански заробљеник“, који је радио као слуга у тој кући. Такође, извесни Марко је том детету рекао да је дете Србин. На ово, лист *Слога* изнео је коментар да је „тек Марко то мало Српче чији је отац одавна Србин морао да обавести, да је оно Српче“ и да је Марко „морао доћи да Српче васпита, и усади самосвест српства“. „А где су многа

---

⁵⁰⁸ *Ко крсно име слави тебе и Бог помаже*, *Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

⁵⁰⁹ *Говори српски!*, *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 1.

разумна деца која су у царству мрака о Српству однегована – имамо на жалост Срба, који веле: ‘их кан нихт гут сербиш’“, питало се уредништво српског листа.⁵¹⁰

Српска темишварска штампа као средство агитационе политике у тадашњем времену утицала је у извесној мери на политику присаједињења Темишвара првој југословенској држави. Међутим, како је то писао и лист *Нова зора* „пође ли она (штампа додала Ј. К.) стрампутицом онда је њен утицај управо разоран“.⁵¹¹ Након свечаног уласка српске војске у Темишвар, као што смо већ истакли, ондашњи Срби више нису били народности у Угарској, већ су постали грађани првог реда у новој држави Срба, Хрвата и Словенаца. Генерал Ђорђевић је својим претпостављенима телеграфисао да српски живаљ у Темишвару „незнајући до сада шта је то слобода“ ту слободу „срозава на ниво самовоље“ у времену када се „мора имати обзира према народностима“.⁵¹² Ђорђевић је јавио и да је српски народ у Темишвару „сувише експлозиван“ и да „непознавајући опште политичке и војничке прилике бесвесно улази у грешке“. Прављење таквих грешака, како се види из извештаја, отежавало је положај војних власти у граду, али је и лоше утицало на „српску ствар“ уопште, односно на борбу за присаједињење овог града Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Како је даље писао Ђорђевић ове грешке је било тешко исправити, а понашање Срба сметало је осталим групама народа у Темишвару које је требало придобити.⁵¹³

Као што смо већ напоменули, у Темишвару је у време уласка српске војске од преко седамдесет четири хиљаде становника живело четири и по хиљаде Срба и око седам и по хиљада Румуна. Остало становништво било је немачко, мађарско и јеврејско.⁵¹⁴ По именима и презименима власника радњи и гостионица у Темишвару закључујемо да су њих у прво време након Првог светског рата држали управо Немци, Јевреји и Мађари. Тако је на страницама листа *Слога* оглас за своју радњу дао Ђула Галгон (Julius Galgon) и то за радњу са деликатесима у улици Јене Херцег на броју 5.⁵¹⁵ У овој трговачкој радњи

---

⁵¹⁰ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 1-2.

⁵¹¹ *Нова зора*, бр. 29, Вршац, 27. април 1919, стр. 1.

⁵¹² ВА, Београд, П 8 К 25/15

⁵¹³ Исто

⁵¹⁴ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 413; Изборни записник вођен у Темишвару 22. (9.) новембра 1918. године (РОМС, Фонд Велика народна скупштина Војводине 1918. Пуномоћи посланика, М. 7. 417)

⁵¹⁵ *Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 2.

мешовите робе 1911. године ступио је као шегрт Србин Франц Бранислав Мирчетић⁵¹⁶, где је поред обављања редовних дужности почео да се вежба у аранжирању излога.⁵¹⁷ Александар Кечкемет дао је оглас за оптички институт у Аграр палати, Виктор Лидолт за радњу са женском тоалетом у улици Принца Евгенија на броју 12, а Соломон Брик за своју месару на Дом-тргу.⁵¹⁸ На истом тргу држао је своју апотеку и Вајс С. Шандор.⁵¹⁹ У Темишвару, женски шешири су се продавали у Вилхемовој фабрици, а ортопедска помагала у Карл Коховој продавници.⁵²⁰ Лековито купатило у Темишвар-Граду носило је назив „Хунгарија“, док се оно у Фабрици у Андрашијевој улици називало „Дијана“.⁵²¹ Златаре у Темишвар-Граду држали су Макс Остерн и Рајхенбах и Шенбергер.⁵²²

---

⁵¹⁶ **Франц Бранислав Мирчетић (Темишвар, 4. октобар 1897 – Темишвар, 26. децембар 1983)** трговац, декоратер излога. Рођени је Темишварац, крштен је у српској православној цркви, а у мултинационалној средини као што је Темишвар потписивао се као Франциск. Иако је једва говорио српски језик, изјашњавао се као Србин и активно је учествовао у животу српске заједнице. Школовао се у родном Темишвару, завршио основну школу (српску и мађарску), а затим три разреда грађанске школе и једногодишњи течај трговачке помоћничке школе. (*Бранислав Мирчетић, Гласник*, бр. 3, *Timișoara* (Темишвар), 20. јануар 1924, стр. 20.) У Берлин је отишао 1912. године где је похађао академско-трговачки курс за младиће који су желели да овладају вештином декорисања излога. На том течају било је две стотине учесника од којих су следеће године само четворица добила диплому, а међу њима и Бранислав Мирчетић. Дана 30. новембра 1924. године у Темишвару је држао два вечерња течаја, први за аранжирање излога шпецерајских радњи, а други за радње модне и кратке робе. Течај је трајао четири месеца, а било је уписано је деведесет слушалаца. Најављен је као „наш Србин“ и као трговачки помоћник деликатесне радње Бабчањи „о чијој спреми и вештини беше већ речи у нашем листу“. (*Гласник*, бр. 2, *Timișoara* (Темишвар), 15. јануар 1925, стр. 15.) Мирчетић је 1923. године прешао у деликатесну радњу Фрање Бабчањија (*Babcsányi Ferenc*) која је имала седиште у Темишвару на тргу Светога Ђорђа, бр. 3. (Зоран Марков, Николета Демиан, *Србин особењак у међуратном Темишвару: Франц Бранислав Мирчетић (1897-1983)*, Темишварски зборник, бр. 9, Нови Сад, 2017, 109.) Године 1929. отворио је сопствену радњу мешовите деликатесне робе са седиштем у Макрином дому, у улици Алба Јулија у Темишвару. Своју радњу је рекламирао са слоганом „Свој–Своме“, што може да се протумачи да је позивао Србе да па посећују радњу свог сународника. (Зоран Марков, Николета Демиан, *Франц Бранислав Мирчетић (1897-1983)*, 111.) Када је отворио сопствену радњу постао је активнији и на друштвеном и политичком плану. Стеван Бугарски пише да је Мирчетић у то време српски „једва натучао мешајући туђице“, али да је уживао да долази у српска друштва, да се понаша галантно и да има водећу реч. Био је члан оснивач „Кола српске омладине“ 1930. године и Земаљске српске народне странке 1934. године. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, Темишвар, 2008, 65, 111-112.) После Другог светског рата живео је усамљен, повучен и маргинализован, у родном граду, до смрти. Био је дародавац српске Саборне цркве у Темишвару, чијој је парохији припадао. Поклонио је Музеју Баната у Темишвару личну збирку. (види више: Зоран Марков, Николета Демиан, *Србин особењак у међуратном Темишвару: Франц Бранислав Мирчетић (1897-1983)*, Темишварски зборник, бр. 9, Нови Сад, 2017, 107-125.)

⁵¹⁷ *Бранислав Мирчетић, Гласник*, бр. 3, *Timișoara* (Темишвар), 20. јануар 1924, стр. 20.

⁵¹⁸ *Слога*, бр. 3, Темишвар, 13. децембар (30. новембар) 1918, стр. 2; *Слога*, бр. 4, Темишвар, 14. (1.) децембар 1918, стр. 2; *Слога*, бр. 7, Темишвар, 18. (5.) децембар 1918, стр. 2.

⁵¹⁹ *Слога*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруар 1919, стр. 4.

⁵²⁰ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918) стр. 3; *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918) стр. 4.

⁵²¹ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4.

⁵²² *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 4.

Гвожђарска радња Шмиц налазила се поред хотела „Лојд“, а Вилмош Калман се бавио куповином луксузних и теретних аутомобила и продајом делова за њих.⁵²³

У Мерци улици, у Белвароши, односно такође у Темишвар-Граду, своје радње имали су Оскар Сенеш, и то радионицу за поправку и продају машина за шивење и грамофона на броју 1, Ђула Краус месару на броју 5, а Јефта Франк трговину на велико коже и горњих делова за обућу на броју 12.⁵²⁴ У истој улици Адам Мартин имао је радњу са козметичким приборима, Франц Михалисек оптичарску радњу, а Арпад Манцак гостионицу „Фабрички Редут“.⁵²⁵ Јувелирска радња Симона Гондмана такође се налазила у овој улици у самом центру града.⁵²⁶ У Белвароши се налазила и апотека „Црни орао“ Кулка Емила.⁵²⁷

Продавницу памучне робе на велико држао је С. Мец у Темишвар-Граду, у Лефлеровој палати, а у истој палати Бела Шебешћен држао је радњу за поправку и продају писаћих машина.⁵²⁸ Такође, у Лефлеровој палати, у Франц Јозеф улици, налазила се женска помодна радња „Холцер“ на броју 1, а у истој улици до биоскопа, фотограф Милер држао је своју радњу.⁵²⁹

У западном делу града, у четврти која се називала Јозефварош, а данас Иосефин, Менцер и Најфелд имали су продавницу женских чарапа у Хуњади улици на броју 9, а у истој улици две куће даље зубарску ординацију држао је Армин Мер.⁵³⁰ У тој четврти, у близини Железничке станице, налазила се и продавница намештаја „Рајс и син“.⁵³¹ Едуард Карнер, такође у Јозефвароши у Господској улици (Херенгае), имао је продавницу пољопривредних и индустријских машина, а Калмар Ј. фотографску радњу у Кошутовој

---

⁵²³ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 46, Темишвар, 6. фебруар 1919, стр. 4.

⁵²⁴ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4; *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1918, стр. 4; *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 4.

⁵²⁵ *Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 2; *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918), стр. 3; *Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 4.

⁵²⁶ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918), стр. 4.

⁵²⁷ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918), стр. 4.

⁵²⁸ *Слога*, бр. 46, Темишвар, 6. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 43, Темишвар, 2. фебруар 1919, стр. 4.

⁵²⁹ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918), стр. 4; *Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 4.

⁵³⁰ *Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 62, Темишвар, 25. фебруар 1919, стр. 3.

⁵³¹ *Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 4.

улици на броју 12.⁵³² Јакоб Пфенд у Јозефвароши држао је радњу са ликерима, винима, коњаком и румом.⁵³³

У темишварском предграђу Фабрика, након две године застоја, Жигман Кенде је на Кошутовом тргу отворио радњу са играчкама будући да је она била затворена „због оскудице у еспашу и због војничког службовања“.⁵³⁴ Такође у Фабрици, Блау и Милер су на Карони пијаци на броју 19 држали радњу на велико са штофовима, галантеријском робом и робом од хартије.⁵³⁵ У предграђу Фабрика, у Главној улици на броју 6, Шандор Розентал имао је фабрику сапуна и свећа, а у истој улици на броју 22, прекопута Тедешине гвожђарнице, Јевта Фридман држао је радњу са играчкама.⁵³⁶ Фотографску радњу у Фабрици држао је фотограф Ленц у Андрашијевој улици на броју 24.⁵³⁷ А Лајош Фридман је у истој улици држао радњу на велико са платненом и штофаном робом.⁵³⁸

Гостионичари и власници радњи у Темишвару покушавали су да приволе српско становништво и српске офицере и војнике. Јосиф Лунцер је у кафани „Централ“ војницима давао попуст од двадесет посто, док је Франац Алберт молио за што већу „српску посету“ у својој кафани „Полгари“ у Јозефвароши. Исто је чинио и хотелијер кафане „Хоргон“ у истој вароши.⁵³⁹ Оскар Сенеш је своју радњу у Мерци улици рекламирао уз назнаку да се у њој стално налазио велики избор српских грамофонских плоча.⁵⁴⁰ У златари Симона Гондмана у Темишвару у Мерци улици истицало се да се говори и српским језиком, као и у радњи са алкохолним пићима Јакоба Пфенда.⁵⁴¹ Јевта Франк и Виктор Лидолт су на исти начин рекламирали своју продавницу коже, односно своју радњу за женску тоалету.⁵⁴² Да се у салону говорио српским језиком и да су се офицери, подофицери и чиновници молили за посету, писало је и у реклами за берберски салон Марије Њагул у Хуњади улици на броју 2, а у књижари „Полачек“ у Белвароши

---

⁵³² *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918), стр. 4.

⁵³³ *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар, стр. 4.

⁵³⁴ *Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 4.

⁵³⁵ *Слога*, бр. 46, Темишвар, 6. фебруар 1919, стр. 4.

⁵³⁶ *Слога*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 47, Темишвар, 7. фебруар 1919, стр. 4.

⁵³⁷ *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 4.

⁵³⁸ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4.

⁵³⁹ *Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар) 1918, стр. 2; *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918), стр. 4.

⁵⁴⁰ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4.

⁵⁴¹ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 4.

⁵⁴² *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4; *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 4.

истицано је да су у свом асортиману имали велики избор српских књига.⁵⁴³ У радњи са деликатесима „Жужи“ – Бургхард Жужи (Burghardt Zsuzsi), која се налазила у близини хотела „Лојд“ као шегрт након завршетка Првог светског рата радио је, већ помињани, Србин Франц Бранислав Мирчетић.⁵⁴⁴

У листу *Слога* било је реклама и за радње чији власници имају српско име и презиме, мада ретко. Број таквих реклама се повећавао како је одмицао српски империјум у Темишвару до јула 1919. године. И у меморандуму темишварске Епархије стоји да су се од како се српска војска налазила у граду множили Срби трговци и занатлије.⁵⁴⁵ Тако видимо да је у Темишвар-Граду Милан Јорговић, сарач-седлар, у Принц Евегеније улици на броју 11, отворио своју занатску радњу. Жива Перић је држао берберски салон у Варошкој улици на броју 12.⁵⁴⁶ Светозар Мартинов, фризер, у једном од бројева темишварске *Слоге* свим Србима православне вере честитао је Нову годину, а Милан Лазаревић рекламирао је своју трговину косе у темишварској четврти Јозефварош у Хуњади улици на броју 15.⁵⁴⁷ Српски фризерски салон Душана Бугарина у Темишвар-Граду налазио се преко пута Војне болнице, а ресторан „Касанић“ код старог Шпилура.⁵⁴⁸ Рибарница „Код Радића“ налазила се у предграђу Фабрика у Нађ Телтеш улици на броју 25.⁵⁴⁹ Коста Антоновић држао је посластичарску радњу у Фабрици у Главној улици.⁵⁵⁰ Дуванциница, трафика Александра Арсеновића, налазила се у Темишвар-Граду „вис а вис“ „Кронпринца“, ресторан код чика Илије такође у Темишвар-Граду, а кројачка радња Јулке Стојановић у Принц Евгеније улици на броју 11.⁵⁵¹ Филип Губић држао је гостионицу „Три руже“ у Темишвару.⁵⁵² Велимир Петковић, воскар, имао је радњу у Фабрици, а Михајло Вујовић држао је официрску „Касину“.⁵⁵³ Средином јуна 1919. године

---

⁵⁴³ *Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 2; *Слога*, бр. 62, Темишвар, 25. фебруар 1919, стр. 4.

⁵⁴⁴ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4; Зоран Марков, Николета Демиан, *Франц Бранислав Мирчетић*, 109.

⁵⁴⁵ АЈ, Делегација, Ф. 3, 19. августа 1919. године

⁵⁴⁶ *Слога*, бр. 13, Темишвар, 25. (12.) децембар 1918, стр. 3; *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4.

⁵⁴⁷ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 4.

⁵⁴⁸ *Слога*, бр. 43, Темишвар, 2. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 4.

⁵⁴⁹ *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 4.

⁵⁵⁰ *Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 4.

⁵⁵¹ *Слога*, бр. 46, Темишвар, 6. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 4; *Слога*, бр. 60, Темишвар, 22. фебруар 1919, стр. 4.

⁵⁵² *Слога*, бр. 81, Темишвар, 19. март 1919, стр. 4.

⁵⁵³ *Слога*, бр. 125, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 2.

лист *Слога* донела је вест да се Србин из Ужица, Срета Неагић, преселио из Официрске касине у Хотел „Мали Бристол“ на Лошонци тргу и тамо отворио своју ћевабџиницу.⁵⁵⁴

Лист *Слога* сведочио је и да су се у Темишвар за време „српске окупације“ вратили и они који су одатле били „одгани из различитих политичких и економских узрока“. Како је писао лист, „сада када су управо економски услови били бољи за живот“ у овом граду, осећао се живи покрет међу свим Србима Темишварцима, а нарочито међу млађима који су желели „да надокнаде оно што се изгубило под туђом управом“.⁵⁵⁵ На страницама листа *Слога*, неколико месеци након уласка српске војске у Темишвар, инсистирало се на томе да се у граду и његовој околини види напредак и у стандарду живота, односно да се „на све стране ради, зарађује, тргује“. Писано је да су кафане „препуне“, а да у позоришту и биоскопима „једва човек може добити места“.⁵⁵⁶ „Осећа се просто, да овај народ има новаца, да је богат и безбрижан“, писала је *Слога*. Поново да би се истакао значај српске војске за ослобођење Темишвара, а онда и за увођење српског империјума, уредништво листа *Слога* пита те многобројне трговце и богаташе свих народности, посетиоце кафана и разних локала за уживање, ко им је створио могућност да мирно и у задовољству проводе своје дане. Уредништво је додало „...Зар би лепи Темишвар могао живети својим данашњим безбрижним животом да није Срба који су у Темишвар дошли и да није српског војника на демаркационој линији који на мртвој стражи бди над мирним сном овдашњих грађана?!“ Уредништво је поручило и да би грађанство Темишвара требало јасно да манифестује своју захвалност и љубав према српском војнику који им је повратио мир и штитио их од пљачкаша. У првим бројевима који су се штампали у штампарији браће Чендеш, писало је да и други народи који живе у Темишвару поред Срба „могу „сматрати за праву срећу“ што су под „окриљем српског победоносног и хуманог оружја“.⁵⁵⁷

Да су економске прилике у Темишвару биле повољне за време српског империјума, током априла 1919. године, писао је и новосадски лист *Јединство*, пропагандни орган Демократске странке, који је излазио у Новом Саду. „Више хиљада општинске и ерарске

---

⁵⁵⁴ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 2.

⁵⁵⁵ *Зашто је Банат наши?*, *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 1.

⁵⁵⁶ *Слога*, бр. 94, Темишвар, 3. април 1919, стр. 1.

⁵⁵⁷ У исто време у једном чланку у листу *Слога* видимо да се ипак и даље на улици или у трамвају у Темишвару могло чути погрдних речи о српској војсци и српској власти и због тога уредништво листа чак тоном који звучи као претећи пише да ако такви гласови не престану и ако се српској власти не призна оно „нашта смо стекли права, доћи ће крај стрпљењу“. (*Слога*, бр. 94, Темишвар, 3. април 1919, стр. 1.)

земље издато је под необично јефтин закуп, тако да су људи потребни земље, задовољени на начин који је одличан као метод у проналажењу пута којим треба решити аграрну реформу. Народ тако с мирним интересовањем и без тежње за превратом чека решење аграрне реформе“, писало је *Јединство* описујући ситуацију у Темишвару. Такође, овај лист је писао да у целој Тамишкој жупанији влада потпун ред, а да је једино саобраћај лош због недовољне количине угља.⁵⁵⁸ Знамо и да је због недостатка угља на неко време обустављена и железничка линија Темишвар - В. С. Миклуш, Валкањ, Жебељ и Чаково.⁵⁵⁹ Како је писао Милош Црњански, у Темишвару се налазила огромна Железничка станица, која је била већа од београдске и која се „црвенила као запаљено предграђе, и засипала све паркове гаром и димом“.⁵⁶⁰ На саобраћај у Темишвару, посебно на возаче фијакера жалио се и лист *Слога*. Поводом тога, упућен је и апел команданту места. Становништво Темишвара жалило се да су фијакеристи „немилосни“ и „да би путницима и кожу с леђа здерали“. Одбијали су да возе у одређене четврти, ноћу су наплаћивали изузетно велике цене, па би тако путнику од Железничке станице до темишварског предграђа Мехале наплаћивали педесет круна.⁵⁶¹ Саобраћај и проблеми око саобраћаја су се временом поправили, па је лист *Слога* нпр. јавио да су од 1. маја 1919. године и Панчевци имали директну везу са Темишваром.⁵⁶²

Међутим, иако је створена нова, пространа држава, која је, како је писао лист *Слога*, била јака и пуна будућности, постојао је проблем привредне природе. Услед четворогодишњег ратовања земља је била привредно исцрпљена. Разне су војске пролазиле Банатом, а „тешко земљи куда војска прође“. Колико је било жртава у људима, толико је било и велике материјалне штете, пљачке приватне и државне имовине. Како је такође писала *Слога* у једном од својих првих бројева, велики број појединаца и цела држава имали су пред собом задатак да почну изнова да стварају.⁵⁶³ У једном чланку каже се да је српски сељак у Банату једва дочекао да се „једаред извуче испод војне обавезе“ и оружје замени својим ратарским оруђем и да се лати својих домаћих послова и унапреди своју кућу. Међутим, сељаци у околини Темишвара имали су проблема да у томе истрају

---

⁵⁵⁸ *Јединство*, бр. 1, Нови Сад, 20. април 1919, стр. 1.

⁵⁵⁹ *Нова зора*, бр. 41, Вршац, 8. јун 1919, стр. 2.

⁵⁶⁰ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

⁵⁶¹ *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 2.

⁵⁶² *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.

⁵⁶³ *Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 1.

због лоших климатских услова. Њиве су биле поплављене и јесењи усеви су пропадали. Киша није престајала и сељаци нису могли да посеју кукуруз.⁵⁶⁴ У мају је јављено да су се Мориш и Тамиш излили из својих корита.⁵⁶⁵ „Кад наш ратар долази у ту невољу и кад он нема себе да издржи како ће бити онима који од њега живе, како ће бити трговцу? Како занатлији и у опште како ће бити индустријалцима? Како чиновницима и просветним радницима? Та сви они морају са ратаром заједно закукати јер је његова невоља и њихова невоља његова је глад и њихова глад“, питала се *Слога*.⁵⁶⁶

Колико је био важан привредни проблем за физички опстанак појединца и државе, исто толико је био важан и здравствени и морални проблем. „Велики број људи је у Великом рату, поред душевних мука, имало претурити и страховите физичке невоље. Штрапаци, назеби, нарочито гладовање у бежанији и логорима интернираних, неповољно су утицали на организам“, писао је лист *Слога*. Како је писало уредништво овог листа од изузетне важности било је и морално подизање народа. „Наш народ има лепе моралне и душевне особине: али сваки рат, нарочито дуг рат као овај, подивљава људе. Многи су били у ропству, под рђавим утицајима, многи се, услед промењених прилика у животу, одали пороцима. Све то ваља спасавати и изводити на пут“, писао је лист.⁵⁶⁷ „Основати антиалкохолно друштво по примеру таквих друштава у Србији“, било је једно од понуђених решења.⁵⁶⁸ Лист на српском језику писао је у одељку о хигијени и о болести алкохолизму и упозоравао да алкохол уништава крвне судове и слаби срце.⁵⁶⁹ Односно, на овај начин српски листови у југословенском делу Баната доносе прве вести о решавању тешкоћа нагомиланих услед ратних прилика, социјалних проблема, положаја ратних удовица и о збрињавању деце – тј. окрећу се свакодневном животу.

Колико су страдали мушкарци у рату и интернацији, толико су страдале жене и деца.⁵⁷⁰ Велики број деце је остао без родитеља и рођака. Лист *Слога* упозоравао је да је дужност државе, општина и хуманитарних друштава да „сву ту децу из целог Српства прихвате, физички одрже, морално подигну и од њих створе корисне грађане, јер на њима лежи будућност нашега народа“. Како је писао српски лист у Темишвару, требало је

---

⁵⁶⁴ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 1.

⁵⁶⁵ *Јединство*, бр. 20, Нови Сад, 16. мај 1919, стр. 2.

⁵⁶⁶ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 1.

⁵⁶⁷ *Слога*, бр. 10, Темишвар, 21. (8.) децембар 1918, стр. 1.

⁵⁶⁸ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.

⁵⁶⁹ *Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 3.

⁵⁷⁰ *Слога*, бр. 132, Темишвар, 22. мај 1919, стр. 1.

основати женске задруге, које би одмах преузеле бригу за многу сироту и незаштићену децу.⁵⁷¹

У исповестима Сретена Стојановића пронашли смо интересантан податак о Србима у Темишвару и једном њиховом представнику у тим тешким данима након Првог светског рата. Стојановић пише да су српски национални делатници, након што су у октобру 1917. године били амнестирани, код куће поред свих невоља затекли и велику активност. Радило се о привременом довођењу српске деце из сиромашних крајева у Банат. Деца су вођена у Велику Кикинду. Како се Стојановићу чинило, половина деце неће ни преживети до Кикинде. „Ја сам се и до Винковаца са њима шалио, чак смо и певали, али сам ипак веровао да ће то све да се лоше заврши јер су то била само тренутна буђења. Преварио сам се. Та мала деца, ти костури, били су и сувише жилави....“ Даље је Стојановић писао да су по доласку у Кикинду лепо дочекани, али да је међу Србима активистима дошло до расправе јер нико није хтео да прими најболеснију децу. „У кикиндској школи одржана је седница и ја сам тражио сву децу натраг, али је учитељ из Темишвара звао своју општину телефоном. Никад нећу заборавити онај час када је он, пред нама, спустио слушалицу и рекао да Темишвар прима сву децу која остају. Мислим да је ово био учитељ Терзин. Он је спасао животе онима што су већ на измаку. Мени је пао терет с душе, али ми је овај човек остао у сећању као прави човек“, сећао се Стојановић.⁵⁷² Ради се о Ђури Терзину, Темишварцу, члану српског Народног већа, представнику Срба из Темишвара на Великој народној скупштини у Новом Саду и из приложеног великом човеку.

У Темишвару је, и након доласка српске војске, било актуелно питање уточишта за сирочад. У Темишвару је од стране „Добротворне Женске Задруге“ 2. фебруара 1919. године образован „Одбор за заштиту југословенске деце“.⁵⁷³ За тај покрет загрејао се и дивизионар друштва генерал Ђорђе Ђорђевић и јавно је изјавио да ће он, као и војна власт, „свим својим силама потпомагати ово човекољубиво предузеће да би се што пре остварило“.⁵⁷⁴ Женска задруга, која је, како је писао лист *Слога* и пре и током рата свуда у припомоћ притекла и морално и материјално, организовала се да и она буде међу онима

---

⁵⁷¹ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.

⁵⁷² Сретен Стојановић, *Исповести*, приредила Дуња Симоновић Братић, Београд, 2014, 89-91.

⁵⁷³ *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 1-2.

⁵⁷⁴ И Срби из околине Темишвара, конкретан пример Срби из Варјаша, приређивали су забаве у корист сироте деце у Темишвару. Прикупљен приход са једне од таквих забава у фебруару 1919. године, у износу од хиљаду круна и двадесет динара, предат је Одбору за заштиту деце у Темишвару. (*Слога*, бр. 65, Темишвар, 28. фебруар 1919, стр. 3.)

који ће пружати помоћ сирочадима. И у најширим круговима у Темишвару владало је велико интересовање око спасавања сирочади.⁵⁷⁵ Дужност „Одбора за заштиту југословенске деце“ била је да припреми зграду у којој ће бити смештена сирота деца из Србије. Истог дана када је одбор основан, у „Официрској Касини“, приређен је матине са игранком на којем је „Главни Одбор Друштва за Заштиту Деце“ на челу са госпођом војводе Мишића и др М. Ђ. Поповићем одржано предавање под називом *О заштити наше деце*. Улазница за ово предавање представљала је добровољни прилог у корист сироте деце. „Друштво за заштиту југословенске деце“, како је писао лист *Слога*, до тада је организовало своје одељке у Београду, Битољу, Кавадарцима, Скопљу, Врању, Чачку, Крагујевцу, Шапцу, Црепаји, а уредништво листа надало се да ће ускоро и Темишвар ући у ред тих места.⁵⁷⁶ Одбор из Темишвара упутио је молбу „Друштву за заштиту југословенске деце“ у Београду да пошаље извесни број у Темишвар. Први такав транспорт пошао је из Београда 10. фебруара 1919. године, а деца су стигла у десет сати пре подне следећег дана. У Темишвару су их дочекали многи чланови и чланице одбора. Нарочито се за децу интересовао млади лекар Антоније Штрбић, који их је заједно са госпођом Пилић и доктором Исаковићем чекао још од 10. фебруара увече. Дочеку деце присуствовали су и господин Недељковић, госпођа Деметровић, госпођа Грујић, госпођа Торђански, госпођа Савета Недић, госпођа Станојевић, госпођица Јанковић, госпођица Терзин и многи други чланови друштва. Деца су одмах размештена.⁵⁷⁷ На седници „Добротворне Женске Задруге“, која је одржана неколико дана касније, 13. фебруара 1919. године, на дневном реду је било договарање како ће се радити око деце која су приспела из Београда. Чланови одбора били су упознати са правилима за заштиту југословенске деце и са упутствима која су добијена од београдског друштва за заштиту деце, а на седницу су позвани сви чланови Задруге да неизоставно присуствују. „Прикупимо се сви око сирочади да у колико је могуће заменимо њихове мајке и очеве!“, писао је лист *Слога*.⁵⁷⁸ И месец дана касније, на дневном реду седнице „Женске Задруге“ и „Одбора за заштиту деце“, одржаној 19. марта 1919. године, било је решавање о смештају деце у

---

⁵⁷⁵ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 2.

⁵⁷⁶ *Слога*, бр. 43, Темишвар, 2. фебруар 1919, стр. 3.

⁵⁷⁷ *Слога*, бр. 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 1-2.

⁵⁷⁸ *Слога*, бр. 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 2.

уточиште.⁵⁷⁹ На територији Баната, Бачке и Барање постојала су три државна дечија склоништа, и то у Суботици, Печују и Темишвару.⁵⁸⁰ Иако је штампа крајем априла писала да се одустало од дечијег уточишта и од српске гимназије, те да се „опет мртвим сном заспало“, поручивало се да „дипломатска гужва“ није могла бити „силнија од оне топовске“ мислећи се на разграничење са Румунијом.⁵⁸¹ О потрази за зградом за смештај сирочади српских ратника писано је и током маја 1919. године.⁵⁸²

Свакако, на свакодневни живот темишварских Срба највише је утицало присуство српских војника стационараних у граду. Војвода Петар Бојовић, командант Прве армије, када је вршио инспекцију својих јединица у Банату и Бачкој крајем 1918. и почетком 1919. године, по повратку из Баната обавестио је претпостављене да је српско становништво у Темишвару „одушевљено слободом коју је добило“.⁵⁸³ На Богојављење те године је у Темишвару приређена и велика војна парада.⁵⁸⁴ Лист *Слога* је пренео чланак немачког листа *Temesvárer Volksblatt* у којем је писало да се у Темишвару нико није могао начудити да су сви српски официри, у сваком погледу, излазили у сусрет сваком грађанину и указивали му „припадајућу част“.⁵⁸⁵ У чланку под насловом *Наша Војводина*, лист *Слога*, је писао и да је после векова патње српски народ успео себи да обезбеди коначну слободу када је српска војска дошла и у ове области. Уредништво листа истакло је да су ове територије биле насељне српским живљем, које се увек борило и бранило своју домовину од турске најезде, као и да су ове области за српски народ биле „груда земље и светиња“, а да је присуство српске војске залечило све ране које су задаване од стране оних, који су на њено тле „импортирали све народности а Србе требали“.⁵⁸⁶ Такође, поручено је да су српски војници ослободиоци и „рођена, једнокрвна браћа“, који нису слободу темишварским Србима донели само на хартији, већ да је то била „права слобода“.⁵⁸⁷ Милан Л. Поповић пише да је Михаило Полит Десанчић, иако већ у осамдесет и седмој години живота, свакодневно излазио у Темишвару и посматрао „весели живот“ из кафане

---

⁵⁷⁹ *Слога*, бр. 81, Темишвар, 19. март 1919, стр. 3.

⁵⁸⁰ *Записници привремених органа власти у Новом Саду 1918-1919*, 307.

⁵⁸¹ *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 1.

⁵⁸² *Јединство*, бр. 20, Нови Сад, 16. мај 1919, стр. 2.

⁵⁸³ *Банатски гласник*, бр. 156, Велики Бечкерек, 26. (13.) децембар 1918, стр. 1.

⁵⁸⁴ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 3.

⁵⁸⁵ *Слога*, бр. 13, Темишвар, 25. (12.) децембар 1918, стр. 1.

⁵⁸⁶ *Наша Војводина*, *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1.

⁵⁸⁷ *Рука руци*, *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 2.

„Палас“, окретао се за српским официрима, ословљавао их на улици, отварао дискусију са њима и евоцирао прошлост.⁵⁸⁸ Милан Николић, кнешки парох, у аутобиографији је записао да је долазак српске војске произвео „епохалну промену у српској души и животу“.⁵⁸⁹

У двадесет и другом броју листа *Слога*, опет у циљу да се на позитиван начин представе српски војници у граду, појавио се чланак под насловом *Карактеристика српског војника*, у којем се каже да је на темишварској пијаци тих дана један српски војник био код државних кола и товарио купус кад му је пришла једна старица, „мати нашег непријатеља“ – Мађарица, и затражила му једва разумљивим српским језиком једну главицу купуса. Очевидац, извесни Дикић, који је потписао овај чланак, пише да се војник сажалио и „на тренутак заборавио на свог непријатеља“ и пружајући јој главицу купуса рекао: „Твој син је моју мајку у њеној рођеној кући кундачио, глађу мучио и сваке слободе лишио, а ја ти ево донесох светлости, слободу и још ти дајем да једеш, да олакшам твој већ старачки тежак живот; а ‘освета је моја’, рече Господ Бог.“⁵⁹⁰

Да би представили свакодневни живот у Темишвару, али можда и да би поново указали на коректно понашање српске војске и на „незахвално понашање“ несрпског живља, лист *Слога* доноси и чланак под насловом *Разговори у Темишвару*. Сликвито се описује разговор у темишварској пивници у мају 1919. године између несрпских становника (из садржаја чланка се може закључити да су у питању Мађари). Један од њих, жалио се да се не може возити у трамвају јер су га „напунили страни војници“, мислећи на српске војнике. Говорио је да у трамвајима наводно није било места за становнике Темишвара који су плаћали карту, док су се војници „дабе возали“. „Треба им наплатити возарину, па се неби толико возали; од куда они имају права возити се бесплатно, а ми грађани морамо плаћати, сада чак и повишене цене?“. Једна од особа са којима је седео за столом наводно је одговорила да нема право да се жали, а друга да треба да се сети времена када је у Темишвару била немачка војска и када је исто тако било. „И они не плаћаху ништа за возњу и напунише трамвај. Имали германци споразум са нашом владом, да им се не наплати, на такав споразум имају и стране војске сада па се туде возају... Бејах као официр на бојноме пољу и Србији, па се вратих кући на одсуство.

⁵⁸⁸ Милан Л. Поповић, *Последњи дани Полита-Десанчића*, 118-119.

⁵⁸⁹ Љубомир Степанов, *Милан Николић (1888-1969), Живот и дело*, Темишвар, 2003, 22.

⁵⁹⁰ *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 2.

Дођем у Београд где морадох остати два дана. Изненадих се, када видех, да електрични трамваји раде. Наравно, да сам употребио трамвај, али се зачудих, што у колима видех само војна лица, а тек по неког цивилаша. Питам војника, кондуктера, зашто се трамвајем не служе цивилна лица? Добих овакав одговор: Трамваји су пуштени у саобраћај само за војна лица и она не плаћају ништа. Цивилна лица могу се возати само, ако зато добијају од наше полиције нарочите дозволе. Те дозволе сада само добијају цивилна лица, која су поверљива. Тек доцније беше дозвољена и српским грађанима возња на трамвајима без нарочитих полицијских исправа. Тако смо ми радили, док бејасмо господари у Србији. Будимо задовољни што тако они не раде.⁵⁹¹

Међутим, по Темишвару су се шириле и приче о лошем држању српске војске. Милан Петровић, повереник Народне управе, био је послат по тајном задатку да испита какво је одушевљење становништва Баната за плебисцит. Том приликом, школски надзорник Риста Свирчевић дао му је адресе неколицине Немаца и он их је све посетио. Од њих је Петровић сазнао за оптужбе против окупационих војних власти. Ове оптужбе су се, наводно, сваки дан препричавале у свим слојевима темишварског друштва. „Међу људима с којима сам говорио било је највише Немаца, онаквих који су се још осећали Немцима, али међу њима је било и Мађара, Јевреја, па и Срба, а сви су готово истим речима умели причати о сталним теревенкама виших па и командних официра окупационих трупа“, сећао се Милан Петровић. У питању су биле луксузне вечере са финим јелима, са ликерима, са најскупоценијим винима, токајцем и шампањцем, а заливали су се и столови и подови. Све то уз пијанчење, дерњаву, уз музику пијаних Цигана и уз сцене најодвратнијег разврата, уз разбијање флаша и чаша, прозора и огледала. Петровићеви саговорници су му све испричали до ситних детаља као да су присуствовали тим забавама. Рекли су му да су друштво српским официрима и војницима правиле барске даме и њихове љубавнице, које су пијане играле полунаге чак и по столовима. О пореклу новца који је плаћао све то су изнели: „Ни један воз, ни један вагон није се могао кренути с темишварске Железничке станице пре него што је власник робе платио војним властима таксу која је ишла на десетине хиљада круна. Осим тога знали су још и о другим сличним самовољним таксама, а које су у првом реду велики трговци и велики индустријалци морали плаћати окупационим војним властима.“ Петровићу је ствар

---

⁵⁹¹ *Слога*, бр. 132, Темишвар, 22. мај 1919, стр. 1.

била „више него сумњива“. Наиме, говорило се редовно само о српским официрима, а француски команданти су се спомињали „тек узгред или никако“. „Јасно ми је било да су све те приче лукаво измишљена средства једе добро смишљене антисрпске пропаганде, којој није било тешко наслутити изворе. Непрестално понављање исте лажи даје јој сугестивну моћ истине, а најтеже је борити се против подземних лажи“, реферисао је након свог повратка Петровић.⁵⁹²

Већ поменути јереј Милан Николић, парох у Кнезу, у једном писму упућеном Епархијској Конзисторији у Темишвару писао је да су „три српска сокола на овдашњој румунском забави, легитимирали румунске официре и једнога војника који су ради манифестације без исправа овде доведени“. Како је писао Николић, српски војници су се нашли увређени што Румуни нису дали да се свира и игра српско коло што је и био повод за инцидент. „И срећа да смо опет ми, овдашњи Срби, умирили српске војнике, те за нашу љубав су се повукли, иначе могло је бити и горе по њих...“, писао је.⁵⁹³

Крајем марта 1919. године Темишвар је добио новог команданта Коњичке дивизије, пуковника Бранислава Лонткијевића кога су Срби у Темишвару веома поштовали. „Симпатична појава команданта сваког задобија“, писао је лист *Слога*. Када је дошао у Темишвар, испред темишварских Срба команданта је поздравио Христифор Свирчевић, члан расформираног српског темишварског Народног већа, пожелевши му пријатно време у Темишвару. Рекао му је да се налази у крилу своје домовине, у срцу Војводине и пожелео му да Темишвар никад не остави. Командант је Србе Темишварце примио врло пријатно у својој канцеларији и захвалио се на лепим жељама, напомињући да је од дана јединства непрестално жудио да се врати овамо из Русије.⁵⁹⁴ Од уласка српске војске у Темишвар, 17. новембра 1919. године, командант места био је пуковник Петар Саватић, а

---

⁵⁹² Милан Петровић, *Банат*, 304-305.

⁵⁹³ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 28.

⁵⁹⁴ **Бранислав Лонткијевић** Свршио је генералштабну академију. У Балканским ратовима учествовао је као командант једног одељења, где је показао своју велику спремност. Као одличног познаваоца руских прилика српска Влада га је почетком Првог светског рата упутила у Русију као војног посланика. (*Слога*, бр. 92, Темишвар, 30. март 1919, стр. 2.) „Нарочито поздрављамо јуначкога команданта дивизије, коњичког пуковника г.[осподину] Брану Лонткијевића, као једнога од најобразованијих српских виших официра који је поред својих војничких дужности као војни аташе у Русији и својим дипломатским радом стекао неувелих заслуга за Српство!“, писао је лист *Банатски гласник* када се након евакуације Темишвара Лонткијевић са својим штабом пребацио у Велики Бечкерек. (*Банатски гласник*, бр. 155, Велики Бечкерек, 31. јул 1919, стр. 1.)

Темишварци су се, како је писао лист *Слога*, и њиме дичили.⁵⁹⁵ Он је на свом одласку даровао хиљаду круна Темишвару да се тим новцем помогну сироте удовице и њихова сирочад. „То ће наша варош упамтити и увек ће г.[осподина] Саватића са лепом похвалом спомињати“, писао је темишварски лист. Јован Вељковић, рођени брат министра Воје Вељковића, постављен је за команданта места Темишвара 19. маја 1919. године. „Правичност, истрајност и љубазност Јована Вељковића је у опште позната, те је за Темишвар збиља част што добива оваквог месног команданта“, говорили су темишварски Срби о свом новом команданту.⁵⁹⁶

А онда, у једном тренутку, делује да се у српској штампи више није писало како је српски живаљ у Темишвару одушевљен слободом коју му је донела српска војска. До темишварских грађана су све чешће долазиле вести да ће се овај град жртвовати у име пријатељства са Краљевином Румунијом. Већ почетком марта 1919. године српско становништво Темишвара увидело је да постоји могућност да не припаду Краљевини СХС. „Ми видимо да се око нас вију стари мрки облаци, баш као и пре овога суровога рата у коме смо толико патили. Ми видимо да многима годи продужење старога живота. А хтели бисмо да видимо нешто друго, нешто што је реално и ново... Перо наше слабо је да опише сав бол, што осећамо кад ово морамо писати, јер је нација наша свагда за племенитим жудила, желећи да уједини своје раштркано племе. Те њихове жудње нико неће да разуме“, писало је у једном чланку у листу *Слога*.⁵⁹⁷ „Глас за гласом све црњи и црњи долази из Париза о дрском мешању мародерских Румуна за ову скупу грудву српске земље, о безочним претензијама њиховим на ову српску дедовину, а за чије ослобођење, ни у прошлости ни у садашњости, нема та готованска вера ни трунке од заслуге.“⁵⁹⁸ Још средином априла, новосадски лист *Јединство* је описивао, а верујемо да је то донекле и била стварна слика, да се српски свет у Темишвару под утиском контроверзних гласова држао „врло резервисано“ и што је још важније да више није имао воље „да у таквој неодређеној и тешкој атмосфери спроводи било какву националну акцију“.⁵⁹⁹ Кроз штампу, становништво Баната је оптуживано да је „пасивно“ и „тако мртво“ и да је „та опћа болест и манија“ толико овлада да је постала озбиљна опасност за друштвени и

---

⁵⁹⁵ *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 2.

⁵⁹⁶ Исто

⁵⁹⁷ *Слога*, бр. 72, Темишвар, 8. март 1919, стр. 1.

⁵⁹⁸ *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 1.

⁵⁹⁹ *Јединство*, бр. 1, Нови Сад, 20. април 1919, стр. 1.

национални живот.⁶⁰⁰ Чланак под насловом *Какви смо* донео је вршачки лист, а лист *Слога* пренео га је својим читаоцима у Темишвару и околини. Између осталог, у овом чланку стоји и да није друштво у целини криво што је „као у неком мртвилу“ – него да су криви „просвећени појединци који не виде што им је радити“. „Непознавање својих дужности је најфаталнија чињеница која се нама већ толико година свети па се ево и данас наставља без обзира на спољашње прилике које уветују сасвим нов живот. Али у нас се о свему томе не води озбиљно рачуна. Наша интелигенција васпитана у страном духу није нашла ни времена ни начина да се и самостално образују у националном правцу. Домаћег васпитања није имала а и што га је имала беше ућуткано под утицајем јаке и насртљиве ‘мађарске културе’. Отпорнога духа није било. Мислите ли, драги читаоци да се ово неби могло применити и на Темишвар?“, питало се уредништво листа *Слога*.⁶⁰¹ Јереј Милан Николић је у једном писму упућеном Епархијској Конзисторији написао да је „за време српске окупације“ са осталим српским националним делатницима пазио и на најмањи корак и са свих страна га добро размотрио пре него што би га учинио, само да се свету, а посебно не Савезницима не замери. „То смо у толикој мери претеривали, да смо више пута сами себи пребацивали да смо мекушци“, сећао се Николић.⁶⁰²

Србе у Темишвару мора да је узнемирила вест да је у суботу, 17. маја 1919. године, у једанаест сати, румунска војска ушла у Арад, који се налази на мање од шездесет километара удаљености од Темишвара. „Командант румунских трупа пуковник Мирици предузео је одмах империју. Он је изјавио, да су румунске трупе дошле, да сва подручја, која су настањена Румунима, присаједине Румунији.“⁶⁰³ Неколико дана касније, 23. маја 1919. године улице Лугожа биле су украшене румунским заставама.⁶⁰⁴ Поменути Антоније Штрбић, који се налазио у Темишвару у то време, за вршачки лист *Нова зора* је писао: „И паде ми са тугом на срцу мисао о нерешеној судбини наше војвођанске престонице, бисерног Темишвара.“⁶⁰⁵

Стеван Бугарски у својој монографији *Српска периодика на тлу данашње Румуније* истиче да је „дакле, све одоцнило“, јер као да су до тада утицајни Срби у Темишвару

---

⁶⁰⁰ *Нова зора*, бр. 28, Вршац, 24. април 1919, стр. 1.

⁶⁰¹ *Нова зора*, бр. 25, Вршац, 13. април 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 2.

⁶⁰² Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 26-27.

⁶⁰³ *Јединство*, бр. 25, Нови Сад, 22. мај 1919, стр. 2.

⁶⁰⁴ Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, 137.

⁶⁰⁵ *Нова зора*, бр. 45, Вршац, 22. јун 1919, стр. 1.

„имали пречих брига“, што смо такође могли да пратимо на страницама листа *Слога*. Они су у Темишвару „србовали“, у новинама су се хвалили како су прославили крсну славу, како је Темишвар „српски“.⁶⁰⁶ „Маса ће себи пребацити своју пасивност приликом одбране наших претензија“, упозораваће касније Федор Живковић, сарадник листа *Слога*.⁶⁰⁷ Још раније овај лист је писао да је проблем у томе што су многи Срби у Темишвару толико малаксали да „као да не знају на коју би страну“.⁶⁰⁸ Из истих разлога, Танасије Костић се бојао за Темишвар и за његову улогу за те крајеве: „Биће тегобно. Мораће проћи бар генерација-две, док не постане оно што треба. Свет се уживео у бивши владајући систем, научио се понизности, тиранија је над њим држала песницу. Тешко је појмити, после таква стања, шта је то слобода, шта је братство и једнакост. Демократија!... то је апсолутно страно за онога, који је васпитан да љуби и ону руку, која га бије...“⁶⁰⁹ И Андреј Митровић, иако то није био предмет његовог истраживања, приметиће да се велики проблем састојао у томе што део становништва још није имао пробужену националну свест у овом историјском тренутку.⁶¹⁰

Српска штампа, која је излазила у Темишвару за време провизоријума, имала је велики утицај на јачање националне свести и на свакодневни живот Срба. Стеван Бенин је 4. јула 1919. године изјавио да је „Југословенски Пресбиоро“ у Темишвару као центар југословенског новинарско-агитационог рада у Банату био спреман да приступи организовању целокупне штампе у српском Банату. Бенин је рекао и да је штампа била не само израз јавног мњења, већ и регулатор тога мњења и да је као таква била у стању да чини огромне користи ако се налазила у рукама способних и родољубивих људи, а исто тако да је могла опасно да оштети интересе отаџбине ако се налазила у рукама неспособних и несавесних људи.⁶¹¹

Ми не можемо да споримо да је штампа драгоцен историјски извор чак и када је она очигледно израз лојалности једној страни.⁶¹² Свесни смо и да треба бити обазрив и критички радити на оваквој врсти извора, али како је циљ ове докторске дисертације да

---

⁶⁰⁶ Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, 216.

⁶⁰⁷ *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

⁶⁰⁸ *Слога*, бр. 47, Темишвар, 7. фебруар 1919, стр. 1.

⁶⁰⁹ *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 2.

⁶¹⁰ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, V.

⁶¹¹ АВ, Горонталско-тамишка жупанија 1918-1927, Ф. 77, кут. 85.

⁶¹² Јован Пејин, *Штампа о Србима у Банату 1917. године*, Србија 1917. године (зборник радова), Београд, 1988, 96.

покаже како су Срби у Темишвару доживели разграничење Краљевине СХС са Румунијом, наше није било само да утврдимо да ли је неки податак који је донела српска банатска штампа поводом ситуације у Темишвару заиста истинит, него шта је тиме српска штампа желела да постигне. Наш циљ је био да прикажемо како су Срби у Темишвари размишљали, како су се осећали и шта су делали. Штампа нам је тако послужила као одраз једног времена, а представила нам ставове темишварских Срба и њихов свакодневни живот, као и проблеме са којима су се сусретали у периоду, за њих – на историјском раскршћу.

1. 5. Културни живот Срба у Темишвару⁶¹³

*До сад смо имали Обилиће на бојном пољу, од сада ћемо их гледати на културном.*⁶¹⁴

Након завршетка Првог светског рата штампа је писала да се у крајевима које је српска војска запосела осећало „живље кретање Српства“. Националне раднике назива „Србима на мртвој стражи“, који су се до тада ретко истицали јер нису смели да се баве културним радом, или пак да су се „у мору туђинства били изгубили“.⁶¹⁵ По листу *Слога*, било је време то „успавано Српство пробудити“ и то тако што би му се основало певачко друштво, соколско друштво, српска читаоница и земљорадничко друштво по узору на таква друштва која су већ постојала у Краљевини Србији. Такође, мисао је била да са радошћу и са лепим, одушевљеним дочеком српским војницима Срби у Темишвару нису своје одужили. „Докле год не упознамо историју нашу и ослободитеља наших, обичаје народа нашега, дотле нисмо свесни Срби и нисмо их достојни“, писало је уредништво овог листа.⁶¹⁶ Милан Кашанин је за лист *Јединство* писао: „Кад већ немамо дипломатију која би била на висини свога задатка и која би била достојна дела наше војске, онда нам је дужност да културом целог народа прибавимо себи угледа и поштовања на страни. А пошто се култура не ствара за дан ни за годину дужност нам је да радимо много, устрајно и дуго. Онда ће бар наши потомци живети сретније, ако ми не будемо могли.“⁶¹⁷ У Темишвару је требало одржавати поучна села, на којима би се из историје научило о, како је писано, славној српској прошлости, као и о жалосним данима и узроцима тих жалосних дана.⁶¹⁸ Новоосновани лист на српском језику позвао је просветне раднике, свештенике, учитеље, бележнике, трговце и омладину да се уједине и отпочну просветни рад. Поручено је да им на свом путу не може стати „мађарски шовинизам са угњетавањем не дајући им просторије или пак саму дозволу“. „То српске власти неће чинити“, поручио је

---

⁶¹³ Ово поглавље, у извесној мери, објављено је у научном раду аутора дисертације под насловом *Културни живот Срба у Темишвару за време српске власти након великог рата*. (Јована Касаш, *Културни живот Срба у Темишвару за време српске власти након великог рата*, Култура Републике Србији и Срба у Румунији (зборник радова), Београд, 2020, 36-59.)

⁶¹⁴ Говор Илије Белеслијина, потпредседника српског Народног већа, одржан 31. децембра 1918. године на дочеку Нове године у Темишвару (*Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2)

⁶¹⁵ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.

⁶¹⁶ *Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

⁶¹⁷ *Јединство*, бр. 109, 14. септембар 1919, стр. 1.

⁶¹⁸ „5-ар +-ћ“, *Отпочните просветни рад*, *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.

лист *Слога*.⁶¹⁹ И заиста, порадило се на обнављању српских културних установа, певачких и добротворних удружења, на поновном прикупљању чланства.⁶²⁰ Илија Белеслијин, потпредседник темишварског српског Народног већа, на прослави „прве Нове године у ослобођеном Темишвару“, изјавио је да су Срби до тада имали „Обилиће на бојном пољу“, а да ће их од тада имати на културном.⁶²¹

„Ми знамо целу светску историју, само свога народа не. Ми знамо много о Раконци Ференцу, али о Обилићу, Југ-Богдану, о Хајдук Вељку тим мање. Ми познајемо Гетеа, Ибзена и Толстоја, читамо Шилера, гледамо Ростена, Молијера и Шекспира, али о својим песницима, о Вуку Караџићу, о Бранку Радичевићу, о Змај-Јовану појма немамо“, обраћало се уредништво листа *Слога* Србима у Темишвару, а посебно омладини српској.⁶²² „На ноге сад Срби браћо! На посао! Оснивајте друштва, ђачка, омладинска занатлијска, трговачка и приређујте из дана у дан разна корисна, стручна предавања али не заборавите да сад из историје живом речју обавестите свој народ, своју децу, ко је био Милош, ко Марко, ко цар Душан а ко Кара-Ђорђе и Карађорђевићи, који су Србима Душаново царство обновили“, позивао је лист.⁶²³ Наметало се мишљење да је потребно основати једно омладинско удружење. „То удружење би позвано било, да нас светлости приведе, да се у крилу његовоме скупљамо и помоћу декламовања, песама, предавања и читања колико толико усавршимо. Позвано би било, да из душа наших и срдаца наших искорени страни дух и да нас привикава на победоносну демократију и тиме спрема за живот... Мало нас Срба има, и то се не познаје, незна једно за друго и тако се изгубисмо у огромној већини других народности. Сада када су нам руке одрешене, сада оно можемо говорити и радити, шта хоћемо, где хоћемо, сада треба да уграбимо прилику без оклевања, без премишљања лепо и одважно“, стоји у чланку под насловом *Срп. Омладини Темишварској*.⁶²⁴

Културна удружења:

„**Коло Младих Срба**“ које је основано у Темишвару у време провизоријума између српске и румунске власти, постало је важан културни чинилац захваљујући предавањима

---

⁶¹⁹ „5-ар +-ћ“, *Отпочните просветни рад, Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.

⁶²⁰ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 363-366.

⁶²¹ *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2.

⁶²² *Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

⁶²³ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 1.

⁶²⁴ *Срп. Омладини Темишварској, Слога*, бр. 12, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 1.

– селима и драмском програму које је организовало. Лист *Слога* га је сматрао претечом свих других културних покрета које је у Темишвару требало основати како би, између осталог, пропагирали политику присаједињења Баната Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.⁶²⁵ „Коло Младих Срба“ неговало је националну културу и будило је српска осећања код грађана, посебно омладине.⁶²⁶ Председник друштва био је др Јован Савковић, темишварски адвокат и члан српског темишварског Народног већа, а секретар на једној од седница Новак Грујић, сарадник листа *Слога*.⁶²⁷ Седнице, на којима се договарало о раду друштва и о употреби прихода добијених са дотадашњих предавања друштва, одржавале су се у просторијама уредништва *Слоге*.⁶²⁸ У чланку у којем су се објашњавали циљеви, рад и стварање „Кола Младих Срба“ пише: „После робовања, после тешких учмалости, наступило је доба рада, доба живота. И наша темишварска омладина, видевши се ослобођеном, отпочиње живот...“⁶²⁹ Сазнајемо да је почетком 1919. године српска омладина прво мислила да оснује један мањи, ужи круг, у којем би се сама узајамно обучавала, али да се вођена великом амбицијом није тиме задовољила. Желевши да свој рад презентује ширем броју становника, почела је да се просвећује и да просвећује.⁶³⁰

„Коло Младих Срба“ приређивало је предавања, која су имала поучно-забавни карактер. На њима су се као говорници ређали угледни Срби, који су у то време живели у Темишвару, попут председника, Јована Савковића, али и Стевана Бенина, шефа „Југословенског Пресбирора“ у Темишвару. Велику част овом темишварском друштву указао је и темишварски епископ др Георгије (Летић) када је присуствовао једном селу. Села која је организовало „Коло Младих Срба“ посећивао је и генерал Панта Грујић, командант Коњичке дивизије, као и пуковник Бранислав Лонткијевић и многи други српски официри. Дванаестом селу присуствовала је и госпођица Денкин, за коју је лист *Слога* писао да је вођа енглеске мисије која се тада налазила у Темишвару.⁶³¹ Лист *Слога* је писао и да су добра воља, жеља и труд људи који су учествовали у раду „Кола Младих Срба“ и помогли „око прикупљања Српства“ достојни „највеће хвале“.⁶³² Душан Васиљев,

---

⁶²⁵ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1.

⁶²⁶ Љубивоје Церковић, *Срби у Румунији*, 365.

⁶²⁷ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1; *Слога*, бр. 103, Темишвар, 15. април 1919, стр. 3.

⁶²⁸ *Слога*, бр. 103, Темишвар, 15. април 1919, стр. 3.

⁶²⁹ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1.

⁶³⁰ Исто

⁶³¹ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.

⁶³² Исто

песник, играо је улогу Панте у позоришној представи „Шаран“ Јована Јовановића Змаја на једном од села, а сарадник листа *Слога* прокоментарисао је да се Васиљев у тој улози показао енергичним, какав је био и у свим другим пословима које је обављао при раду „Кола“. У истој представи играла је и госпођица Б. Лазаревић, али и госпођица Бајић, која је тада већ била позната по својим улогама у представама које је приређивало „Коло Младих Срба“. „Омладинци све више добијају полета за рад, кад виде да се сви интересују о њиховој акцији. Та њихова акција је далеко од сваке партијске или шовинистичке политике. Они само хоће да створе могућност за међусобни рад и споразумевање како би једнога дана то уродило добрим плодом“, закључио је лист *Слога*.⁶³³

Деловање српске омладине није утицало само на становнике Темишвара, него и на околину, па су је из околних места звали да и тамо прикаже извесне делове својих дотадашњих програма.⁶³⁴ „Коло Младих Срба“ одазивало се позивима, што видимо на основу тога што је већ поменути Антоније Штрбић учествовао на другом селу „Зоре“ на Видовдан 1919. године у Вршцу са једном тачком. Најављен је као рецитатор и миљеник темишварске публике и срдечно је дочекан.⁶³⁵ У Вршцу је као гост „Коло Младих Срба“ из Темишвара извело позоришни комад „Робовање“ Милоша Станојевића са „изврским допадањем“. ⁶³⁶ Како је писао лист *Нова зора*, господин Штрбић се нарочито истакао у својој улози. Вршачки лист је том приликом „Колу Младих Срба“ пожелео много успеха у даљем раду и истакао да су се „дивно показали у Вршцу“. ⁶³⁷

„Коло Младих Срба“ је до евакуације српске војске из Темишвара приредило дванаест села.⁶³⁸ Лист *Слога* помагао је акције друштва најављујући их. „Темишвару збиља служи на част што има такве своје синове, који знају да чувају и бране српску реч. Исти Темишвар је од увек био центар Баната, па ће он то и у будуће бити, јер будући српски нараштаји траже да се у овом старом српском месту увек чује српска песма и српска реч. „Коло Младих Срба“ је на томе радило и у будуће ће радити... А ми ћемо га сви и даље помагати да врши свој благотворни утицај“, поручио је једини лист који је у то

---

⁶³³ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.

⁶³⁴ Исто

⁶³⁵ *Нова зора*, бр. 43, Вршац, 15. јун 1919, стр. 2.

⁶³⁶ *Панчевац*, бр. 11, Панчево, 29. јун 1919, стр. 6.

⁶³⁷ *Нова зора*, бр. 48, Вршац, 13. јул 1919, стр. 2.

⁶³⁸ Друго село „Кола Младих Срба“ одржано је 9. фебруара 1919. године, треће 16. фебруара 1919, четврто 23. фебруара 1919, пето село 9. марта, шесто 16. марта, седмо 23. марта, осмо 30. марта, девето село 6. априла, а дванаесто село 11. маја 1919. године. (Периодика листа *Слога*, БМС)

време излазио на српском језику у Темишвару.⁶³⁹ Како се у Библиотеци Матице српске чува непотпуна периодика овог листа, који је доносио извештаје са села, немамо податке са свих одржаних. Из каснијих бројева сазнајемо да је прво село доживело потпуни неуспех – и материјални и морални.⁶⁴⁰ Упркос томе, „Коло Младих Срба“ одлучило је да приреди и друго село. Утицајни Срби у Темишвару надали су се да ће се грађанство овом другом предавању многобројно одазвати, а Србима и Српкињама је поручено да дођу на село јер им је то налагала „дужност српска“.⁶⁴¹ Треће село најављено је речима: „Срби и Српкиње посећујмо српска села. Окупимо се сви, састајмо се у недељу после подне и демонстрирајмо у што већем броју нашу националну свест.“⁶⁴² Међутим, како је писао лист *Слога*, ни друго ни треће предавање није одмакло даље по успеху од првог, али српска омладина у Темишвару није губила ни вољу ни снагу. На одступање се није ни помишљало. „Гураћемо напред, па макар нам се цео Темишвар, цео Банат ругао“, говорио је темишварској омладини Душан Васиљев. Друштво тада смело приређује четврто и пето село која су постигла мало већи успех.⁶⁴³ На шестом селу посета је била велика, па се могло закључити да „Коло Младих Срба“ све више задобија терен и нагло напредује. Пажња коју су добијали од становника Темишвара одушевљавала је српске омладинце и они су и даље неуморно радили на започетом послу. Посебно их је радовало што су њихова села почели посећивати и они који су „јакo запослени“, и они који су раније радије ишли у биоскоп уместо на села, и они који су долазили само у, како је речено, изванредним приликама. „То је добар знак, то је знак наше националне свести!“, коментарисало је уредништво листа *Слога*.⁶⁴⁴ Милош Станојевић, главни и одговорни уредник овог листа, потписао је у то време један чланак у којем је изнео да је имао прилике да разговара са извесном госпођом из Темишвара, Српкињом, која му се правдала да није могла да посећује села и поучна предавања, јер се у њеној кући „негује спорт“ – нарочито зими, када њена породица одлази на клизање на леду. За њу Станојевић каже да није једина особа која је тако мислила и радила у Темишвару. „Често смо имали прилике да видимо младиће који ће нам рећи: Па шта имам ја ‘фајде’ ако баш и користим народу.

---

⁶³⁹ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1.

⁶⁴⁰ Исто

⁶⁴¹ *Слога*, бр. 47, Темишвар, 7. фебруар 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 3.

⁶⁴² *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 3.

⁶⁴³ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1.

⁶⁴⁴ *Слога*, бр. 92, Темишвар, 30. март 1919, стр. 3.

То је ваљда најжалоснија појава код наше просветне омладине“, писао је Станојевић.⁶⁴⁵ Међутим, након деветог села лист *Слога* је могао да констатује да је овом друштву пошло за руком да оствари свој циљ да се села редовно бар једном недељно одржавају. „Моралан успех је заиста огроман – скупљене Србе видети на таком месту, где се српски дух, српска идеја, српска уметност шири...“, писао је лист *Слога*.⁶⁴⁶ Десетим селом „Коло Младих Срба“ обележило је и свој први мали јубилеј. „...Ту видимо да улаже све што може, да улаже вољу, снагу, живот. Доживљава комплетни успех“, писао је лист *Слога*.⁶⁴⁷

Садржај програма који је одржан на првом селу „када су зидови зујали од страховите празнине“, није нам познат, али знамо да је на другом селу, између осталих, своје предавање под насловом *Преглед нашег ратовања* одржао и господин М. С. Арсеновић, српски новинар, који је у то време боравио у Темишвару као српски ратни дописник. На трећем селу говорио је професор Милош Станојевић и то о филозофији српског гуслара.⁶⁴⁸ Већ поменути председник друштва, др Јован Савковић, је на петом селу одржао предавање под називом *На прагу новог доба*.⁶⁴⁹ Савковић је нагласио да је великим светским превратом већи део српског народа у Војводини „истргнут срећно из загушљиве атмосфере, где је већ био у опасности да подлегне“. По Савковићу, српски народ је почетком 1919. године био ослобођен и политички и духовно и културно и био је доведен пред једно ново велико светло доба своје културне историје. „Када се рат завршио и мукла топовска и пушчана паљба и када је мач враћен у корице наш народ стоји пред једном новом ером, ером духовнога и културнога рада и полета“, рекао је Савковић.⁶⁵⁰ На селима је учествовао и господин Живојин Дачић из Београда. На деветом селу, Стеван Бенин, шеф „Југославенског Пресбирора“ у Темишвару, говорио је о руским ауторима и њиховим драмама.⁶⁵¹ На дванаестом селу предавање је одржао господин Динуловић,

---

⁶⁴⁵ *Слога*, бр. 83, Темишвар, 21. март 1919, стр. 2.

⁶⁴⁶ *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 3.

⁶⁴⁷ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1.

⁶⁴⁸ *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 3; Нека од предавања Милоша Ст. Станојевића објављена су у виду књиге у марту 1919. године у Темишвару. Целокупни приход од продаје био је намењен у добротворне сврхе. *Српска Жена, Три Русије, Философија Српског Гуслара, Социологија Доситеја Обрадовића, Вукова Омладина, Нова Наука* само су нека од предавања која су објављена. (*Слога*, бр. 89, Темишвар, 28. март 1919, стр. 3.)

⁶⁴⁹ *Слога*, бр. 103, Темишвар, 15. април 1919, стр. 1-2.

⁶⁵⁰ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1-2.

⁶⁵¹ *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 3.

секретар српске позоришне дружине, која је у скорије време требало да гостује у Темишвару. Динуловићево предавање носило је наслов *Народност и позориште*.⁶⁵²

Народна српска музика играла је велику улогу на селима „Кола Младих Срба“. На другом селу најављено је да ће свирати један део Краљеве Гарде са две пијесе. Међутим, Музика Краљеве Гарде морала је тада да отпутује у Вршац, па је уместо ње свирало Омладинско тамбурашко друштво „Војводина“.⁶⁵³ **Дилетантско тамбурашко друштво „Војводина“** основано је 29. јануара 1919. године у Темишвару. Председник је био Стеван Радић, а за почасног председника изабран је парох Илија Белеслијин, потпредседник српског темишварског Народног већа. Тамбурашко друштво је себи ставило у циљ неговање и ширење српске песме и објавило да ће радо учествовати у многим добротворним забавама.⁶⁵⁴ Овај тамбурашки збор је на другом селу „Кола Младих Срба“ извео „Српски марш“ и друге српске народне песме као што су „Сунце Јарко“ и „Голубице бела што си невесела“.⁶⁵⁵

На поменутом другом селу отпевана је песма „Кад сам био на твом гробу“, коју је извела Мара Крајован. Зора Брашован отпевала је песму „Јапан“, а на клавиру и виолини су је пратили Љ. Ајвас и Ђ. Дуцић. На петом селу певала је госпођица Терзин, која је заједно са господином Николићем, катихетом, учествовала и на седмом селу „Кола Младих Срба“.⁶⁵⁶ Зора Брашован и госпођица Недељковић су песмом и рецитацијом допуњавале програм.⁶⁵⁷ „Циганску серенаду“ су на деветом селу извеле госпођице Јовановић и Теодоровић. Том приликом композицију „Горо моја“ отпевале су госпођице Мучалов и Петровић, док их је на клавиру пратила З. Сандић. Госпођица Павловић и господин Страјић вешто су приказали неколико модерних игара.⁶⁵⁸

На шесто село долази један јаки помагач – музика Моравске Дивизије. Како је писао лист *Слога*, на деветом селу као прва тачка програма била је музика Моравске Дивизије, „чије ванредне особине још од приређенога засебног концерта о св.[етом] Аранђелу прошле године познајемо“. Том приликом музика Моравске Дивизије интерпретирала је под вођством свог диригента Већеслава Нигла „три дивно, уметнички

---

⁶⁵² *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.

⁶⁵³ *Слога*, бр. 47, Темишвар, 7. фебруар 1919, стр. 3.

⁶⁵⁴ *Слога*, бр. 43, Темишвар, 2. фебруар 1919, стр. 3.

⁶⁵⁵ *Слога*, бр. 47, Темишвар, 7. фебруар 1919, стр. 3.

⁶⁵⁶ *Слога*, бр. 72, Темишвар, 8. март 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 91, Темишвар, 30. март 1919, стр. 3.

⁶⁵⁷ Исто

⁶⁵⁸ *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 3.

израђене и изведене пијесе“. Како је писао лист, ни диригент ни остали чланови оркестра нису жалили труда који су потрошили док су се припремали за овај наступ.⁶⁵⁹ На десетом селу Срби у Темишвару чули су нови „Марш Срба, Хрвата и Словенаца“ од поменутог Већеслава Нигла, диригента Моравске Дивизије. На дванаестом селу „Кола Младих Срба“ уз пријатељско учествовање музике Моравске Дивизије програм је био следећи: избор одломака из оперете „Цигански Барон“ Јохана Штрауса Млађег, „Полка мазурка“ и избор одломака из „Народа“.⁶⁶⁰ Тада је П. Јосифовић на клавиру свирао мелодије Исидора Бајића. На дванаестом селу певала је и госпођица Веновић.⁶⁶¹

На селима су учествовали и они најмлађи, најмлађа темишварска српска омладина. На петом селу рецитовао је Стеван Бебић, ученик првог разреда гимназије.⁶⁶² На деветом селу учествовала су двојица младих студената, Сима Марчалов и Л. Гађански. Уредништво листа *Слога* писало је да се нада да ће их чешће виђати на селима.⁶⁶³ На истом селу „Тата Рака слишава свог ђака“, шалу пуну хумора и смеха, изванредно су извели К. Завишић и Ђурица Јовановић. „Благо нама кад Јовановић и његова генерација прими на себе аранжирање села!“, писало је у извештају са деветог села „Кола Младих Срба“.⁶⁶⁴ На другом селу, „Сироче“ је декламовала Сида Крстоношић, Александра Бајић „Фантазију о љубави“, „Мртав витез“ и „Косовском орлу“, а на седмом селу рецитовала је Вида Бачарски и то „Српска војска приближује се Косову“ Јована Јовановића Змаја.⁶⁶⁵ Стојанка Весин рецитовала је, такође, Змајеву песму „Кад већ српска крвца тече“.⁶⁶⁶

Иако је свако село за које знамо било одржано у Темишвар-Граду, у сали „Касине“ или код „Кронпринца“ у Темишвар-Граду, недељом у послеподневним часовима, треће предавање „Кола Младих Срба“ изведено је у предграђу Темишвара, у Фабрици, што нам говори да се радило на томе да се и у предграђима шири српски утицај.⁶⁶⁷ На овом селу изведен је позоришни комад „Јазавац пред судом“ Петра Кочића.⁶⁶⁸ На седмом селу „Кола Младих Срба“ омладинци су приказали комад „Школски Надзорник“ Косте Трифковића и

---

⁶⁵⁹ *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 3.

⁶⁶⁰ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.

⁶⁶¹ *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 2.

⁶⁶² *Слога*, бр. 72, Темишвар, 8. март 1919, стр. 3.

⁶⁶³ *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 3.

⁶⁶⁴ Исто

⁶⁶⁵ *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 84, Темишвар, 22. март 1919, стр. 3.

⁶⁶⁶ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.

⁶⁶⁷ *Слога*, бр. 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 2.

⁶⁶⁸ Исто

„Глухо доба“, шаљиви комад у једном чину.⁶⁶⁹ На деветом селу приказана је аматерска представа „Издаје стан под кирију“ Светозара Ђоровића.⁶⁷⁰ На Ускрс 1919. године, „Коло Младих Срба“ приредило је велику свечану забаву. Том приликом приказан је Бранковићев позоришни комад „Мандарин“. Карте су се могле добити у дуванциницама Арсеновића у Темишвар-Граду и код Лазаревића у Фабрици.⁶⁷¹ Како је писало у извештају са десетог села, позоришни комад „Шаран“ Јована Јовановића Змаја изведен је „као да га изводе опробани глумци“.⁶⁷² На дванаестом селу приказана је представа „Султанов лек“.⁶⁷³

На други дан Духова, 8. јуна 1919. године, „Коло Младих Срба“ приредило је свечану забаву. Стеван Бенин, шеф „Југословенског Пресбириоа“, говорио је о теми за коју је лист *Слога* писао да је највише интересовала темишварске Србе. „И том приликом изразио је оно што сви силом осећаја својим осећамо, ону претњу, ону свету, свесну и заветну претњу, да дужни ипак никоме нећемо остати“, писало је у извештају са забаве. Његово предавање носило је наслов *Ново ропство*. После овог говора, који је „распалио све слушаоце“, уследило је рецитовање Мартице Матић, а госпођица Сифниос отпевала је неколико Бајићевих песама. М. Николић је постигао колосалан успех посебно са „Химном Срба, Хрвата и Словенаца“, а госпођица Бранковић пратила га је на клавиру. Мара Ђукић-Дима својом тачком је, како је писао лист *Слога*, крунисала своје дотадашње суделовање, а Штрбић је био засут белим, жутиим и црвеним ружама. Међутим, представа „Свекрва“ доживела је неуспех.⁶⁷⁴ У овој шаљивој игри у једном чину глумили су Здравко Ченекетић, Јованка Николић, госпођица А. Тарчуљ, Јулка Лазаревић, госпођа Н. Поповић и господин К. Петровић. Након забаве, одржана је игранка до зоре на којој је свирала изврсна циганска банда.⁶⁷⁵ На исти овај дан у Темишвару је одржан велики народни збор против румунских претензија.

„Коло Младих Срба“, културно друштво темишварских Срба, пре него што је „морало да избегне испред румунског насиља“, како је лист *Слога* објавио, на својој последњој седници решило је да дан 27. јул прославља сваке године са црним заставама у

---

⁶⁶⁹ *Слога*, бр. 83, Темишвар, 21. март 1919, стр. 3.

⁶⁷⁰ *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 3.

⁶⁷¹ *Слога*, бр. 103, Темишвар, 15. април 1919, стр. 3.

⁶⁷² *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 1.

⁶⁷³ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.

⁶⁷⁴ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 2.

⁶⁷⁵ *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2.

знак туге што је српска војска евакуисала Темишвар.⁶⁷⁶ „Коло Младих Срба“ је тако, заједно са војском, напустило Темишвар и преселило се у Велики Бечкерек.

Друго културно друштво основано још у 19. веку, у Темишвару, а које је за време трајања српског империјума ширило националну свест код Срба у овом граду, била је „Српска Певачка Дружина“. У другом броју листа *Гласник* из 1923. године каже се да је темишварска „Српска Певачка Дружина“ основана 1868. године већином од родољубивих Срба занатлија, да је једна од најстаријих певачких дружина у Банату уопште и да је више од половине века деловала на пољу ширења црквене и световне песме и на „гајењу српског братимства“.⁶⁷⁷ Иако основана раније, тек 20. марта 1869. године је званично отпочела своју културно-уметничку делатност када је најзад угарско Министарство унутрашњих послова у Будиму одобрило статут друштва.⁶⁷⁸ Сава Илић у својој монографији о хорovima у Банату пише да је оснивањем „Српске Певачке Дружине“ у Темишвару српска народна песма добила посебно обележје и постала ревностан поборник и мобилизатор српског и румунског живља у борби за национално, социјално, економско, политичко и културно ослобођење. „Српска Певачка Дружина“ је тако представљала резултат отпора целокупне српске и румунске јавности угарској власти и њеној политици. Српски и румунски радници, занатлије и интелектуалци у Темишвару, који су у своју средину радо примали и остале суграђане, борили су се кроз певачко друштво за социјална и политичка права. Књига Саве Илића показује и да су први српски хорovi у Темишвару и Банату били прогресивно оријентисана и отворена друштва којима није била својствена национална затвореност.⁶⁷⁹ Дејан Попов закључује да је оваква самостална установа са правним статусом умногом утицала на живот темишварских Срба следећих осамдесет година.⁶⁸⁰

Из књиге *Српски хорovi у Банату* сазнајемо и да се на страницама записника „Српског Певачког Друштва“ за период од 1868. до 1886. године говорило о постепеном

---

⁶⁷⁶ *Слога*, бр. 34, Велики Бечкерек, 20. фебруар 1920, стр. 1.

⁶⁷⁷ *Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 10. јануар 1923, стр. 14.

⁶⁷⁸ Сава Илић, *Српски хорovi у Банату*, 13.

⁶⁷⁹ Сава Илић, *Српски хорovi у Банату Српски хорovi у Банату*: прилог хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868-1944), Букурешт, 1978, 14; На списковима чланова хора налазе се имена и презимена и других националности, што потврђује да „Српска Певачка Дружина“ није имала скучен национални оквир. (Сава Илић, *наведено дело*, 22.)

⁶⁸⁰ Дејан Попов, *Мешовити хор Православне српске саборне цркве у Темишвару 1997-2017*, Темишвар, 2017, 13.

исељавању Срба из Темишвара, који су онда престајали да буду чланови „Друштва“. Такође, због политичких репресалија и „опште опалог моралног духа“, многи певачи нису редовно посећивали певачке часове, што је онда дало повода хоровођи Ј. Н. Кунсту да прекине певачке пробе.⁶⁸¹ Мото „Српског Певачког Друштва“ у Темишвар Фабрици, а који је написао Илија Белеслијин, гласио је: „*Лети песмо српска, чиста, моли спаса Исус Христа, да љубављу Србе споји, ма где били да су своји*“.⁶⁸² Белеслијин је још 23. марта 1900. године из Темишвара писао Тихомиру Остојићу да је тадашње српско певачко друштво као и „наше овдашње српство скоро умрло...“, али да се он са тиме није могао помирити јер, „кад умре парохије, не треба попа“.⁶⁸³ Писао је и да је на себе узео „ону најтежу задаћу Христовог сина - да подиже из мртвих“ и да му је то до тада полазило за руком. Са „мојим Швабама“ приказао је једну представу у Темишвару на Ђурђевдан 1900. године, припремао се да на јесен спреми концерт и један позоришни комад с певањем, а Тихомира Остојића је молио да му напише један нацрт концерта и да му саветује који велики комад с певањем да узме за представу.⁶⁸⁴

„Српска Певачка Дружина“ била је једно од првих аматерских певачких друштава основаних у Темишвару која су самостално делала на основу својих правила. Илић пише да она није настала спајањем већ постојећих црквених хорова који су певали у српским црквама у Темишвару, него под утицајем Уједињене омладине српске и њених напредних идеја.⁶⁸⁵ Негде око 1893. године долази до спора између две завађене стране у друштву. Иступањем приличног броја чланова из „Српске Певачке Дружине“ основана је „Српска фабричка црквена певачка дружина“. Почетком 1905. године поведена је акција за спајање ова два друштва, што није било лако остварити због вишегодишње завађености. И Милош Црњански је писао да су се српска певачка друштва у Темишвару, „која су се сваки дан оснивала нова“, међу собом страшно мрзела. Писао је и да су литургије певала ванредно, али са страшним акцентом. На фузионисању „Дружине“ највише су радили, посредујући у преговорима, парох Илија Белеслијин и учитељ Ђура Терзин, који су након завршетка Првог светског рата били угледни чланови српског Народног већа у Темишвару.⁶⁸⁶

---

⁶⁸¹ Сава Илић, *Српски хорови у Банату*, 25.

⁶⁸² РОМС, М. 12. 512

⁶⁸³ РОМС, 4. 372

⁶⁸⁴ Исто

⁶⁸⁵ Сава Илић, *наведено дело*, 14.

⁶⁸⁶ Сава Илић, *наведено дело*, 59-60.

Сава Илић пише да након спајања „новог“ и „старог“ певачког друштва 1906. године „Српска Певачка Дружина“ у Темишвару није забележила нарочите успехе у свом уметничком успону. Душан Берић, поменути учитељ Милоша Црњанског, постао је председник друштва почетком 1909. године. Берић је три године касније поднео оставку и за председника је изабран Христифор Свирчевић, школски референт. Свирчевић је био члан друштва од 1909. године.⁶⁸⁷ Хоровођа је и даље остао Ј. Водварик. Ако су председништва Берића и његовог претходника представљала прелазни период адаптације након спајања два хора у једно друштво, онда крајем 1911. и почетком 1912. године старе несугласице коначно постају потиснуте и приступило се озбиљнијој и садржајнијој активности са новом управом. Хоровођа Водварик је репертоар осавременио и учинио да извођење постане квалитетније.⁶⁸⁸

Августа 1912. године „Српска Певачка Дружина“ приредила је „врло успелу“ беседу са играчком у Чакову, а затим излет у околини Темишвара. Све је наговештавало да ће рад друштва кренути на боље. Међутим, услед избијања Балканског рата делатност друштва се знатно смањило. Тек почетком 1913. године оно постаје мало активније, али је убрзо настављено по старом све док неколицина „агилнијих чланова“ предвођени председником Свирчевићем и секретаром др Калиновићем нису почели да придобијају нове чланове да би оживели рад друштва. Ова је акција прилично успела, јер је у том периоду друштву приступило двадесетак певача и певачица. Са новим снагама у Темишвару је приређена беседа. Када је избио Први светски рат, због тадашње међународне ситуације „Српска Певачка Дружина“ одустала је од учешћа на првом певачком слету у Сомбору. Ускоро је друштво прекинуло рад све до краја 1918. године и распада Аустроугарске.

Скупштина одржана 6. децембра 1918. године представљала је крај скоро петогодишњег застоја рада „Српске Певачке Дружине“. При избору нове управе, председник је остао Христифор Свирчевић, а хоровође су тада биле Коста Николић, Дудин и Н. Александровић.⁶⁸⁹ На основу одборског решења од 7. фебруара 1919. године

---

⁶⁸⁷ Сава Илић, *Српски хорови у Банату*, 74.

⁶⁸⁸ Исто

⁶⁸⁹ Сава Илић, *наведено дело*, 75.

сазвана је скупштинска седница, на којој је било решено да се изабере сталан хоровађа и да се одржи прослава педесетогодишњице постанка друштва.⁶⁹⁰

Након уласка српске војске, у листу *Слога* објављено је да је темишварска „Српска Певачка Дружина“ отпочела свој рад. Пробе су се одржавале у Темишвар-Граду у просторијама Команде места на првом спрату (бивша Stabsgebäude), а прва таква проба одржана је 4. јануара 1919. године.⁶⁹¹ У току су биле припреме за светосавску беседу. Проблем се огледао у томе што су се певачи слабо одазивали, а још мање се уписивали за чланове помагаче. Такође, друштво није имало материјалних средстава и постојала је бојазан да ова дружина неће моћи одговорити свом задатку. Из тог разлога позивани су Срби из Темишвару да помогну. На пролеће, ово најстарије друштво требало је да прослави своју педесетогодишњицу и, како је написано, ослобођење у новој држави. „Зато Срби браћо уписујте се за чланове помагаче, а млађи нараштај нека похита за члана певача. Пре педесет година било је 102 члана помагача, а сада има једва неколико. Мало има и певача. Хвала нашој трговачкој омладини што се одазвала па певача има око 14, док певачица само 7 и ако је 50 било позвано. Дакле нижи се одазивају, а наше Српкиње, и наши Срби, школовани људи од положаја не. Ово смо приморани изнети, да господа и госпођице размисле и дођу до уверења, да ступајући у певачко друштво врше једну важну културну мисију, што им налаже српска дужност. Углед Српске Певачке Дружине није само ствар неколицине људи, него је то српска ствар, ствар свију нас овдашњих Срба и Српкиња и сви смо јој дужни помоћи. На крају постављамо питање, шта је у ово историјско доба лепше и потребније: да странци виде да се Певачка дружина овд.[ашња] састоји из неколицине чланова или да виде, да је то друштво импозантно и да су у њему заступљени сви сталежи народа нашег? Родољуби, пазите и помозите Певачку Дружину!“ поручио је лист *Слога*. Чланарину од двадесет и четири круне годишње примао је благајник Сава Попов.⁶⁹²

На програму за светосавску приредбу 1919. године највише је радио Данило Дудин, како је писао лист *Слога*, „вредни и добровољни“ хоровађа дружине.⁶⁹³ Лист *Слога* упутио је апел српској темишварској омладини да похита у помоћ сељачкој дружини, а након

---

⁶⁹⁰ Сава Илић, *Српски хорови у Банату*, 75.

⁶⁹¹ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918.), стр. 3.

⁶⁹² *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2.

⁶⁹³ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 2.

неколико дана се могло утврдити да тај апел није био глас вапијућег у пустињи јер се омладина лепо одазвала.⁶⁹⁴ На прослави у Темишвару говорио је председник друштва и потпредседник српског темишварског Народног већа, Христифор Свирчевић. Он је напоменуо да српско певачко друштво постоји у Темишвару већ педесет година, па је, дакле, најстарија дружина у Темишвару. Од ње су биле млађе и румунска, и мађарска, и немачка певачка дружина. „Пре педесет година ово је друштво певало као своју прву песму: Где је српска Војводина?, а данас оно кличе: Ево наше Војводине, сад је у наручју миле мајке Србије, рекао је Свирчевић. Прослави су присуствовали и генерал Ђорђе Ђорђевић, командант бригаде пуковник Томовић и многи виђенији грађани.⁶⁹⁵

„Српска Певачка Дружина“ у Темишвару одржала је 12. фебруара 1919. године седницу на којој је једногласно усвојен предлог да се о Духовима 1919. године на најсвечанији начин прослави педесетогодишњица постојања друштва. Изабран је одбор који је требало да организује и изради читав програм. Тада је у, како је писано, ослобођеном Темишвару, требало да се одржи Други сплет певачких задруга, при чему би овом сплету присуствовале не само српске, као што је то био случај на првом, већ све југословенске певачке дружине. „Хоћемо да покажемо да смо у култури бар тако јаки као остали наши суграђани“, објавило је друштво. Најављено је да ће народно славље трајати два дана.⁶⁹⁶

Преко листа *Слога* „Српска Певачка Дружина“ у Темишвару је расписала конкурс за место хоровође. У конкурс у је стајало да је плата хоровође у то време износила четрдесет хиљада круна годишње, а ако изабрани буде ожењен човек, добијао би још новца као и новац за селидбене трошкове. Хоровођа је такође имао и право на извештај проценат од прихода који би се добио на приређеним забавама.⁶⁹⁷ Његова дужност била је да обучава чланове хорском црквеном појању и световном певању у сврху приређивања забава, концерата и појања у цркви празником, често и недељом. Члановима је требало да одржи најмање три часа недељно, а по потреби и више. Најважнија дужност новог хоровође била је да певачку дружину спреми за прославу педесетогодишњице, која је

---

⁶⁹⁴ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 2.

⁶⁹⁵ *Чији је Темишвар*, *Српски лист*, бр. 13, Нови Сад, 31. јануар 1919, стр. 2; *Слобода*, бр. 14, Нови Сад, 31. јануар 1919, стр. 4.

⁶⁹⁶ *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 3.

⁶⁹⁷ На Светосавској прослави прикупено је пет хиљада и двестотина круна. (*Слога*, бр. 72, Темишвар, 7. март 1919, стр. 4.)

требало да се одржи о Духовима те године и приреди и певачки сплет.⁶⁹⁸ Међутим, поменута прослава педесетогодишњице рада друштва није одржана услед евакуације српске војске из Темишвара.

У темишварском предграђу, Мехали, по узору на „Српску Певачку Дружину“ 1903. године основано је српско певачко друштво „Зора“. На последњој страници правилника наведена су имена чланова новооснованог мушког хора, којих је укупно било педесет. То су били радници, занатлије, сељаци трговци и чиновници, а њихов први председник био је Милан Голуб, по занимању трговац. Веома су била успешна наступања „Зоре“ заједно са „Српском Певачком Дружином“ на концертима које је приређивала „Женска Задруга“. Сава Илић пише да је од 1903. године „Зора“ активно учествовала у хорском животу Темишвара и околине и са знатним успехом приређивала самосталне концерте на које је позивала друштва разних националности Темишвара.⁶⁹⁹

У Темишвару је за време трајања српског империјума одржан низ концерата. У корист Српског Црвеног Крста, Маријана Јанковић – Антал, оперска певачица, ћерка председнице „Српске Женске Задруге“, Меланије Јанковић, и темишварског пуковника у пензији, господина Јанковића, 21. децембра 1918. године, приредила је добротворни концерт. Сакупљено је преко седам хиљада круна, а новац је предат генералу Ђорђевићу. Недељу дана пре концерта, код публике је владало велико интересовање па су карте већ тада биле распродате. Како је писао лист *Слога*, „најотменији кругови свих народности“ присуствовали су концерту који се одржао у дворани официрске „Касине“.⁷⁰⁰ Београдски лист *Правда* писао је да су на овом концерту присуствовали и генерал Ђорђевић, са својим секретаром Миланом Поповићем, пуковници Саватић, Цоловић и Лазаревић и други српски и француски официри, као и представници целог становништва, Мађари, Јевреји и Немци.⁷⁰¹ Из извештаја у листу *Слога* сазнајемо да је концерт отворила сама уметница Толингером композицијом „Ђулићи“ Јована Јовановића Змаја. На клавиру ју је пратила госпођа Брозер, Мара Ђукић-Дима на хармоници, а господин Јароши на виолини. Како је писао лист *Слога*, „Ђулићи“ су силно деловали на публику, посебно на Србе, тако да је уметница поздрављена великим аплаузом. После „Ђулића“ уметница је певала класичну

---

⁶⁹⁸ *Слога*, бр. 72, Темишвар, 7. март 1919, стр. 4.

⁶⁹⁹ Сава Илић, *Српски хорови у Банату*, 62-63.

⁷⁰⁰ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1-2.

⁷⁰¹ *Правда*, бр. 55, Београд, 26. (13.) децембар 1918, стр. 2.

музику, и то Вердијеву велику арију Амалије у „Маскенбалу“ и арију Леоноре у „Трубадуру“. Како је писао поменути лист, очарана публика је уметницу звала аплаузом до год јој се није одазвала једном лепом веселом француском песмицом, која је не само присутне француске офицере, него и сву другу публику раздрагала. Маријана Јанковић-Антал отпевала је и композицију Станислава Биничког „Да су мени очи твоје“, али и једну мађарску тугованку. Олга Сандић је на клавиру извела популарне композиције. Господин Гараго, Дракелер, Кепих и Ковачевић интерпретирали су Моцарта, Бетовена и Менделсона. После концерта наступила је игранка која је отпочета колом.⁷⁰² Најављено је и да ће „Добротворна Женска Задруга“ приредити још један велики концерт 11. и 12. јануара 1919. године у дворани хотела „Престолонаследник“ уз пратњу војне музике и да ће сав приход бити намењен ратној сиротињи и сирочадима. На истом концерту такође је најављено да ће учествовати и госпођица Маријана Јанковић-Антал.⁷⁰³

Како пише Сава Илић, од свих оних који су учествовали у хорској делатности српских певачких друштава у Банату највећи успех и певачку славу постигла је Меланија Бугариновић (удато Калиновић). Била је примадона Београдске и славне Бечке опере. Када је избио Први Светски рат преселила се са породицом из Беле Цркве у Темишвар, где је наставила школу, ишла у ђачки и црквени хор и учила да свира клавир. „Десеторо деце је некад било у родитељској кући, али смо на крају остали само брат и ја. Бдили су над нама као над нежним биљчицама. На нашим редовним српским приредбама полако сам добијала соло-тачке, певала сам Бајића, Биничког. На Светог Саву 1916. певала сам ‘Да су мени очи твоје’, па су ме чак и у штампи ондашњој хвалили. То ме је полако придобијало за певање и на крају сам отишла у Музичку школу. Сећам се тих дана као да су јуче били: моје другарице су већином из врло богатих кућа које су певање и свирање училе зато што је било ‘хох’ и ‘нобл’ па нису ни долазиле на часове, а ја сам уместо својих петнаест минута остајала с наставницима редовно по цео сат. Све до 1930. године живела сам у Темишвару“, сећала се Меланија Бугариновић.⁷⁰⁴

---

⁷⁰² *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1-2.

⁷⁰³ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918.), стр. 3. Лист *Слога* је наставио да прати каријеру своје суграђанке, ћерке председнице „Добротворне Женске Задруге“, па је тако уредништво листа поносно јавило да је у марту 1919. године најављен концерт госпођице Јанковић у Београду. Лист је пожелео „најбољи успех“ уметници. (*Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 84, Темишвар, 22. март 1919, стр. 3.)

⁷⁰⁴ Сава Илић, *Српски хорови у Банату*, 67.

Деже Јароши, професор музичке академије, 9. фебруара је одржао концерт на оргуљама на коме је била заступљена музика Баха, Сен-Санса, Дибоя, Шове и Дебисија. Улазнице су се могле купити у Полачековој књижари.⁷⁰⁵

Дана 4. фебруара 1919. године у осам сати увече Музика Краљеве Гарде требало је да одржи велики концерт у сали „Кронпринца“. Станислав Бинички основао је још 1904. године Музику Краљеве Гарде, у којој је као диригент непрекидно радио до 1920. године. За концерт Биничког, који је у „целом српству“ био добро познат због својих дивних композиција, међу темишварским грађанством владало је велико интересовање, па је лист *Слога* свима препоручивао да набаве карту у догледно време. Карте су се могле добити у дуванциници (трафици) Арсеновић, или на дан концерта на каси „Кронпринца“.⁷⁰⁶ Због припрема у сали хотела „Престолонаследник“ концерт је морао бити одложен, али се исти одржао у среду увече у осам сати.⁷⁰⁷ Музика Краљеве Гарде је у четвртак, 6. фебруара 1919. године, приредила у истој сали свој други симфонијски концерт. Истога дана, од пола дванаест сати пре подне Музика Краљеве Гарде је свирала пред штабом Коњичке дивизије.⁷⁰⁸

Из извештаја са концерта Станислава Биничког сазнајемо да је он још у току рата задивио најмеродавније познаваоце музике и са својим оркестром успео српској уметности да омогући достојан положај у Европи. Када је оркестар Биничког гостовао у Паризу, Срби у Темишвару су могли да прочитају само најпохвалније критике о њему, о члановима његовог збора, о прецизности дириговања и свирања. У Паризу су рекли да би желели имати тако савршени војни оркестар, као што је Музика Краљевске Гарде. „Ми се поносимо што је српска мајка родила чедо, које нам осветла широм целог културног света образ и на том узвишеном пољу“, писао је сарадник листа *Слога*. Биничког називају најбољим српским диригентом и музичаром уопште. „Осећамо се сретним што ћемо имати прилике да чујемо још који пут опробане уметнике дичне гарде српског краља, а мало је речи и простора да обаспемо сваког поједница заслуженом хвалом. Синоћ је успео

---

⁷⁰⁵ *Слога*, бр. 43, Темишвар, 2. фебруар 1919, стр. 3.

⁷⁰⁶ *Слога*, бр. 44, Темишвар, 4. фебруар 1919, стр. 2.

⁷⁰⁷ *Слога*, бр. 45, Темишвар, 5. фебруар 1919, стр. 3.

⁷⁰⁸ *Слога*, бр. 46, Темишвар, 6. фебруар 1919, стр. 3.

г.[осподин] Бинички, да покаже оvd. страној публици, да је наш народ велик и у уметности, као и на бојном пољу, писао је „Ф.“ за *Слога*.⁷⁰⁹

У башти официрске „Касине“ сваког уторка, четвртка и суботе од пола шест до пола осам увече Војни оркестар одржавао је свој концерт, а у суботу, 26. априла 1919. године, одржао се велики концерт са игранком Музике Моравске Дивизије под управом Већеслава Нигла, на којем је учествовало и „Коло Младих Срба“ из Темишвара.⁷¹⁰

У Темишвару, концерт је 30. априла 1919. године одржало и „Румунско Певачко Друштво“. Концерт који је био добро осмишљен посетили су многи грађани чак из Крашо-северинске жупаније. Хор је отпевао неколико „лепих и добро увежбаних песама“, које су јако личиле на српске песме. Концерту су присуствовали и српски и француски генерали, неколико румунских официра, а било је и много Срба грађана.⁷¹¹

Лист *Српски гласник* најавио је „Певачко друштво ученика свих средњих завода из Темишвара“ као „миле и одличне госте“ који су требали да 31. маја 1919. године увече приреде велики концерт под управом свог хоровађе и катихете Косте Николића „у корист својих сиромашних другова“. Сутрадан, 1. јуна, договорено је да поје на литургији. Са њима је у Велику Кикинду дошао и војни оркестар, који је свирао не само на забави и на игранци, него и након литургије на пијаци пред црквом и после подне у варошком врту да би и грађани Велике Кикинде могли бесплатно да уживају у музици.⁷¹²

У културном животу Срба у Темишвару значајно место имала је и „**Добротворна Женска Задруга**“. Друштво је основано још 1900. године у Темишвару.⁷¹³ Акција поводом оснивања покренута је у фебруару 1897. године на седници „Српске Певачке Дружине“ када се расправљало о организовању једног предавања са томболом и игранком у корист сиромашних ученика у Темишвару-Граду и предграђу Фабрика. Следеће године, иако задруга још званично није била образована, појединци су почели да уплаћују добротворне новчане прилоге преко управе „Српске Певачке Дружине“. Циљ „Добротворне Женске Задруге“ био је да школује и образује децу сиромашних родитеља, да потпомаже сироте удовице и сирочад, да негује болесне, да налази посао онима који

---

⁷⁰⁹ *Слога*, бр. 47, Темишвар, 7. фебруар 1919, стр. 3.

⁷¹⁰ *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 3.

⁷¹¹ *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 2.

⁷¹² *Српски гласник*, бр. 37, Велика Кикинда, 25. мај 1919, стр. 2.

⁷¹³ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, Темишвар, 2001, 315.

заслужују, да шири морал, да одликује моралне, вредне и верне.⁷¹⁴ Имајући у виду своју намену и циљ „Српска Добротворна Женска Задруга“ сарађивала је претежно са „Српском Певачком Дружином“. У децембру те године хор српског певачког друштва је учествовао са неколико песама на првом концерту „Женске Задруге“. У већ поменутом писму Илије Белеслијина, који је писао Тихомиру Остојићу, пронашли смо да је „Женска задруга“ приредила 9. фебруара 1908. године беседу на којој је певала жена румунског темишварског адвоката доктора Аурела Козме, који је преузео цивилну власт по евакуацији Темишвара.⁷¹⁵

У време када се српска војска налазила у Темишвару, госпођа Меланија Јанковић, жена пуковника Јанковића, била је председница „Темишварске Добротворне Задруге Источноправославних Српкиња“. Као што смо већ истакли, на својој седници, одржаној 2. фебруара 1919. године, ова задруга изабрала је генерала Ђорђа Ђорђевића за свог почасног члана.⁷¹⁶ У више наврата председништво је позивало све своје чланице на скупљање милодара за пострадале породице у Србији. Истицано је да је овај посао од врло велике важности, а како је национална дужност сваке Српкиње била да у њему учествује, очекивало се да се позиву председнице Меланије Јанковић свака чланица одазове.⁷¹⁷ Новчана средства која је користила ова задруга обезбеђена су на више начина: поклонима чланова оснивача, чланарином чланова помагача и приређивањем забава.⁷¹⁸

Прославу прве Нове године у ослобођеном Темишвару приредила је темишварска „Женска Задруга“ организујући томболу за све присутне. Међу посетиоцима били су генерал Ђорђевић и министар Мика Поповић, који је крајем децембра дошао у Темишвар, али и многи официри и угледни грађани. Били су присутни и чланови српског темишварског Народног већа: Илија Белеслијин, који је поздравивши госте објавио да се ступа у Нову годину, и Ђура Терзин, који је дирљивим говором такође поздравио све госте. Терзин је том приликом изјавио да се „прегне општем развитуку наше велике домовине, којој се прикључила и лепа наша Војводина. Радимо сви, мушки и женски – у

---

⁷¹⁴ Миодраг О. Ђурушкин, *Културно-уметничка друштва српске мањине из Румуније у међуратном периоду*, Исходишта, бр. 5, Темишвар-Ниш, 2019, 494.

⁷¹⁵ РОМС, 4. 405.

⁷¹⁶ АВ, Збирка доктора Јована Милекића, 1841-1963, Ф. 444, а. ј. 653-660, 656.

⁷¹⁷ *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 3.

⁷¹⁸ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, 315.

земљи нашој пуно је племенитог посла“. У свом говору Терзин је посебно истакао да је дочек 1919. године био први који су Срби у Темишвару дочекали у слободи.⁷¹⁹

„Српска Женска Задруга“ приређивала је своја села.⁷²⁰ Др Јован Савковић одржао је предавање на једном селу темишварске „Српске Женске Задруге“ 10. марта 1919. године.⁷²¹ Од новчаних прилога које је задруга добијала из штампе знамо да је Јене Франк приложио четири стотине, а господин Калман Хорват сто круна. Оба поклона задрузи је предао др Живановић, варошки велики капетан. Од Хуга Вајса задруга је примила поклон у износу од шездесет круна. Јосиф Денеш, директор „Мађарске Државне Централне банке“, предао је управи „Женске Добротворне Задруге“ три стотине круна у добротворне сврхе. Задруга је преко листа *Слога* изјављивала своју захвалност.⁷²²

Лист *Слога* је писао и да су се многи Срби у Темишвару распитивали где се налази српска читаоница и зато је објавио да је она смештена у сали „Певачке Дружине“ (Месна Команда први спрат). У „Српској читаоници“ се поред југословенских листова могло наћи и неколико француских, а била је отворена свакога дана од осам сати до поднева и од три до седам сати увече.⁷²³

Почетком фебруара 1919. године лист *Слога*, је, такође, донео вест да је тих дана у Темишвару требало де се оснује „Школа српских игара“, у којој би учитељи били српски војници. За рад у школи била је потребна и једна Српкиња која је била вешта играчица.⁷²⁴ Почетком маја објављено је да се у Темишвару оснива „Српски Соко“, како је на концерту Музике Моравске Дивизије и било обнародовано. Позвани су сви они којима „лежи на срцу ова установа“ да дођу на седницу, која је требало да се одржи 3. маја у просторијама „Југословенског Пресбира“, на тргу Принца Евгенија, на првом спрату.⁷²⁵ Да ли су ова два друштва заиста основана и да ли су отпочела своја деловања немамо даљих сазнања, али сама потреба за њихово оснивање говори о националној свести темишварских Срба у то време.

---

⁷¹⁹ *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2.

⁷²⁰ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918.), стр. 3.

⁷²¹ *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 1-2.

⁷²² *Слога*, бр. 43, Темишвар, 2. фебруар 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 3.

⁷²³ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 2.

⁷²⁴ *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 2.

⁷²⁵ *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 2.

Позориште:

Позоришно стварање везивало се за градску, урбану средину, па тако и за слободни краљевски град, Темишвар – седиште Тамишке жупаније.⁷²⁶ У свом научном раду *Трагом српског позоришног живота у Темишвару* објављеном у *Темишварском зборнику*, Божидар Ковачек пише да је овај град имао развијену богату немачку културу, па самим тим и позоришну, и да су Срби у Темишвару пред собом имали позоришне подстицаје других језика. Такође, да су Срби Темишварци били довољно културно развијени и материјално јаки да за себе пожелеле представе и на српском језику.⁷²⁷ У Темишвару су упоредо живеле и стварале немачка, српска, мађарска и румунска интелигенција. И Јевреји су имали веома велики утицај на позоришни живот Темишвара и Баната.⁷²⁸

Позоришне представе у Темишвару гледали су и Доситеј Обрадовић и Стерија Поповић за време школовања и боравка у престоници српског Баната. Да су Срби у овом граду „добро расположени“ за позориште сматрао је и Јоаким Вујић.⁷²⁹ Српска православна црква је подржавала позоришно стварање на српском језику. Знамо да су се до краја 19. века у Темишвару приказивале озбиљне опере као што је „Риголето“, „Христос и Јуда“ и Гетеов „Фауст“. Сава Илић пише и да су ове опере представљале догађај године, уз обавезно присуство Срба Темишвараца, иако су извођене на немачком и италијанском језику.⁷³⁰ Године 1849. на сцени се играо „Карађорђе“, све док није скинут са репертоара у време најоштрије цензуре током Баховог апсолутизма.⁷³¹ После Аустроугарске нагодбе мађарска влада је плански и дугорочно остваривала „чишћење“ страних елемената у свим областима, у култури у целини, а у позоришту посебно. У сезони 1882/1883. време приказивања представе немачког театра прво је скраћено на два месеца, а осталим данима је играло Мађарско позориште, док на крају није донесена забрана играња на немачком језику. Године 1887, „Позориште његовог величанства цара Фрање Јосифа“ у Темишвару подржављено је и тиме је дошло под управу Националног позоришта у Будимпешти, које се бринуло да у Темишвару буду приказиване само

---

⁷²⁶ О позоришном животу у Темишвару у 19. веку види више: Алојз Ујес, *О позоришном стварању на тлу Баната 1718-1918*, Банат кроз векове, слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 436.

⁷²⁷ Божидар Ковачек, *Трагом српског позоришног живота у Темишвару*, Темишварски зборник бр. 1, 173-179.

⁷²⁸ Алојз Ујес, *наведено дело*, 452.

⁷²⁹ Божидар Ковачек, *наведено дело*, 176.

⁷³⁰ Сава Илић, *Српски хорони у Банату*, 15.

⁷³¹ Алојз Ујес, *наведено дело*, 448.

представе на мађарском језику од октобра до јануара, а од јануара до пролећа на немачком језику. Како пише Ујес, када се 27. марта 1899. године завршила немачка сезона Рајмундовим делом „Расипник“ заувек је пала завеса на немачку позорницу. Мађарска интелигенција и виши сталежи посвећивали су посебну пажњу школству, институцијама културе, позоришту, оснивању Мађарске академије наука и ширењу мађарског језика. Све ове делатности и институције биле су само средства у остваривању вишег циља. То ће бити видљивије после нагодбе и присаједињења Војводине и Тамишког Баната Мађарској, а посебно у току Првог светског рата.⁷³²

„Српско народно позориште“ из Новог Сада до почетка Првог светског рата гостовало је у Темишвару седам пута, у Араду једанпут.⁷³³ У Темишвару то нису биле појединачне представе, већ је ансамбл на гостовањима остајао дужи и давао већи број представа. На гостовању у Араду „Српско народно позориште“ добило је и прве озбиљне критике стране штампе, мађарске и немачке, и постало је шире познато као важна културна институција Срба. А какав је утицај имало на српски живаљ данашњег румунског Баната најбоље видимо из критика савременика ових представа, Илије Поповића из Арада: „Ми смо били клонули, пак можда баш и зато што сами себе нисмо познавали и своју моћ осећали. Доласком пак народњег позоришта нашег, уверисмо се и ми, пак и сами туђинци, да српски живаљ наш може још доста и моћно народност своју код нас у сваком начину одликовати. Успаван дух сада се у многим Србину код нас пробудио и народном свешћу напојио и окрепио. И онај Србин што се већ у туђем слоју топио био опажамо сад како се отима на брег народности своје да се дограби... Хвала дакле честитој дружини нашег народњег позоришта што је и нас, у овом куту отаџбине наше посетила и својом мисијом походила.“⁷³⁴ Позориште је, како закључује Ковачек, била витална спона са матицом културног и националног живота, посебно у оним крајевима где су Срби били мањина.⁷³⁵

Лист *Слога*, када је након завршетка Првог светског рата основан уз помоћ српских војних власти, редовно је објављивао критике и извештаје са позоришних представа одржаних у Темишвару. У листу видимо и репертор представа које су се давале у

---

⁷³² Алојз Ујес, *О позоришном стварању на тлу Баната*, 451-452.

⁷³³ Божидар Ковачек, *Трагом српског позоришног живота у Темишвару*, 177.

⁷³⁴ Божидар Ковачек, *наведено дело*, 178.

⁷³⁵ Исто

ослобођеном Темишвару. Извештаје са позоришних представа и културних дешавања готово сваки пут давао је сарадник *Слога* са псеудонимом „Ф.“.

Тако знамо да су Срби дилетанти из Темишвара за време рата, 1918. године, на празник Духове приказали Крстоношићеву „Ускочницу“, комад чија је радња инспирисана српским народним животом ондашњих Банаћана. Када је српска војска ушла у Темишвар, омладина је намеравала да репризира овај комад другог дана православног Божића, али тада у добротворну сврху. Позоришна представа у три чина са певањем и играњем одиграла се у „Официрској Касини“, а после представе организована је и игранка.⁷³⁶ „За сада се само можемо радовати овом живљем покрету у културном раду Темишвараца“, писао је лист *Слога*.⁷³⁷ У представи је играло тридесет глумаца, али и омладински певачи и новоорганизовано тамбурашко друштво.⁷³⁸ У позоришном комаду темишварској српској омладини гостовала је Даница Жупански, глумица, и већ поменути Антоније Штрбић, лекар и сарадник листа *Слога*.⁷³⁹

Од гостовања која су долазила у Темишвар, најпре је најављено да ће доћи српски глумци из Београда – чланови „Краљевског српског народног позоришта“.⁷⁴⁰ У последњој недељи 1918. године позориште „Заједница“ требало је да гостује у Темишвару и најављено је да ће се давати популарни комади у то време: „Хеј Словени“ Р. Одавића и „Јазавац пред судом“ Петра Кочића.⁷⁴¹ Посебно је најављено гостовање госпође Теодоре М. Арсеновић, редовне чланице „Краљевског Српског Народног Позоришта“ из Београда, која је допутовала у Темишвар да би играла у представи „Кармен“ и „Трубадур“. Коментар сарадника листа *Слога* био је да њен долазак изазива велико интересовање.⁷⁴² Теодора Арсеновић, како је писао српски лист у Темишвару, била је уметница првог реда, љубимица београдске публике, те се тако публици у Темишвару пружила прилика да види и одличну певачицу и глумицу. Она је у 4. јануара 1919. године у „Темишварском градском акционарском позоришту“ одиграла улогу Ацучене у „Трубадур“ и своју ролу отпевала је на српском језику.⁷⁴³ „Ф.“ је писао да су са представе „Трубадур“ сви изашли

---

⁷³⁶ *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 2.

⁷³⁷ *Слога*, бр. 13, Темишвар, 25. (12.) децембар 1918, стр. 2.

⁷³⁸ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 2.

⁷³⁹ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918.), стр. 3.

⁷⁴⁰ *Слога*, бр. 4, Темишвар, 14. (1.) децембар 1918, стр. 2.

⁷⁴¹ *Слога*, бр. 11, Темишвар, 24. (11.) децембар 1918, стр. 3.

⁷⁴² *Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар) 1918, стр. 2.

⁷⁴³ *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 3.

потпуно задовољни.⁷⁴⁴ Опера „Риголето“ такође је добила добре критике, а са ње се „српско грађанство у Темишвару вратило кућама усхићено“.⁷⁴⁵ Хвалили су директора позоришта Шебешћена, који је био у стању да у тадашњим „тешким приликама пружи једно заиста уметничко вече“.⁷⁴⁶ Очигледно је да је темишварско позориште имало техничких недостатака јер се наводи да је осветљење, а нарочито инсталирање буре и олује у представи „Риголето“ било слабо и погрешно. Међутим, декор, у представи „Гејша“, који је „нарочите врсте и захтева великог укуса“ био је одличан па је заслужио похвалу кад су се у обзир узеле тадашње прилике.⁷⁴⁷

У представи „Трубадур“ добре критике добила је глумица из Темишвара, госпођица Кулчар, која је играла Леонору. „Млада уметница нам даје наде, да ћемо у њој добити једну савршену снагу у будућности“, писао је лист *Слога*.⁷⁴⁸ Такође, она је добре критике добила и за своју улогу у „Риголету“.⁷⁴⁹ Имена и презимена осталих глумаца који се спомињу да су глумили 1919. године у Темишвару док је трајао српски империјум су мађарска, немачка или јеврејска. Лист *Слога* тако као глумце наводи господина Пардија, Граф Лунса, господина Пајора, господина Халмома, господина Тихањија, Хусара, Филета, Калаија и гоподина Шебешћена, који је одиграо главну улогу у представи „Ћерка свог оца“. Помињу се и госпођица Бајди, госпођа Бачањи и господин Тордан.⁷⁵⁰

Први пут је грађанима Темишвара 27. фебруара 1919. године била приказана оперета Франца Лехара „Где шева пева“. Лехар је рођен у Аустроугарској, у данашњој Словачкој, па музика из представе има у себи извесних словенских, „наших нијанси“ како је у чланку у листу *Слога* наглашено.⁷⁵¹ Редитељ опере „Гејша“ био је Вилим Тихањи, а диригент Шиманди Јозеф, који је „својом чврстом палицом држао музички део у својој руци“. У представи су глумиле госпођица Лораи, госпођица Патаки Вилма, Пап Маници и госпођа Хамваш.⁷⁵²

---

⁷⁴⁴ *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 2.

⁷⁴⁵ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 3.

⁷⁴⁶ Исто

⁷⁴⁷ *Слога*, бр. 92, Темишвар, 30. март 1919, стр. 2-3.

⁷⁴⁸ *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 2.

⁷⁴⁹ *Слога*, бр. 30, Темишвар, 18. (5.) јануар 1919, стр. 3.

⁷⁵⁰ *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 3.

⁷⁵¹ *Слога*, бр. 65. Темишвар, 28. фебруар 1919, стр. 3.

⁷⁵² *Слога*, бр. 92, Темишвар, 30. март 1919, стр. 2-3.

Из репертоара видимо да се у јануару у Темишвару давала представа „Курјак“, духовита шаљива игра Фрање Молнара, а у „Темишварском Мађарском Позоришту“ весела оперета „Лептир-поручник“ за коју се очекивало да ће привући публику.⁷⁵³ У фебруару на репертоару видимо „Вица ће већ“, шаљиву игру у три чина Андора Габора и „Лепу Јелену“, оперету у четири чина.⁷⁵⁴ Такође, током фебруара 1919. године давала се и француска позоришна игра „Татина кћи“.⁷⁵⁵ У марту су се давале представе „Шева“, „Цареви војници“, „Меди“, „Хофманове приче“, „Птичар“ и „Вино“.⁷⁵⁶ У априлу „Ева“, „Гвоздени крст“, „Где шева пева“, а представа „Сумани(т)“, на Ускршњи понедељак. Истог дана давале су се представе „Господар од Ковница“ преко дана, а „Цигански барон“ увече.⁷⁵⁷ У мају на репертоару су се нашле представе „Иглоски ђаци“, „Лилиом“ (Живот и смрт једног мангупа).⁷⁵⁸ „Мали гроф“, „Лакме“ и „Расколников“ у више приказивања и после подне и увече.⁷⁵⁹ У јуну на репертоару су се налазиле представе „Примаш-циганин“, „Шева“ и „Гроф Риналдо“.⁷⁶⁰ А онда су уследили новински ступци о евакуацији и немамо више података о позоришном животу Срба у Темишвару.

Знамо да се један биоскоп налазио у улици Франца Јозефа у Темишвару, али нисмо успели да пронађемо податке о филмовима који су се у то време приказивали. О биоскопима у Темишвару, српска штампа је писала када је румунска војска ушла у град и то да је и један и други градски биоскоп стављен прво под француску, а потом под румунску контролу.⁷⁶¹

---

⁷⁵³ *Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 3.

⁷⁵⁴ *Слога*, бр. 46, Темишвар, 6. фебруар 1919, стр. 3.

⁷⁵⁵ *Слога*, бр. 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 3.

⁷⁵⁶ *Слога*, бр. 81, Темишвар, 19. март 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 83, Темишвар, 21. март 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 84, Темишвар, 22. март 1919, стр. 3.

⁷⁵⁷ *Слога*, бр. 104, Темишвар, 16. април 1919, стр. 3; *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 3.

⁷⁵⁸ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 1.

⁷⁵⁹ *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 2.

⁷⁶⁰ *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2.

⁷⁶¹ *Слога*, бр. 224, Велики Бечкерек, 27. септембар 1919, стр. 2.

1. 6. Евакуација

*Мили наш Темишвару, банатска мајко наша, престоницо наша,
БУДИ НАМ ЗДРАВО!*⁷⁶²

Као што су Ханибалу говорили: *ти умеш да победиш, али победу не умеш да искористиш*, тако војне позиције које је српска војска стекла током новембра 1918. године уласком у Темишвар њена дипломатија није успела да одржи. Темишварски Срби су преко листа *Слога* поручили да од југословенских политичара очекују да „прибаве потврду света“ и да им тако заиста омогуће слободу коју им је српска војска донела.⁷⁶³ Циљ Владе у Београду и њеног тадашњег председника, Стојана Протића, било је очување тих војних позиција и претензија на Темишвар. Протић је након прводецембарског манифеста изјавио да српска страна не прети, али да неће ни молити и да ће чврсто остати на томе да Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца припадну и Ријека и цела Истра и цела Горица, као и цео Банат, са Темишваром и Вршцем.⁷⁶⁴ Територијални захтеви делегације Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира у Паризу укључивали су и Темишвар све док се питање евакуације овог града одлагало.⁷⁶⁵ Никола Пашић, председник југословенске делегације, писао је Стојану Протићу непосредно након повлачења српске војске како су делегати молили да до тога не дође јер су били учињени и последњи напори да се граница поправи у корист југословенске стране. „Међу тим ви евакуишете и тиме сте ослабили наше захтеве, па и наше прикривене претње“, упозоравао је Пашић.⁷⁶⁶ Све док се српска војска налазила у Темишвару, темишварски Срби имали су наду да ће се он и после потписивања мировних уговора наћи у саставу новостворене државе.⁷⁶⁷

Делегатима Краљевине СХС на мировној конференцији у Паризу предат је меморандум темишварске Епархије у којем су њени изасланици истакли да је запоседање целог Баната од стране српске војске у народу изазвало „то оправдано уверење“ да ће ти крајеви без сумње припасти првој југословенској држави и да се из тог разлога „српство

---

⁷⁶² Са насловне стране последњег броја листа *Слога* који је изашао у Темишвару (*Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.)

⁷⁶³ *Слога*, бр. 232, Велики Бечкерек, 8. октобар 1919, стр. 1.

⁷⁶⁴ Стојан Протић у дебати о адреси (*Нова зора*, бр. 21, Вршац, 30. март 1919, стр. 2.)

⁷⁶⁵ види прилог бр. 10. Карта са ручно уцртаним територијалним захтевима (АЈ, Делегација, Ф. 4)

⁷⁶⁶ *Време*, бр. 2336, Београд, 26. јун 1928, стр. 3.

⁷⁶⁷ види прилог бр. 11. (карта преузета из: Миленко Палић, *Преглед административно теоријских промена у Војводини 1918-1941*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 38, Нови Сад, 1964, 141.)

раскопчало и своје најдубље осећаје на површину изнело“. У меморандуму се каже и да су оваквом расположењу банатских Срба у великој мери допринеле и изјаве српског војног врха, које смо и ми у више наврата износили – да све оно што је „српска војска посела, јесте и остаје Српско“.⁷⁶⁸ Након одлуке о присаједињењу Баната, а самим тим и Темишвара, која је донета на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. године, и након увођења српског империјума, 20. фебруара 1919. године, Темишвар је и административно постао део Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.⁷⁶⁹

Међутим, спољашњи чиниоци били су другачији. Краљевина Румунија је, позивајући се на уговор са Савезницима из 1916. године, тражила темишварски Банат.⁷⁷⁰ Као премијер Краљевине Србије, Никола Пашић је још 26. новембра 1918. године, из Париза, поручио регенту Александру Карађорђевићу да је српска страна „у праву“ ако сузбије продирање румунске војске на територију Баната коју је српска војска већ „окупира“ и ставила под своју команду.⁷⁷¹ Међутим, Врховна команда савезничких армија наредила је својој источној војсци да се постави између румунске и српске војске и спречи њихов евентуални сукоб. У децембру 1918. године, са територије Бачке у граничну зону према Румунији, пребачена је једна француска дивизија. Србима је наређено да се потпуно повуку са спорне територије да би их замениле француске трупе, али они то наређење нису извршили све до краја јула 1919. године. Како примећује и Миле Бјелајац, сукоб између Румуније и Краљевине СХС, са Французима у улози посредника, одвијао се на два поља – први на самом простору Баната, мобилизацијом, покретима трупа, утврђивањем положаја, бројним инцидентима и молбама становништва, а други за столом Конференције мира у Паризу и живом дипломатском активношћу.⁷⁷²

---

⁷⁶⁸ АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721, 3. јула 1919. године, у Паризу; Лист *Нова зора* је крајем јуна 1919. године писао: „Доласком српске војске у наше крајеве мислили смо испрва да је већ самим тим фактором решена и судбина припадности ових крајева. Ми смо често слушали да ће оно што поседне српска војска и остати српско. Међутим није тако и остало.“ (*Нова зора*, бр. 46, Вршац, 26. јун 1919, стр. 1.)

⁷⁶⁹ „Густе црне облачине над Темишваром се развијаше. Над Темишваром се разведрило и над српским Банатом! Правда и истина, које српско јунаштво заступа, мора победити! И победила је!“ писала је српска банатска штампа након увођења „српског империјума“ у Темишвару. (*Српски гласник*, бр. 12, Велика Кикинда, 27. фебруар 1919, стр. 1.)

⁷⁷⁰ Слободан Бјелица, *Срско-румунски спор око Баната у Првом светском рату*, Православни свет и Први светски рат (зборник радова), Београд, 2015, 477.

⁷⁷¹ Никола Пашић је 26. (13.) новембра 1918. године из Париза, где је у то време боравио, писао регенту Александру и свом тадашњем заменику Стојану Протићу. (Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 116.)

⁷⁷² Mile Bjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*, 164.

У наређењу које је Врховна команда добила од команданта савезничких војски 24. децембра 1918. године достављена је одлука париске Владе да француске трупе замене српску војску у Банату. Поводом тога, Живојин Мишић је 29. децембра 1918. године написао ноту министру војном Краљевине СХС и напоменуо да би одлазак српских трупа из Баната лоше утицао на морал српске војске и, што је за нашу тему најважније, да би лоше утицао на углед код тамошњег становништва. Мишић је додао да је српска страна имала право на Банат јер га је заузела борбом. Такође, изнео је свој став да су у Банату, поред југословенских, могле да се налазе и француске трупе, али да се Банат никако није могао напустити. Од Владе у Београду тражио је да дипломатским путем протестује против ових наредби на које, како је писао, Врховна команда није могла да пристане.⁷⁷³ Међутим, и 4. јануара 1919. године, војвода Мишић је од команданта француске источне војске примио акт у којем се наводило да је линија Оршава – Темишвар требала да буде заузета француским предстражама, а да су румунске трупе требале да буду источно од ове линије. Након тога, постепено би отпочела замена српских трупа у Банату. Франше д'Епере је предлагао и да граница између француских и српских трупа буде линија која би ишла десет километара западно од железничке пруге Темишвар – Вршац. У то време, командант француске источне војске уверавао је српску страну да та околност неће имати никаквог утицаја на касније решење Конференције мира. Ове мере предузеле би се само у циљу избегавања сукоба са Румунима, што је и била жеља француске владе јер је она, како је писао Д'Епера, боље него сви остали познавала и ценила жртве Србије и хероизам њеног оружја. Ипак, истог дана, 4. јануара 1919. године, командант Савезничких војски, маршал Фош, наредио је српској Врховној команди да, према инструкцијама савезничких влада, без одлагања смени своје трупе са француским у зони Баната која је била означена. Српска страна требала је да евакуише „само“ онај део Баната „до линије која је паралелна са железничком пругом Нађлак – Темишвар – Вршац“, а да територију која се простирала десет километара западно од ове железничке пруге запоседну француске трупе.⁷⁷⁴ По наређењу Д'Епера, генерал Де Лобит је тада требао да смени и српске трупе у Темишвару, али је српска Врховна команда одговорила да она то не може допустити без наређења Владе у Београду и упутила француску страну на Стојана Протића. Српски

---

⁷⁷³ Извештај Врховне команде 5. јануара 1919. године министру војном (*Велики рат Србије*, књ. 31, 531.)

⁷⁷⁴ *Велики рат Србије*, књ. 31, 532-533.

председник Владе је француском генералу Де Лобиту одлучно рекао да се српска војска већ повукла с линије Оршава – Лугож за десет до петнаест километара на запад и да су на ову евакуисану територију могле доћи само француске снаге. Протић је овом приликом изјавио и да ће влада пре дати оставку него допустити смену трупа западно од поменуте линије јер би „свако друго решење било убиствено за престиж војске и ауторитет Владе...“⁷⁷⁵

Командант Савезничких војски је Живојину Мишићу у горепоменутом наређењу написао и следеће: „Не сумњам да српска Влада признаје помирљиве напоре француске, да у српским питањима даде српским интересима, у границама могућности, најповољније решење и да ће те се Ви са своје стране трудити да олакшате мој рад.“⁷⁷⁶ Српска Врховна команда, међутим, није могла, 30. јануара 1919. године, да се сложи са тиме да се српске трупе повуку на запад јер је, како је истицано, француски генерал Фаре, командант једанаесте колонијалне дивизије, већ запосео зону контакта између српских и румунских трупа. Поново је тражено да се питање евакуације Баната одложи на извесно време јер оно није било „хитне природе“ и сматрано је да се могао сачекати резултат дипломатске акције југословенске владе.⁷⁷⁷ Такође, став српске Врховне команде, односно став Живојина Мишића, био је да у „ослобађању“ Баната румунске трупе нису имале никаквог удела, ни непосредног ни посредног, и да је румунска војска препустила српској да истера немачке и аустроугарске трупе и запоседне Банат. Мишић је додао и да су се румунске претензије јавиле тек онда када су Срби у Банату „завели ред и мир, коме и сами Мађари одају заслужену хвалу и признање“. Из тих разлога, југословенска страна је сматрала би она морала имати директног учешћа у решавању судбине Баната, а не само путем француске војске у спорном делу ове територије.⁷⁷⁸

Питање повлачења српске војске из Темишвара поставило се од стране румунске делегације на Конференцији мира на седници 31. јануара 1919. године. Јонел Братијану (Ionel Brătianu), председник румунске делегације, том приликом изјавио је да се „на жалост догодило“ да се српска војска налази у Банату и да „непријатељско иступање

---

⁷⁷⁵ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 19, 16. јануара 1919. године; *Никола Пашић – Председнику владе: строго поверљиво, лично, Париз, 1919-1920: Пашићева писма са Конференције мира*, приредили Миладин Милошевић, Бора Димитријевић, Зајечар, 2005, 172-173.

⁷⁷⁶ *Велики рат Србије*, књ. 31, 532-533.

⁷⁷⁷ *Вогумил Нрабак, Велики политички штрајк*, 308.

⁷⁷⁸ Деша војводе Живојина Мишића датирана на 12. фебруар 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 938)

српских трупа против Румуна у Банату мора да се онемогући“. Делегат југословенске делегације, Миленко Веснић, у каснијем излагању на истој седници, одговорио је да жали што је Братијану покренуо то питање и додао је да су српске трупе ушле у Банат да ослободе своју неослобођену браћу, да су се оне ту налазиле под командом балканске војске, да су се налазиле у својој земљи и да самим тим не могу да се повуку.⁷⁷⁹ Ипак, румунска страна је на овој седници имала више успеха пред представницима Великих сила него што су то претпостављали Анте Трумбић и остали чланови југословенске делегације.⁷⁸⁰

По одлуци Конференције мира, југословенске трупе у Банату морале су да се повуку са линије Оршава – Лугож – Липа на линију која се налазила десет километара западно од линије Темишвар – Вршац – Бела Црква. Французи су ту евакуисану територију запосели па све до простора који се налазио десет километара источно од линије Темишвар – Вршац – Бела Црква. На челу француске војске у неутралној зони стајао је генерал Анри Бертло (Henri Berthelot).⁷⁸¹ Ово је био крајњи уступак који је југословенска влада могла учинити, што је Протић и изјавио Николи Пашићу.⁷⁸² Стојан Протић је поново молио Николу Пашића да се у Паризу учини „шта треба“ да до евакуације српске војске не дође.⁷⁸³

Питање евакуације било је поново актуелизовано у другој половини фебруара и веома оштро се поставио захтев повлачења српске војске из централног Баната, коју би на том терену до коначне одлуке Конференције мира замениле француске трупе. Значајно је указати и на став генерала Д' Еперера који се види из једног његовог писма упућеног француском министру рата маршалу Фошу 3. марта 1919. године о војним и политичким супротностима Савезника на Балкану. Наиме, с обзиром на озбиљност ситуације по

---

⁷⁷⁹ Записник са седнице 31. јануара 1919. године (*Zapisnici sa sednica delegacije*, 40.)

⁷⁸⁰ „Гледе Баната“, јављао је Трумбић телеграмом, „чује се, у свим савезничким круговима да су Румуни произвели неповољан дојам на Конференцији 31. јануара пред Великим силама, а ми добар... Изгледа да Савезници намеравају дати Темишвар Румунији, против чега су предузети кораци... Таке Јонеску ми је казао, да је Братијано изашао рањен из дебате с нама и да му је један велики савезник, који је присуствовао Конференцији, казао да је мој одговор учинио утисак с тога што сам ја, који сам с мора, са уверењем бранио Банат.“ (Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на парижкој мировној конференцији 1919. године*, 50.)

⁷⁸¹ Петар Хелиодор Марган, *Банат у данима ослобођења*, Културно-привредни преглед Дунавске бановине, свеска за октобар-новембар, Нови Сад, 1940, 434.

⁷⁸² Стојан Протић Николи Пашићу 2. фебруара 1919. године из Београда (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 953, 3. фебруара 1919. године, у Паризу)

⁷⁸³ Депеша Стојана Протића лично за посланика Миленка Веснића 4. фебруара 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 4, 6. фебруара 1919. године, у Паризу)

француске интересе, Д' Епере је забринуто извештавао да су Срби били „опијени својом победом“ коју нису очекивали у толиком обиму и да су се као и сви „почетници“ налазили пред великим спољно-политичким и унутрашњим тешкоћама. Такође, Д' Епере је сматрао да су југословенске претензије биле „безграничне“ и да су њихови команданти тешко прихватили наредбе и савете. Он у свом извештају насупрот југословенским ставља румунске претензије. За Румунију каже да се налазила у дубокој кризи, да је такође имала велике амбиције и да није знао да ли је она имала, како је рекао, „довољно јак желудац да свари све што жели да поједе...“ По генералу, обе савезничке земље имале су своје посебне циљеве и оне су, без устезања, искориштавале ситуацију у складу са својим највишим економским и политичким интересима. И за Краљевину СХС и за Румунију, Д' Епере каже да су у то време имале тежњу да „тешку жандарску улогу“ оставе француској армији. „Стање у коме се француска армија налази, не дозвољава јој ни да испуни ту своју улогу јер упркос поновљеним захтевима никакво озбиљније појачање није стигло већ осам месеци француској војсци“, завршио је свој извештај француски генерал.⁷⁸⁴

У дипломатске расправе о Банату умешало се и британско Министарство рата, чије је становиште, у то време, било да свако даље повлачење није неопходно док Конференција мира не донесе коначну одлуку, али и да Срби своје повлачење иза линије Оршава – Лугож – Липова треба да окончају у што краћем року.⁷⁸⁵ Протић је тада послао једну депешу у Париз у којој је јавио да је Франше д' Епере опет категорично наредио војводи Мишићу да се Банат евакуише до линије која се налази десет километара западно од пруге Вршац – Темишвар, а да су томе и Влада и Врховна команда биле противне. Протић је био забринут да би, ако би се ова наредба извршила, у самом Темишвару могло доћи до немира и врло непријатних и озбиљних сцена.⁷⁸⁶ Из тих разлога, Франше д' Епере је поново умољен да одложи извршење евакуације, а решено је и да делегати у Паризу посете Пишона и протестују против ове наредбе.⁷⁸⁷ Никола Пашић је на седници делегације одржаној 22. фебруара 1919. године саопштио да је ноту у вези са тим спремио и дао Веснићу, а да ју је Веснић однео у француско Министарство иностраних послова.

---

⁷⁸⁴ Mile Vjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918-1921*, 294-296.

⁷⁸⁵ Илија Петровић, *Војводина Српска 1918*, Нови Сад, 1996, 300.

⁷⁸⁶ Извесни генерал Жорж (Georges) је, наводно, у то време у Темишвару говорио да ће Румуни добити овај град, што је по Протићу још више отежавало ситуацију. (Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на мировној конференцији 1919. године*, 50.)

⁷⁸⁷ Записник са седнице одржане 20. фебруара 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 4; Богдан Кризман, *наведено дело*, 50; *Записници са седница делегације*, 54.)

Веснић је том приликом изложио стање у Банату и известио о могућим, како је рекао, тешким последицама које би уследиле ако би се југословенска војска морала повући из Темишвара. Након кратког разговора са Пишоном, имао је утисак да ће се ова наредба повући.⁷⁸⁸ Наредба о повлачењу српске војске из Темишвара није потекла из војних кругова већ од самог Жоржа Клемансоа, председника мировне конференције, па је због тога и било теже избећи њено извршење. Поново се, међутим, умешало британско Министарство рата које је и даље сматрало да је повлачење на већ поседнуту линију било сасвим довољно, а да се румунским оптужбама против Срба није могло веровати. Овај став био је прихваћен и у енглеском Министарству спољних послова, тако да је његовим заузимањем формулисан и заједнички став Сједињених Америчких Држава, Италије, Француске и Велике Британије о одржању постојеће војне ситуације. Тако је под српском контролом остала пруга Темишвар – Вршац – Базјаш, са местима Белом Црквом, Вршцем, Кикиндом и Темишваром, барем до коначне одлуке Врховног савета Мировне конференције.⁷⁸⁹

Из војних извештаја видимо да су још почетком децембра 1918. године у Темишвар дошли француски војни команданти.⁷⁹⁰ У град је тада допутовао француски генерал Гамбета са својим штабом.⁷⁹¹ Иако је присуство француских војника утицало на војно-политичку ситуацију у Темишвару, и румунска историографија се слаже са тиме да је од средине новембра до краја јула 1919. године српска војска на овом подручју важила за главну окупациону силу.⁷⁹² Француске трупе које су дошле у Темишвар биле су колонијалне трупе из Марока и Алжира.⁷⁹³ Становници Темишвара били су изненађени што виде црвене турбане и капе француских војника.⁷⁹⁴ Лист *Слога* је писао о знатижељи Темишвараца коју је изазвало присуство француских трупа. Тако знамо о једном

---

⁷⁸⁸ Записник са седнице одржане 22. фебруара 1919. године (*Zapiski sa sednica delegacije*, 55.)

⁷⁸⁹ Српска војска је током марта 1919. године по наредбама из Париза евакуисала најисточније делове Баната и Румунима предала срезове: молдавски, (ж)јамски, бозовички, оршавски, бузијашки, лугошки и липовски. У саставу Краљевине СХС још увек је остао Темишвар и делови северније од њега до Мориша. (Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 336.)

⁷⁹⁰ Извештај 7. децембра 1918. године (*Велики рат Србије*, књ. 31, 373.)

⁷⁹¹ *Велики рат Србије*, књ. 31, 357.

⁷⁹² William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 107.

⁷⁹³ Милутин Дробњак такође пише да су француски војници и у Новом Саду изазивали знатижељу код новосадског грађанства и да су посебан утисак остављали припадници тзв. Афричке армије коју су већим делом чинили војници из Марока, Алжира, Туниса и Сенегала. (Милутин Дробњак, *О француској војсци и њеним умрлим војницима у Новом Саду 1918-1919*, Новембарски дани у Новом Саду 1918. (зборник радова), Нови Сад, 2012, 138.)

⁷⁹⁴ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 107.

инциденту који се наводно догодио на капији касарне „Фердинанд“. Двојица младића мађарске националности чудила су се црнцима који су у дворишту касарне уређивали магарце и мазге да би их извели на пашу. Једна велика мазга се истргла француском војнику из руку, појурила на капију, пригњечила и оборила једног од младића. Француски војник је одмах притрчао младићу, донео воде и подигао га је. У листу *Слога* је затим написано да се војник младићу обратио на француском језику и рекао: „Видиш како то није добро кад магарац ђипа, и Ваш савезник Виљем је тако скакао па вас све оборио. Сад ће требати много воде па да се расхладите и дођете себи...“⁷⁹⁵

У књизи *Кратка историја банатских Немаца*, која је немачки превод румунског аутора, наводи се да су француски команданти желели да се на присуство француских трупа гледа тако као да је њихов једини задатак био да надгледају српске војнике, али да се заправо радило о сарадњи између српске и француске команде и да је становништво Темишвара имало „мало заштите од њих“. Овај свој став Вилијам Марин заснива на наводима из мемоара Јозефа Гемла, тадашњег градоначелника Темишвара, и пише да су, у почетку, француски војници били „груби“. У Темишвару је конфискован изванредан број зграда па су неке институције, интернати и школе морали да буду евакуисани. Фабрика шпиритуса „Солвентул“ наводно је претворена у шталу за коње. Главна команда француских трупа до августа 1919. године налазила се у палати „Лојд“, а француски генерал Гамбета је са својим трупама 5. децембра 1918. године наставио ка Араду. Његово место у Темишвару заузео је генерал Фаре са својом дивизијом.⁷⁹⁶

О боравку француских трупа у Банату након Првог светског рата мало се до сада писало у југословенској историографији, а о њиховом присуству у Темишвару само у назнакама.⁷⁹⁷ У литератури се може прочитати, а то је и наше мишљење, да је српска Врховна команда, рачунајући на француско-српско пријатељство, непромишљено дозволила да се француске трупе стационирају у Војводини.⁷⁹⁸ Као што смо већ

---

⁷⁹⁵ „Шан-р“, *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2.

⁷⁹⁶ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 107.

⁷⁹⁷ Милутин Дробњак је писао о француској војсци у Новом Саду, у Бачкој. (види више: Милутин Дробњак, *О француској војсци и њеним умрлим војницима у Новом Саду 1918-1919*, Новембарски дани у Новом Саду 1918. (зборник радова), Нови Сад, 2012, 137-146.)

⁷⁹⁸ Илија Петровић пише да је онда француска војска својим присуством „потпомогнула мађарске и румунске аспирације на српске етничке територије“, што се не може тврдити без документовања својих ставова, али би сигурно био правац и неког нашег даљег размишљања и истраживања. (Илија Петровић, *Војводина Српска 1918*, 234.)

напомињали, предлагано је да се штаб француске једанаесте колонијалне дивизије премести у Лугож или Оршаву.⁷⁹⁹ И поред тога, војвода Петар Бојовић сматрао је да француске трупе не остају на српској територији „од своје добре воље“, већ због несређених ратних прилика које су у то време владале и по наређењу својих претпостављених. По његовом мишљењу, долазак француских трупа учињен је на првом месту у корист српских интереса.⁸⁰⁰

Срби Темишварци су присуство француске војске у Темишвару доживљавали као помоћ од западних савезника и на такву помоћ одговарали су уз „осећаје срдачне и дубоке благодарности“, као што је то писала *Нова зора*.⁸⁰¹ У исто време, лист *Банатски гласник* јављао је да је француски генерал Гамбета у општини Билед свечано дочекан. Том приликом у част француског генерала приређена је вечера са забавом, која је трајала до зоре, а сутрадан пре подне француска господа су отишла у лов. Како је писао исти лист, након заједничког ручка у Темишвар су се вратили са „најлепшим утисцима“.⁸⁰²

У децембру 1918. године, у листу *Слога*, објављена је песма под насловом „Французима“ коју је написао Д. П. Дикић и чији су први стихови гласили: *Без вас, слава нам је мала: француска нам крила дала, Отаџбину повратила, И племена сјединила. Њојзи хвала! Кад нас авет прогутат хтеде, У свом ропцу ти си била; И онда си нас пригрлила – И спасила ове беде. Награда је свака мала, За све ово што си дала: Ал’ за Правду ти си знала, Опет теби, вечна хвала...*⁸⁰³ У листу *Нова зора* дат је поздрав који су Темишвараци упутили генералу Пруноу (Pruneau), команданту француске седамнаесте колонијалне дивизије, преведен са француског на српски језик. Више пута се у тексту наглашавала добродошлица француском генералу, као и то „да ће француска дела на балканском фронту Срби заувек памтити, јер је захваљујући хероизму француске дивизије пробијен бугарски фронт чиме су врата слободе била отворена“. „Грађани града Темишвара зато ће увек имати према Француској вечите благодарности“, писало је, такође, у поздраву француском генералу. Истакнуто је и да је уз француску помоћ Краљевина СХС успела „да задобије слободу тако давно жељену и тако давно очекивану“, па је присуство

---

⁷⁹⁹ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 308.

⁸⁰⁰ Војвода Бојовић у извештају упућеном Народној управи у Новом Саду 21. фебруара 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76)

⁸⁰¹ *Нова зора*, бр. 19, Вршац, 23. март 1919, стр. 2.

⁸⁰² *Банатски гласник*, бр. 156, Велики Бечкерек, 26. (13.) децембар 1918, стр. 2.

⁸⁰³ *Слога*, бр. 20, Темишвар, 4. јануар 1919. (22. децембар 1918.), стр. 1-2.

француске војске Темишварцима било „не само пријатно, него и неопходно потребно“ за њихову будућу везу са „мајком Отацбином, храбром Србијом“. Могуће је да су уредништва српских листова била саветована од стране српских административних и војних власти да боравак француских војника у Војводини на овај начин представљају. Уредништво листа *Нова зора* писало је да је Темишвар, као град у којем се налазио велики број српских националних институција, захтевао да заузме место поред других „мученичких вароши ослобођене Југославије“ и од француске војске се очекивало да му то и обезбеди.⁸⁰⁴

Из депеше, коју је штаб команде Прве армијске области, 9. фебруара 1919. године, упутио Јоци Лалашевићу, председнику Народне управе, видимо да је стварно стање у Темишвару и у Банату у извесној мери било другачије. У депеши, забринутим тоном, јављено је да српско грађанство и војни представници нису „довољно предусретљиви“ према француским официрима и војницима и да им не указују „довољно пажње“. Из наставка извештаја видимо и да је српски живаљ у своје домове „на становање и на весеље и госбе“ позивао само српске војнике, а ретко француске, те да су Французи због тога били принуђени да „друштво“ потраже на другој страни и то баш на страни, која је, како је писано, „мање више напојена мржњом према нама“. Указано је и на то да су Мађари, Јевреји и Немци имали корист од овакве ситуације, јер су поменути други народи у Темишвару примали француске официре и војнике у своје домове и, како се каже, „извештаченом љубазношћу и предусретљивошћу умели задобити њихово поверење па чак и мржњу према нама“.⁸⁰⁵ Интересантно је да се румунска страна уопште не помиње. Саветује се, мада то више звучи као наређење, да се „дивне особине нашег народа: гостопримство, љубазност, предусретљивост у опште“ испоље према „искреним пријатељима и савезницима, који су толико жртве дали и за нашу слободу“. „Дужност српског становништва и њених војних команданата је да Французима укажу што више пажње и да им боравак учине што пријатнијим и подношљивијим“, писало је у извештају војводе Бојовића. На тај начин, показало би се да су Срби и у време затишја „исто онако запојени љубављу и искреном другарском чежњом“ као и онда када су се са Французима

---

⁸⁰⁴ *Нова зора*, бр. 19, Вршац, 23. март 1919, стр. 2; Ова седамнаеста француска дивизија генерала Пруноа налазила се у Темишвару од краја фебруара 1919. године јер је на седници Територијалне комисије 28. фебруара 1919. године констатовано да је могућ оружани сукоб између српске и румунске војске па је присуство француске дивизије било неопходно и очекивано. (Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 500.)

⁸⁰⁵ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 308.

борили у Првом светском рату. Српским командантима и војним и грађанским властима издата су наређења да на својим територијама настоје да се у духу горепоменутих наредби и поступи. Ове замерке пренете су председништву Народне управе да би и оно „поверљивим путем“ упутило свим „српској страни поузданим цивилним властима“ и друштвеним установама да учине све могуће како би се изнето наређење што успешније извршило.⁸⁰⁶

Након евакуације Темишвара, у српској штампи се појавио чланак о једном поднареднику који је још 1916. године прешао из српске команде у француски пук због знања француског језика и ту остао и након рата. Када је упитан зашто није оставио Французе и зашто и даље носи француску капу, он је, наводно, „кисело“ одговорио – „да ако су они оставили нас ми нисмо још увек оставили њих“. Такође, додао је и да се он смејао и био радостан када су га Французи у Солуну „тапкали по раменима“ и викали „браво Србо!“, али да се онда у Темишвару расплакао кад је морао да се повуче са војском.⁸⁰⁷ Из литературе знамо и да се средином фебруара 1919. године догодио један инцидент у Темишвару након којег је српска Врховна команда тражила да се из темишварског гарнизона повуче један француски капетан, као и да је то био капетан Соне (Soné), док из извора сазнајемо да је 5. јуна 1919. године у једној кафани у Темишвару неколико француских војника „изненада и без икаквог повода“ напало револверима српске војнике из Четвртог коњичког пука који су у истој кафани седели. Том приликом рањена су тројица српских војника од којих је један подлегао ранама.⁸⁰⁸ Поред горе изнетих података о односу српских и француских војних власти у Темишвару и током великог штрајка у фебруару 1919. године сматрамо да се овим односом треба додатно бавити.

На мировној конференцији у Паризу, Комисија за питање Баната са Французом Андре Тардијеом (André Tardieu) на челу, који је и имао највише утицаја на рад комисије, дана 20. марта 1919. године, донела је одлуку да Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца припадну Вршац, Бела Црква и Велика Кикинда, а да се Темишвар губи. Да се ова одлука још може оспорити постојала је извесна могућност јер је требало да је одобри и Виша

---

⁸⁰⁶ Војвода Петар Бојовић 21. фебруара 1919. године (АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76; Историјски архив Зрењанин, Фонд градско поглаварство Петровград 1919-1941, Ф. 97, 4159/ 1919)

⁸⁰⁷ *Слога*, бр. 241, Велики Бечкерек, 18. октобар 1919, стр. 2.

⁸⁰⁸ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 308; Извештај команданта Коњичке дивизије (*Велики рат Србије*, књ. 32, 197.)

комисија и Комитет десеторице (Комитет Великих сила).⁸⁰⁹ Свестан да ће ускоро доћи до доношења коначне одлуке, Живојин Мишић је, 26. марта 1919. године, команданту француске Угарске армије послао депешу у којој је од њега тражио да команданту Савезничких војски саопшти да је Влада у Београду желела да одложи евакуацију Темишвара и околине до времена када би решење о дефинитивним границама у Банату било познато, а да су догађаји у Мађарској ишли у прилог том одлагању. „Ја сам убеђен у Ваше пријатељско расположење и потпуну незаинтересованост у овоме питању. Због тога Вас молим, да Темишвар остане у рукама Српске војске до решења Конференције мира“, писао је војвода Живојин Мишић.⁸¹⁰

Крајем маја 1919. године дошло је до иницијативе Владе у Београду да се питање Баната, а самим тим и Темишвара, коначно реши. Стојан Протић је као председник Владе од југословенске делегације у Паризу тражио да се „поради“ да се границе према Мађарској и Румунији „што пре“ одреде. Навео је да треба организовати управу и да треба прекинути сукоб са Румунијом који се није могао избећи у „провизоријуму као што је овај данашњи“. У одговору на претходно изнето Протићево наређење Никола Пашић је Влади у Београду поручио да је Врховни савет у своје руке узео сва питања, да је радио толико брзо колико је могао, као и да нико није могао „упливисати“ на његов рад и променити ред решавања питања. У погледу граница са Румунијом и Мађарском, Пашић је рекао да је питање Баната најпре решавано у комисијама, да је решење онда усвојено и у Вишој комисији, а да је остало само још да га Виши савет одобри.⁸¹¹ Када је Највиши савет Савезника дефинитивно утврдио границу између Краљевине СХС и Румуна и Д’ Епере наредио Протићу да се Банат евакуише и да се српске трупе повуку на одређену линију, преостајало је само да се инсистира да се обеснажи Д’ Епереов налог на неодређено време.⁸¹²

Никола Пашић је, 15. јула 1919. године, од председника Владе Стојана Протића добио информацију да је у Београд већ дошао пуковник Досе да би утврдио детаље и време извођења евакуације.⁸¹³ „Дејствовати да се ово одложи до решења о последњем мемоару који сте о томе предали Највишем савету“, молио је Протић. Заиста,

---

⁸⁰⁹ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom*, 145.

⁸¹⁰ Извештај Врховне команде 26. марта 1919. године министру војном (*Велики рат Србије*, књ. 31, 757.)

⁸¹¹ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom*, 145.

⁸¹² Andrej Mitrović, *navedeno delo*, 160.

⁸¹³ Isto

југословенска делегација је 16. јула 1919. године сачинила ноту коју је сутрадан упутила Конференцији мира. У ноти је истакнуто да је недавно поднет захтев заснован на новим материјалима. У поменутом захтеву затражено је да се испита одлука Комисије за територијална питања у вези са разграничењем у Банату, а поред тога што одговор на такав захтев није добијен, Д' Епере је наредио евакуацију Темишвара и његове околине. Делегација је „најживље“ инсистирала у име Владе у Београду да Врховни савет нареди команданту источне француске војске да повуче наређење до коначног потписивања мировних уговора.⁸¹⁴

Наређење Франше д' Епереа показивало је становиште Француза, а могуће и Британаца, па Андреј Митровић сматра да је Никола Пашић покушао да уведе Американце као противтежу. Пашић је 16. јула 1919. године упутио писмо Хенрију Вајту, америчком делегату коме се и раније обраћао. Вајту је послао на увид ноту о Банату од 16. јула, али га је уједно замолио, да уколико нота не буде прихваћена он учини нешто како би у њеном духу биле начињене барем извесне измене. Из овога се може закључити да су планови око припадности Темишвара већ дуже време сматрани, како пише Андреј Митровић, „само обичним средством маневрисања и притисака на Румуне“, а да су стварно жељене само извесне мање измене.⁸¹⁵ Након једне седнице Вишег савета Конференције мира, Пашић је пришао маршалу Фошу и замолио га да се наредба о евакуацији српске војске из оног дела Баната који није додељен Краљевини СХС повуче. Фош се оградао да он ту наредбу није издао и да је она потекла од врха Конференције мира. Пашић се затим обратио и председнику Жоржу Клемансоу, коме је изнео тежак положај у којем се делегација СХС налазила, односно да је Влада из Београда молила да се наређење о повлачењу српске војске из Темишвара и околине не изврши док се дефинитивно не утврди граница, а да је Д' Епере наредио хитну евакуацију. Клемансо је одговорио да се наредба мора извршити. Након што је Пашић инсистирао на томе да се ова наредба не може извршити и да би њено извршење имало „рђавих последица по морал војске“, председник Конференције мира је пристао да молбу југословенске делегације проучи у писаној форми. Сада је Пашић молио краљевску Владу у Београду да не даје свој

---

⁸¹⁴ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom*, 160.

⁸¹⁵ Andrej Mitrović, *navedeno delo*, 163.

пристанак поводом евакуације Темишвара док се делегација не увери да се она мора и извршити.⁸¹⁶

У војним извештајима стоји да је 17. јула 1919. године министар војни јавио Врховној команди да је Влада донела одлуку да се одложи евакуација одређене територије у Банату док се не донесе накнадна одлука о томе на основу нових докумената поднетих од стране југословенске делегације. Начелник штаба требао је да поступи у духу ове одлуке, али да, ако се поново буде затражило да се евакуација одмах изврши, нареди да се са почетком и извршењем евакуације одуговлачи.⁸¹⁷ Југословенска Влада је ипак наредила евакуацију Темишвара.⁸¹⁸ Капетану Димитријевићу у Велику Кикинду, 18. јула 1919. године, послата је депеша са следећим садржајем: „Саопштите ђенералу Де Лобиту следеће: Краљевска влада поднела је Конференцији мира нова документа и има разлога надати се, да ће разграничење у Банату између нас и Румуна претрпети извесне измене. Извештај по овоме очекује се из Париза сваког часа. Краљевска влада наредила је ипак да српске трупе и административне власти евакуишу Банат и ја сам издао наређење да се то отпочне.“⁸¹⁹ Није безначајно напоменути да је Никола Пашић на полеђини једног од ових извештаја о наређењу евакуације записао: „Преухитрено повлачење наше војске.“ Међутим, питање Темишвара за зеленим столом Конференције мира било је дефинитивно решено. Конференција мира се определила за поделу Баната, а Темишвар са околином доделила Краљевини Румунији.⁸²⁰

Команданту Прве армијске области је, још 13. јула 1919. године, депешом јављено да ће се у року од две до три недеље извршити евакуација Баната источно од линије коју је повукла мировна конференција. Командант Коњичке дивизије у Темишвару је обавештен да ће у град доћи један француски батаљон и генерал Де Турнадур (Charles de Tournadre) и наређено му је да овом француском генералу изађе у сусрет у погледу смештаја. Пуковник Јован Вељковић, командант места у Темишвару, позван је у Београд на један дан ради

---

⁸¹⁶ Никола Пашић Стојану Протићу 19. јула 1919. године (*Пашићева писма са Конференције мира*, 120-122.)

⁸¹⁷ *Велики рат Србије*, књ. 32, 324.

⁸¹⁸ Стојан Протић је из Београда 24. јула 1919. године послао депешу, а делегате у Паризу молио да о повлачењу из Темишвара извести и команданте савезничких војски. (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2824, 26. јула 1919. године, у Паризу)

⁸¹⁹ Врховна команда капетану Димитријевићу 18. јула 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 328.)

⁸²⁰ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2905, 1. августа 1919. године, у Паризу; Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на парижкој мировној конференцији 1919. године*, 65.

даљих упутстава од стране Врховне команде.⁸²¹ Врховна команда је министру војном и команданту Четврте армијске области, 18. јула 1919. године, послала извештај да се при евакуацији прво отпочне са евакуисањем болница, магацина, регрута и „свега онога што није морало да остане до последњег момента“, као и да се евакуација врши железницом или пловним рекама и каналима. На крају евакуације, у Темишвару су требале да остану само „борачке“ јединице које ће се последње повући након што се власт преда Французима. Команданту места наређено је да са последњим ешеленом оде из Темишвара и дође у Београд. Свим трупима препоручило се да повлачење изврше у највећем реду и да не врше никакве освете несрпском становништву. По доласку на нову линију српске трупе су требале да је поседну и да је чувају као граничну линију одржавајући добре односе са румунском граничном стражом.⁸²² Наређено је да у Темишвару остане само један српски официр који би требао да са Румунима и са француском командом расправи спорна питања. Извештај Врховне команде се завршава констатацијом да је код Срба наступило „велико разочарење“ због повлачења.⁸²³

Када је писао о догађајима који су се одиграли у Паризу, на Конференцији мира, Андреј Митровић је нагласио да предмет његове студије није тај каква је ситуација била на терену. Предмет нашег истраживања свакако јесте. Истовремено са дешавањима у Паризу, у самом Темишвару је „звонило на узбуну“ – говорило се о заиста озбиљној ситуацији.⁸²⁴ Месец дана уочи наређења о евакуацији, 8. јуна 1919. године, на збору одржаном у Темишвару против румунских претензија на престоницу Баната и вести да би она могла припасти Краљевини Румунији темишварски Срби су говорили: „...Хватамо се за српске топове, хватамо се за уздице и гриве коња оних српских витезова, који нам донеше слободу, и не дамо им да одавде оду! Овако олаким решавањем питања Темишвара Мировна конференција ставља динамит под овај град, где ће опет букнути пламен. Ако им пак треба мира нека нас оставе на миру!“⁸²⁵ Командант Коњичке дивизије је неколико дана након одржавања овог збора јавио Врховној команди да је код српског становништва у Темишвару и околини владала „велика узбуђеност и раздраженост“

---

⁸²¹ *Велики рат Србије*, књ. 32, 316-317.

⁸²² Извештај Врховне команде министру војном и команданту Четврте армијске области од 18. јула 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 328-329.)

⁸²³ *Велики рат Србије*, књ. 32, 54.

⁸²⁴ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom*, 169.

⁸²⁵ Реченице из говора Илије Белеслијина на збору одржаном у Темишвару 8. јуна 1919. године (*Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.)

поводом све упорнијих и сигурнијих вести да ће Темишвар као и знатан део територије Баната коју су окупирале српске трупе припасти Румунији. За српски живаљ у овим крајевима командант је рекао да је са највећим негодовањем протествовао против „неправилног решења“ Конференције мира, као и да је био спреман да се са „оружјем у руци овоме одупре“. Важно је напоменути да је у извештају писало и да се такво расположење становништва преносило и на српске војнике у граду и околини који су сматрали да је српској страни учињена огромна неправда ако би се гледало на историјско право и на жртве које су они дали, и то нарочито у односу на Румуне који, како је речено, „имају само мало или нимало заслуга за овај рат“. „Ова околност, као и уопште садашња атмосфера која нас окружава, чини да није искључена могућност да ће, ако дође наређење за евакуацију ових крајева, наступити велике тешкоће око извршења овога наређења. С тога молим команданта за хитно дејство да ови крајеви, где је наша војска крвљу освојила и обележила границе, остану наши како би се избегли нежељени догађаји“, завршио је свој извештај командант Коњичке дивизије у Темишвару.⁸²⁶

Стојан Протић је, 23. јула 1919. године, као председник југословенске Владе обавестио Николу Пашића да су војне власти у Темишвару јавиле да су вести о напуштању овог града и вести о новој „неправедној“ граници према српској страни а у корист Румуна, изазвале огромно разочарење код официра и војника. Протић је написао и да је постојала бојазан да ће војници одбити да изврше наређење. Према овој премијеровој депеши, исти извори јављали су Влади да је српски живаљ утучен „овом неправдом“ и да неће допустити Румунима да у те крајеве уђу. Протић је посебно нагласио су од њега тражили „оружје и нашу братску српску оружану помоћ“.⁸²⁷ Наиме, сада се радило о извештају команданта Коњичке дивизије датираног на 22. јул 1919. године, чији је садржај прослеђен и делегацији у Паризу, али тек 4. августа, када су, чини нам се касно, делегати су могли да прочитају како су војска и српско становништво у Темишвару били незадовољни због наређеног повлачења. У поменутом извештају описано је да су се прописним путем на рапорт, у данима уочи евакуације, 21. јула и 22. јула, српски војници у Темишвару јавили команданту Коњичке дивизије и у своје име и у име својих другова

---

⁸²⁶ Извештај 12. јуна 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 229.)

⁸²⁷ „Слободан сам предложити ово последње средство да се наша праведна ствар оствари. Треба доказати да се ова неправда не прима равнодушно већ да протестујемо против тога“, писао је командант Коњичке дивизије у Темишвару. (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2809, 25. јула 1919. године)

изјавили да тај део Баната „напуштају само по сили“.⁸²⁸ Војници су рекли да су они седам година за албанске и македонске кршеве проливали своју крв, а да сада, када су заузели најлепше и најбогатије крајеве, треба да их дају без крви Румунима, који су, како су рекли, за време рата само трговали.⁸²⁹ Командант Коњичке дивизије Бранислав Лонткијевић их је уверавао, делећи са њима „њихово болно патриотско осећање“, да су надлежни учинили „све што се могло“ за Темишвар. Рекао им је да су војници дужни да увек безусловно извршавају заповести надређених, као и да у овом великом и тешком моменту треба да савладају бол уздигнуте главе. Поручио им је и да Темишвар они не напуштају као побеђени и као кукавице, већ као јунаци.⁸³⁰

Српски војници нису желели да напусте Темишвар са околином због још једне околности, а то је било питање заштите српског становништва, које ће бити, како је истакнуто, „необуздатим и нескрупулозним Румунима терорисано“. „Хиљаде и хиљаде“ српског становништва, па и друге народности, молило је да их српска војска никако не напусти, па је пуковник Лонткијевић морао, у име трупа којима је командовао у Банату и у име становника Баната, да замоли надређене да се употребе и последњи покушаји да се евакуација одложи на неодређено време.⁸³¹ Лист *Слога* је још почетком фебруара 1919. године објавио један чланак у којем се каже да је Србин из Темишвара купио свећу да да црквењаку да је запали и да уместо њега умоли Бога да „Србијанци и даље остану овде!“⁸³² Бранислав Лонткијевић је у депеши упућеној шефу политичког одељења за Банат, Бачку и Барању изнео и опште уверење „да судбина ових крајева не може бити решена на овој неправедној основи, већ онако како захтева морал и правда, односно да наши буду“. Такође, изјавио је да српска војска неће моћи да слуша „болно стећање“ своје браће и да ће зато „сигурно кроз најкраће време морати својом крвљу ово поново заузети“.

---

⁸²⁸ Командант Коњичке дивизије Бранислав Лонткијевић депешом је 22. јула 1919. године обавестио штаб Врховне команде о ситуацији у Темишвару, а Врховна команда Стојана Протића. (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2995, 4. августа 1919. године, у Паризу)

⁸²⁹ Иако би овакав извештај, претпостављамо, користио југословенској делегацији на Конференцији мира у смислу приказивања стања у Темишвару, делегација је, чини нам се, избегавала да Комисији за територијална питања достави било каква документа која су указивала на то да би Темишвар, као најбогатији град те регије, Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца био неопходан из економских разлога.

⁸³⁰ Командант је молио надређене да се о жељи и решености војника поведе „најозбиљнијег рачуна јер би се могло десити да војници у тешком болу патриотског осећања и јаког пожртвовања“ не изврше оно што им се нареди. (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2995, 4. август 1919. године, у Паризу)

⁸³¹ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2995, 4. август 1919. године, у Паризу

⁸³² *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 3.

Додао је и да ако ће свакако доћи до тога онда „зашто сад давати оно што већ у рукама имамо“.⁸³³

Команданту Браниславу Лонткијевићу је шеф политичког одељења за Банат, Бачку и Барању поручио да ће његову депешу доставити даље, али да нема изгледа да ће се моћи учинити икаква измена у наређењу за евакуацију Баната и да из тог разлога целим својим ауторитетом настоји да српске трупе изврше наређења, па ма колико им то тешко и болно било.⁸³⁴ Инсистирању војника и становништва заиста није удовољено. Уз коментар да ће му накнадно поштом послати уцртану привремену границу, пуковник Калафатовић је генералу Пешићу у име штаба Врховне команде у Париз јавио следећу поруку: „Румунску зону Баната наше трупе су потпуно евакуисале 28-ог о. м. (јула додала Ј. К.) и предале Французима“.⁸³⁵

„Од савезника савезници предадоше град савезницима. И савезници Румуни прихватише у своју власт град Темишвар и све оно, што им уз Темишвар дадоше као прђију“, писала је у то време банатска штампа.⁸³⁶ Посредовањем шефа војне мисије порука пуковника Калафатовића Николи Пашићу је уручена 31. јула 1919. године. У штампи се више од три месеца касније након изласка српске војске из Темишвара појавио чланак у којем су изнете неке информације да дан раније, 30. јула 1919. године, Банаћани који су боравили у Паризу при југословенској делегацији нису ништа знали о евакуацији Темишвара док нису у новинама прочитали да су 28. јула 1919. године српске трупе напустиле град.⁸³⁷ „Са болом у души и сузама у очима читаху ту скору невероватну вест“, писао је Новак Грујић који је поменути чланак потписао. Као свој извор навео је Младена Пилића, инжењера, који је у Паризу „боравио и за нашу ствар радио“.⁸³⁸ У Грујићевом

---

⁸³³ Извештај Бранислава Лонткијевића 22. јула 1919. године из Темишвара (ВА, П 8, К 26/15)

⁸³⁴ Исто

⁸³⁵ Територијална команда над спорном територијом требала је да буде предата француском генералу Турнадру у Темишвару 28. јула 1919. године, а потпуна евакуација те зоне планирана је да се заврши 2. августа исте године. Због претпоставки да ће француски генерал обуставити српску евакуацију чим прими команду 28. јула наређено је да се „са целом евакуацијом похита и да све буде готово до 26. јула у поноћ“ (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2905, 1. августа 1919. године, у Паризу; АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 3266, 31. јула 1919. године, у Паризу)

⁸³⁶ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.

⁸³⁷ *Слога*, бр. 258, Велики Бечкерек, 8. новембар 1919, стр. 2.

⁸³⁸ У чланку који је Новак Грујић писао за лист *Слога* извор је означен са иницијалима „М. П.“ али је несумњиво да се ради Пилићу. Младен Пилић био је Србин, који је за време српског империјума живео и радио у Темишвару, а био је и први потпредседник Српског народног већа у Темишвару. (*Слога*, бр. 258, Велики Бечкерек, 8. новембар 1919, стр. 2.) У Паризу је боравио као члан друге делегације која је дошла са територије Баната и која је оформљена након одржавања великог српског народног збора 8. јуна 1919.

чланку каже се и да се „лакомислено мислило и поступало“ са судбином Темишвара, да се делегација „лабаво бринула за нас“, да је „седела скрштених руку“ и да је „тај пасивитет велике господе“ скупо коштао становништво. Грујић пише и да је 30. јула 1919. године настало „копрцање“ и да се „на врат на нос“ извести Влада у Београду (уз коментар „чуј тад“) да српске трупе морају опет посетити Темишвар. Овај српски национални радник из Варјаша сматрао је и да се то можда и могло учинити јер је између изласка српске и уласка румунске војске био период од читавих пет дана.⁸³⁹

Услед шифроване депеше о евакуацији, у Београду је настала ужурбаност у Влади и решено је да се поново уђе у Темишвар, али само ако и Генералштаб на то пристане. „Како је даље ствар текла то је тајна“, писао је Новак Грујић и додао да се причало како је војвода Мишић енергично устао против тога, изјавивши да се са војском не може играти и да би се српска страна изложила опасности ако би са Румунима дошла у окршај. „Дипломација је све покварила, она нека поправи“, приписивала се, наводно, изјава Живојину Мишићу.⁸⁴⁰ Лист *Време* је, десет година касније, у фељтону који је излазио током јуна 1928. године поводом десетогодишњице уједињења, објавио да је Никола Пашић Стојану Протићу 1. августа 1919. године послао писмо које сведочи оваквом одустајању и „копрцању“ како је то износила банатска штампа. Пашић је, наиме, писао да је настала „забуна и пометња у раду“ око питања разграничења у Банату јер је делегација тражила да се Банат не евакуише пре него што би се питање о граници коначно решило.⁸⁴¹ Поред овога, Пашић у писму признаје и да су тих дана у Париз и даље стизале депутације из спорних крајева и да су их делегати морали саслушавати и водити их код појединих експерата иако је евакуација већ извршена“.⁸⁴²

године да би Конференцији мира изложила једногласне одлуке донете на том збору. (*Јединство*, бр. 95, Нови Сад, 19. август 1919, стр. 1.)

⁸³⁹ *Слога*, бр. 258, Велики Бечкерек, 8. новембар 1919, стр. 2.

⁸⁴⁰ У штампи је лик војводе Живојина Мишића приказиван као симбол за повратак у Темишвар. „У Темишвар срце оста, у Бечкерек глава оде! Не бојте се још је Мишице За повратак и походе. И ово је можда боље. Поред наше пусте славе, Згазише нас три без душе и један без главе.“ види прилог бр. 12. (*Буди нам здраво!* *Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.)

⁸⁴¹ „Сад послови јуре, жеља је да се сврши како-тако. Савезници су решили своја главна питања па су остала наша главна а савезничка споредна питања, која требају брзо да се заврше, па било нама право или не било...“ , писао је Никола Пашић. (*Време*, бр. 2336, Београд, 26. јун 1928, стр. 3.)

⁸⁴² Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на мировној конференцији 1919. године*, 71-72; *Време*, бр. 2336, Београд, 26. јун 1928, стр. 3.

У то време, непосредно пре евакуације српске војске, 22. јула 1919. године, у Темишвару је са радом отпочела једна војна комисија.⁸⁴³ Чини се погрешно, банатска штампа је и рад ове комисије оценила као заокрет у политици југословенске Владе и делегације у Паризу, односно јавила је да је одлука о евакуацији стопирана и да може доћи до другачијег решења. Вршачка *Нова зора* писала је да су српске власти требале да напусте Темишвар, да га предају Французима и да би онда Румуни ушли у „свој мачем добивени Темишвар“, али да је наступила изненадна промена и да српске власти остају у Темишвару до даље наредбе. „Опће је уверење да се Тамишвар даде још спасти... Колико смо извештени у Тамишвару се налази комисија за разграничење. Најближа будућност изнеће нас из ове неизвесности и ми ћемо сазнати оно што се дуго и до последњег часа тако савесно чувало и крило као највећа тајна“, писало је уредништво листа *Нова зора*.⁸⁴⁴ Међутим, стварни задатак ове комисије био је да одреди демаркациону линију у Банату према оној линији коју је раније повукао Савет четворице на Конференцији мира.⁸⁴⁵

Вест о формирању комисије, која се у изворима назива – Комисија за демаркациону линију, налазимо у извештају Врховне команде упућеном министру војном и команданту Четврте армијске области од 18. јула 1919. године. У извештају се каже да је била потребна да се одреди једна провизорна граница само на карти, која би важила док се иста не би одредила на земљишту, а управо такву границу требала је да одреди поменута комисија. „Ова линија биће база за дефинитивну државну границу“, закључило се.⁸⁴⁶ За председника комисије постављен је француски генерал Де Турнадр који је по мишљењу шефа политичког одељења Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца М. В. Михаловића био „наклоњенији Румунима“ и који је „играо улогу њиховог правозаступника“.⁸⁴⁷ Тадашњи командант Коњичке дивизије је још 19. јула 1919. године Врховној команди послао да је држање генерала Де Турнадра према Србима „нелојално“ и да чини „сметње евакуацији“.

---

⁸⁴³ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2905, 1. августа 1919. године; *Нова зора*, бр. 54, Вршац, 24. јул 1919, стр. 2.

⁸⁴⁴ *Нова зора*, бр. 54, Вршац, 24. јул 1919, стр. 1.

⁸⁴⁵ „Према тој линији граница полази са севера на девет километара од мађарске вароши Мако, одакле води између Валкања и железничке пруге Мокрин-Велика Кикинда-Жомбољ, а одавде на југ према Пардању и Модошу, одакле се спушта у југоисточном правцу према железничкој прузи Базјаш – Темишвар, коју сече између Ватина и Моравице. Затим се окреће према истоку, обилази Вршац и Белу Цркву и спушта се на реку Неру, која на југу завршује границу.“ (*Застава*, бр. 155, Нови Сад, 25. јул 1919, стр. 4.) Овако одређену границу послао је у Париз шеф политичког одељења М. В. Михаиловић (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2905, 1. августа 1919. године, у Паризу)

⁸⁴⁶ Извештај Врховне команде министру војном и команданту Четврте армијске области од 18. јула 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 328-329.)

⁸⁴⁷ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2905, 1. августа 1919. године, у Паризу

Наиме, Де Турнадр је директно команданту Железничке станице у Темишвару наредио да од 19. јула 1919. године увече не пусти ниједан воз из Темишвара за Вршац. На ово српска страна уложила је протест.⁸⁴⁸ Поред овог француског генерала комисију су чинили по један виши генералштабни официр из заинтересованих држава и њима додати експерти.⁸⁴⁹ Српски делегат кога је именовала југословенска Врховна команда био је пуковник Јован Вељковић, а њему је за извештавача додељен шеф „Југословенског Пресбириа“ Стеван Бенин.⁸⁵⁰ Бенин је у аутобиографији која се чува у Рукописном одељењу Матице српске детаљно описао рад у овој комисији.⁸⁵¹ Сећао се да је у време када је комисија отпочела са радом из Темишвара већ отишао велики жупан са целим својим апаратом, да је отишла је и српска војска – „отишли су сви, само сам ја задржан у Темишвару“. У раду комисије утврђен је основни принцип да се у обзир узме само српско и румунско, али не и мађарско и немачко становништво Баната, и да се Краљевини СХС додели она територија где су Срби у већини, односно Краљевини Румунији где су Румуни у већини. Демаркациона линија повлачила се девет километара југозападно од вароши Мако, између општине Валкањ и железничке пруге према Мокрину, Великој Кикинди и Жомбољи. Одатле јужно преко Пардања и Модоша, па железничком пругом Темишвар – Базјаш – Дунав. Како је ову пругу Румунија захтевала у целини, сва места са леве стране са Вршцем и Белом Црквом, припала би њој. Међутим, захтев је одлучно одбијен па је железничка пруга Темишвар – Базјаш остала на румунској територији до Стаморе – Моравице, а на српској од Ватина до Беле Цркве, а одатле на румунској до Базјаша.⁸⁵² „Тако смо се изравнали да река Нера буде граница. На румунској територији остало је скоро исти број Срба и осталих Словена, као на југословенској Румуна“, писао је Бенин.⁸⁵³

---

⁸⁴⁸ *Велики рат Србије*, књ. 32, 331.

⁸⁴⁹ *Јединство*, бр. 75, Нови Сад, 24. јул 1919, стр. 1.

⁸⁵⁰ *Застава*, бр. 155, Нови Сад, 25. јул 1919, стр. 4.

⁸⁵¹ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

⁸⁵² „Подкомисија за железнички саобраћај није се могла споразумети. Генерал Турнадр је наредио да се посао заврши. Како је јављао Вељковић резултат је био интернационални воз Темишвар-Сегедин. Превоз француских трупа је остао по дотадашњем. Румунске трупе нису могле да користе линије преко југословенске територије а остали путнички возови су ишли до првих станица нове демаркационе линије и ту се вршио пролаз. Теретни вагони су ишли без претоваривања. Детаље ће послати потпуковник Јоакимовић на одобрење. Због прекида линије овај извештај није био достављен Команданту Прве Армијске Области.“ (Извештај шефа политичког одељења за Банат, Бачку и Барању М. В. Михаиловића, АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2905, 1. августа 1919, у Паризу)

⁸⁵³ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

Српска штампа се касније жалила на рад Комисије за демаркациону линију. „Требало је да комисија којој је поверено да одреди границе по упутствима конференције мира узме у обзир и локалне интересе и прилике. Та комисија да би остала верна одлукама Врховног савета установила је на неким местима границу тако да једно село дели на пола. То је нпр. случај са местом Кеча, кроз које је граница ишла управо средином села, тако да и српска црква пада у румунски део села услед чега ће долазити до непријатности са обе стране“, писала је *Нова зора*.⁸⁵⁴

Румунски делегат је рад комисије сматрао „излишним“ јер је од своје Владе добио обавештење да Румуни по уговору добијају цео Банат са границом на Тиси и Дунаву, што је и изјавио на једној од седница.⁸⁵⁵ Преко ове дискутабилне изјаве прешло се на дневни ред, а поводом ње, неколико дана касније, огласио се и пуковник Вељковић југословенски члан комисије. Он је јавио делегацији у Паризу да је на седници 28. јула 1919. године румунски члан изменио своју горепоменућу изјаву и рекао да се румунска Влада неће задовољити новом демаркационом линијом на којој је комисија радила и ће протестовати и тражити цео Банат са границом на Тиси и Дунаву. Из Београда, послат је извештај делегацији у Париз у којем стоји да румунски делегат није остао само на тој изјави већ је изјавио и да је румунска Влада сматрала да су Срби након закљученог примирја у Банат ушли „не као ослободиоци него као окупатори“.⁸⁵⁶ И преко ових изјава се прешло на дневни ред проучавања границе од Жомбоља до Ватина.⁸⁵⁷ На следећој седници, 29. јула 1919. године, председник ове комисије је, према захтеву румунских делегата, тражио да се одмах оснује и нова комисија у коју ће ући, поред једног француског и румунског официра, и један југословенски официр који би остао у Темишвару за одржавање везе са француским и румунским војним властима. Задатак ове комисије био би да оцењује жалбе појединаца на неправилности српских војних и цивилних власти причињених за време окупације. Српска страна је ово протумачила као тежњу румунских власти да целокупну српску управу представе у што црњим бојама и да широј јавности изнесу како је народ

---

⁸⁵⁴ *Нова зора*, бр. 79, Вршац, 26. септембар 1919, стр. 1.

⁸⁵⁵ Извештај Врховне команде делегацији у Паризу доставило је Министарство иностраних дела (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2905, 1. августа 1919. године, у Паризу)

⁸⁵⁶ Предмет: *Разграничење и седница са румунском делегацијом у Темишвару*, 29. јула 1919. године, у Београду (АЈ, Делегација, Ф. 4, 4. августа 1919. године, у Паризу)

⁸⁵⁷ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2994, 4. августа 1919. године, у Паризу

овог дела Баната једва чекао да се ослободи српске окупације.⁸⁵⁸ Како је писао М. В. Михаиловић, Румуни су преко ондашњих новина позвали све општине, институте и приватна лица да до 15. августа 1919. године поднесу жалбе за штете које им је починила српска војска за време „окупације“ на територији коју је држала. Засебно су се имале поднети жалбе за учињену штету до 18. јула, а засебно од 19. јула 1919. године. „Румуни су реквизицију гледали представити као отимачину ширих размера, мада су они то исто радили у пределу Тисе“, писао је шеф политичког одељења М. В. Михаиловић. Жалбе су се имале поднети прво једној цивилној румунској комисији, а потом би их прегледала ова војна мешовита комисија чије је оснивање предлагао генерал Турандр.⁸⁵⁹

Врховна команда издала је наредбу да се пуковник Јован Вељковић постара да један српски официр остане у Темишвару за везу са тамошњим румунским војним властима преко кога би се онда решавали спорови који би се евентуално појавили. За нашу тему најважније је то што би тај официр имао за задатак да води рачуна да се српском живљу у Банату не чине никакве тешкоће од стране Румуна – све док се њихов положај дефинитивно не регулише од стране Конференције мира. У том смислу требало је замолити и генерала Де Турнадра да и даље задржи извесне француске власти у Темишвару који би у заштиту узимали српски елеменат од евентуалних румунских репресалија.⁸⁶⁰

На седници 29. јула 1919. године, на којој је присуствовао и генерал Де Лобит, комисија која је повлачила демаркациону линију завршила је свој рад. Председник Де Турнадр предао је карте са обележеном границом и она је по куриру достављена српској Врховној команди. Остало је још само да се реши питање горепоменуте нове комисије и да ли да српски официр учествује у њеном раду. Председник Комисије за демаркациону линију изјавио је да ако српска страна не пристане да одреди члана за ову комисију, онда да ни француски члан не може ући и да се то питање има расправити касније између српске и румунске Владе. Одговор Врховне команде био је да официр који остаје у Темишвару не може ући у Комисију за оцену жалби и да ће то питање решити краљевска

---

⁸⁵⁸ Мишљење М. В. Михаиловића (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2999, 4. августа 1919. године, у Паризу)

⁸⁵⁹ *Велики рат Србије*, књ. 32, 366-368.

⁸⁶⁰ Извештај Врховне команде министру војном и команданту Четврте армијске области од 18. јула 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 328-329.)

Влада.⁸⁶¹ Врховна команда је сада захтевала од Владе да хитно реши да ли српски члан треба да учествује у комисији и да, ако нађе за потребно, за њу одреди особе из Дирекције плена и Министарства трговине које би биле упознате са разлозима због којих је ранија евакуација материјала вршена.⁸⁶² Како је текао рад такве комисије и да ли је уопште дошло до њеног оснивања нисмо нашли податке.⁸⁶³ Лист *Нова зора* је јавио, сада преко „Јужнословенског Пресбира“ у Великом Бечкерек, да је 31. јула 1919. године Комисија за разграничење у Банату завршила свој рад. „Српски чланови Комисије пуковник Вељковић и шеф ‘Југословенског Пресбира’ Стеван Бенин напустили су јуче Темишвар и приспели су аутомобилом у Вршац“, писао је вршачки лист.⁸⁶⁴

У сеоби звања из Темишвара „према вишем наређењу“, како је писао његов шеф Стеван Бенин, и „Југословенски Пресбира“ преселио се у Велики Бечкерек. По поверљивом упутству Министарства иностраних послова у Београду овај пресбира имао је задатак да дискретно прати ситуацију у Темишвару и да о томе извештава надлежне.⁸⁶⁵ Дана 27. јула 1919. године, пресбира је обуставио свој рад у Темишвару и наставио га у Великом Бечкерек.⁸⁶⁶ „Југословенски Пресбира“ у Темишвару је још 16. јула 1919. године тражио од војне делегације банатских железница да у приправности држи један вагон за евентуалну селидбу ствари и особља пресбира. Следећег дана, командант Коњичке дивизије је обавештен да је пресбира био спреман за прелазак у данашњи Зрењанин, а 18. јула 1919. године из Београда је у Темишвар стигао акт Министарства унутрашњих дела, а у сагласности са Министарством иностраних дела, да се пресељење

---

⁸⁶¹ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр 2999, 4. августа 1919. године, у Паризу

⁸⁶² Исто

⁸⁶³ Зоран Марков, историчар из Темишвара, објавио је научни рад у *Темишварском зборнику*, који издаје Матица српска из Новог Сада, под насловом *Војска Краљевине Србије у сеоском општинама Тамиш-Торонталске жупаније румунског дела Баната 1918-1919. Подаци из музејско-историјског фонда „Николаје Илијешу“*. У свом раду научној јавности приказао је документе у оригиналу из музејско-историјског фонда „Николаје Илијешу“ и њихов верни превод на српски језик. У питању је упитник румунских власти који је упућен селима у румунском Банату и обухвата четрнаест питања. Најважније питање из упитника за нашу тему је питање број десет: „Од када до када је трајала српска окупација? Како су се Срби понашали у општини? (батине, реквизиције, бруталности, интернирања, депортација, итд.)“. Упитник је попуњаван од 1934. до 1935. године, односно скоро две деценије након евакуације и противно сваком правилу у самом питању су били сугерисани одговори и то само негативни. Важно је напоменути и да је упитник попуњавало становништво из околних села док за Темишвар-Град, Фабрику и Мехалу нема података. (Зоран Марков, *Војска Краљевине Србије у сеоском општинама Тамиш-Торонталске жупаније румунског дела Баната 1918-1919. Подаци из музејско-историјског фонда „Николаје Илијешу“*, Темишварски зборник, бр. 10, Нови Сад, 2018, 131-166.)

⁸⁶⁴ *Нова зора*, бр. 57, Вршац, 1. август 1919, стр. 2.

⁸⁶⁵ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

⁸⁶⁶ *Нова зора*, бр. 55, Вршац, 27. јул 1919, стр. 2.

пресбириа одобрава, што је истог дана публиковала и дневна штампа. Одељење за цензуру наставило је свој рад до даље наредбе. Те вечери, велики жупан Мартин Филипон потписао је путну објаву за особље пресбириа, а 24. јула 1919. године темишварска штампа је донела последње вести из билтена темишварског „Југословенског Пресбириа“.⁸⁶⁷

У складу са најављеном евакуацијом српских трупа, Врховна команда је наложила да и сва министарства Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца повуку своје установе, а онда да се евакуишу болнице, магацини и на крају борбене јединице.⁸⁶⁸ Епископ Георгије (Летић) је из Сремских Карловаца тадашњем министру вера Краљевства СХС, Тугомиру Алауповићу, 20. јула 1919. године, послао да је „приватно са поуздане стране“ био обавештен да ће српска војска 25. јула напустити град Темишвар и један део земљишта из опсега темишварске Епархије. Из тог разлога молио је да се од Врховне команде, ради преноса ствари, хитно Епархијској управи на расположење стави један посебан воз са потребним бројем вагона.⁸⁶⁹ Министар вера је, 22. јула 1919. године, из Београда администратору Карловачке митрополије послао један примерак упута за извршење евакуације источног дела Баната.⁸⁷⁰ Мартин Филипон, владин комесар и велики жупан је 23. јула 1919. године Министарству вера (одсеку за православну цркву) јавио стање из Темишвара и написао да су у овом граду постојале три православне цркве, те једанаест закладних црквено-општинских кућа у вредности око десет милиона круна. „Обзиром на прилике, те погледом да овде имаде само још око 3000 хиљаде Срба, који ће се већином иселити у наше крајеве, држим за потребно предложити да се горње зграде за ово кратко још расположиво време из слободне руке, продаду, те убрани новац да се употреби за наше просветне сврхе“, предлагао је Филипон. Филипон је тражио хитну реакцију Владе да би се ова трансакција спровела. Предлагао је да се делегатима у Темишвару дају пуноћи да сачине купо-продајне уговоре, које ће потврдити како Влада тако и црквене власти, па да би се „грунтовно спроведање и на нове власнике још док је овде наша власт [могло] извршити“.⁸⁷¹ Министарство вера је од епископа Георгија (Летића) тражило мишљење о продаји ових добара у Темишвару и наводило суму од десет милиона

---

⁸⁶⁷ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

⁸⁶⁸ *Велики рат Србије*, књ. 32, 336-337.

⁸⁶⁹ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

⁸⁷⁰ Исто

⁸⁷¹ Исто

динара.⁸⁷² Епископ је из Сремских Карловаца јавио да су од споменутих зграда у Темишвару била само три закладна добра и да би се она уз пристанак црквених општина Темишвар-Града и Фабрике могле продати, а да су остале зграде представљале српска црвено-општинска добра која су требала да служе потребама српских црквених општина по одласку српске војске из Темишвара.⁸⁷³ Министарство иностраних послова, 3. августа 1919. године, одговорило је Министарству вера да је мишљења да је због промена у политичкој ситуацији у Темишвару „доцкан упуштати се у комбинације о продаји имовине православне црквене општине у Темишвару“.⁸⁷⁴

„Отишло је владичанство српско и из Темишвара, из средишта српског Баната! Ваљда ће у Вел. Кикинду, у најјачи бедем Српства у овим крајевима“, писао је у то време лист *Српски гласник*.⁸⁷⁵ На седници Епархијске Конзисторије одржане у Великој Кикинди, 29. септембра 1921. године, изнето је да се из Темишвара у Велику Кикинду пренела сва архива Епархијске управе „од неколико столећа унатраг која је од огромне историјске важности“.⁸⁷⁶

Премештањем управних власти седиште Тамишке жупаније је из Темишвара пресељено у Вршац.⁸⁷⁷ Вршачки лист *Нова зора* је средином јула 1919. године писао да је Мартин Филипон дошао са „целим својим звањем у Вршац и већ започео званичење у згради срескога суда“.⁸⁷⁸ Филипон је на том месту остао све до 30. августа 1919. године када је разрешен своје дужности за цео доњи Банат, јер је остатак српског дела Баната и бивше Тамишке жупније припојен Торонталској жупанији са седиштем у Великом Бечкереку на челу са великим жупаном др Јоцом Богдановим.⁸⁷⁹ Евакуисана је и краљевска велика табла те је тада објављено да ће се ускоро у Новом Саду установити апелациони суд за те крајеве. „Веза наших административних, судских, наставних и

---

⁸⁷² Писмо 24. јула 1919. године (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

⁸⁷³ Епископ Георгије (Летић) из Сремских Карловаца 28. јула 1919. године Министарству вера (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

⁸⁷⁴ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

⁸⁷⁵ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.

⁸⁷⁶ Министар вера господину др Миливоју Јовановићу (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

⁸⁷⁷ Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 336.

⁸⁷⁸ Главни уредник *Нове зоре*, др Светомир Мијатовић, урадио је интервју са Мартином Филипном (*Нова зора*, бр. 52, Вршац, 17. јул 1919, стр. 2.)

⁸⁷⁹ Петар Хелиодор Марган, *Банат у данима ослобођења*, 434.

осталих државних власти са темишварским је сасвим прекинута“, изјавио је Мартин Филипон.⁸⁸⁰

Душан Додић у свом дневнику, 20. фебруара 1919. године, спомиње да је командант Коњичке дивизије доставио наређење Врховне команде да се хитно преместе архиве катастарских мапа из Темишвара у Велики Бечкерек, а делегат Министарства финансија је још 13. маја 1919. године власти известио да је архива катастарских мапа пренета из Темишвара у Велики Бечкерек.⁸⁸¹ Велики жупан у Великом Бечкереку је свим среским и градским начелницима послао обавештење да су катастарске мапе пренете из Темишвара у Велики Бечкерек и да је архив катастарских мапа из Темишвара пресељен.⁸⁸² Велики жупан је, такође, и свим великим жупанима и градским начелницима са жупанијским правима саопштио наредбу Министарства финансија Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца да се финансијска Дирекција у Темишвару (тада привремено смештена у Вршцу и у Великом Бечкереку), с обзиром на настале промене у политичким и територијалном погледу, уједини са финансијском Дирекцијом у Великом Бечкереку под управом директора Леополда Пеликана.⁸⁸³

Лист *Јединство* пренео је депешу из Букурешта садржаја да је 13. јула 1919. године железничка пруга Лугож – Темишвар прешла у експлоатацију румунске државе.⁸⁸⁴ У сеоби звања и полицијски комесар је 31. јула 1919. године јавио да је да полиција премештена из Темишвара у Жомбољ.⁸⁸⁵

У Велики Бечкерек је из Темишвара пренета и управа поште и брзојава. Лист *Нова зора* јавио је да је министар пошта и телеграфа др Едо Лукинић послао у Велики Бечкерек свог изасланика који је одмах отпочео с примањем главне поштанске Дирекције.⁸⁸⁶ У документу у фонду делегације каже се да је поменути изасланик, Драгутин Радовић, током евакуације Темишвара преузео и у Београд послао један део намештаја, као и разни телеграфски и телефонски материјал из тамошње поштанско-телеграфске Дирекције. У извештају стоји и да је у питању само онај материјал који се у Темишвару показао „сувишним“, а у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца „неопходно потребним“.

---

⁸⁸⁰ *Нова зора*, бр. 61, Вршац, 10. август 1919, стр. 2.

⁸⁸¹ Душан Додић, *Ратни дневник 1918-1919*, 71; Петар Хелиодор Марган, *Банат у данима ослобођења*, 433.

⁸⁸² ИАЗ, Фонд градско поглаварство Петровград 1919-1941, Ф. 97, 7863/1919

⁸⁸³ Исто

⁸⁸⁴ *Јединство*, бр. 67. Нови Сад, 15. јул 1919, стр. 2.

⁸⁸⁵ АВ, Торонталско-тамишка жупанија 1918-1927, Ф. 77, кут. 85

⁸⁸⁶ *Нова зора*, бр. 69, Вршац, 3. септембар 1919, стр. 2.

Сведочено је да од приватних људи није узет ни један предмет него да су све те преузете ствари чиниле искључиво државну својину. Наглашавало се да су телеграфске и телефонске направе, које су остављене у Темишвару заједно са потребним залихама материјала и канцеларијског намештаја, биле довољне да сав јавни и приватни телеграфско-телефонски саобраћај и даље редовно функционише. У документу послатом делегацији у Париз додато је да се уз српске војне власти у ово уверио и француски војни командант у Темишвару.⁸⁸⁷ По наређењу др Мартина Филипона и Министарства поште и телеграфа у Београду, директор поште и телеграфа у Великом Бечкерек у Никола В. Јосифовић добио је наређење да привремено у Велики Бечкерек премести рачуноводство и техничко надзорништво са особљем, архивом и потпуним намештајем из Темишвара да запоседнути крајеви у Банату и Бачкој не би остали без поштанске и телеграфске дирекције након евакуације Темишвара. Јосифовић је 31. јула 1919. године известио да особље из Темишвара не жели да напусти град и пође у Велики Бечкерек. „Макар да сам им на темељу дозволе г. Великог жупана најлепши изглед ставио, гледе будућности - мађарска управа, мађарски службени језик, за евентуално привремено изаслање у Велики Бечкерек... да ће их СХС држава својевремено са садашњим беривима и свим стеченим правом преузети итд.“, објашњавао је. Овом приликом Јосифовић је изнео и информацију да је Дирекција за ратни плен у Београду однела преко педесет милиона круна поштанског новца још марта месеца, а да је поштанске марке у вредности од један милион и двеста хиљада круна из Темишвара однела 15. јула 1919. године. У Београд је однесена и извесна количина телеграфског и телефонског прометног материјала, бакар (II) сулфатата (модра галица), цинка бакра и осталог. Јосифовић се жалио да се налази у „највећој неприлици“ и тражио је потребна новчана средства, одосно суму од три милиона круна у року од двадест и четири часа.⁸⁸⁸ Дирекција пошта у Темишвару је 28. јула 1919. године, дакле непуних месец дана по стављању у течај другог темишварског издања, издала нове марке са претиском „Bánát, Bácska 1919.“, а већ у августу, по доласку румунских трупа на ово подручје, још једно тзв. „Румунско темишварско издање“. Образлажући зашто су марке са

---

⁸⁸⁷ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2887, *Евакуација поштанско-телеграфског материјала*, 30. јула 1919. године

⁸⁸⁸ АВ, Торонталско-тамишка жупанија 1918-1927, Ф. 77, кут. 85

претиском „Bánát, Bácska 1919.“ поново издате поштанска Дирекција у Темишвару је саопштила да се ове марке издају будући да су Срби оставили само врло мале залихе.⁸⁸⁹

Питање евакуације Темишвара и одношење ствари из Темишвара било је заиста значајно, али и јако деликатно питање. Још крајем јуна 1919. године Франше д' Епере је по наређењу из Париза дошао у Банат да лично констатује евакуацију фабрика и другог материјала из Темишвара јер је добио обавештење из Париза да српска страна „у великом стилу“ врши евакуацију и да су из неких приватних фабрика све машине однете. Такође, да се „много што шта“ односи каналом Бегеј и да се чак извлаче и стругаре, намештај и остали материјал.⁸⁹⁰ Врховној команди је јављено да ће Франше д' Епере бити у Великој Кикинди 25. јуна увече и да је француски генерал тражио да се састане са пуковником Калафатовићем како би њих двојица расправљали о евакуацији Темишвара.⁸⁹¹ Заступник помоћника начелника штаба Данило Калафатовић се са француским генералом уместо у Кикинди састао у Сегедину и то 26. јуна 1919. године. У Сегедину је Д' Епере изразио жељу да Калафатовић буде присутан и у обиласку Темишвара, сутрадан, 27. јуна 1919. године.⁸⁹² Министарство иностраних послова је 29. јуна 1919. године делегацију у Паризу известило о садржају разговора пуковника Калафатовића са Д' Епером.⁸⁹³ Француском генералу Калафатовић је у Сегедину изјавио да се у Темишвару поштује приватна, а да се евакуише само државна својина коју је српска страна „са правом“ сматрала за ратни плен и за својину страних поданика, а која се евакуисала према општој одлуци Савезника о конфисковању имања странаца. Калафатовић је прокоментарисао и да се исто радило и у Француској. „Међу тим материјалом има наравно и намештаја, па можда и стругара. Цео тај посао ми вршимо јавно и на редован начин пошто је то наше право. Напоменуо сам му нарочито да смо пренели намештај из штаба XIII корпуса, као и из Кадетске школе, пошто је нама неопходно потребан из главног разлога, што су нам ти исти Аустро-Маџари разнели и уништили сав намештај“, преносио је Калафатовић. Генерал Д' Епере је, како је извештавао Калафатовић, одобравао ове аргументе који су му били изложени. Међутим, француски генерал се ипак оградао и рекао да мора лично да оде и да извиди стање ствари

---

⁸⁸⁹ Slobodan Bajić, *Marke izdate u Temišvaru u vreme srpske uprave 1919*, 11.

⁸⁹⁰ *Велики рат Србије*, књ. 32, 281.

⁸⁹¹ *Велики рат Србије*, књ. 32, 262.

⁸⁹² *Велики рат Србије*, књ. 32, 268-269.

⁸⁹³ Документ је у фонду Делегације заведен датумом 9. јул 1919, а Никола Пашић је тек 20. јула на њему начинио белешку: „Прочитано у седници делегације. Примили к знању“. (Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom*, 161.)

у Темишвару као што му је и наређено из Париза. Калафатовић је овом приликом изнео и своје мишљење и написао да Д' Епере вероватно има наређење из Париза јер у неким темишварским фабрикама било и француског капитала. Ипак као главни разлог Д' Епереевог инсистирања да дође у Темишвар навео је тај да су подаци о евакуацији фабрика и материјала вероватно дошли са румунске стране, поготово што се знало да је генерал Д' Епере дошао из Букурешта.⁸⁹⁴

Пуковник Калафатовић се тада послужио условно речено лукавством и уместо да заједно са француским генералом путује његовим возом, нашао је разлог да из Сегедина крене већ 26. јуна 1919. године аутомобилом после подне да би у Темишвар могао да стигне пре генерала Д' Еперееа и обавести се детаљно о стању евакуације. Када је тог дана у седам сати увече стигао у Темишвар сазвао је састанак са командантом Коњичке дивизије, командантом места и са свим српским чиновницима из Дирекције плена, Министарства трговине и осталих министарстава да би прикупио податке о току евакуације материјала из Темишвара. „Том приликом сам могао констатовати да се евакуација врши на начин како је то регулисано из Београда и да се приватна својина скрупулозно поштује. Што се тиче фабрика, добио сам обавештење да никакве машине нису демонтиране ни однете. По томе је нешто било припремано, али се доцније одустало, како радници не би остали без посла и како би се избегли штрајкови и нереди“, извештавао је Калафатовић.⁸⁹⁵

Генерал Д' Епере стигао је у Темишвар 27. јуна 1919. године око седамнаест часова. По његовој жељи није било никаквог дочека и једино су га на станици дочекали Калафатовић, командант Коњичке дивизије и командант места. Генерал је изразио жељу да посети фабрику обуће „Турул“ за коју је имао извештај да је цела евакуисана за Србију.⁸⁹⁶ Фабрику је обишао заједно са поменутиим представницима српске стране „под видом обичне посете“. Међутим, из каснијих разговора управа фабрике је увидела прави разлог њиховог присуства. За време посете генерал Д' Епере је констатовао да је фабрика потпуно исправна и да су све машине радиле и да су сви радници били на послу, односно

---

⁸⁹⁴ Врховна команда је послала извештај у целости министру војном, министру председнику и министру иностраних дела (*Велики рат Србије*, књ. 32, 281-282.)

⁸⁹⁵ *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918*, књ. 32, 281-285.

⁸⁹⁶ „Турул“ је била фабрика ципела која је имала продавнице у Темишвар-Граду, на тргу принца Евгенија у Аграр палати, у предграђу Фабрика у Бузијакпа улици на броју 15, у згради сâме фабрике и у Јозефвароши у Кошутевој улици на броју 31. (*Слога*, бр. 7, Темишвар, 18. (5.) децембар 1918, стр. 1.)

сасвим супротно ономе што је он претпостављао и што му је из Париза јављено. Директор фабрике је француском генералу изјавио да ће ускоро морати да обустави рад фабрике пошто неће имати новца из разлога што је српска Влада конфисковала банке са којима је ова фабрика била у вези. Осим тога, директор „Турула“ рекао је да је српска Влада узела извесну количину обуће а да је није исплатила, те да фабрика није имала средстава да купи потребан материјал за прераду. Комесар Министарства трговине Краљевине СХС објаснио је да прва југословенска држава заиста није исплатила узету робу, али да је дала потребне суме за исплату радника. Директор је овом приликом рекао да у фабрици има и француског и енглеског капитала, као и капитала темишварских грађана, како што је Калафатовић и претпостављао. Ипак, сматрало се да је резултат ове посете био повољан за српску страну јер се француски генерал лично уверио да су његова обавештења о евакуацији Темишвара била нетачна. „Ја сам имао довољно времена да му и овом приликом говорим о огромној разлици између поступања Маџара у Србији и нашег држања у Темишвару. Обавестио сам га да смо ми у Београду имали једну фабрику кожа и обуће и да је непријатељ њу оставио у потпуној рушевини, без и једне машине; скренуо сам му пажњу да нико не би имао права да нам замера, да смо доиста и пренели целу инсталацију Темишварске фабрике обуће у Београд у накнаду за нашу упропашћену фабрику. Објаснио сам му такође да је потпуно логично да ми евакуишемо и један део машина железничке Темишварске радионице, пошто та радионица припада, целом Банату и пошто су наше радионице потпуно опљачкане и упропашћене од непријатеља, а набављање других машина у садањем времену је и немогуће и сувише споро“, извештавао је Калафатовић. Друге фабрике у Темишвару Д' Епере није обилазио овом приликом. По сведочењу Калафатовића, према српском представнику Д' Епере је „био веома предусретљив и љубазан, опходећи се сасвим другарски“. Калафатовић је био његов гост за столом, а у Темишвару су код њега у возу на темишварској Железничкој станици ручали и командант Коњичке дивизије и командант места.⁸⁹⁷

Ипак, две недеље касније, Никола Пашић се Стојану Протићу жалио да делегацији у Паризу „много смета“ решење Владе којим је дозвољено да се извесни предмети „узму од непријатеља“ да би се умањила штета која је Србији у рату нанешена „јер су симпатије ослабљене и доносе се гласови како је отпочело пљачкање поседнутих предела“. „Нанеће

---

⁸⁹⁷ Велики рат Србије, књ. 32, 281-285.

нам више штете него што ћемо добити какве знатније користи, јер после таквог нашег поступка не можемо рачунати да ће нас помоћи Маџари и Немци ако би дошло до гласања“, писао је Пашић. На исто се упућује и у чланку Новака Грујића у листу *Слога*. Грујић је тада упозоравао меродавне кругове да не рачунају на евентуалне симпатије страних елемената за плебисцит јер су због евакуације били, како је рекао, „јакко огорчени“.⁸⁹⁸

Делегација Краљевине СХС известила је Министарство спољних послова да су јој румунски делегати изјавили да су они по налогу своје Владе поднели жалбу Конференцији мира против поступака српске стране приликом евакуације Темишвара. Румуни су тврдили да је српска војска изнела знатан део државне и жупанијске имовине и да је тиме проузроковала велику штету. Између осталих ствари које се спомињу у жалби стоје и ствари „приватне својине, као: покућанство, стока у великом броју, санитарски предмети из жупаниске болнице, па чак и градски катастар“. Румунски делегати су изнели и да је румунски живаљ био прогањан и злостављан.⁸⁹⁹ Дана 16. јула 1919. године југословенска Врховна команда примила је извештај од команданта француске Угарске армије у којем је он проследио депешу румунске Врховне команде следећег садржаја: „Пошто Срби треба да евакуишу територије намењене Румунији, ја Вас молим да предузмете мере и да тако исто интервенишете код ђенерала Франше Д' Еперае, команданта Савезничких војска, да он изда српским властима следећа наређења: да се прекине свако одузимање и транспортовање за Србију материјала који припада држави или приватним установама; да се нарочито спречи евакуација железничког и поштанско-телеграфског материјала, фабрика, пољопривредних машина и стоке ма какве врсте. Као и да се изда посебно наређење да се железнички воз, натоварен од Срба машинама узетим из темишварске фабрике дувана и великом количином дувана, који је отпутовао ноћас из Темишвара у правцу Вршца најхитније заустави.“⁹⁰⁰

Стојан Протић је Пашићу послао телеграм правдајући се да је наредба о евакуацији издата у његовом одсуству, додавши да је наређено да се она повуче и стока углавном врати. Међутим, Протић је том приликом напоменуо и да је евакуација државних имања из окупиране зоне била право српске стране и да јој то нико није могао оспорити. „Румуни

---

⁸⁹⁸ ВА, П 8, К 26/15, 16. јула 1919. године; *Слога*, бр. 215, Велики Бечкерек, 17. септембар 1919, стр. 1.

⁸⁹⁹ Извештај 13. августа 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 391.)

⁹⁰⁰ *Велики рат Србије*, књ. 32, 321.

би наравно желели да њима оставимо онај ратни плен који смо војнички задобили од Мацара и то није право. О зато вичу. Молим овако ствар објаснити где треба“.⁹⁰¹ Три дана касније, 21. јула 1919. године, капетану Димитријевићу, који је био задужен за одржавање везе, депешом је наређено од стране Врховне команде да генералу Де Лобиту саопшти следеће: „Поново молим да нареди ђенералу де Турнадру, да се не задржава насилно материјал који наше власти евакуишу из Темишвара као што је 20. јула учињено са 6 вагона који су откачени са воза за Вршац. На основу тачке 3, имамо право да до 28. јула вршимо евакуацију плена и материјала. Међутим француски ђенерал то спречава и јутрос је насилно откачено таквих шест вагона од Вршачког воза. На нашу изјаву да имамо право да продужимо евакуацију плена одговорио је, да то не може бити и позива се на депешу војводе Мишића бр. 73208. Међутим овом се депешом обуставља само реквизиција, а не и евакуација. Потребно је преко Кикинде доставити ђенералу Де Турнадру и Ваше данашње наређење бр. 41271, иначе може доћи до сукоба. Сличну претставку учинио сам и команданту Француске Угарске армије.“⁹⁰² Додато је да су до 28. јула српске власти у Темишвару морале имати потпуну слободу коју генерал Де Турнадр није имао право да омета.⁹⁰³ М. В. Михаиловић је изјавио да је генерал Турнадр до 28. јула само председник комисије и ништа више и да ће српска страна наставити са евакуацијом државног и војничког материјала. „Румунски делегат стоји на гледишту да њима припада сав државни ратни материјал који није био однет до 9. јула, одговорио сам да то гледиште не делим, јер смо ми чак из Солуна дошли у Темишвар, док су они мирно седели у Румунији“, писао је Михаиловић.⁹⁰⁴

Три месеца након евакуације, престонички лист *Епоха* писао је да су Румуни код Лугожа поставили бране и да су управљали каналом Бегеј јер се овим каналом одводила вода из Тамиша. То што су лађе упућене у Београд населе Румуни су правдали тиме што су Срби имали намеру да „плен“ пренесу из Темишвара.⁹⁰⁵ Још 20. јуна 1919. године Врховна команда је генералу Де Лобиту који се тада налазио у Великој Кикинди послала депешу следећег садржаја: „Извештен сам да су Румуни 19. овог месеца затворили брану у Тополовцу и пустили воду из Бегеја у Тамиш. Због тога је варош Темишвар остала без

---

⁹⁰¹ ВА, П 8, К 26/15, 18. јула 1919. године

⁹⁰² *Велики рат Србије*, књ. 32, 333-334.

⁹⁰³ *Велики рат Србије*, књ. 32, 339.

⁹⁰⁴ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 2943, 2. августа 1919, у Паризу

⁹⁰⁵ *Епоха*, бр. 264, Београд, 31. октобар 1919, стр. 1.

воде, осветљења и трамваја. Фабрике и железнице ће престати да раде. Општи штрајк је вероватан. Има разлога да се верује да су Румуни ово нарочито учинили ради компромитовања српске управе у Темишвару. Због тога је неопходно да Тополовац, а исто тако и село Кастели (северозападно од Лугожа) поседну француске трупе и да обезбеду правилну функцију канала.⁹⁰⁶ Истог датума и истог садржаја послата је депеша и генералу Пешићу у Париз. Пешић се извештава да је као што је већ поменуто учињен корак код Француза да они одмах поседну бране код Тополовца и северозападно од Лугожа и да обезбеде правилну функцију канала и додаје се да осим компромитовања српске управе, која се у то време још увек налазила у Темишвару, Румуни овиме „намерно“ спречавају евакуацију материјала коју је српска страна вршила. Објашњава се да Французи немају довољно трупа да своју зону Баната заузму, већ је мало по мало уступају Румунима (мештанима), „који наравно, и по својој иницијативи, а и по наређењу из Румуније, раде свима силама противу нас“. Предлагано је да се од Конференције мира тражи да се југословенски део Баната заштити од таквих сметњи пресецања воде и да се постројења ставе под међународну контролу. „Вероватно да су експерти за Банат упознали са овим стањем нашу делегацију, али ипак то чини и Врховна команда, пошто Румуни већ сада почињу да чине ове сметње које доносе огромну штету становништву.“, писало је у извештају Врховне команде.⁹⁰⁷

Сутрадан, 21. јуна 1919. године, министру председнику, министру војном и министру иностраних послова јављено је да је на свега двадесет километара источно од Темишвара, на француској зони Баната, стигао један воз са румунском пешадијом у јачини једног батаљона. Такође, да се очекивало још румунских трупа. Најхитније је тражено обавештење од команданта француске Угарске армије о истинитости овог извештаја, као и о томе да ли су Румуни дошли са одобрењем Француза. Поново се спомиње затварање канала Бегеја. Објашњава се да тиме Румуни изазивају штрајк у Темишвару и на железницама, а да доласком румунских трупа чак и у западну границу француске зоне Румуни желе да спрече евакуацију материјала из Темишвара.⁹⁰⁸

Врховној команди је 22. јула 1919. године стигао извештај од команданта Прве армијске области у којем командант каже да га је командант Коњичке дивизије 21. јула

---

⁹⁰⁶ *Велики рат Србије*, књ. 32, 349-350.

⁹⁰⁷ *Велики рат Србије*, књ. 32, 250.

⁹⁰⁸ *Велики рат Србије*, књ. 32, 257.

обавестио да су 20. јула 1919. године три српска ненаоружана војника отишла у оближње село Мошницу код Темишвара да набаве месо, где су их румунски сељаци без икаквог разлога напали, сву тројицу ранили, а да је један војник подлегао задобијеним ранама. „Уопште раздражење код румунског живља је велико и прети озбиљна опасност нашем живљу по нашем одласку из ових крајева... Достављајући предње молим да се румунским властима нареди да не ометају евакуацију до одређенога рока, јер ћу бити принуђен да наредим да се спречи силом овакав нелојалан поступак румунских војника и сељака. Наиме и три српска војника је похватала румунска жандармерија и одвела у Лугош“, писало је у извештају.⁹⁰⁹

По свему овоме видимо да је румунска страна ометала евакуацију. Пуковник Јован Вељковић јавио је да су 28. јула 1919. године пре подне румунске цивилне власти примиле управу у Темишвару. У подне је одмах била прекинута телефонска и телеграфска веза и Вељковић се жалио генералу Де Турнадру, који је онда наредио да се веза поправи и да се учини увиђај како би се кривци казнили. Телефонска веза враћена је 29. јула ујутру, а телеграфска не. Услед прекинуте везе, након 27. јула нису се могла примити никаква упутства од Врховне команде.⁹¹⁰ Командант Коњичке дивизије је 16. августа 1919. године Врховној команди јавио да су тог дана Румуни прекинули телефонску везу са српским официром у Темишвару и да нису дозвољавали да се са њим ступи у везу. Командант је известио да је преко француске Угарске армије тражио да се веза поново успостави и предложио да се дипломатским путем издејствује останак српског официра у Темишвару као и слободно општење „јер по свему изгледа да његов положај није регулисан код Румуна као што треба, да га стога Румуни не трпе“.⁹¹¹

Важно питање које се у току евакуације српске војске поставило било је да ли је Банат, који се тада предавао Румунима, експлоатисан као непријатељска, односно аустроугарска зона, или као будућа румунска територија. Одговор Владе у Београду био је да се радило о непријатељској територији.⁹¹² Министар војни је Врховној команди послао извештај у којем се каже да председник Владе сматра да „по уговору о примирју и по

---

⁹⁰⁹ *Велики рат Србије*, књ. 32, 340.

⁹¹⁰ ВА, П 8, К 26/15

⁹¹¹ АЈ, Делегација, Ф. 4, 8. септембра 1919. године, у Паризу; *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918, одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1920*, књ. 33, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд, 2015, 583.

⁹¹² *Велики рат Србије*, књ. 32, 54.

међународном праву српска страна има право на ратни плен са окупиране територије докле се на тој територији налази српска војска и српска власт“.⁹¹³

Министру војном, 20. јула 1919. године, јављено је од стране Врховне команде да је дан раније генерал Де Лобит послао депешу у којој је изнео став румунске Врховне команде. Румунска Врховна команда желела је да оформи једну комисију чија би улога била да „констатује писменим протоколима стање у коме ће Срби оставити зону коју треба да евакуишу“. Ради тога на располагање пуковнику Економу (Virgil Ecomu) ставио би се један делегат управног већа Трансилваније, један официр из саобраћајног одељења румунске Врховне команде са једним делегатом железничке инспекције, један делегат пошта и телеграфа, један официр из интендантуре и потребни делегати трансилванског управног већа за образовање разних поткомисија. Ове поткомисије имале би да констатују стање у којем су Срби „оставили добра која припадају држави и штете причињене приватним установама и појединцима од стране окупационе војске, исплату реквизиција учињених од српских трупа, пријем материјала однетог од стране српске војске и материјал који треба да буде враћен“. Де Лобит је тражио да српска Војна команда именује српске официре за ову комисију и да их што пре упути у Темишвар. Тражен је одговор од министра војног да ли се треба одазвати овом румунском захтеву и изнето је мишљење да не треба одређивати чланове за ову комисију. „...Пошто смо ми Банат који напуштамо и који се сада даје Румунима експлоатисали као непријатељску зону, а не као румунску. И као што је нисмо ни од кога примили, тако исто не треба никоме ни да је предајемо“, био је став Врховне команде.⁹¹⁴ Међутим, у извештајима Врховне комнде постоји запис од 25. јула 1919. године да је командант Коњичке дивизије према наређењу предложио српског резервног коњичког капетана Душана Антонијевића и темишварског Србина Ету Таконовића бившег аустроугарског активног капетана, који је живео у то време у Темишвару, да се званично утврде као заступници код румунске Владе.⁹¹⁵

Србима у Темишвару, који нису имали увид у све ове одлуке Конференције мира, српске Владе, Савезника и румунске стране, ствари су се развијале „филмском брзином“ – како је у аутобиографији писао Стеван Бенин, шеф „Југословенског Пресбирора“.

---

⁹¹³ *Велики рат Србије*, књ. 32, 326.

⁹¹⁴ *Велики рат Србије*, књ. 32, 336-337.

⁹¹⁵ *Велики рат Србије*, књ. 32, 351.

„Југословенски Пресбирио“ објавио је наредбу команде места да становништво Темишвара хитно преда све што је спадало у ратни плен, а председнику комисије Дирекције плена је саопштено да се не евакуише материјал мање вредности.⁹¹⁶ Евакуација ствари из Темишвара завршена је у кратком року. Лист *Слога* је често доносио шаљиве разговоре између двојице Темишварца како би осликао неку политичку ситауцију. Тако је и у чланку под насловом *Одлазе Србијанци!* лист приказао разговор између „пријатеља Марка“ и „Т. Кћ“.⁹¹⁷ Из њиховог разговора сазнајемо да су темишварски Срби већ десетак дана гледали, а у питању је чланак од 22. маја 1919. године, „да се њихова браћа, Србијанци, спремају на пут са којег се више неће к њима вратити“, да су у дворишту редакције *Слоге* остали писаћи столови, столице, ормани, а да су остале ствари однете у Србију. У разговору двојице пријатеља каже се и да су ствари однете јер се Србијанци селе из Темишвара, да долазе Румуни да завладају Темишваром, а да су са тим стварима Срби сад могли попунити оно што су им Немци и Бугари однели. У Темишвару и по другим већим местима било је „вишка“ јер су Мађари, како је писао лист *Слога*, имали „пуна звања намештаја, али нису имали правде“.⁹¹⁸ Мартин Филипон је након евакуације из Вршца 11. августа 1919. године послао документ о евакуисању темишварског среза Делегацији ратног плена. У извештају стоји да је срески начелник из Темишвара известио Филипона да је приликом повлачења евакуисана државна школа, као и шестедесет и четири школске скамије, три учитељска стола, три столице и два школска подијума које су предате Дирекцији ратног плена на Железничкој станици у Темишвару. Филипон је тражио да зна да ли су поменуте ствари примљене.⁹¹⁹ Лист *Правда* је писао да је из Темишвара транспортовано седам хиљада рогате марве и око четири хиљаде коња и да је сва стока упућена за Србију. „Из Баната који смо напустили иселиле су се све наше установе и многе мацарске и немачке које нису хтеле да остану под Румунима“, писао је том приликом исти лист.⁹²⁰

Жалбе да је српска војска однела ствари из Темишвара и околине током евакуације константно су стизале са румунске стране. Префект темишварског округа и града

---

⁹¹⁶ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421; АЈ, Делегација, Ф. 4, бр 2905, 1. августа 1919. године, у Паризу

⁹¹⁷ „Т. Кћ“ који води разговор и који је потписао овај чланак је Танасије Костић, члан српског темишварског Народног већа. („Т. Кћ“, *Одлазе Србијанци!*, *Слога*, бр. 132, Темишвар, 22. мај 1919, стр. 1.)

⁹¹⁸ *Слога*, бр. 132, Темишвар, 22. мај 1919, стр. 1.

⁹¹⁹ АВ, Торонталско-тамишка жупанија 1918-1927, Ф. 77, кут. 85

⁹²⁰ *Правда*, бр. 260, Београд, 29. јул 1919, стр. 1.

Темишвара се у телеграму упућеном Управном савету у Сибиу жалио на српску војску. Како пише Глигор Попи, многе државне установе и привредна предузећа су након евакуације остала без најпотребнијих уређаја и најнужнијих ствари за даљи рад, поготово у Темишвару. То је у Темишвару створило тешку ситуацију, па је због тога тамишки префект молио за интервенцију код Врховне команде румунске војске да им додели помоћ у материјалу који ће се добити из Мађарске на основу примирја.⁹²¹ У румунској јавности се говорило да је српска окупација Баната изазвала протесте румунског становништва и да је дошло и до затегнутих односа.⁹²² Румунска штампа се са своје стране жалила на евакуацију још у јуну 1919. године, и то на неке поступке српских трупа и органа власти према банатском становништву, а посебно у Темишвару одакле је дописник јављао да српске власти врше реквизирања, као и да су почеле са расклапањем машина у приватним фабрикама и са њиховим преношењем у Србију. Како пише Попи, грађани су се жалили због таквог држања српских власти Конференцији мира и румунској Влади, молећи их да престане гоњење румунског елемента.⁹²³ Исте овакве оптужбе након уласка румунске војске у Темишвар стизале су од темишварских Срба и Срба из околине.

Како су Срби који су живели у Темишвару доживели евакуацију можемо да пратимо кроз српску штампу. Поздравни текст уредништва *Слога*, Милана Вујасина, власника, Милоша Станојевића, главног и одговорног уредника и Антонија Штрбића, главног сарадника, веома је потресан и у њему се каже како им се чинило „као да им неко од рођених умире“. „Последњи дах, последња реч уредника и сарадника била је – ТЕМИШВАР!“⁹²⁴ И заиста, те суботе, 19. јула 1919. године, лист *Слога* је престао да излази у Темишвару. Последњи број носио је „у себи сву тугу за њим (Темишваром додала Ј. К.) и сав бол због катастрофе која је тамошњем народу наметнута једним савезничким потезом пера“. Престанак излажења листа у Темишвару његово уредништво је објашњавало тиме да би га румунске власти свакако угасиле када „њихово славно царство наступи“, али и да *Слога* Темишвар неће заборавити, „јер се породила на гробовима српских темишварских отаца“ и да га неће заборавити „јер је свака цигла на

---

⁹²¹ Глигор Попи наводи да је користио документ из Државног архива у Темишвару – телеграм префекта тамишке жупаније и града Темишвара. (Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi 1918-1941*, Vršac, 1984, 33.)

⁹²² Gligor Popi, *navedeno delo*, 34.

⁹²³ Isto

⁹²⁴ *Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.

темишварским зидовима натопљења српским знојем и српском крвљу“. „Телом отићи ћемо из Темишвара, али душом остајемо у њему, управо ми га у души својој носимо“, писало је уредништво листа.⁹²⁵ Тако је, као што смо већ истакли, поред Поште, „Југословенског Пресбирора“, седишта жупаније и Трговачке коморе у Велики Бечкерек пресељено и уредништво листа *Слога*.⁹²⁶

Лист *Слога* је писао да су 27. јула 1919. године и последњи делови српске војске изашли из Темишвара озбиљни, поносити и са „довиђења!“ на уснама, јер су били свесни да је „трула дипломација последњих година уништила многе јуначке жртве“.⁹²⁷ Лист је истакао и да је повлачење српских трупа извршено у миру и у примерном реду, уосталом, исто као што је и улазак српске војске у Темишвар пре девет месеци био достојанствен и поносан. У истом броју лист *Слога* је писао и да је Темишвар напуштен „по жељи незахвалне западне Европе“, да су се трупе повлачиле „са тешким срцем и са шкргутом зуба“, али да нико од Срба у Темишвару није ни помислио да се свети над становништвом и да тако личну имовину и сигурност стави на коцку. Редови српских војника пролазили су уз глас труба кроз главне улице Темишвара поред колоне мештана са, како је писао српски лист, тврдом надом у души да ће се једном ипак вратити и поново стати на ово тле.⁹²⁸ У подне је Дванаести пук у парадном маршу изашао из града. Да се међу присутним становништвом на улицама осећала потиштеност и бојазан да не избију немири, извештавала је и *Нова зора*.⁹²⁹ Федор Живковић је за *Слогу* писао да је сигурно већина грађана у том тренутку зажалила за српском градском влашћу и да је „са бригом и кобним мислима изгубила из вида последње редове наших хероја“.⁹³⁰ Дана 27. јула последњи део српских трупа је напустио Темишвар, а сутрадан и штаб дивизије.⁹³¹ Командант Коњичке дивизије Бранислав Лонткијевић је исто јавио у Нови Сад, а њему је 27. јула послат извештај да се територија Баната с оне стране нове демаркационе линије сматрала за страну државу.⁹³² Лист *Правда* је писао да су се румунске власти плашиле

---

⁹²⁵ *Слога*, бр. 34, Велики Бечкерек, 20. фебруар 1920, стр. 1.

⁹²⁶ *Панчевац*, бр. 14, Панчево, 20. јул 1919, стр. 4; Како пише Душан Попов у Великом Бечкерек у „поред оштрог и амбициозног *Банатског гласника*, *Слога* ће моћи да опстане само у другом табору међу демократама“. (Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, 51.)

⁹²⁷ *Слога*, бр. 34, Велики Бечкерек, 20. фебруар 1920, стр. 1.

⁹²⁸ *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

⁹²⁹ *Нова зора*, бр. 55, Вршац, 27. јул 1919, стр. 2.

⁹³⁰ *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

⁹³¹ *Велики рат Србије*, књ. 32, 350.

⁹³² ВА, П 8, К 26/15; *Велики рат Србије*, књ. 32, 359.

побуне радника којих је било тридесет хиљада и проглашења „совјетске републике“. Лист је писао и да је др Аурел Козма, румунски велики жупан, приликом посете српском команданту места тражио да српска војска не напушта Темишвар бар до 4. августа 1919. године док не стигну румунске трупе јер се у вароши осећала напетост а трупе које би остале по изласку српске војске биле су малобројне да би спречиле немуре.⁹³³

Командант банатских трупа, командант Коњичке дивизије, пуковник Бранислав Лонткијевић и начелник штаба мајор Михајло Јанковић у поноћ 28. јула 1919. године последњи су напустили Темишвар. Лист *Банатски гласник* је штабу српске Коњичке дивизије на челу са коњичким пуковником Браниславом Лонткијевићем пожелео добродошлицу када је из Темишвара дошао у Велики Бечкерек.⁹³⁴

„Империјум у Тамишвару примиле су румунске власти“, писао је лист *Нова зора*.⁹³⁵ На основу Уговора у Севру потписаног 2. августа 1919. године румунске јединице су ушле у Темишвар.⁹³⁶ Дана 2. августа, из Лугожа је у Темишвар доведен само један одред жандарма, а друге јединице румунске војске, су наредног дана, под вођством поручника Економа ушле у престоницу Баната и у име румунске владе преузеле управу над округом Тимиш-Торонтал.⁹³⁷ Официр за везу из Темишвара јавио је телефоном 3. августа 1919. године да је тог дана „свечано“ у Темишвар ушао један батаљон румунске војске и да је цела варош била „принуђена“ да се окити са румунским заставама, а да су у дочеку учествовале само званичне корпорације и огромна маса Румуна сељака из околине. „Становништво Темишвара није узело учешћа. Карактеристично да француски генерал и Французи у опште нису узели учешћа у овом дочеку“, писао је М. В. Михаиловић.⁹³⁸ „На силу“, како је писао лист *Слога*, истицане су румунске заставе и газило се по теписима.⁹³⁹ И вршачки лист *Нова зора* је писао да је нови велики жупан Аурел Козма „наредио“ да се све улице којима ће пролазити румунска војска свечано оките и да се истакну румунске

---

⁹³³ *Правда*, бр. 260, Београд, 29. јул 1919, стр. 1.

⁹³⁴ *Банатски гласник*, бр. 155, Велики Бечкерек, 31. јул 1919, стр. 1.

⁹³⁵ *Нова зора*, бр. 57, Вршац, 1. август 1919, стр. 2.

⁹³⁶ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 413.

⁹³⁷ Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 500-501.

⁹³⁸ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3116, 5. августа 1919. године, у Београду, 12. августа 1919. године, у Паризу

⁹³⁹ Епиграм под насловом „Румунски ‘Тријумф’“: „По тепиху, све свечано, Прошеташе Темишградом. Јер све им је муфте дано. Српском штетом, српским јадом. Ал’ иде им време црње, Покупиће брзо прње!“ Сирано“ (*Слога*, бр. 181, Велики Бечкерек, 5. август 1919. године, стр. 1.) И карикатура под насловом „По тепиху власи газе“: „По теписима Темишваром газе, Са пинклама својим, амрелом и бичем, И грубим бојерством јадни народ ‘мазе’! Ал’ ипак им у брк из прогонства кличем: Боље по тепиху, не прљајте више Нашу земљу свету!“ (види прилог бр. 13. (*Слога*, бр. 181, Велики Бечкерек, 5. август 1919, стр. 1.)

заставе. „Покренута су сва румунска села да становништво у масама дође у Тамишвар на дочек румунске војске. Гостионице спремне су за 100.000 странаца“, писала је *Нова зора*.⁹⁴⁰ „А јуначка и свагда победоносна војска румунска, гордо сећајући се ловорика својих побраних у Ердељу 1916. год свечано је и тријумфално ушла у град Темишвар, као што су римске војсковође свечано, са тријумфом улазили у град Рим после победнички завршених ратова, да приме од своје Отаџбине заслужени лаворов венац славе и признања. Или као што је, ваљда, гордо улазио у Темишвар-град принц Јевђеније Савојски, кад је Темишвар од Турака отет“, изнео је лист *Српски гласник*.⁹⁴¹ У име темишварских Срба, румунску војску је поздравио прота Новаковић.⁹⁴² На овај поздрав, пуковник Економ је изјавио да Румуни никада неће заборавити да су Срби њихови савезници.⁹⁴³ Како је писао *Српски гласник*, иако је тада био „у оставци“ Јонел Братијану се „одмах нашао у близини“, те је из Арада дошао у Темишвар „да допуни славу и прослављање славног освојења Темишвара града“. ⁹⁴⁴ О овоме је обавештена и југословенска делегација у Паризу и то да је Братијану био у Темишвару где је на једном банкету, у присуству једног француског генерала, рекао да ће и даље у погледу Баната продужити своју политику и да је уверен да ће се она и остварити. На овом банкету је затим говорио и директор листа *Vanatul* и то о Румунима који су остали у Краљевини СХС.⁹⁴⁵ *Српски гласник* је пренео и да је румунска штампа јављала да ће у Темишвар ускоро доћи и сам краљевски пар „да потврди за вечита времена славни добитак стародревног града Темишвара“. ⁹⁴⁶ Бојазан Срба у Темишвару, у овом случају члана бившег српског Народног већа, да ће српска војска отићи и да ће је заменити румунска, сликовито је приказана кроз један његов сан у листу *Слога*. У овом чланку, односно у сну, Танасије Костић је описао како се један део становништва у Темишвару преоблачио у свечана одела као да иду неког да дочекају, док се други део повлачио у своје куће одакле је провиривао кроз врата. „Они обучени што су, сви повешали траке на себе, и као говори

---

⁹⁴⁰ *Нова зора*, бр. 57, Вршац, 1. август 1919, стр. 3.

⁹⁴¹ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.

⁹⁴² Свештеник Иван Прекајски је писао да је Николић румунску војску „по уласку јој у Темишвар сам из сопствене побуде одушевљено поздравио са покликом – Живео крај Фердинанд“. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

⁹⁴³ *Слога*, бр. 181, Велики Бечкерек, 5. август 1919, стр. 2.

⁹⁴⁴ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.

⁹⁴⁵ АЈ, Делегација, Ф. 5, 13. августа 1919. године, 20. августа 1919. године, у Паризу

⁹⁴⁶ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.

се – то су Румуни, иду – да дочекају војску неку. На мах се по гомилама појавише барјаци, као румунски барјаци... Иду – кажу пред румунску војску, која у свој победничкој слави и величини долази у Темишвар, који им је на конференцији мира додељен са мал-те не већим делом Баната“. Костић описује и да је у сну видео како се остаци српске војске, „оборених оружја повлаче из појединих крајева вароши, да је коначно напусте и уступе место дичној узданици румунске будућности“. Описани сан Темишварца објављен је у чланку под насловом *Долазе Румуни!* још у мају 1919. године.⁹⁴⁷ Историја је наместила да су се догађаји одиграли на исти начин.

Поводом стања које је тада владало у Темишвару српска војвођанска штампа је писала да је „услед насилничког понашања румунског“ француски генерал који је остао у овом граду морао два дана касније да изда наредбу којом би се регулисала права француских, румунских и градских полицијских власти. Француски генерал је, наводно, тада забранио и свако политичко хапшење, а без његове заповести и политичке састанке. Дневни листови су писали и да је становништво града Темишвара било „огорчено држањем Румуна“.⁹⁴⁸ Темишвар је потом напустио и француски генерал Турнадр, који је румунској команди предао чување нових граница према Србији.⁹⁴⁹

Након евакуације, банатска штампа је писала да су Југословени показали своју политичку свест јер нису стварали „даље компликације и помажу човечанство у жељи к’ миру и слози“.⁹⁵⁰ Још у месецу марту лист *Застава* је писао да ће Темишвар бити жртвован са југословенске стране у интересу бољих суседских односа.⁹⁵¹ У невољама наспрам Италије, Аустрије, Мађарске, Бугарске и Албаније, прва југословенска држава имала је императив да са Румунијом буде у добрим односима. После евакуације Темишвара и тог дела Баната заиста није било више наде да ће одлуке Врховног савета

---

⁹⁴⁷ „Т. К-ћ“, *Долазе Румуни!*, *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 1.

⁹⁴⁸ *Нова зора*, бр. 92, Вршац, 26. октобар 1919, стр. 2.

⁹⁴⁹ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 413.

⁹⁵⁰ Истом приликом зрењанински лист је писао: „Много је већи и горчији бол од свог рођеног, него од туђег зла... да нам је жао учињено од противника не би нас болело, ал’ нас дупло боли ова рана јер нас уједе брат по оружју и слави... Поред наших толиких заслуга и мука спали смо на то, да нам се суди пристрасно према потреби будуће политичке ситуације и према вишим интересима великих народа... нећемо више само лепе празне речи и обећања, тражићемо у будуће и ми писмене уговоре и супергаранције, као они, који се данас башкаре на нашој тековини и зноју“ (Банатски гласник, бр. 156, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 1.)

⁹⁵¹ *Застава*, бр. 52, Нови Сад, 18. март 1919, стр. 2.

моћи да се измене.⁹⁵² Делегација СХС покушавала је и касније да постављајући нове захтеве постигне коректуре граничне линије, али видећемо, без неког великог успеха.

Непосредно након евакуације Темишвара написи у српској банатској штампи били су „Изгубили смо Темишвар!“ као што је писао *Српски гласник* или „јауче читав један народ, хватају се за сабље ослободиоца хиљаде породица, које чека црна смрт у мрачном робству“, као што је писала *Слога*.⁹⁵³ *Банатски гласник* чланак о вести о губитку Темишвара насловљава *Глас из душе* у којем каже да је српски народ ипак био принуђен да приложи још једну жртву, јер ето „није било доста жртава, крви, плача и јада, требало је још дати и дало се“.⁹⁵⁴ Услед евакуације Темишвара и губитка великог дела Баната разочарење и огорчење у целој Војводини било је огромно.⁹⁵⁵ И раније је новосадска *Застава* писала да ако би се граница повукла тако да Темишвар остане у Румунији то би значило „срце извадити из живог тела и поставити га на туђу главу да и даље ради“.⁹⁵⁶ Евакуација Темишвара, средишта негдашње српске Војводине, била је за младу Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца велика не само национална и економска него и сентиментална жртва.⁹⁵⁷ Губитак Темишвара Срби су гледали као „љуту рану“, а самим тим им је било теже јер су „од једном поништене оне наде које су уласком српске војске пробуђене, а после стално подржаване, наде, које су за осам месеци умирале и опет васкрсавале до последњег тренутка“.⁹⁵⁸ Србима Темишварцима, говорили су да нога српског војника неће више одступити из Баната и онда су они клицали од радости и „са заносом љубили српску тробојницу и за српство у Банату трчали и радили“, а сада су ову

---

⁹⁵² Новак Грујић је за лист *Слога* писао: „Било је времена када је било могло постићи успеха, но та су времена прошла. Сад је доцкан! Када је оно лане ослободилачка, величанствена српска војска у ове крајеве долетела и своју многостолетно потлачену браћу из ропства ослободила, онда је наш овамошњи сретни народ пливао у радости, заносио се је у ентузијазму и не помишљајући да ће српска војска икада из ових крајева морати изаћи.“ (Новак Грујић, *Слога*, бр. 215, Велики Бечкерек, 17. септембар 1919, стр. 1.)

⁹⁵³ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1; *Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.

⁹⁵⁴ „Јунаци, морадоше да се поклоне одлуци оних за зеленом чојом и напустише горко стечене стопе, да би се задовољили други, којима се више признаје и који су данас достојнији. Предали смо нашим верним савезницима оно, на шта смо имали права и што нам је било потребно за будуће развиће. Јесте, извршили смо наређење из Париза, али нека сваки зна: са болом у души. Не толико ради оне земље и оног блага што тамо има, већ зато, што нам је учињена опет неправда...“ (*Глас из душе*, *Банатски гласник*, бр. 156, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 1.)

⁹⁵⁵ *Одјеци после евакуације Темишвара*, *Јединство*, бр. 82, Нови Сад, 2. август 1919, стр. 3.

⁹⁵⁶ *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1.

⁹⁵⁷ Антонијевић рекао у разговору са румунским послаником Лаховаријем са којим је у „најбољим личним односима“ у Риму 29. августа 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 3424, 30. августа 1919, у Паризу)

⁹⁵⁸ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.

евакуацију схватили као једно повлачење недостојно те њихове борбе и части.⁹⁵⁹ Како је *Слога* писала у име „српства у Темишвару“, можемо сматрати да је заиста било овакво расположење у народу поводом повлачења српске војске, да је заиста кукао цео поштен свет, који је за ово неколико месеци осетио „благодети демократске Србије“. Али, морамо бити свесни и чињенице да је задатак српске штампе у Темишвару био да представи српски империјум у овом делу Баната бољим у односу на румунски.⁹⁶⁰

Тачно седам година касније од уласка српске војске у Темишвар, Милан Л. Поповић писао је за лист *Време* да је „нечија јача воља“ решила судбину некадашње престонице Српске Војводине. „Као силуета привиђења угашених снова немирних кратких ноћи остао је Темишвар дозначен својој судбини. Вековима су зидине његове ослушкивале долазак ослободилаца и читава вечност пратила је корак уз корак огромне корак храбрих осветника који су неизмерним ходом пошли напред, да спасу и ослободе један народ у столетном ропству, а ни тристотине дана, ни читава једна година није прошла у слави националног ослобођења. Пред громким звуком победних фанфара, пред проливеном крви ослободилачке војске, пред непробојним редовима храбрих батаљона устукнули су велики непријатељи наши. А ми? Опијени славом својих победа, зажарени од неизмерних напора били смо натерани на слушање ‘старијих’ и на повлачење са срцем што тако силно бије и месом што тако много подноси... Пред крај оронулог лета, у августу 1919. напуштала је војска Темишвар. Излазила је ведро, с поносом и осмехом на уснама. Српски је живаљ претходно иселио се. Највећи део одселио се у Бечкерек или у Вршац. Разнело се све што је нашој држави требало на име репарација и што је она имала несумњиво права да потражује од бивше Аустроугарске. Данима и ноћима вукло се све то за Србију, али на жалост ни једна трећина тог евакуисаног материјала није доспела у Београд. Исклизнули су многи и многи вагони уз пут из шина у туђе скретнице. У Темишвару остале су само наше цркве, наш владичански двор, црквене зграде и градске зидине као катакомбе порушене престонице нашег некадашњег сјаја, да у дубини прошлости и даље чувају сан да не измакне и да се не изгуби тамо у даљини која се јавља

---

⁹⁵⁹ Епиграм у листу *Слога* „Кад се бориш сви ти вичу: Лакше море и не буни! Када ћутиш сви ти кличу: Што пустите да Румуни Темишваром српским ничу?! Ипак ми је јасна мета: Борићу се до послетка! Сирано“ (*Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1; *Слога*, бр. 179, Велики Бечкерек, 2. август 1919, стр. 1.)

⁹⁶⁰ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

сваког јутра и ишчезне сваке вечери. Хоће ли се бар једна лапа из отаџбине винути данас тамо, тамо, у ту нашу даљину?“, писао је Поповић.⁹⁶¹

Више од месец дана након евакуације Темишвара београдски лист *Епоха* истакао је да је напуштањем Темишвара и околине после десет месеци окупације дат доказ о спремности српске стране да и по цену тешких жртава ради у хармонији са Конференцијом мира која је тај крај доделила Румунима.⁹⁶² Федор Живковић, сарадник листа *Слога*, а касније и листа *Политика*, сматрао је и да је Темишвар изгубљен јер су Срби принели личне жртве у корист општег мира и то не из слабости већ у жељи да спасу човечанство од даље крви и поновног рата.⁹⁶³ Темишвар, стара престоница Српске Војводине, био је значајан за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, како из стратегијских тако и из економских разлога на којима није јавно инсистирано, али највише због тога што је у њему живело српско становништво које је желело да се припоји новонасталој југословенској држави и које је иза себе имало старе културне, верске и историјске институције у овом граду. Ипак, да би се коначно решило банатско питање које је утицало на вековно пријатељство српског и румунског народа, Влада у Београду издала је наредбу да се српска војска повуче и да се Темишвар са околином у потпуности евакуише. Тако је, чинило се, разграничење између Краљевине СХС и Краљевине Румуније било резултат решености да се превазиђу међусобни сукоби.

---

⁹⁶¹ Милан Л. Поповић, *Време*, бр. 1407, Београд, 18. новембар 1925, стр. 3.

⁹⁶² *Епоха*, бр. 223, Београд, 12. септембар 1919, стр. 1.

⁹⁶³ *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

2. Становништво Темишвара у разграничењу

Након завршетка Великог рата, државе победнице су се позивале на модерна начела при уређењу граничних питања. Највише се инсистирало на принципу самоопредељења народа. Истицало се да су народи ти који су требали да одлуче где желе да живе. Овако је било у теорији. У пракси је било да је свака држава желела да прошири своје границе на рачун друге без обзира што су јавно проповедале принцип народне консултације, што се и показало на Конференцији мира. На њој су биле присутне само државе победнице, а побеђене државе позиване су само да би потписале мировне уговоре. Русија није могла да присуствује седницама у Паризу. Иако су се делегати земаља сматрали представницима својих сународника, опет не може да се каже да су народи непосредно учествовали у раду конференције мира. Чак ни делегати једне земље као што је Краљевина Србија која је поднела велике жртве, нису директно утицали на доношење одлука. Истина, они су могли да изнесу своје предлоге граница.

На терену, први облици самоопредељења народа видели су се у оснивању народних већа. За писање овог поглавља коришћена је у највећем мери литература на српском језику, извештаји из архива, српска штампа и сећања савременика такође на српском језику. За целокупну слику о Банатској републици неопходно би било прегледати литературу и изворе на немачком, румунском и мађарском језику. Аутори који су се бавили немачком мањином у Југославији стварање Банатске републике називају захтевом за самоопредељење подунавских Немаца те смо историјску појаву Банатске републике сврстали у главу *Становништво Темишвара у разграничењу*, а самоопредељење банатских Немаца ујединили са самоопредељењем српског становништва у Темишвару. Самоопредељење српског живља испољили су његови представници – утицајни Темишварци чланови српског Народног већа. Ово веће се конституисало под утицајем проглашења Банатске републике, а као циљ свог настанка изнело је припремање уједињења ове банатске престонице са првом југословенском државом. Како је Темишвар био изузетно мултиетничка средина посебну пажњу смо обратили на однос Срба у Темишвару са другим народима. Андреј Митровић у својој монографији каже да није обрадио област у вези са учешћем становништва у југословенској политици разграничења са Румунијом и Мађарском што је онда био наш научни и истраживачки задатак.

2. 1. Темишварско српско Народно веће између Банатске републике и Велике народне скупштине у Новом Саду

*Ми се од стабла свога оцепити не можемо.*⁹⁶⁴

Уочи завршетка Првог светског рата, на територији Аустроугарске монархије на којој су живели Срби створено је неколико малих локалних република. Оне су обухватале најчешће само по једно или неколико села, али највећа по територији и најважнија по политичком значају од њих била је Банатска република.⁹⁶⁵ Појава некадашње Банатске републике сада није никаква контроверза.⁹⁶⁶ Једноставно, циљ стварања овакве републике био је тај да се Банат, богата регија насељена и мађарским и немачким становништвом, сачува за угарску државу.⁹⁶⁷ Петар Пекић је као савременик ових догађаја писао да је све била „само вјешта обмана“ како би се Банат заштитио од окупације српске војске, а „његова тобожња република“ стекла међународно признање и касније се стопила са независном мађарском државом.⁹⁶⁸ Јозеф Габријел, социјалдемократ и учесник догађаја, писао је да је циљ стварања Банатске републике био тај да Банат не постане ратиште и да се одржи његово економско и територијално јединство.⁹⁶⁹ Аустрији и Немачкој, као

---

⁹⁶⁴ Речи Младена Пилића, у то време потпредседника српског темишварског Народног већа, које је изрекао на збору Срба Темишвараца грађана и војника 31. октобра 1918. године у вези са ситуацијом у којој су се темишварски Срби нашли оснивањем Банатске републике и чињенице да су приступили Банатском народном већу. (*Записник темишварског Народног већа*, 77.)

⁹⁶⁵ Територија Банатске републике обухватала је Торонталску, Тамишку и Крашо-северинску жупанију. (Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 99, 120.)

⁹⁶⁶ Историчари који су се бавили овом тематиком, савременици и уредништво српских листова тога времена када су писали о Банатској републици имали су обичај да њен назив ставе под наводнике, или пак да испред њеног имена пишу „такозвана“. (нпр: Илија Петровић, *Војводина Српска 1918*, 286; Саша Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, 118; Петар Пекић, *Повијест ослобођења Војводине*, 328; Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 499; Danilo Kecić, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 132, 140. Petar Kačavenda, *Netci u Jugoslaviji 1918-1945*, Beograd, 1991, 12; *Споменица ослобођења Војводине 1918*, 139; *Застава*, бр. 3, Нови Сад, 4. (17.) јануар 1919, стр. 3; *Слобода*, бр. 92, Нови Сад, 8. мај 1919, стр. 3.) Тома Миленковић у својој студији *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату* не ставља Банатску републику под наводнике али каже да је она била анонимна и да није имала атрибуте самосталне државе и да се због тога њен назив може писати и под знацима навода. (Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 111.) Ми нисмо наводили на тај начин.

⁹⁶⁷ Румунска историографија се такође слаже са становиштем да је Банатска република настала да би мађарска држава у свом саставу сачувала територију Баната за себе и да је представљала „мађарску диверзију“. Попут неких српских историчара (Danilo Kecić, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 140.) и неки румунски историчари пишу да је Банатска република представљала „вештачку политичку творевину“ и „изум намењен да спречи постизање вековног искушења Румуна Банаћана“. (Зоран Марков, *Крај Великога рата и разграничење у Банату у огледалу румунске историографије*, Темишварски зборник, бр. 11, Нови Сад, 2019, 203-204.)

⁹⁶⁸ Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 189.

⁹⁶⁹ Тома Миленковић, *наведено дело*, 107.

пораженим земљама, није дата могућност да подрже такво територијално решење, остале земље га нису ни разматрале, а улазак српске и Антантине војске у Војводину и присаједињење тих крајева првом југословенском краљевству дефинитивно је прекинуло постајање ове „државе у држави“.⁹⁷⁰ Банатска република је тако представљала само кратку епизоду у интеррегнуму од старе аустроугарске власти ка увођењу нове, српске, односно касније румунске власти. Кажемо кратку, јер је Банатска република заиста постојала од 31. октобра 1918. године, када је основана у центру Баната – граду Темишвару, па до 6. новембра исте године, када је укинута, по свему судећи, по налогу из Будимпеште.⁹⁷¹

Највероватније је да су на нестанак Банатске републике највише утицали спољнополитички разлози, односно преговори о примирју који су се у то време одиграли у Београду између Савезника и мађарске Владе. Као што је писао и Стеван Михалцић из Париза вероватно је процена тадашњег председника Владе, грофа Михаља Карољија, била да би Мађарска боље услове мира могла да добије као демократска држава, него што би их добила као држава која је подржавала „некакву“ аутономну републику банатских Немаца и Мађара.⁹⁷² Међутим, као што је то закључио и Петар Пекић, знамо да је признавање Банатске републике од стране мађарске Владе од почетка био парадокс јер ју је са једне стране признавала, а са друге стране је позивала све банатске градове да једино њу признају као закониту владу у целој Угарској.⁹⁷³

До разговора о укидању Банатске републике између мађарске Владе и цивилног комесара Републике, Ота Рота, дошло је 6. новембра 1918. године у Будимпешти. Алберт Барта (Bartha Albert), војни комесар, тада је одступио са свог положаја и постављен је за министра војног у будимпештанској Влади, док је Рот именован за цивилног комесара за цео Банат. Да је Рот из Темишвара отпутовао на преговоре у Будимпешту сазнајемо и из

---

⁹⁷⁰ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 109; *Записник темишварског Народног већа*, 84.

⁹⁷¹ Важно је било утврдити тачно трајање Банатске републике. У једном од наших ранијих научних радова направили смо грешку и изнели смо да је Банатска република укинута 4. новембра 1918. године (Јована Касаш, „*Темишварски чвор*“, 20.), а наилазили смо и на став истраживача да је Банатска република укинута 15. новембра 1918. године уласком српске војске у Темишвар (Дејан Попов, Душан Ј. Попов, *Наћвала у току и непосредно после „Великог рата*“, Темишварски зборник, бр. 11, Нови Сад, 2019, 114.). Укидање Банатске републике обављено је пре доласка српске војске у Темишвар и околину, али је могуће да због присуства српске и Антантине војске у Банату, између осталог, она није обновљена.

⁹⁷² Прота Стеван Михалцић је у дневнику који је водио током свог боравка у Паризу на Конференцији мира записао да је Михаљ Карољи у Паризу „представљао ствар као да он држи у руци целу Угарску па ће он у њој одржати ред, само ако његове планове овде потпомогну и ако ‘интегритет’ очувају за Мађаре, а онда ће тамо све лепо и красно бити“. (*Дневник протe Стевана Михалцића*, 121.)

⁹⁷³ Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 191.

записника са седнице српског темишварског Народног већа одржаној 7. новембра 1918. године када је потпредседник Младен Пилић известио присутне да се Рот вратио са свог пута. Пилић је пренео и Ротов став да су мађарски политички кругови били доста необавештени о приликама у Банату.⁹⁷⁴

У поглављу *Темишварски чвор* приказали смо да су Банатска република и др Ото Рот спомињани и након 7. новембра 1918. године, како у војвођанској штампи тако и у српским војним и политичким извештајима, односно, Банатска република се још неко време узимала као територијално решење које су Немци и Мађари доживљавали као крајњи циљ своје политике, а српска страна се оваквог расплета догађаја бојала и тежила да до таквог решења не дође.⁹⁷⁵ Очекивано, политичка ситуација се знатно променила након 20. фебруара 1919. године када је Рот заједно са својим сарадницима смењен са положаја, Банатско веће расформирано, а у Темишвару уведен српски империјум.

Немали број података које смо пронашли у оновременој српској војвођанској штампи очекивано је негативног карактера према Банатској републици. Орган српског Народног одбора из Новог Сада, *Српски лист*, наизглед је са позитивном нотом донео вест о оснивању ове републике. Уредништво листа је тада написало да је у Темишвару успостављен ред, да су представници свих народа у овом граду прогласили Банат републиком и да ће се увести опште бирачко право. Међутим, у истом чланку се каже да су „банатске Швабе“ образовале „своје“ Народно веће, а да се Срби у Банату „нису одвојили од своје остале браће“ и да неће пристати на ту „нову државу“.⁹⁷⁶ Када се даље чита *Српски лист* из тих дана, стиче се утисак да су чланови српског Народног одбора позивали банатске Србе на поштовање Банатске републике, али само из тог разлога што

---

⁹⁷⁴ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 110; Ото Рот је наводно Пилићу рекао и да је стекао утисак да „извесни кругови желе цео револуционарни покрет да сведу кроз канал антисемитума“ па је из тог разлога он одбио да буде главни народни комесар. (*Записник темишварског Народног већа*, 84.)

⁹⁷⁵ Светозар Мошорински је у својим успоменама писао да је у Темишвар послат „у помоћ другу Роту, од стране Централног већа Социјалдемократске партије у Пешти, која је помагала прву револуционарну грађанску владу грофа Карољија, са јасним задатком да пропагира и агитује за новостворену Банатску републику по банатским селима“. По сведочењу Мошоринског његово деловање у Темишвару се састојало у из тога да убеди раднике да прихвате идеју „независне Банатске републике“ и да се заложу за њено очување. (Светозар Мошорински, *Учешиће у Банатској републици и у Комуни у Будимпешти 1919. године*, 150-157.) Из извештаја који је српска Врховна команда послала делегацији у Паризу, 10. априла 1919. године, видимо да је српска страна и у то време страховала од такве идеје јер је сазнала да је „изасланик пештанске владе Рот изнео у Београду генералу Де Лобиту идеју, да се Банат прогласи републиком под Француским протекторатом“. (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 1082, 10. априла 1919. године, у Паризу)

⁹⁷⁶ *Српски лист*, бр. 2, Нови Сад, 8. новембар (26. октобар) 1918, стр. 4.

би их сваки даљи немири и пљачкање у Банату осрамотили код Савезника.⁹⁷⁷ Мита Клицин, национални делатник из Новог Сада, у то време је за овај лист писао: „Слобода нам је извојевана. Али то не значи, да сад можемо слободно палити, рушити и пљачкати, то не значи, да смо добили право да сваки суди свакоме, ко му је скривио. Не, то никако. То ће нас осрамотити. Напротив, треба показати целом свету, да умемо да држимо мир и ред и да нисмо онаки, какви су они, који су нас угњетавали. Зато – сваки Србин памет у главу!“⁹⁷⁸ Можемо да кажемо да је признавање Банатске републике значило и смиривање социјалних немира, али неки историчари иду даље и сматрају да је улога Банатске републике, др Рота и „његовог“ Банатског народног већа била у томе да се „стиша српски национални покрет у Банату“.⁹⁷⁹ Тома Миленковић који се бавио овом проблематиком пише да је Рот био постављен да управља Банатском републиком и мађарским комесаријатом да би као социјалиста лакше у пасивности држао раднике по градовима и утицао на смиривање немира који су избијали по селима, а да му је први задатак био да прогласи преки суд против банатских револуционара. Миленковић на крају закључује да је Рот заиста успешније одбранио такав поредак него што би то могао да учини неки представник грађанских странака.⁹⁸⁰

Банатска република настала је у времену када се Угарска пред крај Првог светског рата налазила у дубокој економској, социјалној и политичкој кризи.⁹⁸¹ Као савезник Немачке Аустроугарска је лоше стајала на ратном бојишту. Владало је опште расуло у војсци, а земљу су притискали државни дугови и глад. Пораз у рату био је неминован, Антантине трупе су наступале према њеним границама, а долазило је и до масовног дезертерства у војсци. Упркос жестоким репресалијама, социјални немири проузроковани таквим стањем нису могли да се зауставе.⁹⁸² Социјалдемократе су у то време имале велики утицај у Темишвару и оне су на скуповима одржаваним у граду још од 1917. године од угарске Владе тражиле да прихвати услове мира.⁹⁸³ Захтевани су и демилитаризација

---

⁹⁷⁷ *Српски лист*, бр. 3, Нови Сад, 9. новембар (27. октобар) 1918, стр. 1.

⁹⁷⁸ Јована Касаш, *Димитрије Мита Клицин (1869-1943) српски национални делатник*, Војвођански простор у контексту европске историје (зборник радова), Нови Сад, 2014, 380.

⁹⁷⁹ Danilo Kesić, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 140.

⁹⁸⁰ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 110.

⁹⁸¹ Тома Миленковић, *наведено дело*, 99.

⁹⁸² Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 189; Тома Миленковић, *наведено дело*, 100-101, 111.

⁹⁸³ Тома Миленковић пише да је убрзо по избијању Првог светског рата социјалистички раднички покрет у свуда Банату постао маргиналан, осим у Темишвару, највећем индустријском и радничком центру Баната и седишту банатске агитационе области Социјалдемократске партије Мађарске и да је у Темишвару излазио и

земље и строго поштовање потпуне националне равноправности. На подручју Поморишја и Темишвара почетком 1918. године све се више повећавао број „зеленокадроваца“.⁹⁸⁴

Љубивоје Церовић на основу војних извештаја закључује да је „зелени кадар“ на овој територији био врло организован, да се издржавао већином од пљачке и разбојништва, а да га је помагало становништво. Војници који су долазили на одмор у села у околини Темишвара претежно насељена српским и румунским становништвом нису се више ником пријављивали, нити су се враћали у јединице из којих су долазили. Аустроугарске власти су из тог разлога маја 1918. године објавиле да ће сваки приведени дезертер бити стрељан ако се у одређеном року сам не пријави најближој војној команди, али ситуација се ни тада није поправила. За нашу тему значајна је чињеница коју износи Церовић да су „логошани“ у Поморишју и у подручју Темишвара, за разлику од осталих крајева источне Угарске, најгласније били опредељени за, како пише Церовић, „национално ослобођење“ и прикључење Србији.⁹⁸⁵

Због присуства „логошана“ и скорог краја рата, стање на подручју темишварског Баната током лета 1918. године било је тешко по имовинску и личну безбедност његових становника. Из тог разлога у Темишвару је, 5. јула 1918. године, уведен преки суд за војне бегунце. Иако је велики број успео да побегне, њих око хиљаду изведено је пред суд.⁹⁸⁶ Говорећи о тим данима, Љубивоје Церовић наводи да је један савременик забележио да су сви били „у духовном и телесном пијанству, заносу, весељу“, да су војници који су се вратили са бојишта ставили ван снаге правни поредак и да је настало рушилачко стање и у општинама са чисто српском националном структуром. Савременик, даље, каже да нико није био потпуно сигуран, не само за иметак, већ и за голи живот, а да су отпуштени војници видели да нема власти која би немире могла зауставити. „Глад и голоотиња доводиле су људе до очајања. Свет је јурио по улицама да свуда стигне и укључи се у отимачину, а жандарми су се крили од светине, страхујући за свој живот, некад су их разоружавали и тукли. Не само пука сиротиња и ратници него и неки имућнији људи пљачкали су трговине, спахилуке, општинске куће, фабрике и друге домове и предузећа.

утицајни социјалистички лист на немачком језику *Volkswille*. (Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 104-105.)

⁹⁸⁴ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 383.

⁹⁸⁵ Исто

⁹⁸⁶ Bogumil Hrabak, *Logoši, zeleni kadar i zbivanja pri prevratu u Vojvodini 1918*, 119.

На све стране узрујаност, разузданост, неизвесност и опасност“, наводи Церовић.⁹⁸⁷ Социјални немири достигли су кулминацију управо у време постојања Банатске републике. Ни Срби Темишварци се нису осећали безбедно што су и изјављивали на седницама свог народног већа.⁹⁸⁸ Наводећи вести из листа *Temesvári Hírlap* румунски историчар Василе Дудаш пише да је у немирима оштећена и темишварска Електрана и да је цео град остао у мраку, као и да су Пошта и друге јавне институције у Темишвару биле опљачкане.⁹⁸⁹ Из свеске записника са седница српског темишварског Народног већа видимо да је „огорчење у српском народу у Банату због доскорашњег гоњења од стране власти“ и даље владало и да је требало спречити да се не би „још у већма разбуктало“. Чланови већа сматрали су да је долазак војника кући са оружјем био главни узрок нереда.⁹⁹⁰

Најистакнутија фигура опозиције у Аустроугарској у то време, гроф Михаљ Карољи, у својим мемоарима каже како су га управо призори беде узроковани Првим светским ратом, хаос и немоћ у који су „народе гурнула њихова господа и владари“, навели на помисао да је једини циљ за који је било вредно да се ради и да се бори – „ослобођење потлачених“.⁹⁹¹ „Црвени гроф“ је, између осталог, тражио да се рат оконча што пре, да се заштите јужне границе Мађарске од Антантине војске, да оставку поднесе тадашња угарска Влада и да се уведе опште изборно право.⁹⁹² Мађарско Народно веће основано је 25. октобра 1918. године, када је утврђен програм од дванаест тачака и цела земља је била позвана да се таквом програму придружи.⁹⁹³ Народу су обећани аграрна реформа, праведнија социјална политика, радничка заштита, збрињавање демобилисаних војника, опште право гласа, слобода штампе и амнестирање за све политичке интернирце и затворенике.⁹⁹⁴ После избијања демонстрација 28. октобра 1918. године под паролом борбе за националну независност, мир и народну републику, 16. новембра 1918. године

---

⁹⁸⁷ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 383-384.

⁹⁸⁸ *Записник темишварског Народног већа*, 30.

⁹⁸⁹ Vasile Dudaş, *The Banat and Romania at the end of the First World War*, in: Victor Neuman (editor), *The Banat of Timișoara, A European Melting Pot*, London, 2019, 338.

⁹⁹⁰ *Записник темишварског Народног већа*, 80.

⁹⁹¹ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 21.

⁹⁹² Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 99. Осам година раније Карољи је делио мишљење са Иштваном Тисом и целом мађарском владајућом класом да би опште право гласа у Мађарској ојачало националности и „било опасно по мађарску супремацију“. (Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 36.)

⁹⁹³ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 118.

⁹⁹⁴ Љубивоје Церовић, *Срби у Темишварском Банату на историјском раскрићу 1918-1919. године*, 114.

проглашена је Независна Мађарска Република, а Карољи је постао министар председник.⁹⁹⁵ Новоименовани министар народне одбране, Бела Линдер (Linder Béla), издао је заповест војсци да обустави отпор на свим фронтovima.⁹⁹⁶ Основна преокупација мађарског Народног већа и Карољијеве Владе тада је била да се обезбеди територијални интегритет Мађарске са границама на Дунаву и Драви на југу. Како су убрзо са српске стране окупиране све три жупаније Баната: Торонталска, Темишварска и Крашо-северинска, а остао је дотадашњи чиновнички апарат, нова Карољијева Влада је у свакој жупанији поставила и владиног комесара који је имао да води политичке ствари. У Темишвару је то био др Ото Рот, човек чија је личност након завршетка Првог светског рата, као што смо већ помињали, додатно утицала на сложеност питања о припадности Темишвара.

У настојањима да очува Банат у оквиру мађарске државе, Карољијева Влада је предузела одређене политичке, административне и демагошке мере, па чак како се наводило, и оружане припреме. Данило Кецић пише да су постојали извештаји о наводним припремама Мађара за напад на окупирано подручје и да се из Мађарске испод железничких вагона преносило оружје и муниција у Велику Кикинду. Кецић наводи и извештаје о мађарској пропаганди и растурању летака мађарске иреденте.⁹⁹⁷ Међутим, Михаљ Карољи желео је да се представи као демократски оријентисана личност и противник аустроугарске ратне политике и као такав рачунао је на подршку Антантиних земаља и на углед који је у њима уживао.⁹⁹⁸ *Гријехе господара, иако у њима уопиће ниси судјеловао, мораш испаштати* – у својој биографији Карољи цитира Хорација, алудирајући тиме да његова демократска Влада није крива за рат и однос према мањинама у Аустроугарској.⁹⁹⁹ Ипак, писање српске штампе у то време, које је на неки начин показивало и став народних већа у Војводини као и став становништва, било је да се мора бити обазрив и свестан да је мађарска држава желела Банат за себе и да је била „и сувише

---

⁹⁹⁵ Дана 25. октобра 1918. проглашено је мађарско Народно веће (Национални савет) на челу са грофом Карољијем. (Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 100.)

⁹⁹⁶ Љубивоје Церовић, *Срби у Темишварском Банату на историјском раскрићу 1918-1919. године*, 115.

⁹⁹⁷ Danilo Kesić, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 130.

⁹⁹⁸ Тома Миленковић, *наведено дело*, 99; Да су и представници Великих сила у Паризу на Конференцији мира сматрали Карољија за демократску личност, а да су чланови југословенске делегације тога били свесни, показује запис из дневника проте Стевана Михалцића 20. марта 1919. године: „Ја се надам добру од покрета у Мађара против Карољија, који има овде много својих пријатеља па као да њихов уплив одржава добро расположење за Мађаре, а хрђаво за нас и нашу ствар.“ (*Дневник проте Стевана Михалцића*, 43.)

⁹⁹⁹ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 144.

провидна ова Мађарска игра...“.¹⁰⁰⁰ *Српски лист* је у то време писао: „Њихов (мађарски додала Ј. К.) је демократизам једна обмана и само желе да се антанти прикажу као демократе. Па и онда, када признају начело о самоодређењу народа, неће сасвим да укину присилно учење мађарског језика у школама, него само у два најнижа разреда. Они би да и даље буду народ, који господари. Њима треба тзв. интегритет само за то, да не буду без раје. Они би и даље да господаре али та су времена прошла. Нека се умире и задовоље етнографском мађарском државом. Нека одсада подижу своју државу и културу само својим трудом и знојем... А да су криви за овај рат, то је доказано. Њихове садашње изјаве не могу да збришу истину.“¹⁰⁰¹

Карољијева Влада је и даље географски Банат и Војводину сматрала својом територијом.¹⁰⁰² Ипак, била је спремна на извесне уступке. „Са стране српске Радикалне странке био сам повезан са доктором Костом Хаџијем и Јашом Томићем, и они су ме чврсто уверавали у своју помоћ“, сећао се Михаљ Карољи.¹⁰⁰³ Ти уступци су се, између осталог, огледали у формирању посебног Министарства за народности. Карољи, лично, покушао је да придобије војвођанске прваке за политику очувања интегритета нове мађарске државе. Некима од њих нудио је портфеље у таквом будућем министарству, али ниједан од Војвођана није прихватио положај министра.¹⁰⁰⁴ Доктору Кости Хаџију¹⁰⁰⁵ првом је понудио министарски портфељ, али га је он одбио и уместо себе предложио Јоцу

---

¹⁰⁰⁰ *Српски лист*, бр. 8, Нови Сад, 15. (2.) новембар 1918, стр. 2.

¹⁰⁰¹ Исто

¹⁰⁰² Шандор Месарош пише да је у мађарском јавном мњењу и након победе мађарске грађанско-демократске револуције једно извесно време било присутно веровање да ‘Вилсонизам’ није у супротности са територијалним интегритетом Мађарске. (Шандор Месарош, *Однос између мађарских народних одбора у првој половини новембра 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад, 1993, 197.)

¹⁰⁰³ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 107.

¹⁰⁰⁴ Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, 10; Лист *Слобода* је чак донео вест о оснивању владе Михаља Карољија и списак министара у Влади и том приликом је уредништво листа уз упитнике као коментар навело и „сомборски др. Јоца за министра правде“. (*Слобода*, бр. 1, Нови Сад, 15. (2.) новембар 1918, стр. 3.)

¹⁰⁰⁵ **Коста Хаџи (Темишвар, 27. октобар 1868 – Нови Сад, 17. децембар 1942)** Рођени је Темишварац. Био је адвокат, политичар, један од првака Радикалне странке и близак сарадник и пријатељ Јаше Томића. Потиче из темишварске свештеничке породице. У Темишвару је завршио гимназију, у Будимпешти право где је и стекао академско звање доктора правних наука. Након студија, прво је отворио адвокатску канцеларију у Вршцу, а касније се, 1911. године, са породицом преселио у Нови Сад. Још у младости ступио је у политички живот као присталица Српске народне радикалне странке коју је предводио Јаша Томић са којим се окумио. (види више: Душан Попов, *Родоначелник темишварско-новосадске породице, адвокат и политичар др Коста Хаџи*, Темишварски зборник 3, Нови Сад, 2002, 219-228.)

Лалошевића¹⁰⁰⁶. Лалошевић је такође одбио понуду. Душан Попов пише да је Коста Хаџи делио мишљење вође своје странке, Јаше Томића, да се Срби у Војводини морају окренути према Београду и „да ће раскинути с Будимпештом од које су толико трпели“.¹⁰⁰⁷

Вест да је проглашена нова Влада у Мађарској, да су Антантине снаге на граници, а да Срби и Румуни у широм Аустроугарске теже да се припоје својим матичним државама брзо је стигла до Баната и утицала је на његове становнике. Лист *Слобода* је објавио да су радници у Темишвару на вест да је краљ абдицирао и да је проглашена република сместа обуставили свој рад. Овај лист додаје и да је народ у Темишвару „више ондашњих споменика поизвраћао и полупао... између осталих и споменик 'Аустрија'“.¹⁰⁰⁸ Социјалисти у Темишвару су се на вести из Будимпеште брже организовали и били мобилнији од осталих партија, група и организација.¹⁰⁰⁹ У једанаест сати пре подне 31. октобра 1918. године, војни заповедник града Темишвара, барон Хорт (Hordt), позвао је офицере на састанак у темишварску „Касину“ и пред великим бројем њих прочитао телеграм у којем стоји да је краљ дозволио војницима свих нација да оснују своја војна већа.¹⁰¹⁰ Академик Богумил Храбак пише да преузимање власти од стране социјалиста у великом индустријском, трговачком и саобраћајном центру какав је био Темишвар није било неприродно у тим условима, иако је иницијатива за образовање републике потекла од официра.¹⁰¹¹

Истог дана образована су и мађарска, немачка, румунска и српска војничка већа, а након њих конституисан је и Народни савет Баната.¹⁰¹² Председник српског војничког већа био је капетан Ета Ђаконовић¹⁰¹³, а поред њега чланови су били и Глиша Стојшић¹⁰¹⁴,

---

¹⁰⁰⁶ **Јован Јоца Лалошевић (Сомбор, 28. март 1870 – Сомбор, 13. јануар 1935)** Основну школу и гимназију завршио је у родном месту. Након завршених студија права у Будимпешти, стекао је докторат правних и политичких наука 1893. године. Био је сомборски посланик на Великој народној скупштини у Новом Саду где је изабран за члана Великог народног савета. Био је председник Народне управе за Банат, Бачку и Барању и повереник за политичке послове, као и привремени повереник за просвету. (види више: Саша Марковић, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор, 2011.)

¹⁰⁰⁷ Душан Попов, *Родоначелник темишварско-новосадске породице, адвокат и политичар др Коста Хаџи*, 228.

¹⁰⁰⁸ *Слобода*, бр. 1, Нови Сад, 15. (2.) новембар 1918, стр. 3.

¹⁰⁰⁹ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 105.

¹⁰¹⁰ *Слобода*, бр. 1, Нови Сад, 15. (2.) новембар 1918, стр. 3

¹⁰¹¹ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk u Vojvodini*, 305.

¹⁰¹² Bogumil Hrabak, *navedeno delo*, 306.

¹⁰¹³ **Ета Ђаконовић**, бивши аустроугарски активни капетан (*Велики рат Србије*, књ. 32, 351.)

¹⁰¹⁴ **Глиша Стојшић (Ириг, 24. јун 1885 – Панчево, 28. септембар 1959)** Из родног места је са родитељима прешао да живи у Панчево где је завршио основну школу и гимназију. Правне науке са докторатом завршио је у Будимпешти и Коложвару. Адвокатски испит положио је 1911. године и тако постао члан адвокатског

др Васа Богданов¹⁰¹⁵, др Светислав Михајловић¹⁰¹⁶ и војни свештеник Светислав Стојаковић¹⁰¹⁷. Овај одбор изразио је „готовост да свагда у споразуму“ поступа са грађанским српским Народним већем и таква одлука је била поздрављена бурним одобравањем на оснивачкој седници српског темишварског Народног већа 31. октобра 1918. године. Треба напоменути да је Стеван Самуилов¹⁰¹⁸, члан српског темишварског Народног већа, на истој седници упитао „за чијим леђима“ стоји војска која се организовала у засебна војничка већа. Председник војничког одбора му је одговорио да је војска стајала иза целог грађанства, а да по „осећањима пак Срби стоје и осећају са Србима“.¹⁰¹⁹

колегијума у Панчеву. Од тога времена па све до смрти није напуштао адвокатуру. Био је члан официрског одбора, али га, међутим, нема у списку чланова српског темишварског Народног већа, нити смо пронашли друге податке да је боравио у Темишвару у неком периоду свог живота. (*Некролог, Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр. 11, год. 7, Нови Сад, новембар 1959, 23.)

¹⁰¹⁵ **Васа Богданов (Баваниште, 2. новембар 1881 – Ковин, 13. март 1971)** адвокат, делегат Темишвара на Великој народној скупштини у Новом Саду. Гимназију је завршио у Панчеву, а право је студирао и завршио у Коложвару. Адвокатски испит положио је 1910. године. Од 1. августа 1910. године уписан је у именик адвоката Адвокатске коморе у Темишвару са седиштем канцеларије у Белој Цркви. Од тог времена па до пензионисања 1958. године (са мањим прекидима због ратних стања) водио је адвокатске канцеларије у Белој Цркви и Ковину. За време Првог светског рата био је интерниран у Темишвару, Араду и Лугожу, а за време Другог светског рата под сталном присмотром окупаторских власти у Банату. Краће време након Првог светског рата учествовао је и у политичком животу као самостални демократа, но убрзо се повукао из политике и посветио се искључиво адвокатури. Како је писано у *Некрологу* 1971. године, др Васа Богданов био је одличан цивилиста и уживао је добар глас као правник и адвокат у јужном Банату. (*Некролог, Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр. 4, год. 20, Нови Сад, јануар 1971, 32.)

¹⁰¹⁶ **Светислав Михајловић**, доктор правних наука. Када је избио Први светски рат међу првима је ухапшен у Великој Кикинди. Био је члан српског Народног већа у Великој Кикинди. (Петар Пекић, *Povijest osobođenja Voјvodine*, 59, 289.) Лист *Слога* писао је да је Светислав Михајловић, великокикиндски адвокат, одржао говор на банкету приређеном поводом уласка српске војске у Темишвар. (*Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 2.)

¹⁰¹⁷ **Светислав Стојаковић (Вршац, 21. октобар 1885 – ?)** протопрезвитерски капелан. Богословију је завршио у Сремским Карловцима. Рукоположио га је епископ Гаврило 1908. године. По подацима из 1909. године био је ожењен и до те године није имао деце. По истим подацима говорио је српски и мађарски језик. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 593.)

¹⁰¹⁸ **Стеван Самуилов**, члан Епархијске Конзисторије, бележник, духовни и административни референт. Живео је у Темишвар-Граду у Јене Херцег улици на броју 6. (*Шематизам православне српске епархије темишварске крајем 1917. године*, АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306.) Био је деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додатак) По пресељењу седишта темишварске Епархије као епархијски бележник напустио је Темишвар. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306.) Прешао је у Великој Кикинди. Епископ Георгије (Летић) га спомиње у свом дневнику и то да га је посетио приликом епископовог боравка у Великој Кикинди у јануару 1922. године. (*Дневник др Георгија Летића (1872-1935) епископа темишварског (1903-1931) банатског (1931-1935) и администратора Карловачке митрополије*, приредили Гордана Петковић, Мирослав Николић, Срђан Ерцеган, Српски православни манастир Гретег, 2019, 242.) Када је епископ Георгије (Летић) дошао у Темишвар у посету 31. августа 1922. године, дошао је са Стеваном Самуиловим – својим секретаром. (*Гласник*, бр. 24, Тимишоара (Темишвар), 10. септембар 1922, стр. 199.)

¹⁰¹⁹ Записник са седнице 31. октобра (18. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 79.)

Идеју о Банатској републици, која је, као што смо већ истакли, потекла из Будимпеште, у Темишвару су одмах прихватили не само Мађари, него, како је писао Петар Пекић, и „њима одани“ банатски Немци.¹⁰²⁰ Петар Пекић је о Банатској републици писао као савременик догађаја, а Тома Миленковић на основу извора на српском језику. Вилијам Марин је у *Краткој историји банатских Немаца* користио *Записнике Банатског већа* Јозефа Габријела и немачку и румунску штампу из тог времена.¹⁰²¹ Василе Дудаш се у више својих радова бавио овом проблематиком ослањајући се на исте изворе и на мемоаре темишварског адвоката Јозефа Гемла, као и на радове других румунских историчара.¹⁰²² Темишварски историчар Зоран Марков сматра да је Дудаш најобјективније од румунских историчара анализирао постојање Банатске републике.¹⁰²³

Из поменуте литературе сазнајемо да се потпуковник Алберт Барта, начелник генералштаба темишварске војне команде, 30. октобра 1919. године, увече, састао са адвокатом др Ото Ротом у стану Калман Јакобија и замолио га да сутрадан, пре подне, присуствује састанку официра. Барта је Рота упознао са катастрофалном војном ситуацијом у којој се мађарска држава тада налазила и након тога су сви присутни тражили решење којим би се спречило да се и Банат претвори у бојно поље. Ото Рот је 1944. године у интервјуу за румунски лист *Făclia* објаснио да су циљеви, како је рекао „Банатске револуције“, били управо ти да се спречи да Банат постане поприште сукоба, а да су се он и његови сарадници надали да ће моћи да одрже територијални и економски интегритет Баната.¹⁰²⁴ По мишљењу руководства Социјалдемократске странке, аутономија је била најефикасније решење.¹⁰²⁵ Рот је пристао да оде на састанак официра и, с обзиром на то да је за сутрадан био заказан велики раднички збор на тргу Еугена Савојског,

---

¹⁰²⁰ Петар Пекић је сматрао да су се Немци надали да би у таквој „аутономној држави“ имали више права него у мађарској држави, или пак румунској или југословенској. Такав свој став објашњавао је чињеницом да је одмах сутрадан након прогласа Банатске републике, 1. новембра 1918. године, у Вршцу одржан велики народни збор на којем су учествовали скоро сами Немци и на којем се са њихове стране потврдила темишварска прокламација, а у осталим градовима у Банату у којима је немачки елеменат био у мањини није било сличних манифестација. (Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 191.)

¹⁰²¹ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 105; William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 89.

¹⁰²² види више: Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, Timișoara, 2014; Vasile Dudaș, *The Banat and Romania at the end of the First World War*, in: Victor Neuman (editor), *The Banat of Timișoara, A European Melting Pot*, London, 2019, 333-347.

¹⁰²³ Зоран Марков, *Крај Великога рата и разграничење у Банату у огледалу румунске историографије*, 204.

¹⁰²⁴ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 89.

¹⁰²⁵ Isto

аутономија Баната је тада могла бити проглашена.¹⁰²⁶ Сутрадан, 31. октобра, на састанку није било војника, али се окупило мноштво официра. Грађане је на састанку представљао др Јакоби, док су раднике представљали Ото Рот, Алфред Пинкер (Alfred Pincker) и Леополд Шомло (Lipót Somló). Алберт Барта је прочитао обавештење из Мађарске. Можда из разлога да би се придобиле шире народне масе Рот је на овом састанку рекао „да се у Пешти не води довољно рачуна о Банату“ и „како су остали делови Мађарске само искориштавали плодни Банат, који има све услове за самосталан државни живот“.¹⁰²⁷ Из тих разлога затражио је аутономију Баната. Након што је више говорника истакло своја становишта да је револуција дошла нужно и да сваки народ и свака покрајина имају право да решавају своју судбину одлучило се да и Банат дигне свој глас и тражи независну банатску републику.¹⁰²⁸ Официрски скуп прихватио је све предлоге. Вође радника и други присутни упутили су се потом у Градску већницу, где се већ окупило много градских службеника на челу са великим жупаном Тамишке жупаније Корошијем и градоначелником Темишвара, Јозефом Гемлом. Калман Јакоби је тада изабран за великог жупана Темишвара. У име радника, Франц Гајстлингер (Franz Geistlinger) предложио је да се за војног комесара Банатске републике именује мађарски пуковник Алберт Барта, који је требало да организује војску и грађанску гарду за очување мира и јавног поретка. За цивилног комесара предложио је др Ота Рота, који би имао сву административну власт у рукама, а који се заклео на успомену на свог оца да ће заштитити и најсиромашнијег грађанина. Алберт Барта је потом изјавио да ће он штитити свачију личну безбедност и имовину.¹⁰²⁹ Како примећује и Тома Миленковић, релативно узак круг људи је у име радничких, сељачких и војничких маса Баната, али без сâмог тог становништва, прогласио Банатску републику.¹⁰³⁰ Тек тада су новоименовани комесари у пратњи велике свите изашли на балкон магистратске зграде и пред неколико хиљада људи прокламовали самосталну Банатску републику. На овој згради, после проглашења Банатске републике, Срби из темишварског Народног већа су захтевали да се поред мађарске заставе окаче и заставе осталих народа и да се тај чин службено обнародује. Међутим, из свеске записника са седница српског Народног већа видимо да су Румуни у заједничком

---

¹⁰²⁶ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 89.

¹⁰²⁷ Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 189.

¹⁰²⁸ Petar Pečić, *navedeno delo*, 189-190.

¹⁰²⁹ *Записник Темишварског народног већа*, 79.

¹⁰³⁰ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 106.

Банатском већу радили на томе да се овај предлог отклони.¹⁰³¹ Говори комесара на балкону магистратске зграде изазвали су „право одушевљење“ присутних.¹⁰³² Формулисан је и прочитан проглас Банатске републике према којем су се „свим народностима гарантовала једнака грађанска права и слободна употреба њиховог матерњег језика у школама и јавним управама“. Проглашена је нова независна држава и приступило се њеном унутрашњем уређењу. На свечаности поводом проглашења свиране су мађарска државна химна и „Марсељеза“.¹⁰³³ Говори и парада су кратко трајали. Након пола сата градско становништво је наставило са својим свакодневним пословима.¹⁰³⁴

У описаној манифестацији учествовали су и представници темишварских Срба. Младен Пилић, касније тог дана изабрани потпредседник српског темишварског Народног већа, својим сународницима пренео је своје утиске о стварању Банатске републике. Рекао је да је револуционарним путем проглашена самостална Банатска република и да су преврат у првом реду извршиле организоване социјалисте под вођством др Рота, а потпомогнуте од официрског кора и војске у месту. Пилић је додао да је преврат извршен „и уз пристанак осталих грађанских staleжа“, убрајајући, наравно, и темишварске Србе у њих.¹⁰³⁵

Услед такве промене власти у Темишвару где су се све грађанске и војничке власти потчиниле цивилном и војничком комесару новопроглашене републике, изречена је потреба да се уз та два комесара постави једно шире народно веће у које ће сви народи Баната и све постојеће партије и организације заступљене у Темишвару делегирати подједнак број заступника – Банатско народно веће. Војвођански Срби у штампи и Срби Темишварци у записницима са седница темишварског Народног већа ово веће су називали „заједничким Народним већем“.¹⁰³⁶ Темишварски Срби су на седницама свог Народног већа изразили забринутост јер су Румуни „дали брисати у прогласу заједничког народног већа став који говори о томе да се сви народи ових крајева у братској љубави слажу у одржавању мира и поретка“ и овакво држање Румуна, како је Младен Пилић рекао, „чини

---

¹⁰³¹ *Записник темишварског Народног већа*, 80-81.

¹⁰³² Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 106.

¹⁰³³ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 92.

¹⁰³⁴ Тома Миленковић, *наведено дело*, 106.

¹⁰³⁵ *Записник темишварског Народног већа*, 77.

¹⁰³⁶ *Записник темишварског Народног већа*, 81.

утиасак, као да бисмо ми Срби са њима могли у опреку доћи“.¹⁰³⁷ Иако су и Румуни и Срби учествовали у раду Већа, немачке социјалдемократе играле су одлучујућу улогу у њему.¹⁰³⁸ Најважнији задатак Банатског већа требало је да буде осигурање јавне безбедности, а политика је требала бити искључена да се не би „разбуктала борба између појединих народа у Банату“.¹⁰³⁹

Темишварски Срби изабрали су пет заступника цивилнога реда „који ће интересе српског народа у том заједничком Народном већу заступати“.¹⁰⁴⁰ По записницима темишварског Народог већа они су своје представнике изабрали 1. новембра 1918. године и у „Банатско муниципално веће“ делегирани су Младен Пилић¹⁰⁴¹, Илија Белеслијин¹⁰⁴², др Милан Калиновић¹⁰⁴³, Шандор Ненадовић¹⁰⁴⁴ и др Душан Прекајски.¹⁰⁴⁵

---

¹⁰³⁷ *Записник темишварског Народог већа*, 82.

¹⁰³⁸ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 90.

¹⁰³⁹ *Записник темишварског Народог већа*, 79.

¹⁰⁴⁰ *Записник темишварског Народог већа*, 77.

¹⁰⁴¹ **Младен Пилић (1871 – 1952)** геодетски инжењер. Био је посланик северног Баната у Народном црквеном одбору у Сремским Карловцима. Од 1911. до 1919. године радио је у Темишвару. У Рукописном одељењу Матице српске чува се његово писмо из октобра 1913. године („печат Младен Пилић инжењер Темишвар Egödu“) у којем саопштава да ће можда бити спречен да дође у Суботицу на седницу извршног одбора јер му је жена у другом стању. (РОМС, бр. 14106) Богдан Кризман и Богумил Храбак га називају главним фактором темишварског српског Народог већа (*Zapishnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS*, 172.), док га Василе Дудаш види као главног одговорног за пропаганду у корист југословенске стране у Темишвару (Vasile Dudaş, *The Banat and Romania at the end of the First World War*, 342.). Као изасланик Епархије темишварске заједно са Милутином Јакшићем саставио је *Меморандум изасланика епархије Темишварске о разграничењу у Банату*, *Меморандум изасланика епархије Темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната* и меморандум под називом *Темишвар и његова важност по Београд*. (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721; бр. 3263; бр. 3264.) Напустио је Темишвар када је румунска војска ушла у град и од 1919. године живео је у Земуну. (*Zapishnici sa sednica delegacije*, 396.)

¹⁰⁴² **Илија Белеслијин (Тисасентмиклуш (данас Остојићево), 28. новембар 1865 – Београд, 10. јануар 1954)** свештеник, песник и национални делатник. Делегат Темишвара на Великој народној скупштини у Новом Саду. Основну школу завршио је у родном месту, а гимназију је похађао у Сенти, Новом Саду и Осијеку. Магурирао је 1884. године, а затим је 1886. године у Будимпешти започео техничке студије. Због националног питања студије је напустио и прешао је у Сремске Карловце где је завршио богословију 1894. године и исте године је рукоположен за ђакона и презвитера. Рукоположио га је епископ Никанор (Поповић) у Темишвару. У прво време је као свештеник служио у Падеју, а онда када је желео да пређе у Темишвар епископ Поповић је био опоменут да га не изабере на овај положај. Поводом тога прота Милутин Јакшић је писао: „Дабогме је борба малог човека против тако моћних фактора захтевала много жртава, али г.[осподин] Белеслијин није подлегао, и остао је себи и својим идеалима доследан и веран и као свећеник у Темишвару, као катихета и члан Конзисторије.“ (Милутин Јакшић, *Сведоџба*, РОМС, М. 12. 512) У темишварском предграђу Фабрице Илија Белеслијин је боравио од 1894. године до 1. октобра 1919. године када је на властиту молбу стављен у стање мира. „Своје свештеничке дужности за време од двадесетпет година свагда тачно и савесно [је] вршио на задовољство ове Епархијске Конзисторије и свих претпостављених власти“. (РОМС, М. 12. 512.) Био је члан епархијске скупштине, Конзисторије и школског одбора. У свом дневнику епископ Георгије (Летић) Белеслијина спомиње као блиског сарадника, катихету и фабричког пароха. (*Дневник др Георгија Летића*, 50-51.) По *Шематизму* из 1917. године је парох у црквеној општини Фабрика. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306) По подацима из 1909. године био је ожењен и имао је троје деце. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 756.) Говорио је српски, мађарски, немачки и енглески језик. Превео је неке песме са

Да је српско темишварско Народно веће признавало ауторитет Банатског народног већа видимо из тога што су дозволу за одржавање народног збора, на којем је Веће требало да се прошири, тражили од народног комесара Рота.¹⁰⁴⁶ Арпад Лебл пише да је такву сарадњу између српског темишварског Народног већа и Банатског већа, односно „сарадњу грађанске класе са десним руководством социјалиста а против покушаја револуције“

енглеског језика. (*Српски биографски речник*, бр. 1, А-Б, Нови Сад, 2004, 470.) Бавио се књижевним радом и своје текстове је потписивао псеудонимом „Потугин“. (Иво Мунђан, *Наше горе лист*, 116.) Станоје Станојевић је о Илији Белеслијину писао следеће: „...г.[осподин] Белеслијин је још као студент, после као богослов, а најпосле као свештеник увек одушевљено служио нашој националној ствари у свим правцима и у сваком погледу. Он је стално подржавао у своме друштву и својој околини чврсту веру у нашу националну будућност и уверење у извесну победу наших националних идеала. Он је био за цело време свога рада у Војводини, у свима местима и на свима положајима један од најпоштенијих и најагилнијих апостола наше народне мисли међу Војвођанским Србима.“ (РОМС, М. 12. 512)

¹⁰⁴³ **Милан Калиновић (Темишвар-Фабрика, 2. фебруар 1887 – Темишвар-Град, 3. мај 1961)** Завршио је основну школу у Темишвару, а потом и темишварску гимназију 1905. године. Правне науке је завршио на универзитету у Будимпешти. Доктор правних наука је од 1910. године. Адвокатски испит положио је у Будимпешти 1918. године. Након тога бавио се адвокатуром у Темишвару. Активан у српским круговима, биран је у Епархијску управу и постао је световни члан Епархијске Конзисторије. Фискал Епархијске управе био је од 1. септембра 1919. године. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 109.) Био је председник „Српске певачке дружине“ и председник одбора црквене општине у Фабрици. Био је деоничар новосадског листа *Застава* 1919. године. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919. додаток) Контрoверзна је личност која је обележила међуратни период Срба у Темишвару. Основао је Српску странку 1932. године, а 1936. године је издавао и уређивао књижевни часопис-алманах на српском језику *Живот*. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, Срби у *Темишвару – Град*, 458-459.) Године 1922. године верио се са Меланијом Бугариновић. (*Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 11.) Овај брак разведен је три године касније. (*Извештај о раду епарх. управе, Рад седнице епарх. конзисторије од 10/23. марта 1925. године*, *Гласник*, бр. 8, Темишвар, 15. април 1925, стр. 57.)

¹⁰⁴⁴ **Александар Шандор Ненадовић (Модош, 1858 – Темишвар-Фабрика, 28. август 1938)** трговац. Био је световни члан српског православног епархијског административног одбора темишварског 1909. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 664.) Био је деоничар листа *Застава* 1919. године. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додаток) Након десет година рада као трговац, 1884. године је основао у предграђу Фабрика, у сопственој кући, трговачку радњу деликатесне робе на велико и на мало, једну од највећих у Темишвару. (*Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 4.) Како је касније писао лист *Темишварски весник* радња је постала чувена у пословним круговима и ван државних граница и то из разлога јер је „свака муштерија стакла уверење, да је шеф те раде поштен трговац и да се у његовој радњи најбоља роба добија“. Исти лист Ненадовића назива „добрим Србином“ и угледним трговцем. „Александар Ненадовић је однеговао читаве генерације трговаца деликатесне струке. Који је помоћник имао сведоџбу А.[лександра] Ненадовића, да је код њега сервирао тај је имао још пре светског рата приступа у првим радњама Будимпеште, Београда, Загреба. У тим градовима те у Темишвару и у многим градовима простране и лепе Југославије има много угледних трговаца и изврских стручњака, који су своја стручна знања код Ненадовића стекли, и који се уверили да је у његовој радњи поштење увек превлађивало“, писало је уредништво *Темишварског весника* поводом прославе шездесет година трговачког позива Александра Ненадовића. (*60-о прослава трговачког позива Александра Ненадовића, Темишварски весник*, бр. 56, Тимишоара, 2. децембар 1934, 5.) Александар Ненадовић био је и потпредседник управног одбора „Темишварске Српске Штедионице“ 1925. године. (Слободан Костић, *Шематизам православне Српске епархије темишварске у краљевини Румунији за 1924. годину*, Тимишоара, 1925, 105.) Постао је председник Српске странке основане јуна 1932. године. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 101.)

¹⁰⁴⁵ *Записник темишварског Народног већа*, 81.

¹⁰⁴⁶ Закључци донесени на састанку темишварског српског Народног већа одржаног 3. новембра (21. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 81.)

карактерисало две ствари, а то су биле „убрзавање уједињења и демобилизација и разоружавање маса“.¹⁰⁴⁷ Односно, иако се нису слагали са крајњим циљевима Банатске републике Срби у Темишвару су у таквој сарадњи у почетку видели једини начин да се социјални немири у Темишвару смире и да се што пре дође до уједињења у прву југословенску државу.

Дана 31. октобра 1918. године одржана је прва магистратска главна скупштина на којој је одлучено да се сви јавни службеници потчине Банатском народном већу и комесарима.¹⁰⁴⁸ Велики жупан је прочитао депешу Народног већа у Будимпешти у којој је писало да је Веће преузело власт над војском, полицијом и другим државним и варошким звањима. На овој седници основан је Екзекутивни одбор заједничког Народног већа. По два представника сваке од групација Банатског већа улазила су у Извршни одбор, оперативни орган Банатског народног већа. „Пазити да у такав одбор уђе толики број чланова Срба као од сваког другог народа“, инсистирали су Срби у српском темишварском Народног већу.¹⁰⁴⁹ На седници свог већа темишварски Срби су одлучили да српски изасланици у Банатском већу захтевају да Екзекутивни одбор о сваком свом чину и намери обавести и темишварско српско Народно веће како се не би десило „да се какве, по интересе наше неповољне диспозиције без знања нашег учине“.¹⁰⁵⁰ У Екзекутивни одбор из српског темишварског Народног већа делегирани су капетан Ета Ђаконовић, мерник (геометар прим. аут.) Младен Пилић и подофицир Ливиус Поповић, док су социјалдемократи у овај орган делегирали Франца Гајстлингера и Липота Шомлоа.¹⁰⁵¹ Пилић је, као члан Екзекутивног одбора, био присутан на седницама Банатског народног заједничког већа, па је о догађањима могао да извештава темишварско српско Народно веће.¹⁰⁵² Од њега је захтевано да инсистира да се на седницама Банатског већа питање о интегритету Угарске не узима у претрес, а уколико би Веће ипак расправљало о томе да чланови српске националности иступе из већа.¹⁰⁵³ Прва седница Извршног одбора, на којој је било присутно осамнаест чланова, одржана је већ 2.

---

¹⁰⁴⁷ Arpad Lebl, *Neka Narodna veća u Banatu – Novembar 1918*, Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije povodom 50-godišnjice Velike oktobarske socijalističke revolucije (zbornik radova), Beograd-Kotor, 1967, 2.

¹⁰⁴⁸ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 107.

¹⁰⁴⁹ *Записник темишварског Народног већа*, 80.

¹⁰⁵⁰ Исто

¹⁰⁵¹ *Записник темишварског Народног већа*, 80; Тома Миленковић, *наведено дело*, 107.

¹⁰⁵² *Записник са седнице 7. новембра (25. октобра) 1918. године (Записник темишварског Народног већа, 85.)*

¹⁰⁵³ *Записник темишварског Народног већа*, 85.

ноембра 1918. године. Новосадски лист *Слобода*, орган Срба социјалдемократа у Угарској, писао је „да се сматра за сигурно да ће ово народно веће ступити у непосредне преговоре са Србијом ради закључења примирја“. Како сазнајемо, ово тело се у почетку састајало готово сваког дана, а главна тема били су немири по целом Банату.¹⁰⁵⁴

Да би се спречили немири у Темишвару, али и на територији Баната, Банатско веће и комесари имали су на располагању војне одреде који су се налазили углавном у распадању, и грађанску гарду која се налазила у фази формирања. Миленковић пише да је почетком новембра упућена казнена експедиција, већа војна јединица, састављена од немачких војника, да би угушила побуну у околини Великог Бечкерека.¹⁰⁵⁵ Како немири нису престали, Банатско веће морало је да се одлучи на радикалнији потез. Оно је дана 3. новембра 1918. године у Темишвару прогласило преки суд на територији Банатске републике. Проглас су потписали Народно веће Баната и оба комесара, односно Алберт Барта, народни војни комесар, и Ото Рот, народни грађански комесар. Проглас је штампала „Нунуаді“ штампарија из Темишвара, у облику плаката на немачком, мађарском, српском и румунском језику, који је подељен по целом Банату.¹⁰⁵⁶ У Библиотеци Матице српске чува се овај документ, који је гласио: „ОБЈАВА! Народно Веће Баната овим одређује ПРЕКИ СУД на простору Торонталске, Тамишке и Крашовске жупаније, као и градова у областима истих жупанија за све злочине, које би учинили било грађанске, било војничке особе, а који би злочини угрожавали личну и имовну сигурност. Народно Веће Баната позива с тога сваку грађанску и војну особу, да се чува починити који од горенаведених злочина, јер ко би ма који од горенаведених злочина починио од 5. новембра 1918. године, тај ће доћи пред суд састављен од народног Већа Баната, које се састоји из четири војног судије (у верзијама на другим језицима писало је и четири цивилне судије) и КАЗНИ СЕ СМРЋУ.“¹⁰⁵⁷ По прогласу, било је забрањено свако састајање и одржавање зборов, али и поред увођења преког суда, немири и пљачка су до уласка српске војске и даље трајали по Банату и у самом центру Банатске републике – Темишвару.

---

¹⁰⁵⁴ *Слобода*, бр. 1, Нови Сад, 15. (2.) новембар 1918, стр. 3.

¹⁰⁵⁵ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 114.

¹⁰⁵⁶ Проглас је исписан на плакату димензија 91 x 66 cm (*Објава!*, Библиотека Матице српске, сигнатура Дк IV 204)

¹⁰⁵⁷ Јована Касаш, *Улога садашње општине Нови Бечеј у процесу присаједињења Баната Краљевини Србији*, 10.

Да би се немири зауставили, у току је било и организовање заједничке грађанске гарде. „Требало би да интерес свих грађана буде да та гарда буде што јача, а интерес Срба да у тој гарди буде и доста Срба“, рекао је Младен Пилић, изражавајући забринутост што се мали број грађана српске националности пријавио у грађанску гарду. Сви присутни на великом народном збору Срба грађана и војника, који је одржан 4. новембра 1918. године у великој сали Епископског двора, били су позвани да се упишу у грађанску гарду, као и да агитују код својих сународника у Темишвару да се и они упишу у гарду и тако се одазову позиву и цивилног и војног комесара.¹⁰⁵⁸

Грађанска гарда Банатске републике формирана је 4. новембра 1918. године и на захтев српских и румунских чланова у Банатском већу изоставио се онај део из официрске заклетве у којем се говорило „о верности и одбрани мађарске слободе и целокупности угарске државе“. Међутим, делује да нису сви чланови српског темишварског Народног већа имали довољно поверења да би ова гарда могла да заустави немире. Због чињенице да је јавна безбедност у Банату била угрожена од пљачкаша и што се Србима у Банатском народном већу чинило да су Румуни имали „дубљих задњих намера“ Младен Пилић је на једној од седница изјавио да би било добро када би Срби имали своју организовану одбрану и понудио је народним комесарима сарадњу српске стране по том питању. Замисао је била да се Срби грађани и српски интернирци и ратни заробљеници наоружају и да онда буду под командом официра српске националности. Та гарда би команди положила заклетву да ће се оружје употребљавати само за одржавање реда и мира и да ће своје офицере слушати верно и послушно. Овај предлог прихватили су сви присутни на седници и уколико би га комесари одобрили, организовање те гарде поверило би се капетану Ђаконовићу. У исто време, да би се организовање овакве гарде могло спровести у дело, требало је прикупити новчане прилоге. Као што су у случају грађанске гарде сви чланови заједничког Народног већа били чланови гарде, тако су и чланови српског темишварског Народног већа гледали да увек дају лични пример, те је тада Младен Пилић, са своје стране, дао две стотине круна. Чланови Већа су тада за благајника изабрали Стевана Самуилова. „Да би требало тражити од Војне команде 200 пушака са по 100 оштрих метака ради организовања Срба у грађанску гарду“, био је један од предлога

---

¹⁰⁵⁸ *Записник темишварског Народног већа*, 83.

на седницама Већа. Овај предлог требао је да спроведе капетан Ета Ђаконовић, а српско Народно веће прихватило је да се брине за исхрану војске која би одржавала мир.¹⁰⁵⁹

Међутим, Ото Рот није успео да убеди Владу у Будимпешти да народи у Банату оснују своје посебне грађанске гарде како су то Срби Темишварци желели, али их је уверавао „да се Немци неће употребљавати ради одржавања реда, него ће се то препустити грађанској гарди“, притом мислећи на немачке војнике који су се повлачили из Баната.¹⁰⁶⁰ Чланови српског Народног већа су потом искористили околност да немири у Банату нису престали да позову савезничке трупе да „окупирају“ Темишвар и Банат. Лаза Ненадовић је предложио је да се поново умоли Банатско веће да се обрати Врховној команди Антантиних снага на Балкану да „Темишвар и цео Банат поседне и овде јавни поредак одржава“.¹⁰⁶¹

Разлог свог настанка Банатска република није успела да оправда јер када су српска и Антантина војска дошле у Банат ова територија нити је прикључена Мађарској, нити је Банат остао као посебна аутономна република. Како су комесари Банатске републике обећали да ће штитити свачију имовину и безбедност, Срби Темишварци су се задовољили са тим. Међутим, крајњи политички циљеви Банатског већа нису се поклапали са интересима Срба у Темишвару. Деловање Банатског већа било је окренуто очувању угарског државног интегритета, док су Срби ипак имали у виду да њихова будућност мора бити остварена у заједничкој држави Јужних Словена. Међутим, постојање Банатске републике изузетно је утицало на Србе у Темишвару, јер су се као одговор на њен настанак међу првим Србима на територији бивше Аустроугарске организовали у Народно веће.

У размаку од неколико сати од проглашења Банатске републике, 31. октобра 1918. године, Срби у Темишвару су основали своје Народно веће. Крај октобра и почетак новембра 1918. године је време настајања народних већа по Војводини као чин самоопредељења народа у Аустроугарској, али су чланови већа истакли да су се они то вече састали у знак одговора на проглашење Банатске републике, односно, да би изабрали заступнике за Банатско веће.¹⁰⁶² Српско Народно веће у Темишвару, са статусом

---

¹⁰⁵⁹ *Записник темишварског Народног већа*, 80.

¹⁰⁶⁰ *Записник темишварског Народног већа*, 84.

¹⁰⁶¹ *Записник темишварског Народног већа*, 83.

¹⁰⁶² Записник са седнице 31. октобра (18. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 77.)

привременог одбора, постало је тако један од првих, ако не и први српски орган народне власти у бившој Угарској.¹⁰⁶³ Захваљујући свесци са записницима са седница српског Народног већа коју је приредио Богумил Храбак, можемо да пратимо држање Срба у Темишвару током новембарских дана, до уласка српске војске у Темишвар и избора посланика за Велику народну скупштину у Новом Саду.¹⁰⁶⁴

У великој свечаној дворани Епархијског двора, 31. октобра 1918. године, у осам сати увече окупио се српски народ из Темишвара, „полазећи лепшој будућности“ и „пун радости“, јер се ослободио „тешког терета“.¹⁰⁶⁵ За председника српског Народног већа тада је акламацијом једногласно изабран генерал Светозар Давидов¹⁰⁶⁶, за потпредседника Младен Пилић, а за секретара Ђура Терзин¹⁰⁶⁷. Веће се сутрадан проширило за још три члана и то су били Љуба Теодоровић¹⁰⁶⁸, Андрија Мургулов¹⁰⁶⁹ и Шандор Ненадовић.¹⁰⁷⁰

---

¹⁰⁶³ Поређења ради, српски Народни одбор у Новом Саду основан је 3. новембра (21. октобра) 1918. године. Међутим, истог датума 31. (18.) октобра 1918. године, основано је и српско Народно веће у Великом Бечкерекy.

¹⁰⁶⁴ *Записник темишварског Народног већа*, 78-88.

¹⁰⁶⁵ *Записник темишварског Народног већа*, 78.

¹⁰⁶⁶ **Светозар Давидов (Иланца, 15. мај 1848 – ?)** аустроугарски генерал. Уврштен је у мађарску аристократију и додао је свом имену титулу од Иланце (von Ilancca). У чин генерал мајора унапређен је 1906. године, а годину дана касније пензионисан је после више од четрдесет година официрске службе. Уочи избијања Првог светског рата се из Беча преселио у Темишвар. Из сећања других људи види се да је 1916. или 1917. године живео у Темишвару и то у кући која је изгледала „као мала вила“. У то време га је посећивао и командант места генерал Хес. По завршетку рата постаје активан и цењен у темишварској српској заједници. Након великог народног збора одржаног 31. октобра 1918. године када је изабран за председника српског темишварског Народног већа и народног збора 4. новембра 1918. године када се његово име налази у „именику“ Народног већа Светозар Давидов се не спомиње у документима, штампи, а ни у јавном животу Срба у Темишвару. (Записници седница 31. (18.) октобра и 4. новембра (22. октобра) 1918. године, *Записник темишварског Народног већа*, 77, 83.) Претпоставља се да је умро непосредно након ових догађаја или да није желео даље да учествује у политичким дешавањима. Његовог гроба нема у Темишвару међу другим знаменитим Србима, а није сахрањен ни у Иланци. (види више: Драгослав Живојнов, Милорад Живојнов, Ранко Стојимиров, *Иланца: документи и казивања*, Београд, 2010, 78-90.)

¹⁰⁶⁷ **Ђура Терзин (Мартонош, 16. новембар 1874 – Бачка Паланка, 1960)** српски народни учитељ, угледни просветни и друштвени радник, делегат Темишвара на Великој народној скупштини у Новом Саду. Један је од тројице браће Терзин, познатих школских радника с почетка двадесетог века. Сва тројица завршила су учитељску школу у Сомбору, прво најстарији Павле, затим Ђура, па најмлађи, Лазар који је бито школски надзорник српских школа у Будимпешти. Пре Првог светског рата Ђура Терзин је био учитељ у Драгутинову, у Великој Кикинди и у Темишвару. (Стеван Васиљевић, *Знаменити Сомборци*, Нови Сад, 1989, 146-147.) Био је световни члан српског православног Епархијског школског одбора темишварског 1909. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 664.) По *Шематизму православне српске епархије темишварске крајем 1917. године* у Темишвару је живео у Варошаз улици на броју 10. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306.) Након Првог светског рата, све до пензионисања, био је жупанијски школски надзорник за град и срез сомборски. У Сомбору се истицао као активан културно-просветни радник, организатор, предавач, одличан говорник и стилиста. Сарађивао је у више листова. Написао је неколико уџбеника за основне школе. Из Сомбора је отишао у Београд. (Иво Мунђан, *Наше горе лист*, 124.)

¹⁰⁶⁸ **Љуба Теодоровић (1873 – Темишвар, 27. фебруар 1923)** кожар темишварски. Био је деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додаток) Лист *Гласник* објавио је *Некролог* Љуби

На великом народном збору Срба грађана и војника у Темишвару, 4. новембра 1918. године, у дворани темишварског Епископског двора, Веће је поново проширено. Главни задатак овог збора био је да се утврди да ли је постојала жеља Срба Темишвараца да дође до промене у саставу дотадашњег Народног већа. Младен Пилић је после поздравног говора поднео оставку „на потпредседничкој части“, али је збор једногласно решио да његову оставку не прими и изразио потпуно поверење према Народног већу и у свему одобрио дотадашњи рад већа. На збору је темишварско Народно веће проширено и тада је „именик“ Народног већа за Темишвар гласио овако: Светозар Давидов, Младен Пилић, Илија Белеслијин, др Јован Савковић,¹⁰⁷¹ др Душан Прекајски, Јова Павловић, Ђура

Теодоровићу 1923. године. „Покојник, који је тек 50. годину навршио, био је вазда одушевљен за наше црквене, школске и народне ствари и радио је на њима неуморно, не жалећи ни труда ни умора а не презајући ни материјалних жртава. По нарави својој био је благ и питом, у опхођењу љубазан и предусретљив, услед чега га је сваки волео и поштовао. То се најбоље видело на погребу његовом. Фабричка црква није могла ни близу да прими оне, који дођоше да одаду последњу пошту честитоме чика Љуби. Пред портом остало је најмање њих две-три стотине који не могоше ући у цркву. Па не скупише се ту само Срби, него и многи поштоваоци његови других вера и народности“, писало је у некрологу. Никанор Савић се последњи опростио од покојника „истакавши све лепе врлине, које су га красиле и као мужа и као родитеља, и као човека и ревносног радника на црквеном пољу, и као поборника за сваку општу и српску ствар“. (*Некролог, Гласник*, бр. 8, Тимишоара (Темишвар), 10. март 1923, стр. 68.)

¹⁰⁶⁹ **Андреја Мургулов** Темишварац који је након уласка српске војске у Темишвар приложио пет стотина круна у корист „Српског Црвеног Крста“. (*Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.) стр. 3.) Када је у Темишвару 1923. године основано темишварско српско добротворно друштво „Слога“ био је у одбору друштва. Био је члан надзорног одбора „Темишварске Српске Штедионице“ 1925. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 105.)

¹⁰⁷⁰ *Записник темишварског Народног већа*, 81.

¹⁰⁷¹ **Јован Савковић (Нови Сад, 16. октобар 1880 – Београд, 22. фебруар 1959)** адвокат. Основну школу и гимназију је завршио у Новом Саду. Добио је стипендију за школовање на Текелијануму и половином 1899. године дошао је у Будимпешту. Исте 1904. године промовисан је за доктора политичких наука и за доктора правних наука. Године 1912. отворио је адвокатску канцеларију у Турској Кањижи, али, како је писао у аутобиографији, одмах је увидео да није добро учинио, „јер су наши Срби тамо радије одлазили несрпским адвокатима, највише Јеврејима, рачунајући да они са мађарским судијама имају боље везе“. Средином 1913. године добио је поруку од темишварског епископа Георгија (Летића) да је у Темишвару умро адвокат и конзисторијални фискал Младен Ивковић и да би Темишварци волели када би Савковић прешао у Темишвар. У Темишвару би поред тога што би отворио приватну праксу био и конзисторијални фискал и адвокат „Темишварске српске штедионице“. „Највише зато да бих упознао администрацију једне наше високе народно-црквене установе каква је епархија, и био у близини једног таквог познаваоца аутономије какав је био епископ Летић, ја сам се позиву Темишвараца одазвао и у Темишвар крајем септембра 1913. прешао“, писао је Јован Савковић у аутобиографији. „Од боравка у Темишвару имао сам користи што сам имао прилике да радећи као конзисторијални фискал и учествујући на седницама Конзисторије кроз низ година упознам из праксе организацију нашег некадашњег народно-црквеног живота у Угарској. Друга велика корист коју ми је донео боравак у Темишвару била је што сам успео да се као фискал Конзисторије извучем из аустријске војске и првог светског рата, што иначе не бих могао“, писао је Савковић. Када је 1913. отворио адвокатску канцеларију у Темишвару, иако конзисторијални фискал, био је под сталном присмотром аустроугарске војне шпијунаже. (РОМС, Аутобиографија Д-ра Јована Савковића, М. 12. 455) По *Шематизму православне српске епархије темишварске крајем 1917. године у Темишвару* живео је у Српској улици бр. 5 на првом спрату. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306.) У Темишвару је као адвокат и конзисторијални фискал радио до краја 1919. године. О

Терзин, др Милан Калиновић, Љуба Теодоровић, Андрија Мургулов, Јован Новаковић¹⁰⁷², Стеван Самуилов, Викентије Проданов¹⁰⁷³, Иван Прекајски¹⁰⁷⁴, Коста Николић¹⁰⁷⁵, Стеван

епископу (Летићу), са којим је радио шест година, објавио је чланак у *Летопису Матице српске* 1935. године (Јован Савковић, *Д-р Георгије Летић: епископ банатски*, Летопис Матице српске, Нови Сад новембар-децембар 1935, 206-210.), у којем је „објективно дао његову карактеристику“. (види више: *Гласник Адвокатске коморе Војводине*, бр. 4, год. 7, Нови Сад, април 1959, 31-32.)

¹⁰⁷² **Јован Новаковић (Фабрика, 26. новембар 1845 – Темишвар, 21. новембар 1921)** Српску и немачку основну школу завршио је у Темишвару, као и гимназију. Правне науке апсолвирао је у Будимпешти 1872. године, а богословске науке у Сремским Карловцима 1886. године. Оженио се 1878. године са Маријом Мариновић из Фабрике. По подацима из 1909. године није имао деце. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 755.) Пре рукоположења служио је неко време у грађанској служби, а дуже времена био је и бележник у темишварској Епархијској Конзисторији. Рукоположен је за ђакона 1886. године у манастиру Бездин и исте године за презвитера у Темишвару од епископа Георгија Бранковића. До 1900. године био је парохјски помоћник у Великој Кикинди, а 1900. године изабран је за темишварског проту и рукопроизведен је за протопрезвитера 14. октобра 1900. године од епископа Лукијана. По *Шематизму* из 1917. године Јован Новаковић је парох у Темишвар-Граду. (*Шематизам православне српске епархије темишварске крајем 1917. године*, АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306.) Био је потпредседник Епархијске Конзисторије и дугогодишњи члан Епархијског административног и школског одбора, председник црквене општине Темишвар-градске. У својој породици служио се српским језиком, а говорио је и писао немачким, мађарским и румунским језиком. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 28.) Био је члан управног одбора „Темишварске Српске Штедионице“ 1919. године. (*Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 4.) Када је румунска војска ушла у Темишвар 3. августа 1919. године дочекао ју је у име темишварских Срба уз поклик „Живео краљ Фердинанд“ што му је јереј Иван Прекајски касније замерио. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69) При успостављању Српске Патријаршије 1920. године регент Александар га је одликовао орденом Светог Саве четвртог степена, а Свети Архијерејски Синод напрсним крстом. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 28.) Када се Јован Новаковић упокојио у Темишвару су на опелу, како је писао лист *Гласник*, биле заступљене „све вероисповести и народности, готово све власти, звања и удружења“. Од покојника се тада овим речима опростио епископски викар Стефан Николић: „Наши дани све су блеђи а јунаци све су ређи! Већ и онако малени број војника Христових, који се по одласку српске војске из ових крајева као прави пастири и духовни оци без преомишљања решише, да остану овде и да послуже Богу, цркви и народу српском у овим крајевима, опет се умањило с једним. Господу се прохтело, да позове Себи једнога од најбољих и најзаслужнијих служитеља олтара Свога, окр.[ужног] протопрезвитера и пароха Јована Новаковића.“ Епископски заменик изјавио је и да је управа темишварске Епархије жалила за Новаковићем, у којој је он као конзисторијални бележник са младалачким одушевљењем успешно радио и својим богатим искуством и мудрим саветима учинио велике услуге. „Поред тога, што ће сваки члан српскога народа, који је у прилици био, да о твојем животу и раду слуша, да те свуда види као одушевљена борца за сваку српску ствар, свагда са пијететом спомињати име твоје, нарочита туга обузима душу синова и кћери српскога народа ове епархије, а нарочито оних из протопрезвитерата твога и црквене општине Тимишоара-градске, где си са толиком љубављу и савесношћу вршио дужности протопрезвитера, пароха и председника цркв.[ене] општине. Као сину и грађанину Тимишоара одају ти ево последњу почаст и испраћају те на последњи пут твој без разлике вере и народности грађани овога града, заступници власти, звања и удружења разних, код којих си свагда у великом уважању био... Од моје смирености прими топлу и искрену захвалност на свему ономе, што си цркви православној и народу српском учинио“, завршио је викар. (*Гласник*, бр. 2, Темишвар, 15. децембар 1921, стр. 18-20.)

¹⁰⁷³ **Викентије Проданов** По *Шематизму православне српске епархије темишварске крајем 1917. године* био је подбележник у Конзисторијалној и епископској канцеларији и живео је у Епископском двору на Лошонцијевом тргу бр. 2. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306) На првој седници већа био је против предлога да се Георгије (Летић) позове на збор и предлагао је да се „учествовање епископа одгоди за оно време, кад се припремни радови организације доврше“. Његов предлог није био уважен. (*Записник темишварског Народног већа*, 3.)

¹⁰⁷⁴ **Иван Прекајски** За време мађарске власти као српски катихета био је због „Велкосрпске Пропаганде“ ширећи српску књигу *Нови Србим* и *Српски језик* кажњаван, интерниран и затваран. Писао је да је као

Мишковић¹⁰⁷⁶, Стева Јовановић¹⁰⁷⁷, Душан М. Јовановић¹⁰⁷⁸, др Михаило Миша Живановић¹⁰⁷⁹, Љуба Бесуљ¹⁰⁸⁰, Сава Попов¹⁰⁸¹, Васа Огњанов, Мита Крајован¹⁰⁸², Шандор

„добар родољуб и истакнутији Србин“, много страдао, био осуђиван па и интерниран само зато што је као национални радник радио у корист „Српства и наших националних идеала“, те да је зато као противник аустроугарске политке од власти означен као опасан и као такав осуђиван – „због престапа дражења на мржњу против народности мадарске... увреде Величанства“. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69) По *Шематизму* из 1917. године је помоћник Јована Новаковића за црквену општину Темишвар-Град. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306) Када је српска војска ушла у Темишвар бесплатно је вршио дужности војничког свештеника све до њеног одласка из града. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

¹⁰⁷⁵ **Константин Коста Николић (Фењ, 6. новембар 1893 – Пула, 22. децембар 1963)** свештеник, професор, хоровађа. Гимназију је завршио у Новом Саду 1912. године, а богословију у Сремским Карловцима 1916. године. Служио је у Петровом Селу (данас Владимировац) као парох од јануара 1917. године, а затим је био катихета у српским средњим школама у Темишвару (од септембра 1917. до августа 1919. године). Радио је у Новом Саду као катихета и професор у женској гимназији и вишој девојачкој школи од септембра 1919. године. После Другог светског рата вратио се у Темишвар и радио као професор гимназије „Константин Ђаконовић Лога“. После резолуције Информбироа вратио се у Југославију и у средњој школи у Пули предавао југословенску књижевност до пензионисања. Говорио је румунски, мађарски, немачки и француски. (*Српски биографски речник*, бр. 7, Мл-Пан, Нови Сад, 2018, 440.) Прва гимназијска беседа у одржала се под покровитељством епископа др Георгија (Летића), а главни приређивач био је катихета Константин Николић. (*Српски гласник*, бр. 11, Велика Кикинда, 20. фебруар 1919, стр. 1-2.) Месец дана касније лист *Слога* је писао да је сасвим јасно зашто је „онако сјајно испала Прва ђачка беседа“ – јер је певач господин Николић тако добар певач и добар хоровађа. (*Слога*, бр. 92, Темишвар, 30. март 1919, стр. 3.)

¹⁰⁷⁶ **Стеван Мишковић**, учитељ. Своје учитељско место у Темишвар-Фабрици напустио је након разграничења и прешао је да ради у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 49.)

¹⁰⁷⁷ **Стеван Јовановић (Темишвар-Фабрика, 1866 – ?)** Свршио је трговачку средњу школу. Био је члан српског православног епархијског школског одбора темишварског 1909. године – епархијски архивар-протоколиста. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 665.) Био је деоничар листа *Застава* 1919. године. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додатак) Био је секретар „Српске Певачке Дружине у Темишвару“ 1924. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 102.)

¹⁰⁷⁸ **Душан М. Јовановић** трговац, световни члан српског православног Епархијског административног одбора темишварског 1909. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 664.) Након разграничења имао је трговину у Фабрици и био је световни члан Епархијског административног одбора и 1921. године. (*Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 5.)

¹⁰⁷⁹ **Михаило Миша Живановић**, градски велики капетан. (Лукијан Тривунов Бранковић, *Слике без маште*, Нови Сад, 1931, 11.) Био је члан надзорног одбора „Темишварске Српске Штедионице“ 1919. године (*Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 4.) Члан управног одбора штедионице био је 1925. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 105.)

¹⁰⁸⁰ **Љубомир Бесуљ**, кројач. Кројачка радња Љубе Бесуља налазила се у згради српског епископског двора у Темишвар-Граду. (*Гласник*, бр. 9, Тимишоага (Темишвар), 10. април 1922, стр. 80.) Радњу је рекламирао са назнаком да израђује свештеничка одела по пропису, а цивилна по најновијим и најмодернијим „фазонима“ и да је у радњи стално на лагеру било „најлепших и најфинијих енглеских и других штофова и за мушке и за женске хаљине“. (*Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији*, *Гласник*, бр. 19, Тимишоага (Темишвар), 1. јул 1923, стр. 154.) По оснивању темиварског српског добротворног друштва „Слога“ 1923. године био је у одбору друштва. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 105.) Био је у месном одбору Земљске српске народне странке за Мехалу. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 130.)

¹⁰⁸¹ **Сава Попов** Био је благајник „Српске Певачке Дружине“. (*Слога*, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2.) Био је деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додатак)

¹⁰⁸² **Милан Мита Крајован (Нађвала, 3. јануар 1876 – Темишвар-Фабрика, 18. август 1948)** Учествовао је у Првом светском рату где је рањен и одликован. Крајем 19. века био је трговац у родној Нађвали, али је

Ненадовић, Стева Ненадовић¹⁰⁸³, Владимир Торђански¹⁰⁸⁴, Коста Голуб¹⁰⁸⁵, Младен Вујић¹⁰⁸⁶, Танасије Костић¹⁰⁸⁷, Жива Гаћански¹⁰⁸⁸, Милош Недељковић и Шандор Арсеновић¹⁰⁸⁹. Њих тридесет и двојица.¹⁰⁹⁰

био задужен за темишварски квартал Јозефин. Касније се преселио у Темишвар и остао у граду и након разграничења. (Дејан Попов, Душан Ј. Попов, *Наћвала у току и непосредно после „Великог рата“*, 144-145.) Био је активан у црквеном одбору у Темишвар-Граду, у Добротворном друштву трапезе „Слога“, у управи спортског друштва „Хајдук“. Године 1932. изабран је за благајника новоосноване странке Земаљске српске народне странке, али се повукао 1935. године. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 110.)

¹⁰⁸³ **Стеван Ненадовић**, главни епитроп (управник црквеног имања) 1923. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 64.) Био је брат Велимира Ненадовића, трговца и председника црквене општине темишварско-градске. Био је благајник-перовођа црквене општине у Темишвар-Граду 1923. године (*Гласник*, бр. 33, Тимишоара (Темишвар), 20. новембар 1923, стр. 265-266.)

¹⁰⁸⁴ **Владимир Торђански (Арач-Врањево (данас Нови Бечеј), 7. мај 1871 – ?)** Завршио је три разреда гимназије у Великој Кикинди, четврти разред грађанске школе у Жомбољу и учитељску школу у Сомбору 1889. године. Био је учитељ у Башаиду до 1891, Беодри 1891. до 1895, а у Тиса Семиклушу од 1895. до 1898. године. За сталног учитеља у Мехали доведен је у септембру 1898. године. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 137-138.) Током 1905. године био је учитељ у српској вероисповедној школи у Мехали. Школа је имала једно здање. Жена Владимира Торђанског – Драга Торђански из Беодре (Данас Ново Милошево) била је учитељица женског ручног рада. Торђански је био књиговођа „Српске штедионице“ у Мехали. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 1049.) Био је члан и одборник у певачком друштву „Зора“. Објављивао је чланке из области педагогије и школства у више српских периодика. Биран је у тела Епархијске управе, а 1909. године Велики школски савет га је изабрао за члана Комисије за израду уџбеника. Пензионисан је 1910. године. Као већ пензионисани мехалски учитељ замењивао је мобилисаног учитеља Манојла Попова од 1916. до 1919. године. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 138.)

¹⁰⁸⁵ **Коста Голуб (Темишвар-Мехала, 4. април 1883 – Темишвар-Мехала, 27. март 1952)** Основну школу завршио је у родном месту 1896. године. Од 1. маја 1921. био је у служби при епархијској канцеларији као епархијски експедитор и допунски је радио у књижари „Доситеј Обрадовић“. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 218.) По подацима из 1931. године био је ожењен и имао је четири сина и једну кћерку. (*Гласник*, бр. 1-2, Тимишоара (Темишвар), јануар 1931, стр. 11.)

¹⁰⁸⁶ **Младен Вујић**, деоничар листа *Застава* 1919. године (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додаток). Био је члан управног одбора „Српске Певачке Дружине“ у Темишвару 1924. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 102.)

¹⁰⁸⁷ **Танасије Костић (Старе Шове (данас Равно Село), 21. новембар 1854 – Темишвар-Град, 7. јун 1922)** Потиче из занатлијске породице. Српску вероисповедну основну школу завршио је у Старим Шовама, четири разреда гимназије у Новом Саду 1871. године, а учитељску школу у Сомбору 1874. године. „Као Србин и члан заједнице“ од ране младости учествовао је у јавном животу и трудио се да на том пољу да свој допринос „Српству“ у бившој Угарској. Био је члан Радикалне странке. (*Читуља, Гласник*, бр. 18, Тимишоара (Темишвар), 20. јул 1922, стр. 155.) На месту народног учитеља службовао је у Бачком Фелдварцу (данас Бачко Градиште) од 1874. до 1897. године и у Новом Саду од 1897. године до пензионисања 1911. године. (*Српски биографски речник*, бр. 5, Кв-Мао, Нови Сад, 2011, 297.) „Као учитељ био је свугда тачан, савестан и педантан до крајности. Није жалио труда ни муке само да повереној омладини пружи потребне основе знања, да их спреми за борбу живота и као Срби и као синови православне цркве“, писао је темишварски лист *Гласник*. (*Читуља, Гласник*, бр. 18, Тимишоара (Темишвар), 20. јул 1922, стр. 155.) Од 1911. године са породицом је живео у Темишвару. Бавио се и књижевним радом, посебно методиком. Био је сарадник новосадског листа *Застава*, а онда и темишварских листова *Слога* и *Гласник*. По изласку српских трупа из Темишвара и румунског дела Баната 1919. године на позив надлежних фактора примио се дужности епархијског школског референта – надзорника српских вероисповедних школа у Румунији. Ову дужност обављао је до смрти. Држао је летње течајеве за учитеље српских православних вероисповедних школа у Румунији 1920. и 1921. године на којима је предавао српски језик, дидактику, методу и цртање. „Није жалио здравља, само да учитеље почетнике изведе на прави пут да исти буду спремни у ванредним

Темишварски Срби желели су да буду чланови темишварског Народног већа и тако помогну рад већа што видимо из записника вођеног 7. новембра 1918. године када је Петар Крстоношић¹⁰⁹¹ приговорио што он није члан проширеног Народног већа иако је, како је рекао, српски публициста и књижевник и да се у то време налазио у Темишвару.¹⁰⁹² Одмах је изабран за члана заједно са др Војиславом Исаковићем¹⁰⁹³.

приликама у којима се налазимо, повереној омладини дати добре основе национално-религиозно-моралног живота“, писао је лист *Гласник*. (*Читуља, Гласник*, бр. 18, Тимишоара (Темишвар), 20. јул 1922, стр. 155.) У знак признања за рад на националном и културном пољу указом Њ. В. краља Петра I 1919. године одликован је орденом Светог Саве петог степена. „Највеће признање је покојнику била љубав српског народа са којим и за кога је покојник од рођења до смрти радио“, писао је лист *Гласник* 1922. године у *Читуљи* Танасију Костићу. (*Читуља, Гласник*, бр. 18, Тимишоара (Темишвар), 20. јул 1922, стр. 155.) Сахрањен је у Темишвару. Отац је Слободана Костића. (*Гласник*, бр. 3, Тимишоара (Темишвар), 20. јануар 1923, стр. 21.) Костић је за свог оца писао да је био противник свега што „није српско-народно“. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 51.)

¹⁰⁸⁸ **Жива Гађански**, члан управе „Српске штедионице“ у Мехали основане 1900. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 1049.) У Темишвар-Мехали 1923. године бавио се обућарским занатом. (*Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Гласник*, бр. 20, Тимишоара (Темишвар), 10. јул 1923, стр. 162.)

¹⁰⁸⁹ **Александар Арсеновић**, старатељ српске православне општине у Фабрици. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 756.) Дана 28. децембра 1918. године Антоније Штрбић написао је песму „за сећање господину и госпођи Арсеновић“: „Фрагменти 1915-1918 ... и настаде борба победна и дуга. Слобода, Слобода! српско грло кличе – али то је сада Историја друга, Историја: Теби, слава победнице... И ја ћу се, старац, топит од милина, И гроб ћу потражит’ у твом Темишвару!“ (*Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 3.) Био је деоничар листа *Застава* (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додаток) Држао је трафику у Темишвар-Граду и након разграничења. (*Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Гласник*, бр. 19, Тимишоара (Темишвар), 1. јул 1923, стр. 154.)

¹⁰⁹⁰ Записник са народног збора одржаног 4. новембра (22. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 83.)

¹⁰⁹¹ **Петар Крстоношић (Кикинда, 21. јун 1871 – Београд, 15. фебруар 1963)** глумац, редитељ, композитор, драмски писац, новинар. У Кикинди је изучио трговину 1887. године, отишао у Земун за трговачког помоћника и похађао вечерњу школу од 1887. и 1889. године. (*Српски биографски речник*, бр. 5, Кв-Мао, 395.) Сава Илић пише да су у Темишвару, „због свог изузетног положаја и бурног развика где је културни живот био у сталном успону“ боравили многи уметници, а да је један од њих био Петар Крстоношић. (Сава Илић, *Српски хорови у Банату: прилог хорској делатности Срба у Темишвару и Банату* (1868-1944), Букурешт, 1978, 39.) У Темишвару Крстоношић је боравио између 1895. и 1896. године као трговачки помоћник и тада се прикључио раду „Српске Певачке Дружине“. За време Првог светског рата био је интерниран у Араду, а након завршетка рата укључио се у јавни и политички живот Срба у Темишвару. (Иво Мунђан, *Наше горе лист*, 120.) Био је сарадник листа *Слога*. (*Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.) У Темишвару је током „српског империјума“ приказивана његова представа „Ускочница“ (*Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 2.) Након боравка у Темишвару вратио се у Нови Сад где је био књиговођа једне приватне фирме до 1921. године, а после и управник Српског народног позоришта. (*Српски биографски речник*, бр. 5, Кв-Мао, 395.)

¹⁰⁹² *Записник темишварског Народног већа*, 85.

¹⁰⁹³ **Војислав Исаковић (Велики Бечкерек (данас Зрењанин), 5. април 1889 – Зрењанин, 3. март 1977)** лекар. Рођен је у чиновничкој породици. Основну школу и гминазију завршио је 1907. у Великом Бечкереку, а медицинске студије у Будимпешти 1912. године. Последњу годину у гимназији и у време студија био је стипендиста Матице српске. У време Првог светског рата је мобилисан и радио је у Војној болници у Будимпешти. У привремену војну болницу премештен је 1918. године у Велики Бечкерек, а од краја рата до 1920. радио је у војној болници српске војске. (*Српски биографски речник*, бр. 4, И-Ка, Нови Сад, 2009, 196.) Петар Крстоношић, члан српског народног већа у Темишвару, се лично преко листа *Слога* захвалио др

Међутим, убрзо ће се показати да српско темишварско Народно веће није било у потпуности јединствено. На посебном збору одржаном у темишварској четврти Фабрика, у српској народној школи, одлучено је да једно изасланство приговори Народном већу да је његова дотадашња организација спроведена без учешћа најширих народних слојева. Христифор Свирчевић¹⁰⁹⁴, Милош Недељковић, др Савковић, Стеван Самуилов и Илија Белеслијин су захтевали да се обави поновни избор српског Народног већа.¹⁰⁹⁵ У ту сврху одржао се велики народни збор 10. новембра 1918. године, у два сата после подне у великој сали Епископског двора. На збору је акламацијом изабрана нова управа темишварског српског Народног већа, што је била трећа њена реконструкција од оснивања. Председници су од тада били Иван Прекајски, Ета Ђаконовић и Младен Пилић. За потпредседнике изабрани су Илија Белеслијин и Христифор Свирчевић, за секретаре Ђура Терзин и др Јован Савковић, а за благајника Никола Живковић¹⁰⁹⁶. Председник Иван Прекајски се том приликом захвалио на указаном поверењу и позвао је на сложан рад чланове Народног већа, које су од тад чинили: др Милан Калиновић, др Миша Теодоровић¹⁰⁹⁷, др Иса Жупунски¹⁰⁹⁸, Душан Лазих¹⁰⁹⁹, Љуба Бесуљ, Драгомир

Војиславу Исаковићу из Темишвара што му је у децембру 1918. године спасао супругу Мару од болести. „Ви на мој позив прискочили у помоћ, те видевши петоро деце која би зацело сирочад остала, толики надчовечни руд и лечничко снање уложили око лечења већ полуизгубљеног живота моје супруге да је поново у живот вратите... Примите овим путем моју и у име моје деце којој сте матер спасли најдубљу захвалност и ми Вас никада нећемо заборавити...” (Слога, бр. 27, Темишвар, 15. (2.) јануар 1919, стр. 2-3.)

¹⁰⁹⁴ **Христифор Риста Свирчевић (Суботница, 22. јул 1878 – ?)** епархијски школски референт, делегат Темишвара на Великог народној скупштини у Новом Саду. Учитељску школу је завршио у Сомбору 1898. године, а студије педагогије у Будимпешти 1901. године. Био је професор српске више девојачке школе у Сомбору од школске 1900/1901. до краја 1904/1905. године, а потом и професор у учитељској школи и управник учитељске мушке и женске школе у Сомбору од јануара 1906. до децембра 1908. године. Године 1908. народноцрквени сабор га је изабрао за школског надзорника референта темишварског-вршачког. Следеће године је члан српског православног Епархијског школског одбора темишварског. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 149, 164, 556, 664.) Био је члан надзорног одбора „Темишварске Српске Штедионице“. (Слога, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 4.) Био је деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додатак) По *Шематизму православне српске епархије темишварске крајем 1917. године* живео је у Фабрици у Андрашијевој улици бр. 18. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306.) Након разграничења прешао је у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Георгије (Летић) је у свом дневнику записао да је у Београду 11. марта 1922. године срео бившег школског референта у Темишвару Христифора Свирчевића који је „из непојмљивих разлога окренуо главу“. (*Дневник др Георгија Летића*, 252.)

¹⁰⁹⁵ Белешке о саветовању 9. новембра (27. октобра) 1918. године (*Записник темишварског Народног већа*, 86.)

¹⁰⁹⁶ **Никола Живковић** је заједно са братом **Светоликом Живковићем** био деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додатак)

¹⁰⁹⁷ **Михајло Мита Теодоровић** Био је члан надзорног одбора „Српске штедионице“ у Мехали основане 1900. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 1049.) Био је деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919. додатак)

Гађански¹¹⁰⁰, Иван Берић¹¹⁰¹, Сава Попов, Јован Новаковић, Стеван Самуилов, Викентије Проданов, Шандор Арсеновић, др Михаило Миша Живановић, Ђура Јанковић, Лукијан Бранковић¹¹⁰², др Душан Прекајски, Паја Прекајски¹¹⁰³, Шандор Ненадовић, Петар Крстоношић, Ђура Николић, Љуба Теодоровић, Душан Поповић¹¹⁰⁴, Милутин Манојловић¹¹⁰⁵, Младен Љујић, Неца Томић, Јоца Влајковић¹¹⁰⁶, Стева Јовановић, Душан

---

¹⁰⁹⁸ **Иса Жупунски** доктор правних наука, адвокат. После евакуације Темишвара напустио је град и као избеглица из Темишвара је од градских власти у Великом Бечкерек у септембру 1919. године тражио да се насели у овом граду и отвори адвокатску канцеларију. (ИАЗ, Ф. 97, Фонд градско поглаварство Петровград 1919-1941, бр. 11627/1919) Давид Дака Поповић је о Иси Жупунском писао да је честити Банаћанин из Варјаша. „Ретко сам познавао човека, који је тако добро познавао све наше истакнуте људе и породице у Торонталском и Тамишком Банату као Иса. Био је то живи лексикон...“ Дака Поповић је писао и да је Иса Жупунски био више био познат по свом оцу економу Јови Жупунском и да се поред доброг васпитања и солидног правничког знања плашљиво и једва примећено кретао у животу. Тек под старост се оженио једном лепом руском грофицом и остао је без порода. (*Сећања Даке Поповића*, приредио Предраг М. Вајагић, Нови Сад, Бачка Паланка, 2019, 107.)

¹⁰⁹⁹ **Душан Лазих**, пушкар. (*Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Гласник*, бр. 19, Тимишоара (Темишвар), 1. јул 1923, стр. 154.) Када је у Темишвару основано темишварско српско добротворно друштво „Слога“ 1923. године био је у одбору друштва. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 105.)

¹¹⁰⁰ **Драгомир Гађански** члан управе „Модошке Српске Привредне Штедионице“ 1909. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 1050.)

¹¹⁰¹ **Иван Берић**, пословни директор „Темишварске Српске Штедионице“. (*Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 4.)

¹¹⁰² **Лукијан Тривунов Бранковић (Темишвар-Фабрика, 31. октобар 1860 – Нови Сад, 27. март 1941)** прозни и драмски писац. Рођен је у свештеничкој породици. Основну школу и гимназију завршио је у Темишвару. Немајући новца за даље школовање, 1881. године, запослио се у државној Пореској служби па је по потреби службе био премештан из Темишвара. Када је пензионисан на сопствени захтев, у град на Бегеју вратио се 1903. године. (*Српски биографски речник*, бр. 1, А-Б, 795.) Из именика чланова темишварског српског православног школског епархијског одбора из 1909. године видимо да је Бранковић био епархијски рачуноревизор. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 665.) По *Шематизму православне српске епархије темишварске крајем 1917. године* епархијски је ревизор. (*Шематизам срп. правосл. Епархије темишварске по подацима крајем 1917. године*, АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306). Иво Мунђан пише да је Лукијан Бранковић у сећању оних који су га добро познавали остао запамћен као тих и миран човек, који је, пажљиво, поред велике бриге за живот и породицу, сакупљао утиске и опажања које је износио у својим позоришним делима. (Иво Мунђан, *Наше горе лист*, 112.) У прози Лукијана Т. Бранковића овековечен је велики број темишварских догађаја, прилика, слика и личности оног времена, а многе од њих аутор је помињао по имену и презимену. (Стеван Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947*, Темишвар, 2007, 39-45.) Листови *Гласник* и *Темишварски весник* објављивали су његове приповетке. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, 10.)

¹¹⁰³ **Павле Паја Прекајски** Био је члан управног одбора „Темишварске Српске Штедионице“ 1925. године и члан одбора темишварског српског добротворног друштва „Слога“ по њеном оснивању 1923. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 105.)

¹¹⁰⁴ **Душан Поповић**, деоничар листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919. додатак)

¹¹⁰⁵ **Милутин Манојловић (Пешта, 15. септембар 1889 – Темишвар-Град, 12. децембар 1975)** Манојловићи су стара темишварска породица, али је Милутин рођен у Пешти где му је отац привремено боравио као трговац. Након завршене гимназије у Темишвару, био је чиновник у пословним друштвима, затим сувласник фабрике боја и лакова. Након разграничења, остао је у Темишвару. Био је дугогодишњи члан црквеноопштинских управа и управе „Српске певачке дружине“. До дубоке старости је певао у српским хорововима и бавио се спортом. Јуна 1932. основао је Српску странку с Александром Ненадовићем и постао је њен генерални секретар. Године 1934. био је међу оснивачима Земљске српске народне странке и

М. Јовановић, Иса Вукомир¹¹⁰⁷, Андрија Мургулов, Ђура Мијатовић, Стева Кнежевић, Драган Кранчевић, Јова Георгијевић, Шандор Кируца¹¹⁰⁸, Мита Крајован, Велимир Ненадовић¹¹⁰⁹, др Војислав Исаковић, Јоца Павловић (из Јосифова), Перо Бавански, Коста Николић, Јоца Павловић (из Мехале)¹¹¹⁰, Слободан Костић¹¹¹¹, Владимир Торђански,

---

у њој члан Средишњег одбора. Касније је, од 1933. до 1947. године водио свој приватни независни лист *Темишварски весник*, али у њему није оставио много података о партији којој је припадао. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 110.) Био је уредник листа од 1934. године кога је на своју иницијативу покренуо као једини српски лист „за нас усамљене Србе у Румунији“ како је сам писао Матици српској у Новом Саду. (РОМС бр. 12. 267)

¹¹⁰⁶ **Јоца Влајковић** перовођа црквене општине Кусић 1909. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 572.)

¹¹⁰⁷ **Исидор Вукомиров** члан надзорног одбора „Српске штедионице“ у Мехали основане 1900. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 1049.) Био је деоничар новосадског листа *Застава*. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додаток) Када је у Темишвару основано темишварско српско добротворно друштво „Слога“ 1923. године био је у одбору друштва. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 105.)

¹¹⁰⁸ **Александар (Шандор) Кируца**, берберин, благајник „Српске Певачке Дружине“ 1924. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 102.) Један је од иницијатора за оснивање Српске странке 2. јула 1932. године у Темишвару. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 115.)

¹¹⁰⁹ **Велимир Ненадовић**, темишварски трговац. Био је деоничар листа *Застава* 1919. године. (*Застава*, бр. 199, Нови Сад, 3. октобар 1919, додаток) Током 1922. године био је члан Епархијског школског одбора у Темишвару и председник црквене општине у Темишвар-Граду. (*Гласник*, бр. 22, Тимишоара (Темишвар), 20. август 1922, стр. 183.) „Он је до сад показао велико интересовање за сваку црквену ствар и био је ревностан учесник у сваком српском покрету па даје оправдане наде, да ће под његовим председништвом цркв.[ена] општина у Тем.[ишвар]-Граду процветати и морално и материјално“, писао је лист *Гласник*. (*Гласник*, бр. 29, Тимишоара (Темишвар), 1. новембар 1922, стр. 231.)

¹¹¹⁰ **Јоца Павловић**, управитељ „Српске штедионице“ у Мехали основане 1900. године. (Мата Косовац, *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, 1049.)

¹¹¹¹ **Слободан Костић (Бачки Фелдварац (данас Бачко Градиште), 1. септембар 1884 – Темишвар-Град, 30. септембар 1956)** свештеник, национални делатник, писац, делегат Темишвара на Великој народној скупштини у Новом Саду. Шест разреда основне школе завршио је у Бачком Фелдварцу 1895. године, новосадску гимназију 1903, а богословију у Сремским Карловцима 1907. године. Рукоположен је исте године у Новом Саду за ђакона, као и презвитера по овлашћењу епископа Георгија (Летића) од епископа Митрофана (Шевића). Након служби у парохијама у Малом Бечкереку и Кнезу прешао је септембра 1919. године за пароха у Темишвар-Мехалу и на том положају је остао до 1928. године. Од јула 1928. године до одласка у пензију 1947. године био је парох у Темишвар-Граду. Када је прешао је у Темишвар-Град, на парохију при Саборној цркви, преселио се са целом породицом. Касније је и своје мртве (сина Светозара и оца Танасију) пренео са мехалског на градско гробље па Стеван Бугарски пише да тиме као да је престао бити Мехалчанин. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 93.) Током Првог светског рата од 1916. до 1918. године био је војни свештеник. Из тог периода објавио је књиге: *Ваљевски мученици* (1919) и *Српска црква у Округу ваљевском за време окупације 1915-1918*. године. *Прилог историји Православне српске епархије шабачке* (1924). Вршио је дужност катихете за српску средњошколску омладину у Темишвару 1909/1910. школске године, дужност епархијског подбележника за црквено-административне послове од 1909. до 1910. године, епархијског рачуноревизора за окружне протопрезвитерате темишварски и арадски од 1911. до 1916. године и епархијског бележника од 1919. године. Био је окружни протопрезвитер темишварски од 1927. године, а за архијерејског заменика именован га је владика бачки др Иринеј (Ћирић) јер због избијања Другог светског рата није више био у могућности да долази и ради на територији Румуније. (Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар-Београд-Нови Сад, 1995, 43.) Дужност главног уредника листа *Гласник* вршио је непрекидно од његовог покретања 1921. године до престанка излажења. (Вук Драговић, *Српска штампа између два рата*, основа за библиографију српске периодике 1915-1945, Београд, 1956, 314.) Одликован је црвеним појасом 1919.

Милан Недељковић, Милан Новаковић, Коста Голуб, Жива Гађански, Андрија Гавриловић¹¹¹², Иван Брашован.¹¹¹³ Њих педесетосморица.

Срби у Народном већу сарађивали су са народним већима у Великом Бечкерек у Вршцу, која су у тим данима такође основана. Из Вршца је у Темишвар долазио изасланик ради договора са темишварским Србима, а у Велику Кикинду је послат емисионар да и тамо потакне сличну организацију и да онда и њихово Народно веће слично поступи са својом околином. Наглашено је да се и у тим народним већима избегавају питања

године. (*Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 13-15.) Године 1922. добио је румунски орден „За заслуге стечене на црквеном пољу“ првог реда, а 1937. године одликован је напрсним крстом. „На предлог еписк.[епископског] викара, а по сагласности епископа-дијецезана Георгија одлучио је св.[ети] Арх.[ијерејски] Синод срп.[ске] прав.[ославне] цркве, да се за савесну и ревносну службу у знак признања одликују протонамесници Слободан Костић епарх.[исјки] бележник, администратор протопрезвитерата темишварског, свештеник темишварско-мехалски и Александар Грујић парох у Варјашу, подпредседник епарх.[ијске] конзисторије темишварске, чином протојереја. Еписк.[опски] викар приредио је 14. новембра у почаст протојереју Слободану Костићу ручак, на који су позвани били темишварски свештеници и епарх.[исјко] чиновништво. Еписк.[опски] викар наздравио је новоме проти и топло му је честитао заслужено одликовање. Од срца се радујемо, што је рад именованих заслужник раденика у винограду Господњем добио признања и награде код нашег св.[етог] Арх.[ијерејског] Синода па честитајући им усрдно желимо им од Господа крепка телесна здравља и истрајности у раду њима на дику и понос, а нашој св.[етој] прав.[ославној] цркви и милом нам српском народу на корист и напредак“, писао је лист *Гласник*. (*Гласник*, бр. 31, Тимишоара (Темишвар), 20. новембар 1922, стр. 255.) Стеван Бугарски пише да је Слободан Костић имао несумњивог организаторског дара, да је био строг, упоран и сналажљив и да ако није успео да реши нека питања вероисповедног школства, као што су биле свештеничка и учитељска пензија, значи да су му се супроставили јаки спољни разлози као што је био мали број уплатника, економске кризе, девалвација и недовољна помоћ из Југославије. (Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, према ауторовом рукопису саставио, допунио и приредио за штампу Стеван Бугарски, Темишвар, 1996, 162.) Слободан Костић је написао више монографија, а неке од њих биле су нам незаобилазан извор у писању доктората: *Звона Православне српске цркве у Темишвару-Мехали. Прилог монографији Православне српске парохије мехалске* (1924), *Шемитизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину* (1925), *Богословски течај у Темишвару 1800. године. Прилог историји Православне српске епархије темишварске* (1926), *Обнова православног српског манастира Кусића у Румунији 1930. године* (1930), *Српска црква и школа у Румунији 1930. године* (1931), *Статистички преглед Православне српске епархије темишварске за 1932. годину* (1932), *Срби у Румунском Банату. Историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године* (1940). Сем тога, објавио је више историјских написа у периодици, неке од њих у Србији. Оставио је и више незавршених рукописа, који су, нажалост, већим делом пропали. Био је међу оснивачима српске књижаре „Доситеј Обрадовић“ при Епархији 1926. године. Учествовао је у примени Школске конвенције потписане између Краљевине Румуније и Југославије 1933. и присуствовао потписивању Црквене конвенције 1934. године. (*Српски биографски речник*, бр. 5, Кв-Мао, 296.) Провео је у затвору око годину дана, од 1942. до 1943. године због везе с краљевском војском Југославије, али је и тада имао под оком Епархијску управу. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији*, 107.) Слободан Костић је син Танасија Костића, такође члана српског темишварског Народног већа. Године 1907. оженио се са Паулином Чупић са којом је имао осморо деце. Говорио је мађарски, немачки и донекле румунски језик. (*Српски биографски речник*, бр. 5, Кв-Мао, 296.)

¹¹¹² **Андрија Гавриловић**, члан управног одбора „Темишварске Српске Штедионице“, трговац и поседник. (*Извештај и закључни рачуни за VIII пословну годину 1919*, БМС, сигнатура П Ш 17351/1919) У Темишвар-Мехали је 1923. године држао трговину мешовите робе. (*Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Гласник*, бр. 20, Тимишоара (Темишвар), 10. јул 1923, стр. 162.)

¹¹¹³ *Записник темишварског Народног већа*, 86.

политичке природе.¹¹¹⁴ Било је важно тражити и добити дозволу од комесара др Рота да се са појединим српским општинама ступи у телефонску везу, „ма и под цензуром њиховом (мађарском додала Ј. К.)“, како би се организовали избори народних изасланика за Банат и Бачку, те избори локалних одбора.¹¹¹⁵ На једној од каснијих седница у децембру 1918. године саслушан је поздрав и прочитана је изјава шокачког Народног већа из Рекаша, у којој су Шокци изразили жељу да се прикључе овом већу и у „свему су одобравали“ рад Народне скупштине у Новом Саду, која је одржана 25. новембра 1918. године. Изасланици рекашког Већа били су лепо примљени у Темишвару и у име Већа их је поздравио Христифор Свирчевић, школски референт и тадашњи потпредседник, који је „изразио радост и дивљење таквој свести Шокаца, који су силом прилика скоро заборављени били“.¹¹¹⁶

Да би се рад Већа одржао, било је важно да се сакупљају добровољни прилози. За темишварску четврт Фабрика прилоге су скупљали Илија Белеслијин и Милан Калиновић, за Темишвар-Град Никола Живковић и Ђура Терзин, за Јосифово и Мајурење Мита Крајован и Милош Недељковић, а за Мехалу Владимир Торђански и Љуба Бесуљ.¹¹¹⁷

Срби из Темишвара били су свесни да су они у граду и околини мањина, али су сматрали да ће се „ствар убрзо повољније развијати“ за њих, односно, рачунали су да ће присуство српске војске ојачати положај Срба у Темишвару.¹¹¹⁸ Међутим, власт у Темишвару ће доласком српске војске бити подељена између српског Народног већа, српске војске смештене у граду и њене команде, француских команданата, Народне управе из Новог Сада која ће бити основана 25. новембра 1918. године на Великој народној скупштини, Владе у Београду, али и мађарске Владе преко Банатског већа и мађарских чиновника што ће питање „чији је Темишвар“ додатно закомпликовати. Банатско веће мађарска Влада није укинула када је Банатска република била укинута. Младен Пилић је на седници темишварског Народног већа, одржаној 7. новембра 1918. године, пренео речи др Рота да је Влада оставила Банатско веће „да и даље делује као консултативно тело уз комесаре, како се народи у Банату не би огорчавали“, што такође

---

¹¹¹⁴ Записник са седнице 3. новембра (21. октобра) 1918. године. (*Записник темишварског Народног већа*, 81.)

¹¹¹⁵ *Записник темишварског Народног већа*, 80.

¹¹¹⁶ *Слога*, бр. 3, Темишвар, 13. децембар (30. новембар) 1918, стр. 2.

¹¹¹⁷ *Записник темишварског Народног већа*, 85.

¹¹¹⁸ Исто

говори о сложености ситуације.¹¹¹⁹ Банатско народно веће је тако, заједно са српским Народним већем учествовало у политичком животу грађана Темишвара до 20. фебруара 1919. године, када су оба већа расформирана.

Поред обнављања културног живота Срба у Темишвару и јачања националне припадности код Срба, српско Народна веће имало је још један задатак, а то је да припреми уједињење са Краљевином Србијом, односно са Краљевством Срба, Хрвата и Словенаца.¹¹²⁰ Територија која би се простирала од Темишвара и Суботице до Трста и Котора помиње се још у конкретно разрађеном предлогу Јована Суботића који је он изнео о уједињењу Војводине са Хрватском, Славонијом и Далмацијом.¹¹²¹ Чини се да су историчари који су се бавили присаједињењем избегавали да напомену да су Срби у Темишвару желели да се у нову државу присаједине преко Загреба. Коста Милутиновић пише да је акција групе Тихомира Остојића „заталасала“ не само Бачку, него и Банат и то нарочито Темишвар.¹¹²² И Богумил Храбак је у једном од својих радова истакао да су Срби у Темишвару нагињали ка уједињењу са Загребом, односно са Народним вијећем.¹¹²³ Неколико ствари нам то и потврђује. Знамо да је Милан Петровић, повереник Народне управе, писао да је, када су крајем октобра и почетком новембра широм Војводине почели да се оснивају народни одбори или народна већа, карактеристична појава била да се у оним местима у којима су главни инцијатори били радикали, оснивају већином народни одбори, према познатом схватању Јаше Томића („Каква већа Срби немају већа. То је аустријанштина, то је немачки Ратх“), а у оним местима у којима су главну реч водили нерадикали, оснивана су већином народна већа.¹¹²⁴ У Темишвару је основано Народна веће. Осим тога, Срби у Темишвару су се на великом народном збору 31. октобра 1918. године изјаснили да се боре „за права и за остварење захтева који су садржани у прогласу народног већа у Загребу“.¹¹²⁵ На састанку српског Народног већа одржаном 3. новембра 1918. године, донесена је одлука да се пошаље један члан „ради информација“ у

---

¹¹¹⁹ *Записник темишварског Народног већа*, 84.

¹¹²⁰ Јована Касаш, *Самоопредељење темишварских Срба да се присаједине Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца*, 46.

¹¹²¹ Kosta Milutinović, *Voјvodina između Beograda i Zagreba 1918. godine*, 315.

¹¹²² Коста Милутиновић, *Војводина и стварање Југославије*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад, 1993, 87.

¹¹²³ Bogumil Hrabak, *Autonomizam u Voјvodini 1919-1928*, 84.

¹¹²⁴ Kosta Milutinović, *navedeno delo*, 346.

¹¹²⁵ *Записник темишварског Народног већа*, 78.

Загреб.¹¹²⁶ На великом народном збору у Темишвару 4. новембра, др Лаза Ненадовић, члан српског темишварског Народног већа, прочитао је резолуцију независних Срба и Хрвата из Јужне Угарске. Наиме, у Суботици је 2. октобра 1918. године одржан „поузданички састанак независних Срба и Хрвата из јужне Угарске“, који је био једногласан у томе да је једино мировна конференција меродавна у погледу решења југословенског питања, „а у вези са Бачком, Банатом и Барањом као будућим саставним дијелом слободне заједничке југословенске државе свију Југословена“. Документ је био допуњен 24, односно 25. октобра 1918. године, признањем потпуне и искључиве надлежности Народног вијећа у Загребу, створеног 18. октобра 1918. године „у ствари свих питања која се тичу Срба и Хрвата из Јужне Угарске“.¹¹²⁷ Збор темишварских Срба једногласно је прихватио поменути резолуцију у целости, и жеље и захтеве садржане у њој прогласио својима, а Народноме вијећу у Загребу признао „потпуну и искључиву компетенцију“.¹¹²⁸ Из овога се види да су тамошњи Срби, као већином демократе, више гравитирали ка Загребу и настојали да успоставе односе са другим народима и у оквиру Баната, а да радикали из Новог Сада, у то време, нису имали великог утицаја у Темишвару.¹¹²⁹ Темишварски Срби су тако бар до дана одржавања Велике народне скупштине заступали концепцију да се уједињење изврши преко Народног вијећа у Загребу и претпостављамо да су са тим расположењем и дошли у Нови Сад 25. новембра 1918. године. Међутим, и када су се изјаснили за Народно вијеће у Загребу, истакли су да у борби за своје захтеве морају потражити додир са свим Србима у Угарској и да што пре треба да се створи велики народни Савет Срба у Угарској. Ова одлука поздрављена је на збору и збор је поздравио „српску идеју изражену у Југославији“, са жељом да се те жеље остваре.¹¹³⁰

По прогласу српског Народног Одбора у Угарској „главна и коначна одлука Српског Народа у Угарској морала је остати у рукама целог народа, односно његове скупштине“.¹¹³¹ На већ поменутој првој седници темишварског српског Народног већа 31. октобра 1918. године, Срби у Темишвару су одлучили да оформе један припремни одбор који је само требало да спроведе организацију и да буде кратког века, јер би га убрзо

---

¹¹²⁶ *Записник темишварског Народног већа*, 81.

¹¹²⁷ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 271.

¹¹²⁸ Записник са састанка темишварског Народног већа 4. новембра (22. октобра) 1918. године. (*Записник темишварског Народног већа*, 83.)

¹¹²⁹ Bogumil Hrabak, *Autonomizam u Vojvodini 1919-1928*, 84.

¹¹³⁰ *Записник темишварског Народног већа*, 78.

¹¹³¹ *Слобода*, бр. 2, Нови Сад, 19. (6.) новембар 1918, стр. 3.

заменио један шири одбор, изабран од целог народа – велики народни Савет Срба у Угарској. У одбор тога дана једногласно су изабрани Младен Пилић, др Јован Савковић, др Душан Прекајски, Јоца Павловић и Ђура Терзин, с тим да је одбор по потреби могао да се проширује. Том приликом поведена је и дискусија о незаступљености српског свештенства у овом одбору, на шта је посебно негодовао Илија Белеслијин. Пилић је тада изјавио да је више свештеника питано да уђе у одбор, али да су они то одбили. Будући да је Илија Белеслијин изражавао „готовост своју да народну ствар од своје стране потпомогне“, збор темишварских Срба га је једногласно изабрао у припремни одбор заједно са адвокатом др Миланом Калиновићем.¹¹³²

Српско темишварско Народно веће је одговорило на позив српског Народног одбора из Новог Сада да се и из Темишвара пошаљу делегати на Велику народну скупштину у Новом Саду. Из изборног записника вођеног у Темишвару 22. новембра 1918. године на збору Срба Темишвараца тога дана, уз констатовање чињенице „да у Темишвару број Срба добрим премаша број 4.500“, једногласно су за подручје Темишвар-Града, Фабрике и Мехале изабрана петорица посланика.¹¹³³ У Рукописном одељењу Матице српске чува се веродајница коју је српско Народно веће у Темишвару тада издало Илији Белеслијину, пароху темишварског предграђа Фабрика и потпредседнику српског Народног већа. Веродајнице су, осим њему, издате и Ђури Терзину, српском народном учитељу у Темишвару, секретару српског Народног већа темишварског, као и др Васи Богданову, адвокату, члану извршног одбора српског Народног већа темишварског. Веродајнице Христифора Свирчевића и Слободана Костића нису сачуване, али се њихова имена налазе на изборном списку у документу са седнице збора. Ови документи такође се чувају у Рукописном одељењу Матице српске у фонду Пуномоћи посланика.¹¹³⁴ Срби Темишварци су тако преко ових посланика директно учествовали у раду Велике народне скупштине у Новом Саду.¹¹³⁵ Темишварски Срби су у честитки краљу Александру истакли

---

¹¹³² *Записник темишварског Народног већа*, 77-78.

¹¹³³ види прилог бр. 14. (РОМС, Фонд Велика народна скупштина Војводине 1918. Пуномоћи посланика, М. 7. 417)

¹¹³⁴ види прилог бр. 15. (РОМС, Фонд Велика народна скупштина Војводине 1918. Пуномоћи посланика, М. 7. 417); види прилог бр. 16. (РОМС, Фонд Велика народна скупштина Војводине 1918. Пуномоћи посланика, М. 7. 417.); види прилог бр. 17. (РОМС, Фонд Велика народна скупштина Војводине 1918. Пуномоћи посланика, М. 7. 417)

¹¹³⁵ *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918. Документи и прилози*, приредио Драго Његован, Нови Сад, 1993, 91; Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 309.

да је Велика народна скупштина, која је одржана 25. новембра 1918. године, представљала изузетан историјски чин када су се Банат, Бачка и Барања присајединили будућој држави Срба, Хрвата и Словенаца.¹¹³⁶ Темишвар се у склопу Баната тада припојио првој југословенској држави као територија коју је српска војска заузела, а чије је словенско становништво изразило жељу за тим.¹¹³⁷

Од посланика из Темишвара у Велики народни савет изабран је једино Илија Белеслијин.¹¹³⁸ Међутим, у реконструисаном Великом народном савету од 27. фебруара 1919. године га нема. Међу члановима делегације изабране 27. фебруара 1919. године за Привремено народно представништво Краљевства СХС у Београду нема никог из Темишвара, али је један од заменика Христифор Свирчевић.¹¹³⁹ На седници Великог народног савета 26. фебруара 1919. године дошло је до раскида сарадње између радикала и демократа када је Демократска странка устала против сазивања скупштине, сматрајући тај акт незаконитим. Уз изјаву да са Радикалном странком не могу више ни у савету ни у скупштини да раде, пошто је она осујетила споразум међу странкама, једанаест демократа је у знак протеста демонстративно напустило седницу. Седницу је тад напустио и Илија Белеслијин из Темишвара.¹¹⁴⁰

На банкету поводом прославе десетогодишњице присаједињења Војводине Краљевини Србији Илија Белеслијин је, након што је изјавио да је и он сам учествовао у стварању Краљевине, рекао: „Ту је речима оцртана једна отаџбина, за којом је чезнула наша душа. То је била једна отаџбина у којој нема мањина ни већина, нема повлашћених ни подвлашћених, нема грађана правих и неправих. Једнакост и братство у правима и у дужностима, то је био идеал нашега дичнога тића Светозара Милетића и наш. Требало је да се оствари, што се тако неистинито говорило, да нема живота као што је живот у Угарској, а и ако га има, он није такав. Тај идеал остао је само идеал али остварен није био

---

¹¹³⁶ Честитка српског Народног већа у Темишвару регенту Александру Карађорђевићу поводом преузимања власти. (*Слога*, бр. 4, Темишвар, 14. (1.) децембар 1918, стр. 1.)

¹¹³⁷ *Српски лист* је у више наврата истицао: „Само је оно истина што је рекао Војвода Бојовић у Тамишграду, јер за то јамчи влада у Београду и српска војска, која је нама донела слободу и која остаје овде док и конференција мира не потпише у ствари већ готов чин: присаједињење Војводине Србији и путем ње Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца.“ (*Српски лист*, бр. 47, Нови Сад, 21. децембар 1918. (3. јануар 1919.), стр. 1.)

¹¹³⁸ Погрешно написан као Илија Белеслин (*Споменица ослобођења Војводине*, друго издање, Нови Сад, 2017, 188.)

¹¹³⁹ Драго Његован, *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918*, 110, 112-113.

¹¹⁴⁰ Душан Попов, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, 50.

никада... И ми смо бацали чежњиве погледе у ту дивну отаџбину, јер смо у њој остварен дух времена, који је био таки, да за слободу гине сваки. Отаџбину не моју, него нашу, где међу грађанима није било преграда, ни вере, ни језика, ни боје коже, ни расе. И када је ту чежњу видео велики краљ, он је тргао мач из корица и испретурао престоле краљевске и царске мучном борбом од осам година. И тој грозним ратним недаћама разореној земљи предали смо ми пре десет година нашу дивну Војводину на вечна времена.¹¹⁴¹

Када се 1919. године прослављала годишњица одржавања Велике народне скупштине, уредништво листа *Слога* је већ било пресељено у Велики Бечкерек услед евакуације Темишвара, односно, одлуке донете на Скупштини у случају Темишвара нису биле испоштоване. Уредништво листа *Слога* је ипак обележило ову годишњицу речима: „Данас слави Српство из БББ годишњицу онога сјајнога дана, када је на величанственој Народној Скупштини у Новом Саду изречена потпуна оцепљеност од Мађарске и сједињење са мајком Србијом. Како је то лепо било! Из очију свију учесника читао си радост, занос и благодарност према онима који су му слободу и уједињење донели.“¹¹⁴²

---

¹¹⁴¹ РОМС, Говор Илије Белеслијина, М. 12. 512

¹¹⁴² *Слога*, бр. 26, Велики Бечкерек, 25. новембар 1919, стр. 2.

2. 2. Принцип народне консултације

*Наше границе не може поправити ничија брада, него једино сам народ, који живи у угроженим крајевима.*¹¹⁴³

Велики рат се завршио победом Савезника и Аустроугарска као „тамница народа“, престала је да постоји. У српској штампи почели су да се нижу чланци у којима се говорило о новом принципу разграничења – принципу самоопредељења народа. Након Велике народне скупштине одржане у Новом Саду, писано је како су „звучи Вилсонових звона пробудили успавану народну свест“ и да су нације тада могле да траже своје потпуно уједињење.¹¹⁴⁴ Лист *Слога*, који је у извесној мери представљао и ставове Срба у Темишвару, током целог провизоријума идеју самоопредељења народа сматрао је благородном идејом за човечанство и истицао је да се она родила под утицајем светског разрачунавања на пепелу и згаришту некадашњих дивних вароши. По овом листу, темишварски Срби су „у свакодневној опасности по живот“ дошли до уверења да „једном треба и мора доћи доба правде“ и да мора доћи време када ће свако моћи да каже оно шта мисли, и за нашу тему најважније – да пође тамо где му се иде. Полазећи од тога, Срби у Темишвару су осећали „нарочиту симпатију“ према „оној слободној нацији“ која би им, како су се надали, гарантовала „слободно развиће и културни напредак“. Закључило се да је та држава, која је крајем те 1918. године, поштовала ова савремена начела била прва југословенска држава.¹¹⁴⁵

Идеја самоопредељења појавила се још у Крфској декларацији, донетој 20. јула 1917. године, када се истицало да српски народ не тражи ништа туђе него само своје, и да жели да се цео ослободи и уједини. У декларацији се свесно и одлучно искључило само делимично ослобођење и уједињење тог народа, јер се управо по начелу слободног народног самоопредељења ниједан његов део није могао правилно одвојити и

---

¹¹⁴³ Као дописник листа *Јединство*, Милан Кашанин је из Париза обавештавао јавност о границама будуће југословенске државе. У једном од својих чланака указао је на значај жеља самог становништва Баната у разграничењу у односу на ставове председника југословенске делегације на мировној конференцији у Паризу – Николе Пашића. (*Јединство*, бр. 76, Нови Сад, 25. јул 1919, стр. 1.)

¹¹⁴⁴ *Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар) 1918, стр. 1.

¹¹⁴⁵ *Слога*, бр. 72, Темишвар, 8. март 1919, стр. 1.

присајединити било којој другој држави, без пристанка сâмог тог народа.¹¹⁴⁶ Када се рат завршио, наметнула се идеја да би до праведног решења питања припадности Темишвара могло доћи једино ако би се поред „свестраног комисијског испитивања“ упитао и сâм народ за мишљење путем референдума.¹¹⁴⁷ Међутим, тако је било само у теорији. У пракси становништво Баната није добило стварну прилику да непосредно учествује у разграничењу на мировној конференцији у Паризу. То се најбоље показало на једној од седница Врховног савета, на којој су чланови румунске и југословенске делегације пред Великим силама изнели своје ставове о Банату и о питању Темишвара.

На седници одржаној 31. јануара 1919. године присуствовале су водеће личности Великих сила и њихови стручњаци за банатско питање. Што се тиче Краљевства СХС и Румуније и оне су послале своје најупућеније људе у тај проблем. Румунију је заступао Јон Братијану, председник владе и шеф делегације, и како пише Андреј Митровић, протагониста идеје „Велике Румуније“, и Никола Мишу, министар иностраних послова и Братијануов сарадник у спољној политици. Краљевину СХС представљала су њена три прва делегата: Никола Пашић, Анте Трумбић и Миленко Веснић. „Какво друштво!“, прокоментарисао је Харолд Николсон, британски стручњак, такође присутан на овој седници.¹¹⁴⁸ На седници, Анте Трумбић је затражио да се уз принцип националитета узме у обзир и воља народа који је живео на спорним територијама и истакао је да се мора водити рачуна и о његовим жељама и интересима, мислећи притом на Србе и остале Словене, али и на Немце, Мађаре и Румуне у Темишвару.¹¹⁴⁹ Међутим, чињеница је да нико од самих представника поменутих народа није био присутан на овој седници.

Када се анализирају писма и телеграми којима су југословенски делегати обавештавали Владу у Београду о исходу ове седнице може да се стекне утисак да су југословенске тежње и наступи њених делегата оставили бољи утисак на представнике

---

¹¹⁴⁶ У питању је девети члан Крфске декларације. (*Krfska konferencija: beleške sa sednica Vlade Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslovenskog odbora držanih na Krfu 1917. godine, na kojima je donesena Krfska deklaracija*, Београд, 1924, 6-7.)

¹¹⁴⁷ *Границе, Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 1.

¹¹⁴⁸ Харолд Николсон је догађаје са Конференције мира у Паризу описао у својој књизи *Peacemaking 1919*. (Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паришкој мировној конференцији*, 68.)

¹¹⁴⁹ Богдан Кризман, *наведено дело*, 44; Излагање Анте Трумбића на седници 31. јануара 1919. године у Паризу објављено је и у новосадском листу *Јединство*. (*Питање Баната, Јединство*, бр. 119, Нови Сад, 8. октобар 1919, стр. 1.)

Великих сила него што су то оставили наступи румунских делегата.¹¹⁵⁰ Међутим, када узмемо у обзир чињеницу да је српска војска након ове седнице добила наређење да се повуче десет километара западно од пруге Вршац – Темишвар закључујемо да стварна слика није била таква. Истина, Румуни су једном изјавом изреченом на седници ишли на руку Југословенима. Било је то када је Жорж Клемансо питао Братијану да одговори на гореизнети предлог Анте Трумбића, односно „да ли Румуни пристају да се народ пита“. Братијану је одговорио да за румунску делегацију то питање не постоји, јер је за њих оно било дефинисано уговором. Тек када је председник конференције инсистирао на одговору, румунски делегат је рекао: „Промислићу се. Сада не могу ништа да одговорим.“¹¹⁵¹ Како је Никола Пашић јављао непосредно након ове седнице, „то је учинило јак утисак“ на делегате Великих сила. Пашић је прокоментарисао и да су делегати Великих сила тада увидели да се Братијануови захтеви „не могу поткрепити гласањем народа“.¹¹⁵²

Миленко Веснић је на овој седници, одржаној последњег дана јануара 1919. године, изјавио да су Југословени остали „празних руку“, јер нису тражили никакве потписе, него да су се „лојално борили у уверењу да ће им њихови велики савезници дати шта им по праву припада када победа буде дошла“. „Ми стојимо на принципима националитета и правнице, што су их прокламовале велике силе, и председник Вилсон, који им је дао најконкретнији изражај. Србија није потписала уговор и он је не веже“, рекао је Веснић. Односно, желео је да каже да је већа обавеза Великих сила била да се држе својих објављених програма, него што је то била правна вредност њихових потписа на „некаквим“ уговорима који су били склопљени иза леђа јавности. Веснић је формално изјавио, не само у име југословенске делегације, већ и у име Владе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, да српска страна не признаје обавезност, као ни дејство румунског

---

¹¹⁵⁰ Богдан Кризман, на основу списка које је водио Анте Трумбић, пише да је Трумбић 13. фебруара 1919. године обавестио Београд, између осталог, и о „војвођанским стварима“. „Видило се одмах да је утисак што су га велики добили био повољан за нас барем на онај део Баната, на који можемо претендирати... Држи се да ћемо добити западни Банат, само се ради о граници. Изгледа да Савезници намеравају дати Темишвар Румунији... Предузели смо против тога кораке... Румун Мишу је рекао, да се питање Баната креће према арбитражи... Таке Јонеску ми је казао, да је Браћано изашао рањен из дебате с нама на Конференцији, и да му је један велики савезник, који је присуствовао Конференцији, казао да је мој одговор учинио утисак стога што сам ја, који сам с мора, са уверењем бранио Банат“, писао је Трумбић. (Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији*, 50.)

¹¹⁵¹ Богдан Кризман, *наведено дело*, 45.

¹¹⁵² Писмо послато из Париза 1. фебруара 1919. године (*Пашићева писма са Конференције мира*, 26.) Василе Дудаш, међутим, пише да је на питање Клемансоа Братијану одговорио да се плебисциту начелно не намерава супротставити, али да никада неће прихватити резултате плебисцита ако се по њима Банат буде делио. (Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, 114.)

уговора са Савезницима, који је био склопљен без учешћа народа у Банату, па и саме Србије, која је у то време водила рат за народно ослобођење и уједињење целокупног српског народа.¹¹⁵³

На другој седници на којој су Велике силе саслушале југословенске делегате, на седници одржаној 19. фебруара 1919. године, Миленко Веснић је инсистирао на тези да су тежње пречанских Срба за ослобођењем и уједињењем још у току рата биле поткрепљиване јавним прогласима Савезника. Ти прогласи су се темељили на праву народности, на праву једнакости и на праву самоопредељења, и Веснић је указао на то да је обавеза Савезника била да се на тим принципима и остане. Овај југословенски делегат је том приликом додао и да је одушевљење за победу Србије у Балканским ратовима у свим југословенским крајевима било јаче него у самој Србији, јер су Срби на тим подручјима били свесни да се, за њих, како је рекао, радило о питању живота и смрти. Охрабљивани потом обећањима либералних Велесила, а нарочито изјавама да се рат водио за ослобођење народа, Срби у Аустроугарској су приступали Савезницима и својим расположивим средствима придонели, колико су могли, коначној победи. „Данас су прожети поуздањем и надом да неће бити разочарани у својим очекивањима“, рекао је Веснић.¹¹⁵⁴

Федор Живковић, сарадник темишварског листа *Слога*, неколико месеци касније, писао је да је становништво Темишвара било свесно да им се будућност кројила од стране једне нарочито изабране комисије и савета десеторице, али да оно није знало ни имена чланова те комисије нити им је њихов рад био познат.¹¹⁵⁵ Стручњаци који су чинили комисију, која је одлучила по ком принципу ће се повући граница између Краљевства СХС и Румуније, одређени су на састанку одржаном 3. фебруара 1919. године када је Клемансо изрекао њихова имена. Комисију су чинили Деј (Clive Day) и Сејмур (Charles Seymour) - САД, Кроу (Sir Euge Crowe) и Липер (Allen W. A. Leeper) - Велика Британија, Тардије (André Tardieu), који је био и председник ове комисије, и Ларош (Jules Laroche) - Француска, Демартино (Giacomo de Martino) потпредседник, и гроф Ванутели (conte

---

¹¹⁵³ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији*, 50.

¹¹⁵⁴ Записник са седнице 19. фебруара 1919. године (*Zapisnici sa sednica delegacije*, 53.)

¹¹⁵⁵ *Слога*, бр. 132, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 1.

Vannutelli) – Италија.¹¹⁵⁶ Андреј Митровић пише да су југословенски делегати стварање ове комисије пропратили без нарочитих коментара, а знамо и да су Станоје Станојевић и Јосип Смодлака, свако у својим успоменама, изнели да су стручњаци који су разматрали банатско питање били „тако тачно и подробно оријентисани о стању и приликама у Војводини, да су о свима питањима говорили и дискутовали са нама на равну ногу“.¹¹⁵⁷ Станојевић је сматрао и да су експерти, посебно енглески и амерички, били врло наклоњени југословенској страни. Међутим, ови експерти су за „најглавнији, најмеродавнији и одлучан критеријум“ при решавању проблема о границама у Војводини узели етничко стање и етничке односе. Економске и војне потребе су такође узимали у обзир, али су историјско право и историјски моменти уопште, за њих, имали сасвим подређену улогу. Овај југословенски стручњак изнео је и како су поменути стручњаци одредили границу у Банату: „У Банату ће се одређивати границе према нашој и румунској већини. У наш живаљ убрајаће се сви Словени. Остали народи сматраће се при решавању етничких граница тамо за неутралне. За свако место ће се констатовати, да ли треба да припадне Србији или Румунији по томе, да ли је у њему већина Срба или Румуна, без икаква обзира на то, колико у њему има Мађара и Немаца. Сем тога, гледаће се, пошто се никако не може утврдити етничка граница, која би потпуно оделила Србе од Румуна, да се повуче граница тако, да на румунској територији остане од прилике исти број Срба, колико на српској страни остане Румуна.“¹¹⁵⁸ Стручњаци су предлагали и да се југословенска граница према Аустрији и Мађарској подвуче према етничком принципу, али изузевши два рејона, а један од њих био је темишварски Банат, око којег је требало постићи компромис са румунским интересима. Занимљиво је да је овој комисији понуђена могућност да саслуша представнике народа који су живели на спорним територијама, али да је председник Сједињених Америчких Држава Вудро Вилсон, творац четрнаест тачака, на састанку на ком је ова комисија формирана, прокоментарисао да су политичка питања, укључујући и питања мањина, морала нужно да остану резервисана само за представнике

---

¹¹⁵⁶ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на парижкој мировној конференцији*, 46-48; Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 76; Vasile Dudaș, *The Banat and Romania at the end of the First World War*, 343.

¹¹⁵⁷ Међутим, знамо и да је Виторио Орландо рекао да Италијани немају ни једног специјалисту за румунска питања и да би их и тешко нашли и упитао је да ли би ти специјалисти требали бити географи, историчари, стратеги или етнографи. (Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 76; Станоје Станојевић, *Војводина на Конференцији мира*, Летопис Матице српске, Нови Сад, 1921, 85.)

¹¹⁵⁸ Станоје Станојевић, *наведено дело*, 85-86.

Великих сила, а не за ове стручњаке. Вилсон је такође изјавио да би можда било добро да се из предлога о комисији уклони пасус о консултацији народа. Изгледа да су Велике силе, поред тога што су у извесној мери имале поверења у представнике Румуна и Југословена на Конференцији мира, сматрале да су они ипак стране које би чињенице тумачиле себи у корист. Такође, чини се да су представници Великих сила заузели такав став да ако би се за мишљење питао сâм народ, да би на тај начин експерти постали истражне власти, као и да би они онда постали првостепени, а представници Велесила другостепени суд. Такође, мислило се да би долазило до великог застоја ако би стручњаци одлазили на лице места да консултују представнике народâ.¹¹⁵⁹ Међутим, знамо да је у Темишвару 19. фебруара 1919. године боравила једна делегација упућена из Париза од стране Врховног савета да би се упознала са ситуацијом на терену, и да би онда на основу информација које би ова делегација прикупила Територијална комисија донела своју одлуку. Ову депутацију су чинили Годвин (Goedwin) и Дејвисон (Davison), двојица Американаца, који су се у Темишвару састали са француским генералом Фареом, српским генералом Грујићем и епископом Георгијем (Летићем). На састанцима су се сусрели и са представницима осталих народа у Темишвару и обишли околна места, насељена већином румунским становништвом.¹¹⁶⁰ Како пише Василе Дудаш, рапорт који су поднели у Паризу сведочио је о тензији која је владала због присуства српске војске у Темишвару. Амерички делегати су својој делегацији у Паризу из Темишвара послали телеграм у којем стоји да је Народна управа у Новом Саду преузела потпуну власт у Торонталској и једном делу Тамишке жупаније и да је настављала да шири своју власт, а да су српске трупе починиле више злочина против становништва, између осталог, и отуђивање имовине. Војне власти нису преузеле никакве мере да се такво стање умири, нити да се војници казне. „Због тих разлога влада стање општег незадовољства у Темишвару...“¹¹⁶¹ Податке о овој депутацији из Париза нисмо пронашли у изворима и литератури на српском језику. Сама чињеница да су страни делегати боравили у Темишвару у другој половини фебруара 1919. године, а знамо да је то време када је у овом граду извршена смена цивилних власти и време када је избио велики раднички штрајк као одговор на дату ситуацију, не чуди нас

---

¹¹⁵⁹ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паришкој мировној конференцији*, 47-48.

¹¹⁶⁰ *Commission américaine dans le Banat, Bulletin d'informations roumaines*, br. 4, Paris, 9. april 1919, str. 11. (Захваљујемо се Дејану Попову на уступљеном документу)

¹¹⁶¹ Vasile Dudaș, *The Banat and Romania at the end of the First World War*, 345.

да су амерички стручњаци са негативном нотом извештавали о односу српске стране према осталим народима у Темишвару и околини. Да ли су у Темишвару боравили још неки представници Великих сила, у првом реду француских, који су имали задатак да на терену проуче вољу становништва остаје да се утврди у даљем истраживању.

Као што смо већ напоменули, на принципу консултације народа, који су живели у Темишвару, инсистирало се и у штампи и међу националним делатницима и то не само српске националности. У својој резолуцији, социјалдемократско радништво Угарске изјавило је да су народи Баната желели да се о припадности те територије одлучи искључиво путем плебисцита. Право гласа имале би и жене, а социјалдемократе Угарске су том приликом одлучно одбациле решење које би дошло споља и наметнуло се без питања народа.¹¹⁶² Михаљ Карољи је писао да су га његови политички противници у Угарској називали издајником тек онда када је истицао право народа на самоопредељење.¹¹⁶³ У одлуци донетој на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. године стоји да се „на основу узвишеног начела самоодређивања територија Баната, Бачке и Барање“, на коју је ступила српска војска, отцепљује у државноправном и у политичком погледу од Угарске.¹¹⁶⁴ Иако се о самоопредељењу полемисало и међу југословенским делегатима у Паризу та идеја ни последњег дана јануара 1919. године, на седници пред представницима Великих сила, није била изнета као формални предлог југословенске делегације, већ ју је, као што је већ поменуто, Анте Трумбић изнео само као усмени предлог. Како пише Андреј Митровић, поштовање принципа народне консултације приликом разграничења са Румунијом представљало је новину у дотадашњој југословенској политици разграничења, иако је неоспорно било доследно Вилсоновом начелу. Ствар је била у томе да се Краљевина СХС сматрала јединим и легитимним представником југословенског и словенског становништва у областима које су биле у питању, а тиме се остајало на становишту практичне дипломатије из друге половине деветнаестог века да национална држава заступа све припаднике дате нације. Како каже Митровић, прихватити идеју плебисцита значило је у том тренутку заплвити америчким водама, а изазвати против себе Французе.¹¹⁶⁵ Ово

---

¹¹⁶² *Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, 229-231.

¹¹⁶³ Mihály Károlyi, *Vjera bez iluzija*, 106.

¹¹⁶⁴ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији*, 32.

¹¹⁶⁵ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 261.

становиште поткрепљује извештај команданта Коњичке дивизије из Темишвара, у којем је Влади у Београду јављао да су „представници странака“ у овом граду мислили да је врло извесно да плебисцита неће ни бити јер су сматрали да су Французи на Париској мировној конференцији били против плебисцита.¹¹⁶⁶ Анте Трумбић је у исто време Стојану Протићу јављао да је на америчке делегате југословенски предлог да се територијални спор између Краљевине СХС и Румуније реши на бази консултације народне воље учинио „одличан утисак“.¹¹⁶⁷ Министар просвете у влади Стојана Протића, Љуба Давидовић, такође је сматрао да ће америчка дипломатија, тежећи да и у спору између Краљевине СХС и Краљевине Румуније одигра улогу објективног арбитра, предложити плебисцит.¹¹⁶⁸

Из разлога што би југословенска делегација изазвала Французе против себе, иако би вероватно добила подршку Америке, предлог о плебисциту (нота о плебисциту) први пут је званично учињена тек почетком априла 1919. године, и то само за темишварску област. Друга околност због које се тада југословенска страна одлучила на овакав корак била је та што је тада постало јасно да се Темишвар губи. До тада, много више се рачунало на присуство војске на територијама које су захтеване, него на плебисцит. Пашић је зато тражио од југословенске Владе да се не изврши наредба Савезника о евакуацији Темишвара, и пребацивао је Влади када је она ипак била издата, крајем јула 1919. године. Андреј Митровић сматра да присуство војске „једне мале државе“ није имало превелике важности, али да је та чињеница, међутим, била погодна за психолошки рат, а да је стварна слика била таква да југословенска страна у својим рукама није имала ниједну другу карту осим те јер Конференција мира није гледала историјско право Краљевине СХС у случају Темишвара.¹¹⁶⁹

Јосип Смодлака, хрватски делегат Краљевине СХС, у својим успоменама, за које треба да имамо у виду да су у суштини негативан приказ Пашићевог лика и дела, написао је да Никола Пашић није узимао Вилсонову идеологију за озбиљно и да се неслагање између хрватских и србијанских политичара најјасније видело баш у противном гледању

---

¹¹⁶⁶ Извештај датиран на 12. март 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 1878, 29. маја 1919. године, у Паризу)

¹¹⁶⁷ Bogdan Krizman, *Diplomatska prepiska predstavnika Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji (15. I 1919-20. VI 1919.)*, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine knj. II, Sarajevo, 1962, 356.)

¹¹⁶⁸ Милан Петровић, *Банат*, 295.

¹¹⁶⁹ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 261.

на начело самоопредељења народа које је прокламовао председник Америке.¹¹⁷⁰ Такође, могуће је да су Трумбић и Смодлака сматрали да је идеја о плебисциту требала да буде остварена као званични предлог поднет Конференцији мира, а да ју је Пашић у почетку узимао само као резервно тактичко средство. Смодлака је мислио да су он и Трумбић, прихватајући Вилсонова начела у потпуности, осуђивали границе које су биле силом наметнуте и да су били „за плебисцит, за заштиту права мањина и за идеју споразума између демократија“.¹¹⁷¹ За Пашића, Смодлака је писао да није волео да открива своје мисли, па да се тако није јавно изјашњавао ни о идеји самоопредељења народа, али да се „видело да је водио ствари тако да вјерује само у грубу силу, да признаје само старо право мача, по којему победник може да отме побјеђеноме што хоће“. Смодлака Пашића том приликом назива националистом који је „као и сви националисти“ прикривао та своја освајачка начела „плаштем хисторијског права народности (под којим се разумијевао језик), па географским и стратешким разлозима“, и да су таква начела за Пашића била јача него што је то била воља народа. Овде Смодлака иде и даље и сведочи да Пашић „није хтио ни да чује за плебисцит“.¹¹⁷² Међутим, у документима, као и у личним забелешкама Николе Пашића из фонда делегације у Архиву Југославије и објављеним писмима Николе Пашића која је слао Стојану Протићу, нисмо нашли документ који би овакву тезу поткрепио. Штавише, Пашић је Протићу писао да је једном приликом италијанским делегатима одговорио да се рат водио за ослобођење народа и да би сваки народ добио право да своју судбину „реша по својој жељи“. У истом писму такође је реферисао „да се према приватном обавештењу од познаника и пријатеља на Конференцији“ Темишвар губио, али да је југословенска делегација одлучила да овај град упорно тражи и да се позове на гласање у Темишвару „ако не попусте“.¹¹⁷³ Уосталом, Никола Пашић је још 31. марта 1918. године у меморандуму упућеном „нашим савезницима о нашим националним

---

¹¹⁷⁰ Јосип Смодлака је од обожавања („мудрог државника којег сам онда обожавао“) Николе Пашића пре Конференције мира прешао у оштро критиковање његове политике за време трајања конференције. „Због ауреоле која је окруживала Пашића био сам себи створио сасма погрешну слику о овом српском прваку... Иако сам се у њему тешко разочарао и ма да сам у париској делегацији био стално у опреци с његовом политиком, нисам га никада замрзио, а нисам имао ни за што, јер ми никад није учинио што на жао. Стога могу да будем објективан према њему. Моје ће се примједбе у главном ограничити на властита лична запажања, искључујући сваку критику његове бурне и дуге политичке прошлости...“, писао је Смодлака. (*Zapisi Dra Josipa Smodlake*, Zemun, 2012, 120-122, 127.)

¹¹⁷¹ *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, 128.

¹¹⁷² Исто

¹¹⁷³ Писмо 7. фебруара 1919. године (*Пашићева писма са Конференције мира*, 33.)

захтевима“ записао: „Све те нове државе створиће се на принципу националног самоопредељења и све ће бити дужне да бране тај принцип ради свога опстанка; све ће оне остати верне савезнице споразумним силама и помагаће да се ера праведног и трајног међународног мира утврди, да се обезбеди целоме свету слобода, мир и напредак културе и човечанства; да се створи период свеопштег развитка и напретка.“¹¹⁷⁴ Такође, у једној Пашићевој личној забелешци о разграничењу у Банату која је доста нејасна, могуће да је Пашић за решење банатског питања предлагао плебисцит за град Темишвар и по цену да резултат испадне неповољан по српску страну, јер би тако у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца остао мањи број Румуна.¹¹⁷⁵ Ово би могло бити тачно, упркос томе што је борба југословенских делегата за Темишвар била релативно упорна. Притом, знамо и да је један други члан југословенске делегације, Станоје Станојевић, сматрао да се Темишвар „никако није могао добити“ из тог разлога што би у југословенском делу Баната тада живело више него три пута више Румуна, дакле, много више него Срба у румунском делу.¹¹⁷⁶

Никола Пашић био је „главна, централна фигура“ југословенске делегације у Паризу, и како је сматрао Јосип Смодлака, „што је тада много више значило – свемогући вођа најјаче српске странке, радикалне партије“.¹¹⁷⁷ У свом дневнику који је водио током одржавања мировне конференције у Паризу прота Стеван Михалцић је о Николи Пашићу по питању борбе за део територије Војводине записао: „Ако он не буде кадар, други зацело неће бити!“¹¹⁷⁸ Новосадски лист *Јединство*, као орган Демократске странке, писао је да Пашић, коме су радикали приписивали заслуге, а које су стварно биле заслуге српске војске – не српске дипломатије, својим „ситним и мутним методама у политици“ није заузео јасан и одлучан став поводом банатског питања.¹¹⁷⁹ Међутим, знамо да је Никола Пашић био тај који је заступао србијански пројекат границе у Банату који је обухватао и Темишвар. Како је касније у својим успоменама писао Јосип Смодлака, генерал Пешић, који је подржавао политику Николе Пашића, предао је карту која је обухватала земљиште „које није насељено нашим живљем у тој мери да бисмо имали право потраживати то

---

¹¹⁷⁴ *Града о стварању југословенске државе (1. I – 20. 12. 1918)*, први том, приредили Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, Beograd, 1964, 151-164.

¹¹⁷⁵ *Пашићева писма са Конференције мира*, 180.

¹¹⁷⁶ Станоје Станојевић, *Војводина на Конференцији мира*, 88.

¹¹⁷⁷ *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, 157.

¹¹⁷⁸ Запис од 26. марта 1919. године (*Дневник протe Стевана Михалцића*, 46.)

¹¹⁷⁹ *Јединство*, бр. 119, Нови Сад, 8. октобар 1919, стр. 1.

земљиште по принципу народности“ . Смодлакин став био је да је требало радити да сав народ уђе у нову државу, а не отимати туђе, и да се ниједна анексија не сме тражити против воље већине становништва.¹¹⁸⁰ Сам Смодлака је сматрао да Темишвар не треба да уђе у границе нове југословенске државе и своје становиште правдао је тиме да је у том крају „већина становништва очито противна сједињењу с Југославијом“, а да је „најчвршћа и најтрајнија основа сваке модерне државе“ задовољство њеног народа. Међутим, како је овај хрватски делегат касније писао, његов „глас је остао глас вапијућега у пустињи“ па се Темишвар ипак нашао у територијалним захтевима југословенске делегације.¹¹⁸¹ На основу архивских докумената који се чувају у Архиву Југославије, слободно можемо рећи да је Никола Пашић сматрао да су територијалне претензије на Темишвар са стране историјског права и са стране стратегијског принципа разграничења оправдане, и да се Темишвар са околином из тих разлога нашао на карти и у меморандуму који су југословенски делегати предали мировној конференцији.

Јосип Смодлака је писао и да Никола Пашић, називајући освајања ослобођењем, становништву којег се то тицало није признавао право да сâмо одлучи о својој судбини. Зато је Пашић по Смодлаки, „мирне душе могао да жели да отргне... и дијелове Угарске у којима су Срби мала мањина или их уопште нема“.¹¹⁸² Смодлака пише и да су тако као што је мислио Пашић мислили и скоро сви Србијанци у југословенској делегацији. Њих, српске политичаре и србијанске експерте на Конференцији мира Смодлака је сматрао људима са „средовјечним освајачким менталитетом“.¹¹⁸³

Милан Кашанин, демократа и дописник листа *Јединство* из Париза, писао је да је читав народ требало да увиди како југословенски делегати у Паризу нису били „ни премудри ни свемоћни“. „Наше границе не може поправити ничија брада, него једино сам народ, који живи у угроженим крајевима“, писао је Кашанин, недвосмислено мислећи на браду Николе Пашића.¹¹⁸⁴ Паралелно са догађајима на Конференцији мира у Паризу, у штампи је такође инсистирано на тези да политику не могу више водити поједини људи него цео народ, и да из тог разлога не могу бити обавештени само појединци.¹¹⁸⁵ У чланку

---

¹¹⁸⁰ Bogdan Krizman, *Nekoliko podataka o stvaranju Jugoslavije*, Arhivist, sv. 1, Beograd, 1955, 24-37, 25.

¹¹⁸¹ *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, 130.

¹¹⁸² *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, 127-129.

¹¹⁸³ *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, 137.

¹¹⁸⁴ *Јединство*, бр. 76, Нови Сад, 25. јул 1919, стр. 1-2.

¹¹⁸⁵ *Застава*, бр. 2, Нови Сад, 16. (3.) јануар 1919, стр. 2-3.

под насловом *Природно и праведно решење банатског питања* закључило се да је пред Конференцију мира требало изнети и расположење целокупног банатског становништва.¹¹⁸⁶ У чланку се истицало да политичари нису једини меродавни да стварају границе „према свом расположењу“, него да се морају узети у обзир и витални интереси целокупног банатског становништва. „Један милијон људи не може бити играчка у рукама г. Братијана, да он располаже са нашом судбином како хоће, као што је то 4.-17. авг. 1916. год. радио“, писало је уредништво новосадског листа *Застава*.¹¹⁸⁷ У исто време и лист *Слога* је писао да је све требало решавати што пре и да се није смело дозволити да читави народи стоје месецима пред дилемом не знајући шта им носи сутрашњица. „Јер сваки пропуштени моменат од одлучног решења територијалног питања представља по један нов камен спотицања на путу ликвидирања овога страшног рата. Народи чекају да пре свега знају где су. Народи се са поштом клањају догмама, али у прози њиховог живота не треба их сматрати за фигуре на шаховској табли“, писало је уредништво листа *Слога*.¹¹⁸⁸

На седници одржаној 25. фебруара 1919. године, желећи можда да банатском становништву дају прилику да одлучи о својој судбини, југословенски делегати су озбиљно расправљали о принципу народне консултације као могућем решењу у темишварском Банату. Комисија за решење територијалног спора Краљевине СХС са Румунима, чији је председник био Тардије, позвала је тог дана у три часа после подне југословенске делегате на заједничку седницу да поново изнесу своје мишљење у погледу захтева у Банату. Неколико сати раније, Пашић је сазвао седницу делегације да се посаветују о том питању. Сви југословенски делегати били су сагласни да се „има остати при нашим захтевима у меморандуму, и ако би било тешкоћа да се прими плебисцит“. Међутим, плебисцит се изричито тражио и на њега се могло пристати само у том случају да су у питању Торонталска и Тамишка жупанија заједно, јер је у Торонталској жупанији живело више Срба од Румуна. Друга опција на коју се могло пристати била је та да се плебисцит тражи само за Темишвар, ако би претензије на тај град биле оспорене.¹¹⁸⁹ Споменућемо да се Јосип Смодлака разболео и да није био присутан на тој седници делегације. Миленко Веснић је на седници рекао да пред Комисијом треба изнети вољу

---

¹¹⁸⁶ *Природно и праведно решење банатског питања*, *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

¹¹⁸⁷ Исто

¹¹⁸⁸ *Границе*, *Слога*, бр. 49, Темишвар, 9. фебруар 1919, стр. 1.

¹¹⁸⁹ Засписник са седнице 25. фебруара 1919. године (*Zapisnici sa sednica delegacije*, 59-60.)

народа као аргумент и да то треба да каже прво Јован Цвијић, који је такође требало да пође на седницу Територијалне комисије. Комисија је заиста тада саслушала југословенске представнике о Банату, Бачкој и Барањи, али како је генерал Пешић јавио у Београд карактер рада био је информативан, без дискусије. Изгледа да плебисцит као принцип разграничења није ни помињан, мада је значајно да је крајем фебруара 1919. године макар у разговорима између југословенских делегата био узиман као принцип разграничења територијалног спора са Румунима.¹¹⁹⁰

Председник југословенске делегације је почетком следећег месеца био код Тардијеа и саопштио му је да је Влада у Београду узнемирена јер су се у питање доводиле „три најсрпскије вароши и то Велика Кикинда, Вршац и Бела Црква...“, и да би она могла пристати на плебисцит за темишварски крај, али да јој се три поменута града не оспоравају. У то време Пашић је сматрао да би се, пре него што би се прибегло крајњим мерама, које су подразумевале да југословенска делегација напусти мировну конференцију, могли предузети и други кораци. Односно, Пашић и други југословенски делегати мислили су да би „на јавно мњење и на наше пријатеље“ много јачи утисак оставио предлог југословенске делегације да територијални спор реши сам народ и да би се тако показало да се делегација држала принципа, који је усвојен у пројекту Лиге нација. „Ако би пропао и овај предлог о плебисциту, онда би тек могли приступити размишљању о предлогу Владином да ли можемо и даље учествовати у међународној Конференцији мира или не можемо“, писао је Пашић Протићу. У истом писму Пашић је истакао: „...Главна је питање то да ли се Краљевска Влада с тим слаже да тражимо плебисцит у питању разграничења између нас и Италије, и између нас и Румуна, или не треба тражити.“¹¹⁹¹ Пашић је, наиме, 6. марта 1919. године, званично тражио одобрење од Владе у Београду да се плебисцит тражи као решење у питању разграничења између Краљевине СХС и Краљевине Румуније. Међутим, знамо и да је додао да се са питањем плебисцита наставља „у општој форми“.¹¹⁹² Тога дана, Министарству спољних послова у Београду је писао и Анте Трумбић и у свом извештају истакао: „Што се резултата тиче држимо да се

---

¹¹⁹⁰ Деша генерала Пешића министру војном 25. фебруара 1919. године (*Zapiski sa sednica delegacije*, 60.)

¹¹⁹¹ *Пашићева писма са Конференције мира*, 177-178.

¹¹⁹² АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 487

плебисцита не можемо бојати. Сав наш народ гласаће за нашу државу. Вероватно је да би гласали тако Немци и Маџари у равном Банату због својих интереса.¹¹⁹³

Два дана касније, 8. марта 1919. године, Никола Пашић је по други пут био код Тардијеа. „Као пријатељу старом“, Пашић му је рекао да су југословенски „меродавни кругови јако узнемирени и забринути, јер се тако мало обраћа пажња на српске захтеве у територијалним питањима, а у корист Румуније“. Председник југословенске делегације је том приликом нагласио и да Румуни нису прихватили плебисцит, јер су, како је сматрао, претпостављали да би плебисцит испао у корист Југословена. Пашић је такође изјавио да се боји „да не прсне стрпљење“ и да, кад види да су Краљевину СХС, како је рекао, напустили „најбољи пријатељи угађајући онима, који нису заслужили“, краљевска Влада не опозове делегате са конференције. Поново је изјавио да би Влада у Београду могла пристати на плебисцит за темишварски крај („тј. у средњем и северном делу жупаније Тамишке“), али да јој се не могу оспоравати Велика Кикинда, Вршац и Бела Црква. Није пропустио прилику да и овај пут спомене историјске прилике по којима је Темишвар требало да остане у Краљевини СХС (два пута је био центар српског Баната; у Темишвару се налазила епископска столица; у тим крајевима има шест старих манастира богатих земљом, задужбина српских деспота). „Ако се Темишвар да Румунима то ће остати као уникум у свету, и то се не да измирити са прокламованим, узвишеним принципима и идеалима овога рата...“, изјавио је Пашић. Након што је отишао од Тардијеа Пашић је јавио у Београд да је Тардијеу било јако непријатно, да је мењао боју лица и да је изјавио да ће покушати да поправи све оно што је од њега зависило.¹¹⁹⁴

У писмима које је Никола Пашић слао Стојану Протићу, споменуто је и да је секретару Лојда Џорџа Пашић дао једну личну забелешку за „мога пријатеља Лојд Џорџа“ о питању на које је сâм Пашић полагао „велику важност“. У фонду делегације у Архиву Југославије у Београду постоји сачувана Пашићева белешка под називом *Разграничење у Банату између Срба и Румуна*, али како је она без броја и датума, ни Андреј Митровић није сигуран да ли се ради о забелешци коју је Пашић помињао Протићу. Митровић сматра да по садржају белешке може да се закључи да је она написана пре решења Територијалне комисије па би то могла бити иста она коју је Пашић написао за Лојд

---

¹¹⁹³ Bogdan Krizman, *Diplomatska prepiska predstavnika Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji*, 354.

¹¹⁹⁴ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 487

Џорџа. У белешци, Пашић је писао да је постојао велики заједнички интерес Савезника, али и југословенске и румунске стране, да се пријатељство између српског и румунског народа одржи. Тај интерес је био толико велики да се морала наћи солуција која би оба народа задовољила. Да би се то постигло, по Пашићу, једино решење би било да се јужни део Тамишке жупаније заједно са Белом Црквом и Вршцем остави Краљевини СХС, а да се остали, много већи део Тамишке жупаније, заједно са Темишваром изложи плебисциту, па да се придружи оној држави за коју се изјасни. Пашић овде каже да, ако би гласање испало неповољно по Србију, на српској страни би онда остала Торонталска жупанија са јужним делом Тамишке жупаније. Међутим, поново је истакао историјски значај Темишвара за Краљевину СХС, а своју забелешку завршио је речима: „...сада је рат који је вођен противу грубе силе, неправде, а за самоопредељење народа, добивен“.¹¹⁹⁵

Нису нам јасне Пашићеве намере, односно да ли је он заиста рачунао на то да би плебисцит у Темишвару испало неповољно по југословенску страну и да би се тако решио проблем великог броја Румуна у новој држави.¹¹⁹⁶ Ипак, Пашић је нешто слично предлагао и у једном писму упућеном Хенри Вајту, америчком дипломати, опуномоћеном делегату САД на Конференцији мира. Ово писмо је датирано на 10. март 1919. године. Онај део писма који се односи на питање плебисцита у Темишвару наводимо у целости: „По разграничењу, које смо у меморандуму предложили, и по коме би остао на нашој страни и Темишвар, остало би на српској страни 212.396 Румуна, а на Румунској страни остали би 139.400 Србо-Словена и то само у следећим жупанијама, у Крашовској, Тамишкој, Чанадској, Бекешкој и Арадској... Али Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца може пристати на једну следећу концесију, само да би се одржало хиљадугодишње пријатељство српско-румунско, а тај је да се подвргне плебисциту средњи и северни део Тамишке жупаније па и сам Темишвар, па ако би се он изјаснио за Румунију, онда би се број Румуна, који остају на српској страни знатно смањио. У том случају остало би на српској страни 115.773 Румуна, а на румунској у поменутих жупанијама 139.400 Србо-Словена. Дакле више 23.627 Србо-Словена остаје на румунској страни. А на целој територији коју Румуни траже, и за коју има изгледа да ће је добити остају 313.634 Србо-

---

¹¹⁹⁵ АЈ, Делегација, Ф. 4; *Пашићева писма са Конференције мира*, 179-180.

¹¹⁹⁶ Румунски посланик у Риму Лаховари је једном приликом изнео да је то што је српска Влада тражила плебисцит сматрао повлачењем од стране Београда и да је мислио да она на тај начин хоће да уступи Банат тако да нико њу не може кривити, јер је био уверен да ће плебисцит испасти у корист Румуна. (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 34240, 30. августа 1919. године)

Словена. Дакле три пута више, него онај број што остаје на српској страни, кад би се Темишвар изјаснио за Румуне. Плебисцит извршио би се у пределу, који је у границама означен, и који лежи између границе у мемоару и границе, која би пошла од Дунава, па би оставила Белу Цркву, Вршац и Велику Кикинду на српској страни. У том случају, ако би се Темишвар и територија ограничена линијама изјаснила за Румуне, онда би број Румуна сведен био на 115.000, а број Србо-Словена који остају Румунији на 139.000.¹¹⁹⁷ Очигледно је да постоје грешке у цифрама које су се можда поткрале преписивањем садржаја документа, а можда се оне већ налазе у самом у оригиналном документу јер се јасно види да од укупне бројке није одбијено око четири хиљаде Срба који су у Темишвару живели у току разграничења.

У сваком случају, југословенска Влада је одлучила да одобри Пашићев предлог да се пред Велике силе изађе са нотом у којој би се као принцип разграничења узео принцип народне консултације. Анте Трумбић је, 12. марта 1919. године, Протићу у Београд јавио да је и лист *Temps* у извештајима са седница Комисије за разграничење у Банату писао да се у то време проучавало у којој би форми могла да се консултује народна воља у „спорном“ Банату.¹¹⁹⁸ На седници, 14. марта 1919. године, прочитан је Протићев телеграм о прихватању предлога југословенске делегације и решено је да се одмах у том смислу спреми нота за Конференцију мира и преда у згодном моменту.¹¹⁹⁹

Неколико дана касније Никола Пашић је престолонаследнику Александру јавио да је Комисија за територијано разграничење са Румунима 20. марта 1919. године, узимајући само етнички принцип као принцип разграничења, донела одлуку да Темишвар додели Румунији. Дефинитивна граница још није била одређена и сам Тардије је замолио Пашића да ово „остане тајно док се ствар коначно не реши“.¹²⁰⁰ Пошто је тада постало сасвим јасно да се Темишвар губи, а како се није могло рачунати на етничке податке, делегацији је остало једино да тражи плебисцит и да тако рачуна на расположење српских, немачких и мађарских гласача узетих заједно. Као што смо већ напомињали, иако је надлежна комисија донела одлуку да Темишвар дâ Румунији, све је још требало да усвоји Врховни савет, па је и тако постојала нада да се одлука може изменити. Сазнавши за одлуку

---

¹¹⁹⁷ Пашићева писма са Конференције мира, 181-183.

¹¹⁹⁸ Bogdan Krizman, *Diplomataska prepiska predstavnika Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji*, 356.

¹¹⁹⁹ Протићев телеграм 14. марта 1919. године у Паризу (*Zapisnici sa sednica delegacije*, 78.)

¹²⁰⁰ АЈ, Делегација, Ф. 5

комисије, Протић је, 26. марта 1919. године, са знаком „врло хитно и лично“ телеграфисао у Париз: „Молим да настојавате добити плебисцит за Темишвар!“ Влада је била „готово сигурна“ да ће становништво овог града гласати да се нађе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца ако би бирало између ње и Краљевине Румуније. „Питање би било само ако би се имало гласати између нас и Мађара, јер има доста мађаризованих Немаца“, писао је Протић.¹²⁰¹ На седници делегације одржаној 30. марта 1919. године прочитан је телеграм југословенске Владе у којем стоји да је она имала уверење да ће грађанство Темишвара гласати да се нађе у Краљевини СХС.¹²⁰²

Нота за Конференцију мира била је написана и преведена на француски језик 1. априла 1919. године, а предата сутрадан.¹²⁰³ У њој се нудио плебисцит којим би се становници Темишвара изјаснили хоће ли бити присаједињени Краљевини СХС. Пашић је ноту о плебисциту предао 16. априла 1919. године и Жоржу Клемансоу, а у ноти је на крају стајало: „уверени да чинећи тај корак, радимо у духу правде и прокламованих принципа“.¹²⁰⁴

Следећег дана, 17. априла 1919. године, Пашић је лично отишао код америчког председника и скренуо му пажњу да су сва југословенска територијална тражења била сагласна принципима и идејама којима се и он сам руководио. Међутим, Пашић је истакао да су и поред те чињенице, југословенски делегати свуда наилазили на тешкоће при разграничењу са својим суседима и да се из тог разлога надао да ће Србе, Хрвате и Словенце „заштити његова екселенција“, која се, како је Пашић рекао, највише истакла и заложила да се до праведног мира дође и да се сваком народу обезбеди право самоопредељења.¹²⁰⁵ Пашић је том приликом Вудро Вилсону изложио и да је југословенска делегација предложила плебисцит у Торонталској и Тамишкој жупанији, али да је Братијану, тражећи стратегијске линије, такав предлог одбио. На крају, Пашић је закључио да је Територијална комисија повукла једну границу на југословенску штету,

---

¹²⁰¹ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 3601, 26. марта 1919. године, у Паризу

¹²⁰² Записник са седнице 30. марта 1919. године (*Zapishnici sa sednica delegacije*, 90.)

¹²⁰³ Нота за плебисцит у Банату 2. априла 1919. године у оригиналу је гласила: „Paris, 1er avril 1919. D'ordre de son Gouvernement, la Délégation du Royaume des Serbes, Croates et Slovènes à la Conférence de la Paix a l'honneur de prier le Conseil Suprême des Alliés de bien vouloir transmettre à la Commission chargée de la question du Banat, la proposition de la présente Délégation, consistant à soumettre au plébiscite de la population de Temichvar la question de la réunion de cette ville au Royaume des Serbes, Croates et Slovènes. Au Conseil Suprême des Alliés.“ (АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 864)

¹²⁰⁴ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 864

¹²⁰⁵ *Пашићева писма са Конференције мира*, 75.

али да би се таква граница „могла трпети“ ако се не би „погоршала другим решењима“. Тиме се можда одустало од Темишвара због страха да се не би изгубили и Вршац и Велика Кикинда. Иако се чини да Пашић овом приликом није директно инсистирао на плебисциту за Темишвар, поново је истакао да самоопредељење народа није прихваћено и да се није ценила верност, лојалност и пожртвовање српског народа насупрот румунском народу. Међутим, како је касније реферисано на седницама делегације, Вилсон је том приликом био „доста резервисан“ и није рекао ништа више од тога осим да ће потпомагати праведне захтеве југословенске делегације.¹²⁰⁶

Влада у Београду је и крајем априла 1919. године ипак сматрала да треба изнети предлог плебисцита јер је било добрих изгледа да би се на тај начин могао добити Темишвар. У телеграму, који је доста нејасан због грешака у дешифровању, Стојан Протић је из Београда, 27. априла 1919. године, југословенској делегацији јављао да би плебисцит у Банату испао повољан по Краљевину СХС. „Уверавају да није ни мало искључено да би чак и темишварски Румуни гласали за нас, а против Румуније“, писао је Протић.¹²⁰⁷ У другој половини маја поново је покушано да се покрене питање плебисцита за Темишвар.¹²⁰⁸ Како пише Андреј Митровић, занемарен неких месец или месец и по дана, Пашић га се присетио кад му се учинило да се помоћу њега још нешто могло постићи.¹²⁰⁹ Идеја плебисцита је тада кориштена као средство борбе са румунском пропагандом. Наиме, делегација је дала налог свом пресбируу да се у јавност изенесе „да би сада цео Банат гласао за нас“, да „народ има право да каже шта хоће и жели“ и да „ми тражимо плебисцит у целом Банату, а највише у Торонталској и Тамишкој жупанији“. Посебно се нагласило да Румуни нису прихватили плебисцит.¹²¹⁰ Међутим, плебисцит у целом Банату – то је било намењено само јавности. Мада је било у складу са нотом од 16. априла 1919. године, југословенска делегација није била заиста спремна да ризикује већ добијене територије. Такође, како пише и Андреј Митровић, она није желела да против себе изазове Француску која се у разграничењу са Немачком уздала у практичну политику и престиж Велике силе. Из тих разлога, јасно је да се принципом народне консултације желело да се само обори румунска пропаганда на тај начин што би се истицало да га

---

¹²⁰⁶ Записник са седнице 17. априла 1919. године (*Zapisnici sa sednica delegacije*, 90.)

¹²⁰⁷ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 6165

¹²⁰⁸ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 129.

¹²⁰⁹ Andrej Mitrović, *navedeno delo*, 146.

¹²¹⁰ АЈ, Делегација, Ф. 4

Букурешт не прихвата, односно да Румуни захтевају да се спор реши принципима који су искључивали вољу народа.¹²¹¹

У исто време делује да је југословенска Влада потпуно веровала у позитиван исход плебисцита у Темишвару. Своје становиште донела је на основу више докумената насталих у то време. Први је документ који се чува у Архиву Југославије у фонду делегације и у питању је документ од изузетне важности за питање плебисцита у Темишвару. *Представку рада за плебисцит* сачинио је др Фрањо Узум, повереник Министарства просвете Краљевине СХС 27. маја 1919. године.¹²¹² Према наредби Милана Петровића, Узум је покушао да у самом Темишвару дође у додир са свим политичким круговима и да их „по могућности одушеви за плебисцит“. Након своје мисије, Узум је закључио „да је мисао уважена“ и да је „мање више свако“ у Темишвару желео се идеја плебисцита оствари. Узум је јављао да је терен, од уласка српске војске у Темишвар, био већ „добро припремљен“ по званичним круговима и да су му при његовом боравку у Темишвару и политички и војнички кругови били при руци. Из извештаја се види да је Узум тих дана у Темишвару водио састанке са представницима свих политичких група. Након њих, реферисао је да се главни проблем састојао у томе што су поједине странке уз плебисцит везивале и своје „приватне тежње“ и из својих разлога на разне начине захтевале плебисцит. На заједничким састанцима успеле су се „ипак разлике изгладити и странке међусобно приближити“, те је Узум 26. маја 1919. године предложио да се састави једно изасланство које би дошло у Београд. У Београду би се оно састало са краљевском Владом и сазнало би „праву истину како стоји ствар са Темишваром“ и према томе би предузело своје даље кораке. По Узуму, темишварски политичари који се нису изјашњавали за плебисцит наводили су да би највише волели да сазнају истину од неутралног извора у Паризу. Међутим, како је сматрао Фрањо Узум, прави разлог је био тај што су се плашили освете од стране Румуна ако би Темишвар евентуално на крају припао Краљевини Румунији. „Пошто за њихове пасоше за Париз нико на себе не може да прими одговорност, а одступање од плебисцита за нашу ствар је велика штета, јер би то значило вероватно и губитак Темишвара, сложили смо се сви у томе да дође овамо у

---

¹²¹¹ Andrej Mitrović, *navedeno delo*, 147.

¹²¹² Телеграм упућен од стране Министарства иностраних послова делегацији 31. маја 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 4); Документ је у Париз доспео тек 7. јуна 1919. године (Архив Југославије, Делегација, Ф. 5, 7. јуна 1919, бр. 2029, у Паризу)

Темишвар, опуномоћени изасланик Краљевске Владе из Београда, објасни им ствар чисто и бистро са евентуалним доказима, испрати их у Париз, евентуално као Делегацију. Они су изјавили даље да ће њихов пут у Париз бити са сталним питањем и контролом Краљев.[ског] Владиног повереника из Београда“, известио је Узум из Темишвара. Он је сматрао и да би према тадашњој ситуацији „било веома zgodно изаћи им у сусрет“, ако није постојало друго средство које би омогућило да се плебисцит оствари. „Сам плебисцит испао би по нашу ствар веома повољно“, јављао је у Београд. Своје становиште правдао је и тиме што је сматрао да би Социјалдемократска странка пристала на плебисцит и само за Темишвар, иако је желела плебисцит и за цео Банат, посебно у заједници са Анином и Решицом. За јеврејску странку сматрао је да је била уз српску страну иако се бојала румунске освете, али да би гласала за српску опцију ако би се плебисциту дала одсудна улога. За немачку странку др Мута, Фрањо Узум је писао да је била веома јака и да, иако је некада била „мацаронска странка сада воле више нас него Румуне“.¹²¹³ За странку пангермана Хегна, писао је да стоји сасвим и одлучно иза Срба јер „види у нашој демократији и своме споју са осталим Немцима у Банату свој једини спас“. За Мађаре у Темишвару Узум каже да још увек „сањају о интегритету Мађарске“, па зазиру од плебисцита, али да су ипак променили свој став и да би у одсудном часу радије припали Краљевини СХС него Краљевини Румунији. За штампу у Темишвару каже да се држи „неутрално“ и да „мења боју“. „Изгледа да њих неколико очекују хонорар за рад“, писао је Узум. На крају је закључио: „Народ је уопште спреман за плебисцит.“¹²¹⁴ На полеђини извештаја др Фрање Узума прво је забележено да треба да се напише нота, а онда је испод тога 2. јула 1919. године дописано: „За сада да се задржи, јер ће бити нова опширна нота о Банату и на основу рада господе која су стигла у Париз.“¹²¹⁵

У исто време са Узумовим извештајем о питању плебисцита у Темишвару стигао је и извештај команданта Коњичке дивизије.¹²¹⁶ У њему је командант предлагао да се у Темишвар, центар тог краја, што пре пошаљу неколико млађих способних и енергичних

---

¹²¹³ АЈ, Делегација, Ф. 5, 7. јуна 1919, бр. 2029, у Паризу

¹²¹⁴ По наредби министра, шеф политичког одељења М. В. Михаиловић (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 2029, 7. јуна 1919. године, у Паризу)

¹²¹⁵ Исто

¹²¹⁶ Делегацији у Паризу, 25. маја 1919. године, Министарство иностраних послова послало је депешу коју је добило од Министарства унутрашњих дела. Депеша је послата из Темишвара 20. маја 1919. године под насловом *Разграничење са Румунијом и расположење у Темишвару за плебисцит* (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 1878, 29. маја 1919. године, у Паризу)

политичара у циљу припремања плебисцита са што већом вероватноћом на успех. Командант се понудио да он „организује читаву ствар“, а да се такође, употребе и сви они, који су погодни и да се развије „најјача агитација“ и „подкупи штампа, па и виђенији други људи“. „Уопште умешним и енергичним радом и масом новаца задобити Банат, јер од тог нашег рада, сада у овом колебљивом времену, када ће сигурно и Румуни да се појаве ускоро са сличним циљем, зависиће судбина Баната, па зато не може ништа бити ни скупо ни тешко. За извођење агитације могао би врло корисно да послужи заплећени новац при смени жупана, кога има 7.000.000 круна“, предлагао је командант Коњичке дивизије у Темишвару.¹²¹⁷

У случају да се консултација народа не узме као принцип разграничења, Командант коњичке дивизије је предлагао да је требало искористити „повољно расположење становништва за нас у односу на Румуне“ и да се у Темишвар из тог разлога упути једна мешовита комисија састављена од Американаца, Енглеза и Француза која би се на лицу места информисала о расположењу и жељама становништва. Командант је био убеђен да би та комисија одлучила повољно по југословенску страну, а да би онда и њихова сазнања са терена постала сигуран аргумент за решавање спорног питања на Конференцији мира. „Скора вест да ће ови крајеви и Темишвар припасти Румунима, примљена је врло несимпатично од стране овдашњег становништва, које још увек живи у нади да ће припасти Маџарској, па се чак говори да ако ово буде да су решени оружјем против стати Румунима“, писао је командант. Ако не би могла да се обезбеди једна депутација из Париза, командант је предлагао да се „умешним и тактичним радом“ организује и из Темишвара у Париз упути једна делегација виђених грађана, која би изјавила жељу „да буду са нама а не са Румунима“. Под виђеније темишварске људе командант овде очигледно мисли на Немце јер додаје да су они за „Маџарску, али ако то не може да буде онда би они пре за нас него за Румуне“.¹²¹⁸ У исто време, уредништво листа *Јединство* је писало да је добило телеграм од дописника листа из Париза да се са Темишваром још увек слабо стоји и да је све зависило од тамошњих Немаца. Каже се и да су Мађари и Немци у Темишвару „уз нас“ и да су све тамошње мађарске и немачке странке решиле да пошаљу

---

¹²¹⁷ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 1878, 29. маја 1919. године, у Париз

¹²¹⁸ Исто

свака по два изасланика у Париз који ће мировној конференцији однети резултат плебисцита и жељу свог грађанства за прикључење Југославији.¹²¹⁹

Претпостављамо да је Стојан Протић након увида у ова два извештаја послатих из Темишвара и информација које је имао „Југословенски Пресбиро“ одлучио да 30. маја 1919. године из Београда јави делегацији да немачки изасланици желе да дођу у Париз ако би им се са југословенске стране гарантовало да ће плебисцит бити пресудан за питање припадности Темишвара.¹²²⁰ Он је истога дана новим телеграмом делегацију обавестио и да му је „др Рудолф Хеген, велики жупан Темишвара“ дао исто уверење.¹²²¹ Међутим, Андреј Митровић сматра да се Пашић није много освртао на ова мишљења војних кругова и извештаја са терена. На поменутом извештају команданта Коњичке дивизије, пошто му је неко од секретара забележио да „министарство тражи мишљење“, председник делегације је написао: „Прочитао. У акта“. Југословенској делегацији Пашић је 30. маја 1919. године саопштио „знања ради“ да би према „добрим“ извештајима 75% становништва било би за јединство „са нама“ ако би до плебисцита у Темишвару дошло.¹²²²

Никола Пашић је на другом Владином телеграму, који је стигао 2. јуна 1919. године, забележио: „Узео к знању. Покушаћемо још једном да се дозволи питати грађане Темишвара којој би страни желели да се придруже.“ Потом је стигао и текст Узумовог извештаја из Темишвара, па је на њему, 10. јуна 1919. године, записан налог „да се напише нота“. Један текст ноте написан је 17. јуна 1919. године, али је задржан. Две недеље касније, 30. јуна, сачињена је нова нота, тј. сачињен је нови текст којем је онај ранији послужио као концепт. Андреј Митровић примећује да се у првој ноти позивало само на „начела прокламована од председника Вилсона“, а у другој само на „прокламована начела слободног опредељења народа“ и да је то морало бити повезано са Вилсоновим одласком

---

¹²¹⁹ *Судбина Баната, Бачке и Барање, Јединство*, бр. 80, Нови Сад, 31. јул 1919, стр. 1; *Јединство*, бр. 33, Нови Сад, 1. јун 1919, стр. 3.

¹²²⁰ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 1965, 2. јуна 1919. године, у Паризу

¹²²¹ Стојан Протић је погрешно написао име темишварског жупана, у питању је Рајнхолд Хегн, а не Рудолф Хегн. Андреј Митровић из тог разлога темишварског жупана у именски регистар ставља под истим именом. (Телеграм делегацији од Протића из Београда 30. маја 1919. године, АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 1963, 2. јуна 1919. године, у Паризу; Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 298.) Богумил Храбак га у једном од својих научних радова назива Јозефом. (Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 308.) Питање је да ли је Протић направио случајну погрешку или је у питању непознавање политичких прилика у Темишвару и уопште у Банату.

¹²²² АЈ, Делегација, Ф. 5

из Европе јер је то смањило вредност спомињања његовог имена. С нотом се, међутим, и даље оклевало и она је предата тек у јулу, тим пре што је, из горепоменутог разлога, све више требало рачунати на Француску, а све мање на САД.¹²²³

Никола Пашић је своја размишљања о разграничењу Краљевине СХС са Румунијом изнео и у предивки под насловом *Банат*, у којој је написао из којих разлога је граница, која је повучена у Банату између румунског и српског народа једна „хрђава“ граница.¹²²⁴ Између осталог, Пашић каже да та граница није одговарала ни жељама народа и да би плебисцит одредио „много природнију и бољу“ границу између та два народа. У тексту се истицало да је најважније што се све радило „против насељења које преклиње и тражи да му се дозволи плебисцит, те да оно само каже да ли да се сједини са Србијом или Румунијом...“ и да је граница повучена против воље тог народа, који је тражио „да се и њему даде исто право самоопредељења, које је признато у Италији, Данској, у Корушкој – али се не признаје насељима у Банату“. Своју забелешку Пашић је завршио речима: „И то све јер има да се повуче граница између са Румунијом.“¹²²⁵

Идентични текст се појавио у ноти која је, 11. јула 1919. године, упућена Конференцији мира. У њој стоји да је предвиђена гранична линија у Банату плод игнорисања жеље становника Темишвара и околине који су тражили да се територијално решење реши плебисцитом. Тражено је да се наведене области или дају Краљевини СХС, или да се дозволи гласање становништва. У ствари, изнесен је предлог плебисцита, о којем се у ноти говорило више пута и на неколико начина, али увек сасвим афирмативно. Најзад, замољено је, да ако се ипак остане на линији коју је предложила Комисија за територијална питања, да се онда хидротехнички уређаји ставе под контролу Друштва народа. Митровић сматра да је у ноти дефинитивно поновљен југословенски предлог плебисцита за Темишвар, да се одлучно одбацила било каква заснованост комисијине линије, да су донети нови подаци у вези са системом за наводњавање и воденог саобраћаја и да се упозорило на молбе становника које су стигле од депутација или су стизале

---

¹²²³ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 148.

¹²²⁴ Јован Цвијић је, такође, сматрао да граница у Банату, повучена од стране Конференције мира, представља „праву вештачку границу, тип рђавих граница које секу брда, реке, железнице, путеве па и општинске атаре“. (Јован Цвијић, *Говори и чланци*, том други, *Границе и склоп наше земље*, Београд, 1921, 205.)

¹²²⁵ *Пашићева писма са Конференције мира*, 190-191.

поштом.¹²²⁶ У ноти је посебно наглашен покушај југословенске стране да поново покрене, како пише Митровић, најкрупније питање за њу, а то је питање Темишвара са околином. Дакле, поново је поменут плебисцит као средство које у последњем тренутку треба искористити не би ли се тиме могло још нешто постићи.¹²²⁷

Како је писао Новак Грујић из Варјаша, национални радник и сарадник листа *Слога*, поменути период у борби за присаједињење Темишвара Краљевини СХС још увек је било „време када се још нешто могло и постићи“. Грујић је писао да је „све могло да иде како треба“ након уласка српске војске да је српска страна имала способне људе на водећим местима који су желели „да мало рескирају“. „Политика је замршена, прљава; политичар треба свуд да се трпа и цуња, да проналази начине успешног вођења политике, а не да чека да му се дође и ничице падне пред колена, као што је то бивши темишварски жупан радио. Било је људи, истина само неколико, који су хтели да раде и који би само да им је омогућено било, уверен сам великог успеха постигли били и код социјалиста и код Шваба, али те су људе, шта више ометали у раду“, писао је Грујић. Он је писао и да су српске власти док су биле у Темишвару, „недостојно људима“ који су живели у овом граду – „спавале“, и сву кривицу сваљује на великог жупана Мартина Филипона. За њега каже да није хтео, или да није био способан да води политику, да преговара са странкама, да посредује код Владе да се представницима странака „нешто обећа, исходи...“. „Он као владин експонент требао је политику водити, а он је шибице, извознице, објаве и. т.д. издавао“, писао је Грујић. Иако се уредништво листа *Слога* није слагало са изнетим ставовима Новака Грујића оно их је ипак објавило.¹²²⁸

Можда не у довољној мери, али српска београдска и војвођанска штампа доносиле су чланке у којима су пратиле борбу југословенске делегације за плебисцит у Темишвару и инсистирале на тези да се питање Баната једино праведно може решити на основу народног самоодређења и по историјском праву.¹²²⁹ Јављано је да се и италијанска штампа бавила овом темом и да је износила да су југословенски делегати предлагали да се народ Баната одлучи да ли жели припасти Краљевини СХС или Румунији. „Југословенски Пресбиро“ је пренео да је енглеска штампа писала да је Врховно веће напустило тајни

---

¹²²⁶ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 159.

¹²²⁷ Isto

¹²²⁸ Новак Грујић, *Сад је доцкан, Слога*, бр. 215, Велики Бечкерек, 17. септембар 1919, стр. 2.

¹²²⁹ *Застава*, бр. 22, Нови Сад, 9. фебруар 1919, стр. 3.

уговор са Румунијом јер је он био потписан противно жељама банатског становништва.¹²³⁰ Истицано је и да су „скоро сви страни листови“ јављали да је југословенска делегација предложила плебисцит у спорним областима према Италији и према Румунији, као и да су Југословени тиме ојачали свој положај и „створили частан излаз из ситуације“.¹²³¹ И уредништво српског листа у Темишвару желело је да зна да ли се на Конференцији мира признају тајни уговори „те најмрскије замке које држе народе везане за ноге и руке“, или принцип о народном самоодређењу председника Вилсона.¹²³² Новосадска *Застава* је писала да и поред тога што је „историја тесно везивала српски народ за Темишвар“, југословенска делегација није могла лако да га добије за своју нову државу и да су из тог разлога југословенски делегати подржавали становиште председника Вилсона и његових најближих сарадника у погледу Темишвара и заступали мишљење да је становништво тог града морало да одлучи којој држави жели да припадне. „Наши делегати неће никако да допусте, да се Темишвар без питања темишварскога грађанства присаједини Румунији, јер би ова напредна индустријска варош у том случају доспела таман на границу, а то би јој донело сигурну пропаст“, писало је уредништво листа *Застава*.¹²³³ Лист *Слога* је поручио да не може убудуће бити тајних уговора „по којима ће се једна покрајина придодати овој или оној држави као мртви комад меса“. „То калемљење је неприродно, оно кочи напредак опште цивилизације“, писало је уредништво листа *Слога*.¹²³⁴ „На нашој је страни најмодернији, најчистији принцип народнога самоопредељења, а на страни наших супарника: средњовековни принцип тајних уговора, империјалистичко завојевање и срамно трговање и трампа с народима!“, писао је темишварски српски лист.¹²³⁵

Крајем марта 1919. године, лист *Слога* је јавио да је југословенска делегација од Великих сила тражила да изведе плебисцит у Темишвару, али да на то Румуни нису пристали и да се зато Великим силама оставило да арбитражу.¹²³⁶ За ово можемо да кажемо да је било тачно. Међутим, београдски лист *Епоха* изнео је информације које нису могле бити потврђене. Наиме, уредништво листа је током истог месеца писало да ће српске трупе евакуисати Банат према решењу Конференције мира и да ће их заменити француске

---

¹²³⁰ *Застава*, бр. 31, Нови Сад, 21. фебруар 1919, стр. 1; *Слога*, бр. 89, Темишвар, 28. март 1919, стр. 2.

¹²³¹ *Епоха*, бр. 96, Београд, 14. април 1919, стр. 1.

¹²³² *Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 1.

¹²³³ *Застава*, бр. 112, Нови Сад, 3. јун 1919, стр. 1.

¹²³⁴ *Слога*, бр. 65, Темишвар, 28. фебруар 1919, стр. 1.

¹²³⁵ *Слога*, 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 1.

¹²³⁶ *Слога*, бр. 89, Темишвар, 28. март 1919, стр. 2.

трупe, а да ће се извршити плебисцит под контролом савезника који би решио коме ће припасти спорна зона.¹²³⁷

О самом плебисциту у Темишвару листови су објављивали углавном нетачне вести. У марту 1919. године, лист *Застава* је погрешно обавестио јавно мњење да је комисија која је решавала српско-румунски спор одлучила да тог месеца одреди народно гласање. С обзиром на то да југословенска делегација у марту 1919. године није ни предала ноту о плебисциту ова вест не може бити тачна. У чланку се каже да су на ову одлуку пристале и југословенска страна, која је плебисцит тражила по окрузима, и румунска страна, која је тражила гласање за цео Банат, те да ће одлука бити поднета пленуму на потврду.¹²³⁸ Три броја касније лист је потврдио ову вест додајући да питање Војводине „не стоји лоше“ и да су југословенски делегати, које подржавају Французи, придобили за своје ставове и већину делегата на Конференцији мира, тако да ће се питање Темишвара и Баната решити према „повесничком народном гласању“.¹²³⁹ Крајем априла 1919. године, лист *Јединство* пише да је судбина Темишвара још увек неизвесна и да су велики изгледи да ће грађани тражити плебисцит. Речима „ми га мирно чекамо“, завршава се чланак што сведочи да до плебисцита још увек није дошло.¹²⁴⁰

Нетачне вести објављиване су у новосадским листовима и током маја. Лист *Застава*, а онда и лист *Јединство*, донели су вест да ће се, дана 29. маја 1919. године, у Темишвару извршити гласање да ли народ жели да остане под Србијом или жели да пређе Румунији.¹²⁴¹ Ми ни у литератури ни у изворима нисмо нашли податке да се плебисцит у било каквој форми икада одржао у Темишвару. Темишварска *Слога* је тачно известила своје читаоце да је 6. јуна 1919. године југословенска делегација предложила да се изврши плебисцит, што је Румунија одбила, и да Веће Четворице још није одредило плебисцит.¹²⁴²

Новосадско *Јединство* је јавило да се за присаједињење Темишвара „нашем Краљевству нарочито ангажују листови банатских Шваба“, а београдски лист *Епоха* је у чланку под насловом *Судбина Темишвара*, који је изашао у два броја, изнео захтеве и наводе немачке темишварске штампе да се плебисцит изврши и да тако народ одлучи коме

---

¹²³⁷ *Епоха*, бр. 74, Београд, 23. март 1919, стр. 1.

¹²³⁸ *Застава*, бр. 54, Нови Сад, 20. март 1919, стр. 5.

¹²³⁹ *Застава*, бр. 57, Нови Сад, 23. март 1919, стр. 1.

¹²⁴⁰ *Јединство*, бр. 1, Нови Сад, 20. април 1919, стр. 1.

¹²⁴¹ *Застава*, бр. 110, Нови Сад, 31. маја 1919, стр. 4; *Јединство*, бр. 32, Нови Сад, 31. мај 1919, стр. 1.

¹²⁴² *Слога*, бр. 145, Темишвар, 8. јун 1919, стр. 2.

жели припасти.¹²⁴³ У поменутом чланку писало је да је Темишвар у највећем броју био настањен Швабама, те да се о њиховом захтеву морало водити рачуна и да су Немци били пре за прву југословенску државу него за Румунију. Према вестима из града, крајем маја 1919. године, лист *Епоха* пише да је тамошња штампа живо третирао питање о судбини Темишвара јер је јавно мњење било силно узбуђено вестима да би овај град могао припасти Румунији и тако остати одсечен од своје „богате банатске житнице“. У чланку је, такође, изнето и да је шеф „Југословенског Пресбириа“ Стеван Бенин уредницима немачких листова, на основу меродавних информација, саопштио да је Комисија за разграничење завршила свој рад и да је по њеном предлогу Банат требало поделити између Југославије и Румуније и то тако да Србија добије Торонталску жупанију и југозападни део Тамишке жупаније са Вршцем и Белом Црквом, а Румунија Крашо-северинску жупанију и неке северно-источне срезове Тамишке жупаније. Бенин је том приликом рекао и да су за Темишвар и за његову околину југословенски делегати заступали становиште да становништво мора одлучити којој држави жели да припадне и да ни по коју цену нису пристајали да се Темишвар додели Румунији, а да се претходно не саслуша његово становништво. Из поменутог чланка сазнајемо и да је један немачки лист изнео тезу да ако би се становништво Темишвара плебисцитом одлучило за Румунију, онда оно не би имало права никога да криви за своју судбину, на шта је други лист на немачком језику додао: „Ако би се о Банату одлучило без гласања његовог становништва, онда би се тиме потпуно негирало право самоодређења народа. Било би иначе убиство, ако би се град одвојио од свога торонталског и тамешварског залеђа. То би исто толико значило, као и да се глава одвоји од тела, а то се мора спречити.“ Дана 27. маја 1919. године, *Temesvárer Volksblatt* донео је чланак под насловом *Припадност Тамишвара* у којем је изнета потреба да Немци свом снагом захтевају плебисцит. „Огорчена је борба о Тамишвар, те се становништво овога града мора само бринути, само захтевати да се пре одлуке превентивно оно саслуша, јер је његова судбина на коцки. Тамишвару се мора дати право да се изјасни на основу права самоодређења, којој држави жели припасти, без тангирања личности, које имају одлучну реч на Конференцији Мира.“ У истом чланку, како је преносио лист *Епоха*, писало је и да немачко становништво овог града није смело

---

¹²⁴³ *Јединство*, бр. 32, Нови Сад, 31. мај 1919, стр. 1; *Судбина Тамишвара*, *Епоха*, бр. 134, Београд, 29. мај 1919, стр. 1; *Судбина Тамишвара*, *Епоха*, бр. 135, Београд, 30. мај 1919, стр. 1.

своју судбину предати случају и да је требало повести јаку акцију у том правцу: „Наши захтеви за плебисцит о судбини нашега града морају бити тако гласни, да се чују чак у Версају.“¹²⁴⁴ Београдски лист *Епоха* писао је и да је још један лист на немачком језику крајем маја 1919. године објавио да ако би становништво Темишвара и околине плебисцитом требало да изабере између Југославије и Румуније, онда да ће за немачко становништво пресудну улогу играти интереси који су ближи Југославији него Румунији и то првенствено зато што би тако Немци на тај начин остали на окупу, а затим и из економских разлога и, најзад, зато што су они као католици у Југославији имали више својих једноверника него у Румунији. Међутим, немачко становништво је и том приликом изјавило да по Вилсоновим принципима о самоодређењу народа није смело бити таквог „ограниченог избора“ где не би могло да гласа за мађарску државу. „За време рата ми смо више пута писали о томе шта нас очекује ако изгубимо рат. На жалост, ми смо и у томе имали право. Очекује се одлука пленума, јер град Тамишвар, као румунска територијална варош, био би осуђен на економску пропаст“, завршавао се чланак немачког листа који је пренела београдска *Епоха*.¹²⁴⁵

И лист *Застава* је писао да се становништво града Темишвара, које су већином чинили Немци, налазило на раскршћу. „То би становништво имало сада народним гласањем да реши, коме ће се приволети царству. Далеко је од нас, да утичемо на одлуку темишварских грађана, јер смо уверени да ће ти практични људи умети тачно оценити положај и наћи прави пут на који сада треба да ступе. Темишварско несловенско грађанство је могло већ из овакова држања наших делегата уверити се о великој предусретљивости и коректности нашој према иноплеменцима. У Темишвару су, као што рекосмо, у огромној већини Немци, а мађарски је елемент заступљен импортираним чиновницима. Темишварски Немци, ако одиста дође до народног гласања, моћи ће слободно, ничим несметано изразити своју жељу. Ту жељу ће народ у Темишвару и околини, без икаква утецаја од наше стране, моћи ускоро да изрази, а надамо се, да се на слободно изражавање те жеље Темишвараца неће ни с друге стране утицати. Као практични људи, Темишварци могу да оцене, на којој страни се отварају бољи и сигурнији изгледи за њихов народни и привредни развитак и ови ће погледи одлучити при народном

---

¹²⁴⁴ Судбина Тамишвара, *Епоха*, бр. 134, Београд, 29. мај 1919, стр. 1.

¹²⁴⁵ Исто

гласању... Али једно можемо утврдити: Плебисцит у Темишвару никако не може испасти у корист пропалог Мађарорсага. Овај је доиграо своју улогу на нашем југу овде те ни Немци, уверени смо, не жале за тим чудовиштем од државе. Ако се пак Немци у Темишвару изјасне за Србију, они ће, као вредан народ, наћи у нама искрене пријатеље и помагаче у свима својима оправданим тежњама. Српски народ је дуго робовао својим душманима и данас, кад је из великог светског лома изишао као победилац, не жели никога да зароби, јер је у својој тужној прошлости осетио, како је тешко робовати. Ово ваља да имају на уму темишварски грађани, кад буду одлучивали коме ће се приволети царству“, писала је *Застава*.¹²⁴⁶

Лист *Јединство* је, такође, писао да питање Темишвара, од кад је „било јасно да Мађарска не долази у обзир“, скреће у правцу жеља српске стране, јер је грађанство Темишвара све одлучније тражило „да буде питано о том куда да припадне тај напредни град“. Чланак који је потписало уредништво завршава се речима: „Темишварски Немци желе да остану у вези са Немцима у Банату и Бачкој, који ће бити наши.“¹²⁴⁷

Ипак, питање плебисцита у Темишвару након евакуације српске војске можда је најбоље објаснио Новак Грујић у свом, већ помињаном, чланку.¹²⁴⁸ Изазван гласовима да је плебисцит у Банату, и са румунске и са југословенске стране и средином септембра 1919. године још увек био актуелна тема, Грујић је упозоравао меродавне југословенске факторе да о плебисциту за цео Банат, односно за све три жупаније заједно, „апсолутно не може и не сме бити ни речи“ јер би резултат испао неповољно по српску страну. Грујић је изнео да је „добар део банатских Немаца потплаћен“ и да би гласао у корист Румуна. Преко штампе је опомињао југословенске делегате и политичаре да се не упуштају у „којекакве авантуре“ са опаском да су у погледу Баната југословенски политичари били „веома лоше информирани“. „Нека не мисле откуд, да смо ми у релативној већини и нека не рачунају на евентуалне симпатије страних елемената, који су због евакуације на нас јако огорчени...“. За румунске листове рекао је да све чешће спомињу плебисцит, али само из разлога да би навели Србе да изгубе нешто што „за сигурно држе“. Зато, Грујић делегате у Паризу упозорава да их „не заведу“ написи румунских листова и „да се

---

¹²⁴⁶ *Застава*, бр. 112, Нови Сад, 3. јун 1919, стр. 1.

¹²⁴⁷ *Јединство*, бр. 8, Нови Сад, 30. април 1919, стр. 1.

¹²⁴⁸ Новак Грујић, *Сад је доцкан*, *Слога*, бр. 215, Велики Бечкерек, 17. септембар 1919, стр. 2.

плебисцита за цео Банат клоне, као живе ватре“. „Нека не међу на коцку и оно што је већ сигурно наше, да им се не би осветило“, писао је Грујић.¹²⁴⁹

Новак Грујић је, такође, преко штампе, предлагао делегатима да се као решење банатског питања узме плебисцит само за Темишвар и околину, односно за онај део између тадашње демаркационе линије и оне линије коју је српска војска држала до 28. јула 1919. године. Тако би „румунски источни део“ остао недирнут Румунији, а „западни српски део“ недирнут Краљевини СХС, а гласала би само „спорна зона“, коју су Срби за своју државу већ изгубили, па „не међу, дакле, на коцку ништа, а није искључено, да га добију“. Да би резултати таквог и у то време извршеног плебисцита испали у корист југословенске стране, Грујић је предлагао да би било кључно да румунска војска испразни тај крај, а да га поседне нпр. енглеска војска, као и да агитација буде слободна. Као разлог што би гласање у темишварском Банату можда испало повољно по југословенску државу, Грујић је наводио тај што су становници Темишвара имали прилике да за само пар дана румунске окупације „осете њихову надутост, насиље и безобзирност“, а да су опет могли да увиде и да је Темишвар био тесно спојен са југословенским крајевима, да је упућен на „нас, на наше море, и на наше сировине и да је у њему наступило мртвило, одткад је отсечен од нашег Краљевства“. „Оваквом плебисциту који може имати успеха и може се захтевати, али баш зато ће му се Румунија опирати“, закључио је Грујић.¹²⁵⁰

Неки историчари сматрају да Никола Пашић, из разлога што је Стојану Протићу још 8. фебруара 1919. године писао да су Велике силе говориле како су радиле сагласно идејама Вудро Вилсона, а да ће у ствари много тога бити урађено противно тим идејама, отпочетка није веровао да ће се моћи остварити принципи које је амерички председник прокламовао.¹²⁵¹ Протићу је Пашић јавио да ће „судбу нашег народа“ решити четири Велике силе, а да арбитража и плебисцит нису били прихваћени. „Решаваће (после саслушања наше делегације) оне исте државе, које су решавале пакт Лондонски, сем Америке, која и ако је вољна да нас заштити, не може заменити Русију, која је ушла у рат да нас одбрани од немачко-аустријског ропства. Добићемо оно и онолико, колко нађу да нам треба дати... А међу тим ствара се Лига нација, која ће се старати да одржава тајни

---

¹²⁴⁹ Новак Грујић, *Сад је доцкан, Слога*, бр. 215, Велики Бечкерек, 17. септембар 1919, стр. 2.

¹²⁵⁰ Исто

¹²⁵¹ Никола Пашић Стојану Протићу 8. фебруара 1919. године. (Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паризкој мировној конференцији 1919. године*, 49.)

мир међу народима пресуђујући будуће спорове арбитражом и плебисцитом! А захтеве нашег народа, у спору око разграничења са Италијом и Румунијом, не прихватају се... управо супротно оним начелима, у име којих се рат водио и толике жртве поднеле... Сасвим друго би било, да су нас помогли наши савезници да се разграничимо, на основу принципа народности и права народа да се сам определи, са Румунима у Банату равном и са Италијанима...“, закључио је на крају председник делегације младе државе, Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.¹²⁵² У случају Темишвара, на Конференцији мира у Паризу, Вилсоновске идеје, заиста, нису биле испоштоване.¹²⁵³

---

¹²⁵² Пашићева писма са Конференције мира, 61, 65.

¹²⁵³ види прилог бр. 18. Карикатура Вудро Вилсона под насловом *Нова тачка* „Четрнаест их је било Латинско романско братство Ево нову је створило. Петнаеста дакле гласи: Свих четрнаест не вреде. У питању кад су - Власи.“ (*Слога*, бр. 200, Велики Бечкерек, 28. август 1919, стр. 1.)

2. 3. Темишварски Срби у суживоту са Мађарима, Немцима и Јеврејима

*Заузети својим бригама о уређењу државе ми врло мало поклањамо пажње народностима које живе око нас. Оне међутим, неодлучне и необавештене, чекају да од нас чују каква им се судбина спрема у новој отаџбини.*¹²⁵⁴

Престоница Баната – Темишвар представљао је једну изразито мултиетничку средину. Услед велике различитости националног састава становништва у Темишвару су се у време завршетка Првог светског рата и стварања нових држава сукобљавале различите политичке струје са различитим концепцијама коме је овај град након разграничења требао да припадне.¹²⁵⁵ Како се као решење територијалног питања наводио и принцип народне консултације, југословенска страна је размишљала у том правцу да мора придобити гласове темишварских Немаца, Мађара и Јевреја за своју опцију. Знано се да ће Срби на евентуалном плебисциту гласати да остану у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а Румуни да се Темишвар припоји Румунији, али да би гласови других група народа, заједно узетих, могли бити пресудни. Политика генерала Ђорђа Ђорђевића носила је обриси такве политике и почела је да се спроводи када је он као представник српских војних власти дошао у Темишвар. Међутим, приметимо да је придобијање других група народа за српску опцију у Темишвару заиста почело неколико дана раније пре него што је генерал Ђорђевић, задржавши се у Вршцу, дошао у град. Оно је почело на свечаном дочеку српске војске.

Тадашњи потпредседник српског Народног већа Илија Белеслијин се на Лошонцијевом тргу (данашњи трг Уједињења) обратио и присутном несрпском народу речима: „Сабраћо наше Војводине! Чујте глас Бога великога! Окови вам спадоше у које вас је Аустрија спутала била. Тамница се отворила у коју вас је Аустрија кроз три века затворено држала. Ево вам нашега ослободитеља, ево анђела хранитеља, ево српске војске!“ Белеслијин се посебно обратио Мађарима, Немцима, Јеврејима и Румунима, све називајући браћом српског народа. Мађарима је поручио да добро отворе очи и да виде

---

¹²⁵⁴ Речи уредништва новосадског листа *Застава*. Међутим, уредништво је том приликом додало да ће упркос томе банатски Немци знати да препознају „демократску природу нашега народа; слободоумно и правично уређење наше државе и, најзад, најбоље изгледе и услове за економско, индустријално и трговачко развијање земље“. Такве околности требале су умирити немачко становништво и поред њих и све остале народе у Темишвару да ће и они у новој краљевини наћи „праву, њима наклоњену отаџбину, и у њој срећан и миран живот сталног напредовања“. (*Застава*, бр. 69, Нови Сад, 6. април 1919, стр. 1.)

¹²⁵⁵ Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, 20.

свог правог пријатеља и ослободиоца српску војску. „Уђите с поверењем и одушевљењем у ону Србију, коју је ова ослободитељка на својим костима подигла и својом племенитом крвљу залила, да буде уточиште свима народима који за слободом и демократијом жуде“, рекао је. Обраћајући се потом присутним Немцима Белеслијин је узвикнуо: „Ево вам добротворке. Населисте опустошену земљу и трудом и уметношћу покрите је зеленилом и плодом. Били сте учитељи цивилизације. Па шта вам је била плата? Вргоше вас у тамницу и везаше вам вредне руке. Не ја, него велики син ваш јаукнуо је лане пошто вас је обишао и познао, он рече: ужасно! Нашао сам нам народ који говори намачки, али нема школе, нема културе, народ без историје и без будућности. Ето вам војске која вам је окове разбила. Сад сте слободни. Ево вам кола, ево вам културе, ево вам будућности.“ „Браћи Јеврејима“ Белеслијин се обратио речима: „Стекли сте неуморним радом новац и подигосте вредности. Ви пионири напретка и слободе подигосте благостање Угарске. И док су се угњетачи ваши обилато служили вашим тековима, за леђа и у лице вас руже. Ево вам слободе, ево вам терена за рад. Развијајте, организујте се као нација. Дижите своје школе са својим језиком. Ширите слободњачке ваше идеје под заштитом најјаче силе: под заштитом српске војске.“ На крају, Белеслијин се обратио и румунском народу и рекао им: „Румуни! Браћо, најближа по вери и по страдањима у оковима и тамницама. Ликујте и развијајте се у слободној Великој Србији.“¹²⁵⁶

Да се придобије несрпско грађанство Темишвара и у наредним данима предузимани су одређени поступци. Уредништво листа *Слога* је 25. децембра 1918. године честитало Божић „драгим суграђанима“ католичке и протестантске вере. Лист је том приликом истакао тежњу Срба, Хрвата и Словенаца ка заједничкој и међусобној слози и жељу да се у свим крајевима „лепе, проширене и уједињене државе заоре усклици среће и усхићења“ без обзира на веру и народност. „Овом приликом жеља нам је, да потпуно уверимо сваког појединца, сваког брата и ближњег нашег друге вере и народности, да се заједно са њима обраћамо Свевишњем Творцу да им пружи и подари свој благодет и да богато излије своју милошту, те да у будућности постигну праву срећу и задовољство“, писао је лист. Уредништво јединог листа који је у овом граду излазио на српском језику пренело је својим читаоцима да сматра да ће Срби у Темишвару предстојеће празнике дочекати са радошћу само ако буду сведоци да су и њихови суграђани Немци и Мађари

---

¹²⁵⁶ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 2.

своје провели у „већем расположењу“ него раније. Овај лист је такође писао и да је југословенска страна имала у виду и директне интересе њених суграђана друге вере и народности, јер је и њима желела да створи „једну безбрижну срећну будућност“.¹²⁵⁷ Такође, лист *Слога* пожелео је свим становницима Темишвара да се заједно радују „великим, епохалним друштвеним променама“ и да одбаце „сваки народосни егоизам као средство да се поново поједини народи подјармљују“. Поручивано је да би тиме Несрби показали да су „без мржње и задњих мисли“ ушли у „праву и искрену политичку заједницу“ са Србима у Темишвару. Међутим, овај лист као пропагандни орган, указао је и на то да је несловенски живаљ у Темишвару требао да се у својим храмовима захвали „Небеском Творцу, што их је истргао из досадашње заблуде, пружио им могућности да нас, њину браћу, заиста разумеју и упознају“. Наравно, кроз редове провучено је и да су несловенски народи у Темишвару требали да схвате да су до тада „тешко грешили и да им се бацани камен враћа братским залогима хлеба“ и да би таквим размишљањем користили тадашњој заједници.¹²⁵⁸

Још на великом народном збору Срба Темишвараца одржаном 31. октобра 1918. године, епископ Георгије (Летић) је поручио да је свим народима дата слобода. „Унутрашњи мир и ред треба да се очува и сарадњом између свих народа у Темишвару јер би друштвено расуло довело и сама та узвишена начела у опасност“, рекао је том приликом православни епископ.¹²⁵⁹ На народном збору одржаном 10. новембра 1919. године Младен Пилић, у то време, пословођа председник српског темишварског Народног већа, изнео је питање односа Срба Темишвараца према другим народима „када ово буде Југославија“. Једногласно је прихваћено да Срби „који су увек били либерални“ ни у будуће неће желети да друге народе „у себе претапају“ и изречено је да Срби „желећи себи слободе“ исто желе да дају и осталим народима са којима ће живети у једној земљи.¹²⁶⁰

На иницијативу Јаше Томића, на Великој народној скупштини у Новом Саду је, поред одлуке о присаједињењу, усвојена и одлука која је гласила: „Прикључујемо се Краљевини Србији, која својим досадашњим радом и развитком ујамчава слободу,

---

¹²⁵⁷ *Слога*, бр. 7, Темишвар, 18. (5.) децембар 1918, стр. 1.

¹²⁵⁸ *Срећан празник*, *Слога*, бр. 13, Темишвар, 25. (12.) децембар 1918, стр. 1.

¹²⁵⁹ *Записник темишварског Народног већа*, 78-79.

¹²⁶⁰ *Записник темишварског Народног већа*, 87.

равноправност, напредак у сваком правцу, не само нама, него и свима словенским па и несловенским народима, који с нама заједно живе.¹²⁶¹ Зоран Јањетовић је указао на чињеницу да се само један посланик сетио да је у једној изразито вишенационалној средини требало водити рачуна и о правима несловенских народа.¹²⁶²

Београдска Влада, имајући у виду да су се границе нове државе, у то време, повлачиле на Париској мировној конференцији, такође је саветовала попустљиву политику у Темишвару, и у Банату уопште, према Немцима, Мађарима и Јеврејима да би их придобила за српску страну.¹²⁶³ Краљевина СХС желела је сву територију коју је у Банату посела њена војска. Врховна команда тражила је од команданата Коњичке и Моравске дивизије да развију агитацију у Темишвару и његовој околини у циљу придобијања „богатих и утицајних Јевреја и Немаца“. „Треба с Немцима и Мађарима тамошњим одржавати добре односе... а наше људе упућивати на достојанствено, мирно и коректно држање и указати им да је то једини начин да територија темишварског Баната остане српска“, писало је у извештају Врховне команде који цитира Тома Миленковић.¹²⁶⁴ Југословенска делегација, конкретно далагат Анте Трумбић, сматрао је да није неважно за будуће односе и за будући мир хоће ли мађарско-немачко становништво, које је било „јак по броју и јако по снази“ у Банату, бити задовољно или не.¹²⁶⁵ Министар Љуба Давидовић је Милана Петровића, повереника Народне управе за Банат, Бачку и Барању, послао у Темишвар у мисију да испита какви су просветни и у првом реду школски захтеви немачког становништва и да им одмах отвори школе које би тражили. Немачко становништво имало би у случају плебисцита важну улогу за нашу ствар“, закључио је на крају Љуба Давидовић.¹²⁶⁶ Када је писао како ће се српске власти боље понашати према Немцима него румунске власти у Банату, новосадски лист *Застава* објавио је да ће Немци добити немачку гимназију у Темишвару, реалку у Вршцу, а можда мушку препарандију у Жомбољи.¹²⁶⁷

Десет година након ових догађаја, лист *Време* је писао да је Темишвар са својим многобројним фабрикама и предузећима био у рукама социјалистички оријентисаних

---

¹²⁶¹ *Споменица ослобођења Војводине*, 253.

¹²⁶² Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, Beograd, 2005, 127.

¹²⁶³ ВА, П 8 К 25/15

¹²⁶⁴ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату*, 130.

¹²⁶⁵ *Јединство*, бр. 119, Нови Сад, 8. октобар 1919, стр. 1.

¹²⁶⁶ Милан Петровић, *Банат*, 296.

¹²⁶⁷ *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

маса, организованих и дисциплинованих радника „који су отворено показали склоност да приме нов режим демократске Србије“. Писано је и да су српске војне власти „својим хуманим, широкогрудним и тактичним понашањем према тамошњем немачко-јеврејском живљу“ умеле да из дана у дан стекну „све више симпатија“.¹²⁶⁸ Међутим, као што смо већ напоменули из војних извештаја смо сазнали да је генерал Ђорђевић извештавао да се са своје стране трудио да не дође до несугласица између српског и несловенског становништва Темишвара, којих је по томе било, што сведочи другачијем стању у граду. Такође, Ђорђевић је Врховној команди писао и да понашање Срба „тешко пада осталим народностима“.¹²⁶⁹ Знамо и да је Рот када је посетио генерала Ђорђевића 1. децембра 1918. године изјавио да се не би примио никаквог положаја ван Баната јер је и он био свестан, умалом као и Ђорђевић, да је његова личност већ дуже време била копча између четири народа у Темишвару са којима је до тада могао да одржи „најбољу хармонију“.¹²⁷⁰

Лист *Слога* је, у чланку под насловом *Наша Војводина*, писао да је управо „наша Војводина“ имала да „осети да њоме управља пријатељска, рођена рука“ и да нови суграђани, Мађари и Немци, не треба да се боје да ће „падати“ под српском управом јер српски народ „не може гледати робове око себе“.¹²⁷¹ Међутим, српске власти биле су свесне, а исти лист је преносио њихове бојазни, да ће свака држава, која је своје границе проширила на „штету друге државе“, имати потешкоћа док се не успостави ред и свакодневни живот и да је чека велики посао око прилагођавања свих грађана себи. Различите људе, са разним темпераментом, са разним расположењима и са непознатим особинама требало је прилагодити новим околностима. Разлике између појединих народа морале су се брзо отклонити, „загладити и у склад довести“ да би сви народи могли заједнички радити за свеопшти интерес. Уредништво листа писало је да је природно да је српски народ, који је проширио своју државу, имао жељу и да је у тим границама и одржи и да је из тог разлога употребљавао свако „човечанско средство“ да би „нову браћу задовољио и нову државу им омилио“. Такође, поручивано је да су српске власти другим несрпским народима пружали исте угодности као и свом становништву. Истицано је да је разлика сада била само у промени управе, а да су несрпски народи остали на „свом

---

¹²⁶⁸ *Време*, бр. 2480, Београд, 17. новембар 1928, стр. 2.

¹²⁶⁹ Извештај Ђорђа Ђорђевића 30. (17.) новембра 1918. године. (ВА, Београд, П 8 К 25/15)

¹²⁷⁰ ВА, П 8 К 25/15

¹²⁷¹ *Наша Војводина, Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1.

рођеном земљишту у вези са старим познаницима, старом браћом“. Поново је изнешено да је српска војска донела безусловну слободу за свакога, а да су „нова браћа без разлике вере и матерњег језика“ требала да науче да цене пружену им слободу, угодности, као и да забораве на прошлост.¹²⁷² На приговоре „иноверника“ да ако хоће да „србују“ да иду у Србију, темишварски Срби су одговарали да ће ићи у Србију али да ће са собом понети и „наш мили Банат, Бачку и Барању“.¹²⁷³

Када је крајем децембра 1918. године обишао Темишвар, војвода Петар Бојовић, командант банатских трупа је нагласио да ће под српском владавином свим народима и верама бити гарантована потпуна слобода.¹²⁷⁴ Вративши се са пута, своје претпостављене известио је да су народности у Банату после претрпљеног страха од освете приликом доласка српске војске спокојне, али и да се Мађари надају да ће при закључењу мира припасти опет Мађарској, Румуни Румунији, а да су Немци, пак, пошто није било наде да ће припасти Немачкој, били више склони да припадну Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца него Мађарској или Румунији.¹²⁷⁵ Такође, у децембру 1918. године, Николи Пашићу у Париз јављено је да су Немци, Мађари и Јевреји „претпостављали српску владину румунској“ и да је понашање „српске окупационе војске... изврсно“ што је доприносило њиховом „повољном расположењу према Србији“.¹²⁷⁶

Тадашњи министар иностраних послова Краљевине Срба Хрвата и Словенаца, Анте Трумбић, као делегат на мировној конференцији у Паризу, тврдио је да су банатски Немци и Мађари желели да припадну држави која је лежала западније, односно Југославији, и позвао је Конференцију мира да се у тачност његових речи увери путем плебисцита.¹²⁷⁷ Трумбић је изјавио да је вероватније да ће Немци и Мађари темишварског краја радије остати у југословенској држави него ли у Румунији јер су реке и железнице, као и сви њихови социјални и економски интереси гравитирали ка југу према Србији, а никако према Румунији, од које је спорна територија одвојена Карпатима.¹²⁷⁸ Из телеграма који је Врховна команда 18. априла 1919. године послала генералу Пешићу, а који је у

---

¹²⁷² *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 2.

¹²⁷³ Душан Попов, *Расположење међу Србима у данашњем румунском делу Баната присаједињења Војводине Србији*, Темишварски зборник, бр. 2, Нови Сад, 2000, 116.

¹²⁷⁴ *Српски лист*, бр. 45, Нови Сад, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1.

¹²⁷⁵ Тома Миленковић, *Банатска република и мађарски комесаријат*, 131.

¹²⁷⁶ Депенша 1. децембра (18. новембра) 1918. године (*Građa o stvaranju jugoslovenske države*, 673.)

¹²⁷⁷ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 62.

¹²⁷⁸ *Јединство*, бр. 119, Нови Сад, 8. октобар 1919, стр. 1.

Париз доспео 21. априла, сазнајемо да су Немци у Темишвару изјавили генералу Грујићу да не желе да Темишвар буде враћен Мађарској, а да при евентуалном плебисциту обећавају да ће бити уз Србију.¹²⁷⁹ Чини се намерно да би умањио Румуне у очима представника Антанте, Миленко Веснић, југословенски делагат на Конференцији мира у Паризу, је на једној од седница нагласио да су банатски Немци и Мађари вероватно наклоњенији Румунији, јер је она дуго била савезница Централних сила. Међутим, као што смо већ напомињали, када је на истој седници реч узео Анте Трумбић рекао је да су Немци и Мађари, који су колонисти и далеко од своје државе, више желели да остану у Краљевини СХС, а не у Румунији, јер су их на то наводили и географски и економски разлози.¹²⁸⁰ Јосип Смодлака, хрватски делегат Краљевства СХС, међутим, сматрао је да Темишвар не треба да уђе у границе нове југословенске државе баш из тог разлога што је сматрао да је несрпско становништво овог града било противно сједињењу с Југославијом, о чему је, такође, већ било речи.¹²⁸¹

Агитациона српска темишварска штампа била је веома јака у периоду провизоријума између српске и румунске власти у Темишвару и у периоду одржавања мировне конференције у Паризу. Чланком под насловом *Ипак увиђају* лист *Слога* је крајем априла 1919. године желео да покаже да су и грађани „стране вере и народности“ у Темишвару најзад почели да увиђају да је и њихов лични интерес да се овај град присаједини Краљевини СХС. „Да им једино у нама лежи спас“, писало је уредништво листа. Истицано је и да су „страна индустрија, трговина и економски развој овог града зависили од западних делова Војводине, њених питомих предела, богатих рудника и прастарих шума преко Саве и Дунава“. Кованице попут „притајена жеља да постану наши“ и „да се назову срећним грађанима моћне и уједињене државе Срба, Хрвата и Словенаца“ нашле су се у овом чланку. Такође, уредништво је несрпским народима пожелело искрену добродошлицу у „нашу средину“, а потом је изречено да ће српски народ са њима делити подједнако и добро и зло, да ће владати толерантност према сваком грађанину Темишвара и да ће му бити загарантована „берићетна будућност“ само према томе колико је радио и колико је био способан, а не према томе којој групи народа је

---

¹²⁷⁹ Записник са седнице 21. априла 1919. године (*Zapisnici sa sednica delegacije*, 115.)

¹²⁸⁰ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паризкој мировној конференцији*, 43.

¹²⁸¹ *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, 130.

припадао.¹²⁸² Милан Николић, парох у Кнезу, након евакуације српске војске је у једном писму упућеном Епархијској Конзисторији у Темишвару сведочио да ниједан Србин током присуства српске војске у Темишвару и околини није ни помишљао да понижава Несрбина, него да је у свакој прилици настојао да покаже толерантност. „О томе сам више пута и у цркви проповедао и упозоравао Србе на дужност да своје треба чувати али и туђе поштовати, па тако исто подсетио сам их на речи – што не волиш да теби други чине, немој ни ти другима, а за све су ми парохијани сведоци“, писао је Николић.¹²⁸³

Очекивано, лист *Слога*, који је као пропагандни орган радио за присаједињење Темишвара првој југословенској држави и да би то присаједињење признала Конференција мира у Паризу, препоручио је темишварском становништву „другог језика“ да би требало „у импозантној маси и са видним доказима“ да искаже „своју радост и задовољство“ што ће бити равноправни суграђани у новој југословенској држави. Алудирајући вероватно на Савезнике и на Конференцију мира у Паризу уредништво је поручило: „Треба цео заинтересован свет да чује и види, да Темишварци сви, без разлике, желе да нам постану браћа. На тај начин би задужили у напред меродавне факторе, који ће доцније, у том случају, свесрдније деловати у њихову и општу корист.“¹²⁸⁴ Да би придобио остале народе у Темишвару за српску опцију овај лист писао је да је у Краљевству СХС било „свега и свачега“ и да ће трговац са Овчег Поља радо у Темишвар пренети вуну, а одатле понети потребне тканине и остало. „Темишвару предстоји да буде једна од првих вароши и индустријски центар краљевства“, писало је уредништво листа *Слога*.¹²⁸⁵

Док је још српска војска била у Темишвару, путем новина, у више наврата је тамошње становништво „друге вере и народности“ опомињано да је у њиховом личном интересу много „пробитачније“, да се држе Срба и Југославије, јер ће им са Србима у друштву бити осигурана будућност, и то нарочито у економском погледу. А онда када је српска војска напустила Темишвар, писало се да несрпски народи нису хтели да верују да ће Темишвар остати српски па нису показивали „видне наклоности и жеље“ да остану у заједници и да су до последњег часа веровали „да ће се над лепим Темишваром поново

---

¹²⁸² *Ипак увиђају*, *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 1.

¹²⁸³ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 27-28.

¹²⁸⁴ *Ипак увиђају*, *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 1.

¹²⁸⁵ Исто

залепршати мађарска национална тробојна“.¹²⁸⁶ Федор Живковић је за лист *Слога* писао да су српске власти током окупације показале тамошњем живљу је српски народ „културан, да нам је душа благородна и да имамо смисла за лепо и добро“, док се новосадско *Јединство* надало да ће, „упркос песминистичким вестима из Париза“, одлука о Темишвару пасти „у нашу корист“ јер би таква одлука највише била у користи „самога Темишвара и његових грађана“.¹²⁸⁷

Међутим, суштину проблема придобијања Немаца, Мађара, Јевреја па чак и Румуна у Темишвару за српску опцију, написало је уредништво новосадског листа *Застава* у априлу 1919. године. „Заузети својим бригама о уређењу државе ми врло мало поклањамо пажње народностима које живе око нас. Оне међутим, неодлучне и необавештене, чекају да од нас чују каква им се судбина спрема у новој отаџбини.“¹²⁸⁸ Када су банатски Немци француском генералу у Темишвару предали један меморандум у којем су наводно изнели своју жељу да се припоје Крљевини Румунији, вршачки лист *Нова зора* се питао како је уопште могло доћи до тога и шта су Срби учинили да до тога не дође. „Ништа, просто ништа! Ми смо уверени да је све до демаркационе линије српско и сад чекамо мировну конференцију да почнемо рад. Али ако баш мировна конференција донесе решење, да се и друге народности рецимо баш Немци у Темишвару питају којој држави желе да припадну... требамо отпочети и ми наш агитациони рад“, писао је лист. Уредништво *Нове зоре* се жалило на такво стање у којем је српско становништво знало „да је боље у Југославији него у Румунији“, али да су се само новине на српском језику бавиле том темом. „Некад, пре слома мађарске државе, излазиле су у пештанским и новосадским мађарским листовима разне изјаве наших политичара. Зашто данас тога нема, данас, кад је од нецењиве потребе? Зашто се то све, што се нама српски каже, не достави и Мађарима и Немцима на њиховом језику? Зашто они да немају чисту слику о будућности, која их чека у Србији или у Румунији? И верујте таке би изјаве и таки дописи и описи, више користи допринеле општој ствари, него оне изјаве пре слома. Такав и у томе правцу агитациони рад очекујемо од оних, који су и пре рата и за време рата били сарадници и дописници маџарских и немачких листова. А нарочито очекујемо рад у том правцу од пресбирора Нар.

---

¹²⁸⁶ *Слога*, бр. 217, Велики Бечкерек, 19. септембар 1919, стр. 2.

¹²⁸⁷ Федор Живковић, *Сами су криви*, *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2; *Јединство*, бр. 1, Нови Сад, 20. април 1919, стр. 1.

¹²⁸⁸ *Застава*, бр. 69, Нови Сад, 6. април 1919, стр. 1.

Управе, који би требао да обавештава страну штампу о свему. Држимо да би било потребно издавати листове и на страним језицима, а нарочито би потребан био један немачки лист. Нека о томе размисле позвани“, писало је уредништво листа *Нова зора*.¹²⁸⁹

Темишвар је, како пише и Бранко Бешлин, држао првенство у издавачкој делатности подунавских Шваба.¹²⁹⁰ У документу из фонда Народне управе стоји да је пре увођења нове администрације само у Банату почетком 1919. године излазило шеснаест листова на мађарском, немачком и румунском језику, а у целој Војводини двадесет и пет. „Пошто су Немци склопили пакт са Мађарима, који су им законом осигурали неку аутономију, сви ти листови пишу и агитују за интегритет – а против нас“, стоји у документу.¹²⁹¹ Свесни да је штампа моћно средство мађарске агитације војвођански политичари су на то упозорили тадашњег министра унутрашњих послова. Подносећи документован извештај о броју листова који су излазили на мађарском, немачком и румунском језику на територији „окупираној“ од стране српске војске, они су 14. фебруара 1919. године предлагали смањење броја тих листова и оснивање српске новинске агенције, која би својим радом паралисала, у националном погледу, по њиховом мишљењу, негативан, утицај мађарске војвођанске штампе. Списак листова који су излазили у Темишвару је гласио: „*Délmagyarországi Közlöny (Temesvár), Temesváry Hirlap (Temesvár), Der Morgen (Temesvár), Volkswille (Temesvár), Iudungarische Reform (Temesvár), Temesvárer Zeitung (Temesvár), Temesvárer Volksblatt (Temesvár), Inainte, organul parfidulni socialdemocrat roman din Banat (Timisoara), Слога (Темишвар)*.“ У истом извештају стоји и да је половину листова који су излазили на окупираној територији српска власт забранила из разлога што нису подржавали новонасталу ситуацију.¹²⁹² Љубивоје Церовић пише да је било забрањено и уношење листова на мађарском и немачком језику, а да су уведене посебне новинске цензуре, и то у Темишвару, Великом Семиклушу и Перјамошу.¹²⁹³

Поред листа који је на српском језику излазио у Темишвару, да би се, како је писано, паралисала румунска агитација и „негативан утицај“ немачке и мађарске штампе,

---

¹²⁸⁹ *Нова зора*, бр. 2, Вршац, 19. (6.) јануар 1919, стр. 1-2.

¹²⁹⁰ Бранко Бешлин, *Немци у Банату*, Банат кроз векове, слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 639.

¹²⁹¹ Љубомирка Јудин, *О раду Народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, 20.

¹²⁹² АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76

¹²⁹³ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 401.

било је кључно да се у Темишвару оснује и пресби́ро. Велики жупан и владин комесар Мартин Филипон је касније писао да је при преузимању империјума у Тамишкој и Крашо-северинској жупанији у име Владе Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, Стевану Бенину¹²⁹⁴ поверио задатак да организује пресби́ро „који ће целокупну штампу у Банату не само обавештавати већ и утицати на исту у правцу који одговара интересима наше Отаџбине“.¹²⁹⁵ Бенин је тако постао шеф „Југословенског Пресби́роа“ у Темишвару, а од Народне управе за Банат, Бачку и Барању добио је одсуство од свог учитељског посла. Све припреме за организовање пресби́роа извршене су крајем фебруара и он је 1. марта 1919. године отпочео са радом.¹²⁹⁶ Од 28. фебруара 1919. године у згради градске жупаније у Темишвару, на Принц Евгенија плацу, где је била и жупанијска штампарија, налазило се уредништво и администрација листа *Слога*. У истој згради, на другом спрату, налазио се и „Југословенски Пресби́ро“.¹²⁹⁷

У делокруг пресби́роа пренета је и цензура штампе коју су до тада вршили војни органи, а његово особље радило је и на војној цензури поште и брзојава. Стеван Бенин пише да се у прво време налазио у веома тешком положају јер је сва несрпска штампа, наводно, била повезана са својим дотадашњим изворима из Пеште, и да је она од „Југословенског Пресби́роа“ узимала углавном само службена саопштења великог жупана и војне команде и то једино оне вести које су њој одговарале. По Бенину, на челу мађарске штампе стајао је дневни лист *Temesvári Hirlap*, а водећи немачки лист био је *Temesvarer Zeitung*. Социјалисти су имали свој орган *Volkswille*, а Румуни три недељна листа. Њихове

---

¹²⁹⁴ **Стеван Бенин (23. јул 1885, Вршац – 31. децембар 1966, Вршац)** шеф „Југословенског Пресби́роа“ у Темишвару а онда и у Великом Бечкереку до децембра 1920. године када је Одсек за штампу председништва министарског Савета Краљевине СХС 16. децембра 1920. године објавио да је „Југословенски Пресби́ро“ укинут. (види више: РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421) Бенин је у аутобиографији писао да су меродавни кругови у Београду били задовољни радом „Југословенског Пресби́роа“ у Темишвару. Велики жупан Мартин Филипон је, такође, писао да је Бенин своју „задаћу потпуно и успешно извршио“ јер је рад пресби́роа под Бениновом управом показивао „најбоље резултате“. У име Владе Краљевства СХС, чији је био заступник у Темишвару, Филипон је Бенину изјавио „пуно признање“. Лист *Нова зора* је, такође, писао да је пресби́ро у Темишвару за кратко време „за свој агилан и успешан рад стекао признање свих меродавних кругова“. Уредништво овог листа било је извештено да је Влада Краљевства СХС била спремна да пресби́роу у Темишвару на располагање стави сва средства да би он могао да успостави сталну везу са европском штампом путем темишварске бежичне телеграфије. „И тада ће све европске бежичне телеграфске станице примити извештаје о нама директно из наших извора и предавати их европској штампи, која је све досада црпела извештаје о нама из страних већином нама непријатељских извора“, писао је лист *Нова зора*. (*Нова зора*, бр. 28, Вршац, 24. април 1919, стр. 2.)

¹²⁹⁵ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

¹²⁹⁶ Исто

¹²⁹⁷ *Слога*, бр. 65, Темишвар, 28. фебруар 1919, стр. 1.

редакције, како је писао Бенин, требало је придобити силом или милом. „Силу смо имали у рукама, а то је цензура“, закључивао је.¹²⁹⁸ По писању листа *Слога* током маја 1919. године српска Влада је, наводно, „забранила листове ‘Ервахе’ и ‘Ебредј’ који су до тад излазили у Темишвару“.¹²⁹⁹

Стеван Бенин, свестан да је румунска пропаганда имала утицај и међу банатским Немцима, а рачунајући на евентуални плебисцит у Банату, користио је „Југословенски Пресбиоро“ да врши пропаганду у корист југословенске стране. „Која страна придобије банатске Швабе, та је обезбедила већину при плебисциту“, било је становиште шефа „Југословенског Пресбиороа“. Бенин је у аутобиографији записао и да су Југословени, у то време без нормалне комуникације, имали оригиналне материјале и велике новинарске вредности јер су располагали радио-станицом за примање, па су хватали вести и страних станица. Сав прикупљени материјал хитно су обрађивали па телефоном предавали Београду одакле се он преносио даље.¹³⁰⁰ Заиста, све вести из иностранства су током месеца априла и маја 1919. године у нпр. београдском листу *Епоха* и у новосадском листу *Слобода* доношене преко „Југословенског Пресбиороа“ у Темишвару.¹³⁰¹

Истовремено са политиком придобијања несрпских народа у Темишвару за југословенску опцију путем штампе се саветовало на опрезну политику према представницима мађарске Владе и мађарског народа.¹³⁰² Немцима је речено да их је угарска држава потпомагала да би их тиме што пре придобила на своју страну и помађарила и то да би их употребила у културној и економској борби против Срба.¹³⁰³ Новосадска *Застава* је писала да су банатски Немци након уласка српске војске у Војводину, „када више није било мађарске власти“, могли да се осећају слободнима и да је требало да се одреде „куда ће, шта ће и с ким ће“. Писано је да су „демократска природа српског народа, слободоумно и правично уређење југословенске државе“ и најзад, најбољи економски услови, могли потпуно да умире Немце и остале народе да ће у новој

---

¹²⁹⁸ Међутим, Стеван Бенин је том приликом додао и да се сећао „своје муке и огорчења“ на мађарску цензуру у Вршцу која је брисала по целе стране *Изложбе*, па је „постепено стезао и брисао пештанске алармантне вести“, док страна штампа није „најзад увидела да треба да публикује вести нашег пресбиороа“. (РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421)

¹²⁹⁹ *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 2.

¹³⁰⁰ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

¹³⁰¹ Периодика листа *Епоха* и периодика листа *Слобода* (БМС)

¹³⁰² ВА, П 8 К 25/15

¹³⁰³ *Застава*, бр. 69, Нови Сад, 6. април 1919, стр. 1.

југословенској краљевини наћи праву, њима наклоњену отаџбину, и у њој срећан и миран живот повољан за стално напредовање.¹³⁰⁴ Преко штампе, несрпски народи у Темишвару питани су да ли би се боље осећали као грађани једне државе која је тек из милости остала на карти Европе као слободна и независна, а у којој би имали сносити све терете побеђеног, осрамоћеног и презреног живља, где се мислило на угарску државу, или као грађани, како је писано, идеалне и сретне нове отаџбине, где се мислило на Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца.¹³⁰⁵

Војвођанска штампа је писала да је „Мађарски Јавни Живот“ почетком јануара 1919. године још увек проживљавао „дане неке сулуде агоније“ јер по српској страни Мађари не само да нису признавали своје грешке и грехе него су и даље грешили заводећи и себе и друге празним обећањима. Наиме, мађарски листови су, наводно, били пуни „лажних гласова“, којима су желели да „узнемире духове, изазову сумњу и сметају у реду и миру“ пишући да ће територија Војводине поново, за неко кратко време, бити предана Мађарима. Забринути да други народи „не буду преварени таквим намерним и лажним вестима“ и да онда они „довеу у сумњу и да се код њих ослаби вера“ у српски империјум у Темишвару и у Банату, листови на српском језику су се у више наврата оглашавали поводом тог питања.¹³⁰⁶ Након претходно изнетих оптужби на рачун мађарске политике *Српски лист* је писао: „Познато је да народ у поседнутим крајевима, без разлике вере и народности, с потпуним поверењем прати режим Српске Владе и војних власти, и уопште не мисли и не жели да се поврати стари, маџарски режим... Одлуком Велике Народне Скупштине ми смо се оцепили од бивше Угарске и прикључили Србији, и ми смо задовољни што смо се отресли ропства. С тим фактом нека буду једанпут на чисто и господа мађарски новинари, и нека престану обмањивати свет којеквким празним обећањима, јер су овде сви задовољни са овим приликама.“¹³⁰⁷

Срби Темишварци су, такође, на једном од својих великих народних зборова изјавили да су Мађари били „доследно против народности“ и уз бурно одобрење свих

---

¹³⁰⁴ *Застава*, бр. 69, Нови Сад, 6. април 1919, стр. 1.

¹³⁰⁵ *Слога*, бр. 22, Темишвар, 7. јануар 1919. (25. децембар 1918.), стр. 1.

¹³⁰⁶ *Српски лист*, бр. 47, Нови Сад, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 1.

¹³⁰⁷ Исто

чланова темишварског српског Народног већа закључио се да се према Мађарима „не могу с поверењем односити, нити могу са њима више икакве заједнице имати“.¹³⁰⁸

Лист *Слога* је након разграничења писао да су Мађари у Темишвару могли бити придобијени јер су „нас много више волели него Румуне“, који су им „својатали 26 жупанија и који су им одузели сво богатство у рудама и мајданима, колевку њихове слободе Ердељ и к томе још 2 милиона Мађара“, док је српска страна добила „веома скромни део Мађарске и то саме равнице, које они и сувише имају и једва две-три стотине хиљада Мађара“. Такође, и да су Мађари били упућени на прву југословенску државу јер им је преко ње био најближи пут ка мору.¹³⁰⁹

Међутим, како пише и Зоран Јањетовић, суштина односа српских власти према мађарском становништву у темишварском Банату огледала се у њеној нетактичности. Јањетовић пише да су након уласка српске војске уклоњени сви симболи мађарске власти, а да су постављени симболи српске власти, иако је било потребно да прође неколико година док „чиновници нису престали да у појединим кафанама или забитим угловима сеоских цркава престану да откривају слике хабзбуршких владара, мађарске грбове или националне боје“.¹³¹⁰ Такође, и да су Краљевина СХС и Краљевина Румунија контролисале делове територија, али да је угарска држава још увек „контролисала велики део умова и срца јужноугарских Шваба“.¹³¹¹ Поред тога, на територији темишварског Баната као на окупираној области уведена је цензура писама и штампе.¹³¹² Међутим, и Јањетовић каже да она није била тако оштра и да су до Темишвара долазили мађарски и румунски листови иако је то било забрањено.¹³¹³

Након образовања Народне управе у Новом Саду мађарски чиновници, железничари и учитељи морали су да положи заклетву верности новим властима, а одбијање исте повлачило је за собом отказ, а често и пребацивање преко демаркационе линије. Многи су одлазили сами због притиска нових власти, или због аверзије према њима, док је мађарска Влада додатно подстицала њихов одлазак обећањима да ће им исплаћивати плате ако не положи заклетву Народној управи. Део несловенске

---

¹³⁰⁸ *Записник темишварског Народног већа*, 87.

¹³⁰⁹ *Слога*, бр. 259, Велики Бечкерек, 11. новембар 1919, стр. 1.

¹³¹⁰ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 94.

¹³¹¹ Zoran Janjetović, *navedeno delo*, 96.

¹³¹² Slobodan Bajić, *Marke izdate u Temišvaru u vreme srpske uprave 1919*, 11.

¹³¹³ Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, 126.

интелигенције је одлазио и због бољих изгледа за каријеру у матичним државама.¹³¹⁴ Када пише о донетом закону о вршењу права самоодређења немачког народа у Угарској крајем јануара 1919. године Зоран Јањетовић износи и свој став да властима прве југословенске државе тако нешто „није падало на памет“ и да су се оне „делом излежавале на ловорикама коначног уједињења, а делом кувале у отровном сосу национализма, добро зачињеним страхом од ревизионизма“.¹³¹⁵

На подручју Темишвара, које је предмет истраживања ове докторске дисертације, односно Темишвар-Града и његових предрађа Мехале и Фабрике, живели су, како је наведено у меморандуму темишварске Епархије, „поред Мађара који су рат изгубили, и Швабе, Срби староседеоци, понемчени Чеси, помађарени Словаци, Јевреји и досељени Румуни“.¹³¹⁶ Чињеница је да је у време стварања прве југословенске државе Темишвар, стара српска престоница Српске Војводине био немачка варош.¹³¹⁷ Такође, чињеница је да су се темишварски Немци налазили далеко од држава где су им сународници живели и да нису могу ни помишљати да са њима чине једну целину, као и да би у Темишвару остали колонисти било под српским, румунским или мађарским империјумом.¹³¹⁸ Овога су били свесни и темишварски Срби, што ће њихови представници прота Милутин Јакшић и инжењер Младен Пилић, и изнети у меморанду темишварске Епархије. Поред тога, у меморандуму је написано да се знало да су у „земљи матици Србији“ постојале јаке струје које нису желеле да се Темишвар прикључи Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Као разлог наведено је то што би овај град „са својим иноплеменитим становништвом и индустријом страног капитала“ био „баласт“ за нову југословенску државу. Међутим, Пилић и Јакшић су и том приликом истакли да се Мађари нису бојали да преузму управу

---

¹³¹⁴ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 194.

¹³¹⁵ Zoran Janjetović, *navedeno delo*, 100.

¹³¹⁶ *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 1.

¹³¹⁷ Зоран Јањетовић, који се бавио Немцима у Војводини пише: „Први немачки насељеници су дошли у јужну Угарску још крајем 17. века и до средине 18. века већи део немачке колонизације ишао је ка Банату. По ослобођењу Баната од Турака, у његов западни део и у његов главни град, Темишвар, пристижу рудари, занатлије и сељаци из Крањске, Шлезије, Чешке, са средње Рајне и са горњег Дунава. Неки стижу 1712. године, а нешто већа група 1716-1718. године. Није се радило о сељацима већ о испуженим војницима и војним занатлијама и припадницима сличних професија. Са изградњом града се одмах почело. Ни Румуни ни Срби нису били много омиљени код Немаца. Румуни су били на гласу као лењи, непоуздани, склони пљачки и претераној конзумацији ракије. Ни о Србима није владало боље мишљење, изузев што су они сматрани за добре ратнике. Срби староседеоци су морали да се преселе да би ослободили простор за насељавање Немаца, уступе део необрађене сеоске земље или да граде куће за Немце придошлице.“ (Zoran Janjetović, *navedeno delo*, 42-61.)

¹³¹⁸ *Застава*, бр. 69, Нови Сад, 6. април 1919, стр. 1.

„у своје доба“ над целим Банатом без мађарског живља, а да су се Срби бојали да „шаку“ страног разноврсног елемента приме у своје краљевство. Такође, истицано је да је од свих тих разноврсних страних елемената у Темишвару и околини управо само Немце требало узети у обзир при одређивању штетног утицаја јер је њихов број био и највећи.¹³¹⁹

Представници Епархије темишварске били су свесни и да је у Србији владало мишљење да би била „велика несрећа“ добити Темишвар за прву југословенску државу и из тог разлога јер се сматрало да су баш темишварски Немци били свесни свог национализма који су пропагирани и да би онда и остале југословенске Немце „бунили својом пропагандом“.¹³²⁰ Да би на неки начин испитао расположење немачког становништва да ли оно нагиње више румунској или српској страни, и у случају плебисцита каквим би се уступцима – „осим оних који су садржани у одлукама Велике народне скупштине о равноправности свих народа који се буду затекли на нашој територији“ – могли придобити да гласају за српску страну и то нарочито у темишварској околини, где би њихови гласови одлучивали, Милан Петровић је крајем јануара или почетком фебруара 1919. године по наређењу тадашњег министра просвете Љубе Давидовића послат у Темишвар, а по потреби и у околину. Своју мисију описао је касније у белешци под насловом *Банат*.¹³²¹ У Темишвару, Петровић се састао са вођом социјалдемократа, Отом Ротом. У овом граду су се у то време, како смо већ више пута наводили, максимално ангажовали социјалдемократи из редова Немаца на челу са др Отом Ротом и, како пише Данило Кецић, „неколико претежно плаћених партијских функционера из редова Срба, Мађара и Румуна“.¹³²² Ове снаге су у Банату развиле политички рад и агитацију за Банат као аутономију, у којој би већи утицај имала мађарска Влада, а не српске војне и политичке снаге. Политички циљеви др Рота сводили су се на очување Баната за будућу аутономну покрајину у оквирима Мађарске, у којој би ипак Немци имали доминантну улогу. Ови захтеви су се, међутим, косили су са обећањима које су силе Антанте дале Румунима августа 1916. године када је румунској држави обећан

---

¹³¹⁹ АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3264, 19. августа 1919. године, у Паризу

¹³²⁰ Исто

¹³²¹ У селу Катарина, у сеоској крчми, Милан Петровић је слагао да је професор из Новог Сада и да по невремену путује у Темишвар да би посетио своју тешко болесну сестру. (Милан Петровић, *Банат*, 295-311.)

¹³²² Danilo Kecić, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 132.

читав Банат, али и са одлукама донетим на Великој народној скупштини у Новом Саду.¹³²³ Милан Петровић је поводом тога записао: „У Темишвару врло је активан социјалистички центар за Банат који је ступио у акцију одмах првих дана после слома Монархије. За кога ради, за Мађарску или Румунију, још је нејасно, али се свом жестином окупио против наших народних одбора и против империјалистичких прохтева српске буржоазије. О њима знамо само толико, да траже јединство и самосталност Баната.“¹³²⁴ То је и била прва опција темишварских Немаца: да Темишвар буде у склопу Баната који ће остати аутономан.

Друга опција била је да се очува интегритет угарске државе са Темишваром у њој. Срби у темишварском Народном већу били су свесни тога да су немачки чланови Банатског већа желели да изазову такво решење којим би се одржао интегритет угарске државе што су и изјавили на седници српског Народног већа одржаној 7. новембра 1918. године. Тада је тадашњи потпредседник Младен Пилић изјавио да су представници Срба у Банатском народном већу из тог разлога одлучили да заузму став да српски народ у дотадашњим променама у политичком животу Угарске не види довољно гаранција да ће се начело народног самоодређења спровести према начелима која је поставио председник Сједињених Америчких Држава Вудро Вилсон и да су дотадашње промене биле „само ситнице“.¹³²⁵

Међутим, на истој седници Пилић је рекао да су му се банатски Немци обратили за сарадњу између ова два народа путем „свога вође“, професора Штригла (Stiegel). Како темишварски Срби у том тренутку нису имали сазнања да ли је судбина Темишвара и околине коначно одлучена и да ли ће она плебисцитом бити решена, Младен Пилић је сматрао за „политички оправдано“ да не одбије њихову понуду. Међутим, преговори су вођени само у најопштијим цртама без икакве обавезе по једну и по другу страну. Пилић је Штриглу дао усмено уверење да „Срби никад нису били и неће ни бити угњетачи националних услова осталих суграђана својих, нити би их, ако би они доминирали, хтели у себе претапати на силу“. Из записника са седнице, видимо да је Пилић сматрао да су и Срби и Немци у начелу против одржавања интегритета Угарске и да уколико би дошло до плебисцита, ова два народа би се заједнички отргла евентуалном притиску из Будимпеште

---

¹³²³ Danilo Kecić, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, 132.

¹³²⁴ Милан Петровић, *Банат*, 296.

¹³²⁵ *Записник темишварског Народног већа*, 85.

и таква сарадња би српским тежњама обезбедила већину гласова. Остали чланови већа су овакву изјаву подржали, а одлучило се да ће коначну одлуку донети онда када се поуздано буде знало да ли ће судбина ових крајева бити решена плебисцитом или не.¹³²⁶ Међутим, знамо да су две недеље раније, 20. октобра 1918. године, Немци у Темишвару одржали један збор на којем су донели одлуку да Немци из Угарске, „као пропорционална већина становништва јужне Угарске чврсто заступају територијални интегритет самосталне Угарске“ и да желе „потпуну културну слободу народности и енергично остварење демократије и социјалне правде, као и чување политичког и привредног јединства угарске државе“.¹³²⁷ Зоран Јањетовић за овај захтев каже да је био врло умерен и крајње лојалан и да је највероватније показивао жељу већине Шваба који су због деценија мађаризације, јако малог броја немачких школа и утицаја цркве били и највећим делом промађарски оријентисани.¹³²⁸ И на скупштини одржаној 8. децембра 1918. године у Темишвару подунавски Немци су заступали становиште о недељивости Бачке и Баната и аутономије на овом простору, а у склопу угарске државе.¹³²⁹

Великокикиндски *Српски гласник* донео је чланак под насловом *Нашим Немцима* у којем је његово уредништво напоменуло да им је било „доста чудно“ што су се Немци тако резервисано држали. „Немци нису спасли мађарски интегритет, Мађари су га сами морали напустити... Остаје оно треће, што је од почетка било најприродније, јасно и евидентно, а то је да је Немцима место на нашој страни. Они треба то да увиде и да се поправе барем – у дванајестом часу. Ропство мађарско, треба да се отклони. На браћи Немцима је сада, да то увиде и да учине за своје добро и за добро наше заједничке отаџбине!“, писало је уредништво *Српског гласника*. Овај чланак изашао је у два броја и био је упућен: „Нашим Немцима, или како они сами себе зову: ‘Швабама’ у Банату“.¹³³⁰ Вероватно се тада још увек полазило од тезе да ће се „борба“ за Темишвар водити између мађарске и југословенске државе, па се посебно негативно писало о мађарском утицају на банатске Немце. „Ми ћемо с њима (Немцима додала Ј. К.) заједно живети у заједничкој домовини. Не као робови мађарски, јер у то се ропство ми нећемо вратити. За нашим

---

¹³²⁶ Записник са седнице 7. новембра (25. октобра) 1919. године (*Записник темишварског Народног већа*, 86.)

¹³²⁷ Bogumil Hrabak, *Veliki politički štrajk*, 312.

¹³²⁸ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 83-84.

¹³²⁹ Јован Пејин, *Банат у „Великом рату“ 1914-1918. године и ослободилачки напор*, Банат кроз векове, слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 217-246.

¹³³⁰ *Нашим Немцима!*, *Српски гласник*, бр. 25, Велика Кикинда, 13. април 1919, стр. 1.

леђима је свих 14 милијона Југословена, та сила јамчи, да Српски Банат једном ослобођен неће више ни под чијим јармом доћи: ни под мађарски, а богме ни под икоји други, а најмање румунски. Ми ћемо са њима, са Немцима живети у заједничкој отаџбини, у великој, уједињеној Србији и Југославији. У интересу је отаџбине, да у будући заједнички живот не уносимо горчину, срџбу и неспоразум. За то је потребно да рашчистимо неке појмове. Наши Немци отворено показују одлучно противничко расположење према нашој ствари, противни су нашем ослобођењу и народном уједињењу. Они теже Мађарској, експонују се за мађарски интегритет, мада тај интегритет значи ропство и тиранију не само за Србе, него и за све друге народе, који су живели у државној заједници са Мађарима, значи дакле ропство и тиранију и за њих, за Немце! Тешко је, заиста врло тешко разумети ту политику наших Немаца и баш ових овде у Банату. Шта су се они заљубили у Мађаре? Зашто они своју судбину против свију разлога здравог разума, логике и правде хоће да везују за судбину Мађара?!“, писало је, такође, уредништво *Српског гласника*. Уредништво је сматрало и да Немци „нису никаква добра од Мађара имали“. „Мађарима је Србин био: ‘Vadrác’ (дивљи Србин), за Словаке је казао Мађар: ‘Tót nem ember’ (Словак није човек!), а о Немцу је било мађарско уверење: ‘Mégis hunczut a német!’ (И опет је Шваба обешањак!) Изгледа да су Банатски Немци сад схватили да су Швабе и сад истичу свој ‘немачки осећај’ а до јуче су за време мађарског режима у политичком и јавном животу били ‘Мађари и мађарони’... Шта су Немци имали од Мађара као народ; каква права? Никаква! Нас су Србе Мађари гонили, и ми смо се отимали, бранили колико смо могли. И ми смо ипак сачували своје српске народне вероисповедне школе, имали смо све до рата своје разне народне културне установе... Ми смо извојевали толико, да смо могли имати Српске Замљерадничке Задруге, Српске Банке и Српске Штедионице, Српске Читаонице, Српска Певачка Друштва, Српске Соколе... Наша црква се законито звала српска православна црква, основне школе се ипак морале називати српске православне (грчко-источне) вероисповедне школе. Ми смо до краја одржали своју српску народно-црквену аутономију, наше владике су српске владике, наш патријарх је Српски Патријарх био. Све су то, дакако, само јадни остаци наших права и правица, све је то бледа сенка истинитих, ставарних права, све је то горка иронија на много хваљени мађарски закон о равноправности, с којим су Мађари увек пред Европом брилирали... Немачки народ је држао с Мађарима, а није хтео са народностима; није хтео никада узети учешћа у отпору,

који су народности давале Мађарима и главној тежњи мађарског племена, да од Угарске, од једне полиглотне државе, у којој више народа, разних језика живе у државној заједници, начини државу једног језика, да силом створе народ од 19 милијона, све самих ‘коренитих’ Мађара...“ , закључило се у поменутом чланку.¹³³¹

Представници темишварских Срба су, такође, сматрали да је немачки народ за време мађарске владавине био миран и задовољан и да тада „пангерманска пропаганда“ није имала никаквог успеха. За вођу пангермана у Темишвару творци поменутог меморандума Епархије темишварске сматрали су Виктора Оренди-Хоменауа (Victor Orendi-Hommenau) наводећи за њега да је „неисправан човек“ кога нико није узимао за озбиљно. Такође, Младен Пилић и Милутин Јакшић су навели да је много озбиљнија била вршачка и бело-цркванска агитација. „Ако су Вршац и Бела Црква добри да припадну југословенској држави зашто би онда било опасно да Темишвар такође припадне“, питали су југословенске делегате Срби Темишварци. За немачку пропаганду, која се вршила преко шест листова који су излазили у овом граду, у меморандуму темишварске Епархије стоји да је опстајала само из разлога јер је била потребна српској страни и да би она престала када би српске власти то зажелеле. Српској власти, наводно, је одговарало то што су листови на немачком језику заступали разне политичке струје које су биле „у најоштријој“ супротности. Немачка пропаганда у Темишвару, по изасланицима Епархије темишварске, била је значајна и јер је пробудила националну свест код Шваба који су били јако „мађарским духом напојени“ и тако их удаљила од Мађара. „Мађарски иредентизам ће имати мање корена у тим крајевима, а Немци ће се брзо оријентирати према новом господару“, стоји у меморандуму темишварских Срба.¹³³²

Младен Пилић и Милутин Јакшић указали су на још једну важну ствар – „вође немачке очајавају због политичке несвести тамошњих Шваба, који за љубав материјаних пробитака изневеравају сваку сепаратистичку политику“.¹³³³ О овоме је писао и Милан Петровић кад је испитивао тежњу Немаца у Темишвару и околини којој би се страни могли приклонити ако евентуално дође до плебисцита. Петровић пише да је пре Првог светског рата целокупно немачко становништво у Угарској било аморфно, аполитично и без икаквих културних или привредних организација. Пише и да се оно у градовима нагло

---

¹³³¹ *Нашим Немцима, Српски гласник*, бр. 24, Велика Кикинда, 10. април 1919, стр. 1.

¹³³² АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3264, 19. августа 1919. године, у Паризу

¹³³³ Исто

„мађаризирало“, док је на селу њихова национална свест била „без живота, без акција“, а да су на изборима без икаквих размишљања гласали уз сваку владу. „Ја бих волео да видим такву владу за коју ми Немци не бисмо гласали!“ рекао је Петровићу пре рата један банатски Немац, а Петровић записао у својим успоменама.¹³³⁴ И лист *Застава* је писао да је немачка интелигенција „за љубав добрих положаја у државним, жупанијским и варошким звањима напустила своју народност и чинила притисак на народ да се и он што пре одроди“.¹³³⁵ Већ поменути Новак Грујић је за социјалдемократе у Темишвару и околини, такође, писао да су се водили само својим економским интересима и да их из тог разлога није било тешко задобити за југословенску опцију „нарочито ако се знало да су радници били веома огорчени на бојерску Румунију и на Браћана, који је пре 16-17 год. приликом једног штрајка кроз прозор првог спрата дао живе раденике бацати“ и да се радништво увек рађе окретало демократској држави, као што је била прва југословенска држава.¹³³⁶ „Немци су вредно и одано радили своје пољопривредне послове, уредно плаћали порезе а друго их се није тицало“, закључио је Милан Петровић.¹³³⁷

Уредништво новосадског листа *Застава* за војвођанске Немце је писало да су вредан, поштен, савестан и уредан народ.¹³³⁸ Темишварски Срби нису сматрали Немце опасним елементом у новој држави, односно за нову државу, јер су били „узор мирних грађана“ и били су свесни да се немачко становништво држало мирно и током смене власти у Угарској у октобру 1918. године, док су у румунским и српским селима владали немири.¹³³⁹ Лист *Нова зора* је писао да су српске трупе „спасле мир и ред у Банату“ и очувале живот и иметак свих грађана, па и банатских Немаца. Српска војска је уласком у Банат и у Темишвар Немцима донела и „слободу кретања“ и дала им „широко поље да се културно, национално и економски подижу“.¹³⁴⁰ Улазак српске војске у крајеве насељене Немцима и у град Темишвар одвијао се, заиста, без инцидената. По неким изворима, понашање српске војске у Банату било је примереније него у самој Србији, а како пише Миле Бјелајац, ту чињеницу, уз добру војну дисциплину, треба објаснити и жељом србијанских политичких кругова да се у крајевима чију је коначну судбину тек требало

---

¹³³⁴ Милан Петровић, *Банат*, 301-302.

¹³³⁵ *Застава*, бр. 69, Нови Сад, 6. април 1919, стр. 1.

¹³³⁶ *Слога*, бр. 260, Велики Бечкерек, 12. новембар 1919, стр. 1.

¹³³⁷ Милан Петровић, *наведено дело*, 301-302.

¹³³⁸ *Застава*, бр. 69, Нови Сад, 6. април 1919, стр. 1.

¹³³⁹ АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3264, 19. августа 1919. године, у Паризу

¹³⁴⁰ *Нова зора*, бр. 1, Вршац, (14.) 1. јануар 1919, стр. 2.

решавати, остави што бољи утисак.¹³⁴¹ Српске власти су имале деликатан задатак да успоставе ред, потисну још постојеће мађарске органе власти и неупадљиво припреме уједињење не одбијајући већину етнички хетерогеног живља од себе, односно придобијајући по могућности симпатије немачког становништва. Зоран Јањетовић пише да су жртве пљачке, уз државну имовину и „омрзнуте Јевреје“, били и Немци, али да је питање да ли се та чињеница може приписати антинемачком ставу пљачкаша, или је треба тумачити тиме да су Швабе једноставно у просеку биле нешто имућније од припадника других народа.¹³⁴² Богумил Храбак, међутим, пљачку тумачи као вид освете Немцима и Мађарима, мада је лист *Слога* писао да су Немци нарочито били ганути кад су видели како им се „варвари“ Срби за њихове злочине и пљачке почињене у Србији не свете као што су очекивали, јер су се осећали „кривцима“.¹³⁴³

Листови темишварских Немаца писали су да немачко становништво није могло „довољно да се надиви реду у српској војсци када је умарширала у Темишвар“ и сматрали су да је управо та дисциплина војске „елеменат мира и мирног рада“ у вароши, што знамо из извештаја које је пренео новосадски *Српски лист*.¹³⁴⁴ Како је немачки лист *Temesvarer Zeitung* извештавао, а *Српски лист* преносио, Немци у Темишвару су прихватили да су рат изгубили, да „своју судбу носе покорно“, а краљевску српску војску дочекују са „осећајима искреног поштовања“ и поздрављају њене команданте. Немци су били свесни да је српска војска „бескрајно много пропатила и упрос томе се јуначки умела борити држећи се својих идеала“. Улазак војске темишварски Немци описивали су као ванредно свечан, импозантан и незабораван за сваког ко га је видео, а српске офицере као „елегантне, мушки лепе појаве, у разговору врло љубазне“. Српски војници описани су као „већином снажан људски сој, добро одевен и добро храњен, упркос томе шта је све преживео“. Иако се у извештајима српска војска назива окупационом, банатски Немци су изражавали наду да ће се обистинити речи српског команданта да је она у Банат дошла „као братска“. По *Српском листу*, темишварски Немци су након уласка српске војске изјавили да желе да Темишвар „пође у сусрет лепој будућности“.¹³⁴⁵

---

¹³⁴¹ Миле Белајац, *Војска Краљевине СХС 1918-1921*, 213.

¹³⁴² Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, Beograd, 2009, 91.

¹³⁴³ Bogumil Hrabak, *Logoši, zeleni kadar i zbivanja pri prevratu u Vojvodini 1918*, 113-136; *Слога*, бр. 259, Велики Бечкерек, 11. новембар 1919, стр. 1.

¹³⁴⁴ *Српски лист*, бр. 15, Нови Сад, 23. (10.) новембар 1918, стр. 3.

¹³⁴⁵ Исто

Немци у Темишвару су поред горе изнетих ставова да овај град буде у оквиру аутономне државе у Банату или у оквиру мађарске државе имали и још једну опцију, односно две опције. Да ли да Темишвар остане у Краљевини СХС или да се додели румунској држави. Зоран Јањетовић пише да по једном очевицу, српске власти у Темишвару и околини, ни са чим нису ометале политичке активности тамошњих Немаца и да су им неправде нанели врхови француске окупационе војске. Што се српских власти тиче, Јањетовић пише да оне додуше, нису ометале, али да су одбијале да активно помогну било какву њихову културну или другу иницијативу – са образложењем да нису желеле да унапред доносе одлуке које би обавезивале државу којој ће дотична територија припасти. Могуће и да је власт Беле Куна у Мађарској на неко време паралисала симпатије одређеног броја мађарофилских Немаца према Мађарској.¹³⁴⁶

Рајнхолд Хегн (Reinhold Heegn), Вршчанин, инжењер и немачки радикал, истакнути немачки национални политичар, представљао је струју Немаца у Банату која је заступала уједињење са Краљевином СХС. Био је вођа немачке странке у Вршцу. У групи око њега углавном су се налазили немачки политичари из Великог Бечкерека, Вршца и Панчева, односно из места у којима је живело више српског становништва него у другим. За разлику од планиране смене почетком децембра 1918. године, када је Народна управа из Новог Сада намеравала да уведе српски империјум у Темишвару и Мартин Филипон требао да преузме све функције у Темишвару, у смени 20. фебруара 1919. године за темишварског жупана постављена је особа за коју се претпостављало да ће радити у интересу онога ко ју је поставио на власт. На Хегна се „полагала нада“ како пише и Стеван Бенин у својој биографији. Наиме, надало се да ће Хегн темишварске и банатске Немце зближити идеји да се цео Банат прикључи Србији. Међутим, народности у Банату осетиле су се угроженим, па је сутрадан у више градова дошло до генералног штрајка са политичком позадином, а Хегн није оправдао очекивања српске стране. Као што смо већ поменули, Рајнхолд Хегн је побеснео када је избио штрајк у Темишвару.¹³⁴⁷

---

¹³⁴⁶ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 104; У Архиву Југославије у чува се извештај у којем се каже да је Бела Кун, председник мађарске Владе након Михаља Карољија, француском генералу Де Лобиту писао у априлу 1919. године да је мађарска страна радикално прекинула са политиком прошле владе по питању Баната и да се сада њена политика „не базира на принципу територијалног интегритета, те сматра то питање као интерну ствар самога Баната“. (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 1082, 10. априла 1919. године, у Паризу)

¹³⁴⁷ William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, 123.

Новак Грујић, сарадник листа *Слога*, истакао је у једном свом чланку да се на место великог жупана и владиног комесара морао поставити човек који би у првом реду био дипломата, човек који би знао да као Владин експонент представља Србе у Темишвару – „у граду где је живело толико странаца и где је било толико политичких струја и где су толики интереси били испреплитани“. Човек који је морао да са својом „умешношћу, знањем, агитацијом и неуморним радом“ створи такво расположење међу странцима да они увиде „да им је немогуће натраг под Мађарску“. Грујић је писао и да је то требало да се уради тако да несрпски народи „својевољно“ одлуче да ће „код нас боље бити, него под Румунијом“ и да их интереси вежу за Краљевину СХС и да се онда изјасне за њу.¹³⁴⁸ „Па када би се тај онамошњи народ за нас изјавио, волео бих ја видети ту Мировну Конференцију, која би против воље тог културног света, њихов крај доделити смела једној држави, коју они мрзе и којој неће да припадну“, писао је, испоставиће се, доста наивно Новак Грујић.¹³⁴⁹

Новак Грујић је писао и да је требало узети у обзир и ту околност да су „сви“ грађани „најзадовољнији били са лојалним и коректним поступањем српских војних власти“ и да је такву повољну атмосферу један добар политичар могао да искористи. Међутим, да „нам“ је др Мартин Филипон“ то „упропастио“ и Темишвар је као индустријски и трговачки центар Баната припао Румунима.¹³⁵⁰ Грујић је оптуживао Филипона и у следећем броју листа *Слога*. Када каже да је темишварски велики жупан пропустио да „остале народности убеди за српску ствар у Темишвару“, Грујић ипак додаје да можда заиста ништа не би помогло и да је до плебисцита дошло. „Питање је би ли то респектовали у Паризу, али ко може доказати то, да таква акција, да је истрајно вођена не би заизвесно и успела?“, писао је сарадник листа *Слога*.¹³⁵¹

Четврта струја међу темишварским Немцима била је она која се залагала да се Темишвар припоји „Великој Румунији“. Једна прорумунска немачка делегација посетила је француског генерала Анрија Бертлоа крајем 1918. године и предала му меморандум у којем је затражено да румунске снаге преузму власт у Банату. Видели смо да се ова вест провлачила и кроз српску штампу. У чланку под насловом *Наши Немци*, вршачка *Нова*

---

¹³⁴⁸ *Слога*, бр. 259, Велики Бечкерек, 11. новембар 1919, стр. 1.

¹³⁴⁹ Исто

¹³⁵⁰ *Слога*, бр. 260, Велики Бечкерек, 12. новембар 1919, стр. 1.

¹³⁵¹ Исто

зора се трудила да озбиљно увиди проблематику и последице таквог догађаја. Уредништво листа дошло је до сазнања да је један будипештански немачки лист пренео да је „банатско Швапско Народно Веће“ предало генералу Бертлоу поменути меморандум. У чланку се изражава чуђење како су банатски Немци тако брзо могли да промене своје дотадашње становиште по којем су заступали целост и недељивост Угарске. Затим, сумња се у истинитост ове вести. И овом приликом истакнуто је да је Банат поседнут српским трупама, које су се према свима становницима понашале „најпоштеније“, а насупрот Србији која је „позната целога свету као најдемократскија држава на Балкану“, стављена је румунска држава која је била „држава спахија и бојара“. Уредништво пита банатске Немце какву економску будућност замишљају у склопу „велике Румуније“ и шта би било са Темишваром и Вршцем да су румунске вароши „трећег и четвртог реда?“. „Увидеће да баш интереси немачког живља упућују их Србији а не Румунији јер сјајна будућност чека Темишвар као југословенски град“, писло је у поменутом чланку. На крају, закључило се да се оваквим вестима не треба придавати сувише важности јер је судбина Баната већ одређена доласком српске војске у Банат, али да је било потребно да се сазна искрено држање „наших Немаца“. „Да убудуће будемо на чисто: с ким имамо посла“, писало је уредништво вршачког листа.¹³⁵² Исти лист је јавио да је „банатско Швапско Нар.[одно] Веће“ демантовало тврдњу пештанске и арадске штампе и изјавило да од стране Немаца није поднет никакав меморандум у којем би се банатски Немци изјаснили за припојење Баната Румунији – бар не у име већа.¹³⁵³

Најзначајнију личност једне немачке струје у Темишвару, по српским изворима, представљао је Немац Каспар Мут (Kaspar Muth).¹³⁵⁴ У априлу 1919. године, новосадско *Јединство* је писало да је група Немаца, која је између Краљевине СХС и Румуније бирала југословенску краљевину била група доктора Мута и Блашковића (Franc Blaskowits).¹³⁵⁵

---

¹³⁵² Почетком 1920. године лист *Српски гласник* је писао: „Где је год била прилика, они (Немци додала Ј. К.) су се изјашњавали против нас. Што је српско, то је њима било најгоре. Они су шуровали са Румунима против нас, били срцем и душом са Мађарима, а за ‘свети интегритет’ мађарски, све против нас! У лице су лепо говорили, правили се лојални, а њихови агенти су трчкали за Париз. А кад смо ми изгубили Темишвар... па су многе Немачке или добрим делом немачке општине потпале под Румуне, Немци су ликовали, као да је њихов Хинденбург и опет задобио велику битку на мазурским језерима.“ (*Српски гласник*, бр. 11, Велика Кикинда, 15. фебруар 1920, стр. 1.)

¹³⁵³ *Наши Немци, Нова зора*, бр. 1, Вршац, 14. (1.) јануар 1919, стр. 2.

¹³⁵⁴ **Каспар Мут (Kaspar Muth)**, адвокат. У извештајима српске Врховне команде и у новинским чланцима војвођанске штампе називан је Гашпаром.

¹³⁵⁵ *Јединство*, бр. 1, Нови Сад, 20. април 1919, стр. 1.

Као вођа „умерених“ мађарона Каспар Мут био је за опстанак Бачке и Баната у оквиру Угарске или за аутономну банатску републику под француским или мађарским протекторатом уколико би до издвајања из Угарске ипак дошло. Зоран Јањетовић пише да је Мут средином априла 1919. године чини се неочекивано променио мишљење и изјаснио се за присаједињење Темишвара Србији и да су се зато појавиле приче да се „продао Србима“. Међутим, у историографији се сматра да је он био сувише конзервативан и да је пре на његову одлуку утицало то што је у Мађарској власт преузео Бела Кун, као и чињеница да је велики број Немаца остао да живи у југословенском делу Баната и Бачке.¹³⁵⁶ Овакав став може да потврди један интервју који смо пронашли у београдској српској штампи, а који је Каспар Мут дао савезничким новинарима који су у жеку борбе за плебисцит на Конференцији мира у Паризу дошли у Темишвар да се распитају о жељама група становништва. Лист *Епоха* донео је чланак под насловом *Швабе за Југославију* у којем је својим читаоцима изнео да су Темишвар 3. маја 1919. године посетили „многи дописници најугледнијих европских новина као ‘Еџенс Јунајтед Прес’, ‘Ажанс Радио’, ‘Тан’, ‘Верите’, ‘Еко де Пари’, ‘Патри’, ‘Тајмс’, ‘Секоло’“, да би се информисали о ондашњим приликама.¹³⁵⁷ Главни циљ њихове мисије био је да ступе у везе са вођама појединих народа и политичких струја и да упознају њихова становишта поводом банатског питања. И *Банатски гласник* је известио о посети страних новинара, с тим што је чланак насловио – *Италијанске сплетке*. У овом чланку стоји да је приликом посете страних новинара у Темишвару „упало у очи злоупотребљавање гостопримства“ од стране италијанских, а и неких француских новинара, који су, како се каже, отворено агитовали за Румунију. Ови новинари су, наводно, нарочито Немцима постављали сугестивна питања. Насупрот њима зрењанински лист је ставио енглеске и америчке новинаре који су, како пише, сачували потпуну неутралност и ограничили се само на прикупљање информација.¹³⁵⁸ Новинари су разговарали са председником, у то време већ распуштеног швапског Народног већа, др Каспаром, који им је рекао да су Немци желели да остану у Мађарској са одређеном аутономијом „ако би се одржала за живот способна и од болшевика ослобођена Мађарска“. Ако то не би било могуће, по Муту, друго решење би било да Бачка и Банат представљају „самосталну централну републику, као што је

¹³⁵⁶ Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 103.

¹³⁵⁷ *Швабе за Југославију, Епоха*, бр. 113, Београд, 6. мај 1919, стр. 1.

¹³⁵⁸ *Италијанске сплетке, Банатски гласник*, бр. 91, Велики Бечкерек, 8. мај 1919, стр. 1.

Швајцарска, са потпуном равноправношћу четири народности које у њој помешане живе“. Ако и то не би било могуће, по мишљењу овог немачког политичара, треће решење би било такво да немачки народ остане заједно. Односно, Мут је истакао да ако је већ одлучено да се Бачка, Торонталска жупанија и јужни део Тамишке жупаније прикључи Југославији (што би значило да је за две трећине Шваба судбина већ одређена) да би онда и темишварски Немци захтевали да се прикључе Југославији. „У том случају сви ми желимо да припаднемо Југославији“, изјавио је Мут. Када су новинари упитали Мута које би било његово гледиште ако се територија Бачке изузме и ако Банат као јединствена територија добије право да на основу самоопредељења бира између Србије и Румуније он им је одговорио да не узети у обзир „Бачку са њених 200.000 Шваба“ није могуће за Немце. „Ми сачињавамо са бачким Швабама једну народну, економску и културну јединицу“, изјавио је.¹³⁵⁹

У случају да његови ставови не би били уважени, Каспар Мута је, свестан да су банатски Немци по питању припадности Баната били подељени, сматрао да би се као решење морала сазвати народна скупштина. „Али је једно извесно, а то је, да желимо Банат, остане као јединствена област, па да се та област и у целини придода Југославији или у целини Румунији. По томе мишљењу и у овом би случају код нас Шваба преовлађивала жеља, да останемо у заједници са нашом браћом у Бачкој, Барањи и Срему“, рекао је. Каспар Мут је и овом приликом инсистирао да се Немцима пружи могућност да пошаљу своје делегате на Конференцију мира у Париз.¹³⁶⁰ Могуће да се Мут вратио становиштву о аутономији унутар Мађарске када је предлог југословенских делегата о плебисциту одбијен и када је видео прве знаке да се српске снаге спремају да напусте Темишвар. Међутим, како смо већ помињали, у извештају Фрање Узума о плебисциту у Темишвару од 27. маја 1919. године изричито се каже „да је странка др Мута ‘Швебише Фолкспресе’ јака и да стоји за српску страну“. За ову странку се и том приликом навело да је некада била „маџаронска странка“, али да је „пошто је Маџарству одзвонило“ више нагињала Краљевини СХС него Румунији.¹³⁶¹

---

¹³⁵⁹ Швабе за Југославију, Епоха, бр. 113, Београд, 6. мај 1919, стр. 1.

¹³⁶⁰ АЈ, Делегација, Ф. 4

¹³⁶¹ Телеграм упућен од Министарства иностраних послова делегацији 31. маја 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 4); Телеграм је у Париз доспео 7. јуна 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 5, 7. јуна 1919, бр. 2029, у Паризу)

Након евакуације Темишвара српска штампа је и даље писала да би темишварски Немци рађе остали „српски поданици“, него да буду прикључени Румунији.¹³⁶² Међутим, објективно гледано, то што је крајем јула Темишвар напустила српска војска утицало је на банатске Немце (који су се тада нашли у румунском делу Банату) да се одлуче на корак да траже и остатак Баната за Краљевину Румунију. Новосадски листови *Јединство* и *Застава*, вршачка *Нова зора* и београдска *Политика* писали су да је из Букурешта јављено да су банатске Швабе у Темишвару одржале збор, на којем је било присутно преко десет хиљада банатских Немаца који су тражили припојење целог Баната Румунији.¹³⁶³ Српски листови су указивали да на збору 10. августа 1919. године није присуствовало више од две стотине Немаца, које су Румуни „једва могли да искупе“, да је „швапско Народно веће“ протествовало против резолуције донете на овом збору и да је оно град Темишвар тражило за мађарску државу, као и да су протесте Немаца румунске власти гушиле.¹³⁶⁴ Називајући овај збор румунским ујдурмама у Банату и румунским махинацијама уредништва српских листова указивала су на то да су се Румуни тиме служили да би се „дочепали“ целог Баната. Писано је и да је на збор у Темишвару „дотерано“ осам хиљада сељака, који су се разбежали када су чули да су румунски говорници говорили о рату против Србије.¹³⁶⁵ Било је вести и да је на збору донета резолуција за плебисцит у Банату и да су у Темишвар дошли и ердељски агитатори.¹³⁶⁶

Српска Врховна команда је Министарству иностраних послова проследила извештај команданта Коњичке дивизије који је јављао да је 10. августа 1919. године одржан велики протесни збор Румуна у Темишвару на којем је тражена недељивост Баната. Окупљени су свој протест заснивали на историјском, етнографском и националном праву у Банату, а „поглавито на стеченим заслугама у овом рату на победом болшевика“. „Цела је темишварска штампа поткупљена и пише у прилог овог питања. Због свега овога код овдашњег становништва влада велика збуњеност“, јављено је и

---

¹³⁶² *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

¹³⁶³ *Румунске махинације, Јединство*, бр. 106, Нови Сад, 3. септембар 1919, стр. 1. *Застава*, бр. 185, Нови Сад, 3. септембар 1919, стр. 3-4; *Нова зора*, бр. 69, Вршац, 3. септембар 1919, стр. 1; *Политика*, бр. 4159, Београд, 1. септембар 1919, стр. 2.

¹³⁶⁴ *Нова зора*, бр. 69, Вршац, 3. септембар 1919, стр. 1; *Застава*, бр. 185, Нови Сад, 3. септембар 1919, стр. 3.

¹³⁶⁵ *Румунске ујдурме у Банату, Застава*, бр. 175, Нови Сад, 21. август 1919, стр. 2; *Нова зора*, бр. 63, Вршац, 15. август 1919, стр. 2.

¹³⁶⁶ *Румунске ујдурме у Банату, Застава*, бр. 175, Нови Сад, 21. август 1919, стр. 2.

југословенској делегацији у Паризу.¹³⁶⁷ Шеф политичког одељења М. В. Михаиловић је од полицијског комесара у Жомбољу добио шифровану депешу у којој стоји да је на збору, 10. августа 1919. године, било присутно мало становништва из Темишвара, а укупно „око 6000 душа, све сељака, свештеника и учитеља“ и да је збор донео одлуку да се тражи извршење уговора и да границе румунског Баната буду Мориш, Тиса и Дунав.¹³⁶⁸ У допуни извештаја који је Михаиловић послао Влади у Београду стоји да су банатски Немаци на збору одржаном 10. августа 1919. године донели одлуку коју је објавио и темишварски мађарски лист *Temesvári Hirlap*. Та резолуција је гласила: „У име свих банатских Шваба изјављујемо, да срећу свих банатских народа очекујемо само од јединственог, неподељеног Баната; да подељени Банат са својим противприродним границама значи економско упропашћивање сваког народа који ту живи; да би он био узрок вечитој завади и сталном незадовољству и да угрожава зајемчени мир. Ради тога, захтевамо неподељивост Баната. Како је пак Темишвар, тај центар друштвеног и економског живота, прикључен Румунији и како су владарска права Њ. В. Краља Румуније распрострајена и на Банат, како пак даље у Ђула-Фехерварској, одлуци видимо јамчевину да ћемо у својој новој држави моћи слободно изржавати свој народни карактер, да ћемо свој матерњи језик моћи слободно употребљавати и да ћемо оба, свој народни карактер и свој матерњи језик, на пољу политике, економије и друштва моћи слободно и несметано развијати, а тиме да ћемо моћи осигурати своју народну будућност, то желимо да се цео Банат јединствено и неподељиво присаједини Краљевству Великој Румунији. Ова се одлука има саопштити Мировној Конференцији. Одлуку су потписали: Ференц Ветел и К. Мелер као председници, Др Фрекот бележник, Јанош Тенглер и Ђула Најхаус.“ Михаиловић је сведочио да је са поуздане стране обавештен да су овај збор приредили Румуни уз помоћу ердељских Саса, а да је банатских Шваба на збору било врло мало. „Банатске Швабе, нарочито сада, више него пре, изјављују, да желе присаједињење Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, јер имају вере у српску војску и српску управу, која их је за ово кратко време уверила и својој праведљивости и толеранцији“, писао је Михаиловић. Додао је и да су Румуни, наводно, купили све немачке листове у Темишвару, као и социјалистички лист *Volkswille*, који је почео да доноси чланке у којима је писано да

---

¹³⁶⁷ АЈ, Делегација, Ф. 4, 1. септембра 1919. године, 8. септембра 1919. године, у Паризу; *Велики рат Србије*, књ. 33, 583.

¹³⁶⁸ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр 3366, 27. августа 1919. године

ће сав Банат несумњиво припасти Румунији и да ће тада у Румунији бити преко милион Немаца који ће имати видан удео у државној управи, а на пољу трговине имаће главну улогу. „Распростирање тих листова међу Немце на нашој територији наши административни органи спречавају“, јављао је М. В. Михаиловић.¹³⁶⁹

У чланку под насловом *Недељивост Баната, лаж и обмана румунска* каже се да је поклич „Недељивост Баната!“ као по команди прихваћен у Темишвару након румунске скупштине одржане одмах после „парадног“ уласка румунске војске у Темишвар и „чувене шампањерске наздравице ‘трезвеног’ румунског министра председника Јонела Братијануа. Лист *Српски гласник* наводи и да се покличу прикључила и „командована“ скупштина банатских Шваба. Банатских Шваба стоји под наводницима јер је уредништво листа сматрало да су такву политику водиле „познате саске продате мешине из Ердеља“, које су одмах након недељу дана румунске владавине биле спремне да се „закуну на догму јединосасавајуће недељивости Баната!“¹³⁷⁰ Међутим, исти лист је следећег месеца писао да су уз подршку немачких политичара у Темишвару, који су желели да сачувају Банат као целину, румунске власти у Темишвару 10. августа 1919. године организовале велики прорумунски збор на којем је пред тридесет до четрдесет хиљада људи усвојена декларација којом се захтевало да целокупан Банат припадне Румунији. Наводно да су представници немачког народа подржали овај захтев и свој став аргументовали тиме да би деоба Баната била „пропаст“ за тамошње Швабе. Писано је и да је том приликом решено да се у Париз на Конференцију пошаље једна делегација која ће предати меморандум у којем ће бити изнет овакав став. У исто време, лист *Јединство* је писао да је депутација банатских Немаца отпутовала у Париз да траже да се отцепљени делови Баната припоје Краљевини СХС.¹³⁷¹ Преко румунске делегације захтев банатских Немаца је предат, али је 19. августа 1919. године само саслушан.¹³⁷² Представници великих сила нису намеравали да се више враћају на, за њих, тако тривијална питања. Тако су се војвођанске Швабе

---

¹³⁶⁹ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3451, 30. августа 1919, у Паризу

¹³⁷⁰ *Српски гласник*, бр. 64, Велика Кикинда, 4. септембар 1919, стр. 1.

¹³⁷¹ *Јединство*, бр. 93, Нови Сад, 16. август 1919, стр. 2.

¹³⁷² Зоран Јањетовић сматра да није случајно што је на чело петочлане делегације изабран темишварски адвокат Стефан Фрекот (Stefan Frecot), чије је презиме јасно указивало на његово француско порекло. Такође, и да ни сам меморандум који је немачка делегација однела у Париз није пропустио да подсети на француско порекло Шваба. Међу аргументима наведено је и то да су се Швабе осећале повезано са Румунима и „пореклом многих својих синова заједничке римске расе“. (Zoran Janjetović, *Nemci u Vojvodini*, 104.)

нашле у новој држави. Њихове жеље нису узете ни у разматрање, а камо ли услишене. Чињеница да ни огромну масу јужних Словена њихови политичари нису питали да ли желе уједињење и ако желе какво, није могла да поправи расположење Немаца и других мањина.

Исто као у случају темишварских Немаца, у меморандуму темишварске Епархије у Младен Пилић и Милутин Јакшић написали су да имају сазнања да се у Краљевини Србији мислило да би „много шкодило“ прикључити велики број Јевреја који би са Темишваром дошли. У меморандуму се потом бранила теза да број, а наведена је цифра од седам хиљада темишварских Јевреја, не би неповољно утицао на развој нове државе. Састављачи меморандума тврдили су да ако би Темишвар остао у Краљевини СХС онда би се овај број Јевреја и задржао у самом граду. У супротном, они би се разбежали пред Румунима у друге градове Краљевства СХС, а да када би Темишвар био њихов рофугиум они би и Немце и Мађаре, који би остали без државне заштите, потиснули, а Србе трговце и индустријалце би свакао штитила нова власт („у осталом Србе није потребно штити, јер без икакве заштите одржавају конкуренцију, Србина није нужно штити само га не треба давити“). На крају, закључено је да Јевреји за Србе нису представљали никакву опасност него да су се њихове везе у иностранству чак могле искористити.¹³⁷³ Како је писала српска штампа др Адолф Вертеш, вођа конзервативних Јевреја у Темишвару изјавио је да Јевреји у Банату почињу да се сматрају за народност. За време мађарског режима говорили су о себи да су Мађари, а да су само по вери Јевреји. „Сада се у њих пробудила народна свест, те и они траже за себе права народносне мањине. Ционизам се шири међу њима“, писао је лист *Застава*. Наглашавало се да се Срби у Темишвару „право демократски и предусретљиво понашају према Јеврејима“ и да се из тог разлога др Вертеш надао да ће се ционистички покрет проширити.¹³⁷⁴ У меморандуму који је саставио Јован Радонић у Паризу 1919. године каже се да Јевреји, који су веома бројни у Темишвару и да фаворизују Србе у односу на Румуне јер у Краљевству СХС уживају потпуна грађанска и поличка права док у Румунији то није случај.¹³⁷⁵ Као што смо већ навели, у извештају Фрање Узума писало је да „чивутска странка“ око листа *Temesvárer Volksblatt* стојала сасвим уз српску страну, иако се „силно“ бојала румунске освете, али да када би се

---

¹³⁷³ АЈ, Делегација, Ф. 3, 19. августа 1919. године

¹³⁷⁴ *Застава*, бр. 15, Нови Сад, 1. фебруар 1919, стр. 3.

¹³⁷⁵ Jovan Radonitch, *The Banat and the Serbo-Roumanian frontier problem*, Paris, 1919, 14.

плебисцитом коначна одлука донела да би се Јевреји изјаснили за Краљевину СХС.¹³⁷⁶ Међутим, у листу *Слога* појављивали су се чланци у којима се наводило да кад „Чивути хоће неки посао да сврше што не може да буде – он може да буде“, а да кад Србин хоће неки посао са заврши који „који може да буде – не може да буде“.¹³⁷⁷ Милош Црњански је писао да када би се неко од Темишварских Срба желео оженити јеврејком или „влахињом“ – „колико комичних драма у породицама..., гледали су га као робијаша“. „Настала је општа жалост и глас о томе ширио се далеко. Писало се чак онима, који су били у бањи Мехадији на лечењу“, писао је Црњански.¹³⁷⁸

У поменутом меморандуму који су саставили изасланици темишварске Епархије да би аргументима убедили Конференцију мира да Темишвар додели Краљевини СХС стоји да би се овај град за тридесет година могао сматрати „српским градом“ јер је у време разграничења са Румунијом имао четири хиљаде чиновника и да би се то изменило када би железницу преузели Срби. Сматрано је да би тада у Темишвар „нагрули“ трговци и индустријалци српске националности. Такође, изасланици Епархије су писали – „ето вам српског града“ ако би се ангажовао српски капитал код индустријских предузећа да „помогне Српство“ и да би тада и српска околина добила „маха“ јер би снабдевање града било у рукама југословенске државе што се до тада, како је речено, „од нас вештачким начином одузимало“.¹³⁷⁹ Генерал Пешић је још 21. марта 1919. године писао министру војном из Париза да би југословенској делегацији значило када би имали попис тадашњег становништва по народностима, па и према занимањима, јер би на основу тога видели ко би остао у Темишвару ако би се он присајединио Србији, а ко би отишао, мислећи на чиновнике, службенике служитеље, чуваре железничких пруга, канала и остале.¹³⁸⁰ Међутим, стварна слика била је другачија и догађаји су се другачије одвијали.

Као што је Милан Петровић писао у својим успоменама питање Темишвара решила је мировна конференција у Паризу не узимајући плебисцит у обзир као решење и значај његове већ поменуте мисије је спласнуо – „постао је ситан и безначајан детаљ тадашњих историских збивања“. Петровић пише да су његова сећања из Темишвара сведочила историјском времену када је све задесило велико изненађење након слома двојне

¹³⁷⁶ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 2029, 7. јуна 1919. године, у Паризу

¹³⁷⁷ *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 1.

¹³⁷⁸ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

¹³⁷⁹ АЈ, Делегација, Ф. 3, 19. августа 1919. године

¹³⁸⁰ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паришкој мировној конференцији*, 70.

монархије и да Срби у својој дезоријентисаности нису умели да искористе углед који је „ситнопоседничка Србија уживала у редовима сељачких маса, а нарочито немачких сељачких маса које су биле гладне земље“. „Да смо их умели искористити у своју корист могли смо имати више успеха... и према Румунији у Банату“, писао је Петровић.¹³⁸¹ Новак Грујић је писао да је требало поред изношења чињеница са економског, трговинског, етнографског и географског гледишта, Швабама, Мађарима и социјалистима представљати њихов безусловни интерес ако се прикључе Краљевини СХС. Међутим, да је за то пак требало „људи и новаца, а ми ни једно, ни друго нисмо имали“. Грујић пише и да би се средстава још и нашло да жупан није био Мартин Филипон и спомиње „милионе“ Банатске републике и других разних фондова у Темишвару. Грујић сматра да је Филипон требао одмах по ступању на свој положај повести преговоре са водећим круговима те три групације у Темишвару, нотирати њихове захтеве, молбе, примедбе и онда их предложити југословенској Влади и тражити од Владе упутства и пуномоћи да може нешто да им обећа. И то све, како пише Грујић, да се „ти људи заинтересују за нас“. За Румуне, Грујић је писао да су обећавали „куле и градове“ и „да неће испунити ништа, или врло мало“. На крају, закључио је да није желео да каже да је друге народе у Темишвару требало „узалудно варати“, али да су се Срби свакако требали више ангажовати да се страни елементи „што више приљубе“.¹³⁸²

---

¹³⁸¹ Милан Петровић, *Банат*, 308-309.

¹³⁸² Новак Грујић, *Слога*, бр. 260, Велики Бечкерек, 12. новембар 1919, стр. 1.

2. 4. Румуни: браћа по страдању у оковима и тамницама, браћа по оружју, вери и традицији

*Злато се румунско котрљало од Букурешта до Париза и Рима.*¹³⁸³

Како је дошло до тога да након разграничења Темишвар припадне румунској држави постојале су разне концепције у оновременој штампи, сећањима савременика, а онда касније и у југословенској историографији. Из неформалних разговора са историчарима и са старијим људима из Баната закључили смо да постоји веровање да је Темишвар краљица Марија добила као свадбени поклон од краља Александра. Међутим, наш став је да краљевско венчање у јуну 1922. године, иако је учврстило односе између двеју земаља, ни у каквој мери није утицало на припадност Темишвара. Темишвар се тада већ увелико налазио у Краљевини Румунији. У прилог томе, лист темишварских Срба, лист *Слога*, у мају 1919. године, потпуно је погрешно интерпретирао вест да је престолонаследник Александар дочекао румунску краљицу на земунском кеју и „живо се интересовао за румунске принцезе“. Наиме, након гореизнетог, уредништво је донело следећи коментар: „То пак није без значаја, јер у исто време, кад јављамо горњу пријатну вест, дознајемо од једне високе личности, да је Темишвар, са целом својом околином банатском, на чисто припао Србима и да је само српски и божији, ничији више. Цела ова вест мора сваког Србина, па и самога пријатеља српскога народа веома обрадовати. То значи и успостављање старог пријатељства између две суседне државе Србије и Румуније. Дај Боже!“¹³⁸⁴

Коначна одлука „чији је Темишвар“ донета је на мировној конференцији у Паризу и као решење узет је етнички принцип, а занемарена је воља становништва или пак историјско право Краљевине СХС на Темишвар. Након евакуације сматрало се да је овај град „жртвован“ ради пријатељских односа са суседном земљом Румунијом, те да не би дошло до поновног рата.¹³⁸⁵ Новак Грујић, национални делатник, писао је да су „наши“

---

¹³⁸³ У једном од бројних чланака у српским новинама румунска држава се оптуживала за плаћену агитацију и поткупљивање делегата у Паризу, организовање шпијуна на терену и растурање летака. (*Quo vadis Rumunia mare?*, *Слога*, бр. 256, Велики Бечкерек, 6. новембар 1919, стр. 1.)

¹³⁸⁴ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 1.

¹³⁸⁵ *Слобода*, бр. 50, Нови Сад, 15. март 1919, стр. 2; *Застава*, бр. 52, Нови Сад, 18. март 1919, стр. 2; Федор Живковић, *Сами су криви*, *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

наглашавали да је било нужно да се у питању Темишвара „попусти“ да би онда Краљевина СХС са Румунијом и даље остала у „добром пријатељству“.¹³⁸⁶

Тима Димитријевић, учитељ из Кумана, делегат овог места на Великој народној скупштини у Новом Саду, писао је за лист *Застава* да се у Краљевини СХС говорило да су темишварски Срби остали „под јармом новог господара“ да би се пропорционално исти број несловенског елемента нашао у Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца колико би Словена остало изван нове државе. Димитријевић овакав став назива неумесним и наивним, а неоснованим назива и разлог да је знатан део Баната изгубљен јер је Румунија била савезник Срба у Великом рату, па да се зато према њој није могло бити „дрзак и шовиниста“. Том приликом додао је и следеће: „Зар смо ми криви што су се Румуни увукли као вуци у оне српске крајеве где се данас налазе?! Они су дошљаци, а не староседеоци ондашњи!“¹³⁸⁷

У чланку под упечатљивим насловом *Чујте нас!* темишварска српска штампа жалила се на однос београдске штампе према темишварском питању. У чланку је писало да су „наши Београђани“ допустили да се у време када још није била донета коначна одлука о припадности Темишвара објави вест да је овај град „жртвован“ ради будућих пријатељских односа са румунском државом. Овакву вест уредништво *Слога* је, такође, назвало наивном, простом и глупом и позвало је меродавне, као и јавно мњење да питање Темишвара озбиљније схвате. „Да се чује глас и из Темишвара и да се обрати пажња на то шта Темишвар значи за Југославију, да се Београђани више интересују о овом граду, о овој војвођанској престоници, а не да га олако жртвују ради добрих односа“, писало је уредништво српског темишварског листа. Ради добрих односа у овом новинском чланку стоји под наводницима.¹³⁸⁸ Уопште та вест да би Темишвар могао да се изгуби због пријатељских односа са суседном земљом уредништву овог листа била је невероватна јер је сматрало да је било немогуће да се Краљевини СХС учини таква „неправда“ да се „ово раније чисто српско место“ одвоји од југословенске краљевине и да Срби у Темишвару неће моћи поднети тај ударац да буду одвојени од „матере земље“.¹³⁸⁹ Лист је писао и да ако би се Темишвар у том тренутку „одбацио“ ради пријатељских односа са Румунијом

¹³⁸⁶ Новак Грујић, *Слога*, бр. 261, Велики Бечкерек, 13. новембар 1919, стр. 1.

¹³⁸⁷ Тима Димитријевић, *Застава*, бр. 176, Нови Сад, 22. август 1919, стр. 2.

¹³⁸⁸ *Чујте нас!*, *Слога*, бр. 83, Темишвар, 21. март 1919, стр. 1.

¹³⁸⁹ Исто

онда би то значило да су Срби за „џабе“, упркос свим тешкоћама одржали Епископију у Темишвару, као и многе цркве, школе и друге националне установе. Уредништво *Слога* је поручивало да „баш тада неће бити мира, јер се Срби у Темишвару неће никад помирити с тим да буду у туђој држави“. „Ми смо овде староседеоци, ми ћемо бранити свој град, а досељеници, ако мисле да им неће бити довољно слободе у нашој демократској држави – нек се селе! Ми смо до данас доста подносили, ми смо доста изгубили под туђом управом. Ми немамо ништа жртвовати до своје голе душе“, писао је лист који је на српском језику излазио у Темишвару.¹³⁹⁰

Лист *Слога* је из ових разлога на „адресу београдске јавности“ 20. марта 1919. године упутио један јавни апел који је насловљен „За наш Темишвар“. Овом апелу се придружио и „Југословенски Пресбиро“ у Темишвару и молио је београдску штампу да увек пред очима има његов тежак положај.¹³⁹¹ Поново је истакнуто непознавање прилика које су владале у Темишвару од стране Београда, а београдски листови оптуживани су да су неправилно оценили важност овог града и његове околине по прву југословенску државу. Такође, и да су онда из тих разлога равнодушно примили, а онда и проширили „проблематичне“ вести у којима је јављано да је Темишвар жртвован ради добрих односа са Румунијом и да ће Румуни добити чак и Велику Кикинду. Уредништво листа *Слога* и „Југословенски Пресбиро“ су се жалили да се тих вести онда „дохватила“ и несрпска штампа и искористила их против југословенских интереса. На тај начин „покварило“ се оно што су овај лист и ова установа у Темишвару са великим пожртвовањем стварали.¹³⁹²

Из личних забелешки Николе Пашића види се да је Темишвар заиста можда жртвован управо из разлога да се на коцку не би стављали Велика Кикинда и Вршац и да је југословенска страна била задовољна тиме што је већ добила.¹³⁹³ Новинари листа *Епоха* су разговарали са југословенским делегатима и из „најмеродавнијих извора“ сазнали управо такав став поводом постигнутих резултата у погледу разграничења са Румунијом. У исто време, темишварска штампа писала је да се још од самог почетка стављања банатског питања на дневни ред Париске мировне конференције југословенска политичка јавност, како је писано, измирила са губитком такозване источне половине, и да само што

---

¹³⁹⁰ *Слога*, бр. 83, Темишвар, 21. март 1919, стр. 1.

¹³⁹¹ *Епоха*, бр. 74, Београд, 23. март 1919, стр. 1.

¹³⁹² *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 1.

¹³⁹³ Записник са седнице 17. априла 1919. године (*Zapisnici sa sednica delegacije*, 90.)

није честитала делегацији у Паризу на успешној одбрани Панчева од „уговорних права влашког апетита“ и да јој је било довољно „што ће његове урокљиве очи бити мало даље од лепога Београда нашег“. Жалили су се да је штампа југословенске престонице вести о губитку Темишвара доносила без протеста, па чак и без коментара, и да је највише „слегнула раменима пред могућим губитком једног Темишвара“.¹³⁹⁴ И касније, српски национални делатници, конкретно Новак Грујић из Варјаша, који је за време српског империјума боравио у Темишвару, писао је да су Банаћани „толико пута горко искусили“ да се за њих Београд и званични кругови „нису много бринули“, а да је југословенска делегација у Паризу о Банату знала „колко о једној губернији у Сибирији“ – да је знала само то да у Банату роди добра пшеница и кукуруз.¹³⁹⁵ Још у мају 1919. године лист *Слога* је писао да је српска престоничка штампа „мрске вести“ о губитку Темишвара доносила тако мирно и спокојно „као да се ствар тиче каквог јапанско-китајског спора око граница Манџурије“.¹³⁹⁶

Наш став је да су Французи били наклоњенији Румунима у питању припадности Темишвара и као што смо већ напоменули следећи корак истраживања би се односио на прегледање докумената у француским архивима. Драгољуб Кочић пише да је Француска отворено заузела благонаклон став према румунским захтевима и да је југословенска страна то одмах уочила. Министарство војно је 23. децембра 1918. године известило српску Врховну команду о сазнању свог војног изасланика у Румунији. „Са доста поуздане стране сазнао сам, да је овдашњи француски посланик толико пристрасан у питању Баната, да у извештајима својим одриче наше право на Банат“, писао је изасланик Краљевства СХС. И мајор Боди, делегат српске Врховне команде при штабу Бертлоа, послао је 28. децембра 1918. године сличан извештај: „Бертло, колко ми изгледа, веома штити румунске интересе.“¹³⁹⁷ Београдски лист *Правда* писао је да је један бечки лист сазнао из румунских извора да је задатак мисије генерала Бертлоа био да одреди границе будуће румунске државе и да је зато отпутовао само у оне вароши које би евентуално припале Румунији. По истом извору, мишљење француског генерала било је да су сви крајеви са помешаним румунским и мађарским житељством требали да припану

---

¹³⁹⁴ *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 1.

¹³⁹⁵ Новак Грујић, *Слога*, бр. 261, Велики Бечкерек, 13. новембар 1919, стр. 1.

¹³⁹⁶ *Слога*, бр. 116, Темишвар, 1. мај 1919, стр. 1.

¹³⁹⁷ Драгољуб Кочић, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, 331.

Румунији. Тај бечки лист, како је писала *Правда*, каже да је и Банат, који је био споран између Срба и Румуна, по томе требао да припадне Румунији.¹³⁹⁸ Из посланства Краљевине Југославије у Букурешту у Београд је 4. маја 1919. године стигао следећи извештај из чијег садржаја најбоље видимо ставове српске стране о боравку овог француског генерала у Банату: „Опозивање генерала Бертлоа чисто је политичке природе. На захтев Клемансоа извршено је опозивање јер се за све време показао као велики руменофил, а нарочито братјаниста. Депутације из свију крајева Румуније долазе поздравити га. Министар унутрашњих дела звао све новинаре и наредио писати о Бертлоу. За сутра (недеља) наређено благодарење у свима црквама због успеха према Маџарима. Овај их је успех заслепио да мисле ићи на Будимпешту.“¹³⁹⁹ Бранко Петрановић такође пише да су Французи подржавали румунске територијалне захтеве на део Баната са Темишваром.¹⁴⁰⁰

Лист *Слога* је након евакуације Темишвара писао да би сва борба за Темишвар можда била и узалудна, јер како каже, у Паризу је „расположење против нас“ и јер је Румунија „као држава једне романске нације ближа неким великим народима, којима је интерес био да постане што већом и јачом и то баш на нашу штету“, док је Лист *Застава* писао је да је румунска делегација одлучно тражила испуњење свих румунских националних тежњи које је Француска издашно помагала.¹⁴⁰¹ Лист темишварских Срба је у септембру 1919. године објавио епиграм који је гласио: „Кад Румуни силом траже, Париз се већ за њих брине. Нама ништа не помаже. Да нам сунце Правде сине. Кад нам молба светом скита, Ко то беше? Париз пита.“¹⁴⁰²

На основу банатске штампе на румунском језику, Василе Дудаш пише да је француска војска широм Баната у децембру 1918. године дочекана са доста наклоности од стране румунских мештана. Слободан превод са румунског језика гласио би: „То су наша браћа, најпросветљенији људи на свету који су се борили и поднели највеће жртве за избављење свих потлачених народа. Румунски народ је одушевљен њиховим присуством и њихов долазак оставља најбољи утисак. Бог да поживи наше госте и желимо да се у нашој

---

¹³⁹⁸ *Правда*, бр. 74, Београд, 15. (2.) јануар 1919, стр. 1.

¹³⁹⁹ АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Румунији Букурешт 1919-1942, Ф. 395, 4. маја 1919. године

¹⁴⁰⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, прва књига, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941, Beograd, 1988, 114.

¹⁴⁰¹ Новак Грујић, *Слога*, бр. 261, Велики Бечкерек, 13. новембар 1919, стр. 1; *Застава*, бр. 144, Нови Сад, 11. јул 1919, стр. 3.

¹⁴⁰² *Слога*, бр. 208, Велики Бечкерек, 7. септембар 1919, стр. 1.

средини осећају добро.¹⁴⁰³ Као што смо већ спомињали у претходним поглављима српска страна је француским представницима у Банату давала сличне изјаве.¹⁴⁰⁴

Током јануара 1919. године на Париској мировној конференцији генерал Петар Пешић, шеф војне мисије, сазнао је да ће југословенској страни „највеће тешкоће“ бити управо у одређивању граница са Румунијом.¹⁴⁰⁵ Министру војном, Пешић је јављао у више наврата, да су Југословенима Французи били „најискренији пријатељи“ и да су планирали да их помажу „до крајних граница у свему“. Међутим, Пешић је том приликом додао – „осим у питању Румуна“. „Како су велики пријатељи нас и Румуна, они желе наћи начина помирити нас. Мисле, да су наши захтеви претерани на планински Банат, источно од меридијана Темишварског. Исто тако налазе да су захтеви Румуна претерани, кад траже, да њихова граница буде Тиса и Дунав. Зато су вољни склонити и нас и Румуне... Енглези су нам наклоњени, али налазе да у Банату претерујемо. Американци су нам резервисани у питању Баната“, писао је Пешић.¹⁴⁰⁶ Српски генерал је и у Фошовом штабу, где су упућивали на споразум али се нису опредељивали дефинитивно, детаљно на карти изложио границу будуће прве југословенске државе. „Држе се уопште резервисано у питању Баната“, јављао је након састанка генерал Пешић.¹⁴⁰⁷ Станоје Станојевић, члан југословенске делегације, писао је да је та резервисаност Француза у питању Баната била потпуно разумљива због постојања тајног уговора између Румуније и сила Антанте.¹⁴⁰⁸

Звучи претенциозно, али у литератури смо пронашли да је баш Темишвар био услов за улазак Краљевине Румуније у Први светски рат и потписивање тајног уговора и да је из тог разлога Румунија била сигурна да ће овај град и добити након разграничења.¹⁴⁰⁹ И у изворима, односно у темишварској српској штампи стоји да су „знали сви а, нарочито Темишварци“ да је Краљевини Румунији 1916. године „у првом реду циљ био Темишвар“.¹⁴¹⁰ Исти лист је писао да су „верска браћа Румуни“ били

---

¹⁴⁰³ Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, 135.

¹⁴⁰⁴ Јонела Москових, међутим, на основу докумената из Архива у Букурешту пише да Срби наводно нису поздравили постављање француских трупа у Темишвару и да је „службени часопис српске команде“ цензурисао чланке добродошлице посвећене француској дивизији. (Ionela Moscovici, *Misiunea franceză de interpunere în Banat: martie - mai 1919*, 363.)

¹⁴⁰⁵ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 25.

¹⁴⁰⁶ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 6.

¹⁴⁰⁷ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 20.

¹⁴⁰⁸ Станоје Станојевић, *Војводина на конференцији мира*, 76-89.

¹⁴⁰⁹ Дејан Гајић, *Генерални штрајк 1919*, Београд, 1959, 13.

¹⁴¹⁰ *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

радосни и „просто се топили у миљу“ јер су пре сепаратног мира са Централним силама помислили да ће Мађари из ових крајева бити прогнани, а да ће се Краљевина Румунија проширити преко Темишвара па до Сегедина. „Ах Темишвар... та то ће бити дивна варош румунска... Румуни све рачунаху дане и часове већ, кад ће у румунски град Темишвар, стићи и јуначка румунска војска, да се онда и на свечан и видан начин манифестује Темишвара града припадност.“ Уредништво листа *Слога* додало је и да се ситуација одвијала другачије од жеља румунских власти и да је „очекивана јуначка румунска војска“ застала у својим пограничним кланцима и да су Централне силе ушле у Букурешт. „Румуни су размишљали, шта ће бити са оним уговором потписаним са силама Антанте, тај хладни туш, који је пао и на вреле главе наших сажитеља и верске браће Румуна, учинио је таки утисак на њих, да су морали избити себи из главе и последњу помисао и наду о томе, да ће Темишвар и кад више бити Румунски.“ Међутим, да су Румуни, како је писао исти лист, након победе Савезника „опет бацили свој поглед“ преко Темишвара до Тисе.¹⁴¹¹ Драгољуб Живојиновић сматра да је клица будућег сукоба између две суседне државе била посејана када је Србија тражила читав Банат, укључујући баш и његов Темишварски део, у којем је немачко-румунска етничка група била бројнија од српске.¹⁴¹²

Из нашег досадашњег излагања о ситуацији у Темишвару након завршетка Великог рата могло би се закључити да Румуни и Румунија нису учествовали у борби за Банат, што никако није тачно. Румунски фактор био је врло активан од доласка српске војске у ове крајеве, али је српска страна полазила од нетачне претпоставке да се за превласт у Темишвару борила са мађарском Владом у Будимпешти и мађарском администрацијом у Банату. У једном моменту, вероватно касно, српска страна је схватила да ће се припадност Темишвара одлучивати између Краљевине Румуније и Краљевине СХС.

Лист *Слога* је писао да се, од када су српске трупе поселе Темишвар и источне крајеве Баната, осећала „извесна завист“ Румуна. И поред тога, Румуне, уредништво листа том приликом назива савезницима, браћи по оружју, по вери и традицији са којима су Срби у Угарској заједно прошли вековну асимилацију и делили добро и зло. Румуне, темишварска штампа оптужује да су желели да „потамане оправдану славу, која је поникла из вечитих дела и неизмерних крвавих жртава наших дичних синова“. „Моле се

---

¹⁴¹¹ *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

¹⁴¹² Драгољуб Р. Живојиновић, *Банат у преговорима Савезника и Румуније*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 249.

Румуни да сачекају решење општег народносног проблема без икакве нервозе“, писао је лист *Слога*.¹⁴¹³ Епиграм на првој страни *Слоге* у броју који је изашао 2. септембра 1919. године гласио је: „Јадно наше пријатељство код комшија тих Румуна! Куда годе оком кренеш Видиш свуда – подлост, буна!“¹⁴¹⁴

Истог дана, 31. октобра 1918. године, када је основана Банатска република, а темишварски Срби оформили српско Народно веће, у Темишвару се политички организовало и румунско становништво.¹⁴¹⁵ Они су основали Централни румунски национални савет који је већ 2. новембра 1918. године прешао у Арад одакле је управљао оснивањем и радом народних већа по Ердељу, Банату и по другим румунским насељима. Савет је имао задатак да припреми одржавање Народне скупштине на којој би се прогласило присаједињење Ердеља и Баната Краљевини Румунији.¹⁴¹⁶ Неколико дана касније након формирања, овај савет је званично, путем ултиматума затражио прелазак Баната и Трансилваније под румунску власт, односно затражена је потпуна власт на територијама које насељавају Румуни у Трансилванији и Угарској. Једна мађарска делегација, на челу са Оскаром Јасијем, министром мањина, започела је у Араду преговоре са делегацијом румунског Централног националног савета.¹⁴¹⁷ Зоран Јањетовић пише да су Румуни као и Срби, а можда и више, спадали у потлачене народе Хабзбуршке монархије и да је Краљевина Румунија ступила у рат да би их ослободила. Представници Румуна су са Карољијевом Владом уочи Београдског примирја преговарали о евентуалној аутономији. Јањетовић закључује да су се Румуни нашавши се прилици да узму више, нису хтели да узму мање – поготово кад су то Срби већ урадили.¹⁴¹⁸ И српско Народно веће у Темишвару је дошло у додир са изаслаником Јасија. Његов позив на споразум, Младен Пилић је одбио рекавши да је Кошут 1848. године Србима на њихове жеље одговорио да је за њих „штранга“.¹⁴¹⁹ Уосталом, преговори Срба и Румуна из

---

¹⁴¹³ *Слога*, бр. 7, Темишвар, 18. (5.) децембар 1918, стр. 1.

¹⁴¹⁴ *Слога*, бр. 203, Велики Бечкерек, 2. септембар 1919, стр. 1.

¹⁴¹⁵ Драго Његован, *Српско-румунски односи и положај Румуна у Српском Банату од присаједињења Војводине Србији до Видовданског устава Краљевине СХС*, Банат кроз векове, слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 273.

¹⁴¹⁶ Божидар Панић, *Српска војска у Новом Араду за време примирја 1918-1919*, Темишварски зборник, бр. 5, Нови Сад, 2008, 53.

¹⁴¹⁷ Арпад Лебл, *Василе Голдиш и национално питање ердељско-банатских Румуна (1885-1918)*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 53, Нови Сад, 1969, 115.

¹⁴¹⁸ Zoran Janjetović, *Netci u Vojvodini*, 95.

¹⁴¹⁹ *Записник темишварског Народног већа*, 87.

Аустроугарске са представницима угарске власти нису ни били могући у том тренутку, јер је српска војска била надомак Темишвара. Укључени у преговоре са Антантом, Мађари су тражили продужење рока 12. новембра за још два дана, али су у Београду 13. новембра потписали споразум којим је одлучено да две трећине Трансилваније припадну Мађарској, а да Банат поседну српска и француска војска.¹⁴²⁰

Након уласка српске војске у Арад, дана 22. новембра 1918. године, румунска делегација на највишем нивоу посетила је пуковника Драгомира Поповића, команданта српских јединица у Арадској тврђави. О овој посети писао је и арадски лист на румунском језику *Românul*. У име Централног румунског националног савета српског пуковника су дошли да поздраве Његово преосвештенство Јоан Игнатије Пап (Ioan Ignatie Papp), епископ арадски и вршилац дужности митрополита ердељског, др Штефан Чичо-Поп (Ștefan Cicio Pop), председник Централног румунског националног савета, адвокат и бивши посланик у аустроугарском парламенту, и мајор Александру Влад, командант румунске националне гарде основане у Араду 1. новембра 1918. године (*Garda Națională Română*) углавном од повратника са ратишта.¹⁴²¹ Владика Јоан је топлим речима добродошлице поздравио пуковника Поповића и нагласио да једнако поздравља и сав српски народ чији су синови својом истрајношћу током седмогодишњег ратовања задивили свет. Владика је рекао и да је румунски народ у Угарској и Трансилванији одувек гајио љубав и поштовање према српском народу и то не само због његових борбених врлина и предане љубави према свом роду него и због тога што су ова два народа исповедала исту православну хришћанску веру. Владика је поздрав завршио „привањем благодати и благослова Господњег на сав српски род“. Пуковник Поповић је са своје стране изразио велико задовољство оваквом добродошлицом као и уверење да ће се од увек добри односи између ова два народа и даље развијати на обострану корист. Замолио је своје саговорнике да пренесу поздрав румунском народу и изразио им своје поштовање и спремност да им у свакој прилици притекне у помоћ. Румунски изасланици су то са одушевљењем прихватити уз клицање „Живио!“.¹⁴²²

Драгољуб Кочић пише да је истог дана, 22. новембра 1918. године, румунска делегација на челу са Штефаном Чичо-Попом, којој додаје и делегацију Срба из Арада,

¹⁴²⁰ Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 500.

¹⁴²¹ Божидар Панић, *Српска војска у Новом Араду за време примирја 1918-1919*, 53, 56.

¹⁴²² Божидар Панић, *наведено дело*, 56.

посетила и команданта Коњичке дивизије у Темишвару. На састанку је изречено да су Румуни „због заштите од маџарске обести“ образовали народне гарде и Штефан Чичо-Поп је замолио генерала Ђорђевића да се оне не разоружавају. Ђорђевић му је одговорио да се гарда морала разоружати јер је у окупираној области српска војска гарантовала безбедност свим грађанима, на шта је Чичо-Поп обећао да ће наредити распуштање румунске гарде.¹⁴²³

Овидију Печикан пише, да је српска војска, у почетку, од стране Румуна доживљавана као савезничка и да је зато била добро примљена, као и да се она са своје стране тако и понашала.¹⁴²⁴ Милан Николић, кнешки парох, касније је о односу Срба са Румунима у околини Темишвара писао да су Румунима Срби били „фраће“, да су српске официре дочекивали и да су целивали слику краља Петра и регента Александра.¹⁴²⁵ О односу Румуна према српској војсци у то време сведочи и телеграм који је румунском становништву из Арада упутио Централни румунски национални савет: „Следите наређења Срба јер долазе као пријатељи. Неспоразуми који су се појавили биће у најкраћем року отклоњени.“¹⁴²⁶ Апел сличне садржине упућен Румунима насељеним јужно од демаркационе линије, а објављен у листу *Românul* 23. новембра 1918, упутио је Штефан Чичо-Поп позивајући да Србе приме „са много добре воље јер су они наши пријатељи“.¹⁴²⁷ Божидар Панић Штефана Чичо-Попа назива осведоченим пријатељем српског народа и пише да је он 1915. године у време када су сви српски непријатељи ликовали, имао храбрости да у мађарском парламенту укаже на нељудско поступање према српским интернирцима у Арадском логору и да су му из тог разлога у парламенту претили смрћу. Знамо и да је Штефан Чичо-Поп преко новина Светозару Милетићу 1896. године честитао седамдесети рођендан: „Поздрав, жртви најлепших идеја, оцу народа који ће бити на испиту!“¹⁴²⁸

Штефану Чичо-Попу командант Коњичке дивизије је на горе поменутом састанку указао и на „недопустиву“ делатност румунских агитатора, на шта је он обећао да ће учинити све да агитатора више не буде. Међутим, наредни извештаји српске војске

---

¹⁴²³ Драгољуб Кочић, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, 329.

¹⁴²⁴ Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 500.

¹⁴²⁵ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 27.

¹⁴²⁶ Божидар Панић, *Српска војска у Новом Араду за време примирја 1918-1919*, 57.

¹⁴²⁷ Исто

¹⁴²⁸ „Neil dir, Martyrer der schonsten Idea, le Vater deines viel gepruften Volks!“ (Душан Дејанац, *На мртвој стражи српства: Светозар Милетић и Срби из Румуније*, Кикинда, 2014, 49, 77.)

сведочили су о другачијој атмосфери у темишварском Банату. У њима стоји да је по наређењу из Букурешта у Банату појачана антисрпска пропаганда, да су се на „окупираној“ територији налазили румунски агенти који су пропагирани идеју о присаједињењу Баната до Тисе Румунији и да су они вршили заклетву румунских сељака на верност Румунији. Командант Коњичке дивизије је указао да је иза противсрпских акција стајало управо Народно веће из Арада које је Румунима слало оружје да би се борили против Срба у Банату. „Због свега овога заоштреност између Румуна и Срба постаје све већа и прети да избију крвави сукоби“, био је став команданта Коњичке дивизије.¹⁴²⁹ Председник Народне управе Јоца Лалошевић и Светозар Прибићевић, министар у Влади Стојана Протића, такође су разменили депеше поводом румунских агената чији се рад односио на део Баната око Темишвара.¹⁴³⁰ Лист *Слога* је у више наврата писао да Румуни „протурају изјаве, штампају брошуре, криво обавештавају грађанство, и чине све могуће да би дошли до циља“, а за њихов крајњи циљ српска штампа је сматрала добитак Темишвара.¹⁴³¹

Команданту Коњичке дивизије генералу Ђорђевићу наређено је да забрани сваку агитацију Румуна у Банату и да се са агитаторима, који се ухвате, поступа „најстрожије по закону“. Међутим, како пише Драгољуб Кочић, српска страна је у супротстављању румунској пропаганди била доста пасивна. Из разлога што су Румуни слали апеле европском и америчком јавном мњењу и протествовали против српског запоседања Баната српска Врховна команда је 27. новембра 1918. године послала следећи извештај команданту Прве армије војводи Бојовићу: „Потребно је да и наше Народно веће у Новом Саду упути сличне протесте и да тражи, да се са нама сједине оне територије у којима живи наш народ, а сада су под Румунима, или они на њих претендују.“¹⁴³² На седници Народне управе за Банат, Бачку и Барању 4. децембра 1918. године је, између осталог, донета и следећа одлука: „Да се путем срп.[ске] Владе у Београду управи протесна нота на све савезничке (антантине) владе као и на румуњску владу ради румуњских претензија, које су изражене нарочито у последњој одлуци у Ђулафамервару у погледу Баната.

---

¹⁴²⁹ *Велики рат Србије*, књ. 31, 216-217.

¹⁴³⁰ АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76

¹⁴³¹ *Слога*, бр. 40. Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.

¹⁴³² Драгољуб Кочић, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, 329.

Протесну ноту израдиће Председништво Нар.[одне] Управе.¹⁴³³ Петар Пешић је писао да је „румунска узурпација“ изазвала у српском народу „големо огорчење“. „Наша влада и врховна команда нису могле мирне душе гледати румунску отимачину нашега Баната, него су одредиле групирање српских чета на румунској граници. Већ се чинило да ће доћи до оружаног сукоба. Савезници су на то створили тзв. неутралну зону између српске и румунске војске, коју су запосјели Французи под командом генерала Henri Berthelotau великој Кикинди док су остали одреди француске војске били у Новом Саду, Суботици, Баји и Сомбору“, писао је Петар Пекић.¹⁴³⁴ Шта се у Новом Саду знало у то време о румунској пропаганди, повереник Народне управе, Милан Петровић, обавестио је министра Љубу Давидовића. „Румунска пропаганда не седи скрштених руку. Букурештанска влада има свој пропагандни центар у Темишвару коме је ставила на расположење своту од шездесет милиона леја. Пропаганда се врши нарочито међу немачким становништвом с лозинком – јединство Баната, јер ће немачки национални захтеви доћи до јачег изражаја ако Банат остане јединствен као једна целина, наравно под Румунијом, него ако се подели између Румуније и државе Срба, Хрвата и Словенаца“, писао је Петровић.¹⁴³⁵

Насупрот румунским обећањима да ће сузбити агитацију и разоружати народну гарду, комитет из Арада појачао је пропаганду и у целом источном Банату често су избијали нереди. У српским војним извештајима је писало да су румунски листови у Темишвар донели вест да је „доктор Гордеш¹⁴³⁶, председник комитета“ изјавио да ће румунске трупе посетити Арад и арадску жупанију, без обзира на то да ли се на том простору налазе српске трупе или не.¹⁴³⁷ По писању српске штампе југословенски делегати су у Паризу упозоравали да је „нечувена агитација Талијана и Румуна“ проузроковала „велико узнемирење у читавом јужнословенском народу“. ¹⁴³⁸ А лист *Застава* је писао да „свесни својих оправданих захтева, своје исправности и моралне снаге, не плашимо се и не бојимо се ни мало трагикомичних претњи и напада италијанско-

---

¹⁴³³ АВ, Фонд Народне управе, Ф. 76

¹⁴³⁴ Петар Пекић, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 336.

¹⁴³⁵ Милан Петровић, *Банат*, 296.

¹⁴³⁶ Вероватно се мисли на професора Василе Голдиша. (Божидар Панић, *Српска војска у Новом Араду за време примирја 1918-1919*, 53.)

¹⁴³⁷ *Велики рат Србије*, књ. 31, 306.

¹⁴³⁸ *Застава*, бр. 10, Нови Сад, 25. (12.) јануар 1919, стр. 3.

румунске журналистике. Претрпели смо и преживели смо ми много тежа и црња времена!¹⁴³⁹

Одржавање поменуте румунске Народне супштине у Алба Јулији, против чије резолуције је Народна управа из Новог Сада поднела протест, додатно је закомпликовало прилике у Банату између румунских и српских власти. Штефан Чичо-Поп је још на састанку код генерала Ђорђевића, 22. новембра 1918. године, од команданта Коњичке дивизије тражио одобрење за одржавање румунског народног збора заказаног за 1. децембар 1918. године. Командант је тај захтев одбио са образложењем да је на окупираној области било забрањено одржавање политичких зборована, што је и темишварски лист *Слога* објавио у свом првом броју.¹⁴⁴⁰ Међутим, Штефан Чичо-Поп је 20. новембра 1918. године већ упутио позив представницима румунског народа на Народну скупштину. Сазив је објављен сутрадан, 21. новембра, а наредног дана га је пренела сва румунска штампа. Због те чињенице да је у Банату било забрањено окупљање румунски збор је одржан у Ђула Фехервару (Алба Јулији), у Ердељу. Већ поменути Милан Николић је у допису упућеном Епархијској Конзисторији у Темишвару писао да се знало како су Румуни из села прелазили преко демаркационе линије са дуваном и доносили новине, које су биле забрањене, и да су „кнешки поп Раду и доктор Морарију“ и други Румуни отишли на збор у Ђула Фехервар, где се донела резолуција да се цео Банат присаједини Румунији, и да се знало да су радили и говорили против српских интереса, али да никад због тога нису били кажњени.¹⁴⁴¹

Овидију Печикан пише да су припреме за скупштину почеле без икаквих сметњи од стране српских војних власти и да су по свим местима у којима је живело румунско становништво одржавани зборови и бирани делегати за скупштину у Алба Јулији, а да су проблеми настали тек уочи одржавања скупштине када су су изабрани делегати кренули на пут у Ердељ.¹⁴⁴² Василе Дудаш пише да је „окупација“ већег дела Баната од стране

---

¹⁴³⁹ *Застава*, бр. 111, Нови Сад, 1. јун 1919, стр. 1.

¹⁴⁴⁰ Драгољуб Кочић, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, 329; „Наредба. Сви зборови, били политичке или друге природе, забрањени су. Зборови се могу одржати само уз претходно добивену дозволу од краљ.[евске] српске команде места. Одобреним зборовима ће присуствовати један опуномоћени орган месне команде. Против организатора и оних лица, који позивају на зборове без претходне дозволе, поступиће се најстрожије. Из канцеларије краљ.[евске] српске команде места. (*Слога*, бр. 1, Темишвар, 11. децембар (28. новембар 1918), стр. 2.)

¹⁴⁴¹ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 27.

¹⁴⁴² Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 499.

српске војске изазвала да се покрене пропагандна кампања из Букурешта против бивше земље Савезнице и да су румунске власти оптуживале Србију да терорише Румуне у Банату и кочи активности делегата који су учествовали на Великој народној скупштини у Алба Јулији.¹⁴⁴³ Глигор Попи пише да је око двесто делегата из Торонталске жупаније који су кренули за Алба Јулију задржано на Железничкој станици у Темишвару.¹⁴⁴⁴ Драго Његован, такође, пише да су српске војске власти индиректно ометале одлазак румунских посланика на скупштину.¹⁴⁴⁵ Делегати из зоне Лугожа и Карансебеша успели су да дозволу за путовање издејствују од француског команданта, а српски пуковник је дао сагласност да из српске зоне у Банату уместо преко триста изабраних отпутује свега шездесет делегата. И полазак православног епископа из Карансебеша, Мирона Кристеа, за Алба Јулију био је из истог разлога одложен за један дан.¹⁴⁴⁶ Ипак, без обзира на сметње, чињеница је да је велики број банатских Румуна присуствовао скупштини.¹⁴⁴⁷ На прелиминарној конференцији, одржаној 30. новембра, делегати банатских Румуна изјаснили су се за безусловно присаједињење Баната Румунији, а затражили су и да српске трупе у Банату буду замењене француским. На скупштини, која је представљала историјски скуп, значајан за историју Румуније, донета је резолуција којом је одлучено да се територија Трансилваније, Баната и угарских земаља, настањена Румунима, уједињује са Краљевином Румунијом.¹⁴⁴⁸ У Алба Јулији донета је резолуција о присаједињењу двадесет и шест жупанија бивше Аустроугарске Румунији, а три жупаније је требало да добију аутономију. Према извештају команданта Моравске дивизије од 7. децембра 1918. године, на том великом румунском националном збору учествовало је око сто хиљада душа. Збору је присуствовао и један румунски генерал који је изјавио „да ће кроз осам дана румунска војска окупирати све крајеве у којима живе Румуни и да ће Србе силом истерати“. Том приликом овај генерал је задоцњење румунске војске у ове крајеве правдао тиме што су Немци напуштајући Румунију порушили све објекте на главним комуникацијама.¹⁴⁴⁹

---

¹⁴⁴³ Vasile Dudaş, *The Banat and Romania at the end of the First World War*, 343.

¹⁴⁴⁴ Глигор Попи, *Банатски Румуни 1918. године*, 220.

¹⁴⁴⁵ Драго Његован, *Српско-румунски односи и положај Румуна у Српском Банату од присаједињења Војводине Србији до Видовданског устава Краљевине СХС*, 273.

¹⁴⁴⁶ Овидију Печикан, *Историја Румуна*, 500.

¹⁴⁴⁷ Глигор Попи, *Банатски Румуни 1918. године*, 220.

¹⁴⁴⁸ Љубивоје Церовић, *Срби у Темишварском Банату на историјском раскрићу 1918-1919. године*, 15.

¹⁴⁴⁹ Драгољуб Кочић, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, 331.

Уредништво темишварског листа *Слога* писало је да су Румуни прво „тихо и нечујно, шапатом“ говорили да је Темишвар румунска варош и да мора бити румунски, а да су онда говорили гласно и отворено и тиме гушили „историјски факт о припадности Темишвара“. „Слушају се гласови овде у Темишвару, како ће за који дан српска војска да изиђе из Темишвара, а ући ће румунска. Али српска се војска никако из Темишвара не миче, а румунска никако не долази... Српска војска неће изићи из Темишвара, јер за то нема разлога, пошто је Темишвар од увек српски био. Према томе, неће и не може бити, да у њега опет уђе румунска војска, јер немају на њега Румуни ни за длаку једну право“, писала је у време трајања српског империјума темишварска *Слога*.¹⁴⁵⁰

Петар Пекић пише да је Народна управа већ 5. децембра 1918. године упутила краљевској Влади у Београду опширан меморандум у којем је изнела „сва етнографска, историјска и национална права“ српске стране на Банат и тражила да их мировна конференција при одређивању државних граница узме у обзир. У меморандуму стоји да је српски народ свима желео и поштовао свачију слободу и да је зато поздравио претензије румунског народа у Ердељу „у њиховим напорима да стресу са себе мађарско господство и да своју судбину вежу за судбину своје браће у Румунији“. Међутим, у меморандуму је истакнуто да је било веома важно и да се избегне све што „уноси забуну“ у југословенско-румунске односе, мислећи притом, на Банат и Темишвар и околину. „Пред интернационални форум не би се смела стављати сасвим неозбиљна и некритична питања и жеље. Таква сасвим бесправна и неодржива жеља и тежња садржана је у изјави угарских Румуна, када она повлачи своје територијалне претензије на Банат, и тражи за себе земљиште између Дунава, Мориша и Тисе“, стоји у меморандуму.¹⁴⁵¹

Након одржане Народне скупштине у Алба Јулији представници Румуна су таково становиште заступали и у Паризу на мировној конференцији. На већ помињаној седници, одржаној 31. јануара 1919. године, прво је од заинтересованих страна говорио председник румунске делегације Јонел Братијану.¹⁴⁵² Василе Дудаш пише да је Братијану у свом говору пред полазак у Париз изјавио да ће он урадити исто са Банатом као што је његов отац са Бесарабијом у Берлину, мислећи на Берлински конгрес 1878. године.¹⁴⁵³ Као извор

¹⁴⁵⁰ *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

¹⁴⁵¹ *Јединство*, бр. 14, Нови Сад, 9. мај 1919, стр. 1.

¹⁴⁵² Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији*, 42.

¹⁴⁵³ Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, 135.

наводећи студију Шермана Дејвида Спектора *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ion I. C. Bratianu*, Дудаш пише и да је Братијану на беспрекорном француском језику изнео ставове румунске делегације.¹⁴⁵⁴ Румуни су имали већ спремљени меморандум са румунским територијалним захтевима у Банату и Братијану га је прочитао. Харолд Николсон, британски делегат, у својој књизи *Peacemaking 1919*, даје врло сликовит опис овог састанка и између осталог је записао: „Bratiano, с театралном објективношћу, започиње свој експозе. Очито је увјерен, да је већи државник него иједан од присутних. Иронички смјешак и самоувјереност појављују се од времена до времена. Забацује своју лијепу главу у профилу. Дјелује језиво.“¹⁴⁵⁵ У успоменама Милана Петровића пронашли смо коментар Љубе Давидовића да су Румуни, за разлику од југословенске делегације, у Париз дошли са „брижљиво скупљеном и стручно обрађеном аргументацијом“ и са готовим, одштампаним меморандумима, којима је онда румунска делегација „обасипала све меродавне личности на конференцији, старајући се да на тај начин изазове априорно расположење, па чак и симпатије за своје становиште“. Давидовић је писао и да су Румуни били веома агресивни у својим захтевима и да су располагали „веома добрим закулисним дипломатским везама“ у Паризу. Љуба Давидовић је указивао и на то да је румунска Влада за време рата остала у земљи, а да јој сам рат, како каже, „за оно кратко време, које је била у њему, није задавао много главобоље“. Из тог разлога Давидовић Милану Петровићу каже да је у односу на румунску делегацију југословенска делегација била прилично неспремна. Српска Влада се за време свог избеглиштва није могла спремати за мировну конференцију у тој мери у којој је то могла чинити румунска Влада, и због тога је, како је сматрао Давидовић, југословенска документација и пропаганда била спора и у дејство је обично ступала након румунске.¹⁴⁵⁶

Анте Трумбић, југословенски делегат, је другим српским државницима у Београду и Лондону након „седнице са Великима и са контрапартијом“ писао да југословенски мемоар о Банату и карте у то време још нису биле завршене јер је југословенска делегација изненада била позвана на овај састанак и да је требало импровизовати. „Противна странка била је потпуно спремна. Ипак је добри Бог помогао и просветио нашу

---

¹⁴⁵⁴ Vasile Dudaş, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, 113.

¹⁴⁵⁵ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији*, 68.

¹⁴⁵⁶ Милан Петровић, *Банат*, 295.

памет“, писао је Трумбић.¹⁴⁵⁷ Анте Трумбић је о седници 31. јануара 1919. године извештавао и да ако се могло говорити о двобоју да је он сматрао да га Југословени нису изгубили и да се у „свим савезничким круговима“ могло чути да су Румуни произвели неповољан утисак, а Југословени добар. Такође, и да је чуо да је Сонино, италијански делегат, био незадовољан с Братијаном јер је „слабо бранио тезу тајног уговора“.¹⁴⁵⁸

Наиме, своје претензије на Банат Румуни су на Конференцији мира правдали тајним уговором који су потписали са Француском, Великом Британијом и Русијом да би ушли у рат против Централних сила. Односно, питање чији ће бити Банат отежавала је чињеница да је оно већ било разматрано од ова три велика европска Савезника током дугих дискусија које су претходиле потписивању уговора 17. августа 1916. године.¹⁴⁵⁹ Андреј Митровић указује на то да су овим уговором отворено и суштински била одбачена начела америчког председника Вилсона, али да је Братијану покушавао да питање прикључења Баната Румунији, тј. признавање Букурешког уговора представи као ствар румунског права на национално уједињење.¹⁴⁶⁰ Да би побила значај уговора југословенска страна је инсистирала на томе да се разграничење у Банату није смело решити по предлогу румунских делегата већ „праведно на бази принципа народности и уз консултацију народне воље“.¹⁴⁶¹

---

¹⁴⁵⁷ *Zapiski sa sednica delegacije*, 41.

¹⁴⁵⁸ Богдан Кризман, *наведено дело*, 48, 50.

¹⁴⁵⁹ **Тајни уговор са Румунијом** (објављен у листу *Le Temps* 4. фебруар 1919. године у Паризу) „Члан. 1. Француска, Велика Британија, Италија и Русија гарантују територијални интегритет краљевине Румуније у целокупним њеним садашњим границама. Члан 2. Румунија се обавезује, да ће Аустроугарској објавити рат и да ће је напасти у складу с условима одређеним у Војној конвенцији. Такође се обавезују, да ће – чим објави рат – прекинути све економске односе и трговинску размену с непријатељима Савезника. Члан 3. Француска, В.[елика] Британија, Италија и Русија признају Румунији право да анектира територије Аустроугарске, наведене и утврђене у члану 4. Члан 4. Границе територија споменутих у претходном члану одређене су овако: Линија разграничења... иде Тисом до њеног ушћа у Дунав и, на крају, Дунавом све до данашње румунске границе. Румунија се обавезује, да неће према Београду подизати утврде у зони, која ће се касније одредити, а да ће у њој држати само снаге потребне за полицијску службу. Румунска се краљевска влада обавезује, да ће платити одштету оним Србима из Баната, који би се напуштајући своје поседе, хтели иселити у раздобљу од две године, рачунајући од закључења мира. Члан 5. Румунија с једне, а Француска, В.[елика] Британија, Италија и Русија с друге стране обавезује се, да ће склопити сепаратни или општи мир само заједно и истовремено. Француска, В.[елика] Британија, Италија и Русија обавезују се такође, да ће територије Аустроугарске, утврђене у члану 4, мировним уговором припасти румунској круни. Члан 6. Румунија ће уживати иста права као и Савезници у свему, што се односи на прелиминарне преговоре о миру, као и расправу питања, која ће предложити на решење Мировној конференцији. Члан 7. Силе – уговорнице обавезују се, да ће чувати тајност овог уговора све до закључења општег мира. Учињено у Букурешту 17. августа 1916.“ (*Zapiski sa sednica delegacije*, 308.)

¹⁴⁶⁰ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 59.

¹⁴⁶¹ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Париској мировној конференцији*, 45.

Љуба Давидовић, министар просвете у Влади Стојана Протића, Милану Петровићу је рекао да су се Румуни нарочито уздали у Енглеску и у Француску, јер су им ове две државе управо уговором потписаним у Букурешту у случају своје победе, обећале сав Банат до Тисе и Мориша. „Тим уговором је наш положај на конференцији мира у Паризу знатно отежан“, говорио је Давидовић, а потом и истакао да „сва нам је срећа што америчка дипломатија, која у сваком спору тежи за објективношћу, показује извесно разумевање за наше аспирације“.¹⁴⁶² Богдан Кризман, за америчке стручњаке на Конференцији мира, пише да су Вилсону поднели један извештај у којем су предлагали да се формира „независна федеративна Југославија, коју би сачињавале Србија, Црна Гора и јужнословенске земље бивше Двојне монархије“ и да су по њиховом мишљењу границе будуће прве југословенске државе према Аустрији и Мађарској требале да се повуку према етничком принципу – изузев у темишварском Банату где је требало наћи компромис са румунским захтевима.¹⁴⁶³

Позивање на румунски уговор са Савезницима војвођанска штампа је видела као „смелост у оне државе која се тако кукавички држала за време рата“. Лист *Јединство* је писао да је Румунија имала добру дипломатију која је умела да својој држави створи јаке везе и која је умела да искористи погодне тренутке, као и да Румуни нису тражили „милостињу“ као Југословени, него да су тражили „плату за свој рад“ а да кад су морали, да су онда слушали. Кад нису морали онда су радили на своју руку. „Г. Братјано и Г. Венизелос су показали да су највештији дипломати на Балкану: они су успели да њихове компромитоване земље имају данас на Конференцији више угледа него ми, који смо били највернији савезници Антанте за последњих петнаест година“, писало је уредништво новосадског *Јединства*.¹⁴⁶⁴ Тима Димитријевић, национални радник из Баната је, такође, писао да су „лукави Браћану и његови помагачи“ умели да „убеде“ Конференцију мира о „непобитном румунском праву на наше крајеве“.¹⁴⁶⁵

Своје позиције да уговором, на основу којег су ушли у рат, траже цео Банат, Румуни су правдали становиштем да је Банат једна етничка, географска и економска целина и да Тиса и Дунав праве природну границу. „Поделом Баната“, говорио је

---

¹⁴⁶² Милан Петровић, *Банат*, 295.

¹⁴⁶³ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Париској мировној конференцији*, 69.

¹⁴⁶⁴ *Јединство*, бр. 109, Нови Сад, 14. септембар 1919, стр. 1.

¹⁴⁶⁵ Тима Димитријевић, *Застава*, бр. 176, Нови Сад, 22. август 1919, стр. 2.

Братијану на седници 31. јануара 1919. године, „Румунији би остали горњи токови река, а Србији би припали доњи токови и канали, што је очевидно потпуно неприродно. Ове су равнице потребне да хране она брда. Делити ову целовиту територију значило би кидати једно тело, стварајући вештачке границе. Реке су прометне артерије овога краја. Дунав је чиста граница, која дели географски Банат од Србије.“¹⁴⁶⁶ Вудро Вилсон је тада упитао да ли се Банат пружа до престонице прве југословенске државе Београда, на шта су му румунски делегати потврдно одговорили и да баш из тог разлога што би будућа граница била до Београда овај град би био сигуран јер су румунски и српски народ одувек живели у пријатељству, а да би тако и даље остало кад би Румуни добили цео Банат. „Свако стварање вештачке границе биће повод новим сукобима и нередима. Стога је Румунија обезбедила себи Банат у уговору 1916.“, рекао је Братијану.¹⁴⁶⁷

Да би могла да тражи банатску престоницу, југословенска делегација је морала да обори румунско позивање на тајни уговор из 1916. године и становиште да је Банат јединствена географска целина.¹⁴⁶⁸ Југословенски делегат, Миленко Веснић, како је писао Харолд Николсон, на експозе румунских делегата на седици 31. јануара 1919. године одговорио је „добро и скромно“ и напао је тајни уговор. Како стоји у записницима рада југословенске делегације, Веснић је том приликом говорио умерено и дипломатски све време Румуне називајући „нашим пријатељима“.¹⁴⁶⁹ Уговор из 1916. године Веснић је одлучно одбацио тврдећи да ни у ком случају није био обавезан за Краљевину СХС пошто је без ње и њеног знања закључен и то у време када се она „борила на живот и смрт“ и када је „ливала крв и претрпела непријатељску инвазију“. За нашу тему још важније, Веснић је тврдио да је уговор неважећи јер је представљао кршење права народа на самоопредељење. „Стога ми сматрамо тај уговор ништавим и не постојећим за Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца“, изјавио је. Председник Конференције мира га је прекинуо и рекао да румунски уговор није био тајан. Миленко Веснић је одговорио да уговор никада није био објављен и да је у истој соби у којој су се тада налазили пре неког времена

---

¹⁴⁶⁶ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паришкој мировној конференцији*, 43.

¹⁴⁶⁷ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 40.

¹⁴⁶⁸ „Le Banat ne constitue pas une unité géographique, économique et ethnique; il est au contraire, sous tous ces rapports, formé de deux parties bien différents et indépendantes l’une de l’autre : Le Banat occidental, ou plaine du Banat, qui s’étend de la Theiss à Temichvar, Vrchats et Béla Tsrkva, et le Banat oriental, ou Banat montagneux, à l’est de ces villes.“ (Jovan Cvijich, Jovan Radonich, Stanoje Stanojevic, Hilarion Zeremsky, *La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya – Le Banat*, 5.)

¹⁴⁶⁹ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паришкој мировној конференцији*, 68.

„много инсистирао“ да од Пишона сазна садржај овог уговора али да није успео. Када је Клемансо рекао да му ништа о том догађају није познато, Пишон је прочитао последњу тачку уговора из 1916. године која је гласила да је румунски уговор имао остати тајан до Конгреса мира. На то је Клемансо закључио: „Дакле, то је заиста тајни уговор.“¹⁴⁷⁰ У својим мемоарима, Франше д’ Епере је записао да ништа није знао о споразуму по којем би читав Банат требао да припадне Румунији и да је тајни уговор Румуније и Савезника доспео у јавност у децембру 1918. године када је српска коњица већ заузела две трећине Баната. „Све ми то наговештава велике проблеме“, писао је Д’ Епере.¹⁴⁷¹ Касније, Д’ Епере је Данилу Калафатовићу рекао да је у Паризу нудио више решења о проблему о разграничењу у Банату, да се непрестално бавио југословенским и румунским споровима и несугласицама, као и да је желео их остави да сами решавају ствари у које није желео да се меша.¹⁴⁷²

Становиште југословенских делегата на Париској мировној конференцији било је да је крај Великог рата донео завршетак „стољетне борбе“ за уједињење и да се и српски народ у Банату са одушевљењем ујединио у Краљевство СХС. Такође, да југословенска дипломатија није могла да дозволи „да овај напредан и испаћен део свог народног тела“ препусти туђој доминацији, па макар то било и доминацији румунске државе према којој је српска страна била пријатељски расположена. Анте Трумбић је на седници 31. јануара 1919. године, као и Братијану, истакао да југословенски и румунски народ никада није ратовао један против другог и да су увек пријатељски живели, а да је једини спор који је могао да угрози будуће пријатељске односе био спор око Баната. Трумбић је изјавио да Братијануов предлог да читав Банат припадне румунској држави не може овај спор решити „на задовољство“, као и да би се тиме отворила „дубока рана“ која би била узрок непомирљивом непријатељству између две државе. Анте Трумбић се тада сматрао слободним да изјави да југословенски народ никада неће пристати на такав предлог.¹⁴⁷³

Сутрадан, након седнице 31. јануара 1919. године, одржан је још један састанак о питању Баната. На састанку су поред Великих сила присуствовали само румунски делегати. Братијану је затражио да Банат окупирају савезничке снаге и том приликом

---

¹⁴⁷⁰ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Париској мировној конференцији*, 43-44.

¹⁴⁷¹ Луј Франше д’ Епере, *Мемоари. Солунски фронт. Србија, Балкан, Централна Европа 1918-1919*, Нови Сад, 2018, 132.

¹⁴⁷² *Велики рат Србије*, књ. 32, 285.

¹⁴⁷³ Богдан Кризман, *наведено дело*, 45.

изјавио: „Имајући пред очима природу и сврху састанка, не желим да се упустим у набрајање насиља која је српска војска починила над становништвом Баната...“ Лојд Џорџ га је одмах прекинуо и рекао да се питање Баната не може расправљати у одсутности југословенске делегације.¹⁴⁷⁴ Када су се румунски делегати повукли Лојд Џорџ је изнео један предлог који је одредио судбину Темишвара. Наиме, он је предложио да стручњаци пет Велесила у првом реду проуче територијална питања и да, ако је то могуће, саставе једногласне препоруке. За питања у којима се не би сложили предложио је да се оформи једна комисија стручњака за румунске територијалне захтеве и то тако да у њу уђу по два експерта САД, Велике Британије, Француске и Италије. Председник италијанске Владе и шеф италијанске делегације на Мировној конференцији, Виторио Орландо, рекао је да се осећа везан уговором са Румунијом, али да не жели то мишљење да наметне својим колегама и да не жели да брани тајне уговоре, који су у то време „изашли из моде“, али да постоји уговор потписан и са Италијом и да он не може правити неку разлику између тајног и јавног уговора. Клемансо је упозорио Орланда на чињеницу да је румунски уговор након сепаратног мира Румуније са Централним силама заједничким пристанком представника Велесила сакупљених у тој просторији био стављен ван снаге. Када је Румунија ушла поново у рат одлучено је да ће Румунија добити место на будућој Конференцији мира, но да се том одлуком није обновила ниједна одредба уговора који је Румунија прекршила када је прекинула ратне операције против Централних сила. Лојд Џорџ је указао на то да Румунија сад тражи више него што јој је признавао тајни уговор, а Орландо је одговорио, да се и не сећа споменуте одлуке.¹⁴⁷⁵ Из овога се јасно види да је Румунија Темишвар добила јер је поменута комисија одредила будућу границу, а не на основу уговора од 17. августа 1916. године.

Тајни уговор румунске државе са Савезницима није признавала југословенска делегација на Конференцији мира у Паризу иза које је стајала Влада у Београду, али га свакако није признавало ни јавно мњење у Југославији. Кроз штампу, румунски политичари су оптуживани да су агитовали да се уговор из 1916. године ипак призна иако га је Румунија „својим делима поништила“. „Па пошто на свету нема правде, пошто су интереси појединих држава и племенске везе јаче од части и поштења и пошто смо им

---

¹⁴⁷⁴ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Париској мировној конференцији*, 46.

¹⁴⁷⁵ Богдан Кризман, *наведено дело*, 47.

најзад ми у прошлости, у нужди требали, а сада им већ не требамо, (у слепилу свом пак заборављају, да може доћи опет време, када ће нас требати) то је Румунима успело, да на штету нашу добију добар део Баната“, писао је лист *Слога* након губитка Темишвара.¹⁴⁷⁶ Темишварска штампа, мислећи да ће овај град због тајног уговора припасти Румунима, нападала га је готово свакодневно. Румунску политику разграничења називала је империјалистичком и назадном. Српска страна сматрала је да су Румуни желели дипломатским путем да добију оно што су на бојном пољу изгубили. У више наврата истицане су „велике“ заслуге југословенске војске у Првом светском рату за победу Савезника насупрот румунским, „малим“, заслугама.¹⁴⁷⁷ Јонел Братијану је рекао да је Румунију рат коштао „335.000 људи“, а Анте Трумбић се на седници 31. јануара 1919. године осврнуо на жртве које је Румунија поднела у Првом светском рату и одао им признање. Међутим, Трумбић је тражио да му се дозволи да и он истакне жртве и патње, што их је у рату првенствено претрпела Србија, а онда са њом и цео српски народ у Аустроугарској. „Оне су познате читавоме свету, па не ћемо да их оцењујемо него препуштамо Савезницима да о њима даду свој суд“, рекао је Трумбић.¹⁴⁷⁸

Војвођанска штампа је писала да се „румунско злато котрљало од Букурешта до Париза и Рима“, да је румунска краљица Марија одлазила у Париз, да су биле потплаћене и дипломате и редакције великих европских листова.¹⁴⁷⁹ Прота Стеван Михалцић је поводом тога у дневнику 19. марта 1919. године записао: „Дошла у Париз и Лондон румунска краљица (супруга румунског краља Фердинанда) ма начини читаво чудо, што рекао неко Дошла баба па преокрену свет!! Сад се чују само славопоји Италији и Румунији!“¹⁴⁸⁰ Некако у исто време лист *Застава* је писао: „Зар је њима (Румунима додала Ј.К.) свеједно то, да ли ћемо ми у пријатељству живити с њима, или ће нас својом претераном халапљивошћу сасвим отуђити од себе?... Румунска дворска канцеларија, на пример, нема друге румунске сиротиње, него баш ону у Тамишвару, да њојзи пошље 3000 леја, као поклон краља Фердинанда, као да је тај народ баш у најгорој беди.“¹⁴⁸¹ Неколико месеци касније уредништво листа *Нова зора* је закључило: „Наши су противници боље

¹⁴⁷⁶ *Quo vadis Rumunia mare?*, *Слога*, бр. 256, Велики Бечкерек, 6. новембар 1919, стр. 1.

¹⁴⁷⁷ Богдан Кризман, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији*, 47.

¹⁴⁷⁸ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 40; Богдан Кризман, *наведено дело*, 45.

¹⁴⁷⁹ *Застава*, бр. 127, Нови Сад, 21. јун 1919, стр. 1; *Quo vadis Rumunia mare?*, *Слога*, бр. 256, Велики Бечкерек, 6. новембар 1919, стр. 1.

¹⁴⁸⁰ *Дневник прота Стевана Михалцића*, 42.

¹⁴⁸¹ *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

разумели живот и људе него ми. Они су знали да постоје две ствари на којима почива цео данашњи живот, а то су: новац и жена. И док су наши противници много реалнији ми смо и сувише идеално гледали читаву ствар и очекивали правду од људи који беху сами себи везали руке и не показиваху нимало воље решити се обавеза узетих без знања и учешћа осталих и нових чланова савеза.¹⁴⁸² Пред евакуацију Темишвара банатска штампа је писала и како се „мало радило“, а да су прављене „грдне грешке“. „Живели смо скупа с Румунима и нисмо их познавали, али то њима зато није нимало сметало да они нас упознају... Они посегоше за нашим домовима а ми се готово и не макосмо: не махнисмо руком у своју корист и одбрану... Уздали смо се у своје право и мислили смо да је неморално и знак неоправданости наших захтева просути новац онде где принципи говоре или бар треба да говоре“, писао је лист *Нова зора*.¹⁴⁸³ Крајем маја 1919. године, др Фрањо Узум је Влади у Београду из Темишвара јавио да Румуни „агитују и просипају новац“.¹⁴⁸⁴ У листу *Слога*, Новак Грујић је изнео становиште да је било од одсудног значаја паралисати читаву румунску акцију и „силне милионе избачене за румунску агитацију“ једном јаком акцијом, управо контра-акцијом јер је Темишвар и његова околина „после Будимпеште најнапреднији, најкултурнији и најбогатији крај био у бившој Мађарској“.¹⁴⁸⁵

Стеван Бенин је управо на оснивање „Југословенског Пресбириа“ у Темишвару гледао као на једну контра-акцију, један пропагандни центар, који је настао као одговор на то што је Румунија тражила цео Банат за себе и на то што је румунска пропаганда деловала „пуном снагом“. У аутобиографији Бенин пише да је у Ердељу основана новинарска агенција „Dacia“ и да се њена пропаганда осећала не само међу Румунима већ и међу Немцима у Банату. Осим новинарског рада „Југословенски Пресбириа“ је, како је писао Бенин, водио борбу против румунске пропаганде, а организовао српску пропаганду.¹⁴⁸⁶ У делокруг „Југословенског Пресбириа“ била је пренета и цензура штампе, а особље Пресбириа радило је и на војној цензури поште и брзојава. Знамо да је румунски лист *Românul* забрањен у периоду од 22. фебруара до 6. јуна 1919. године, када

---

¹⁴⁸² *Нова зора*, бр. 46, Вршац, 26. јун 1919. стр. 1.

¹⁴⁸³ *Нова зора*, бр. 45, Вршац, 22. јун 1919, стр. 1; *Нова зора*, бр. 46, Вршац, 26. јун 1919. стр. 1.

¹⁴⁸⁴ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 2029, 7. јуна 1919. године, у Паризу

¹⁴⁸⁵ *Слога*, бр. 259. Велики Бечкерек, 11. новембар 1919, стр. 1.

¹⁴⁸⁶ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

је поново почео да излази али са назнаком „Censure Française“.¹⁴⁸⁷ Али очигледно да такве акције српске стране нису биле довољне.

Да би се придобило румунско становништво са српске стране обећавано је да ће нова власт водити рачуна и о њиховим интересима. „Да ћемо ми и политички толерантнији бити од Румуна, о томе опет не може бити никакве сумње. За Румуне ће се подићи румунска гимназија можда у Оравици, наш државни интерес захтева да ми имамо сретне и задовољне грађане, а наше кавалерство и верност према савезницима (иако нисмо имали никакве тајне уговоре!) најбоља је гаранција да ћемо ми наша обећања и испунити.“¹⁴⁸⁸ На другој страни, по извештају Врховне команде, упућеном у Париз, Румуни су једино Немце „фаворизовали“ и уверавали да се немају ничега бојати и да ће бити унапређени.¹⁴⁸⁹ Новосадска *Застава* је 11. јула 1919. године објавила да је Братијану био у Темишвару када се из Париза враћао за Букурешт и да је том приликом дао одређена обећања темишварским политичарима.¹⁴⁹⁰ Војвођански листови су у више наврата упоређивали српски и румунски устав, или и аграрни и политички систем једне и друге државе да би показали да Румунија „има још много дуго да ради, да прво модернизира свој данашњи систем и државно устројство, па тек да створи оно што је у Србији већ давно идеално уређено“.¹⁴⁹¹ *Српски гласник* је писао да Немци нису могли желети да потпадну под Румуне, јер, како је писано, такав културни елеменат као што су Немци и који имају „толико доброг укуса“ не могу „између нас и Румуна“ изабрати Румуне.¹⁴⁹²

Крајем маја 1919. године југословенски војни изасланик из Букурешта саопштио је да је у румунској престоници владало „јакو узбуђење противу нас“ и да „крugови владе, сва штампа и врховна команда, називајући нас отимачима Баната, прете интервенисањем оружјем“. Изасланик је сматрао да до оружаног напада ипак неће доћи, али је као разлог такве пропаганде од стране Румуна наводио добијање железничке пруге Базјаш – Вршац – Темишвар за коју су и румунски председник Министарстава и шеф генералштаба

---

¹⁴⁸⁷ Божидар Панић, *Српска војска у Новом Арату за време примирја 1918-1919*, 62.

¹⁴⁸⁸ *Природно и праведно решење Банатског питања, Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

¹⁴⁸⁹ АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721.

¹⁴⁹⁰ *Застава*, бр. 144, Нови Сад, 11. јул 1919, стр. 3.

¹⁴⁹¹ *Нова зора*, бр. 2, Вршац, 19. (6.) јануар 1919, стр. 1-2.

¹⁴⁹² *Нашим Немцима, Српски гласник*, бр. 25, Велика Кикинда, 13. април 1919, стр. 1.

говорили свим страним представницима да је Румунији неопходна.¹⁴⁹³ Августа 1919. године генерал Лерон (Lerond), за кога је Трумбић писао Влади да је важан члан Тардијеове комисије, која се бавила разграничењем у Банату, посетио је југословенског министра спољних послова. Лерон је том приликом рекао да је Братијану постигао велики успех, да је његов положај јак и у Румунији и на Конференцији мира и „да ће Румунија бити велика, богата и јака држава“. Насупрот томе Лерон је ставио тежак положај Краљевине СХС јер „има рђаво расположење суседе“ и да би се њен положај побољшао када би била пријатељ с Румунијом. „Банат је једино питање које вас раздваја“, рекао је. Овако стоји у Трумбићевом извештају Влади од 18. августа 1919. године, међутим, у личној Трумбићевој белешци од 15. августа 1919. године стоји: „Немате с њом диференција него гледе малог комадића Баната.“ У забелешци је споменуто и да би престолонаследник Александар могао за жену узети румунску принцезу. Иако није изричито рекао, видело се да је Лерон желео да се попусти у Банату у корист Румуније, а иако је Трумбић пренео да је одговорио да је југословенска страна желела и ценила пријатељство са Румунијом, али да није могла да га тражи уз цену Баната, Андреј Митровић сматра да је и Трумбић Влади препоручивао попуштање у Банату.¹⁴⁹⁴

Свесна многобројних проблема са којима се млада држава сусретала средином августа 1919. године Влада у Београду је, такође, желела да се окончају спољнополитички проблеми. Овоме је претходила полемика да ли учествовати у војној интервенцији у Мађарској. „Мишљење је Делегације да треба дати довољно снаге, али условити са добитком у Банату.“ Догађаји су, ипак, текли другачије. Велике силе нису смеле да дозволе да постоје непосредни и отворени поводи нетрпељивости између држава које би учествовале у подухвату када се предузима један такав ризикантан потез војног карактера. Још 10. јула 1919. године војни изасланик у Букурешту је јавио да су Румуни своју офанзиву против Мађарске као и заузеће Пеште сматрали за „један од најславнијих дана у историји светског рата“ и да у Румунији „влада велико одушевљење“. У исто време је вероватно послат и извештај отправника послова у којем стоји да је Румуне успех против Угарске толико „заслепио да сад поново почињу претити Србији због Баната“. Војни изасланик је 15. августа 1919. године из Букурешта јавио да је румунска ратоборност све

---

¹⁴⁹³ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 2170, 11. јуна 1919. године, 15. јуна 1919. године, у Београду

¹⁴⁹⁴ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 179.

већа од заузећа Пеште, а да је Братијану говорио о остварењу сна и уједињењу свих Румуна. „Страни представници су забринути и говоре да су Румуни на прагу да почине историјске глупости“, писао је Влади у Београду.¹⁴⁹⁵

Никола Пашић је 21. августа 1919. године забележио следећи налог: „Хитно. Да се одмах учини корак код влада француске, енглеске и америкаанске да се саопшти румунској влади и команди да ће оне сматрати напад на Србе у Банату као напад на савезнике и да према томе све последице које отуда потекну по Румуне, припишу себи и својој политици.“ У оваквој ситуацији коначно решење банатског питања наметало се као нужно, а одржавање линије Териоријалне комисије као најпрактичније решење у датом тренутку.

Генерал Франше д' Епере је 1. октобра 1919. године кренуо из Париза преко Велике Кикинде у Темишвар да би регулисао спорна питања између југословенске и румунске стране у Банату. Генералу Божидару Терзићу наређено је да француског генерала сачека у Великој Кикинди. Француски генерал је потом 4. октобра у Темишвару разговарао са румунским генералима.¹⁴⁹⁶ Терзић је у свом извештају написао да му је Франше д' Епере пренео да је румунски војни изасланик при Конференцији мира у Паризу опуномоћен од своје Владе изјавио да Румуни „немају непријатељске намере према Србији“ и да „дају часну реч за пријатељске намере и односе“. Како је Терзић јављао, генерал Д' Епере је са своје стране „пријатељски“ саветовао споразум са Румунима и да је разговарао и са војводом Мишићем који се са тиме сложио. У Београду је Д' Епере 8. октобра 1919. године разговарао са представницима југословенске Владе и изјавио је да ће југословенској страни гарантовати безбедност од Румуна. Такође, додао је да је концентрација српских трупа у Банату имала „неповољно дејство на Румуне“.¹⁴⁹⁷

Дана 6. октобра 1919. године команданту Прве армијске области јављено је да је посредовањем команданта Савезничких војске отклоњен неспоразум са румунском Врховном командом.¹⁴⁹⁸ Средином октобра 1919. године и југословенска штампа јављала је да је дошло до побољшања односа између Краљевства СХС и Румуније и о постизању

---

¹⁴⁹⁵ АЈ, Делегација, Ф. 4

¹⁴⁹⁶ *Велики рат Србије*, књ. 33, 106-107, 117.

¹⁴⁹⁷ *Велики рат Србије*, књ. 33, 123.

¹⁴⁹⁸ *Велики рат Србије*, књ. 33, 120.

споразума да се број војске на српско-румунској граници смањи.¹⁴⁹⁹ Лист *Слога* је писао да се сукоб избегао јер су се Румуни бојали и да би у супротном Србе напали као што су Мађаре, али и да српска страна није потегла мачеве, јер је у то време још увек веровала у Бога и његову правду.¹⁵⁰⁰

Југословенска Врховна команда је 27. октобра 1919. године министру војном послала извештај у којем се каже да је енглески генерал Гринли, шеф британске мисије у Букурешту и посредник између југословенске стране и Румуна у Банату, дошао тог дана у Београд. Гринли је дан раније боравио у Темишвару и добио тачне податке о румунским трупима у Банату. Сведочио је да су Прва и Друга румунска пешадијска дивизија и Прва Коњичка дивизија повучене из Баната и транспорване северно од Арада. Сматрао је да је транспортовање закаснило због оскудице у возном материјалу, али да се приводило крају и да није могло бити никакве сумње у лојалност Румуна. На крају, генерал Гринли је уверавао српску страну да може бити сигурна у чврсту вољу Румуна за одржавање добрих односа и у савесно извршавање дате обавезе. Врховна команда је енглеском генералу саопштила да је српска команда Банатских трупа укинута и да су све сувишне трупе још пре одређеног рока (20. октобра) напустиле Банат. На крају извештаја министру војном Врховна команда је изјавила да се према свему горе наведеном „Банатски инцидент“ могао сматрати окончаним.¹⁵⁰¹

Сарадник листа *Слога*, Танасије Костић, је пре евакуације Темишвара писао да су „румунски старци“ требали да помисле и кажу: „Ето, ми се Румуни непрестано отимамо о Темишвар и хоћемо да докажемо да је наш. Али бадава Темишвар неможе никако бити наш, већ српски. Погледајте само српске цркве у Мехали, у Граду, у Фабрици, а погледајте у тим местима цркве румунске. Па шта мислите чије су цркве старије, српске или румунске? Зацело су српске старије, јер су пре назидане. А назидане су пре зато, што су Срби пре ту били. А кад су Срби пре дошли у Темишвар, онда је и њихово првенство. По томе је Темишвар српски, а ми смо млађи те није Темишвар наш.“¹⁵⁰² Међутим, мировна конференција није уважила историјско право српске стране на Темишвар и када га је српска војска напустила у складу са одлукама мировне конференције Срби Темишварци

¹⁴⁹⁹ *Јединство*, бр. 125, Нови Сад, 15. октобар 1919, стр. 1.

¹⁵⁰⁰ *Quo vadis Rumunia mare?*, *Слога*, бр. 256, Велики Бечкерек, 6. новембар 1919, стр. 1; *Слога*, бр. 34, Велики Бечкерек, 20. фебруар 1920, стр. 1.

¹⁵⁰¹ *Велики рат Србије*, књ. 33, 173.

¹⁵⁰² „Т. К-ћ“, *Наш Темишвар*, *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

остали су као мањина у новој румунској држави. Још крајем фебруара 1919. године, у телеграму упућеном лично Анте Трумбићу, Стојан Протић је, између осталог, написао да је изгледа у Паризу за Југословене одређено да земљу, народ и паре даје Италијанима, Румунима и Чесима, ако не и Мађарима.¹⁵⁰³ Такође, Андреј Митровић је у својој студији указао на то да су се Југословени и Румуни довели у ситуацију да се понашају као „завађени сељани, суседи који се обраћају неком трећем“, а не једни другима и да се највише радило о „лакрдји примене вилсонјанских начела и прокламованих демократских метода стварања правних основа за трајан мир“. У сваком случају, банатско питање било је деликатно јер су се српска и румунска војска приближиле једна другој нимало пријатељски расположене и њихов сукоб могао је да има даље последице.¹⁵⁰⁴ Међутим, десило да су Румуни морали да се помире са поделом Баната, а Југословени са добитком само територије чији су најисточнији градови били Бела Црква, Кикинда и Вршац. Мировни уговор са Мађарском потписан је у дворцу Тријанон 4. јуна 1920. године и резултат настојања дугих више од једне године био је да за југословенску страну није добијена област Темишвара која је коначно припала румунској држави. Никола Милутиновић закључује да је Тријанонски уговор представљао примену демократског начела о самоопредељивању народа а да су границе мађарске државе одговарале и етничком принципу.¹⁵⁰⁵

На крају, иако је Краљевина Румунија добила Темишвар, у југословенском јавном мњењу сматрало се да су Румуни били незадовољни тиме јер нису добили цео Банат.¹⁵⁰⁶ Када је касније између Југославије и Румуније закључен реципроцитет, како је писао Стеван Бенин, и један и други народ имали су пуно право на слободни национални и културни развитак, мада се нису налазили у својим националним државама.¹⁵⁰⁷ Десет година након присаједињења територије Баната, Бачке и Барање у *Споменици ослобођења Војводине* објављен је и чланак у којем се говори да Велика народна скупштина није заборавила „једнокрвну браћу, која су остала ван граница наше државе услед географског положаја или из политичких ‘резона’, што су надвладали код Савезника“, јер је својом резолуцијом изрекла да захтева да се оним Србима, Буњевцима и Шокцима, који су остали

¹⁵⁰³ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 62.

¹⁵⁰⁴ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 52-54.

¹⁵⁰⁵ Nikola Milutinović, *Mađarska i Trijanonski ugovor*, *Starine*, br. 54, Zagreb, 1969, 92-93.

¹⁵⁰⁶ *Quo vadis Rumunia mare?*, *Слога*, бр. 256, Велики Бечкерек, 6. новембар 1919, стр. 1.

¹⁵⁰⁷ РОМС, Аутобиографија Стевана Бенина, М. 12. 421

изван граница прве југословенске државе „обезбеди правом заштите мањине њихов народносни опстанак и развитак, као и право, да се ти Срби од нове српске државе могу слободно културно и економски потпомагати“, и да ће се у томе „строго држати начела узајамности (реципроцитета)“.¹⁵⁰⁸

---

¹⁵⁰⁸ *Споменица ослобођења Војводине*, друго издање, 253.

2. 5. Облици исказивања народног мишљења: зборови, резолуције, депутације и меморандуми

*Ми имамо право изказати своју реч! Кад се о нама решава, нека се чује онда и наш глас! Ми ипак верујемо у правду, те да нећемо бити од свог народа оцепљени! Дођите сви! Ми не можемо више бити ничији робови. Ово је наша прадедовска земља, ово је наша глава. Недајмо да је секу!*¹⁵⁰⁹

Андреј Митровић, у својој студији у којој се бавио разграничењем између Краљевине СХС и Румуније, указао је на то да становништво Баната, односно њихове директне представнике, на Париској мировној конференцији „нису желели да виде“ ни водеће личности Великих сила, али ни делегати њихових земаља. Можемо да рачунамо на то да су се делегати на мировној конференцији у Паризу представљали као изасланици свог народа, а да се онда на српске и румунске делегате гледало као на заступнике њихових банатских сународника.¹⁵¹⁰ Можемо да кажемо и да су они умногом уживали поверење тог становништва, али то не мења чињеницу да на Конференцији мира пред делегатима Великих сила своје ставове непосредно нису могли да искажу представници југословенског или румунског становништва Баната, а да се и не говори о представницима Немаца и Мађара са те територије. Српско становништво је на рад мировне конференције у Паризу могло да утиче једино преко својих представника који су позивани да би помогли рад делегације, преко меморандума које су састављали и преко зборова које су организовали, а на којима су доношене резолуције. Основни значај меморандума и резолуција био је да југословенској делегацији пруже нове податке у корист српске стране којима би најпре убедили делегацију да се за Темишвар и Банат требало борити са већом упорношћу, а онда и да ови подаци користе југословенским делегатима у дипломатској борби за територијална проширења. Да би се све то постигло, навођени су веома разноврсни подаци, а нарочито се инсистирало на вољи становништва и принципу народне консултације. У меморандумима и резолуцијама употребљиван је емотиван тон, а све је имало изразити печат локалних погледа и локалних интереса. Андреј Митровић пише да се са једне стране у томе огледало боље познавање локалних прилика него што је то био случај код делегата и њихових стручњака, а да се са друге

¹⁵⁰⁹ Из позива на скуп који је одржан против румунских претензија у Темишвару 8. јуна 1919. године. Позив је објавио лист *Слога*. (*Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2.)

¹⁵¹⁰ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 54.

стране, међутим, радило само о плоду пустих жеља створених без обзира на шире околности и реалне могућности.¹⁵¹¹

Поред тога што можда жеља српског становништва из Темишвара и околине да живе у првој југословенској држави за Велике силе није била „реална могућност“ због саме чињенице да је тамо живео „мали“ број Срба, проблем се састојао и у томе што су зборови против румунских претензија на Темишвар и Банат били „поручени“ из Париза од стране југословенске делегације и што их Конференција мира, свесна да је постојала агресивна пропаганда, како српске тако и румунске стране, није узимала за аргумент. Наиме, Никола Пашић је 1. марта 1919. године писао тадашњем председнику Владе Стојану Протићу: „Сада се нама оспорава равни део Баната... молимо извршите најбрже пребројавање по народностима, и пошљите бројеве нама... Затим молимо да приредите митинге тих насељења, да доносе резолуције које ће саопштавати штампи Француској, Енглеској и Американској и којом ће се тражити присаједињење Србији. У резолуцијама нека се изнесе право стање насељења. Те резолуције могу се шиљати и Конференцији с молбом да се уважи жеља народа и присаједине Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца.“¹⁵¹² Из тог разлога, зборови на којима је присуствовало српско становништво Темишвара нису у потпуности могли да буду објективна слика, али то не значи да они нису показивали и искрену жељу српског банатског становништва да се нађе у првој југословенској држави. Други проблем питања зборова, резолуција и меморандума састављених из пера становника Баната састојао се у томе што су се одржавали, односно што су њихови творци долазили са територије коју је у то време „под окупацијом“ држала српска војска. Пристигли подаци слати су на процену тројници стручњака југословенске делегације из етнографско-историјске секције, професорима Јовану Цвијићу, Станоју Станојевићу и Јовану Радонићу¹⁵¹³. „Ове изјаве села имају само ограничену вредност“, писао је Јован Цвијић и додао да стручњаци и делегати Великих сила који су решавали територијална питања нису много веровали изјавама становништва „кад их оно даје у

---

¹⁵¹¹ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 285.

¹⁵¹² Пашићева писма са Конференције мира, 39.

¹⁵¹³ Јован Радонић је, иако је сматрао да је Срба и Румуна у Темишвару било у „незнатном“ броју, истицао да је с обзиром на историјску прошлост, чињеницу да је Темишвар све до средине 19. века био по карактеру српски град о чему су сведочили „величанствени“ Владичански двор, као и бројне палате српских племића, требао да припадне Краљевини СХС. (Милојко Брусин, *Наша разграничења са суседима 1919-1920*, Нови Сад, 1998, 14.)

областима окупираним од наше војске.“¹⁵¹⁴ Односно, ни сама југословенска делегација није увек имала поверења у употребљивост оваквих материјала.

Београдска Влада, Министарство спољних послова и југословенска делегација, иако су захтевали да се зборови на којима би се тражило припојење Баната Краљевини СХС одрже, нису са свим материјалима који су добијали поступали подједнако експедитивно, па су део резолуција, као и нека обавештења и изјаве, задржавали сувише дуго и нису максимално искористили околности у којима су оне настале. У сваком случају, извештаји са зборова и само одржавање зборова заузимали су значајно место у југословенској агитационој политици и пропаганди и њима је у српској штампи посвећивана велика пажња.¹⁵¹⁵

Мада жеље темишварских Срба да се нађу у првој југословенској држави нису у великој мери утицале на одређивање граница након Првог светског рата, њихове акције показују слику једног времена. Како је научни задатак писања ове дисертације да представи како су Срби у Темишвару доживели повлачење нових граничних линија, ово поглавље је настало само на основу српске оновремене штампе, архивских докумената и југословенске, односно српске литературе. За ширу и објективнију слику требало би прегледати румунску, немачку и мађарску историографију као и дневну штампу тог времена.

Српски национални делатници тог времена, као Мита Клицин из Новог Сада, покушали су да дају свој допринос решавању банатског питања и да га, као што су говорили, расветле са историјске стране. Из записника вођеног на седници Велике народне скупштине у Новом Саду 27. фебруара 1919. године видимо да је Клицин, након што је председник скупштине Славко Милетић рекао да је за њега најважније питање припадности Баната и да о томе ова скупштина треба да расправља, изјавио: „У Паризу се решава наша судбина, па треба том приликом и поново наш глас да се чује. Банат је био, и треба да буде српски.“ У свом говору, потом, рекао је да су и мађарски историчари, који нису били наклоњени Словенима, у својим делима износили доказе да је Банат био „чисто српска земља“, а да су каснијим насељавањима Немаца, Мађара и Румуна власти желеле

---

¹⁵¹⁴ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 151.

¹⁵¹⁵ *Quo vadis Rumunia mare?*, *Слога*, бр. 256, Велики Бечкерек, 6. новембар 1919, стр. 1.

да потисну Србе на тој територији.¹⁵¹⁶ Како је пренео лист *Застава*, говорник је изнео и друге доказе да је Банат, па и Темишвар увек био српски, да о Румунима дуго нема ни спомена, да је њихову колонизацију потпомагала држава, а да је најбољи доказ „за наше право“ – одржавање сабора у Темишвару 1790. године. Свој говор Клицин је завршио речима: „Знајући своје неоспорно право моли скупштина средишњу владу у Београду да нашу резолуцију достави мировној конференцији, Поенкареу, Вилсону, Лојд Џорџу.“¹⁵¹⁷ Овај национални радник објавио је и књигу *Кратка историја Српског Елзаса од VI до XX века* у којој је, између осталог, изнео да је Темишвар био средиште српског политичког живота, да су у њему вршене организације српских покрета за ослобођење, да су у овом граду одржавани српски народни сабори, да је у Темишвару у 17. и у 18. веку постојао српски а не румунски магистрат, да је 1848. године поново постао главно место Српске Војводовине као и друге аргументе.¹⁵¹⁸ Уредништво листа *Застава* поручило је да су сви Срби требали да набаве и да прочитају ову књигу.¹⁵¹⁹ Лист *Слога* је вест да је поменута књига Мите Клицина изашла из штампе донело речима: „Што је Елзас за Французе, то је за нас Србе, Барања, Бачка и Банат... Књига је дошла као поручена за Конференцију мира а и за сваког Србина, жељног факата о ‘Српском Елзасу’.“¹⁵²⁰

Поменути Тима Димитријевић, национални делатник, писао је да се у југословенском јавном мњењу говорило да је Темишвар „плућа за Банат у сваком погледу“ и да се претпостављало, па чак и тврдило, да овај град Југословенима може да „буде на копну оно што је Енглезима Гибралтар на мору“. Из тих разлога изгледало му је невероватно да се дозволило да овај град буде предат Румунији. „Радије верујемо, да је положај наше делегације на конференцији веома озбиљан и тежак био, него да су површно заступали наше интересе“, писао је Димитријевић. Додао је и да се знало да је у Паризу читава „библиотека“ била на столу – књиге и научне студије о „нашем моралном и национално-историјском праву на цео Банат“.¹⁵²¹

„Југословенски Пресбиро“ у Темишвару позвао је Србе Банаћане „да журно притеку у помоћ нашој агитационој штампи“, указујући на то да су се до тада у разне

---

¹⁵¹⁶ Јована Касаш, *Димитрије Мита Клицин (1869-1943) српски национални делатник*, 383.

¹⁵¹⁷ *Застава*, бр. 38, Нови Сад, 1. март 1919, стр. 3.

¹⁵¹⁸ Мита Клицин, *Кратка историја српског Елзаса од VI до XX века*, 34.

¹⁵¹⁹ *Застава*, бр. 64, Нови Сад, 1. април 1919, стр. 5.

¹⁵²⁰ *Слога*, бр. 103, Темишвар, 15. април 1919, стр. 1.

¹⁵²¹ Тима Димитријевић, *Застава*, бр. 176, Нови Сад, 22. август 1919, стр. 2.

сврхе давали прилози и „силне се хиљаде просуле и на теревенке и весела“, а да је крајње време било да се жртвује за оно што је било „најпотребније“ – за агитациону штампу у овим крајевима, која је требала да „развије најживљи рад“. „Ни један Србин Банаћанин не сме изостати ма са највећим прилогом, ако му заиста на срцу лежи судбина Баната. Прилози нека се шаљу или директно на Пресбиро у Темишвару или на уредништва банатских листова, који ће те прилоге доставити Прес-бироу.“¹⁵²² Овај исти апел уредништво београдског листа *Епоха* објавило је уз коментар да такав „симпатични и оправдани позив“ треба потпомоћи, као и да је оно било уверено да ће апел наићи на „најбољи одзив“.¹⁵²³

Истовремено са догађајима на мировној конференцији у Паризу у листу *Слога* свакодневно су доношени текстови који би се претварали у читаве студије „чији је Темишвар“ и „чији Темишвар треба да буде“. Његово уредништво је истицало да је таквим текстовима желело „да припомогне да се ствар још јаче расветли и крају коначно приведе“.¹⁵²⁴ Лист *Јединство* је писао да је темишварска штампа „живо“ третирала питање судбине Темишвара.¹⁵²⁵ Љубивоје Церовић такође каже да је лист *Слога*, иако кратког века, остао упамћен као активни учесник у политичком и културном животу српског народа у темишварском Банату на великом историјском раскршћу 1918/1919. године.¹⁵²⁶

Лист *Слога* је, током свог излажења, доносио такође и примере залагања чланова политичких странака у земљи матици за присаједињење Темишвара. Тако су наведене речи војвођанског радикала Жарка Миладиновића, који је на седници Привременог народног представнишва у Београду захтеве Румуна на Банат окарактерисао као „тражење оног што је наше“.¹⁵²⁷ Говор доктора Миладиновића пренео је темишварски лист у чланку под насловом *За Банат и Темишвар*.¹⁵²⁸ Миладиновић је изнео да с обзиром на то колика је била снага Беча да се човек морао зачудити како се српски народ уште и успео одржати у Банату и да је после свих невоља и патњи и даље постојао и доживео час када је могао да затражи да буде заједно са Србима у Србији у истој држави. Миладиновић је изјавио и да су Срби од 9. века па надаље боравили у Банату, а да су Румуни досељеници

---

¹⁵²² *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 3.

¹⁵²³ *Епоха*, бр. 91, Београд, 9. април 1919, стр. 1.

¹⁵²⁴ *Слога*, бр. 126, Темишвар, 15. мај 1919, стр. 1.

¹⁵²⁵ *Јединство*, бр. 32, Нови Сад, 31. мај 1919, стр. 1.

¹⁵²⁶ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 363-366.

¹⁵²⁷ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 363-366.

¹⁵²⁸ *За Банат и Темишвар*, *Слога*, бр. 98, Темишвар, 9. април 1919, стр. 2.

и да су желели себи да присвоје један добар део Баната иако, како је рекао, нису имали никаквих заслуга за његово ослобођење. Споменуо је и одржавање српског Народног сабора 1790. године у Темишвару на којем се затражило да се Банат прогласи српском земљом, а да је Темишвар био главни град Српске Војводине и да је 1918. године Велика народна скупштина у Новом Саду изјавила да се Војводина враћа мајци Србији. Овај народни посланик рекао је и да је и то истина да је у Темишвару присутан страни елемент, Немци и Мађари, али да је свако ко је познавао бечку политику знао да су се Немци и Мађари организовано насељавали на тим територијама.¹⁵²⁹

Уочи заседања Привременог народног представништва лист *Застава* је исказао наду да ће „наши изасланици и у београдском Представништву своју реч мушки подићи у погледу банатског питања“. „Централна влада, као и наша делегација мира мора водити рачуна о виталним интересима свога народа“, писало је уредништво листа.¹⁵³⁰ Међутим, лист *Нова зора* је у чланку под насловом *Како наши народни посланици бране наш Банат* одлучио да сликовито прикаже догађај у једној београдској кафани који се наводно догодио, када је депутација из Старе Молдаве отишла у престоницу Краљевства СХС да однесе резолуцију са одржаног збора и да усмено „разјасни народне жеље“. Наиме, како је писао лист, један од изасланика се нашао у кафани са групом народних посланика махом Вршчана и када је изнео примедбу „како се наши тако слабо заузимају за српске крајеве у Банату и како им прети опасност да потпадну под Румуне“ један од посланика му је одговорио да му није стало до „20-30 хиљада Срба кад и ми добивамо толико Румуна“. „Ми не можемо бити толики шовинисти и тражити све себи“ наводно је рекао тај посланик. Под псеудонимом „Народни пријатељ“ аутор овог чланка је на ову констатацију изнео и свој коментар: „Ево ти народе наших ‘народних’ посланика на делу. Нека се ово не заборави до идућих избора.“¹⁵³¹

Већ спомињани Милан Кашанин је у једном свом чланку, који је објавио лист *Застава*, писао да је Темишварски сабор тражио Банат као своју територију на којој би се успоставила српска управа, шта су након њега тражили и следећи сабори и да против тога

---

¹⁵²⁹ Шести редовни састанак Привременог народног представништва Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 23. марта 1919. године у Београду. (*Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1920, 70-72.)

¹⁵³⁰ *Природно и праведно решење Банатског питања*, *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

¹⁵³¹ „Народни пријатељ“, *Како наши народни посланици бране наш Банат*, *Нова зора*, бр. 57, Вршац, 1. август 1919, стр. 2.

Румуни „нису могли ни да подигну свој глас“ и да се баш из тога видело „чији је Банат с Темишваром“.¹⁵³² Као дописник листа *Јединство* Кашанин је писао и да су Савезници били спремни „да удовоље“ жељама југословенске делегације ако би их она добро образложила и, што је још важније за нашу тему, ако би им јавила вољу народа. Када је видео мапе које је саставила Комисија за територијално разграничење Кашанин је из Париза јавио да Краљевина СХС губи Чаково и Темишвар и сва места источно и северо-источно од њих у корист Румуна, али да се граница у то време још увек могла исправити у корист југословенске стране и да су сва она места која су желела да уђу у југословенску државу требала одмах да одрже зборове, изврше плебисцит и пошаљу своје молбе Конференцији мира. „Треба радити енергично и брзо“, поручивао је Кашанин. „Наши делегати овде раде свом снагом да Савет Четворице поправи неправду коју нам је учинила Територијална Комисија, али нашим делегатима треба помоћи из речених земаља и општина, а најбоља помоћ је ако та места јаве овако коме желе да припадну. Јер ми сви знамо да она желе ући у државу Срба, Хрвата и Словенаца. Ја вам јављам голу истину, макар и горка била, а ви тамо радите шта треба, ако хоћете да се граница поправи“, писао је Кашанин. Кашанин је предлагао и да се напише „читава литература“, да би се ствар „расветлила“ и да би се „народ обавестио“ и што је по његовом мишљењу било најважније, требало је „народ покренути па да путем зборова своју реч рекне“. „Зато сав народ у Војводини нека скочи на одбрану пограничних места у Банату и Барањи. Нека се пише, говори на скупштинама, и нека се шаљу делегати у Париз. Без велике невоље, не треба ни једно село да изгубимо. Треба да се угледамо на Словенце, који бране сваку стопу својих покрајина. Бачка ће најбоље проћи од целе Војводине. Своју радост нека не исказује вином, здравицама и картом, него нека помажу говором она места у Банату и Барањи која нису још сасвим наша сигурно. Најважније је да се овамо шаљу људи из угрожених крајева, да у име народа изразе жељу коме хоће да припадну. Зато треба организације и новаца, а не само добрих и лепих жеља. Још није време песме! Најмање је ово време пива и вина! Ово је време бриге и рада!“, предлагао је Милан Кашанин из Париза.¹⁵³³ Међутим, касније је писао да је о том, како он каже, „животном питању“, била написана само „по која слабија белешка“, а да су се, када је одлука већ била донета у

---

¹⁵³² *Застава*, бр. 164, Нови Сад, 7. август 1919, стр. 2.

¹⁵³³ Милан Кашанин, *Границе у Војводини*, *Јединство*, бр. 95, Нови Сад, 19. август 1919, стр. 1.

корист Румуније, тек онда одржали зборови да протестују. „Боље да се Румунима оставило да протестују“, писао је.¹⁵³⁴

Милан Кашанин је у својим текстовима из Париза спомињао и представнике становништва из Баната који су на мировној конференцији боравили као помоћници југословенске делегације и који су требали да припреме податке који би се користили у дипломатској борби за територијална проширења. За њих каже да су о своме раду требали да „поведу рачуна, јер су то дуговали самој ствари, народу и историји“. „У осталом то налаже част људима, који су народ заступали у тако важној ствари. То очекује сав народ...“, писао је Кашанин из Париза.¹⁵³⁵ Мотив југословенске делегације да настави своју борбу за исправку граница у корист будуће југословенске државе, а без обзира на одлуке Врховног савета о разграничењу у Бачкој, Барањи и Банату, вероватно је у извесној мери пронађен управо у упорности којом су изасланства српског народа са спорних територија и њихове резолуције са зборова тражила да се те одлуке измене.

Зборови и резолуције:

Народни збор у Великој Кикинди против потражења Баната од стране Краљевине Румуније одржан је 16. марта 1919. године. Више хиљада Срба, по извештају, четири или пет хиљада, дошло је да „пред лицем целог света уложи оштар протест против скроз и скроз неоснованих и неоправданих румунских претензија на Банат“.¹⁵³⁶ Позване су и све општине у околини да и оне одрже протестне зборове и донесу резолуције по угледу на великокикинску и отпочну снажну агитацију у истом правцу. Позвани су градови Велики Бечкерек, Панчево, Вршац, Бела Црква и наравно Темишвар. „Да сви устанемо у одбрану наше дедовине, српскога Баната!“, позивао је великокикински *Српски гласник*.¹⁵³⁷

Истицало се да су такве манифестације морале бити величанствене и да су требале представљати „доказ националне свести“. „Нека се чује, нека одјекне чак до Париза: Банат је српски! За Банат наш живимо и мремо!“, поручивало је уредништво великокикинског *Српског гласника*.¹⁵³⁸ Овај позив наишао је на одговор и у целом Банату почели су да се одигравају протестни зборови против румунских захтева. Поклич „главу дајем Баната не дајем“ одјекнуо је на све стране. „Глас о том, да су се Румуни дрзнули, те

---

¹⁵³⁴ *Застава*, бр. 164, Нови Сад, 7. август 1919, стр. 2.

¹⁵³⁵ Исто

¹⁵³⁶ *Српски гласник*, бр. 18, Велика Кикинда, 19. март 1919, стр. 1.

¹⁵³⁷ *Српски гласник*, бр. 17, Велика Кикинда, 18. март 1919, стр. 2.

¹⁵³⁸ Исто

пружили грамзљиву руку за српским Банатом, изазвао је огорчење код нашег народа против Румуна. Ода свуда се чују гласови: Не дамо да нам узму Банат!“ Великокикиндски лист известио је и да су зборови одржани у Башаиду, Мокрину, Бочару, Српском Падеју и у Тиса-Хиђошу и да су на њима усвојене резолуције у истом духу као у Великој Кикинди.¹⁵³⁹

На овом и на сличним зборовима одржаним у околини Темишвара говорници су у говорима пуним „српских родољубљивих осећаја“ изјавили да су спремни да поново одбране своја огњишта која су била ослобођена мађарског јарма. На збору у Великој Кикинди донета је резолуција која је једногласно прихваћена и као брзојав послата тадашњем председнику Министарског савета Стојану Протићу у Београд. Краљу Петру и регенту Александру Карађорђевићу такође је послат брзојавни поздрав са овог збора и у њему су изражени осећаји верности према династији и новој држави. У резолуцији је истакнуто да је српски народ у Банату, Бачкој и Барањи на Великој народној скупштини у Новом Саду 25. новембра 1918. године по праву народног самоопредељења изрекао прикључење Краљевини Србији и отцепљење Баната, Бачке и Барање од Угарске. Као један од разлога „зашто је Банат српски“ изнет је тај да су изасланици Баната, Бачке и Барање у то време заузимали своје место у Привременом народном представништву у Београду, дакле у парламенту Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца. Као други разлог наведено је преузимање власти у Банату, Бачкој и Барањи и увођење српског империјума. „Све ове промене српски народ из ових крајева донео је у смислу Вилсонових начела и није било документоване противне воље и одлуке“, стоји у великокикиндској резолуцији. Овај народни збор најодлучније је у резолуцији протествовао против „анексионистичких прохтева Краљевине Румуније“ називајући их атентатом на освештано право самоопредељења српског народа у овим крајевима и нападом против начела правде и правичности. „Надаље изјављује овај збор, да ће – чувајући у себи веру у правичност племенитих и моћних савезника српских и великог миротворца Вилсона, верно истрајати код своје непромењиве одлуке до краја; и да ће сваки нападај на то свето право народног само-опредељења и на већ остварено ослобођење и национално уједињење, свима средствима одбити“, писало је у великокикиндској резолуцији. На крају, изјављено је да се у одбрани свог огњишта и своје постојбине, српски народ неће ограничити на пасиван

---

¹⁵³⁹ *Српски гласник*, бр. 19, Велика Кикинда, 23. март 1919, стр. 2.

отпор, већ да је решен, како је речено, „у својој оправданој самоодбрани“, и на отпор оружаном руком.¹⁵⁴⁰

Новосадски лист *Јединство* јавио је да су Срби Темишварци поздравили митинг у Београду на којем се протествовало против италијанских аспирација и да су тако показали своју солидарност.¹⁵⁴¹ А онда је 8. јуна 1919. године, у недељу, на хришћански празник Духове, одржан и велики протесни збор Срба у Темишвару против могућег решења територијалног разграничења по којем би овај град био додељен Румунији. Односно збор је одржан као одговор на неповољне вести по српску страну које су у то време стизале из Париза.¹⁵⁴² Лист *Панчевац* писао је да ће се на збору демонстративно тражити да Темишвар, као и северни део Тамишке и Торонталске жупаније, припадну Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, док је лист *Слога* писао да „Српство“ у тим крајевима није могло више да ћути и да је сваки Банаћанин из темишварског краја осетио „да се о његовој судбини олако решава“.¹⁵⁴³ Непосредно пре збора српска штампа позвала је све Србе и Српкиње да 8. јуна 1919. године у једанаест сати пре подне дођу у „Официрску касину“ како би се чула и њихова реч и како би се изразила „жеља и бол становника Темишвара“.¹⁵⁴⁴ „Ми имамо право исказивати своју реч! Кад се о нама решава, нека се чује онда и наш глас! Ми ипак верујемо у правду, те да нећемо бити од свог народа оцепљени! Ми не можемо више бити ничији робови. Ово је наша прадедовска земља, ово је наша глава. Недајмо да је секу! Овде је живио и испустио своју душу у српској средини отац нашега краља!“ (отац краља Петра I, кнез Александар Карађорђевић, умро је 3. маја 1885. године у Темишвару прим. аут.), поручио је једини лист на српском језику који је тада излазио у Темишвару у позиву на збор.¹⁵⁴⁵

Иако је збор сазван „на брзу руку“ одзив је био велики и како је касније писао великокикински лист *Српски гласник* према телефонском извештају из Темишвара збор је „испао величанствено у сваком погледу тако да је импоновао и странцима и целом грађанству града Темишвара“.¹⁵⁴⁶ Одбор који је састављен како би организовао овај збор

---

¹⁵⁴⁰ Вест о збору и целовиту резолуцију са збора пренела је и новосадска *Застава* у свом педесет и четвртном броју. (*Застава*, бр. 54, Нови Сад, 25. март 1919, стр. 1.)

¹⁵⁴¹ *Јединство*, бр. 20, Нови Сад, 16. мај 1919, стр. 2.

¹⁵⁴² *Нова зора*, бр. 41, Вршац, 8. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁴³ *Панчевац*, бр. 8, 8. јун 1919, стр. 5; *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁴⁴ *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁴⁵ *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁴⁶ *Српски гласник*, бр. 43, Велика Кикинда, 15. јун 1919, стр. 3.

прво је сматрао да ће велика сала „Касине“ бити довољна да прими све људе који би дошли, али како је, по извештајима, било присутно три хиљаде људи, збор се одржао под ведрим небом и намештена је трибина испред „Касине“. Лист *Слога* је писао да су се на само један позив сва села у јужном и северном тамишком Банату „тргла“ и да су се већ рано ујутру тога дана по Темишвару могле видети „банаћанске чарапе и шарене торбе“. Овај лист даље сведочи да је из неких села дошло и по две стотине грађана, да је одређен број Срба и Немаца дошао возом из Модоша у Темишвар, а да су српска химна и српске родољубиве песме означиле да и они долазе пред „Касину“.¹⁵⁴⁷ Из извештаја великокикиндског листа сазнајемо да су оне општине, које због кратког времена нису могле да се организују и пошаљу своје делегате, послале брзојавне поздраве који су том приликом прочитани.¹⁵⁴⁸ Збору је такође упућено више телеграма из околних места од стране српског становништва које је јављало да се потпуно прикључује резолуцији донетој на овом збору и да и оно најенергичније протестује против румунских претензија. Из Београда је послато два телеграма, а из Карлсдорфа (данашњи Банатски Карловац), Нађвале и Сент-Петра Срби и Немаци су послали по један телеграм. Из места Чаково послато је саопштење у којем стоји да сви његови грађани протестују против румунских захтева. Лист *Слога* писао је и да су се јавиле и општине Варјаш, Делиблат, Добрица, Ченеј (у Банату), Дињаш и друге.¹⁵⁴⁹

На збору 8. јуна 1919. године окупљеном народу обратили су се Христифор Риста Свирчевић, епархијски школски референт, Илија Белеслијин, парох темишварско-фабрички, Шандор Поповић, парох сочански, Новак Грујић и Стеван Бенин. Сви говорници су са разних гледишта доказивали српско право на Темишвар и најенергичније устајали против, за српску страну – претераних и посве неоправданих румунских претензија на Банат.¹⁵⁵⁰ Збор је отворио др Милан Калиновић, темишварски адвокат, који је поздравио присутне грађане и предложио да се за председника збора изабере В. Ненадовић, а за потпредседнике М. Мишковић, Ј. Жупунски и Шандор Поповић. Ненадовић је реч дао Христифору Свирчевићу. Како је писао лист *Слога* у извештају са овог збора Свирчевићев говор дирнуо је све присутне. Он је рекао да су Срби у

---

¹⁵⁴⁷ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁴⁸ *Српски гласник*, бр. 43, Велика Кикинда, 15. јун 1919, стр. 3.

¹⁵⁴⁹ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁵⁰ *Српски гласник*, бр. 43, Велика Кикинда, 15. јун 1919, стр. 3.

темишварском Банату живели не стотину, већ хиљаду година, да су се борили за ову српску земљу и да је никада нису оставили, као и да су за то време водили четири велика устанка за своју слободу, док Румуни за то време нису водили ни један. „Словенска је ово земља, јер су Словени у њу пре свију дошли“, рекао је. Свирчевић је затим укратко изложио тешка времена која су Срби преживели под страном влашћу и напоменуо да ако се мир заиста мислио и одржати онда је то робовање морало бити прекинуто. „Браћо“, завршио је, „када нам је пуковник Цоловић долетио са својим храбрим коњаницима ја сам га поздравио и пољубио као ослободиоца. Сада пак велим: оног војсковођу који нам рекне – не идем оданде и не остављам ову груди српске земље – тога војсковођу пољубићу три пута!“ У извештају са збора писало је и да док се Свирчевић обраћао окупљеном народу да га је народ све време бурно поздрављао и одобравао његове речи. Након школског референта збору се обратио и Илија Белеслијин који је, како је писао лист *Слога*, својим снажним гласом рекао да су Срби једини који су се за Банат бринули вековима и то за туђ рачун и за туђине који су им били господари. „Па ако на свету нема правде, па ако Европа, која нам сада ствара судбину и која задовољава и оне што су у оно криво време тражили заветрине, неће да чује наш крик и јаук за потпуном слободом онда нека изгинемо и нека нас нема“, узвикнуо је Белеслијин. На ове речи, како је писао српски лист, није било готово ни једног ока које није засузило, али и ни једна песница која није са шкргутом зуба била стегнута. Да би приказао учествовање српског народа у ратовима на Балкану говорник је искористио речи из народне песме: „Када треба ратоват хајд’ овамо Краљевићу Марко, а кад треба плијен делити: ид’ отале незвана делијо!“ Свој говор Белеслијин је завршио упечатљивим речима које смо већ помињали: „Кажемо не само пред Европом и пред Америком, већ пред шором земаљским и Господом Богом: ми не можемо више трпети и робовати! Хватамо се за српске топове, хватамо се за уздице и гриве коња оних српских витезова, који нам донеше слободу, и не дамо им да одавде оду! Овако олаким решавањем питања Темишвара Мировна конференција ставља динамит под овај град, где ће опет букнути пламен. Ако им пак треба мира нека нас оставе на миру!“¹⁵⁵¹

Следећи је на трибини испред „Официрске касине“ 8. јуна 1919. године говорио Новак Грујић који је у име српске темишварске омладине апеловао на Владу у Београду и на делегацију у Паризу да „уложе све своје силе“ код меродавних на Конференцији мира

---

¹⁵⁵¹ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

да се југословенска „права“ на Темишвар бране и одбране. Додао је и да се Срби у темишварском Банату не могу направити румунским робовима. „Ако се погледају куће у Темишвару закључило би се да је ако не сваку, онда сваку другу сазидао управо Србин и да зато он не може бити додељен онима који нису знали да одбране ни своје сопствено огњиште. Ми се од таквих не можемо бојати, јер смо до сада умели своје очувати, па ћемо и од сада“, рекао је тада Грујић. На његове речи се, како је писала *Слога*, из масе окупљеног народа чуо један глас који је узвиуо: „Две стотине Румуна пустите само на мене!“¹⁵⁵²

Новак Грујић је истакао важност Темишвара у економском¹⁵⁵³, индустријском и политичком погледу, а свештеник Шандор Поповић је, такође, као следећи говорник, указао на исто и додао да темишварска околина неће моћи без Темишвара као свог центра. „Катастрофа неће наступити само за Србе ако се Темишвар не прикључи Југославији, већ ће то бити и тотално економско уништење свог грађанства из Темишвара и околине. Нарочити губитак ће бити за вредне Немце, који су много уложили за напредак Темишвара“, рекао је Поповић. Он је након тога поздравио Србијанце, краља и престолонаследника и завршио тиме да верује да ће престолонаследник Александар као врховни командант српске војске знати да чува овај „овај банатски бисер“. „Ми смо готови да бранимо наше од оних, које смо примили као просјаке у нашу цркву, а који су се после осилили тако, да се чак и за престоницу ову машају. Ми још сада велимо: одступите, идите тамо у брда код стоке и дубити шавоље, а нас оставите на миру у нашем дому. Одступите док је време и док не буде доцкан! У нама Хајдук Вељкове крви има, па велимо: Главу дајемо, ал’ Темишвар не дајемо!“, узвикнуо је Шандор Поповић и тиме завршио свој говор.¹⁵⁵⁴

Стеван Бенин, шеф „Југословенског Пресбирора“ у Темишвару, узео је тада реч и најпре је говорио о неизмерним жртвама српског народа не само у Првом светском рату, већ и вековима уназад. „Све што смо добили, нисмо добили на поклон или каквим

---

¹⁵⁵² *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁵³ Новак Грујић је једном приликом посебно истакао да се Београд „није ни отимао баш о Темишвар“ јер није препознао значај Темишвара и да није схватао његову економску вредност „по читаву нашу отаџбину...“ (Новак Грујић, *Слога*, бр. 261, Велики Бечкерек, 13. новембар 1919, стр. 1.) До 1918. године банатско жито се извозило преко Темишвара, а из северно и средњег Баната преко Великог Бечкереча, и то обично око две стотине вагона дневно. (Рајка Грубић, *Пољопривреда Баната до средине XX века*, Банат кроз векове слојеви култура Баната зборник радова, Београд, 2010, 922.)

¹⁵⁵⁴ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

мировним компромисима, већ увек и увек крвљу својом. Па и ово је извојевано крвљу нашом, извојевано као дедовина наша. И кад ово тражимо, тражимо га по праву наслеђа и по праву проливане крви... Ми знамо да ратујемо за своју слободу, али не знамо друге да чинимо робовима. Ми не ширимо своје руке онде, где права немамо и где наше није. Ни стопице туђе земље нећемо. Али зато баш не дамо ни своје, не дамо ни један мали прстић нашега народа, не дамо јер нисмо заслужили нити смо створени да будемо робови. Ми хоћемо да будемо слободни грађани слободне Европе и наша нација је доста патила. А кад хоћемо своје право, не тражимо ни од кога милости, јер на то су навикнути само они који ратују десет дана и закључују сепаратни мир, а у руци држе тајни уговор. Ми такви нисмо, и никада нећемо бити!“ Ставове и овог говорника окупљени народ подржао је узвицима: „Не дамо Темишвара!“, „Без Темишвара нема мира!“ и „Доле са румунским империјализмом!“.¹⁵⁵⁵

Када је завршио са својим говором Стеван Бенин је тада прочитао резолуцију темишварских Срба донету на овом великом народном збору. Доносимо је у целости: „Целокупно Српство у Банату, са болом у души и дубоким разочарењем прима вести о одређивању граница у Банату на штету српског народа у краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Збор Срба грађана Темишвара и делегата банатских општина сакупљен поводом узнемирујућих вести, најодлучније протестује против евентуалног задовољења претераних румунских захтева у Банату, чије задовољење иде на рачун и штету не само српског народа, него и целокупног становништва града Темишвара. Темишвар, као средиште банатске индустрије и трговине, не сме бити одсечен од банатске равнице, као од свог природног залеђа и извора свога процвата, ако се не жели, да се овај напредни град економски и културно уништи. Србија, која је у овом рату до темеља ослабљена, не само у људству, него и економски, не сме се оставити без и једног јачег индустријског центра и препусти милости и немилости суседа. Не само равни Банат, већ и цела Србија упућена је на Темишвар и на његову индустрију, као што је и ова индустрија упућена у првом реду на равни Банат и Србију. Осим ових великих економских интереса, везују српски Банат за Темишвар и традиционалне, историјске и културне везе. С тога банатско Српство не може мирно да прими ни саме вести о могућем губитку Темишвара, те на данашњем збору једнодушно закључује: 1.) да умоли и позове владу и народно представништво краљевине

---

¹⁵⁵⁵ *Српски гласник*, бр. 43, Велика Кикинда, 15. јун 1919, стр. 3.

Срба, Хрвата и Словенаца, да свим силама бране и одбране наше право на Темишвар и на све оне територије Баната, на које наш народ и наша држава има историјског, етнографског и економског права, 2.) да умоли владу, да извести меродавне кругове на мировној конференцији и одлучном протесту српског народа у Банату против претераних и неправедних румунских аспирација на Темишвар. Надаље да влада даде својим делегатима упутство, да најодлучније захтевају, да Темишвар припадне краљевству СХС и да без тога не потписују уговор о миру.“ Резолуцију темишварских Срба у целости је пренео и новосадски лист *Јединство*.¹⁵⁵⁶

Након прочитане резолуције која је једногласно била примљена од целог збора Илија Белеслијин је превео неке депеше на немачки језик ради Немаца који су такође присуствовали овом збору. На немачком језику изјавио је да се радило и о судбини Немаца који су се у Темишвару увек добро слагали са Србима, били вредни народ Баната који нису могли да дозволе да буду подељени и поцепани и желели су да остану сви заједно у Југославији. Како је писао лист *Слога*, Немци су бурно поздравили овог говорника који им је протумачио гореизнету резолуцију, а онда су је и они једногласно примили и у име околине Темишвара.¹⁵⁵⁷

Стеван Бенин је предложио да се престолонаследнику Александру упутити телеграм са збора и да се он умоли да Темишвар узме у своју „моћну заштиту“. Након што је и овај предлог примљен са „великим одушевљењем“ телеграм је прочитан. „Велики народни збор Срба становника Темишвара са три хиљаде делегата банатских општина поздравља поданичком верношћу Ваше Краљевско Височанство као регента Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца и као врховног команданта храбре српске војске, наше ослободитељске. Сакупљени у име банатског Српства да подигнемо свој глас против евентуалног губитка Темишвара, молимо и Ваше Краљевско Височанство да узме у своју моћну заштиту Темишвар као драгоцен резултат херојских подвига наше храбре војске, и као бившу престоницу српске Војводине а садашњи центар економског и културног богатства српскога Баната.“ Телеграм је потом потписало председништво збора.¹⁵⁵⁸

Тог 8. јуна 1919. године народ се у послеподневним часовима разишао својим кућама, а они који нису били из Темишвара отишли су из града возом ка Базјашу и ка

---

¹⁵⁵⁶ *Јединство*, бр. 43, Нови Сад, 14. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁵⁷ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁵⁸ *Српски гласник*, бр. 43, Велика Кикинда, 15. јун 1919, стр. 3.

Модошу.¹⁵⁵⁹ У извештају који је објавио лист *Јединство* такође је истакнуто да су се на овом збору из више хиљада грла заорили узвици „Не дамо Темишвар!“, „Не може бити мира без Темишвара“, као и „Доле са румунским претензијама“, а да је збор завршен српском химном коју је присутни народ откривене главе отпевао.¹⁵⁶⁰ Лист *Нова зора* је тек на дан одржавања збора објавио вест да се у Темишвару одржава велики протесни збор.¹⁵⁶¹ Уредништво листа *Српски гласник* извештај са збора завршило је речима да збор темишварских Срба сматра само једним уводом у веће акције које су се морале развити по целом „Српском Банату“ као и да ће овај лист наставити да се бави том темом.¹⁵⁶² Престонички лист *Епоха* је, такође, донео чланак у којем је писао о одржавању збора Срба у Темишвару и у којем је поред општих вести кад је збор одржан и колико људи је на њему било присутно истакао да би задовољавање румунских затева ишло на штету не само српског народа него и целокупног становништва града Темишвара и да Темишвар као центар банатске индустрије није смео бити одсечен од банатске равнице јер би се тако сасвим економски уништио.¹⁵⁶³ Командант Коњичке дивизије је у свом извештају са овог збора српској Врховној команди изнео да је и несрпско и српско становништво са „негодовањем примило вести о доласку Румуна“.¹⁵⁶⁴

Међутим, знамо и да се на исти дан када је одржан овај велики народни збор одржала и велика народна свечаност у Ловачкој шуми са тркама у цаку, такмичењем у брзом једењу, ловом на патке и игранком на којој је свирала циганска банда. Уприличене су шаљиве женске трке колима и биране су и најлепша девојка и најлепша окићена кола.¹⁵⁶⁵ Као што смо већ напоменули и Стеван Бугарски је у својој монографији *Српска периодика на тлу данашње Румуније* дао свој коментар да је „све одоцнило“ јер је изгледало као да су тада утицајни Срби у Темишвару „имали пречих брига“ што показује и одржавање овакве забаве на дан тако важног збора о националном питању па можемо сматрати да Срби у Темишвару нису довољно озбиљно схватили тешку спољно-политичку

---

¹⁵⁵⁹ *Слога*, бр. 147, Темишвар, 11. јун 1919, стр. 1; *Јединство*, бр. 43, Нови Сад, 14. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁶⁰ *Јединство*, бр. 43, Нови Сад, 14. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁶¹ *Нова зора*, бр. 41, Вршац, 8. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁶² *Српски гласник*, бр. 43, Велика Кикинда, 15. јун 1919, стр. 3.

¹⁵⁶³ *Протест Баната. Против оцепљења Тамшшвара од наше државе*, *Епоха*, бр. 144, Београд, 11. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁶⁴ Извештај 12. јуна 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 229.)

¹⁵⁶⁵ *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 2.

ситуацију у којој су се налазили.¹⁵⁶⁶ А Милош Црњански је у једној својој песми коју је објавио лист *Јединство* написао: „Очи у очи истини: сами смо криви, ако се данас у Темишвару не чује наш глас, јер смо тамо само у гробовима.“¹⁵⁶⁷

Вршачки самостални политички и друштвени лист *Нова зора* у броју од 15. јуна 1919. године најавио је да ће се и у овом банатском граду одржати велики народни протестни збор у порти Саборне цркве на којем ће се тражити „присаједињење целокупног Баната и Темишвара мајци Србији“.¹⁵⁶⁸ Збор је био заказан на Видовдан. „Видовдан, први Слободни Видовдан, мора бити манифестација наше народне свести, израз наше одлучности и решености на све. На њему се мора чути наша српска реч, протест што нам се одузимају крајеви који су несумњиво наши“, поручивао је лист *Нова зора*.¹⁵⁶⁹

Истакнуто је да је потреба за организовањем оваквог збора дошла настала јер су и до Вршца стигле вести да је Темишвар „у опасности“, као и да су Срби Темишварци позвали „своју банатску браћу“ да се са њима „изјаве солидарни“ и да, како је писано, „подигну глас против насилне и дрске отимачине“. *Нова зора* је писала да је Вршац подигао глас у одбрану Темишвара да се не би догодило да наредне генерације Вршчана помисле да су Срби из Вршца седели скрштених руку и мирно гледали што се око њих дешава. Како је у народу владало велико интересовање за народни збор, уредништво листа *Нова зора* надало се да ће збор заиста „осветлати српски образ Вршцу и његовој околини“.¹⁵⁷⁰ Уредништво је осудило писање листа *Војводина* да „исмејава моралну дужност“ становника Вршца говорећи да се овај збор припремао „на врат на нос“. „Желели бисмо знати који су разлози водили ‘Војводину’ да овако пише у тим данима и да почиње правити сметње испуњењу опће народне дужности коју смо ми требали давно већ извршити. Зар да и сада останемо они који ће на све слећи раменима и лено одмахнути руком?“, питало се уредништво *Нове зоре*.¹⁵⁷¹ Међутим, и лист *Војводина* је позвао грађанство Вршца и становнике околних села да „сви дођу јер сви захтевамо да целокупан Банат буде српски“.¹⁵⁷²

---

¹⁵⁶⁶ Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, 216.

¹⁵⁶⁷ Милош Црњански, *Војводини, Јединство*, бр. 46, Нови Сад, 18. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁶⁸ *Нова зора*, бр. 43, Вршац, 15. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁶⁹ Исто

¹⁵⁷⁰ *Нова зора*, бр. 45, Вршац, 22. јун 1919, стр. 2.

¹⁵⁷¹ *Нова зора*, бр. 45, Вршац, 22. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁷² *Војводина*, бр. 6, Вршац, 26. јун 1919, стр. 3.

Лист *Нова зора* је писао и да се доласком српске војске у Банат мислило да је већ самом том чињеницом решена и судбина о припадности Баната, али да је међутим због међународне ситуације остало једино то да се одржавају народни зборови.¹⁵⁷³ „Народ сам по већ прихваћеном принципу требао је изрећи коме се жели прикључити. Потребу овога тако успешнога доказа требали смо унапред видети, а они који су били посвећени у стање ствари на конференцији мира требали су знати што им је дужност чинити. Али место свега тога ми смо се били распилили и до суза разнежили у братском загрљају својих ослободилаца те постадосмо у оном разумљивом одушевљењу и заносу просто слепи за стваран живот. Судбина врло многих места могла је данас бити другачија да је било мало више заузимљивости и практичног смисла. Али можда није још прекасно. Можда се још даде ту и тамо ствар побољшати“, поручивало је уредништво листа *Нова зора*.¹⁵⁷⁴

Први слободни Видовдан у Вршцу, у новој држави био је, како је писао лист *Нова зора* највећа и најимпозантнија свечаност од када је овај град постојао. На збору су били присутни људи из Торонталске, Тамишке и Крашо-северинске жупаније па је велика порта Саборне цркве била мала да прими мноштво српског света. Збор се из тог разлога одржао на великој пијаци у присуству, како је писао лист, двадесет хиљада људи, који су окружени српским заставама пажљиво и са одобравањем саслушали говорнике који су са балкона „Кредитне Банке“ говорили. И на овом збору донета је резолуција коју је окупљени народ једногласно прихватио, а послати су и телеграми краљу Петру и регенту Александру уз бурно викање „Живели!“.¹⁵⁷⁵

Најављено је да су се и „наши дични Тамишварци са изасланицима околних села“ спремали да дођу на збор у Вршцу и да су вести о збору и позив на исти учинили на њих најлепши утисак. Из документа из Војног архива у Београду знамо да је депутација Срба из Темишвара од команданта Лонткијевића тражила да јој се омогући да отпутује у Вршац на овај велики народни збор.¹⁵⁷⁶ Попу Илији Белеслијину, Темишварцу, учињена је велика част да буде изабран за једног од председника збора. За говор који је Белеслијин одржао том приликом уредништво вршачког листа пише да је одушевио све присутне и да су његови ставови наишли на одобравање. Истина, његове речи доста су биле уперене против

---

¹⁵⁷³ *За наш збор, Нова зора*, бр. 46, Вршац, 26. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁷⁴ Исто

¹⁵⁷⁵ *Нова зора*, бр. 48, Вршац, 3. јул 1919, стр. 1.

¹⁵⁷⁶ ВА, П 8 К 26/15

Румуна и сматране су као позивање на отпор. Белеслијин је изјавио да ће Срби у Темишвару радије изгинути него прихватити да им се дира њихова „светиња Темишвар“ када би га отргнули од мајке Србије и да ако би се ипак догодило да се Темишвар додели Румунима да ће Србин својим мачем показати како се српски образ и домовина чува. Тада се из народа чуло „Тако је!“ и „Доле са Румунима!“. Када је Илија Белеслијин узвикнуо да „Кога Србин закопа, тај ускрснути више неће!“ зачуло се: „Живио поп Илија!“.¹⁵⁷⁷

Окупљеном народу се у Вршцу обратио и Антоније Штрбић који је у то време живео у Темишвару и учествовао у јавном животу овог града. Он је говорио омладини, соколио је, храбрио и молио да истраје. О међународној ситуацији Штрбић је изнео да је српски народ „као Христос разапет између два разбојника Румуније и Италије“. Штрбић је за вршачки лист у то време написао и један чланак под насловом *Вршачко сунце и сенке* у којем је писало: „И паде ми са тугом на срцу мисао о нерешеној судбини наше војвођанске престонице, бисерног Темишвара.“¹⁵⁷⁸

Андреј Митровић на основу докумената из фонда југословенске делегације у Архиву Југославије пише да је и у Великој Кечи 22. јуна 1919. године одржан српски народни збор, који је такође протествовао против румунских аспирација и на којем је српско становништво изјавило „да ће српски Банат а нарочито Темишвар и околину са оружјем у руци бранити јер желе присаједињење мајци Србији односно Краљевини СХС“.¹⁵⁷⁹ Из Модоша је 6. јула 1919. године у Париз упућена „резолуција Срба и Хрвата са осталим становништвом модошког, пардањског и банлачког среза“ у којој се сведочило да је и у тим крајевима завладало очајање јер је линија разграничења донета „супротно начелима правде, слободе, националности и општег мира“. И у овој резолуцији се тражило да Влада у Београду „одлучно брани и одбрани право нашег троименог народа на равни Баната“, а да мировна делегација учини да се добије плебисцит за Темишвар. Наведена је и одлучност да се с оружјем у руци супростави другачијим одлукама Конференције мира. Истог дана је и „чисто српска општина“ Немет, позивајући се на Вилсонова начела, тражила да се у Банату као коначна граница призна она линија коју је већ утврдила српска војска и истицало се да је реч о територијалној целини која се не може делити или цепати а да се не повреде права и осећаји српског народа. Ови документи су делегацији у Паризу

¹⁵⁷⁷ *Нова зора*, бр. 48, Вршац, 3. јул 1919, стр. 1.

¹⁵⁷⁸ *Вршачко сунце и сенке*, *Нова зора*, бр. 45, 22. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁷⁹ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 278.

били на располагању тек у другој половини јула, али Митровић пише да су они дошли у прави час с обзиром на то да су се у то време припремали нови кораци. Делегација је изјаву Велике Кече доставила на одлуку Јовану Цвијићу, а Никола Пашић је 26. јула 1919. године наложио да се резолуција Модоша хитно достави Конференцији мира. Нешто се покушавало и у вези са општином Немет. Митровић износи и свој став да се спремност делегата да користе ове резолуције није огледала у томе да је становништво утицало на образовање политике делегације Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца него да се радило само о томе да су ови документи приспели у тренутку када је Пашић морао да искористи сва средства која су му стајала на располагању, па чак и резолуције у које иначе није веровао.¹⁵⁸⁰

Депутације:

За присаједињење Темишвара новоствореној југословенској држави била је и велика депутација која је из Темишвара 1. јула 1919. године дошла у Београд. Ову депутацију примио је тадашњи потпредседник Министарског савета и министар за исхрану др Анте Корошец, а чинило ју је немачко, мађарско и српско грађанство Темишвара и, како је писао лист *Јединство*, она је изнела жељу целокупног овог грађанства да се град Темишвар присаједини првој југословенској држави. Чланови депутације посебно су напоменули да сматрају да се та жеља треба манифестовати плебисцитом и били су уверени да ће резултати плебисцита потврдити њихову жељу за присаједињењем Краљевини СХС.¹⁵⁸¹ Када је београдски лист *Епоха* донео вест о присуству ове депутације у Београду чланак је насловио – *Жеље Темишвараца. За присаједињење Југославије и плебисцит*. Овај лист пише и да је Корошец члановима депутације изјавио да ће њихову исказану жељу саопштити Влади која је „свим средствима настојавала да се остваре праведни захтеви нашег троименог народа“.¹⁵⁸²

Милан Кашанин је крајем јула 1919. године у својим чланцима у којима је јавност обавештавао о ситуацији у Паризу писао да је неколико људи из источног Баната, северне Бачке и Барање било „паметно“ да се сами понуде и дођу у Париз да виде шта је са њиховим крајевима. Кашанин каже и да је Народна управа у Новом Саду још раније

---

¹⁵⁸⁰ Isto

¹⁵⁸¹ *Јединство*, бр. 58, Нови Сад, 3. јул 1919, стр. 2.

¹⁵⁸² *Жеље Темишвараца. За присаједињење Југославије и плебисцит*, *Епоха*, бр. 162, Београд, 2. јул 1919, стр. 1.

послала четворицу својих стручњака на Конференцију мира, који су у Паризу учинили све што су могли, али да је била грешка што није изаслано више политичара, осим те четворице, како каже, учењака и родољуба. „Војвођанско питање је третирано уопште врло лакомислено“, писао је Кашанин. Стеван Михалцић као разлоге зашто у делегацију Краљевства СХС није узето више људи из крајева који су били спорни наводи те што су србијански делегати присаједињење ових области Србији сматрали за „готову ствар“ и да су се осећали, не само као представници предратне Србије, него и Војводине и јер је на Великој народној скупштини одлучено да интересе Баната, Бачке и Барање на будућој мировној конференцији заступа Влада у Београду.¹⁵⁸³

Милан Кашанин је у јулу 1919. године писао и да је на Конференцији мира судбина неких војвођанских крајева прошла кроз много „заплета и неприлика“, „великих криза и тешких грешака“ и да су појединости таквих „закулисних радњи“ једва знали они који су у то време боравили у Паризу, а камоли људи у Банату.¹⁵⁸⁴ Насупрот Војвођанима Кашанин ставља Словенце, који су у Париз послали стручњаке и „за најмање своје сиротно алпинско село док богата, широка Војводина два месеца у Паризу није имала никога да је заступа и брани“. „Све је спало на једног старог човека који све обећава а ништа не ради“.¹⁵⁸⁵ Ово није био први пут да је Кашанин у својим извештајима из Париза указао на то да нису само политичари они који су требали да реше судбину угрожених крајева него сам народ који је ту живео.

Милан Кашанин је писао и да су крајем јула у Париз дошли делегати из источног Баната, из северозападне Бачке и средње Барање и да је међу њима било и Срба и Мађара и Немаца и да су сви они тражили „поправку границе“ према Мађарској у корист југословенске стране. Кашанин је лично причао са тим делегатима и извештавао да су му сви они рекли да су о територијалним границама били необавештени и да су за њих сазнали тек из његових чланака из листа *Јединство*. Ови делегати су му рекли и како је „један град био свесно обмањиван“.¹⁵⁸⁶ Нисмо сигурни да ли Милан Кашанин овде жели да јавност помисли на престоницу Баната, али с обзиром на то да је Темишвар имао

---

¹⁵⁸³ *Дневник протe Стевана Михалцића*, 160.

¹⁵⁸⁴ *Јединство*, бр. 38, Нови Сад, 7. јун 1919, стр. 1.

¹⁵⁸⁵ „Да је било више памети у неких наших људи, није морало ни доћи до ових компликација. Данас још није време да се говори о том зашто је војвођанско питање слабо било заступано на Конференцији у Паризу. Тако се догодило да сад треба савезнике и молити и кумити да нам границу исправе“, писао је Кашанин. (Милан Кашанин, *Јединство*, бр. 76, Нови Сад, 25. јул 1919. стр. 1-2.

¹⁵⁸⁶ *Јединство*, бр. 76, Нови Сад, 25. јул 1919, стр. 2.

значајно место у његовим извештајима могла би бити реч о овом граду. У прилог томе сведочи и утисак који се стиче када се анализира оновремена дневна штампа а то је да су до Баната свакодневно долазиле неистините вести о припадности Темишвара. „Прочитајте телеграме у ‘Слози’ и уверићете се, јављено је да је Темишвар српски!“, писала је *Слога* у мају 1919. године.¹⁵⁸⁷ Лист *Јединство* је писао да је из Будимпеште ухваћена вест како је у Паризу одлучено да Банат са Темишваром припадне Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, а да је поп Блашко Рајић који се вратио из Париза изјавио „да Темишвар припада нама“.¹⁵⁸⁸ Лист *Слога* је писао и да су темишварским Србима говорили да је њихов политички рад сувишан јер је „сво заузето сигурно српско“. Лист је тада објавио и један епиграм који је потписан псеудонимом „Сирано“ а који је гласио: „Викаше нам: не бојте се, Ми водимо већ рачуна! Али шта је ово сада, Да л’ то беше за Румуна!“¹⁵⁸⁹ Неколико бројева касније лист је објавио још један епиграм „Сирана“ на првој страни *Слоге*: „Кад се бориш сви ти вичу: Лакше море и не буни се! Када ћутиш сви ти кличу: Што пустите да Румуни Темишваром српским ничу?! Ипак ми је јасна мета: Борићу се до послетка!“¹⁵⁹⁰ У исто време вршачки лист *Нова Зора* је о банатском питању писао следеће: „Са надлежне стране нисмо били како треба обавештени и правој ситуацији; ми смо били варани обећањима и изјавама којима није било места. После готово свршенога чина ми видимо колико су биле тачне и поуздане оне силне изјаве и комуникеји што их службено добивасмо.“¹⁵⁹¹

Милан Кашанин је о изасланицима, између осталих и из Темишвара, писао и да су били у аудијенцији и код председника југословенске делегације и код осталих делегата Трумбића, Веснића, Смодлаке и Жолгера и да „25. јула 1919. године иду и код Тардијеа, председника Комисије за разграничење“. Ми нисмо пронашли записе о овим састанцима.

---

¹⁵⁸⁷ *Слога*, бр. 129, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 2.

¹⁵⁸⁸ *Јединство*, бр. 19, Нови Сад, 15. мај 1919, стр. 1-2.

¹⁵⁸⁹ *Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.

¹⁵⁹⁰ *Слога*, бр. 179, Велики Бечкерек, 2. август 1919, стр. 1.

¹⁵⁹¹ „А осим те небрижности за наше овдашње интересе са стране наше делегације, која је крива што ми поред свега свога неоспорнога права морамо препустити крајеве и капитулирати пред једним уговором чију су вредност саме чињенице побиле – осим тога и ми сами склони нераду не учинисмо да поред свега уверевавања да ће Банат бити наш ту одлуку са своје стране мотивирамо као потпуно оправданом и једино могућом... Овде се радило да се заштити Банат а конференцији мира је потпуно свеједно да ли је један народни збор одржала рецимо радикална странка или наша културна друштва. Ако је овдашња радикална странка држала да само она има права да говори у име народа, што је онда спавала месецима и пробудила се онда када смо ми омладинци створили готов чин“, писао је лист *Нова Зора*. (*Нова зора*, бр. 57, Вршац, 1. август 1919, стр. 1.)

Кашанин пише и да су изасланици били свуда „лепо примљени“, да су их сви питали зашто нису раније дошли у Париз, а да су они одговарали да их нико није звао и да нису знали како стоје ствари са границама. А онда је у једном од својих чланака током месеца августа Милан Кашанин написао да је Тардије био много више наклоњен Румунима него Србима и да „Банатску нашу делегацију уопште није ни примио“.¹⁵⁹² Када је током јула писао о делегатима из Војводине, Кашанин је упозоравао да се морало пожурити са радом и да је у угроженим крајевима, који су могли припасти Мађарској или Румунији требало извршити плебисцит.¹⁵⁹³ Као што смо већ изнели, у то време, српска војска је већ увелико напуштала своје положаје у Темишвару.

Иzasланства становништва су у Паризу боравила крајем јула, али су се неки изасланици задржали и у августу. На основу записника са седнице делегације 30. јула 1919. године, на којој су присуствовали Пашић, Трумбић, Веснић, Жолгер, Бошковић, Рибараж, Смодлака и Пешић, знамо да је Младен Пилић из Темишвара, председник у то време расформираног српског темишварског Народног већа, боравио у Паризу и у августу, јер је на овој седници решено да му се одреди дневница „сразмерно његовом рангу, пошто се мора још неко време задржати у Паризу“.¹⁵⁹⁴ Лист *Јединство* је у чланку под насловом *Нове наше депутације за Париз* јавио да је 3. јула за Париз отпутовао прота Милутин Јакшић са још неким изасланицима да би Конференцији мира поднели нове доказе о „правилности југословенских захтева при разграничењу Баната“, док је великобечкеречки лист *Банатски гласник* писао да је повлачење граница у Банату, које је одредила Конференција мира, изазвало у неким крајевима протесте српског народа па су из тог разлога три делегације из Баната пошле у Париз да би пред Конференцију мира изнеле своје жеље.¹⁵⁹⁵

Дејан Попов пише да су Срби тежили ка територијалном присаједињењу Баната са Србијом и да су у том смислу чинили дипломатске напоре на вишим и нижим нивоима. Попов наводи пример Ненада Барачког¹⁵⁹⁶ који је као изасланик Епархије темишварске и

---

¹⁵⁹² Милан Кашанин, *Границе у Војводини, Јединство*, бр. 95. Нови Сад, 19. август 1919, стр. 1.

¹⁵⁹³ *Јединство*, бр. 76, Нови Сад, 25. јул 1919, стр. 2.

¹⁵⁹⁴ *Zapisnici sa sednica delegacije*, 172.

¹⁵⁹⁵ *Нове наше депутације за Париз, Јединство*, бр. 60, Нови Сад, 5. јул 1919, стр. 2; *Банатски гласник*, бр. 170, Велики Бечкерек, 19. август 1919, стр. 2.

¹⁵⁹⁶ **Барачки Ненад (25. новембар 1878, Бојани – Сомбор, 23. мај 1939)** парох у Бега Светом Ђурђу (данас Житиште), члан заменик темишварског Епархијског одбора, катихета учитељске школе у Сомбору, појац и мелограф. (*Zapisnici sa sednica Delegacije SHS*, 384.) Након што је свршио богословију у Сремским

народа свог краја (Сириг и околина) послат на Конференцију мира у Паризу да заступа националне и територијалне интересе оних који га тамо послаше.¹⁵⁹⁷ И у банатској дневној штампи јављено је да су прву делегацију предводили поменути Ненад Барачки, Рајић и Светозар Станковић, а да су другу делегацију, која се у Париз упутила након српског народног збора одржаног у Темишвару 8. јуна 1919. године да би Конференцији мира изложила једногласне одлуке са тог збора, чинили Милутин Јакшић и Младен Пилић. Лист *Банатски гласник* је писао да се и немачко становништво у граду и околини прикључило резолуцији донетој на поменутом збору и затражило да се тај крај споји јужном Банату са којим је био везан економским интересима. Такође, овај лист је писао да је ова делегација предлагала да „ако би савезници сумњали у праве жеље пучанства тога краја“, да се спроведе плебисцит под контролом савезника и да је дошла да замоли Конференцију мира да се одазове жељи тамошњег народа.¹⁵⁹⁸ Свако од ових изасланства доставило је политичким делегатима један или више меморандума. Због обимности своје студије Андреј Митровић се није детаљно бавио садржајем меморандума насталих у Паризу, а Љубивоје Церовић помиње један који је саставило темишварско „Српство“.¹⁵⁹⁹ Услед великог значаја за тему дисертације ми смо их обрадили у целости. Меморандуме смо пронашли у Архиву Југославије, у фонду југословенске делегације у Паризу, у Рукописном одељењу Матице српске и у случају да је меморандум био објављен – у дневној штампи.¹⁶⁰⁰

Меморандуми:

Депутација која је у Париз дошла из Баната да изрази жељу за присаједињењем овог краја са Краљевином СХС саставила је неколико меморандума. Њени чланови потписивали су се као изасланици Епархије темишварске, а Андреј Митровић пише да су

Карловцима прешао је у Епархију темишварску. Рукоположен је у Саборном храму Вознесења Господњег у Темишвару за јакона 1904. године и исте године за презвитера од стране епископа темишварског Георгија (Летића). (Дејан Попов, *Мање познати биографски подаци проте Ненада Барачког*, Протојереј Ненад Барачки, свештеник, мелограф и професор (зборник радова), Сомбор, 2019, 43, 48.)

¹⁵⁹⁷ Дејан Попов, *наведено дело*, 45.

¹⁵⁹⁸ *Банатски гласник*, бр. 170, Велики Бечкерек, 19. август 1919, стр. 2.

¹⁵⁹⁹ Љубивоје Церовић, Срби у Румунији, 407-408.

¹⁶⁰⁰ *Меморандум изасланика Епархије Темишварске Делегацији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721, 3. јула 1919. године, у Паризу; РОМС, М. 6. 069); *Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3263, 25. јула 1919. године, у Паризу); *Темишвар и његова важност по Београд* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3264, 19. августа 1919. године, у Паризу); *Меморандум Народне Управе (Јединство*, бр. 14, Нови Сад, 9. мај 1919, стр. 1.) и *Меморандум у питању источних граница Баната и зашто Темишвар мора бити српски* (Слога, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 1.)

у Паризу сарађивали са Јованом Цвијићем. Први меморандум који је предат делегацији предат је 3. јула 1919. године и по потписима су га саставили Младен Пилић, Светозар Станковић и свештеници Ненад Барачки и (нечитко име). У овом меморандуму насловљеном *Меморандум изасланика Епархије Темишварске Делегацији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира* тражено је да се осигура иметак Срба, који би остали у Темишвару ако се овај град додели Краљевини Румунији и указивало се на то да су у то време односи између темишварских Румуна и Срба били толико заоштрени да „само захваљујући српској војсци“ није долазило до инцидената.¹⁶⁰¹ Од три меморандума које су саставили представници Срба из Темишвара, други меморандум, који се односио на хидротехнички систем у Банату југословенска делегација је у највећој мери користила у борби за територијалне добитке. Наиме, меморандум је искоришћен када је делегација тражила да се линија југословенско-румунске границе поново размотри, посебно због канала, дренажа и насипа за обезбеђење од поплава, као и због сметњи које су Румуни, како је писано, причинили функцији целог овог хидротехничког система обустављањем и скретањем воде на другу страну. Андреј Митровић пише да је нотом, на којој стоји забелешка „послата Тардијеу“ (а цео материјал ипак адресован на Клемансоа) затражено да се преиспитају предложене границе. У ноти се позивало на вољу становништва, а као докази су приложени и меморандуми који су саставили представници становништва, између осталих и из Темишвара. У том „предмету за Клемансоа“ југословенска делегација је приложила и меморандум представника темишварске Епархије Милутина Јакшића и Младена Пилића под насловом *Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната* у којем су навођени појединачни докази и тврдње да због решења по којем Темишвар треба да припадне Румунији у питање долази и привреда Баната.¹⁶⁰² Митровић пише и да је Јован Цвијић посебно настојао да се хидротехничко питање регулише и тражио је од политичке делегације да се Светозару Станковићу омогући да ради прикупљања материјала о воденом систему Баната отпутује из Париза а да се онда што пре из Баната врати у Париз. Делегација је на седници још 17. јула 1919. године одлучила да Станковић отпутује за

---

¹⁶⁰¹ *Меморандум изасланика Епархије Темишварске Делегацији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721, 3. јула 1919. године, у Паризу; РОМС, М. 6.069)

¹⁶⁰² *Меморандум изасланика епархије Темишварске о разграничењу у Банату. Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3263, 25. јула 1919. године, у Паризу)

Банат, а Цвијић је тражио да се меморандум изасланика темишварске Епархије о хидротехничком систему преведе на енглески и француски језик што је значило да је желео да га искористи. Поред овог меморандума, инжењер Младен Пилић и прота Милутин Јакшић саставили су још један значајан, трећи меморандум, и предали га делегацији 19. августа 1919. године. Овај меморандум је заведен под насловом *Темишвар и његова важност по Београд*.¹⁶⁰³

У меморандуму о разграничењу у Банату, који је састављен 25. јула 1919. године, представљен је хидрографски систем Баната и установе које су тим воденим системом управљале. Младен Пилић и Милутин Јакшић су у меморандуму навели да је инсталација и организација воденог система значајна за територију Баната јер је управо од воденог система зависио и економски живот, плодност земље, баштованлуци, заливање, те пловност река. Такође, истакли су да водени систем Баната представља водени систем Тамишке и Торонталске жупаније узетих заједно. Ова двојица стручњака су као изасланици Епархије темишварске изјавили да су из новинских написа сазнали да су границе између Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца и Краљевине Румуније одређене без обзира на ту околност, а они су, међутим, сматрали да би таквим разграничењем којим би и железничка мрежа и водени системи били испресецани, ни једна од заинтересованих страна у будућности не би имала користи. „Из тога разлога молимо, да се ова преважна околност при разграничавању безусловно узме у обзир“, писали су.¹⁶⁰⁴

У поменутом меморандуму стоји да је хидротехнички систем Баната захватао целу Торонталску жупанију, а од Тамишке жупаније северни део поред Мориша од Фенлака, одатле преко Тополовца, Вршца и заобилазећи око планина и висоравни до Дунава и указивано је на повезаност воденог система и инсталација у Темишвару са оним инсталацијама у Турском Бечеју. Постојала су водоодбранбена удружења северног Торонтала са седиштем у Великој Кикинди и инсталације јужног Торонтала са седиштем у Турском Бечеју. Иако су ова удружења имала засебне администрације, јер су настала у различитим историјским периодима, по творцима меморандума нису се смела делити, јер су територије које су се имале бранити од водоплава биле неразделјиве, будући да је

---

¹⁶⁰³ *Темишвар и његова важност по Београд* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3264, 19. августа 1919. године, у Паризу)

¹⁶⁰⁴ *Меморандум изасланика епархије темишварске о разграничењу у Банату. Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3263, 25. јула 1919. године, у Паризу)

банатска равница, по геолозима, била језеро и полагањем дизањем је изашла на површину. Такође, да у равници нема нигде препрека где би се вали евентуалне поплаве могли зауставити, а преиначавати водоодбранбени систем према новоме положају за случај поделе тога јединственог терена у два или три империја, по састављачима меморандума, било је немогуће. Такође, да поделу не дозвољавају ни остали водени системи који се на томе терену налазе, и то водени систем Аранке, Бегеја и Тамиша. За водени систем Бегеја у меморандуму се каже да почиње западно од Лугожа и иде до Великог Бечкерека односно Титела. Састоји се из старог Бегеја и Бега канала и дренажног система за одводњавање. Надлештво поводом канализирања Бегеја и водоодбранбеног система припадало је друштву „Бега“ са седиштем у Темишвару, а дренажни систем друштву „Тамишац“ са седиштем у Пардању. Најважнији водени систем био је управо канал Бега јер је био потпуно изграђен. Пилић и Јакшић су писали да је са воденим установама код Ечке, Бетафе, Сербитебе, Немета и Ст. Михаља Бегеј учињен пловним, а да је велика устава код Темишвара давала воду за три турбине велике коњске снаге, којима су се покретали електрични генератори и производили електричну струју за осветљење, трамвај и индустријске потребе града Темишвара. Један водени канал је служио да одведе воду из Бегеја у Тамиш за случај опасности од поплаве, а један канал, који би у случају малене воде у Бегеју преносио воду из Тамиша у Бегеј, хранио Бегеј водом и турбине су могле радити да би Бегеј увек могао бити плован. На тај начин водени систем Тамиша је био „укопчан“ у водени систем Бегеја и они су тиме постали један нераздвојан водени систем од Коштеља све то утока Бегеја у Тису и Тамиша у Дунав.¹⁶⁰⁵

У меморандуму је посебно наглашено да су се последице раздвајања и стављања овог воденог система под администрацију два различита империјума виделе чим је румунска војска посела Лугож са околним местима. Каже се да је из Лугожа из „освете“ због политичких размирица издат налог да се бране према Бегеју затворе и да се вода из Тамиша не пушта више у Бегеј, да се бране код Тополовца затворе и да се вода из Бегеја спроводним каналом скрене у Тамиш. Последица тога је била та да је висина воде у Бега каналу сасвим опала, турбине стале, лађе населе и није било довољно воде да „гад који из

---

¹⁶⁰⁵ Меморандум изасланика епархије Темишварске о разграничењу у Банату. Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3263, 25. јула 1919. године, у Паризу)

темишварских клоака утиче у Бегеј, спере, односно даље спроведе“, те је тако Темишвару претила „најгаднија зараза“. ¹⁶⁰⁶

У истом меморандуму у којем су изнети горенаведени подаци о хидротехничком систему Баната расправљало се и о етничком принципу разграничења. Писци меморандума су указали на то да ако би се по етничком принципу гледало Банат би се делио на три зоне и то српску, мешовиту и румунску. Темишвар би спадао у мешовиту у којој су Срби, Румуни, Мађари и Немци били помешани, али где је немачки елемент био у већини. Пилић и Јакшић су сматрали да ако би се при подели Баната чисто етнографски моменат узео у обзир онда би српска зона безусловно имала припасти Србима, румунска Румунима, а она средња би се имала поделити према томе како то „газдински, финансијални, саобраћајни, а нарочито хидротехнички интереси захтевају“. Међутим, у складу са прокламованим принципима разграничења и овом приликом наведено је да је „најправичније“ било препустити становништву у тој мешовитој зони да се определи „куда га његови интереси воде“ и указано је на то да је тај народ још увек „збуњен“ услед распада Аустроугарске. Ако принцип народне консултације не би био усвојен, онда је поново у меморандуму истакнуто да зону означену као мешовиту треба припојити српској зони јер је са тим делом Баната сачињавала једну саобраћајну целину преко пруге Базјаш – Вршац – Темишвар – Велика Кикинда. ¹⁶⁰⁷

У већ поменутом чланку под насловом *Природно и праведно решење банатског питања* који је објавио лист *Застава*, такође, се указивало на исте ствари о којима су писали и изасланици темишварске Епархије. Уредништво листа *Застава* је том приликом писало да је онај ко је добро познавао Банат лако могао увидети да би га на чисто етнографској основи било врло тешко поделити и да би тако једна општина морала да се подели на три, четири државе. Лист је изнео и да ако би се крајеви у којима ниједан народ нема апсолутну већину доделили Србији тиме би се „бар донекле одужила историја и правда српском народу за све оне тешке жртве и за ону моралну снагу, коју је тај народ у 13-вековној борби несумљиво показао...“ ¹⁶⁰⁸

---

¹⁶⁰⁶ Исто

¹⁶⁰⁷ Меморандум изасланика епархије Темишварске о разграничењу у Банату. Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3263, 25. јула 1919. године, у Паризу)

¹⁶⁰⁸ *Природно и правно решење банатског питања*, *Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

По изасланицима Епархије темишварске и са финансијског и са економског гледишта мешовита и српска зона Баната чиниле су једну нераздвојну целину. Прота Милутин Јакшић и инжењер Младен Пилић писали су да се финансирање предузећа са подручја равног Баната спроводило махом преко Темишвара, док су брдски предели више спадали у сферу сибињских саских новчаних завода и румунског завода „Албине“. Такође, и да су Торонталска и Тамишка жупанија стајале у најтешњој вези са Темишваром јер су хипотекарни заводи на земље и куће давани од пештанских завода све посредством темишварских афилкација, а јако је била ангажована и прва „Српска Темишварска Штедионица“. По меморандуму насталом из пера изасланика Епархије, у економском погледу, мешовита зона требала је да припадне Краљевини СХС и јер је „тешњи однос“ био између Темишвара и Торонтала јер се у овом граду подигао велики број индустријских предузећа за прераду сировина равног Баната. И то фабрике текстила, чарапа, шешира, фабрика за прераду вуне, фабрика ципела, фабрика за прераду коже, пива, за прераду хране, фабрике пољопривредних справа, кола, ланаца. „Ако би се Темишвар оделио од равног Баната, остала би индустрија без сировине, а сировина би се морала на страну извозити ради прераде“, стоји у меморандуму. „Темишвар је до сада црпео сокове равног Баната, обогатио се, подигао силну индустрију, и сада га одчупати од оног терена, за који је сву своју индустрију удешавао значи убити Темишвар, а у равном Банату укочити точак економском напредку за дуго време. Поручена и на импорт упућена Србија била би за темишварску индустрију благодаран терен“, објашњавали су Пилић и Јакшић.¹⁶⁰⁹

Исто је писао и лист *Застава* и то наводећи да је у Темишвару била врло развијена индустрија гвожђа и разних метала, да су се у овом граду правиле и разне пољопривредне машине, да су се лила звона, израђивала кола и леп намештај. „Тамо се израђује сво одело и обућа“, писао је новосадски лист. „Тамишвар има творницу шешира, фабрику вунених пређа и текстилне индустрије, а доста је на гласу и фабрика ципела и рукавица. Има и других мањих подuzeћа из сваке индустрије. Постоје парне творнице цигле, стругаре, млинови, пиваре, творница за жигице, катран и разних хемикалија, творница цемента (каје) за грађу и мајолике, творница бомбона, чоколаде и т. д. Најзнаменитија је фабрика

---

¹⁶⁰⁹ Меморандум изасланика епархије темишварске о разграничењу у Банату. Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3263, 25. јула 1919. године, у Паризу)

дувана са 1700 раденика.¹⁶¹⁰ Као и изасланици Епархије и уредништво овог листа упозоравало је да је Темишвар у погледу животних намирница и у погледу потребних сировина за његове фабрике једино био упућен на равни Банат. „Одсећи Тамишвар од равног Баната, значило би пресећи му артерије или ваздух одузети његовом становништву. Ако пак Тамишвар у српским рукама остане, он ће још боље процветати и напредовати него у самој Угарској, његова ће се трговина и индустрија за кратко време удесетостручити. Како би сад та варош изгледала, када би јој се, тако рећи, пред њом кинески зид подигао!“, писао је лист *Застава*.¹⁶¹¹

И у меморандуму изасланика Епархије темишварске и у поменутом чланку у листу *Застава* писало је да се Темишвар не може раздвојити од равног Баната и због железничке радионице и ложионице која се у овом граду налазила. „Румунија добија од Угарске вазда великих и још већих радионица па ако и темишварску добије, српска страна би остала без и једне радионице железничке. Најзад ако Румунија добије Арад, онда би то за Темишвар фатално било да и он потпадне Румунији, па са Арадом и Нађварадом упадне у пограничне вароши далеко од румунске престонице, одсечен од запада, Дунава, Тисе, Јадранскога мора, од својих сировина“, стоји у меморандуму.¹⁶¹² Уредништво листа *Застава* је наводило да ако би се по румунском захтеву граница повукла јужно од Темишвара, да би онда најважније пруге биле пресечене према Кикинди, Бечкерек и Вршцу, а то би значило „срце извадити из живог тела и поставити га на врх главе да тамо и даље ради...“¹⁶¹³

Да је Темишвар требало да припадне Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца доказивало се и у трећем меморандуму који су саставили Милутин Јакшић и Младен Пилић. Андреј Митровић га назива документом о важности Темишвара за Краљевину СХС.¹⁶¹⁴ Њега су ова двојица стручњака саставили 19. августа 1919. године односно три недеље након евакуације Темишвара. У Архиву Југославије меморандум је заведен под

---

¹⁶¹⁰ *Природно и правно решење банатског питања, Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

¹⁶¹¹ Исто

¹⁶¹² *Меморандум изасланика епархије темишварске о разграничењу у Банату. Меморандум изасланика епархије темишварске у питању хидротехничког система и разграничења Баната* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3263, 25. јула 1919. године, у Паризу)

¹⁶¹³ *Природно и правно решење банатског питања, Застава*, бр. 35, Нови Сад, 26. фебруар 1919, стр. 1-2.

¹⁶¹⁴ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 268.

насловом *Темишвар и његова важност по Београд*.¹⁶¹⁵ У меморандуму се најпре истицала „еминентна стратегијска важност“ Темишвара. Наводи се да је бивша аустроугарска монархија у Љубљани и Темишвару оставила многобројне и уређене касарне, војне магацине и војну школу и да би они добро дошли и новој југословенској држави, која би све то готово са опремом примила, али и да би у њима за одбрану граница у Темишвару стално могла држати велики кадар. Такође, и да би систем железница у темишварском Банату био користан за концентрисање и расподелу трупа. „Ако је Ријека око преко кога наша држава треба да гледа на море, ту је Темишвар стражна врата за Београд“, стоји у меморандуму. Посебно се инсистирало на томе да ако се Темишвар изгуби онда ће и „Српство“ са њиме много изгубити јер „осим епископских зграда и добара, као и три српске општине црква, општинских зграда и задужбина које износе вредност од много милиона – банатско Српство је за време рата јако ускочило у Темишвар и покупавало неких 150 палата, које сада на глас да ће Темишвар припасти Румунији, не може продати, а кашње ће Румуни већ разумети, како треба српство најурити“. „У Темишвару има сада 48 дивних барака које не вреди рушити“, писало је у меморандуму и додато је да би више штете било начињено преносом но што би било користи од материјала који би се добио. „А опет ту би могло стати четири хиљаде сирочади“, писали су такође Јакшић и Пилић. У Темишвару су се по меморандуму налазила и силна школска здања која су се одмах могла употребити и то као Технолошка школа са потпуном опремом, Школа за индустријске шегрте од две стотине ђака у радионици, са најмодернијим хигијенским уређењем. Српска страна није имала где то да зида нити је имала капитала за то. Као круна свега назначена је радионица и ложионица државних железница. „Без тих долази цео железнички парк Баната а и Бачке у конкурс. Отпадају нам Арад, Темишвар, Сегедин са својим радионицама, које су све радиле за Банат и Бачку и остаје само једна мала радионица у Суботици и незнатна у Великом Бечкереку. Румуни добијају радионице: Темишвар, Арад... а ми скоро ништа, то се не сме дозволити и зато је потребно због Темишвара политичке жице јако натегнути“, закључило се у меморандуму изасланика Епархије темишварске.¹⁶¹⁶

---

¹⁶¹⁵ *Темишвар и његова важност по Београд* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3264, 19. августа 1919. године, у Паризу)

¹⁶¹⁶ *Темишвар и његова важност по Београд* (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 3264, 19. августа 1919. године, у Паризу)

Могуће први меморандум који је састављен, како је писано, насупрот изјавама угарских Румуна који су претендовали на Банат, односно против румунских претензија на Темишвар и уопште Банат у целини био је *Меморандум Народне Управе*.¹⁶¹⁷ Народна управа за Банат, Бачку и Барању поднела је, преко Владе Краљевине Србије, Конференцији мира у Паризу, савезницима и председнику Вилсону, да „протумачи“ њен протест. У литератури смо проналазили датум 5. децембар 1918. године као време када је овај меморандум састављен.¹⁶¹⁸ Лист *Јединство* је четири месеца касније када је питање Темишвара и Баната било актуелно јавности у целисти изнео овај меморандум. У њему нису изнети само етнички, већ и економски, географски и политички разлози по којима се Банат непосредно везивао за државу Срба, Хрвата и Словенаца. Народна управа за Банат, Бачку и Барању најодлучније је у меморандуму одбијала „ванправно премашање угарских Румуна“. Меморандум је конципиран као протест у име прошлости, протест у име садашњости и протест у име будућности. У делу у којем се позивало на прошлост каже се да је Банат морао бити српски јер су у њему споменици српске средњовековне културе, манастири и цркве. Каже се и да је Банат неодељени део српске етничке целине и да је такав био саставни део Српске Војводине, а да је Темишвар био њено седиште. Потом, посебно је наглашено да Банат никада није био румунски, већ да је након укидања Војводине Банат заједно са Бачком припао Мађарској.¹⁶¹⁹

У делу у којем се позива у име садашњости стоји да је Банат ослобођен српском и Антантиним војском, а да је народ Баната, када је могао слободно да изрази своје политичко опредељење, изрекао да жели да уђе у спој југословенских земаља са Краљевином Србијом. Позивало се и на број жртава које је Србија „за узвишене идеале за које се антанта борила и бори“ поднела у Првом светском рату насупрот румунских, а које су Савезници требали „да измере“. „Немци и Мађари, дакле неутрални елементи у овом случају, одлучују се листом за Југославију, а не за Румунију“, писало је у меморандуму који су саставили чланови Народне управе из Новог Сада.¹⁶²⁰

---

¹⁶¹⁷ *Меморандум Народне Управе, Јединство*, бр. 14, Нови Сад, 9. мај 1919, стр. 1.

¹⁶¹⁸ Драго Његован, *Српско-румунски односи и положај Румуна у Српском Банату од присаједињења Војводине Србији до Видовданског устава Краљевине СХС*, 275; Petar Pečić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, 335.

¹⁶¹⁹ *Меморандум Народне Управе, Јединство*, бр. 14, Нови Сад, 9. мај 1919, стр. 1.

¹⁶²⁰ Исто

На крају, у име будућности изречено је да би темишварски Банат и Банат уопште био изложен пропасти, разривен економски, раскидан национално, а постао би и стална сметња миру и консолидовању у том делу Европе. Истицано је да је и поред насилног помађаривања, културна и економска снага српског и словенског народа у Банату била толико јака да она не само да је давала карактер тим покрајинама, него да је и стално одржавала везе са словенским југом. „Будућност Баната тражи да се призна одлука Народне Скупштине у Новом Саду. Како су баш демократизам и аграрно сређени односи Србије она привлачна снага за народ ових крајева доказују изјаве и мађарског пучанства у Банату, Бачкој и Барањи, које све више пристаје и даје израза пристајању на везу са Краљевином Србијом и државом СХС“, стоји у меморандуму Народне управе.¹⁶²¹

Након меморандума који је саставила Народна управа из Новог Сада, посебан меморандум саставили су и темишварски Срби. Овај меморандум објављен је у листу *Слога* под насловом *Меморандум у питању источних граница Баната и зашто Темишвар мора бити српски*. Како је писао лист израдио га је један од вођа тадашњег „темишварског српства“ јер је и оно било позвано да изнесе своје разлоге којима би се оправдали захтеви југословенских делегата у Паризу. Овај лист објавио је меморандум у целости 7. јуна 1919. године на првој страни. Из садржаја меморандума се не може тачно закључити у којем моменту је састављен и послат у Париз, односно да ли је заиста и послат јер га нисмо пронашли међу документима у фонду делегације у Архиву Југославије. Уредништво листа *Слога* је у том тренутку, а у питању је почетак јуна 1919. године, објављивањем оваквог меморандума, насталог у сваком случају раније, желело да покаже да су „тежње и претензије Српства у погледу Темишвара силно основане“.¹⁶²² Уредништво листа додаје да су југословенски делегати у почетку рада мировне конференције били највише заузети питањем Далмације и Ријеке и да нико није ни помислио да ће територије у Банату које је српска војска окупирала доћи у питање. Међутим, да је због тајног уговора Румуније и Савезника, за који је јавно мњење сазнало, у јавност доспело и питање Баната. Из тог разлога постало је актуелно да се подаци у погледу источних граница Југославије прикупе и среде.¹⁶²³

---

¹⁶²¹ *Јединство*, бр. 14, Нови Сад, 9. мај 1919, стр. 1.

¹⁶²² *Меморандум у питању источних граница Баната и зашто Темишвар мора бити српски*, *Слога*, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 1.

¹⁶²³ Исто

У меморандуму „темишварског Српства“ најпре је, као и у меморандуму названом *Темишвар и његова важност по Београд*, заступан стратегијски принцип разграничења и тражило се да се на Париској мировној конференцији „брани“ железничка линија Бела Црква – Вршац – Темишвар – Арад јер би та линија служила као позадинска за евентуални стратегијски фронт. Знамо да је југословенска делегација у Паризу избегавала да се позива на економске разлоге зашто би нека територија припала Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца, па можда из тог разлога овај меморандум није ни искористила. Наиме, у меморандуму се даље инсистирало на томе да се темишварски Банат морао бранити из економских разлога јер без банатских предузећа „порушена Србија неће моћи да се обнови“, притом мислећи на порушене мостове, пољопривредне справе и остале индустријске производе које је требало надокнадити. У меморандуму се говорило и о томе да су се у Темишвару налазила сва индустријска предузећа где су се сировине Баната прерађивале, те да тако Банат без Темишвара, а и Темишвар без Баната није се могао ни замислити и да би Темишвар без Баната „усануо“. За „потлачену Србију једина накнада је да добије индустрију у Темишвару јер док се не обнови индустрија у Србији једино би Темишвар радио“. У меморандуму су садржани и одсечни ставови као што су: „Ако иста предузећа падну у Румунске руке то би било исто као да су пала у непријатељске“, као и да „ко Темишвар дели од Србије он је непријатељ Србије“. За Темишвар се каже да се не сме напустити ни привремено јер би тако био изгубљен и коначно.¹⁶²⁴

Меморандум садржи четрнаест тачака које су требале да „покажу и докажу“ да је Темишвар био битан и саставан део Баната који, како стоји у меморандуму, није имао ништа заједничко са румунском интересном сфером и да су Румуни у ове крајеве дошли након Срба. У првој тачки, која се односила на железнички саобраћај, истицало се да је Темишвар био збирна тачка железничких пруга и да би се његовим напуштањем прекинула веза између Вршца и Велике Кикинде. Изнето је и да је Темишвар са Вршцем и Великом Кикиндом чинио једну комуникациону целину. Такође, у једној тачки је стајало да се у Темишвару налазила железничка радионица за цео железнички парк Баната и Бачке. Одузети Темишвар Србији значило би „убити“ железнички саобраћај у Војводини, а будући је Темишварска радионица највећа у Југославији, то би одузимање Темишвара

---

¹⁶²⁴ *Меморандум у питању источних граница Баната и зашто Темишвар мора бити српски*, Слога, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 1.

донело промене у целој новој држави. Друга тачка гласила је да је Темишвар био средиште трговине, исхране и снабдевања и да је као такав гравитирао банатској равници, а не ердељским брдима, а трећа да је овај град био средиште жупаније и да су се у њему налазиле све административне власти. Ако би српска војска евакуисала Темишвар изгубила би се хомогеност администрације и веза између жупанијског вођства и осталих жупанијских области. У Темишвару се тако налазила и управа поште за цео Банат и Бачку, која је зато, по састављачима меморандума, морала остати под српским надзором. У Темишвару је била и финансијска управа, дувански монопол и фабрика дувана за све крајеве Баната, те се по мишљењу аутора меморандума, Темишвар није могао одвојити од ових крајева. У Темишвару се налазила Управа Бегејског друштва, која је регулисала Бегеј и пловидбу по њему, а како је Бегеј пресецао цео Банат био је са својим уставама од превелике важности. „У Темишвару се налазио и окружни суд, судбени сто и краљевска табла као судске инстанције, а будући да Сегединска табла отпада то ће Темишварским судовима припасти апелаторна инстанција за Банат и Бачку“, писало је, такође, у меморандуму.¹⁶²⁵ У Темишвару су били и обртнички инспекторат, трговачка и обртничка комора за цео Банат и „најјаче заступљени богати крајеви Торонталске и Тамишке жупаније“. У једној тачки се износило и да је у Темишвару катастар, односно имање целог Баната, а губитак истих значио би губитак многих милиона круна.¹⁶²⁶

На крају, истакнуто је да су се у Темишвару налазиле највеће просветне установе за Банат. „У Темишвару су и православни и католички владика са епархијским властима саборским црквама и владичанским дворовима па је одвојити Темишвар од Баната значило одвојити пастира и стадо.“ Као и раније истицано је да су Румуни имали јаче упориште у Араду него у Темишвару. „Румуни осим једне црквице немају у Темишвару ничега, ни просветних установа.“ „Преко Арада су се Ердељ и Мађарска додиривали и преко овог града је све ишло и где се румунска интелигенција настанила и множила. У Темишвару Румуни нису имали никаквог интереса, за Темишвар их не везују никакве традиције“, стоји у меморандуму.

---

¹⁶²⁵ Урош Сандић, судија краљевске табле. По *Шематизму православне српске епархије темишварске крајем 1917. године* живео је у Ержебет вароши у Темишвару у Хуњади улици бр. 26. (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд А, бр. 215/1918, кут. 306.)

¹⁶²⁶ *Меморандум у питању источних граница Баната и зашто Темишвар мора бити српски*, Слога, бр. 145, Темишвар, 7. јун 1919, стр. 1.

Најзад, како се у овом меморандуму каже, Срби, Немци, Мађари и Јевреји одлучно су протествовали против румунског империјума, те би из тог разлога напуштање Темишвара значило предати га Румунима против воље осамдесет посто темишварског и околног становништва. „Темишвар није изразито национална варош него сасвим анационална и полиглотна, чак без политичке боје. Са политичког гледишта Темишвар није имао нарочитих политичких тенденција, свагда је помагао управне елементе, био је један од најлојалнијих градова, бавио се само својим интересима, те ће и сада само интереси Темишвара бити меродавни у питању припадности његове, а ти интереси га воде Југославији“, писало је у меморандуму. Меморандум „темишварског Српства“ није написан формалним тоном, или бар у већој мери није написан у формалној форми. Он је личан и емотиван.¹⁶²⁷

Андреј Митровић истиче да се није могло прихватити све што су изасланства износила и да би било врло ризикантно одједанпут иступити са предлозима који су били засновани на жељи за темишварским богатствима. Даље, није се могло много више учинити с обзиром на норме рада тог мировног скупа, који је ван тока решавања држао представнике малих држава.¹⁶²⁸ Поменути Федор Живковић се из Темишвара питао: „Зар наш народ преко својих делегата не учествује у свима дискусијама, кад се поведе реч о његовој будућности и интересима? Кад смо се могли заједно, раме уз раме борити, делили на бојном пољу и добро и зло, желимо и захтевамо, да не будемо у Паризу запостављени ни за длаку, већ да за једном трпезом једемо и зборимо сви заједно, без нарочитих привилегија и повластица појединим народима, које је срећа послужила у прошлости, те су данас бројно јачи и фунгирају као велике силе...“ Даље у чланку се захтевало да се такав однос измени и да се српском народу остави да самостално и равноправно дигне свој глас у одбрану својих аспирација и жеља, а не да се стави пред свршене чињенице које мора прихватити. И овом приликом позивало се на људске жртве које је Краљевина Србија поднела у Великом рату, а које су пале за општу ствар, да су Срби били „верни савезници“ и да је тадашњи дух времена захтевао једнакост и правду.¹⁶²⁹ Стеван Бугарски

---

¹⁶²⁷ Исто

¹⁶²⁸ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 269.

¹⁶²⁹ *Слога*, бр. 132, Темишвар, 19. мај 1919, стр. 1.

пише да је учитељ Михајло Предић¹⁶³⁰, који је био активан у покрету за припајање Темишвара и околине Србији након уласка српске војске у Темишвар, одређен да у Паризу сведочи „докле је српска етничка граница“. Запрежним колима отпутовао је у Велики Бечкерек, а одатле возом до Париза. Бугарски пише да Предића у Паризу нико није узео у обзир и да се он јако разочаран вратио у своју школу.¹⁶³¹

Уредништво листа *Слога* писало је да темишварски Срби нису могли поново да приме „драговољно ланце туђинаца“ јер су и они желели да буду слободни, да уживају сва права која су имали и други грађани Краљевства СХС и да су молили да се чује и њихов глас. „Не заборавите да се ово Српство у ранијим временима баш највише крвило и за Темишвар и за цео остали Банат. Оно је у пркос свих тешкоћа и до данас одржало себи епископију овде, као и многе цркве, школе и друге националне установе. То се сад не може и не сме све одбацили и заборавити“, поручивало је уредништво.¹⁶³² Новак Грујић из Варјаша је писао да никада није био „империјалист“, али да је у погледу Баната заступао мишљење да је средишњи део са Темишваром, који је у највећој мери био насељен Швабама, а етнографски није припадао ни Србима, ни Румунима, требао, и по свом географском положају, као и са историјског гледишта, са права победе, поштења, морала и са права категоричке нужде индустријске и економске рестаурације Србије, да припадне првој југословенској држави. „Још само да напоменем и симпатију ондашњег становништва према нама и моје је уверење тачно, да је онај крај наш требао бити“, додао је Грујић. За границу одређену на Конференцији мира по којој би Темишвар припао Румунији рекао је да је неприродна и да она таква не може остати. „Нећу да кажем, да се ми нећемо покорити решењу Мир.[овне] Конф.[еренције] Боже сачувај. Ми смо се увек покоравали решењу важнијих фактора, ми смо увек били и сувише лојални, управо лудо лојални. Дакле, како буде решено у Паризу, ми ћемо то усвојити. Усвојићемо, али нас то не задовољава и то је већ један узрок, да будемо незадовољни и да оне крајеве и даље тражимо, да оно старо српско гнездо, средиште наше старе Војводине, где нас све на нашу стару славу потсећа, опет повратимо. Камо среће да га ни напуштали нисмо

---

¹⁶³⁰ Михајло Предић (Немет, 1878 – Велики Бечкерек, 1943) рођен је у свештеничкој породици. Свршио је сомборску учитељску школу 1897. године. Био је учитељ у Српском Семартону. Мобилисан је у Великом рату где је пао у руско заробљеништво. Тамо је у официрском чину порадио на образовању Прве српске добровољачке дивизије у Одеси. Након рата се вратио на своју учитељску дужност. (Стеван Бугарски, *Елита са данашње територије Румуније у Великом рату*, 146.)

¹⁶³¹ Стеван Бугарски, *наведено дело*, 146.

¹⁶³² *Слога*, бр. 83, Темишвар, 21. март 1919, стр. 1.

морали“, писао је Грујић.¹⁶³³ Један свој ранији чланак Грујић је завршио речима: „Ми смо сви свесни да се овако неприродним границама задовољава људска, комисијска воља. А ни ми, ни народ наш није рекао своју реч! Ми смо сви себи то право резервисали за онда, кад Темишвару поново дођемо у походе!“¹⁶³⁴ Међутим, Темишвар је трајно остао у Румунији.

---

¹⁶³³ Новак Грујић, *Слога*, бр. 261, Велики Бечкерек, 13. новембар 1919, стр. 1.

¹⁶³⁴ Новак Грујић, *Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.

3. Срби у Темишвару поново национална мањина

Срби у Темишвару, као и сви они Срби из бивше Аустроугарске монархије који су након разграничења припали румунској или мађарској држави, преко ноћи су поново постали национална мањина. Темишварски Срби су једне вечери заспали у држави Срба, Хрвата и Словенаца, а сутрадан су се пробудили у Краљевини Румунији. Рад на изворима и литератури показао је живот ове српске мањине и какво је друштво она створила у годинама непосредно након Првог светског рата.

Ова целина је особена и разликује се од прве две целине по томе што сада веза између Срба у Темишвару и прве југословенске државе представља везу између земље матице и националне мањине. Трећа глава специфична је и по томе што је коришћена другачија литература. Због недостатака извора који су нам били доступни са позиције истраживача из Србије, за писање ове главе у највећој мери коришћени су радови историчара и истраживача са подручја данашње Румуније. Коришћена је и периодика са подручја Темишвара, у највећој мери лист *Гласник*, црквени, школски и друштвени лист чија се периодика чува у Библиотеци Матице српске у Новом Саду.

3. 1. Сеоба Срба из Темишвара¹⁶³⁵

*Нама Србима је – још од Чарнојевића – селидба као неки шпорт. И то је најбоље.*¹⁶³⁶

Почетком јула 1919. године југословенска делегација на Конференцији мира у Паризу још увек је тражила исправке, како ју је и сам Никола Пашић називао – „хрђаве границе“.¹⁶³⁷ Срби из Темишвара и околине, који су у Париз отишли да би својим присуством и аргументима као експерти оправдали територијалне претензије југословенске стране на престоницу Баната, сматрали су „по пуномоћи и упутству за своју дужност да упозоре славну Делегацију“ да је извесно да би до сеоба српског живља могло доћи ако би Конференција мира ипак овај град доделила Краљевини Румунији.¹⁶³⁸ Као што смо већ напоменули, они су тада саставили један меморандум и у њему, између осталог, затражили да се положај Срба, који би услед „несрећне поделе Баната“ потпали под румунски империјум, осигура у верском и просветном погледу. Тражено је да се предузму мере за личну и имовинску безбедност онога, како је писано, једнога Српства, „које је и поред највећих неприлика и потиштавања остало верно на мртвој стражи, да очува право Српског Народа на крајеве, које су му претци грдним жртвама заслужили, и морем крви натопили“.¹⁶³⁹

У меморандуму темишварске Епархије стоји и да се на основу изјава југословенских званичника да ће Темишвар са околином остати део новостворене југословенске државе, тамошњи српски живаљ одао безграничном весељу, пустио срцу на вољу и онда долазио у сукобе са другим народима код којих се из тог разлога развијало „угушено огорчење и осећај за осветом“. Творци меморандума сведочили су и да је у местима које су Румуни у то време већ били „посели“ румунска полиција поступала, како је назначено, брутално према Србима: да их бије и тера преко демаркационе линије. Изасланици Епархије темишварске изнели су свој став да су Румуни Србе из тих крајева

---

¹⁶³⁵ Ово поглавље, у извесној мери, део је излагања аутора дисертације на међународном научном скупу „Миграције од антике до данас“ одржаном 2018. године на Филозофском факултету у Новом Саду.

¹⁶³⁶ Реченице из чланка који је потписао Мирко Терзић, национални радник, непосредно након евакуације. (Слога, бр. 222, Велики Бечкерек, 25. септембар 1919, стр. 1.)

¹⁶³⁷ Пашићева писма са Конференције мира, 189-192.

¹⁶³⁸ У питању је Меморандум изасланика Епархије Темишварске Делегацији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира који су потписали Младен Пилић, Светозар Станковић, Ненад Барачки и (нечитко име), а који је састављен 3. јула 1919. године у Паризу. (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721, 3. јула 1919. године, у Паризу; РОМС, М. 6.069)

¹⁶³⁹ Исто

желели да „растерају“ што су отворено и показивали, а да су Немце једино „фаворизовали“ и уверавали их да се немају ничега бојати. По овом меморандуму, Румуни су припаднике мађарске националности планирали да „растерају“ заједно са Србима.¹⁶⁴⁰ На полеђини документа (меморандума) Никола Пашић је 19. јула 1919. године записао да Мата Бошковић, професор универзитета и некадашњи министар у Лондону, након што меморандум прочита, састави ноту која би се односила на безбедност српског народа који би остао преко демаркационе линије, а која би ушла у услове о миру. У ноти би било затражено да се заштите „сва добра и завештања појединих епископија и општина или приватних људи, као и школске зграде, (нечитка реч) и библиотекарџи“.¹⁶⁴¹

Шеф политичког одељења за Банат, Бачку и Барању М. В. Михаиловић молио је надлежне у Београду да југословенској делегацији издају инструкције да она у Паризу издејствује да се српски живаљ у Банату заштити од евентуалног терора Румуна, као и да се остави довољан рок за сеобу оног становништва које би територију, сада означену са термином – румунски Банат, евентуално желело да напусти.¹⁶⁴² Како ни југословенска Влада у Београду, а ни српска војска, која се из Темишвара повукла 27. јула 1919. године у складу са одлукама мировне конференције у Паризу, нису могле да гарантују личну безбедност живљу који је остао преко демаркационе линије дошло је до таласа сеоба српског становништва из Темишвара.

Неколико месеци раније, у пролеће 1919. године, када је већ постало извесно да ће Темишвар бити евакуисан и додељен Румунима, у српској темишварској штампи се појавио интересантан чланак. У питању је фељтон под насловом *Одлазе Србијанци!*, аутора „Т. К-ћ“. Тако се, као што смо раније већ напоменули, потписивао Танасије Костић, члан, у то време расформираног, српског Народног већа у Темишвару. У чланку се указивало на то да су због вести да је румунска војска већ запосела Лугож и „темишварски Румуни добили крилица, те и они полећу“ и да су у то време, по Костићу, већ били састављени спискови свих оних људи који су се, како каже, „разметали овде док

---

¹⁶⁴⁰ Меморандум изасланика Епархије Темишварске Делегацији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721, 3. јула 1919. године, у Паризу; РОМС, М. 6.069) И у једном извештају из Жомбоља након евакуације је стајало да румунске власти „прогањају“ Србе, а да „ни према осталом становништву, не показују више пажње и предусретљивости, нарочито према Мађарима“. (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3376, 27. август 1919. године, у Паризу)

¹⁶⁴¹ Меморандум изасланика Епархије Темишварске Делегацији Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца на Конференцији мира (АЈ, Делегација, Ф. 3, бр. 2721, 3. јула 1919. године, у Паризу; РОМС, М. 6.069)

¹⁶⁴² ВА, П 8, К 26/15, 22. јула 1919. године, у Темишвару

су Србијанци у граду“. Лист *Слога* је писао да су сви са тих спискова, наводно, требали да буду интернирани кад „улегне јуначка војска“, која се „онако лепо прославила и стекла заслуге на Банат и Темишвар“. У истом чланку „Т. К-ћ“ поручио је и да је „све изгубљено“ и да су сви они који су били „мало живљи, за време Србијанске владе“ требали да се склоне да, како је рекао, сачувају бар живот – јер им се зло пише.¹⁶⁴³

Из војних извештаја видимо да су национални радници који су се истакли у борби за присаједињење ових крајева Краљевини СХС тражили да се преселе из Темишвара. Они су се обратили команданту Коњичке дивизије у Темишвару. У његовом извештају упућеном команданту Прве армијске области стоји да су се поменути Срби „бојали терора“ од стране Румуна, који би им се, како пише, светили за патриотске манифестације, пријатељство и предусретљивост коју су испољавали према српској војсци од њеног доласка у Темишвар. Командант Коњичке дивизије написао је да је „много“ утицајних Срба из Темишвара од Врховне команде тражило да им се омогући евакуација, како њихова лична, тако и њихових породица и њихових личних ствари. „Они сматрају да им је останак под Румунима немогућ“, изнео је командант Коњичке дивизије, а мишљење команданта Прве армијске области 12. јула 1919. године било је да су захтеви темишварских Срба оправдани. Од Врховне команде затражено је да се делегату железничке инспекције у Темишвару упути наредба да се на препоруку коју би командант Коњичке дивизије изнео, а која би имала да буде „заснована на заслугама дотичних“, обезбеде потребна превозна средства. Требало је предузети све мере да се и остало српско становништво, које би показало жељу за тиме, исели са евакуисане територије, али и да се предузму мере у погледу заштите оног српског живља које буде морало да остане. Српска Врховна команда је министру војном проследила извештаје команданта Коњичке дивизије и Прве армијске области о ситуацији у Темишвару и захтевима темишварских Срба и додала да сматра да ће „Румуни и Маџари покушати свакако да им се свете зато што су према српској војсци из родољубивих разлога били предусретљиви и пажљиви“.¹⁶⁴⁴ „Слажем се потпуно са мишљењем команданта Коњичке дивизије и команданта I Армијске области, и налазим да би овоме оправданом захтеву тамошњег нашег живља требало изаћи у сусрет и предузети мере, да се за случај евакуације тог дела Баната и доласка

---

¹⁶⁴³ „Т. К-ћ“, *Одлазе Србијанци!*, *Слога*, бр. 132, Темишвар, 22. мај 1919, стр. 1.

¹⁶⁴⁴ *Велики рат Србије*, књ. 32, 317-318.

румунских трупа у те крајеве наш заостали живаљ што боље заштити. У том правцу учинићу у своје време, ако потреба захтева и сам нужне кораке код команданта Француске Угарске Армије“, стоји и у извештају Врховне команде министру војном.¹⁶⁴⁵ Ипак, начелни став команде био је да се српском елементу у Темишвару саветује да остане на својим огњиштима (осим онима који су имали нарочитог разлога да се склоне) и да се сачека да се потпишу званични уговори о миру који би садржали чланове о националним мањинама и њиховој безбедности.¹⁶⁴⁶

Новосадски лист *Јединство* је непосредно пре евакуације Темишвара писао да су из места која су припала мађарској држави и из места која су припала Румунима долазиле „тужбе наше браће да их плаше, прете им, тачно им назначују врсту смрти, која ће их постићи, чим се српска војска из тих крајева повуче“. „Свет је поплашен, и већ многи напуштају своја огњишта, имања и све што имају, и селе, бегају испред неоправдане, дивљачке, сурове обести“, писало је том приликом уредништво листа.¹⁶⁴⁷ У исто време, да би до сеобе „Српства“ из Темишвара могло доћи упозоравала је и остала српска штампа у Војводини. *Заштитимо неослобођену браћу* и слични написи могли су се прочитати у данима евакуације. У тренуцима када се српска војска повлачила из Темишвара уредништва српских листова писала су: „Можемо мислити, шта чека све, а особито истакнутије тамошње наше људе, који ће бити те среће, да остану онде, иза одласка српске војске. Биће ту поновљених призора из 1914. године. Нарочито ће зло страдати наши учитељи и свештеници. Сасвим поуздано смо извештени, да се њима већ сад прети. С тога су неки већ раније напустили своја места. На време се склањају испред буре која долази.“¹⁶⁴⁸ Уредници српских листова и њихови сарадници предлагали су да српска војска не излази из Темишвара пре него што се постара за обезбеђење тамошњег српског живља, односно док се становништво не пресели преко нове демаркационе линије или да

---

¹⁶⁴⁵ *Велики рат Србије*, књ. 32, 317-318.

¹⁶⁴⁶ Извештај Врховне команде министру војном и команданту Четврте армијске области од 18. јула 1919. године (*Велики рат Србије*, књ. 32, 328-329.)

¹⁶⁴⁷ *Јединство*, бр. 73, Нови Сад, 22. јул 1919, стр. 1.

¹⁶⁴⁸ *Заштитимо неослобођену браћу*, *Јединство*, бр. 80, Нови Сад, 31. јул 1919, стр. 1; *Застава*, бр. 166, Нови Сад, 9. август 1919, стр. 3; *Нова зора*, бр. 56, Вршац, 30. јул 1919, стр. 1. Уредништво демократског листа *Јединство* је на вести о ситуацији у румунском делу Баната додало коментар: „Место да, као шеф спољне политике, обрати сву пажњу невољама нашега народа у Банату, као и другде где нам још судбина није решена, Г.[осподин] Протић, изазива кризе и распирује страначку мржњу. Народ ће ових крајева добро запамтити какву су ‘родољубиву’ политику водили радикали, сад кад му је најтеже.“ (*Румунска насиља у Банату*, *Јединство*, бр. 88, Нови Сад, 10. август 1919, стр. 3.)

се њима, пак, дипломатским путем загарантује потпуна заштита. „Власти треба озбиљно да воде бригу о томе шта ће бити са Србима, после одласка српске војске. Не учини ли се ништа, онда ћемо још и сад дочекати нових, непотребних, жртава...“, био је њихов закључак.¹⁶⁴⁹

Након евакуације, почеле су да пристижу вести да је из околине Темишвара и Поморишја „скоро цела“ српска интелигенција напустила своја огњишта „из бојазни од Румуна“. Лист *Јединство* је писао да је претила опасност да ће из тог разлога ови крајеви бити приморани да приме румунске свештенике те да ће се зато „за најкраће време порумунити“.¹⁶⁵⁰ Ову вест пренела је и новосадска *Слобода* уз следећи коментар: „Интелигенција и свештеници препустише народ себи. Красни пастири!“¹⁶⁵¹

У чланку под насловом *Како нам Румуни захваљују* лист *Застава* је јавио да је у Темишвару дошло до хапшења виђенијих Срба. Према овој вести, Румуни су тада, наводно, ухапсили др Милана Калиновића, рођеног Темишварца, и др Јована Савковића, родом Новосађанина, који су се за време трајања српског империјума бавили адвокатуром у Темишвару. Наведено је и да је том приликом ухапшен и Душан Попов, књиговођа.¹⁶⁵² Калиновић и Савковић били су чланови темишварског српског Народног већа. Јован Савковић у аутобиографији која се чува у Рукописном одељењу Матице српске не наводи да је био хапшен у Темишвару, али каже да под Румунима није желео да остане, те да је 8. децембра 1919. године кренуо железницом из града, а у Нови Сад стигао два дана касније по највећој зими и вејавици.¹⁶⁵³ Након одласка из Темишвара, у Новом Саду је отворио адвокатску канцеларију, а оставку је дао и на место фискала Епархијске управе темишварске и на тај положај је 1. јануара 1920. године постављен Калиновић који је у Темишвару остао након евакуације.¹⁶⁵⁴ Пример Јована Савковића представља и сеобу чиновништва, али и сеобу виђенијих људи, који су били чланови српског Народног већа у Темишвару.

Како је касније писао лист *Гласник*, који је у Темишвару излазио након разграничења, када су 4. августа 1919. године епископска столица и Епархијска

---

¹⁶⁴⁹ *Заштитимо неослобођену браћу*, *Јединство*, бр. 80, Нови Сад, 31. јул 1919, стр. 1.

¹⁶⁵⁰ *Одјеци после евакуације Темишвара*, *Јединство*, бр. 82, Нови Сад, 2. август 1919, стр. 3.

¹⁶⁵¹ *Слобода*, бр. 161, Нови Сад, 2. август 1919, стр. 1.

¹⁶⁵² *Како нам Румуни захваљују*, *Застава*, бр. 207, Нови Сад, 15. октобар 1919, стр. 2.

¹⁶⁵³ РОМС, Аутобиографија Д-ра Јована Савковића, М. 12.455

¹⁶⁵⁴ *Гласник*, бр. 9, Timișoara (Темишвар), 10. април 1922, стр. 73.

темишварска управа пресељене у Велику Кикинду пресељено је све што се у последњем моменту могло изнети из Темишвара и то: вредности епархијског фонда, епархијски музеј, епархијска књижница, епархијска архива, намештај епархијске управе и лични намештај епископа дијецезана. У Темишвару је остао само епископијски намештај и намештај за две канцеларије. Из Темишвара у Велику Кикинду или Нови Сад тада су од епархијског чиновничког особља прешли Стеван Самуилов, епархијски бележник, Лукијан Бранковић, епархијски рачуновизор, обојица чланови расформираног српског темишварског Народног већа, Коста Васиљев, епархијски дневничар и отац песника Душана Васиљева и Обрад Мијатов, епархијски послужитељ.¹⁶⁵⁵

Темишвар је, поред поменутог Јована Савковића, након одласка српске војске напустио још један адвокат и члан темишварског српског Народног већа. У питању је др Иса Жупунски. Он је као избеглица из Темишвара градском Савету у Великом Бечкереку поднео молбу да му се дозволи да станује у овом граду и да у најкраћем времену отвори адвокатску канцеларију. Иако није могао да набави и приложи потребне документе уз молбу коју је поднео 12. септембра 1919. године градоначелник Великог Бечкереча му је ту молбу дванаест дана касније одобрио. Градска полиција је о томе обавештена и Иси Жупунском је дозвољено да тамо станује.¹⁶⁵⁶ Поред молбе Жупунског, у истом фонду у Историјском архиву у Зрењанину пронашли смо и молбу Марице Буч, избеглице из Темишвара, коју је она 16. децембра 1919. године поднела градском Сенату у Великом Бечкереку. У молби стоји да се Марица Буч у овом граду настанила 7. децембра 1919. године „као избеглица из Темишвара занимање кућевица“ и да је становала код „свог пријатеља хотелијера Веље Панића у Српској Круни“ и да тако никоме није била „на терету“. Пошто је молба, како је писано, „закашњено предата“ одбијена је, и Марици Буч из Темишвара наређено је да напусти Велики Бечкерек до краја те године или ће у супротном „од стране полицијске власти [бити] одстрањена“. Дана 29. децембра 1919. године о овој ствари је обавештена и сама странка која је поднела молбу и градска полиција.¹⁶⁵⁷

---

¹⁶⁵⁵ АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд „А“ бр. 215/1918, кут. 306; *Српски биографски речник*, бр. 1, А-Б, 795.

¹⁶⁵⁶ ИАЗ, Фонд градско поглаварство Петровград 1919-1941, Ф. 97, 11627/1919

¹⁶⁵⁷ ИАЗ, Фонд градско поглаварство Петровград 1919-1941, Ф. 97, 57/1920

Лист *Гласник* је донео и списак свих оних свештеника који су са територије румунског Баната напустили своја места службовања и прешли у Краљевство СХС, те тамо ступили у црквену или у грађанску службу.¹⁶⁵⁸ У датим околностима било је немогуће свима обезбедити упражњену парохију у српском делу Баната па су зато поједини свештеници радили као парохијски помоћници, капелани, вероучитељи или су прешли у грађанску службу.¹⁶⁵⁹ На овом списку налази се и Илија Белеслијин, потпредседник српског темишварског Народног већа и парох у Фабрици и означен је као неко ко је пензионисан када је 1919. године прешао у Краљевство СХС.¹⁶⁶⁰ У *Биографском речнику Матице српске* пронашли смо податак да је када је напустио Темишвар Белеслијин најпре боравио у Новом Саду, а онда у Београду.¹⁶⁶¹

Српски песник Душан Васиљев је са родитељима и браћом становао у Мехали, у тадашњој Влашићевој улици (сада улица Самуила Шаговића) на броју 24 док се није са породицом заједно са српском војском јула 1919. године иселио из Темишвара. Васиљев је најпре отишао у Београд, а када се најзад настанио у Великој Кикинди једном свом пријатељу је написао: „Знаш како сам у овој пустој Кикинди, као луд; Темишвар ми јако фали.“¹⁶⁶² На поласку из Темишвара, у младалачком родољубивом заносу, посветио је граду на Бегеју песму: „Доћи ћемо натраг!“¹⁶⁶³

*Покуњене главе, ако једног дана
рекнемо вам С' Богом, сузе ће мо лити
Срце ће нам пуно тешких бити рана,
ал поћемо даље. Тако мора бити!
Са огњишта стара, из мајчиних крила,
кресуба Европа тера нас и гони
и варош, која је до сад' мајка била
тужно, немо јеца, тихо сузе рони.
Ал' кратко ће бити, од Голготе краће
то изгнанство наше. Јер кад пукне зора*

¹⁶⁵⁸ *Гласник*, бр. 3, Тимишоага (Темишвар), 10. фебруар 1922, стр. 27.

¹⁶⁵⁹ Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 33.

¹⁶⁶⁰ *Гласник*, бр. 3, Тимишоага (Темишвар), 10. фебруар 1922, стр. 27.

¹⁶⁶¹ *Српски биографски речник*, бр. 1, А-Б, 470; Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 33.

¹⁶⁶² Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, 16.

¹⁶⁶³ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 7.

*доћи ћемо натраг. Милијони браћа
биће тада уз нас, с' Вардара и с' Мора.
Натраг ће нас звати љубав прва, рана
и неће нам дати нигде места врућа
и гроб, где нам прошлост скоро, закопана
грчевито плаче до светог Сванућа
ветром ће нас звати, који нежно грли
и с' нами ће доћи три племена цела
Срби и Хрвати и Словенци врли,
Сви раме уз раме и тело до тела,
Сви готови жртву свету да принесу.
И тога ће дана, пуног славе, чара
у безвратном ритму, у заносном плесу
да буде криштење српског Темишвара.¹⁶⁶⁴*

Као што смо већ напоменули и „Коло Младих Срба“ културно друштво темишварских Срба које је основано за време српског империјума, а чији рад је помагао и млади песник, отишло је из Темишвара. Пре него што је „морало да избегне испред румунског насиља“, решило је на својој последњој седници да 27. јул сваке године прославља са црним заставама.¹⁶⁶⁵ Централа друштва преселила се у Београд, а једна подружница у Велики Бечкерек.¹⁶⁶⁶

Лист *Панчевац* објавио је да је у Панчево „ради евакуације Темишвара са стране наших војних власти“ допутовала уметница Маријана Јанковић, оперска певачица, и да се за стално настанила у овом граду. Уредништво листа је писало и да је са уметницом допутовала и њена тетка Меланија Јанковић председница „Српске Женске Задруге“.¹⁶⁶⁷ Као што смо већ писали, у питању је мајка уметнице.¹⁶⁶⁸ Сама „Српска Женска Задруга“ у Темишвару наставила је своје деловање након разграничења са новом изабраном председницом.¹⁶⁶⁹

---

¹⁶⁶⁴ *Слога*, бр. 176, Темишвар, 19. јул 1919, стр. 1.

¹⁶⁶⁵ *Слога*, бр. 34, Велики Бечкерек, 20. фебруар 1920, стр. 1.

¹⁶⁶⁶ *Слога*, бр. 217, Велики Бечкерек, 19. септембар 1919, стр. 2.

¹⁶⁶⁷ *Панчевац*, бр. 16, Панчево, 3. август 1919, стр. 3.

¹⁶⁶⁸ *Слога*, бр. 18, Темишвар, 1. јануар 1919. (19. децембар 1918.), стр. 1-2.

¹⁶⁶⁹ *Крсна слава, Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 21.

„Српска Женска Задруга“ у Темишвару бринула се за ратну сирочад из Босне и Херцеговине и један број те деце се након евакуације Темишвара и одласка српске војске још увек налазио на земљишту Епархије темишварске у Румунији. Како се политичка ситуација променила и како су се прилике у Босни и Херцеговини поправиле били су у току преговори да се деца коју „дотадашњи њихови издржаваоци нису више желели код себе држати“ пренесу у југословенску краљевину и отпреме својим домовима. Из списка који је лист *Гласник* објавио крајем 1919. године видимо да су такви кораци у то време већ били учињени, а да је (ако гледамо Темишвар-Град, Фабрику и Мехалу) једино још у Мехали крајем 1919. године остало двоје деце које је требало послати у Краљевство СХС.¹⁶⁷⁰

Стеван Бугарски у својој монографији *Српска периодика на тлу данашње Румуније* пише и да су се са листом *Слога* и са његовим уредништвом повукли и они који су са њима и дошли, мислећи на Антонија Штрбића и Федора Живковића, као и на ондашње интелектуалце који су из Темишвара отишли из личних разлога.¹⁶⁷¹ Антоније Штрбић, прота Милутин Јакшић и Милош Станојевић су након евакуације Темишвара у Великом Бечкерек, где су се преселили, учествовали у политичком животу као демократе.¹⁶⁷² Станојевић је из данашњег Зрењанина писао: „Ми смо давно чекали слободу, чекамо је још бољу и потпунију, можемо је још дуго и дуго чекати. Па и сада – ми не заборављамо банатску престоницу.“¹⁶⁷³ Када је напуштао Темишвар Антоније Штрбић је написао песму коју је посветио овом граду. Песму је насловио „Последњи пут у цркви“, а лист *Слога* ју је објавио:

*Веровао сам Богу, и у светом храму,
Уздизао молбе са миром тамјана,
А у души познао наду, љубав саму,
И клицао сретан: осана, осана!
У Заносу верском погињо сам главу.
Од сад никад више! Иронија све је;
Не требам ни вере, ни наде, ни душе,-*

¹⁶⁷⁰ *Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 2.

¹⁶⁷¹ Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, 219.

¹⁶⁷² *Панчевац*, бр. 28, Панчево, 26. октобар 1919, стр. 3.

¹⁶⁷³ *Слога*, бр. 257, Велики Бечкерек, 7. новембар 1919, стр. 1.

*Безверје и ласка хоћу да ме греје,
Кад на смртном часу почу да се руше,
Све визије прошле испод родне стреје,
И када би хтео, ја никад не могу,
Да избришем слику божијег пастира
У Тамшиком храму,
И он, погнут Богу,
Плак'о је и гласом, што до срца дира,
Опело је нево на банатском гробу.¹⁶⁷⁴*

Један од оних свештеника који су остали у Темишвару и околини и након одласка српске војске био је кнешки парох Милан Николић. Овај зачетник српско-румунске лексикографије, оснивач приватне српске школе у околини Темишвара, књижевник и културни радник, писао је да је новопридошла румунска власт предузела низ „казнених мера“ против угледнијих Срба из Темишвара и околине, који су се истакли у „србовању“ док је српска војска тамо боравила и да је иста судбина и њега задесила.¹⁶⁷⁵ У допису упућеном Епархијској Конзисторији у Темишвару, Николић је написао да га је варјашка румунска команда места 26. септембра 1919. године преко румунске жандармерије „без икаквог повода“ интернирала у месту, што га је јако потресло и дубоко увредило. Николић је молио „Високи наслов“ да посредује код тамошњих власти како би се ослободио „беде и напасти“ јер је, како је писао, сасвим невин страдао. Николић је интерниран у Кнезу, док су се, услед таквих околности, његова жена и деца налазили код попадијиних родитеља у Итебеју, близу Великог Бечкерека.¹⁶⁷⁶

Лист *Застава* је описивао другачију ситуацију и писао да румунске власти Србима, који су желели да се иселе са румунске територије Баната, нису давале дозволе за прелазак демаркационе линије и да су тако српске чиновничке породице, чије су главе породице избегле, остале на румунском територију у формалном заточењу. За Србе, који су се као добровољци борили у српској војсци, овај лист је писао да су били ухапшени и

---

¹⁶⁷⁴ Антоније Штрбић, *Последњи пут у цркви, Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

¹⁶⁷⁵ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 22-23.

¹⁶⁷⁶ „Силан бол нам обузимаше душе дознавши да ће наши отићи, па још да ће ови доћи!“, писао је Милан Николић. (Љубомир Степанов, *наведено дело*, 22-25.)

интернирани у Темишвару и Араду.¹⁶⁷⁷ У извештају полицијског комесара у Жомбољу, који је прослеђен југословенској делегацији у Париз, изнет је случај као у предмету Милана Николића – да румунске власти „ниједном Србину или Српкињи нису дале да напусте Темишвар“, а да су се њихови „остали најближи“ већ налазили „у нашем Краљевству, или као избеглице или на служби“. Срби Темишварци упућивани су да се молбама обрате румунској Влади у Насебену, Сибиу, а путне исправе које су српске власти издавале путницима који су тамо долазили са српске територије румунске власти су, наводно, одмах цепале поништавајући их.¹⁶⁷⁸

Поменути Милан Николић је у још једној молби упућеној Епархијској Конзисторији темишварској изнео да би желео да зна како ће се његова судбина решити јер, како је написао, ако је Румунима на сметњи само зато јер је Србин, онда за њега свакако не би било опстанка ни у једном крају „Велике Румуније“, него би морао да оде „свом јату, где би нас Мајка радо примила, а камо би и ми радо пошли!“. Највероватније је да су румунске власти одустале од његовог даљег гоњења јер је Милан Николић остао у румунском делу Баната. Именован је за администратора парохије у Кетфелу 1. септембра 1919. године, а како није било довољно стручно образованих учитеља именован је и за привременог учитеља.¹⁶⁷⁹

Од српских националних радника који су у то време живели у Темишвару, лист *Јединство* је писао да су румунске власти „једино“ биле „врло пажљиве“ према Миахилу Политу Десанчићу. Он је и након евакуације центра српског Баната остао да живи на имању своје кћери Владиславе читајући књиге и новине и пратећи дневно-политичке догађаје. Уредништво листа *Јединство* писало је да их не чуди то што су Румуни „врло пажљиви“ према Политу јер је он у пештанском Сабору бранио права свих народа у Угарској па и Румуна и да је Мађарима прорекао послератну судбину јер су одбили његов предлог да „задовоље народности и да од Мађарске створе Источну Швајцарску“. Полита овај лист назива „уваженом старином“ у ранијим бројевима, а марта 1920. године овом „свом седом и великом политичару“ жели „још много ведрих и лепих дана“ на земљишту

---

¹⁶⁷⁷ *Застава*, бр. 180, Нови Сад, 27. август 1919, стр. 4.

¹⁶⁷⁸ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3376, 27. августа 1919. године, у Паризу

¹⁶⁷⁹ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 22-23, 29; Стеван Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947*, 122-132.

окупираном од Румуна.¹⁶⁸⁰ Међутим, Михаило Полит Десанчић се упокојио неколико дана након ове објаве и исти лист је објавио да је немачки темишварски лист *Temesvarer Zeitung* дао детаљан опис свечаног погребња, којем су, сем целокупног српског грађанства, присуствовали и представници свих цивилних државних власти. У име српског народа са великим покојником опростио се свештеник Стефан Илкић наводећи речи Оскара Вајлда – „велики људи не могу бити срећни, њих њихови суграђани не цене много, јер људи не трпе сувише велику памет“, док је румунски новинар Стеван Оперсену говорио о животу Полита Десанчића и његовим великим заслугама за румунски и српски народ.¹⁶⁸¹

Поводом боравака Михаила Полита Десанчића у околини Темишвара и односу румунских власти према њему оглашавао се и лист *Застава*. „Ено у Тамишвару, који је данас у румунској власти, живи један стари српски политички борац, г.[осподин] др. Михаило Полит-Десанчић, који је свагда био непоколебив поборник за заједницу Срба и Румуна у борби против мађарске тираније. Па како Румуни могу том седом старцу погледати у очи, кад данас у Тамишвару хапсе три угледна Србина?!“, писало је уредништво листа. „Па зар се један др. Аурел Влад, један др. Јулије Мању, па др. Стеван Чичо-Поп и др. Ладислав Голдиш не сећају наше заједничке политичке борбе против мађарских угњетача? Па зар господу Чичо-Попа и Голдиша, који су као Арађани гледале хекатомбе тужних наших Срба из Босне-Херцеговине и других крајева у Араду у оној азачкој тавници, није жао, што данас румунске власти настављају мађарско-швапска насиља над Србима?! Али махнимо се сентименталисања...“¹⁶⁸²

О поменутих ухапшеним утицајним Србима исти лист је писао и у ранијим бројевима. Тада је лист обавестио јавност да је на окупираној румунској територији у Великом Комлошу ухапшен угледни грађанин Никола Ристић, а у Пардању Михајло Предић, који се као потпоручник, инвалид, југословенске дивизије враћао својој кући.¹⁶⁸³ Стеван Бугарски пише да је румунска краљевска Влада наређењем издатим 22. септембра 1919. године у Сибињу Михајлу Предићу забранила боравак на територији Румуније наводно зато што је као српски добровољац и официр положио заклетву српском краљу. Он је силом тих прилика 29. октобра 1919. године поднео оставку на учитељско место и

¹⁶⁸⁰ *Јединство*, бр. 45, Нови Сад, 17. јун 1919, стр. 2; *Јединство*, бр. 253, Нови Сад, 25. март 1920, стр. 2.

¹⁶⁸¹ *Погреб М. П. Десанчића*, *Јединство*, бр. 268, Нови Сад, 14. април 1920, стр. 1.

¹⁶⁸² *Застава*, бр. 207, Нови Сад, 15. октобар 1919, стр. 1.

¹⁶⁸³ *Застава*, бр. 180, Нови Сад, 27. август 1919, стр. 4.

прешао у Србију где је 1943. године умро у Великом Бечкереку.¹⁶⁸⁴ У чланку под насловом *Дивљаштво* лист *Слога* је изнео да је стари и угледни темишварски грађанин Сава Радић наводно избатинан од стране Румуна у Темишвару само зато што је Србин. „Јадни наш чика-Саво, зашта ли си се 50 година борио?“, питало се уредништво листа.¹⁶⁸⁵

Лист *Застава* је такође писао да су се у Српском Светом Петру, у Темишвару и по другим местима у Банату вршила затварања и заточења Срба, нарочито српских свештеника и учитеља и виђенијих људи из народа. У чланку под насловом *Неблагодарни суседи* уредништво листа *Застава* изнело је свој став да су Румуни желели да обезглаве српски народ у Банату да би се Срби, ако би у тим местима дошло до плебисцита, лакше определили за Румунију и онда у већ другом покољењу „за награду били повлашћени“. „Румуни су вештаци у политичким ујдурмама и смицалицама, много већи су на том пољу, него на бојном пољу“, писао је лист.¹⁶⁸⁶ Поменути свештеник Милан Николић изнео је да су тадашње румунске власти предузимале мере против угледних мештана, а 1. октобра 1919. године он је послао један допис епископском викару архимандриту Стефану Николићу у којем је написао да се власти тако понашају јер, како каже, „њих једи што ми не пузимо пред њима као што су они, док је српска војска била“. „Само зато што смо Срби, што се у злу не понизимо“, писао је Николић.¹⁶⁸⁷

Као разлог за селидбу српског становништва банатска штампа је поред притиска румунских власти на нерумунско становништво наводила и застој у трговини и саобраћају у Темишвару. Лист *Нова зора* је писао да се становништво, нарочито оно сиромашније, иселавало из Темишвара јер за њега није било посла.¹⁶⁸⁸ У другом чланку каже се да Срби не морају да се селе из Темишвара „јер Власи ваљда не једу људе иако њихови пријатељи једу жабе“ (алудирајући на Италијане), али да је једна породица отишла из Темишвара – „јер отац не може да их гледа“.¹⁶⁸⁹

Историчари и истраживачи закључили су да су већином утицајни национални радници и свештеници отишли из Темишвара, а да је обичан народ остао у граду. Управо тај српски живаљ који је остао у Темишвару и његовој околини након промене власти

---

¹⁶⁸⁴ Стеван Бугарски, *Елита са данашње територије Румуније у Великом рату*, 146.

¹⁶⁸⁵ *Дивљаштво, Слога*, бр. 208, Велики Бечкерек, 7. септембар 1919, стр. 2.

¹⁶⁸⁶ *Неблагодарни суседи, Застава*, бр. 207, Нови Сад, 15. октобар 1919, стр. 1.

¹⁶⁸⁷ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 25.

¹⁶⁸⁸ *Нова зора*, бр. 92, Вршац, 26. октобар 1919, стр. 2.

¹⁶⁸⁹ *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

нашао се под притиском румунских власти јер је успостављање румунског империјума у Темишвару било пропраћено изразитим национализмом, што је и било уобичајено у државама југоисточне Европе у време остваривања националних циљева након ослободилачких ратова.¹⁶⁹⁰ „Румуни су завели тамо страшну владу и не дозвољавају Србима ни име српско да носе“, писало је уредништво вршачког листа *Нова зора*. „Каже ли когод да је Србин, одмах га батинају и муче, да би изнудили од њега изјаву да је Румун... не сме да се чује српска песма, коју им Румуни забрањују и због које их туку. Силом гоне Србе да вичу: Живела Велика Румунија! По каткад опет присиљавају румунски војници наше Србе да вичу: Живела Србија! па их онда батинају и уживају мучећи их. У опште, како дознајемо наши имају много да трпе од Румуна. Али међутим, било би добро да Влада Румуније добро промисли о томе, како да поступа са Србима који су потпали под њихову власт и да се сети, да њихових Румуна имаде и код нас...“, писала је српска штампа.¹⁶⁹¹ Како је лист *Застава* сазнао, у Темишвару је, наводно, један млади Србин трговац сведочио о нетолерантности Румуна према Србима. „Чине нам свемогуће сметње и непријатности“, рекао је, и додао да га румунске власти замало нису интернирале.¹⁶⁹² Поводом овога, црквене српске власти су представком умолили војне румунске власти да жандамерији забрани телесно кажњавање грађана и „терање политике“, те злостављање неких особа само због тога што су овој или оној народности припадале.¹⁶⁹³

Вести о притиску тек успостављене румунске власти на српски живаљ са територија које су евакуисале југословенске војне јединице доношене су и преко извештаја полицијског и владиног комесара у Жомбољу и Темишвару, а прослеђиване су даље до Министарства иностраних послова. У питању су исте оптужбе као и горе наведене из српске штампе. Делегацији у Паризу је тако од Министарства унутрашњих послова из Београда 8. августа 1919. године прослеђен извештај у којем стоји да су Румуни одмах по свом доласку у Темишвар и по преузимању цивилне власти у граду забранили српску песму и свирку, те тиме, како је писано, „на еклатантан начин дали

---

¹⁶⁹⁰ Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, 219; Милан Мицић, *Невидљива сеоба: улога Срба из Румуније у колонизацији југословенског Баната 1920-1941*, Темишвар, 2016, 30.

¹⁶⁹¹ *Румунска насиља у Банату*, *Застава*, бр. 199, Нови Сад, 5. октобар 1919, стр. 3; *Нова зора*, бр. 81, Вршац, 1. октобар 1919, стр. 2.

¹⁶⁹² *Влашки безобразлук*, *Застава*, бр. 174, Нови Сад, 19. август 1919, стр. 2.

¹⁶⁹³ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас*, *Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 13-15.)

израза својој нетрпељивости и мржњи против Срба и обележили шовинистички своје владавине“. Како за време окупације са стране српске војске и српског империјума није била забрањена ни мађарска ни румунска песма и свирка, ово се имало сматрати „повредом савезничке лојалности и међусобне пажње, која ће утицати неповољно на будуће међусобне односе“, тим пре што по примљеним вестима мађарска песма није забрањена.¹⁶⁹⁴ Шеф политичког одељења М. В. Михаиловић тражио је даља наређења да ли да се чине какве реторзије према Румунима на српској територији.¹⁶⁹⁵ Овде морамо бити свесни да се радило о истим оптужбама какве је раније румунско становништво износило против српске војске током трајања српског империјума.

Министарство унутрашњих послова је и крајем августа 1919. године делегацији у Паризу доставило извештај о поступању румунских власти према српском и другом нерумунском становништву у окупираном делу Баната. У овом извештају каже се да је држање румунских власти у Темишвару и уопште у Банату и даље „несношљиво и непријатељско“ према оном српском живљу, које је „зла судбина доделила да остане под румунском влашћу“. ¹⁶⁹⁶ У војном извештају, састављеном месец дана раније, стоји да се из усмених телефонских извештаја официра за везу код француске и румунске војске у Темишвару видело да је држање Румуна према „нама и нашем живљу није коректно а најмање савезничко“, као и да је један српски официр, наводно, у пратњи румунске полиције спровођен кроз целу варош од темишварске Железничке станице, пошто је претходно био разоружан. „Све овакве случајеве румунског некоректног држања потребно је одмах фактима утврдити и извести, како би наша Влада имала у рукама сва нужна факта и могла да уложи свој протест“, стоји у извештају.¹⁶⁹⁷ Средином септембра 1919.

---

¹⁶⁹⁴ „...Па ето прича Јова Аждаја, да су у Темишвару свима мађарским листовима покидали главе и извукли чланкове. Јес! да их видим сада. Док ми бесмо у Темишвару они још мало па почеше скоро мађарски и да лају. Велимо: нека их, слабо уједају. Играше мађарски, певаше, ровеше. Велимо: нека их, и они су људи... Шта мислиш шта ће даље да буде са тима без глава и чланкова? Шта ће да буде? Оно што су заслужили. Избатићаће их Власи, па ће после опет за нама да јуре да им ми превијамо хладне облоге. Само ће онда да буду скупе...“ Овај чланак донело је уредништво листа *Слога*. (*Слога*, бр. 179, Велики Бечкерек, 2. август 1919, стр. 2.) Уредништво истог листа донело је и следећу карикатуру. (види прилог бр. 19. „У памет се! Док су наши Срби Темишваром били, Иноверци нису тада оценили, Да Срб благодаран није бити море. Данас Влах их гази, Корбачем их ‘мази’ – У памет се – ако дођемо вам скоро!“ (*Слога*, бр. 260, Темишвар, 12. новембар 1919, стр. 1.)

¹⁶⁹⁵ Документ је насловљен са *Румунски терор у Темишвару* (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3185, 14. августа 1919. године у Паризу); *Јединство*, бр. 90, Нови Сад, 13. август 1919, стр. 1.

¹⁶⁹⁶ Извештај полицијског комесара у Жомбољу од 23. августа 1919. године (АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3376, 27. августа 1919. године, у Паризу)

¹⁶⁹⁷ ВА, П 8 К 26/19

године, Министарство унутрашњих послова поново је добијало извештаје да румунске власти „страшно муче и гањају ондашње српске становнике, а нарочито оне који су за време окупације вршили патриотску часничку и жандамеријску дужност“, као и да су „темишварске апсане пуне српским живљем...“ А онда су уследили другачији тонови, како примећује и Андреј Митровић, односно дошло је до успостављања пријатељских односа између Краљевине Румуније и Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁶⁹⁸ Војислав Антонијевић, југословенски дипломата, је из Рима јавио да је румунски посланик Лаховари (Alexandru Em. Lahovary) изнео да је румунска држава давала најбоље услове становништву које је желело да се из румунског дела Баната исели.¹⁶⁹⁹ И румунски генерал Коанда (Constantin Coandă) први делегат румунске делегације коју је поставила нова румунска Влада је Николи Пашићу рекао да жали што се нису споразумели око питања плебисцита у Банату и да би румунска страна пристала да прими обавезу да откупи земљу Срба, који би по извршеном плебисциту остали на румунској страни.¹⁷⁰⁰

Срби, који су пре него што је дошло до поправљања односа између два савезника напустили Темишвар, у највећем броју, отишли су у Велики Бечкерек и Велику Кикинду. „Услед грубости румунских власти наш народ се још увек у масама сели са територије окупиране од Румуна“, писао је *Банатски гласник*.¹⁷⁰¹ Написи као што су *Избеглице из Тамшишвара* и *Бекство испред румунске освете* пунили су новосадску и банатску штампу у месецима непосредно после евакуације.¹⁷⁰² Великобечкеречка шампа је писала да су у овај град непрестално стизали транспорти избеглица из Темишвара и околине.¹⁷⁰³ Избегли су били смештени у вагонима на Железничкој станици јер у вароши за њих није било места. У листу *Слога* тада је објављена шаљива анегдота која је требала да прикаже стање Срба који су напустили Темишвар. „Сретнем једног темишварца велим му теби сигурно добро иде сав се цаклиш од задовољства! Дабоме одговара он. Не плаћам стан. А где станујеш? Железничка улица колосек бр. 5.“¹⁷⁰⁴

---

¹⁶⁹⁸ Andrej Mitrović, *Razgraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, 233.

¹⁶⁹⁹ АЈ, Делегација, Ф. 4, бр. 34240, 30. августа 1919. године

¹⁷⁰⁰ Никола Пашић Стојану Протићу новембра 1919. године (*Пашићева писма са Конференције мира*, 133.)

¹⁷⁰¹ *Данашње прилике*, *Банатски гласник*, бр. 170, Велики Бечкерек, 19. август 1919, стр. 1.

¹⁷⁰² *Румунска насиља у Банату*, *Јединство*, бр. 88, Нови Сад, 10. август 1919, стр. 3; *Застава*, бр. 166, Нови Сад, 9. август 1919, стр. 3.

¹⁷⁰³ *Румунска насиља у Банату*, *Јединство*, бр. 88, Нови Сад, 10. август 1919, стр. 3.

¹⁷⁰⁴ *Слога*, бр. 182, Велики Бечкерек, 6. август 1919, стр. 1.

По писању *Банатског гласника* у једном чланку објављеном 31. јула 1919. године у Велики Бечкерек је темишварским возом стигло тридесет и осам „душа избеглица“. И овом приликом истакнуто је да је српски живаљ по доласку морао да остане у вагонима јер за њих у градским четвртима у првом тренутку није било места. „Човеку морају и нехотице сузе да ударе кад види како се тај свет пати“, писао је лист. Даље је описано да су неки од избеглица имали дрва за огрев, те да су наложили своје штедњаке и кували, док су други обилазили суседне куће где су им добри људи дозвољавали да код њих скувају своје оброке. „Из далека изгледа као што сами ови јадници веле да је то каква велика циркусна колонија јер се ложи ватра и пред вагонима доле на земљи“, писала је дневна штампа. Додато је да је овај народ ипак био весело јер је могао да се уклони, како је писано, испред румунске освете, и да се захваљивао великом жупану Мартину Филипону који се побринуо за воз којим су дошли. На крају, закључено је да је једино горе било избеглицама из Темишвара који су отишли у Панчево јер је тамо цена за останак у граду, наводно, била хиљаду круна.¹⁷⁰⁵

Лист *Слога* је у то време писао и да у једном великобечкеречком хотелу за извесног српског капетана није било места па онда цивили нису ни покушали да се ту сместе. „Од муке“ су прошетали по граду и кад су упитали пролазника да ли за њих Темишварце може да се нађе стан за становање добили су одговор да не може.¹⁷⁰⁶ Један од сарадника овог листа, потписан под псеудонимом „Копривац“, описао је како је његов близак пријатељ из Темишвара такође дошао у Велики Бечкерек. „Има петоро деце и његов син је један од избеглица те још никако немају стана. Видим га јутрос седи поред Бегеја, а у руци држи прут са канапом. Шта то радиш, пришо? питам га. Ето пецам рибу, и лагано спремам зимницу за себе и за своју породичну чету.“¹⁷⁰⁷

Подела Баната условила је и поделу темишварске Епархије на српски део у Великој Кикинди и румунски део са седиштем у Темишвару. Георгије (Летић) постављен је за администратора Карловачке митрополије па је за свог заменика у оба дела Епархије темишварске поставио Стефана Николића.¹⁷⁰⁸ Пре него што је дошао у Темишвар да отпочне свој рад, Николић је објавио апел становништву које је са српском војском

---

¹⁷⁰⁵ *Избеглице у нашој вароши, Банатски гласник*, бр. 155, Велики Бечкерек, 31. јул 1919, стр. 2.

¹⁷⁰⁶ *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

¹⁷⁰⁷ *Смех и Суза, Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 1.

¹⁷⁰⁸ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, 43.

избегло из темишварског Баната. У том апелу, који је више дневних листова пренело, изјавио је да је „са неизмерним болом у души“ сазнао да су, када су чули да се румунска војска приближава Темишварум неки свештеници и учитељи из Епархије темишварске напустили своје парохије и учитељска места и побегли на земљиште Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и тако „оставивили стада своја, парохијане своје без пастира, без богослужења, без поуке и утехе а дечицу српску, те анђеле земаљске и узданицу нашу без наставе“. Викар Николић је у апелу истакао да је народ остао „на свом месту“, а да су „утекли“ они који су требали, како је рекао, да умирују, теше, храбре и подучавају народ. „У очинској бризи“ за српски живаљ у румунском делу Баната позвао је свештенике и учитеље да се што пре врате на своја места и да, посебно због тешких прилика, наставе „душепопечитељске дужности а нарочито пастирски и наставнички рад“.¹⁷⁰⁹ „Вратите се и не бојте се ни насиља румунске војске ни казне због бегства. И једно и друго ће милошћу Божјом изостати. Тек онда, ако се овоме позиву оглушили будете, сматраћу вас за недостојне делатеље у винограду господњем и на пољу просвете и за непријатеље народа нашег. Ви не смете себе спасавати а стадо ваше оставити, да трпи беду и невољу од које се ви уклањате. Оним свештеницима и учитељима, који своја места самовољна напустише, поставиће се на трошак њихов заменици а места оних свештеника и учитеља, који се у року од четири недеље дана не поврате на своје парохије и у своје школе, прогласиће се упражњенима и попуниће се другим личностима. Осим тога повешће се против тих свештеника и учитеља редовни дисциплинарни поступак“, поручио је викар епископа Георгија (Летића).¹⁷¹⁰ Неколико година касније, Николић је писао да се ниједан учитељ или свештеник који је тада напустио Темишвар и околину није вратио из Краљевства СХС.¹⁷¹¹

Месец дана касније након овог позива да се учитељи и свештеници који су у сеоби Срба напустили своја места врате, Мирко Терзић, српски национални радник, потписао је чланак у листу *Слога* у којем је изнео своје мишљење да су Румуни ову сеобу „једва дочекали, да би по старој навици могли да поотимају српске цркве и школе“ и да би се

---

¹⁷⁰⁹ Архимандрит Стефан Николић епископски викар у Сремским Карловцима 21. августа 1919. године и у Великој Кикинди 22. августа 1919. године (*Застава*, Нови Сад, бр. 178, 24. август 1919, стр. 1-2; *Српски гласник*, бр. 61, Велика Кикинда, 24. август 1919, стр. 2.)

¹⁷¹⁰ *Застава*, бр. 178, Нови Сад, 24. август 1919, стр. 1-2.

¹⁷¹¹ Стефан Николић, *Поводом нападаја на мене*, *Гласник*, бр. 15, Тимишоара (Темишвар), 1. август 1925, стр. 114.

полако „ушуњали“ у цркву, а поред цркве и у школу.¹⁷¹² Терзић се том приликом дотакао и статуса свештеника и учитеља који су прешли у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. Написао је да су у Краљевини СХС са „презирањем“ гледали на ове „самовољне изгнанике“, да су њима врата свуда била затворена, као и да су се они „цуњали оборене главе“ од Новог Сада до Београда и назад. Да су се након силног одбијања, враћали својим породицама које су живеле у лошим условима и да су сви живели од обећања. Иако свестан чињенице да су попови и учитељи који су напустили Темишвар били потребни свом народу који је остао у Румунији, Терзић, чини нам се, стаје у њихову одбрану. „Избеглице се и даље потуцају, а сваког дана добијамо гласе, да ће и оно мало заосталих просветних радника да се бегством спасава од ужасног румунског терора. Наредити им да остану? Вратити силом ове избегле? По чему молимо лепо? Није ово више време Кара-Ђорђа и Милоша и Турака – ово је доба влашког батинања“, писао је Терзић. „Могоао је наш темишварски попица Прекајски још годинама да због србизма тамнује код Мађара – али би се он пре убио него да му прљавци ударе 25 батина.¹⁷¹³ Ја могу до лудила да волим и обожавам Отаџбину и да за њу положим живот – али ми је ужасно да незаштићен дозволим да ми се насрне најсрамнијим начином на част. Кому ћу ја моћи у оним селима, да импонујем као попа или учитељ, кад ћу морати да пузим уз Влахе и онда ће цело село да ме презире – или ћу због свога пркоса бити сваки дан батинан, и онда ће сељани да беже од мене као од куге, да и на себе не би навукли влашку мржњу и обест“, завршио је свој чланак Мирко Терзић.¹⁷¹⁴

Поменути „попица Прекајски“ је јереј Иван Прекајски, председник темишварског српског Народног већа који је Темишвар напустио уочи доласка румунске војске. Он је отишао у Београд на студије филозофије. Неколико година касније писао је да је „приликом изласка српске нам војске из Темишвара“ био принуђен да оде из града из политичких, личних и материјалних разлога. Његов случај је специфичан јер је он за своју сеобу из Темишвара кривио и српске црквене и румунске цивилне власти. У сваком

---

¹⁷¹² Мирко Терзић, *Слога*, бр. 222, Велики Бечкерек, 25. септембар 1919, стр. 1.

¹⁷¹³ Лист *Нова зора* је такође писао да је румунска полиција у Темишвару „почела да дели правду батинама“. „За најмањи прекршај казни се са 25 батина. У грађанству влада велика потиштеност“, писао је лист. (*Нова зора*, бр. 57, Вршац, 1. август 1919, стр. 3.)

¹⁷¹⁴ Исто

случају, у жалбама које је Министарству вера у Београду слао стоји да у Темишвару – у Румунији није желео да живи и ради „него у великој нам слободној држави Србији“.¹⁷¹⁵

Иван Прекајски је Министарству вера Краљевине СХС 27. августа 1921. године поводом оптужби на свој рачун писао да је, када је српска војска евакуисала Темишвар, своје место пребивалишта напустио из политичких разлога јер се као председник темишварског српског Народног већа „више но иначе истицао“. Додао је да је као Србин и српски свештеник после толиког националног страдања и гоњења од мађарских политичких власти напустио Темишвар и због епископа Георгија (Летића) и његове десне руке Јована Новаковића, односно како их је насловио – својих највећих мучитеља. Као разлог свог одласка навео је и тај што је од десет година као капелан у Темишвару имао „премизерну 195 кр.[уна] месечну плату баш последњих шест година“. Прекајски том приликом каже и да је свој положај напустио мирне савести, не огрешивши се притом ни најмање о свештеничку службу, јер као капелан, помоћник пароха, како сам сматра, није био неопходно потребан у Темишвару и то нарочито након иселења једног дела тамошњег српског живља и услед лоших црквених материјалних околности свештенства које су тада наступиле. Такође, он пише да није оставио верне своје без пастира и богослужења и без поуке и утехе јер је у месту његове службе тада „драговољно“ остао парох Јован Новаковић који је уједно био и окружни протопрезвитер. У исто време Прекајски је истакао да је Новаковић био рођени Темишварац који је румунски језик говорио „перфектно“, те да је из тог разлога сматрао да ће се он новим политичким приликама у Краљевини Румунији лако прилагодити. Некадашњи председник српског темишварског Народног већа сведочи и да је о свом одласку из Темишвара известио тада и све своје претпостављене тражећи тромесечни допуст ради уређења приватних ствари односно „до повратка ми у Темишвар у случају политичке промене“.¹⁷¹⁶

Како се политичка ситуација није променила Иван Прекајски се није вратио у Темишвар. Њему се на терет стављало да се на позив црквених власти да се врати оглушио. „Пошто до одређеног рока своје без разлога и самовољно напуштено место није поново заузео то се у интересу црквено-пастирске службе место прот.[опрезвитерског] капелана у Темишвару са 1. окт.[обром] 1919. упражњеним проглашује. Позива се јереј

---

¹⁷¹⁵ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁷¹⁶ Исто

И.[ван] П.[рекајски] да рачунајући од дана уручења овога решења за три месеца другу црквену службу нађе и о томе ову епархијску конзисторију извести, иначе ће се против истог строг дисциплинарни поступак повести“, стоји у документу који се чува у Архиву Југославије, у фонду Министарства вера.¹⁷¹⁷ Касније, у свом саопштењу министру вера Краљевине СХС Прекајски је изнео да није могао да до 22. септембра 1919. године своје место службовања поново заузме и спречи да се на то место постави друга особа јер је решење силом прилика тек 12. новембра исте године примио, односно када му се место службе већ другим лицем попунило.¹⁷¹⁸

Када се нашао у Краљевини СХС, Иван Прекајски је од Министарства вера у Београду 2. јануара 1920. године молио да му се исплати додатак који је био одређен за све свештенике јер је остао без места службе, без плате и животних средстава, а лечио се и студирао у Београду.¹⁷¹⁹ На седници Епархијске Конзисторије темишварске одржане у Великој Кикинди 22. марта 1920. године решено је да се молба јереја Ивана Прекајскога, протопрезвитерског капелана темишварског, врати у оригиналу са образложењем да је Прекајски тада припадао румунском делу (викаријату) темишварске дијецезе и да му се право на додатак на скупоћу није могао у то време признати јер до тог датума није тражио нити био примљен у српски део темишварске дијецезе.¹⁷²⁰

Иван Прекајски је за свој тежак положај у Краљевини СХС кривио Георгија (Летића) кога је и пријавио министру вера 31. марта 1920. године и молио да се исти казни. Прекајски је тада потписан као бивши темишварски свештеник и као протопрезвитер из Београда са адресом у Београду, Кнез Милетина 25. Прекајски је Георгија (Летића) пријавио јер му је ускратио канонски отпуст из темишварског клира како би могао да пређе у Нишку дијецезу.¹⁷²¹

Епархијска Конзисторија у Темишвару Министарству вера Краљевине СХС доставила је решење од 20. новембра 1920. године да се над свештеником Иваном Прекајским стави забрана свештенодејства и да му се поменуто решење достави у Београд јер су сазнали да се он тамо налази. Додато је да је Конзисторија из дневних листова

---

¹⁷¹⁷ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁷¹⁸ Иван Прекајски Министарству вера 27. августа 1921. године поводом оптужби на своје име (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

¹⁷¹⁹ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁷²⁰ Исто

¹⁷²¹ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69, 14. априла 1920. године

сазнала да је Прекајски постављен за војног свештеника београдског гарнизона, а да он на тој дужности није могао даље да остане пошто је био под забраном свештенодејства.¹⁷²² Односно, Иван Прекајски поново није могао да добије ново запослење у Краљевини СХС. Из тог разлога се овај темишварски Србин у Краљевини СХС обраћао чак и регенту Александру Карађорђевићу. У предивки сачињеној 1. новембра 1920. године изложио је да је исте године поднео, како је рекао, опширну и са доказима поткрепљену тужбу против Георгија (Летића), епископа темишварског, због „неродољубљивог му рада и држања, те шиканирања и малтретирања наспрам мене и због неподелења ми траженог оправданог канонског отпуста“. Прекајски је Летића и том приликом окривио за то што је остао без места службе и „без хлеба“ више од годину дана, а због чега је био приморан да продаје своје личне ствари ради издржавања. Изнео је и да се обраћао министру вера ради добијања било каквог места службе и да је тражио државни ратни скупарински додатак који се давао свим свештеницима но да су му молбе биле одбијене. Када је током 1920. године „са пуно наде и воље“ затражио место сталног војног свештеника у војсци Краљевине СХС није имао препоруку министра вера, наводно, због тога што првенствено није имао препоруку од надлежног му епископа – Георгија (Летића). Иван Прекајски се жалио што га министар вера није изабрао, односно предложио за војног свештеника и поред тога што је био избеглица, што се до тог дана није желео примити никакве грађанске службе и што је од свих кандидата као дипломирани правник и „апсолвирани филозоф“ имао најбоље квалификације. „Све ово наводим са болом и револтом у души јер овако поступање наших власти доводи човека до очајања и огорчења. „С тога у поданичкој верности и оданости“ Прекајски је за помоћ молио престолонаследника као „премилостивог оца и мудрог владара наше миле отаџбине“ да му „силом свога Краљевског ауторитета а у превеликој љубави наспрам својих оданих синова, потиштених и угњетаваних“ изађе у сусрет.¹⁷²³

Министар војни и морнарице Краљевине СХС 20. новембра 1920. године заложио се за бившег темишварског свештеника Ивана Прекајског. Он је министру вера Краљевине СХС изнео квалификације Прекајског, као и то да је Прекајски од архиепископа и митрополита као црквених највиших власти био препоручен као:

---

¹⁷²² АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69, 30. новембра 1920. године

¹⁷²³ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

беспрекоран, марљив, тачан и савестан свештеник, а да је од веома угледних народних и осведочених родољуба препоручен и као велики родољуб и национални радник и тежак патник за време рата. Изнео је и да је Иван Прекајски по доласку српске војске у Темишвар без новчане накнаде био војнички свештеник све до евакуације војске. Министар је сведочио да је Прекајски као избеглица из Темишвара живео у Београду „бедно и мученички“ јер му због „незгода“ није било дато друго место запослења. „Све ове истакнуте врлине и патриотска радња овог страдалника, Србина и свештеника, по моме уверењу, нису могле ни смеле остати без видног знака признања, а нарочито данас када је Сунце Слободе независности правде и пуне законитости обасјало сву нашу браћу и родољубе, а нарочито овакове паћенике. Према овом човеку, родољубу, Србину и свештенику, по моме нахођењу мора и треба се водити рачуна, бити праведан, човечан, велики и узвишен...“, писао је министар војни. Додао је да чак и ако је Прекајски стављен под дисциплински суд и то 14. јуна 1920. године, дакле после његове молбе за пријем у војску, сматра да он није „тако прљав и недостојан, како се представља“ и да је неправедно да му се због те оптужбе „не може дати ухлебије већ и данас оставити га да пропада од беде, невоље и душевног очајања“. „Ја сам желео да од овог достојног родољуба и свештеника створим још већег и достојнијег родољуба и свештеника који ће као осведочени родољуб у војсци још више штети моћи и умети достојно и даље радити и поносно одужити свој дуг према новој и захвалној му Отаџбини и вазда бити и остати прави народни свештеник и родољуб“, завршио је своју представку министар војни и морнарице.¹⁷²⁴

Из архивских докумената у фонду Министарства вера у Архиву Југославије видимо да се питање бившег председника српског Народног већа у Темишвару није решило ни током 1921. године. Београдски духовни суд је 8. јуна 1921. године позвао свештеника Ивана Прекајског који се у то време налазио у Београду као стални дивизијски војни свештеник на одговор како се он могао примити службе у епархији без претходно добијеног канонског отпуста од свога архијереја. Суд је Прекајског требао да саслуша и да би се утврдило ко је ислеђивао његову кривицу због извршеног венчања у цркви Светог

---

¹⁷²⁴ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

апостола и евангелиста Марка у Београду и да његово саслушање достави Министарству вера.¹⁷²⁵

Дејан Попов пише да је још један свештеник из темишварског Баната затражио да се пресели са територије која је додељена Краљевини Румунији. У питању је Ненад Барачки, један од изасланика Епархије темишварске у Паризу где се залагао за присаједињење темишварског Баната Краљевству СХС. У записницима Епархијске Конзисторије темишварске, чија се управа августа 1919. године преселила у Кикинду, налази се молба Барачког који је, у јесен 1919. године, наводно због болести супруге, тражио премештај у Краљевство СХС или дужи одмор. Иако није познато решење поменуте молбе, извесно је да је Барачки са породицом прешао у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца крајем 1919. или почетком 1920. године.¹⁷²⁶

Неколико месеци након евакуације Темишвара Србима који су остали у Румунији стигао је из југословенског Баната, из Вршца „позив“ у виду песме:

*Најгора је јава насрнула на вас
Кад сновиат' почесте свој најслађи сан
И туробна, црна ноћ се је навукла
Када вам засветли најсјајнији дан.
Тек што вас загрли словенска Слобода
И топло на српске притиште вас груди,
Али вихор леден срамног ропства духну
И сад мране срж вам од румунске студи.
Осећамо тугу што вам душу гризе
И горчину боли што вам биће слама.
Та тешко је живет' Милошу и Марку
Међу подлацима и кукавицама!
Зато вам зовемо и ширимо руке: Долетите браћо у загрљај бралу,
А синови лажи, подмукли Латини,
Нек се даве сами у рођеном калу.“¹⁷²⁷*

¹⁷²⁵ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁷²⁶ Дејан Попов, *Мање познати биографски подаци проте Ненада Барачког*, 46.

¹⁷²⁷ *Србима у Румунији, Нова зора*, бр. 1, Вршац, 1. јануар 1920, стр. 2.

Међутим, Срба је у Темишвару остало. Светозар Милетић је у своје време говорио: „И један Србин ако остане у овој земљи (Угарској) он је – народ.“¹⁷²⁸ Лист *Застава* је писао да је са земљишта, које су Срби, према закључку Конференције мира уступили Румунима до средине октобра 1919. године избегло тридесет и осам учитеља, четрдесет и седам свештеника, сто шездесет и седам чиновника и мноштво народа.¹⁷²⁹

Лист *Гласник* је неколико година касније писао да су политичке промене настале услед повлачења српске војске из Темишвара изазвале велике промене и код парохијског свештенства и да је општа узнемиреност и нервоза, а донекле и страх и мисао о лепшим и бољим положајима у новоствореној држави Срба, Хрвата и Словенаца код њих пољуљало веру. „И ако су може бити дотле, као добри пастири проповедали да пастир треба да издржи са народом – стадом до краја, у том општем вртлогу неизвесности, изневерили су дотле проповедна начела и народ оставили самом себи, напустили га, а сами се са војском повукли у краљевину СХС. Последице овог поступка тешко се осећају данас у животу овамошње цркве. Какве ће последице од тога бити у будућности, може бити да ћемо имати прилике да се за извесно време уверимо. Један део свештеника остао је веран народу своме. С народом је био у доба извесности и сигурности, па је са народом остао и у доба неизвесности и несигурности. Један део свештеника није хтео да напусти своје стадо, с њиме је остао да под управом новог старешине уз помоћ неколико нових одушевљених свештеномонаха, који су из СХС овамо на службу дошли, дела на добро српске цркве и српског народа у краљевини Румунији. У том делу свештенства пастирско уверење и српска свест победила је личне интересе и страх“, писао је лист *Гласник*.¹⁷³⁰

Када су се Срби након таласа сеоба пребројали 1924. године схватили су да се по општинама-парохијама број душа највише смањио у Темишвару. По попису из 1924. године Срба у Темишвару је било хиљаду шесто и четрдесет (1640) на супрот оној бројци од више од четири хиљаде Срба након завршетка Првог светског рата. Године 1920. године, односно непосредно након сеоба Срба је у Темишвар-Граду остало три стотине тридесет и троје Срба (333), у Мехали шест стотина четрдесет и осам (648), а у Фабрици осам стотина седамнаест (817). Односно, једна хиљада седам стотина деведесет и осам

---

¹⁷²⁸ Светозар Милетић, *О српском питању*, избор и предговор Чедомир Попов, Нови Сад, 2001, 69.

¹⁷²⁹ *Застава*, бр. 207, Нови Сад, 15. октобар 1919, стр. 2.

¹⁷³⁰ *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 5-6.

(1798).¹⁷³¹ Стеван Бугарски користећи податке које је Љубомир Степанов прикупио, односно горепоменуте податке, које је први објавио прота Слободан Костић, наводи да је удео Срба 1920. године чинио 2,2% целокупног становништва Темишвара.¹⁷³² Ови Срби остали су да се прилагођавају статусу националне мањине, док су Срби, који су се преселили преко демаркационе линије у банатским колонијама на српској страни, били део заједница у формирању, које су трагале за својим новим националним идентитетом.¹⁷³³

Искористићемо речи темишварског учитеља Владимира Живојнова¹⁷³⁴ који је након разграничења остао у Краљевини Румунији да завршимо ово поглавље. Исте речи послужиће нам и као увод у наредно поглавље. „Пре четири године, када су одлуком највишег међународног еропага, мировном конференцијом порушене вековима постојеће границе између појединих држава у средњој Европи и када је нова Европа створена, народи су као што знамо од данас до сутра из једне државе у другу бачени и остављени били у највећу неизвесност. Знатан број од оних народа, који се никако нису могли опријатељити и умирити са овом пресудом, милом и силом напустили су своје вековно огњиште и похитали у крајеве и кругове оних, са којима су пређе у заједници добро и зло делили. Зар се не сећамо жалосне слике: сеобе ових народа! Тако то беше и са једним делом наше српске браће из ових крајева. Још нам је живо у памети оно пуно зебње и жалости време, када су пре четири године са незнатним делом овопредеоног Српства скоро сви спремни свештеници и учитељи напустили ове крајеве, оставивши ово Српство без вођа, саветника и просветитеља. Но ово тешко стање је за мало трајало. Својским заузимањем наших позваних у овим крајевима брзо је отпочет рад око санирања оваквог положаја“, писао је 1923. године Живојнов за лист *Гласник*.¹⁷³⁵

---

¹⁷³¹ Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 88, 90.

¹⁷³² Стеван Бугарски, *Срби у Темишвару*, 766.

¹⁷³³ Милан Мицић, *Невидљива сеоба*, 68.

¹⁷³⁴ **Владимир Живојнов (Избиште, 2. децембар 1882 - ?)** Основну школу је завршио у родном месту. Реалку је завршио у Вршцу 1897, а државну учитељску школу у Темишвару 1901. године. Био је вероисповедни учитељ у Шурјану од 1901. до 1902. године, Загајици од 1902. до 1911. године, а потом у Темишвару-Фабрици. Предавао је на учитељским течајевима у Темишвару. Године 1925. је учествовао у сукобу темишварских Срба и заменика викара Стефана Николића. Услед тога, поништен му је избор за сталног учитеља у Темишвару-Фабрици и Живојнов је прешао у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. (Стеван Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније*, 453.)

¹⁷³⁵ Владимир Живојнов, *Гласник*, бр. 33, Timișoara (Темишвар), 20. новембар 1923, стр. 263.

3. 2. Политички, културни и свакодневни живот темишварских Срба у Краљевини Румунији

*Ми смо Темишвар у истини већ давно изгубили – јер се Српство изгубило у Темишвару и око Темишвара.*¹⁷³⁶

Два месеца након евакуације српске војске из Темишвара и таласа сеоба српског становништва, српска банатска штампа је писала да су темишварски Срби и Срби из других градова који су припали Румунији потпали из једног у друго ропство – у ропство које је за њих било „много опасније“ од оног у Аустроугарској. „Сунце слободе им је замало сјало и тама настаде за њих опет“, писао је Новак Грујић за лист *Слога*.¹⁷³⁷ Чини нам се да се са југословенске стране демаркационе линије сматрало да је Срба у Темишвару остало „мало“, да ће се они „брзо ромунизирати“ и да је и у јавном мњењу стварана таква слика.¹⁷³⁸ Штампа је писала и да се изгубило доста „нашинаца“ јер су Румуни били агресивни и да су наводно одмах по преузимању административних власти забранили служење другим језицима осим румунским, а да је српски народ „вољно и лако“ учио туђе језике с тим да су неки темишварски Срби већ говорили румунски

---

¹⁷³⁶ Реченице из чланка под насловом *После изгубљеног Темишвара* који је потписало уредништво листа *Српски гласник* из Велике Кикинде. (*После изгубљеног Темишвара*, *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.)

¹⁷³⁷ Новак Грујић, *Слога*, бр. 215, Велики Бечкерек, 17. септембар 1919, стр. 1.

¹⁷³⁸ Као коментар на вест да су румунски студенти разрушили српску црквену општину у Темишвару Милош Црњански је 1925. године написао: „У томе нема ничег опасног, и не би требали да им зато разбијају општину. Тако је свуд изумирање.“ (Милош Црњански, *Наш Темишвар*, *Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.) „Темишвар, у ком је српство већ давно изумирало, између старих градских бедема, крај лепе цркве са иконостасом Данијела, кога сад хоће да порумуне, постао је варош калуђерских, друштвених скандала, које се свршавају пред туђинским гледиштем и судом, уз грохотан смех, на наш рачун... По селима, процес ромунизирања вршиће се јако, тим лакше, што су ти крајеви већ давно изнемогли“, писао је, такође, Милош Црњански. (Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији*, *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.) У чланку о ситуацији у Темишвару који је објавио лист *Време* у јулу 1925. године Црњански је написао: „Душе умиру, села српска нестају полако, породице се ломе... очајна бића, изгубљена за своје племе и завичај, трзају се и грче у туђини...“ (Милош Црњански, *Кад се високопречасни разузури*, *Време*, бр. 1270, Београд, 4. јул 1925, стр. 4.) Међутим, Милан Николић, парох у Кнезу, иако је након евакуације Темишвара и околине од стране српске војске писао да је доласком румунске војске почело „доба највећег мучења и патње“, како његово, тако и кнешких Срба, истакао је да поред свих „насиља и искушења“ ниједна српска породица у Кнезу није променила веру и да му се чинило да су Срби у румунском делу Баната још „челичнији и свеснији“. „Али време носи бреме, а ми – Богу слава и хвала – остадосмо живи“, писао је Николић. (Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 22-23.)

језик.¹⁷³⁹ Ретки су били чланци у којима се писало о политичком и културном организовању темишварских Срба, али видећемо биће их.¹⁷⁴⁰

Историчар из Темишвара, Миодраг Милин, у рецензији за монографију Стевана Бугарског *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*. за Србе који су након разграничења остали у Румунији написао је: „Ламентације у штампи, оптужбе од стране оних што су остали да доживљавају понижења, постајући и сами понизни, на рачун других, надменијих, који су радије спаковали пртљаге душе за позив у Београду, Бечкерек, Новом Саду, Кикинди или Вршцу. Ситне издаје имеђу лаика и световњака; охота расправљања између некадашњих рашчињених клирика и младих студената бунција, или мајчиних синова готована у условима кризе идеала и тежњи. Свет фрустрираних и промашених, свет неуништивих каријериста са инстинктом за изборе и за новац, склоних групашењу. Подмитљива штампа подложна интересима, особито око власти у Букурешту. Свет што тиња и пуши се пред паљевином. Стари свет, нови свет...“¹⁷⁴¹

У поменутој књизи, аутор је написао да су Срби Банаћани који су остали са румунске стране демаркационе линије, схвативши Версајски споразум као неоспоран, престали „зборовати“ и као да им је тада на неки начин лакнуло. Бугарски пише и да су Срби у Темишвару тада коначно сазнали на чему су, да се све већ некако завршило и да су се вратили свом свакодневном животу.¹⁷⁴² Неколико година након евакуације Темишвара, Милош Црњански је, закључивши да је можда и било неизбежно да се овај град додели Краљевини Румунији, истакао да је за „тај свет“ – за Србе у Темишвару страшније било то што је српска војска доспела у те крајеве, пронела уверење да је све српско, да ће све те земље српских деспота Бранковића и Лазаревића остати у првој југословенској држави, а да се затим повукла.¹⁷⁴³ Управо о овој теми, о пробуженој нади и радости темишварских

---

¹⁷³⁹ *Застава*, бр. 176, Нови Сад, 22. август 1919, стр. 1- 2.

¹⁷⁴⁰ *Срби у Темишвару!*, *Банаћанин*, бр. 71, Вршац, 10. септембар 1922, стр. 2; Слободан Костић је писао да су се у југословенским гласилима с времена на време појављивали написи о Србима у румунском Банату, али да су они били површни и нетачни и да би доношење закључка о статусу српског становништва у Румунији на основу тих члана било штетно по српску мањину. (Слободан Костић, *Срби у Румунском Банату*, VI)

¹⁷⁴¹ *Рецензија*, Миодраг Милин, Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, Темишвар, 2008.

¹⁷⁴² Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 10.

¹⁷⁴³ *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.

Срба када је српска војска ушла у град, али и о њиховом разочарењу и апатији након њеног одласка средином 1919. године писали су и други аутори.¹⁷⁴⁴

Средином јуна 1921. године, у чланку насловљеном *Наши у Румунији*, сарадник листа *Застава* изнео је, како је рекао, „неколико сличица, из живота Срба у Румунији о којима се нико не брине“ и написао да југословенска Влада за ове Србе две године „ништа није учинила“.¹⁷⁴⁵ Интересантно је и како је у демократском гласилу листу *Јединство* представљен долазак Николе Пашића у октобру 1921. године у Нови Сад. „Не завидимо Г.[осподину] Пашићу што је изабрао баш ово време да посети Војводину. Оно је по њега доста незгодно, јер ми стојимо још под свежим утисцима многих наших неуспеха, које је тешко правдати... Г.[осподин] Пашић, први наш делегат на Конференцији Мира, вратио се из Париза незапажен, без помпе и славе, и његов долазак у Београд сведен је био на обично регистровање по новинама, бледо и неприметно, уплетено још, уз то, у ову или ону аферу. Тако је Београд дочекао свога државника при повратку са Конференције Мира, на којој је упуштена многа наша ствар, која је могла бити сасвим друкчије решена...“¹⁷⁴⁶ Иако је у јавном мњењу у Краљевини СХС стварана слика да се делегати на Конференцији мира у Паризу нису довољно борили за Војводину и Банат и за Србе који су након разграничења остали у Румунији или Мађарској, истицано је да је национална свест код овог српског живља била још увек јака, а да се то имало приписати српској војсци која је тамо била стационирана за време трајања српског империјума.¹⁷⁴⁷

Поменути Миодраг Милин је у једном свом научном раду написао да су у условима настанка нових националних држава на простору Аустроугарске монархије управо „најрањивије“ постале „новорођене“ националне мањине које су биле отцепљене од политичког и културног тела земље матице. Милин пише и да су Срби у Румунији тада

---

¹⁷⁴⁴ „Сунце слободе, дивови српски крвави са Кајмакчалана, на копљима га г.[одине] 1918. и овако к Моришу донеше. О, беше то топлота и светлост, радост и сласт – рајска! Али у једном часу, изненадном и ужасном, ко са буром неком, нестале и слободе. Тек што засја и обасја народ овај наш мукотрпни, већ зађе и угаси се; допаде и опет у таму још страшнију, где силе паклене и немани управљају и владају. Да бол, разочарење, очај и несрећа народа овог још већа буде – са војском га је српском још и његова црквена власт у Темишвару напустила...“, писао је свештеник Виктор Љубичић. (Виктор Љубичић, *Страдање и пропаст народа српског у Румунији, Застава*, бр. 134, Нови Сад, 17. јун 1925, стр. 3.) види више: Méliusz József, *Város a ködben*, Budapest, 1982.

¹⁷⁴⁵ „М. В.“, *Наши у Румунији, Застава*, бр. 136, Нови Сад, 18. јун 1921, стр. 1.

¹⁷⁴⁶ *Јединство*, бр. 423, Нови Сад, 24. октобар 1920, стр. 1; Лист *Слога* донео је карикатуру југословенских делегата са следећим натписом: „Уложише труд и муку да нам спасу Банат равни У жељама спречише их пријатељи наши главни. За поносним Темишваром оде сада и Ријека Ал зато их српски народ са помоћу својом чека!“ види прилог бр. 20. (*Слога*, бр. 218, Велики Бечкерек, 20. септембар 1919, стр. 1.)

¹⁷⁴⁷ „М. В.“, *Наши у Румунији, Застава*, бр. 136, Нови Сад, 18. јун 1921, стр. 1.

преко ноћи остали препуштени сами себи „лишени благотворног дејства“ црквених и културних установа, односно Српске православне цркве и њених „заштитних механизма“.¹⁷⁴⁸ Јован Цвијић је повлачење политичке границе у Банату назвао врстом „операције која се врши на становништву“, јер су новом границом раскинути вековни интереси и вековне економске везе и навике.¹⁷⁴⁹ А како се у Краљевству СХС гледало на Србе који су након разграничења остали у Румунији најбоље се види из једног новинског чланка у којем је сарадник новосадског листа *Застава* говорећи о банатском питању цитирао стих из народне песме: „Ко не види дугу и банатску тугу, не видла га мајка, до суђеног данка...“¹⁷⁵⁰

Српска штампа сведочила је да су се румунски листови и након евакуације Темишвара од стране српске војске исцрпно бавили питањем „српског Баната“, а да се српска страна није „у потребној мери“ заузимала за ту „важну националну ствар“.¹⁷⁵¹ „И најозбиљније вести са Јадрана и из Баната налазе из дана у дан све мање одјека у нашој средини; ако се у једном часу узбуђење и појача, то бива можда више зато што се нарицањем због једног зла хоће бар за тренутак да заборави и заглуши друго. Гласови са конференције мира у Паризу примају се такође са све мање интересовања, као какав предугачак роман чији нас се развој ништа не тиче и чије је наставке тешко пратити. Све нас више обузима оно што се дешава међу нама самим и мути крв узрујану већ и сувише...“ писала је београдска *Политика*.¹⁷⁵² Сматрало се и да су Срби у Краљевству СХС, ослободивши се, заборавили муке претрпљене од Турака и Аустроугарске монархије и да се уживајући у слободи нису освртали „мало на страну“ где би видели „како се једе горак хлеб робовања“.¹⁷⁵³ Уредништво листа *Српски гласник* писало је да је требало „мислити и размишљати“ колико ће губитак Темишвара утицати на све Србе у Банату: „У чему је управо тај губитак Темишвара, шта је заправо изгубљено са Темишваром и уз Темишвар? Јели све баш морало тако бити, како је било? Шта сад и како сад после губитка Темишвара?“¹⁷⁵⁴

---

¹⁷⁴⁸ Миодраг Милин, *Заједница и школа код банатских Срба у Румунији*, Банат кроз векове, слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 893-903.

¹⁷⁴⁹ Јован Цвијић, *Говори и чланци*, 205.

¹⁷⁵⁰ *Банатско питање*, *Застава*, бр. 194, Нови Сад, 30. август 1921, стр. 2.

¹⁷⁵¹ *Румунски ипијуни*, *Застава*, бр. 185, Нови Сад, 3. септембар 1919, стр. 2.

¹⁷⁵² *Највеће зло*, *Политика*, бр. 4160, Београд, 2. септембар 1919, стр. 1.

¹⁷⁵³ *Застава*, бр. 194, Нови Сад, 30. август 1921, стр. 2.

¹⁷⁵⁴ *Српски гласник*, бр. 57, Велика Кикинда, 10. август 1919, стр. 1.

„Да ли смо сви уједињени и ослобођени?“, питао се и Тима Димитријевић учитељ из Кумана. „Чудновато, како ми не плачемо заједно с нашим браћом, која нису заједно с нама, како не протестирамо, како не дижемо глас против такве неправде, како се не бунимо, него само признајемо: да нам та браћа нису браћа, њихов вапај и грцање не ћемо да чујемо. Зар се не бојимо клетве наше деце, наших унука и праунука? Та крв наших хероја и мученика онда још није искупљена!“, писао је Димитријевић за *Заставу*.¹⁷⁵⁵

Милош Црњански је, након разграничења, Темишвар, који је остао у румунском делу Баната, сматрао за миран и мртав град и „већ сасвим влашки“. „Полако, кроз коју годину, неће нам остати ни трага ни гласа“, писао је Црњански.¹⁷⁵⁶ Поводом оваквих изјава српског писца, Стеван Бугарски пише да се он географски још увек близак, а духовно већ тако удаљен у својој новој отаџбини – у Србији, иронично и са дозом сажаљења, подругљиво и сажаљиво освртао на Србе Темишварце као на патетичне фантасте, смешне, невероване и чудне, који су још увек сваког Србина на темишварској Железничкој станици дочекивали песмом „Ој, Србијо, мила мати“.¹⁷⁵⁷ Како је писао Црњански то су били исти они трговци, калфе и чиновници који су пре муцали кад говоре и радо мешали коју румунску реч.¹⁷⁵⁸

Желећи да обележи седмогодишњицу уласка српске војске у Темишвар лист *Време* је објавио један чланак који смо већ помињали, а који је потписао Милан Ј. Поповић. Поповић је тада написао да је „престони град стари Темишвар поцрнео од жалости“. „У пустињи минулих снова, без плача и без суза, заогрнут сенком своје страшне судбине ћути данас Темишвар, престоница некадашње Војводине Српске са затвореним уснама, са иселимим народом, са напуштеном црквом и угушеним осећајима бескрајне туге сличне леденом обвоју на рани која зјапи. Све ћути у њему данас и празнина одасвуд. Минули су снови дугих векова и тако кратких дана. И све се изгубило, све се утопило у тами заборавља као бео снег у пролетњем сунцу. Ни спомен плоча урезана на зиду не сведочи више да је у некадашњој престоници Српске Војводине на данашњи дан јавила се Слобода, чуо се плотун и једно громко ура националне обнове наше. Све је нестало од сјаја тог. Темишвар

¹⁷⁵⁵ Тима Димитријевић, *Застава*, бр. 176, Нови Сад, 22. август 1919, стр. 2.

¹⁷⁵⁶ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

¹⁷⁵⁷ Стеван Бугарски, *Милош Црњански као личност*, Црњански у Темишвару (зборник радова), Темишвар, 2014, 16.

¹⁷⁵⁸ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

је данас испуњен горким искуством наше јадне судбине“, писао је Поповић.¹⁷⁵⁹ Међутим, Љубивоје Церовић који се бавио Србима у Румунији пише да су се Срби у Темишвару након одласка српске војске посветили писању нових статута и изради званичног статуса правних лица сходно новим, румунским законима и да им је то углавном и успевало, те да је након десетак година ретка била српска заједница без организованог друштвеног и културног живота.¹⁷⁶⁰

Као што смо већ писали румунска војска ушла је у Темишвар 3. августа 1919. године након што се српска војска повукла са спорне територије.¹⁷⁶¹ У Темишвару је за округ Тимиш-Торонтал за префекта постављен др Аурел Козма. Када је „Југословенски Пресбиро“ отишао из Темишвара и када је 25. јула 1919. године одељење за цензуру престало да ради, темишварски дневни листови објавили су прве извештаје вође Румуна у Темишвару – адвоката Козме. Он је уверавао становништво да не треба да се плаши доласка румунске војске и да им је лична и имовна безбедност загарантована. Румунска Влада убрзо је полицију града Темишвара прогласила за државну, а ердељској Влади у Великом Сибињу поднета је листа за именовање нових полицијских чиновника јер дванаесторица дотадашњих полицијских чиновника, наводно, никако нису могла да остану у служби. „Говори се, да је међу њима и бивши Велики Капетан Живановић, који је од Срба постављен“, писао је новосадски лист *Јединство*.¹⁷⁶² И Василе Дудаш пише да се по уласку румунске војске једна делегација упутила у градску полицију где је Михаило Живановић замењен једним румунским поручником. Дудаш том приликом додаје да је префект Козма са делегацијом ушао у зграду жупаније где је затекао празне канцеларије јер је српска војска однела део намештаја и да је зато своју канцеларију морао да пресели у зграду градске већнице. Упућен је апел имућнијем становништву Темишвара да позајме намештај и они су се таквом позиву одазвали.¹⁷⁶³

Док је банатска штампа писала да су румунске власти након успостављања империјума вршиле мобилизацију само по селима и мањим варошима, а да у већим градовима као што је Темишвар нису имали „куражи да публикују указ о мобилизацији“ јер су се бојали радничког штрајка, лист *Политика* је писао да су Румуни почели

---

¹⁷⁵⁹ Милан Ј. Поповић, *Време*, бр. 1407, Београд, 18. новембар 1925, стр. 3.

¹⁷⁶⁰ Љубивоје Церовић, *Срби у Темишвару*, 418.

¹⁷⁶¹ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3116, 5. августа 1919. године, у Београду, 12. августа 1919. године, у Паризу

¹⁷⁶² *Јединство*, бр. 105, Нови Сад, 2. септембар 1919, стр. 1.

¹⁷⁶³ Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, 143.

регрутовање и у Темишвару без обзира на националну припадност, а да се од Мађара, Немаца и Срба који су живели у овом граду нико није пријавио регрутної комисији.¹⁷⁶⁴ У јавном мњењу је и даље владало уверење да би до оружаног сукоба између Краљевине СХС и Румуније могло доћи, а из писања листа *Застава* сазнајемо да је једна депутација сачињена од темишварских Срба поводом затегнутих односа између српске и румунске државе отишла лично код Аурела Козме. Он је изјавио да до сукоба неће доћи јер је, како је рекао, Румунији по уговору било осигурано право на цео Банат.¹⁷⁶⁵ Међутим, Аурел Козма је морао да у Темишвару изда проглас у којем је позвао целокупно становништво („пошто су они сада грађани ‘Велике Румуније’“) да поштује румунске законе и наредбе и буде одано својој новој отаџбини у којој их је чекала лепа будућност. Ову вест уредништво листа *Слога* пренело је уз коментар – „хвала лепо!“¹⁷⁶⁶

Судећи и по извештајима који су слати југословенској делегацији у Париз, југословенска страна је сматрала да је, из разлога што се мађарско и немачко становништво у Темишвару ипак надало да при потписивању мировних уговора Темишвар неће припасти Румунији, румунски префект др Козма морао да изда строгу наредбу против ширења вести да је румунска окупација једног дела Баната привременог карактера. Са годину дана тамнице био би кажњен свако ко би ширио вести да је румунски империјум у Банату само привремен, а не дефинитиван, односно онај који би поводом банатског питања давао штетне изјаве по румунску државу и онај за кога би румунске власти утврдиле да је био у политичкој вези са страним владама или њиховим органима. Било је посебно забрањено говорити о покрету и распореду румунске војске.¹⁷⁶⁷ Могуће да су и млади Срби правили извесне проблеме у Темишвару, или су били означени као они који су правили проблеме, јер је велики жупан издао наредбу да ће се према младићима који немају родитеље у Темишвару, а српског су националитета, обратити нарочита пажња и саветовано им је да се клоне сваког „рђавог (!) разговора“.¹⁷⁶⁸ Виктор Нојман пише да су се нове румунске власти у Темишвару суочиле са изазовима као што су

---

¹⁷⁶⁴ *Нова зора*, бр. 61, Вршац, 8. август 1920, стр. 1; *Политика*, бр. 4166, Београд, 8. септембар 1919, стр. 2.

¹⁷⁶⁵ *Застава*, бр. 181, Нови Сад, 28. август 1919, стр. 3.

¹⁷⁶⁶ *Слога*, бр. 193, Велики Бечкерек, 12. август 1919, стр. 1.

¹⁷⁶⁷ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3577, 8. септембра 1919. године, у Паризу; *Јединство*, бр. 104, Нови Сад, 31. август 1919, стр. 2; *Темишварци против Румуна*, *Застава*, бр. 183, Нови Сад, 31. август 1919, стр. 4.

¹⁷⁶⁸ *Слога*, бр. 203, Велики Бечкерек, 2. септембар 1919, стр. 2.

мултикултуралност и интеркултуралност код становништва, као и постојање више религија.¹⁷⁶⁹

По писању југословенске штампе, у Темишвару је током августа отпочела смена у администрацији тако што је са свог места смењен жупанијски велики бележник др Холоши и на његово место је постављен један Румун.¹⁷⁷⁰ „У Тамишкој жупанији једном једином наредбом били су отпуштени поджупан и главни бележник тамиске жупаније, затим срески начелник, темишварски, вингански, детански и чаковачки. Надаље главни лечник, други бележник, главни архивар, сви подбележници и сви помоћници среских начелника. Сви су ови чиновници постављени по мађарској Влади, а сада су замењени Румунима. А они чиновници, који су задржани у служби, добили су једну годину дана да науче румунски језик“, писао је новосадски лист *Јединство*.¹⁷⁷¹ У исто време, по извештају рада темишварског Епархијског одбора сви учитељи требали су да положи заклетву о верности.¹⁷⁷²

Темишварски префект Аурел Козма је у то време издао и наредбу да су сви називи фирми имали да буду написани и на румунском језику. „Та наредба ни мало не прикрива насилно романизирање“, закључило је уредништво листа *Слога*.¹⁷⁷³ Уредништво листа *Јединство* је у чланку под насловом *Румуни против српских натписа у Темишвару* изнело да је из Темишвара јављено да су румунски детективи насилно покушали да скину српску фирму са „Темишварске Српске Штедионице“¹⁷⁷⁴. Штедионица је имала три натписа:

---

¹⁷⁶⁹ Victor Neumann, *Timișoara between “Fictive Ethnicity” and “Ideal Nation” The Identity Profile during the Interwar Period*, 392.

¹⁷⁷⁰ *Слога*, бр. 178, Велики Бечкерек, 1. август 1919, стр. 2.

¹⁷⁷¹ *Слога*, бр. 200, Велики Бечкерек, 28. август 1919, стр. 1; *Јединство*, бр. 103, Нови Сад, 30. август 1919, стр. 2.

¹⁷⁷² *Рад Епарх.[ијског] Школског одбора од 1. априла 1920. до 7. маја 1922. године*, *Гласник*, бр. 25, Timișoara (Темишвар), 20. септембар 1922, стр. 201-202.

¹⁷⁷³ *Слога*, бр. 265, Велики Бечкерек, 23. новембар 1919, стр. 1.

¹⁷⁷⁴ „**Темишварска Српска Штедионица**“ било је деоничарско друштво основано у Темишвару. По статутима које је друштво донело 18. фебруара 1911. године његова сврха је била да „прима улоге на приплод и да тиме унапређује штедњу и образовање капитала, па да обезбеђеним смештењем капитала а поред користоноснога улагања своје деоничке главнице унапређује интересе пољске привреде, обрта и трговине и потпомаже у опће материјално благостање“. Фирма друштва на српском језику гласила је: „Темишварска Српска Штедионица, Деоничарско Друштво“, на мађарском језику: „Temesvári Szerb Takarékpénztár, Részvénytársaság“, а на немачком језику „Temesvárer Serbische Sparkassa, Aktien-Gesellschaft“. (*Штатути „Темишварске Српске Штедионице“ деоничарског друштва*, Велика Кикинда, 1911, 3, 16.) Објаве друштва биле су обнародоване једном годишње у званичном листу *Budapesti Közlöny*, а управни одбор друштва имао је право да објављује вести и у другим новинама и по више пута годишње. Званични језик друштва био је српски језик, са ћирилицом као званичним писмом, а органи друштва били су скупштина, управни одбор и надзорни одбор. На скупштини друштва за почасног председника са

румунски, српски и мађарски, а наводно су захваљујући одлучности директора штедионице нападачи одбијени и упућени да поштују наредбе по којима је било дозвољено да натписи стоје и на матерњем језику. „Румуни хоће да униште и последње трагове Српства у Темишвару и поступају са нама једнаком мером као и спрам Мађара. Ово треба запамтити“, поручио је том приликом новосадски лист *Јединство*.¹⁷⁷⁵

У то време публикована је наредба Министарства просвете у Румунији да се на школе стави натпис на српском и на румунском језику и да печат садржи натпис и на

доживотним мандатом изабран је Лазар Дунђерски, велепоседник и индустријалац из Сентомаша (данас Србобран). Прва пословна година била је 1912. година. (*Извештај за I. пословну годину 1912*, БМС, сигнатура П Ш 17351/1912) Редовна главна скупштина одржала се 1. марта 1913. године у дворани српског православног епископског двора у Темишвару. Председник управног одбора у то време био је Иван Мучалов, темишварски велепоседник, потпредседник Шандор Ненадовић, трговац и поседник, а чланови управног одбора од темишварских Срба били су Јован Новаковић, окружни протопрезвитер, и поседници Ранко Славнић и Андрија Гавриловић. У надзорном одбору од темишварских Срба био је Светолик Живковић, трговац, као председник одбора и Михаило Живановић, варошки капетан, као члан. Иван Берић био је књиговођа друштва. (*Позив на скупштину*, 25. јануар 1913. године, БМС, сигнатура П Ш 17351/1912) За време српског империјума у Темишвару, 31. марта 1919. године, одржана је седма редовна главна скупштина „Темишварске Српске Штедионице“. Пословни директор је у то време био Иван Берић. Анђелко Станојев је био књиговођа, а управни одбор чинили су Иван Мучалов као председник, Александар Ненадовић потпредседник, а Јован Новаковић, Гера Живановић, др Геден Дунђерски, Андрија Гавриловић, Марко Богдан, Ранко Славнић, Стеван Карамата, Миливој Стевановић као чланови. Председник надзорног одбора био је Светолик Живковић, а Миливој Шићаревић, Христифор Свирчевић, Милош Станковић и др Михаило Живановић чланови. (*Слога*, бр. 75, Темишвар, 11. март 1919, стр. 4.) Када се Темишвар нашао у Краљевини Румунији 17. априла 1920. године у просторијама штедионице одржана је редовна осма главна скупштина „Темишварске Српске Штедионице“. Са 31. децембром 1919. године завршена је осма пословна година и у прошлогодишњем извештају истакнуто је да се за годину 1919. „већ унапред указују послови те да ће Штедионица свој посао проширити трговином робе“. То је и учињено те је са задовољством констатовано да је над овим пословима постигнут леп успех. Поводом наступеле промене у земљи направљене су одређене измене. Поред поменуте фирме друштва на српском језику, мађарском и немачком додата је и фирма на румунском језику „Casa de Păstrare Sarbească din Timișoara, Societate pe Acțiuni“ Печат друштва који је раније изгледао тако да је у средини изрезана година 1911. и око тога је стајао натпис „Темишварска Српска Штедионица“, – „Temesvári Szerb Takarékpénztár.“ се променио тако што је у средини изрезана година 1911. и око тога је стајао натпис „Темишварска Српска Штедионица“ – „Casa de Păstrare Sarbească din Timișoara“. Објаве друштва нису се више објављивале у листу *Budapesti Közlöny* него у једном темишварском градском листу. Управни одбор су од марта 1920. године чинили почасни председник др Геден Дунђерски (велепоседник и индустријалац из Новог Сада), Иван Мучалов из Темишвара председник одбора, потпредседник Шандор Ненадовић трговац и поседник из Темишвара и чланови (они из Темишвара) Јован Новаковић окружни протопрезвитер, др Миливој Стефановић градски лекар, Светолик Живковић трговац, Андрија Гавриловић трговац и поседник. Председник надзорног одбора био је др Михаило Живановић, а међу члановима од Темишвараца био је Живојин Миладинов трговац и поседник. Иван Берић је био пословни директор, Рудолф Хауска књиговођа друштва. (*Извештај и закључни рачуни за VIII. пословну годину 1919*. (БМС, сигнатура П Ш 17351/1919) Стеван Бугарски и Љубомир Степанов пишу да у читуљи дугогодишњем председнику штедионице Ивану Мучалову, коју је донео лист *Темишварски весник* 1935. године, стоји да је он постао „председник Управног одбора тог јединог српског новчаног завода у нашем граду и остао је на челу истог све дотле, док се није уверио да грешне руке раде на пропасти те српске привредне установе“. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, 438.)

¹⁷⁷⁵ Румуни против српских натписа у Темишвару, *Јединство*, бр. 333, Нови Сад, 7. јул 1920. стр. 2.

српском и на румунском језику са грбом Краљевине Румуније у средини.¹⁷⁷⁶ „Натпис који је стајао на позоришту у Темишвару и за време наше, одмах је избрисан и стављен натпис румунски. У том позоришту већ играју румунски глумци“, стоји у извештају послатом југословенској делегацији у Паризу поводом ситуације у Темишвару након евакуације.¹⁷⁷⁷ У штампи се појавила вест да је, чим је Темишвар преузет од Француза, и један и други градски биоскоп стављен под румунску контролу. „Прво је било наређено да се на платну морају показивати објашњења на румунском језику па тек онда на мађарском или немачком“, писао је лист *Слога*.¹⁷⁷⁸

Што се тиче Темишвар-Града и његових предграђа Мехале и Фабрике где су живели Срби, након што је успостављења румунска администрација у Темишвару, 1921. године назив предграђа Мехала, иако је остала у свом дотадашњем правном положају темишварског кварта, промењен у је *Principele Mihai*. Овај назив је званично задржан до краја Другог светског рата, али је и тада највише кружило име Мехала, које је остало и у данашње време. По изворима, званичан назив предграђа Фабрика током 1924. године гласио је *Timișoara-Fabrică*, а Темишвар-Града *Timișoara-Cetate*.¹⁷⁷⁹

Целокупна политичка власт и администрација прешла је у руке румунских власти рано ујутро 12. августа 1919. године када је француски генерал Де Турнадр са последњим деловима француске војске отишао из Темишвара.¹⁷⁸⁰ Тадашњи министар унутрашњих послова Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца Светозар Прибићевић, свестан да је од Тамишке жупаније остало само неколико срезова у југословенском делу, 25. августа 1919. године, укинуо је ову жупанију као самосталну административну јединицу и исту припојио Торонталској жупанији са седиштем у Великом Бечкереку.¹⁷⁸¹ Вршачки лист *Војводина* је наводно изразио радост што је Тамишка жупанија „умрла“, а на ту објаву уредништво листа *Нова зора* дало је свој коментар да их „смрт“ Тамишке жупаније не само да не радује већ их жалости јер гашењем ове жупаније „није сарањен систем већ

---

¹⁷⁷⁶ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Рад Епархијског Школског одбора од 1. априла 1920. до 7. маја 1922. године, Гласник*, бр. 25, *Timișoara* (Темишвар), 20. септембар 1922, стр. 201-202.

¹⁷⁷⁷ АЈ, Делегација, Ф. 5, бр. 3777, 19. септембра 1919, у Паризу

¹⁷⁷⁸ „Сведид“, *Оваки смо, Слога*, бр. 224, Велики Бечкерек, 27. септембар 1919, стр. 2.

¹⁷⁷⁹ Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 64.

¹⁷⁸⁰ Vasile Dudaș, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, 151.

¹⁷⁸¹ *Нова зора*, бр. 29, Вршац, 31. август 1919, стр. 2.

изгубљени делови ове жупаније за нас“.¹⁷⁸² Неколико месеци касније, јављено је да се у румунском парламенту спремао закон о анексији нових крајева.¹⁷⁸³

У извештају југословенског полицијског комесара у Жомбољу сачињеном још 9. августа 1919. године, а упућеном југословенској делегацији у Паризу, писало је да је у Темишвару настало „опште мртвило на пољу трговине и промета“ што је код становника, наводно, изазивало велико нерасположење и негодовање. Додаје се да када је српска војска била у Темишвару трговина „цветала“, а да је насељавања било толико да се стан нигде није могао добити. Сада су за Темишвар јављали да је „празан“.¹⁷⁸⁴ Да је од када су Румуни „држали“ Темишвар овај град постао „мртав“ и да су хотели слабо радили писао је и лист *Банатски гласник*.¹⁷⁸⁵ Током септембра 1919. године, лист *Слога*, односно његов већ поменути сарадник „Ф. Ж.“, писао је да је имао тачне податке да је у Темишвару трговина стала, да скупоћа обузима на све стране маха и да се беда шири из дана у дан. Изнето је објашњавао тиме да су у Темишвару и околини намирнице наводно биле много скупље него у Краљевству СХС. „Месо тамо кошта 28 круна, шећер 60-80 кр.[уна] кило, лебац 6 кр.[уна], а воће је два и три пута скупље но овде. Па не само да дневно скачу цене животним намирницама, већ и цене разних других потреба и индустријских производа. Док се овде код нас лепо и пристојно! може живети са средњом зарадом, тамо чиновништво и радени свет формално и фактично гладује и проклиње моменат, када је наступила румунска ера... Ето тако данас стоје ствари код њих: оно што су тражили, добили су... у место благостања, њима ће батине да замену боље залогаје“, писао је Живковић обраћајући се у првом реду немачком темишварском становништву.¹⁷⁸⁶

Слободан Костић, мехалски парох, је након повлачења граница писао о животу српске мањине у темишварском предграђу Мехала. Дотакао се и високих цена намирница. Његов извештај објављен је у листу *Гласник*. „Економски и привредно се верни Парохије мехалске отимају и боре. Без великих материјалних средстава, радом својих руку труде се да одрже наслеђену кућу, наслеђене баште и ланац-два земље. Капитала великог немају. Земље укупно имају 219 јутара. Имају укупно 132 кућу. Понеки успева да добро умножи; већина живи као фабрички раденик од недеље до недеље и покрива с муком своје потребе

¹⁷⁸² *Нова зора*, бр. 71, Вршац, 7. септембар 1919, стр. 2.

¹⁷⁸³ *Јединство*, бр. 188, Нови Сад, 2. јануар 1920, стр. 1.

¹⁷⁸⁴ АЈ, Делегација, Ф. 5; *Нова зора*, бр. 92, Вршац, 26. октобар 1919, стр. 2.

¹⁷⁸⁵ *Банатски гласник*, бр. 170, Велики Бечкерек, 19. август 1919, стр. 1.

¹⁷⁸⁶ „Ф. Ж.“, *Слога*, бр. 217, Велики Бечкерек, 19. септембар 1919, стр. 2.

на овим абнормалним приликама новчане пијаце...“, писао је Костић.¹⁷⁸⁷ „Верни Парохије у Темишвару (Мехали) бројно су слаби: има их данас једва 700 душа, живе у предграђу велике вароши, занимају се занатом, трговином и радом по фабрикама и на жељезници; земљоделача правих нема, има неколико надничара...“, писао је.¹⁷⁸⁸

Штампа у Краљевини СХС је и током 1921. године упозоравала да се осећају економске последице „рђаво повучене границе у Банату“.¹⁷⁸⁹ Лист *Слога* је крајем септембра 1919. године писао да је „Удружење темишварских трговаца“ тих дана одржало скупштину на којој је било „доста јадиковања“ због смањене производње, велике царине и нарочито због тога што су Темишвар и околина били затворени према Краљевини СХС. Трговци из Темишвара су, наводно, нарочито истакли оскудицу у штофовима и изјавили да ће се „ићи без одела“ ако се убрзо стање не побољша. У меморандуму упућеном Влади Краљевине Румуније ово удружење темишварских трговаца тражило је да им се омогући што лакша и бржа веза и успостављање трговачких односа са Краљевином СХС и молили су да се укине царина на увоз из прве југословенске државе. „Док смо ми били у Темишвару и док смо им говорили, да Темишвар без Торонтала и без нашег Балкана не може живети, они су ћутали; кад смо им говорили да је Темишвар лицем окренут нама, а леђима ердељским брдима, одговарали су нам, па он се може и онамо окренути; кад смо ми говорили, да Темишвар к нама гравитира и да без нас мора престати цветати, они су се иронички смејали и гле не потраја ни 1-2 месеца Темишвар се умртви, живот стаде и они већ морају да увиде и да признају, да смо ми радећи за нашу ствар и заступајући сопствене интересе, штитили уједно и њихове“, писао је Новак Грујић за лист *Слога*.¹⁷⁹⁰ Лист *Застава* је такође уочи евакуације указивао на то да се о југословенским индустријским и трговачким интересима није водило рачуна. „Тамишвар који својом производњом нагиње југу, нашем Краљевству, припашће Румунији. Вршац добија врло слабу залеђину, тако да ће постати погранично место, и, због прекинуте везе Тамишвар-Вршац-Базијаш, Вршац са својом богатом околином ће неко време прилично застати у развоју...“¹⁷⁹¹ Управо на овоме је и инсистирано након разграничења и писано је да су сва села око Вршца и Беле Цркве

---

¹⁷⁸⁷ *Гласник*, бр. 12, Тимишоара (Темишвар), 20. април 1923, стр. 94-95; *Гласник*, бр. 13, Тимишоара (Темишвар), 1. мај 1923, стр. 102.

¹⁷⁸⁸ Исто

¹⁷⁸⁹ *Застава*, бр. 159, Нови Сад, 31. јул 1919, стр. 3.

¹⁷⁹⁰ Новак Грујић, *Мало доцкан*, *Слога*, бр. 218, Велики Бечкерек, 20. септембар 1919, стр. 2.

¹⁷⁹¹ *Застава*, бр. 159, Нови Сад, 31. јул 1919, стр. 3.

потпала под Румунију и да су трговина и све гране занатства биле у застоју пошто је био забрањен „несметан и лак“ прелаз преко нове демаркационе линије. „Наша Влада треба да приступи склапању трговинског уговора између нас и Румуније. Пре свега би требало порадити да се успостави железнички саобраћај између Вршца и Темишвара, Вршца и Оравице и Решице-Анине. У исто време би требало радити да се што пре склопи трговински уговор с Румунијом, чиме би се регулисао трговински промет, који би нама донео свакако велике материјалне користи“, писао је лист *Застава* током 1921. године.¹⁷⁹² „Са саобраћајем је још тешко. Банат је имао некада добре главне пруге: Сегедин – Темишвар – Вршац – Базијаш и Темишвар – Лугош – Оршава. Тога данас нема“, закључио је исти лист али годину дана раније.¹⁷⁹³ А онда је почетком септембра 1921. године објављено да су представници југословенске и румунске Владе израдили конвенцију о саобраћају, да је упрошћен и олакшан путнички и поштански саобраћај на линији Темишвар – Вршац – Базијаш те да више неће долазити до граничних сметњи које су га до тада отежавале.¹⁷⁹⁴

Зоран Марков и Николета Демијан, међутим, пишу да је Темишвар интегрисан у „Велику Румунију“ након Париске мировне конференције пролазио кроз фазу запаженог економског, грађевинског, духовног и културног напретка. Такође, да су у економском животу града на Бегеју значајну улогу имали трговци и занатлије, односно мали предузетници, који су потицали из редова његових житеља свих народности. Ипак, да је сасвим особено стање забележено у српској заједници у Темишвару, етничкој мањини која се још раније суочавала са наглим демографским падом, што се могло уочити и у привредном сектору, поготово у трговинској средини.¹⁷⁹⁵ Стеван Бугарски пише да су се Срби у Темишвару управо највише бавили трговином и занатством, а да су у околини углавном били сељаци.¹⁷⁹⁶

Након разграничења, у Темишвар-Граду шпецерајом су се бавили Коста Станков и Петар Удицки, а већ помињани Александар Арсеновић је и након разграничења држао

---

¹⁷⁹² *Застава*, бр. 105, Нови Сад, 12. мај 1921, стр. 1.

¹⁷⁹³ *Застава*, бр. 106, Нови Сад, 13. мај 1920, стр. 1.

¹⁷⁹⁴ *Конвенција са Румунијом*, *Застава*, бр. 200, Нови Сад, 6. септембар 1921, стр. 2.

¹⁷⁹⁵ Зоран Марков, Николета Демијан, *Франц Бранислав Мирчетић*, 107.

¹⁷⁹⁶ Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 13.

своју трафику. Мита Живановић¹⁷⁹⁷ и Сава Ивковић бавили су се трговином, Душан Лазић је био пушкар, а Милан Арађанин, Светислав Живковић, Љубомир Бесуљ, Милош Јовановић, Ђура Пиперски, Стеван Ђорђевић, Јован Жакањ и Јоца Ђорић кројачи. Милан Настасић имао је радњу женских шешира. Милан Јорговић¹⁷⁹⁸ и Илија Чешљар били су сарачи, Милош Ђорић, Светозар Инђин и Душан Турински бравари, а Ђорђе Томић, Анђел Арсић, Милан Јовановић, Благоје Лукић пекари. Душан Божић држао је цвећару, а Паја Годоров¹⁷⁹⁹ и Жива Перић¹⁸⁰⁰ имали су бербернице. Милан Васић, Љубомир Глишић, Владимир Лазаревић, Васа Журковић, Ђурица Николић и Пера Јоановић били су ципелари. Влајко Инђин зидар, а Драгомир Лела и Сима Петровић били су кобасичари.¹⁸⁰¹

У Темишвар-Мехали трговину шпецераја имали су Тома Павловић, Андрија Гавриловић, Андрија Колар, Ленка Игњатовић и Мита Јефтин. Пекарским занатом бавио се Благоје Јанковић, а обућарским Лаза Чизмаш, Жива Гађански, Милан Јајић, Ника Јовановић, Ђорђе Ђорђевић, Јован Јовановић, Стеван Савулов и Иван Матејић. Никола Станчулов је био папучар, а Коста Марковић, Виктор Петровић и Јован Миклеу месари.

---

¹⁷⁹⁷ **Димитрије Живановић**, трговац. Пореклом је Мехалчанин. Био је црквени добротвор у Темишвару. Стеван Бугарски пише да је тешко наћи списак приложника на којем се не би нашло име Димитрија Живановића и да му је из тог разлога црквена општина и путем штампе изјавила благодарност. На предлог Епархије темишварске и мехалске црквене општине одликован је орденом Светог Саве петог степена 1938. године. Те године вршио је дужност епархијског епитропа. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 119.)

¹⁷⁹⁸ **Милан Јорговић**, сарач-седлар. Отворио је своју занатску радњу за време српског империјума у Темишвар-Граду у Принц Евегеније улици на броју 11 и давао рекламу за своју радњу у листу *Слога*. (*Слога*, бр. 13, Темишвар, 25. (12.) децембар 1918, стр. 3.) Када се Темишвар нашао у Краљевини Румунији је преко листа *Гласник* препоручивао набавку парадних хамова са никлованим кључевима и француске кајасе од најбољег материјала одличне израде по умереним ценама. (*Гласник*, бр. 30, *Timișoara* (Темишвар), 10. новембар 1922, стр. 248.)

¹⁷⁹⁹ **Павле Паја Годоров (Варјаш, 2. децембар 1872 – ?)** Дошао је у Темишвар 1921. године. Берберин по занимању. Од 1926. држао је фризерски салон у закуљеним просторијама у Макрином дому. У оквиру Средишњег одбора Земаљске српске народне странке изабран је за трећег потпредседника. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 104.) „Нова српска радња. Извештавам поштовано грађанство, да сам прекупио бившу Вендлингову бебрберску радњу у Граду у Макриној кући, *Strada Alba Julia*. Радњу сам најмодерније преудесио за све потребе мушких и женских око неговања косе и коже и снабдео најмодернијим електричним справама за маникир, ондолацију, бојење косе и др[уго]. Имам стално на стоваришту сва средства за улепшавање а јефтиније него игде. У нади на многобројну посету с поштовањем Паја Годоров, дипломирани и награђени уметник берберин“, стоји у делу са рекламама у темишварском листу *Гласник* током 1924. године. (*Гласник*, бр. 16, *Timișoara* (Темишвар), 1. јул 1924, стр. 128.)

¹⁸⁰⁰ „Ко хоће да буде лепо очешљан, обријан ебренован нека потражи велику берберску радњу Живе Перић преко пута од палате српске црквене општине. Нарочити избор масти за бркове и косу. (*Гласник*, бр. 2, *Timișoara* Темишвар, 15. децембар 1921, стр. 24.) Жива Перић је имао свој берберски салон и за време српског империјума. (*Слога*, бр. 19, Темишвар, 3. јануар 1919. (21. децембар 1918.), стр. 4.)

¹⁸⁰¹ *Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Гласник*, бр. 19, *Timișoara* (Темишвар), 1. јул 1923, стр. 154.

Милош Новаковић био је ковач, Милан Босијок зидар, Влада Грбић берберин, а Ђорђе Вајанц¹⁸⁰² молер.¹⁸⁰³ Овај списак је непотпун јер нема података о Србима у Фабрици где је живело највише занатлија што је и само уредништво листа *Гласник* посебно истакло.¹⁸⁰⁴ Дана 25. децембра 1922. године српске занатлије – обућари су у предграђу Фабрика прославили крсну славу Светог Спиридона. Јероманах Никанор Савић одржао је пригодан говор у којем је похвалио оданост српских занатлија вери и цркви, као и њихово поштовање за „сваку српску ствар и држање лепих наших српских обичаја посебно крсне славе“. „Нашим милим занатлијама желимо од Бога благослова, среће и напретка“, поручио је лист *Гласник*.¹⁸⁰⁵

Својим поштованим гостима Србима у новој 1923. године сваку срећу пожелели су браћа Герзон закупници српске кафане „Јелен“.¹⁸⁰⁶ Српски фотографски атеље у Темишвару, у кварту Јосифово, држао је Стеван Ненадовић.¹⁸⁰⁷ Петар Петровић имао је књижару и трговину хартије у Темишвар-Граду у улици Војводе Савоја бр. 16. У овој књижари су се 1922. године продавале српске књиге и српски православни календари.¹⁸⁰⁸ Богољуб Павловић препоручивао је своје велико стовариште доброг и чистог вина, пива, сваковрсне ракије, коњака, рума и ликера у Темишвар-Фабрици.¹⁸⁰⁹ Владимир Јовановић је такође у Фабрици у Рекашкој улици бр. 15. (Strada Doborților) продавао црквене и воштане свеће за кућну употребу.¹⁸¹⁰

Проблеме са којима су се Срби Темишварци сусретали поводом бављења занатством видимо из чланака објављених у листу *Гласник*. Изгледа да друштво „Привредник“ из Краљевине СХС није слало децу у Темишвар (као румунском граду), па српски темишварски трговци и занатлије из тог разлога нису имали довољан број ученика. Урош Јовановић се зато питао: „Шта ћемо и куда ћемо с децом нашом?“ Уредништво

---

¹⁸⁰² **Ђорђе Вајанц (Мехала, ? – Темишвар-Мехала, 26. август 1929)** Лист *Гласник* је писао да је „дивно позлаћени иконостас и измалане зидове св.[ето]г храма дело уметника нашег за ове ствари Ђорђе Вајанца Србина молера из Мехале“. (*Освећење цркве у Нађфали, Гласник*, бр. 27, Тимишоара (Темишвар), 10. октобар 1922, стр. 221.)

¹⁸⁰³ *Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији, Гласник*, бр. 20, Тимишоара (Темишвар), 10. јул 1923, стр. 162.

¹⁸⁰⁴ *Гласник*, бр. 34, Тимишоара (Темишвар), 1. децембар 1923, стр. 271.

¹⁸⁰⁵ *Гласник*, бр. 3, Тимишоара (Темишвар), 20. јануар 1923, стр. 27.

¹⁸⁰⁶ *Гласник*, бр. 3, Тимишоара (Темишвар), 20. јануар 1923, стр. 28.

¹⁸⁰⁷ Исто

¹⁸⁰⁸ *Гласник*, бр. 28, Тимишоара (Темишвар), 20. октобар 1922, стр. 232.

¹⁸⁰⁹ *Гласник*, бр. 3, Тимишоара (Темишвар), 10. фебруар 1922, стр. 32.

¹⁸¹⁰ *Гласник*, бр. 5, Тимишоара (Темишвар), 1. март 1922, стр. 48.

листа *Гласник* понудило се да посредује да се српска деца сместе за ученике код српских трговаца и занатлија у Краљевини Румунији. Уредништво је сматрало да је српску децу ипак најбоље за „ваљане трговце и занатлије спремати у Темишвару“ и да би се то могло спровести, молило је српске свештенике, учитеље и родитеље да препоруче „добру децу, која би била вољна да изуче занат и трговину“, а да српски трговци и занатлије јаве када им буде требало добрих ученика. Из тог разлога уредништво је искористило прилику да изнесе и попис српских трговина и занатлија по местима у Краљевини Румунији који смо горе навели.¹⁸¹¹

Како су се Срби Темишварци у највећем броју бавили пољопривредом и трговином или били занатлије, а и због свог „малог“ броја, због свога друштвеног стања, због пречих брига, са изузетком неколицине, они нису били политички активни.¹⁸¹² Као што смо већ напоменули, када су се повукле државне границе, већина чланова некадашњег српског темишварског Народног већа и већина интелектуалаца прешла је у Краљевину СХС. Питање је колико је српски живаљ у Румунији у почетним годинама свога прилагођавања на нову географску, демографску, економску и политичку средину, био присутан у политици.

Непотписан чланак под насловом *Чији смо? Српски Банат у Румунији* који је у јулу 1921. године објавио новосадски лист *Јединство* изазвао је реакције у Краљевини Румунији. Из садржаја чланка очигледно је да су га поједине структуре Срба у Темишвару послале уредништву једног војвођанског листа и да је то иста она струја која ће бити против Георгија (Летића) и његовог викара у Темишвару. Овим чланком Срби из Темишвара су се обраћали Србима у Краљевини СХС за помоћ: „Поред свију брига, које се сабрале на чело младог краљевства, морамо и ми одавде да Вам добацимо коју бригицу, не бисте ли нам како помогли да нас одтеретите од многих невоља.“ У чланку се истиче да о политичком животу Срба у Румунији „нема ни разговора – сувише нас је мало“. Међутим, то што је мали број Срба живео у Темишвару нису сматрали главним узроком зашто су они били „растурени“ без интелигенције и без икакве организације, већ тај што нису имали „никакве жице спроводнице“. За нашу тему најважније је што су Срби из

---

¹⁸¹¹ Урош Јовановић, *Шта ћемо и куда ћемо са нашој децом*, *Гласник*, бр. 17, Тимишоара (Темишвар), 10. јун 1923, 123; *Срби трговци и занатлије у краљевини Румунији*, *Гласник*, бр. 18, Тимишоара (Темишвар), 20. јун 1923, стр. 146-147.

¹⁸¹² Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 13.

Темишвара том приликом истакли следеће: „Што се пак не интересујемо за политичко стање и будућност нашу, узрок је и то, што смо уљуљкани лепом надом, да ћемо се ипак једном с Вама, с милом мајком Србијом – загрлити у чврсти загрљај из кога нас више нико неће моћи отргнути; узрок је тој апатији према том политичком и сваком јавном животу: што не знамо чији смо.“¹⁸¹³

Стеван Бугарски који се бавио политичким животом темишварским Срба каже да примарних извора за праћење политичког живота Срба у Румунији у периоду од 1918. до 1921. године скоро да и нема, али да је на основу малобројних извора било могуће закључити да је од 1919. до 1926. године трајало „политичко мртвило“. Бугарски је мишљења и да је такво аполитично стање и „подгревано“.¹⁸¹⁴ Наиме, мађарски новинар у Темишвару, Бах Ђула, наводно је писао да је било лепо од српског сељака у Румунији што се интересује за политику, али да је он требао бити „врло благодаран“ према уредништву листа *Гласник*, које му је „у руке пружао“ лист у којем није било политике – лист који га је на тај начин чувао од „страшног отрова“.¹⁸¹⁵ На ово, у листу *Гласник*, у већ устаљеној рубрици *О нашем листу*, уредништво, односно, вероватно сам архимандрит Стефан Николић, архијерејски заменик или Слободан Костић, одговорио је речима: „Чујеш ли Србине, шта ти Несрбин говори?“¹⁸¹⁶ Уредништво листа је и пре тога у више наврата истицало да је жеља била да се Србима у Краљевини Румунији представи „читанка религиозно-морално-националног правца, чиста од свих политичких питања са сврхом да религиозно-морално и друштвено одржи и унапреди српство у Румунији“.¹⁸¹⁷ Лист *Гласник* објавио је и да је услед наредбе румунског Министарства просвете од 27. новембра 1921. године учитељима било строго забрањено да уређују политичке листове и да активно учествују у политичким партијским борбама.¹⁸¹⁸

Интересантно је да је баш викар Стефан Николић неколико година касније, фебруара 1926. године, први предложио оснивање једне српске политичке партије.¹⁸¹⁹ Пре

---

¹⁸¹³ *Чији смо? Српски Банат у Румунији, Јединство*, бр. 634, Нови Сад, 20. јул 1921, стр. 2-3.

¹⁸¹⁴ Исто

¹⁸¹⁵ *Гласник*, бр. 8, Тимишоара (Темишвар), 1. април 1922, стр. 69.

¹⁸¹⁶ Исто

¹⁸¹⁷ *О нашем листу, Гласник*, бр. 30, Тимишоара (Темишвар), 10. новембар 1922, стр. 246.

¹⁸¹⁸ *Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. јануар 1922, стр. 14.

¹⁸¹⁹ Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 19; Још увек као архимандрит, Стефан Николић је, у својству архијерејског заменика, на Епархијској скупштини одржаној 19. фебруара 1926. године изјавио: „Треба да се и на привредном пољу организујемо, а исто тако и политички, па ћемо онда постати фактор са којим ће свако морати да рачуна. Волео бих да ви, господо који сте данас представници нашег

тога, Николић је, иако се држао горепоменутог става, 4. јуна 1921. године поднео представку румунском Министарству вера у којој је указао да би српском народу у Румунији добро дошло када би добијали стручне листове и књиге, као и политичке листове из Краљевине СХС, а Румунима у Краљевини СХС такве листове из Румуније. „Недавно сам читао, да је ердељски министар позвао Мађаре из Румуније, да му саопште, које би мађарске листове из Угарске хтели да држе па сам мишљења, да би две савезничке државе, као што су Румунија и краљевина СХС још више предусретљивости требале показати, када су у питању румунски и српски листови“, писао је Николић. На ову представку одговорио му је министар вера Краљевине Румуније крајем октобра исте године и то да је министар финансија известио да су књиге на страним језицима „ако су броширане или картониране“ биле слободне од царине па према томе за увоз српских књига и часописа не би била потребна ни дозвола за њих, нити би се за њих плаћала царина. „Друго је питање, хоће ли те књиге и часописи стићи до руку оних, који их поруче. Жељезнички и поштански саобраћај између две државе слабо је уређен, ствари се на жељезницама губе, поштански пакети се не примају“, преносило је уредништво листа *Гласник* становништву у Темишвару. Међутим, о политичким листовима није било ни речи у одговору.¹⁸²⁰

Док лист *Гласник* није почео да излази у Темишвару у децембру 1921. године, сарадник листа *Застава* „М. В.“ писао је да Срби у Румунији нису добијали никакав лист из Краљевине СХС, нити су имали свога. „Немају ни уџбеника за школе. Питам, да ли би могао овде неко замислити себе без књига, новина, календара и др.[уго]. А тамо баш ништа нема. Када би могли добити ма и најмању штампарију, она би могла добро радити и још стећи и националне заслуге“, писао је „М. В.“¹⁸²¹ Лист *Слога* је писао да су се у Жомбољи по радњама могли купити листови који су се штампали у Темишвару иако се тада Темишвар налазио у Краљевини Румунији, а Жомбоља у Краљевству СХС. „Како је то могуће и како то сме да буде да се листови, који долазе преко демаркационе линије, које доносе тенденциозне ствари, које иду против наших интереса, без цензуре продају на

милог српског народа у Краљевини Румунији... да изречете потребу политичке и економско-привредне организације нашега народа... ради што скоријег изведења те идеје и састављања политичког програма Српске народне странке...“ (Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 162-163; Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 20.)

¹⁸²⁰ *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 1.

¹⁸²¹ *Застава*, бр. 137, Нови Сад, 19. јун 1921, стр. 2.

нашем територију? А наши се листови крвнички цензурирају по 10 пута“, писала је *Застава*.¹⁸²²

Стеван Бугарски закључује да су такву аполитичну масу користиле румунске политичке партије када је требало скупљати гласове за изборе.¹⁸²³ Парламентарни избори у Румунији су одржани новембра 1919. године и маја 1920. године. Пред изборе 1919. године лист *Слобода* је писао да су се у оном делу Баната, који су биле запоселе румунске трупе, увелико чиниле припреме за изборе. „Одзив становништва, а нарочито у Темишвару веома је слаб, јер нерумунско становништво неверује да ће Темишвар припасти Румунији, те у томе само налазе варку од стране Румуна, како би доказали Конференцији Мира да је нерумунски елеменат задовољан и на страни Румуна“, писао је том приликом новосадски лист.¹⁸²⁴ Бугарски пише да су Срби на изборе у Румунији излазили јер су сматрали да им је то грађанска обавеза, да би их неко гонио када не би изашли и да су се поводили за једном или другом страном. Њима су много више значиле месне прилике, избор кнеза и општинара, где су волели да имају своје људе. У сваком случају можемо закључити да Срби Темишварци неколико година након разграничења нису имали услова да се баве политичким питањима, али такво стање није потрајало.¹⁸²⁵ Срби су се политички организовали у Земаљску српску народну странку у Румунији која је постојала од 1934. до 1938. године. Чланови су уз понеког лекара и адвоката били углавном свештеници и учитељи.¹⁸²⁶

Иако тада већ грађани Краљевине Румуније, темишварски Срби су 1921. године још увек тесно били везани за династију под којом су се макар на кратко ујединили у прву југословенску државу. Лист на српском језику, лист *Гласник*, објавио је када се краљ Петар I упокојио 1921. године и када је „оплакан од свеколикога народа своје проширене државе“ сахрањен у својој задужбини цркви на Опленцу. Уредништво листа *Гласник* писало је да су српског краља оплакивали и Срби у „новоприпојеним српским земљама, које је ослободио и са осталом браћом њиховом ујединио“, као и Српска православна црква у Румунији као „свога оданог и ревносног сина“. „Вечна била успомена краља

---

¹⁸²² *Слога*, бр. 220, Велики Бечкерек, 23. септембар 1919, стр. 1.

¹⁸²³ Милан Николић је писао да су се Срби у Румунији, остављени скоро сами себи, борили за разне румунске политичке странке у чијим политичким програмима се Срби нису ни признавали као мањина у Румунији, а нити су били спомињани. (Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 88.)

¹⁸²⁴ *Румунски избори у Банату*, *Слобода*, бр. 202, Нови Сад, 21. септембар 1919, стр. 1.

¹⁸²⁵ Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 15.

¹⁸²⁶ Стеван Бугарски, *наведено дело*, 5.

Петра I Великог док год буде Србина на шару земаљскоме!“, писао је, у то време, једини српски лист у Румунији. У овом извештају посебно је истакнуто да је „погребу свога искреног пријатеља и верног савезника“ присуствовао и „наш узвишени краљ Фердинанд I“ и да је по његовом налогу положен венац на мртвачки сандук.¹⁸²⁷ Лист *Гласник* писао је и да престолонаследник Александар није присуствовао погребу свог оца и да се из Француске, где је био на лечењу, вратио у Београд да би положио заклетву на нов устав који је Народна скупштина донела на Видовдан 1921. године.¹⁸²⁸ Исти лист донео је и вест о веридби српског краља Александра са румунском принцезом Маријом. „Срби у краљевини Румунији примили су горњу вест искреном радошћу и тесна веза, у коју ступају овим браком румунска и српска краљевска породица, дају им оправдане наде, да ће и пређашњи добри, пријатељски односи између једноверног, братског румунског и српског народа, који се после крвавог светског рата због банатског питања помутеше нешто, поново наступити и још тешњима постати“, писао је лист *Гласник*.¹⁸²⁹ Викар Николић се обратио српском посланику у Букурешту Чолак-Антићу да му омогући да краља Александра дочека на темишварској Железничкој станици заједно са српским свештенством и народом и да му честита на веридби са румунском принцезом. На ову молбу епископски викар није добио одговор. Дописом од 3. маја 1922. године викар је молио кабинет Њ. К. В. да се поради на томе да приликом црквеног венчања учествују и свештеници из румунског дела српске православне Епархије темишварске. Такође, затражено је да Срби из Краљевине Румуније добију бесплатан засебан воз за пут на венчање од Жомбоље до Панчева и лађу од Панчева до Београда, право на бесплатан повратак лађом и железницом после венчања у Румунију и да се истима по могућству обезбеди стан у Београду. Водили су се преговори и са префектом темишварским да се Темишварцима обезбеди засебан воз бесплатно или по умереној цени и од Темишвара до Жомбоље и да им се том приликом омогући прелаз и повратак преко границе без редовне путне исправе, обичном објавом.¹⁸³⁰ Нисмо пронашли податке о присуству темишварских Срба у Београду на венчању краљевског пара у Београду, али знамо да је темишварски епископ Георгије (Летић) учествовао у склапању брака. „Лепа краљица донела је са собом

---

¹⁸²⁷ *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 10.

¹⁸²⁸ Исто

¹⁸²⁹ *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 10.

¹⁸³⁰ *Хоћемо ли у Београд на венчање? Гласник*, бр. 13, Тимишоара (Темишвар), 20. мај 1922, стр. 110-111.

и једно осећање спокојства, које српски народ на њен поглед прожима. Она постаје спона између два народа, који окружени непријатељима, имају заједничке интересе у одржању постојећих граница на географској карти Европе. Румунија, са којом је Србија вековима одржала односе топлог пријатељства, постаје краљевини СХС ближа и пријатељскија кроз брачни пољубац Краља Александра и Кнегиње Марије. И, као да се из тог брачног пољупца издваја осећаје сигурности, које ће зрачити над оба народа, подједнако жељна и достојна мирног рада и срећнијег живота“, закључило је уредништво листа *Гласник*.¹⁸³¹

Српска православна црква у Темишвару и српска темишварска штампа су, очекивано, румунском краљевском пару посвећивали више пажње. На територији Краљевине Румуније је најпре обустављено да се на богослужењу спомиње име Њ. К. В. краља Србије Петра I што је лист *Гласник* и објавио.¹⁸³² Посебно је наређено да се у свим српским црквама спомиње име румунског краља Фердинанда I јер је наредба грађанских власти закаснила па се у српским црквама није вршило богослужење поводом имендана румунског краља.¹⁸³³ Румунски председник Владе наредио је и да се Епархијској управи достави списак дана који су представљали значајне догађаје у животу румунског краљевског дома и румунског народа ради држања благодарења. Први децембар је тада почео да се слави као дан слободе.¹⁸³⁴ Епископ Георгије (Летић) је у свом говору на освештењу нових звона темишварске цркве српској мањини поручио да поштује власт и да буде веран поданик узвишенога владара Румуније.¹⁸³⁵

Његово Величанство краљ Фердинанд I и Њено Величанство краљица Марија, требали су, заједно са престолонаследником Каролом, Темишвар да посете у другој половини октобра 1921. године. Српски православни епископски викар Стефан Николић позван је да учествује у планирању програма свечаности које би се одржале тог дана. Николић је известио и парохијска звања и црквене општине у Граду, Мехали и Фабрици да би краљ том приликом требао да посети Саборну цркву у Темишвару „да би примио

---

¹⁸³¹ *Венчање краља Александра са принцезом Маријом, Гласник*, бр. 16, Тимишоара (Темишвар), 20. јун 1922, стр. 132-136.

¹⁸³² *Извештај о раду епархијске управе од августа 1919. године до данас, Рад епарх. конзисторије од авг. 1919. до 31. марта 1922, Гласник*, бр. 6, Тимишоара (Темишвар), 10. март 1922, стр. 49.

¹⁸³³ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Президијална акта еписк. викара од 1. марта 1920. до краја 1921. године, Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 1; *Рад епарх. конзисторије од авг. 1919. до 31. марта 1922, Гласник*, бр. 6, Тимишоара (Темишвар), 10. март 1922, стр. 49.

¹⁸³⁴ *Президијална акта еписк. викара до краја фебруара 1920. године, Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 13-15.

¹⁸³⁵ Милош Црњански, *Кад се високопречасни разузури, Време*, бр. 1270, Београд, 4. јул 1925, стр. 4.

подворење и поздрав представништва наше цркве и нашег народа и најзад, да би у реду разних народности, која би свака у својој народној ношњи пролазиле пред високим гостима, били и наши Срби и Српкиње у своме дивном народном оделу, момци још и на коњима, који би били покривени, украшени српским лепим српским ћилимовима“. Викар је позвао свештенство да учествује у богослужењу, а народ, нарочито омладину, да у што већем броју учествује у „етнографском дефиловању“. „Уверени смо и очекујемо, да ће свештенство наше и наш народ и овом приликом учествовањем у што већем броју у овако ретком слављу показати и доказати своју љубав, верност и оданост према узвишеном Краљу, који је искрен и очински пријатељ српскога народа, и дубоко поштовање према његовом прејасном дому“, писао је лист *Гласник*.¹⁸³⁶ Међутим, долазак румунске краљевске породице тада је био одложен.

Изашли смо из временског оквира дисертације да прикажемо како су темишварски Срби дочекали свог краља јер је Његово Величанство краљ Фердинанд I Темишвар посетио 11. и 12. новембра 1923. године. Лист *Гласник* се у својим извештајима ограничио само на опис учествовања Срба у приређеној свечаности. Сазнајемо да су ограде Саборне цркве тог дана са обе стране биле украшене државним заставама, зеленилом и сијалицама. Епископски двор је био декорисан српским ћилимима. У дочеку на Железничкој станици од Срба учествовала је Јелена Мучалов, у то време, председница „Добротворне Женске Задруге“. На примање у префектури били су позвани епископски викар Стефан Николић, прота Слободан Костић и поменута Јелена Мучалов. Румунски краљ се прво обратио православном румунском митрополиту великосибињском и православним румунским епископима арадском и карансебешком, а затим је приступио српском епископском викару и упитао га за верне му. Николић је одговорио да су се Срби искрено радовали што у Темишвару виде свог краља. Краљ Фердинанд је потом викара упитао да ли је српска Саборна црква далеко од префектуре јер је знао да је предвиђено да је сутрадан посети. Цео разговор је текао на француском језику. Првог дана посете приређен је банкет коме је поново присуствовао епископски викар, а на банкету другог дана од Срба је учествовао др Миливој Стефановић¹⁸³⁷ градски лекар и председник српског темишварског добротворног

---

¹⁸³⁶ *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 8.

¹⁸³⁷ **Миливој Стефановић (Темишвар, 1877 – Темишвар, 1943)** лекар, доктор медицине, рођен у лекарској породици у Темишвару, дипломирао је и докторирао на Медицинском факултету у Будимпешти. У Великом рату је учествовао као лекар хирург, остало је неколико фотографија како оперише рањенике у усковима

друштва „Слога“. Првог дана сва темишварска певачка друштва румунском краљу су приредила серенаду. Уједињена српска певачка друштва темишварска су, како је писао лист *Гласник*, однела сјајну победу ванредно прецизним извођењем песме „У бој“ под управљањем ликовође певаког одељења „Слоге“ Пере Костића. Сутрадан, 12. новембра 1923. године румунски краљ је са својом свитом и представницима цивилних и војних власти посетио Саборну цркву. Улаз у порту и под цркве били су посути ћилимовима, зеленилом и цвећем, а пред десном певницом постављена је столица предвиђена за краља. Украшавање ограде, порте и саме цркве било је дело председника црквене општине темишварско-градске Велимира Ненадовића, његовог брата Стевана, главног епитропа и неколицине чланица женске задруге. У порти и у самој цркви краља је дочекала искључиво српска публика. Позивнице су добили учитељи, одборници и скупштинари црвених општина, певачких друштава, чланице „Добротворне Женске Задруге“, чланови добротворног друштва „Слога“, „Српске Штедионице“, певачи и певачице свих певачких друштава, а у порти је стајала остала српска публика. Епископски викар је сасвештенством и школском децом изашао пред црквена врата и дочекао краља. Поздравио га је са неколико румунских речи, дао му крст на целивање, а потом га је увео на спремљено му место. „Српска Певачка Дружина“ темишварска појала је на кору при улазу псалам „Суди ми Боже“. По одржаном кратком молепствију викар је ступио испред румунског краља обраћајући се на српском језику: „Узвишени Краљу и земље Господару! У име срп.[ске] прав.[ославне] цркве и српског народа у краљевини Румунији поздрављам Те искреном добродошлицом. Црква наша имала је свагда на уму и учила је верне своје речима Спаситељевим – Подајте Богу Божје и цару цареву. А синови цркве и народа српскога поред осталих добрих страна и лепих особина, које имају, вазда су гајили у срцима својим једну врлину, у којој не уступаху првенство ни једном другом народу на шаљу земљаскоме а та врлина беше њихова непоколебима верност и оданост Владару своме. Па и ми, данашњи Срби, који живимо у држави, којом Ти управљаш мудро узвишени Краљу, дајући израза великој и искреној радости нашој, што Те видимо у нашој средини, у овој стародревној саборној цркви историјскога значаја, из дубине одане душе

болничких барака и шатора. После рата вратио се у Темишвар, бавио се медицином и био активан у културном животу Срба. Био је градски физикус, члан црквених управа, национални радник и предводник културног живота, у првом реду хорског. (Стеван Бугарски, *Елита са данашње територије Румуније у Великој рату*, 146; Сава Илић, *Хорови у Банату*, 76-77, 82, 85, 110, 123; Стеван Бугарски, *Љубомир Степанов, Срби у Темишвару – Град*, 450.)

наше кличемо Ти: Здраво да си Господару наш! Здраво да си добри и милостиви Оче свију народа Твоје велике, проширене државе! Здраво да си Родитељу, који си са нашим узвишеном Краљицом родио кћер, која је данас верна љуба Твога савезника и која је дала своје краљевском мужу сина, Теби унука а народу српском наследника престола. Господ нека Те благослови! Нека дарује Теби, узвишеној Краљици нашој Марији и целом краљевском дому душевна мира, крепка телесна здравља и сваког задовољства на добро, процват и напредак ове наше миле отаџбине а на радост Твога верно оданог српског народа.“ На ове речи, присутни су одговорили „Живио! Живио! Живио!“ Потом је ђакон одржао многољетствије краљу, док је хор отпевао „Многаја љета.“ Услед овог појања краљ је поново целивао крст и иконе и пошао је из цркве праћен свештенством и својом свитом. На излазу из цркве епископски викар се на румунском језику захвалио краљу на посети, а краљ је изјавио своју највишу захвалност на дочеку и поздраву. Како је писао темишварски лист, епископском викару се на српском језику обратио министар двора Мишу и рекао му да га је краљ све разумео што му је на српском језику говорио. Када је краљ потврдио, викар је изјавио да се томе врло радује. „Завршујући овај опис од свег срца благодаримо нашем узвишеном и милом Краљу на свима досадашњим зрацима краљевске милости, којима је озарио наш српски народ и препоручујемо исти и даље Његовој високој пажњи и благовољењу..., завршио је свој извештај црквени лист *Гласник*.¹⁸³⁸

Срби у новој држави и раније су исказивали поштовање према румунском суверену и краљевској породици. Лист *Гласник* је тако када су престолонаследник Карол и принцеза Јелена добили сина писао да је „наш српски народ у краљевини Румунији“ изјавио да „искрено учествује у радости родитељској“ и честитао је рођење детета.¹⁸³⁹ Када је, 15. октобра 1922. године, у Алба Јулији, краљ Фердинанд I крунисан, епископски викар је наредио да се тога дана у свим српским црквама одржи свечано благодарење. Црквене општине биле су позване да заједно учествују у благодарењу, а просветни радници су позвани да са школском децом такође присуствују. Епископски викар је на позив румунског Министарства вера учествовао на свечаности крунисања у Алба Јулији. Крунисању је присуствовала и српска краљица Марија, са својим ађутантом пуковником

---

¹⁸³⁸ *Гласник*, бр. 33, Timișoara (Темишвар), 20. новембар 1923, стр. 265-266.

¹⁸³⁹ *Гласник*, бр. 1, Timișoara (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 11.

Јанковићем. Присутан је био је и српски посланик у Букурешту Бошко Чолак-Антић.¹⁸⁴⁰ И са друге стране стизали су изрази поштовања, па је тако Њ. В. краљ Фердинанд I 1922. године поклатио из „своје личне благајне сиротињи наше епархије као божићни дар 500 леја“.¹⁸⁴¹ Наредне године, Министарство вера Краљевине у Румуније послало је епископском викару хиљаду леја као божићни дар Њихових Величанстава Краља и Краљице српској сиротињи Епархије темишварске. „Поклон тај поделиће се темишварским сиромашним Србима. Господ нека благослови узвишенога Владара и његову верну другу а од стране српског народа нека им је изречена топла хвала на високој пажњи према нашим бедницима“, писао је лист *Гласник*.¹⁸⁴²

Срби у Темишвару, са новим краљем и новим законима у новој држави прионули су организовању и сређивању црквеног, школског, привредног и културног живота, оживљавању и оснивању читаоница, певачких, добротворних и спортских друштава и других задруга. Лист *Гласник* је у рубрици *Белешке* најављивао одржавање наступа српских певачких друштава у Темишвару, давао оцене о њима и популарисао забаве које су певачка друштва приређивала у местима широм Баната.¹⁸⁴³ Милан Николић је из Кетфелја 2. децембра 1921. године „славном уредништву Гласника“ јавио да се у том месту сваки „прави Србин од срца обрадовао“ на вест о оснивању листа *Гласника*. Сматрао је да се лист појавио „као прва ластва у пролећу овдашњег Српства“ и да ће помоћи да се Срби сложе и пораде око економског и националног унапређења да не би „заостали код других народности“.¹⁸⁴⁴ Међутим, Милош Црњански је поводом овога из Србије писао: „По негде се јави по који знак живота, по неко певачко, друштво по нека читаоница, тамбурашко друштво, али брзо пропада, јер није било центра из кога би се управљало, надзиравало, саветовало и бранило.“¹⁸⁴⁵

културна друштва:

Штампа је писала да је у историји „Српске Певачке Дружине“ у Темишвару било и тежих дана, али да су по ову српску установу најсудбоноснији дани наступили онда када је српска војска изашла из Темишвара. „Тада је ондашњим Српством почела нека

---

¹⁸⁴⁰ *Гласник*, бр. 28, Тимишоара (Темишвар), 20. октобар 1922, стр. 229; *Гласник*, бр. 29, Тимишоара (Темишвар), 1. новембар 1922, стр. 237.

¹⁸⁴¹ *Гласник*, бр. 29, Тимишоара (Темишвар), 1. новембар 1922, стр. 233.

¹⁸⁴² *Гласник*, бр. 9, Темишвар, 20. март 1923, стр. 74.

¹⁸⁴³ Сава Илић, *Српски хорони у Банату*, 63.

¹⁸⁴⁴ *Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 20.

¹⁸⁴⁵ Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији*, *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.

малодушност да овлада“, писало је уредништво листа *Гласник*. Темишварска „Српска Певачка Дружина“ била је прва која се поново „у то тешко доба“ организовала и на челу са својим „неуморним вођом и поборником српске песме“ др Миланом Калиновићем отпочела да ради и да „буди успаване и ожалошћене српске духове“. Узимајући речи „песма нас је одржала, њојзи хвала“ за мото дружине, била је прва која је након одласка српске војске поново јавно певала српске духовне и световне песме.¹⁸⁴⁶ Свесна да се њен просветни и национални рад не може и не сме ограничити само на град Темишвар приређивала је излете и у друга места у околини где је својим певањем и појањем показала да и у новој отаџбини „слободно негује и шири оно, што је Србину кроз векове најмилије било“. „Српска Певачка Дружина“ у Фабрици одржала је 14. децембра 1921. године своју редовну годишњу седницу. На истој је, у кратким цртама, др Милан Калиновић, председник, приказао рад друштва у протеклој години. У свом говору нарочито је истакао велики морални успех друштва приређивањем излета и учествовањем на литургијама у Араду и манастиру Бездин. После извештаја др Калиновића обављена је поновна организација друштва. За председника је једногласно изабран др Милан Калиновић, за потпредседника Ђура Николић, за архивара Милан Петровић, за тајника Слободан Живојнов. Хоровођа друштва је био Владимир Живојнов. „Уверени смо да ће сложним, заједничким радом певачко друштво и у будуће још више успеха постићи у своме великом национално просветном раду“, писао је лист *Гласник*.¹⁸⁴⁷

„Српска Добротворна Женска Задруга“ тада у Румунији, одржала је скупштину 29. маја 1921. године на којој је присуствовало тридесет и пет чланица и на којој је за председницу изабрана Јелена Мучалов. Печат задруге је у то време гласио: „Reuniunea femeilor gr. ort. Sârbe pt. scopuri filantropice din Timișoara. 1900“.¹⁸⁴⁸ Исте године прослављено је Ваведење Богородице као слава задруге. Одборкиње и многе чланице учествовале су у Саборној цркви на литургији, после које се прешло у дворницу црквене општине где је епископски викар осветио водицу и свечарско кољиво и пререзао свечарски колач са Катицом Ненадовић супругом Шандора Ненадовића и славском кумом за ту годину. Викар је женској задрузи потом честитао славу и похвалио њене чланице за марљивост којом се брину за болесне и сиромашне, а посебно за сиромашну школску

¹⁸⁴⁶ *Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 10. јануар 1923, стр. 14.

¹⁸⁴⁷ *Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 22.

¹⁸⁴⁸ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, 316.

децу, коју су и те године – као и сваке – пред зиму снабделе одећом и обућом. Пожелело им је да им Бог подари и добре воље и истрајности. У обележавању празника учествовало је и певачко друштво ученика и ученица средњих школа, које се овом приликом први пут представило јавности.¹⁸⁴⁹ Уочи нове 1922. године „Добротворна Женска Задруга“ приредила је у великој дворани фабричке пиваре забаву са игранком, која је, како је писао лист *Гласник*, успела и „морално и материјално“.¹⁸⁵⁰

Великобечкеречка *Слога* писала је да је њен стални дописник из Београда Душан Васиљев јавио да је у Београду основано „**Коло Младих Срба**“ из Темишвара и то по одлукама донетим на последњој седници одржаној у Темишвару да се у престоници оснује централа, а подружнице у другим местима у Краљевству СХС. За председника је изабран Илија Белеслијин, бивши темишварски парох.¹⁸⁵¹ Лист *Слога* је писао да су се у Великом Бечкереку многи омладинци питали да ли ће се и тамо основати „Коло Младих Срба“ и наставити своје деловање као што је радило у Темишвару. Објављено је да уколико се чланови буду пријављивали, онда ће друштво наставити свој рад и да се сви заинтересовани јаве Александару Павловићу, одговорном уреднику листа *Слога*.¹⁸⁵² Делује да „Коло Младих Срба“ није могло да се споразуме са зрењанинским удружењем „Узданица“ у Краљевини СХС.¹⁸⁵³ Да не би прекидали свој рад, док се споразум не постигне, „Коло“ је објавило да ће отпочети свој рад „још енергичније него што га је у Темишвару обављало“, а да „Темишвар, срце и главу Баната нико из успомене избрисати неће“ и да ће се за Темишвар „до последњег жртвовати“. Дана 7. септембра 1919. године „Коло Младих Срба“ из Темишвара приредило је своје прво село у Великом Бечкереку, а две недеље касније њен дилетантски одсек приказао је представу „Кир Јања“ у великобечкеречком градском позоришту.¹⁸⁵⁴ Антоније Штрбић наставио је да игра у представама које је ово друштво приређивало и након разграничења. У октобру 1919. године „Коло Младих Срба“ одиграло је комад „Јазавац пред судом“, а улогу Давида Штрбца интерпретирао је Штрбић.¹⁸⁵⁵ У новембру 1919. године „Коло Младих Срба“ из

---

¹⁸⁴⁹ *Крсна слава*, *Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 21.

¹⁸⁵⁰ *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 11.

¹⁸⁵¹ *Слога*, бр. 217, Велики Бечкерек, 19. септембар 1919, стр. 2.

¹⁸⁵² *Слога*, бр. 179, Велики Бечкерек, 2. август 1919, стр. 2.

¹⁸⁵³ *Слога*, бр. 241, Велики Бечкерек, 18. октобар 1919, стр. 1.

¹⁸⁵⁴ *Слога*, бр. 203, Велики Бечкерек 2. септембар 1919, стр. 2; *Слога*, бр. 217, Велики Бечкерек, 19. септембар 1919, стр. 2.

¹⁸⁵⁵ *Слога*, бр. 241, Велики Бечкерек, 18. октобар 1919, стр. 2.

Темишвара посетило је неколико околних места у Банату и приказало неколико добротворних представа са популарним предавањима.¹⁸⁵⁶ На годишњицу уједињења 1. децембра 1919. године „Коло Младих Срба“ из Темишвара примило је на себе посао приређивања забаве у позоришту и игранке у „Касини“ у Великом Бечкереку када су прославили овај „велики и светли дан“.¹⁸⁵⁷

Темишварски лист *Гласник* писао је да се након разграничења знатан део интелигенције преселио у Краљевину СХС, а да је српски живаљ у Темишвару остао „некако усамљен“ јер није било удружења, које би „под своја крила сакупило српски свет у румунском Банату“. На тај позив је 1922. одговорило **темишварско српско добротворно друштво „Слога“**. „Зар је игде потребније, него баш у Темишвару, да се развије друштвени живот? Зар је игде нужније да се скупимо сви Срби у једно коло, да се слажемо међу собом, да будемо искрени, да будемо једни, да се не називамо више ми и ви, него да будемо једаног мишљења и једног осећаја“, писао је лист *Гласник*. Оснивачка скупштина друштва одржана је 3. јуна 1922. године. Присуствовало је педесет чланова-оснивача. За председника је изабран др Миливој Стефановић, а за хоровођу Петар Костић. Тада је установљен и статут друштва.¹⁸⁵⁸ Лист *Гласник* је писао и да је румунско Министарство унутрашњих послова одобрило правила друштва, тако да је ново српско друштво, које је већ и прве године свог постојања показало леп успех, могло да настави свој рад и у будуће.¹⁸⁵⁹ Циљ младог друштва био је, између осталог, да развије друштвени живот, да чини добротворна дела, да одева и помаже сиромашну школску децу, да помаже удовице и да негује „нашу милу српску песму“. Поред „Добротворне Женске Задруге“ која је помагала српску децу, „Слога“ је желела да ради и на том пољу јер је у Темишвару било српске деце која због сиромаштва нису одлазила у школу, а чланови овог друштва су сматрали да ако српска деца не буду ишла у српску школу неће чути и научити ни једну реч српског језика. На Божић 1922. године ово друштво је приредило величанствени концерт. Како је писао црквени, школски и друштвени лист певачко одељење овог друштва иступило је прве године свог рада пред најотменију публику града Темишвара и постигло велики успех. За председника Стефановића је писано да је из старе српске

---

¹⁸⁵⁶ *Слога*, бр. 257, Велики Бечкерек, 7. новембар 1919, стр. 2.

¹⁸⁵⁷ *Слога*, бр. 268, Велики Бечкерек, 4. децембар 1919, стр. 1-2.

¹⁸⁵⁸ Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Град*, 318.

¹⁸⁵⁹ *Гласник*, бр. 32, Timișoara (Темишвар), 10. новембар 1923, стр. 257.

породице и да су и његов отац, и стричеви и деде као чланови темишварске Епархијске Конзисторије, као председници ондашњих српских црквених општина и певачких друштава „стекли велике заслуге за српство“.¹⁸⁶⁰

Један од ретких чланака који је изашао у штампи из југословенског дела Баната у којем се писало о бољем стању српства у румунском делу Баната након разграничења изашао је у листу *Банаћанин* у септембру 1922. године и у овом чланку управо је поздрављено оснивање добротворног друштва „Слога“. „Сви знамо, да је Темишвар некада центар и престоница нашег Баната постао мртвом тачком Српства, од када смо ову нашу дику евакуисали, да нема више српског живља у Темишвару, те је стога интересантно, што нам сада јавља један пријатељ нашега листа, који је имао прилику осведочити се о животу тамошњих Срба“, писао је сарадник листа. Изнешено је да иако се знатан број српских породица иселио из Темишвара да се ипак није изгубио „стари појам Темишвараца“ јер су преостали Срби у то време више него икада живели у „српском духу“. Како је писано, „најотменији и најсвеснији“ од њих су се груписали у једно друштво, које је у Темишвару и околини било на „тако добром гласу“, да су се с њиме Темишварци са правом могли поносити и пред страним светом. „У тој ‘Слози’ на најлепши се начин негује српски друштвени живот у облику јавних весеља, забава, друштвених састанака и излета, о којима је већ и Темишварска штампа с признањем писала. На таквим састанцима имао је прилику наш пријатељ чути најновије и најлепше српске песме из устију школских старих певача и са жица дилетантских тамбураша. Ето Темишварци сада више него икада осећају шта им је Слога. Поздрављамо нашу браћу с оне стране Баната, а њиховој ‘Слози’ желимо и на даље лепог успеха. Живели!“, поручило је уредништво југословенског листа.¹⁸⁶¹

Још један чланак, и то великокикиндског *Српског гласника*, писао је о организовању темишварских Срба након разграничења. Под насловом *Српство у Темишвару* лист је почетком фебруара 1920. године донео извештај са прославе поводом обележавања Светог Саве у Темишвару, први пут након што је Темишвар остао у Румунији. „Иако одсечени од свога народнога стабла наша српска браћа која остадоше под румунском управом настоје, да се одрже свежи у својој националној свести. Једино

---

¹⁸⁶⁰ *Гласник*, бр. 32, Тимишоара (Темишвар), 10. новембар 1923, стр. 257.

¹⁸⁶¹ *Срби у Темишвару!*, *Банаћанин*, бр. 71, Вршац, 10. септембар 1922, стр. 2.

средство и оруђе им је зато црквена автономна организација, у оквиру које они развијају живу делатност под руководством своје средишње епархијске управе и њезиног старешине архимандрита Стефана Николића епископског викара у Темишвару. Његовим настојавањем је и ове године свечано прослављен у Темишвару дана Св. Саве српског просветитеља“, писало је уредништво српског листа. Описано је да су у свим месним српским храмовима одржане службе након којих се ишло у српске школе где су ученици рецитовали српске песме. У Владичанском двору, „где је искупљен био цвет темишварског српског грађанства: интелигенција, занатлије, ратари; женска задруга, ђачко певачко друштво из Темишвара-града и грађанско певачко друштво из Мехале“ се резао колач. Домаћин архимандрит Стефан поздравио је присутне госте и отпевана је химна Светом Сави, после које је школски надзорник јеромонах Стефан Илкић одржао говор. Певачке дружине одржале су концерт са одобраним програмом, а затим је одиграно српско коло. Уредништво *Српског гласника* је закључило да су се сви присутни разишли весели и задовољни, а поврх свега одушевљени уверењем, да им је дужност да заједнички пораде да се у „својој српској свести“ што јаче развијају и свим средствима одрже.¹⁸⁶²

Румунска држава је Србима у Румунији на Сабору у Сибињу 1919. године признала мањинска права каква су имали у Угарској, пре свега у домену школства и у црквеном животу.¹⁸⁶³ Што се тиче територијалног разграничења југословенске државе са румунском државом најпре је потписан мир 4. јуна 1920. године у Версају у палати Тријанон.¹⁸⁶⁴ Лист *Јединство* је у ванредном издању писао да су југословенски, чехословачки и румунски делегати дошли заједно из Париза и појавили се корпоративно као једна група. „После потписа уговора о миру они су узајамно честитали једно другом на победи и ослобођењу своје подјармљене браће“ писао је новосадски лист.¹⁸⁶⁵ У првом броју листа *Темишварски весник*, који је уређивао Милутин Манојловић, писано је да је по завршетку четворогодишњег ратовања у свету склопљен мир по којем је један део „јуначког српског народа“ судбином остао ван граница националне државе. То су били Срби који су живели „у слободној савезничкој и сродној Румунији“, а који су се сматрали староседеоцима на овом тлу „јер су наши дедови и прадедови овде не само живели, већ у овоме делу наше

---

¹⁸⁶² *Српство у Темишвару*, *Српски гласник*, бр. 8, Велика Кикинда, 5. фебруар 1920, стр. 3.

¹⁸⁶³ Љубивоје Церовић, *Срби у Румунији*, 415.

¹⁸⁶⁴ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933*, Beograd, 1971, 114.

¹⁸⁶⁵ *Јединство*, Нови Сад, 5. јун 1920. године (ванредно издање)

данашње домовине у данашњем Румунском Банату чак и важну улогу играли“.¹⁸⁶⁶ Међудржавни уговори између две стране реципрочно су регулисали статус југословенске, односно румунске националне мањине у двома пријатељским земљама.¹⁸⁶⁷ Ове државе су у међуратном периоду чинили Малу антенту, војно-политички савез створен 1921. године, а Народна скупштина Краљевства СХС могла је 4. марта 1924. године да изгласа закон о разграничењу са Румунијом.¹⁸⁶⁸

Прота Слободан Костић је о положају Срба у Темишвару као националне мањине и о вези темишварских Срба са првом југословенском државом писао 1940. године: „Тежња је сваке мањине да се национално, привредно, економски, просветно и верски одржи. Дужност сваке националне целине је да своју мањину, ма где била, помогне да се одржи. Срби у румунском Банату чине према државној већини и према осталим мањинама огромну мањину тако, да морају све своје снаге употребити да створе услове да се одрже. Сами то не могу постићи. Потребна је добра воља већине и старање националне целине. У току времена од ослобођења до данас од 1919-1940 године, показала се добра воља већине и старање националне целине да Србима из румунског дела Баната створе све услове потребне да се могу одржати. Срби су се и ако малобројни, одржали. На принципу реципроцитета су заштићени Срби у румунском Банату обостраним споразумима донесеним између заинтересованих држава, Румуније и Југославије. Међутим, споразуми и конвенције старе, постају непотпуне. Нове прилике изазивају нове потребе и нове закључке те допуне старих и евентуално донашање нових споразума и нових конвенција. Ради успешног стварања свих потребних услова да се једна мањина одржи мора се знати прошлост те мањине, мора се с времена на време испитати у танчине њено бројно, привредно, економско, верско просветно стање. Велики народи имају нарочите институције своје које се баве само испитивањем стања народних мањина изван националне јединице. Ми тога немамо. Ми смо упућени на себе и своју снагу. Ми смо

---

¹⁸⁶⁶ *Темишварски весник*, бр. 1, Тимишоара, 12. новембар 1933, стр. 1.

¹⁸⁶⁷ Љубивоје Церовић, *Срби на тлу данашње Румуније од раног средњег века до Париске мировне конференције*, Темишварски зборник, бр. 1, Нови Сад, 1994, 50.

¹⁸⁶⁸ Milan Vanku, *Mala antanta 1920-1938*, 11; Илија Петровић, *Војводина Српска 1918*, 314.

упућени да од себе дамо све што треба да се о нама могу правилни закључци доносити.¹⁸⁶⁹

---

¹⁸⁶⁹ Слободан Костић, *Срби у румунском Банату, Историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*, Темишвар, 1940, V-VI

3. 3. Црквени живот темишварских Срба у Краљевини Румунији

*Изумиру наши стари крајеви, око Темишвара, где је јесен увек тако лепа и где служба божија и мирис тамјана у цркви остаје једина веза са лепом брдовитом, старом Србијом.*¹⁸⁷⁰

„Црква је била центар свега“, писао је Милош Црњански у својим сећањима о животу и навикама темишварских Срба.¹⁸⁷¹ Српска православна црква и српско православно свештенство заиста су имали велики ауторитет код Срба Темишвараца. Ово можемо закључити већ на основу записника са првог великог народног збора одржаног 31. октобра 1918. године. Том приликом је један од присутних Срба, извесни Гавранчић, предложио да се сачини изасланство које би за задатак имало да позове тадашњег темишварског епископа Георгија (Летића)¹⁸⁷² да се придружи збору и да у „борбу“ ступи као вођа.¹⁸⁷³

---

¹⁸⁷⁰ У својим извештајима у југословенским листовима Милош Црњански је велики део посвећивао црквеном питању Срба у Темишвару. Писао је и да је „све то старо изнемогло Српство мирисало на тамјан“. (Милош Црњански, *Кад се високопречасни разузури*, *Време*, бр. 1270, Београд, 4. јул 1925, стр. 4; Милош Црњански, *Наш Темишвар*, *Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.)

¹⁸⁷¹ Милош Црњански, *Наш Темишвар*, *Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

¹⁸⁷² **Георгије Летић (Бечеј, 19. април 1872 – Београд, 8. новембар 1935)** епископ темишварски од 1904. до 1935. године, епископ банатски од 1932. до 1935. године. Гимназију је завршио у Новом Саду и Темишвару, богословију у Сремским Карловцима у и Черновцима где је 1897. године промовисан за доктора богословије. У монашки чин ступио је 1895. године у манастиру Беочин. Исте године, рукоположен је за ђакона и архиђакона, а 1898. године произведен је за презвитера и протопрезвитера. Године 1901. произведен је за архимандрита. На седници светог архијерејског Синода, 27. новембра 1903. године, једногласно је изабран за темишварског епископа. Посвећен је у марту 1904. године, а управу Епархије темишварске примио је маја исте године. До посвећења за епископа био је професор богословије у Сремским Карловцима. Током Првог светског рата био је на челу Одбора за Банат за прихватање и смештај деце из Босне и Херцеговине и Далмације. (Богумил Храбак, *Словени у Војводини у данима ослобођења, новембра 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 59.) Након стварања прве југословенске државе именован је за администратора Карловачке митрополије и на том месту био је од 1919. до 1921. године. (Слободан Костић, *Срби у румунском Банату 1940. године*, 26-27.) Био је члан средишњег архијерејског сабора и члан светог архијерејског Синода. Одликован је орденима Светог Саве првог и другог степена, Карађорђевог звезде трећег и четвртог степена, Таковским крстом трећег реда и Белог орла петог степена. (Слободан Костић, *Гласник*, бр. 1-2, Тимишоара (Темишвар), јануар 1931, стр. 6-7.) Иако контроверзна личност српска историографија на простору Румуније слаже се са тиме да је много допринео да се „Српство“ у Румунији унапреди у верском и просветном погледу, као и да је увео узорну администрацију код Епархијске управе и црквених општина. (Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији*, 161; Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, 40; Слободан Костић, *Срби у румунском Банату 1940. године*, 27.) Залагао се за зидање и оправку школских зграда. За време његовог деловања отворени су учитељски течајеви у Темишвару од 1920. до 1929. године, монашки течај у манастиру Бездин од 1922. до 1923. године, потписана је румунско-југословенска Конвенција о уређењу мањинских основних школа у Банату 1933. године, а основане су српске вероисповедне школе у местима где их раније није било. Такође, отворена је српска секција ниже гимназије, односно учитељске школе у Темишвару, а српски омладинци из Румуније школовани су у Југославији са епархијским стипендијама. У Темишвару је основан епархијски интернат са мензом за средњошколце. (Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији*, 161.) Јован Савковић је о периоду од 1913. до 1919. године који је провео као близак сарадник епископа Летића писао: „Осим огромнога рада око управе велике темишварске Епархије,

Илија Белеслијин, пуковник Теодоровић и Ђура Терзин чинили су ово изасланство и у њиховој пратњи је у седничку дворану Владичанског двора у Темишвару, те вечери, 31. октобра 1918. године, ушао темишварски епископ.¹⁸⁷⁴ Тадашњи потпредседник већа, Младен Пилић, поздравио га је речима: „Свети Владико! Народ српски из Темишвара искупио се је пун радости, јер се ослобађа тешког терета. Полазећи лепшој будућности, народ је изразио своју жељу да у средини својој види и поздрави свога епископа, те да прими ода њ архијерејски благослов.“ Пилић је Георгија (Летића) тада и директно замолио да окупљеном народу Срба грађана и војника да свој благослов и да код Бога измоли помоћ за „велико дело“. Када је узео реч, епископ је истакао да Срби требају бити достојни тих важних времена, да се не требају предати тренутним осећајима већ остати присебни, а сваки положај и сваку прилику требају добро размотрити. На крају, додао је да му је драго што се становништво Темишвара присутно на овом збору окупило ради договора и мирног и зрелог разговора. Његово обраћање присутни су поздравили бурним поклицима „Живео!“ и том приликом он је изабран за почасног председника српског темишварског Народног већа.¹⁸⁷⁵

Уочи избијања Великог рата, угарске власти су 1912. године ограничиле народно-црквену аутономију и тако поништиле велики део права извојеваних и с муком очуваних након 1864. године. У отежаним условима током светског рата задржало се постојеће

који је тражио много несаломљиве воље и истрајности, епископ Летић је имао великога интересовања и за сва богословска, научна, филозофска, литерарна, опште-културна и етничка питања.“ Савковић је поменуо и епископову тезу, коју је он више пута понављао: „Наш народ се, у додиру и мешавини са румунским елементом, поред све много истицане асимилационе моћи румунскога живља, показао ипак национално далеко отпорнијим од румунскога...“ „Не мичући се скоро никуда из своје епископске резиденције, такорећи ни на улицу, живећи скоро испоснички, он је у својим слободним часовима, ходајући по читаве часове усамљен у дворишту своје резиденције, био стално заузет размишљањима, а у својој соби за рад читањем, допуњујући и проширујући своја стручна и општекултурна знања. Он је, као бивши професор канонскога права, и за правна питања имао много интересовања... Он је и за црквено беседништво имао велике воље и амбиције. Имао је смисла и за црквену песму и музику, те је са много пажње пратио настојања око образовања доброга црквеног хора у Темишвару. Уопште, епископ Летић је био архијереј од дисциплине, од рада и од реда, чије је око у администрацији свугде допирало, и у сталном настојању да својим радом и својим исправним животом, у сваком погледу, углед епископскога достојанства, у оном страном свету, где је живео, високо постави и да га на тој висини и одржи“, писао је Јован Савковић, члан некадашњег српског темишварског Народног већа. (Јован Савковић, *Д-р Георгије Летић: епископ банатски*, *Летопис Матице српске*, Нови Сад, новембар-децембар 1935, 206-210.) Од 1919. године Георгије (Летић) живео је у Великој Кикинди одакле је управљао православном српском Епархијом темишварском у Румунији. Од 1932. године, по уједињењу Епархије вршачке са деловима Епархије темишварске у Југославији у Епархију банатску, становао је у Вршцу. У Вршцу се и упокојио као епископ банатски и темишварски. (Слободан Костић, *Срби у румунском Банату 1940. године*, 27.)

¹⁸⁷³ *Записник темишварског Народног већа*, 78.

¹⁸⁷⁴ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, 18.

¹⁸⁷⁵ *Записник темишварског Народног већа*, 78-79.

стање, али је већ 1919. године успостављено устројство од пре 1912. године.¹⁸⁷⁶ За време трајања српског империјума, 9. маја 1919. године, у Темишвару је одржан збор свештенства протопрезвитерата темишварског. На дневном реду збора, којим је председавао Јован Новаковић, окружни протопрезвитер, био је и избор представника за свештеничку конференцију „свега српског правосл.[авног] свештенства у држави С.Х.С.“. По писању дневног листа *Слога*, ова конференција одржала се, 14. маја 1919. године, у Београду. Изабрани представник је на конференцији требао јавно да изнесе „једно стање овдашњег свештенства, небригу и нестарање позваних за уређење свештеничког питања уопште, и жеље овдашњег свештенства у стварима канонскоуправне природе“. На збору свештенства протопрезвитерата темишварског решено је и да се епископу темишварском Георгију (Летићу) ради његовог даљег деловања поднесе један меморандум о проблемима, али и жељама ондашњег парохијског свештенства. У меморандуму је затражено да се свештеничко питање што пре уреди, посебно баш у темишварском протопрезвитерату, „за времена, да не би после било доцкан“.¹⁸⁷⁷ Испоставило се да је „било доцкан“ јер је познато да су се политичке околности убрзо измениле и да је након повлачења територијалних граница Темишвар и један део Епархије темишварске ушао у састав румунске државе под другачијим законодавством.

Након разграничења, подручје Епархије темишварске нашло се на територијама три државе: Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Мађарске и Румуније.¹⁸⁷⁸ Епархија се у Краљевини Румунији по свом простору простирала уз границу са Краљевином СХС од Мориша до Дунава и бројала је педесет и две хиљаде православних Срба. Била је састављена из црквених општина епархија темишварске и вршачке. По црквено-правном положају била је саставни део српске православне Патријаршије у Краљевини СХС и у свим духовним и административним стварима потпадала је под управу те патријаршије. Поглавар православне српске Патријаршије, а тако и православне српске Епархије темишварске у Румунији био је српски патријарх.¹⁸⁷⁹ Надзорну епархијску власт вршио је

---

¹⁸⁷⁶ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, 19.

¹⁸⁷⁷ *Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 1.

¹⁸⁷⁸ Стеван Бугарски, *Правни положај Православне српске епархије темишварске*, Темишварски зборник, бр. 6, Нови Сад, 2011, 9.

¹⁸⁷⁹ Стефан Николић, епископски викар Епархије темишварске, учествовао је као саветујући члан у седницама светог архијерејског Синода Карловачке митрополије одржаним 4. децембра 1919. године, 20. јуна и 1. септембра 1920. године, на проглашењу српске Патријаршије и у избору првог српског патријарха 12. новембра 1920. године. „Поводом успостављања Српске Патријаршије и избора првог српског

свети архијерејски Синод, односно Велики духовни суд са седиштем у Београду за духовне, а Велики управни савет српске православне Патријаршије са седиштем у Сремским Карловцима за административно-материјалне предмете.¹⁸⁸⁰ Као што смо већ напоменули, политичка подела Баната условила је и поделу темишварске Епархије на српски део у Великој Кикинди и румунски део са седиштем у Темишвару. Владика Георгије (Летић) постављен је за администратора Карловачке митрополије и из тог разлога морао је за оба дела Епархије темишварске да именује свог заменика.¹⁸⁸¹ Новосадски лист *Јединство* је током августа 1919. године писао да је др Георгије (Летић) отишао у Темишвар да би са румунским властима регулисао питање о управи Српске православне цркве, школе и црквено-школских добара на окупираном румунском територију Баната.¹⁸⁸² О овоме је и сам епископ лично известио Министарство вера у Београду једним писмом.¹⁸⁸³ „Видосмо једног дана телеграме да је у Темишвару био пречасни др. Летић, ради регулисавања односа. Не знамо да ли је он био и званични експонент наше владе – али знамо толико да он ништа није успео са сродним румунским стадом“, писао је Мирко Терзић за лист *Слога* наредног месеца.¹⁸⁸⁴ Георгије (Летић) тада није остао у Темишвару већ се вратио у Сремске Карловце, у Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. Слободан Костић, мехалски парох, када је неколико година након разграничења писао о црквеним приликама у Темишвару, закључио је следеће: „Српска православна епархија темишварска у Краљевини Румунији правно и стварно постоји, живи и ради, само епископ дијецезан њен... не седи у Темишвару.“¹⁸⁸⁵

Заменик темишварског епископа, Стефан Николић¹⁸⁸⁶, отпутовао је на дужност и, како је писао лист *Слога*, почео је да окупља српско учитељство и свештенство које се

Патријарха одликовао је Св.[ети] архијерејски Синод Јована Новаковића окр.[ужног] протопрезвитера темишварског напреним крстом, а Слободана Костића пароха у Мехали насловом намесника“, јавио је лист *Гласник*. (*Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 2.)

¹⁸⁸⁰ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 2-3.

¹⁸⁸¹ „У име Његова Височанства Краља Петра I по милости Божјој и вољи народној Краља Срба, Хрвата и Словенаца ми Александар наследник престола на предлог Нашега Министра Вера а по саслушању Министарскога Савета постављамо: за администратора Митрополије Карловачке Др. Георгија Летића епископа темишварскога.“ (АСАНУК, Митрополитско Патријаршијски Архив, фонд „А“, кут. 306, бр. III, 9. априла 1919. године у Београду)

¹⁸⁸² *Наш народ под Румунима, Јединство*, бр. 95, Нови Сад, 19. август 1919, стр. 1.

¹⁸⁸³ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69, 28. јула 1919. године, у Сремским Карловцима

¹⁸⁸⁴ Мирко Терзић, *Слога*, бр. 222, Велики Бечкерек, 25. септембар 1919, стр. 1.

¹⁸⁸⁵ Стеван Бугарски, *Правни положај Православне српске епархије темишварске*, 845.

¹⁸⁸⁶ **Спасоје Николић (Шиклош, 1. јун 1880 – Темишвар-Град, 23. јануар 1951)** Свршио је српску и мађарску основну и грађанску школу у Шиклошу, пети разред гимназије у Чуругу, а три разреда и испит

било разбегло из страха од Румуна.¹⁸⁸⁷ Јован Николић, темишварски протопрезвитер, је марта 1921. године изјавио да је викар Николић са пуно агилности, енергије и истрајности радио око сређивања тешког положаја насталог услед сеоба свештеника и учитеља и развијао верско-морални и просветни живот српског народа у овим крајевима. Николић је изнео да је викар „томе злу доскочио“ тако што је одмах по свом доласку „унакрст пропутовао“ целу епархију, обишао све општине и тешио и храбрио српски народ да не клоне духом.¹⁸⁸⁸

Румунске власти биле су обавештене да је викар Стефан Николић ступио на свој положај у Темишвару и он их је замолио да му у раду помажу. На викареву молбу одговорио је Управни савет – ресор за богочаст и јавну наставу. Изнето је да ће Управни савет Ердеља, Баната и румунских покрајина из Угарске, веран традицијама за борбу за слободу и националну правду, а на основу изјава целокупног румунског народа датих у Алба Јулији 1. децембра 1918. године, радити да сви грађани румунске државе уживају у једнаким правима без обзира на вероисповест и народност. „Услед тога поштоваћемо Вам у целини, сва права и аутономију срп.[ске] правосл.[авне] цркве; олакшаћемо Вашој

зрелости у Печују. Правне науке је студирао у Печују и Будимпешти, а богословију је завршио у Сремским Карловцима 1901. године. Замонашен је у манастиру Војловици монашким именом Стефан. Рукоположен је за јерођакон 1903, за јеромонаха 1905, а 1908. године произведен је за архимандрита истог манастира. Службовао је при управи вршачке Епархије као епархијски бележник и референт од 1903. до 1919. године. На државној великој реалци у Вршцу радио је као катихета од 1904. до 1919. године. Када је епископ Георгије (Летић) постављен за администратора Карловачке митрополије, именован га је, тада већ као архимандрита манастира Кувеждина, за архијерејског заменика у оба дела Епархије темишварске (у Великој Кикинди и у Темишвару), а следеће године поверио му је и привремену управу Епархије вршачке. Дужност у Вршцу и Кикинди је обављао до 1922, а у Темишвару до 1927. године. На његову иницијативу је 1921. године покренуто епархијско гласило *Гласник* црквени, школски и друштвени лист. Водио је монашки течај у манастиру Бездину од 1922. до 1923. године и учитељске течајеве у Темишвару од 1920. до 1924. године. Уживао је углед код румунских државних власти. Његово величанство краљ Фердинанд одликовао га је командирским крстом ордена круне Румуније (*Sorocana României*). (*Гласник*, бр. 3, Timișoara (Темишвар), 20. јануар 1923, стр. 27.) У Темишвару је био архијерејски заменик до 1927. године, када је пред државним властима у смислу законских прописа званично изјавио да иступа из православља и прелази у безверје и када је, преступивши монашке обете, склопио грађански брак. Због тога је лишен свештеничког и монашког чина и искључен из Српске православне цркве са мирским именом Спасоје. Касније се бавио политиком и нападима на Епархијску управу. Био је међу оснивачима Српске странке 2. јуна 1932. године, затим врло активан при оснивању Земаљске српске народне странке у којој је изабран у средишњем одбору за главног тајника. (Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 162-163; Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 20.)

¹⁸⁸⁷ Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, 43; *Слога*, бр. 200, Велики Бечкерек, 28. август 1919, стр. 2.

¹⁸⁸⁸ Из записника вођеног на првој седници збора српског православног свештенства Епархије темишварске, дела, који је под Румунију потпао, одржаној, 11. марта 1921. године, у епископском двору темишварском под председништвом архимандрита Стефана Николића (*Гласник*, бр. 7, Timișoara (Темишвар), 20. март 1922, стр. 59.)

Високопречасности опћење са свима вернима Епархије темишварске; пружићемо Вам свако морално и материјално помагање у сврху развитка црквених и школских установа епархије, у том уверењу, да ће и наша браћа у краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, бити учесници истих права, олакшавајући им опћење са ауторитетима наше јерархије, да би се порадовали за благонаклоност, и за моралну и материјалну помоћ државе Срба-Хрвата и Словенаца, у истој мери, као и синови српске цркве у румунској држави“, стоји у одговору на молбу викара Николића.¹⁸⁸⁹

Префектура у Темишвару умољена је да званична писма Епархијске управе и њених органа ослободи од цензурисања или да се бар њихова цензура обавља брже и преко реда. Такође, услед забране употребе телефона затражена је дозвола да се епархијски телефон сме користи. Замољено је и да се све одлуке које би румунски Министарски савет доносио, а тицале би се послова Српске православне цркве у Румунији, односно манастира, протопрезвитерата и парохијских звања, црквених општина, школа, свештенства и учитељства доставе најпре Епархијској управи. Такође, умољен је Савет у Великом Сибињу да нареди да административне власти своје наредбе општег значаја, а упућене Епархији темишварској, објављују и на српском језику. Како се за одржавање скупова, зборована и седница морала добити дозвола власти, од румунског Министарства унутрашњих дела тражено је да се црквене скупштине одиграју без претходне најаве.¹⁸⁹⁰

Када је српска војска евакуисала Темишвар, београдска штампа је писала да је услед преласка владичанске столице велелепна епархијска зграда остала празна. „Свега један стари свештеник је остао да опслужује три српске цркве“, писало је уредништво листа *Правда*.¹⁸⁹¹ Од војних румунских власти затражено је да епископски двор буде ослобођен од реквизирања што је и одобрено. Румунским властима изражена је захвалност што је заповедништво педесет и пете пешадијске бригаде ставило на располагање епископском двору шест војника ради чувања личне и имовинске

---

¹⁸⁸⁹ *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 2-3.

¹⁸⁹⁰ Извештај о раду Епархијске управе од августа 1919. године до децембра 1921. године (*Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 13-15.)

¹⁸⁹¹ *Правда*, бр. 260, Београд, 29. јул 1919, стр. 1.

безбедности.¹⁸⁹² Бивше канцеларијске просторије у епископском двору издате су на четири године у закуп за најамнину од шест хиљада круна годишње.¹⁸⁹³

Околност да је српски епископ напустио Владичански двор у Темишвару изазвала је реакције како код темишварских Срба, тако и у политичком и јавном животу новостворене југословенске краљевине. Најпре, када су се појавиле вести да је темишварски епископ др Георгије (Летић) један од оних који је могао бити изабран за митрополита у Краљевини СХС формирале су се две струје за и против његовог именовања. Јаша Томић је у једном од својих последњих чланака који је написао за лист *Застава* у јануару 1920. године оштро напао Георгија (Летића), бацио сумњу на то какав је Летић био као темишварски епископ, а демократе и тадашњег министра Светозара Прибићевића означио као неког ко је као Летићев пријатељ требао ту ствар да спроведе до краја. „Ако ћемо по заслуги, епископа Летића требало би изјурити из српске православне цркве, а не именовати га сада за митрополита. Не би требало ништа више казати, него да су Георгија Летића и доскора Мађари желели за нашега митрополита-патријарха“, писао је Томић.¹⁸⁹⁴ Свој чланак завршио је речима: „Не градите више са народом својим комедије, доста смо је имали.“¹⁸⁹⁵

---

¹⁸⁹² Извештај о раду Епархијске управе од августа 1919. године до децембра 1921. године (*Гласник*, бр. 2, Тимишоага (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 13-15.)

¹⁸⁹³ Извештај о раду Епархијске управе од августа 1919. године до децембра 1921. године (*Гласник*, бр. 2, Тимишоага (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 13-15.) Милош Црњански, када се неколико година касније бавио ситуацијом у Темишвару, писао је да је у румунској држави урађена аграрна реформа, која српске манастире и општине није ни мало штедела, али да је црквена општина Темишвара са три цркве и више вишеспратних зграда ипак могла да се брине о школовању деце и чувању српског језика да није била легло свађа и раздора који су се завршавали судским парницама. „Господа председници црквених општина задржавају добар део кирије за себе“, писао је Црњански, и додао да је ово изнето у судској парници против председника црквене општине Велимира Ненадовића. (Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији, Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.)

¹⁸⁹⁴ Јован Савковић, који је као што смо већ напоменули био близак сарадник Георгија (Летића) у периоду пред Први светски рат до 1919. године, писао је да када су мађарске војне и цивилне власти на почетку рата и у Темишвару и у читавој Епархији темишварској отпочеле са прогонима српског живља желећи да „све оно што је у нашем народу било најнационалније и најборбеније, откине од својих породица, побаца у затворе, одведе у интернације, упути у касарне и изведе на фронтове да тамо изгине“ темишварски епископ био „стварно немоћан да за наш свет много учини“. Али да је ипак чинио и учинио све што је било у његовој моћи да се не само епархијско чиновништво него и свештенство и учитељство Епархије темишварске „извуче“ из војне службе и остане на својим местима и да је на тај начин спасао многе животе „најбољих људи“ у Епархији. Савковић је додао и да је епископ Летић имао велики углед и личне везе код мађарских војних и цивилних власти, нарочито у Министарству просвете и да је успевао да Србе ослободи војне службе. (Јован Савковић, *Д-р Георгије Летић*, 207-208.)

¹⁸⁹⁵ „Ј. Т.“, *Српски правосл. митрополит. Георгије Летић, Застава*, бр. 21, Нови Сад, 29. јануар 1920, стр. 1.

Мирско и монашко свештенство српске православне Епархије темишварске, оног дела који је потпао под Румуне, на првом епархијском свештеничком збору одржаном након разграничења у Темишвару, дана 11. марта 1921. године, једногласно је донело резолуцију којом је протествовало против закључака скупштине свештеничког удружења, која се одржала у Београду 3. септембра 1920. године. Наиме, на скупштини у Београду је, како је наведено, „ненадлежно и без навађања икаквих разлога и доказа“ осуђен „непатриотски“ рад извесних епископа из Карловачке митрополије, а међу њима и епископа дијецезана Георгија (Летића). За Летића, свештенство Епархије темишварске изнело је да је „дугогодишњом мудро, праведном и очинском управом у темишварској Епархији и мушким, српским држањем и штићењем интереса свештенства нарочито за време Првог светског рата задужио свештенство... нарочитом благодарношћу...“ Из тих разлога ово свештенство га је уверавало о „својој љубави, оданости и поверењу“.¹⁸⁹⁶

Неколико месеци касније, у јуну 1921. године, „М. В.“ је за лист *Застава* писао следеће: „Да се овај народ са свим дотуче, бацају му наши још и друге непотребне ствари, што изазива огорчење онога народа, као нпр. изгласавање поверења епископу Летићу. Зар ми немамо пречег посла, него да се онај наш народ тамо бакће око таквих ствари? Што није г.[осподин] епископ остао у Темишвару, па би добио народно поверење и одане и одавде. А овако, бога ми, изгубио га је са свим. Али ја мислим, да ће он још потрефити Темишвар, само доцкан. Не може се на две столице седети.“ Том приликом за викара Стефана Николића речено је да се „разапео“ на све стране и да се налазио час у Темишвару, час у Кикинди, час у Вршцу, а час у Београду или у Сремским Карловцима. „Он би хтео да је свуда, па није нигде“, писао је сарадник листа *Застава*. Николићу је у овом чланку одато признање што је, наводно, на основу својих личних веза у Букурешту, успео да српске школе не буду одузете од Српске православне цркве и што је обезбедио да српски православни свештеници добију исти материјални додатак као и румунски.¹⁸⁹⁷

---

¹⁸⁹⁶ Записник вођен на првој седници збора српског православног свештенства Епархије темишварске, дела, који је под Румунију потпао, одржаној 11. марта 1921. године у епископском двору темишварском под председништвом архимандрита Стефана Николића епископског викара српске православне Епархије темишварске (*Гласник*, бр. 7, *Timișoara* (Темишвар), 20. март 1922, стр. 59.)

¹⁸⁹⁷ Јован Новаковић је на седници одржаној у марту 1921. године изјавио да је епископски викар Стефан Николић са пуном преданошћу и неуморно радио на томе да побољша тешко материјално стање свештенства које је настало „због нечувене скупоће свих потреба за живот“ и да је „у сред зиме, када време није, излажући себе и своје здравље великом физичком напору и опасности, неколико пута путовао у Букурешт, да тамо, код надлежнога Министарства лично и непосредно расправи са меродавнима питање о новчаној потпори нашега свештенства“, те да је у томе и успео. (*Гласник*, бр. 7, *Timișoara* (Темишвар), 20.

Међутим, посебно је наглашено да ово није било довољно, него да је било потребно да се у Темишвару налази епископ који би свим силама радио на уређењу епархије. „Може се мислити, да Румунима овако стање у нашој епархији свакако годи и да ће, ако се ово не поправи, гледати, да из тога извуку користи. Ако неће г.[осподин] Летић да се натраг врати, требало би поставити ма и викарног епископа и када дође до преговора између наше и румунске владе о међусобном споразуму ради уређивања ових питања... Јер поред онаког једног стања има још и овака чуда, те народ не зна шта ће и коме ће“, писао је „М. В.“ за лист *Застава*.¹⁸⁹⁸

У листу *Гласник* појавио се чланак који је потписао лично заменик темишварског епископа архимандрит Стефан Николић. Викар је осетио потребу да одговори на негативне наводе у штампи и на усмене гласове који су се ширили у јавности да је Георгије (Летић) пред долазак Румуна у Темишвар и околину „побегао“ и напустио своју епархију и да такве гласове, „износећи право стање ствари“, демантује. Николић је најпре том приликом објаснио да је по доласку српске војске у Темишвар регент Александар Карађорђевић именовao епископа Георгија (Летића) за администратора Карловачке митрополије и да је Летић из тог разлога отишао у Сремске Карловце, где је у исто време вршио дужности митрополита и управљао темишварском Епархијом и непосредно и преко архимандрита Исака Дошена потпредседника Епархијске Конзисторије. Летић је прво као администратор Карловачке митрополије, а касније као редовни члан светог архијерејског

март 1922, стр. 59.) Проблем се, међутим, састојао у томе што исплаћивање припомоћи које је румунска краљевска Влада одређивала није имало сталног обележја него је зависило од расположења саме Владе. Такође, из разлога што је овакво исплаћивање могло временом да буде условљено захтевима „противним црквено-националним интересима нашим“, из разлога што висина исплаћивања није била довољна да је српско свештенство могло своју децу школовати изван Краљевине Румуније и да пристојно живи, из разлога што је Епархијска управа сматрала да су ови крајеви требали да се очувају и да се овде доведу свештеници јаке спреме и енергије а што се без материјалних средстава није могло замислити, као и због разлога што је Епархијска управа ради самосталнијег рада желела да је што мање везана за припомоћи од стране Краљевине Румуније архимандрит епископски викар Стефан Николић се у више наврата обраћао Министарству вера Краљевине СХС да парохијском свештенству из румунског дела Епархије темишварске одреди и исплати државну припомоћ за период од дана када су ти крајеви напуштени од стране српске војске у истој оној мери колику је уживало православно српско свештенство у југословенској држави. (Архив Југославије, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69, 30. јануара 1920. године, у Темишвару; Архив Југославије, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69, 30. августа 1921. године, у Темишвару; *Гласник*, бр. 31, Тимишоара (Темишвар), 20. новембар 1922, стр. 249.) Министарство вера Краљевине СХС је 31. маја 1921. године одговорило да нису постојале законске основе да се томе изађе у сусрет и да се решење тог питања одложи док се не одобри предложени буџет Министарства вера у коме је предвиђена сума на име изванредне помоћи овог свештенства. (Архив Југославије, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

¹⁸⁹⁸ „М. В.“, *Наши у Румунији, Застава*, бр. 137, Нови Сад, 19. јун 1921, стр. 2.

Синода био у обавези да стално борави у Сремским Карловцима или у Београду. Српским делом Стефан Николић је уместо Летића као викар управљао до 1. октобра 1921. године када је епископ Летић управу тог дела узео у своје руке, а румунским делом је наставио да управља Николић самостално. „Држим да је из овога свакоме јасно, да о неком ‘бегству’ из Темишвара и ‘напуштању’ епархије не може бити говора, јер је г.[осподин] еп.[ископ] Георгије само на виши позив и ради вршења веће службе отишао у Ср.[емске] Карловце, а колико се бринуо и од тога времена за своју епархију, то само потписани зна, који се је са г.[осподином] епископом у свима важнијим питањима, која су се једног и другог дела епархије тичала, свагда споразумевао и од њега савете и упутства тражио и добивао“, писао је викар епископа Летића.¹⁸⁹⁹ Наводно, Летић је крајем 1921. године желео да дође у румунски део епархије, али је због нагомиланих, важних послова у Синоду, одложио своју посету на неодређено време.¹⁹⁰⁰

Да би приказали колико је за Србе у Темишвару био значајан овај проблем који је настао одласком Георгија (Летића) и постављање Стефана Николића за његовог заменика, који није имао звање епископа него епископског викара, и како се у Краљевини СХС гледало на црквено питање у Темишвару изашли смо из временског оквира дисертације. Милош Црњански је у једном свом чланку у листу *Време* упоредио Српску православну цркву у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца са Српском православном црквом у Румунији. Црњански је том приликом изнео да су се након ратова и након уједињења,

---

¹⁸⁹⁹ *Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. јануар 1922, стр. 23.

¹⁹⁰⁰ *Српска православна Епархија у Краљевини Румунији*, *Гласник*, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 10; У Архиву Југославије у фонду Министарства вера чува се и документ из 1925. године у форми исечка из новина у којем су описане прилике у Епархији темишварској. У чланку је најпре изнето да је након повлачења српске војске у Банату и одлазак пастира и архипастира оставио код тамошњих „преосталих Срба дубоки траг патриотског бола, саблазни и разочарења“ и да они за то не примају „никакав изговор ни извина...“. Такође, у чланку стоји и да је српски народ у Румунији сматрао да га „Пастир и вођа, не сме ни у ком случају у злу напустити“ и да је из тог разлога „према Архипастиру њиховом Епископу дијецезану Летићу... пун осуде, гнева и клетве“. Летићу је том приликом замерено и што се, наводно, оглушио о све „страшне тужбе и вапаје за помоћ... народа свог; што неће ил’ не може да стане на пут срамоти, безакоњу и злу том; што неће ил’ немож’ да спасава од пропасти св.[ету] цркву и народ свој у дијецези својој од заменика свога Викара Костића душмана Српских.“ (*Прилике у у Епархији Темишварској*, исечак из штампе, АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69) Даљим истраживањем, у темишварској штампи – у одговору Стефана Николића на ове наводе, пронашли смо да је поменути чланак објавио лист *Весник*, београдски лист свештеничког удружења. (Стефан Николић, *Гласник*, бр. 14, Тимишоара (Темишвар), 25. јул 1925, стр. 112.) Викар Николић је писао да је уредништво листа *Весник* наводно изјавило да се „никако не идентификује са чланицима О. Виктора и др.[угих] против мене, а после и против преосв.[ештеног] г.[осподина] Епископа Георгија“ и да, када је на основу приказаних аката видело ко су потписници тих чланака, рекло је да жали и да се каје што је истима у своме листу дало места. (Стефан Николић, *Гласник*, бр. 14, Тимишоара (Темишвар), 25. јул 1925, стр. 112.)

Српска православна црква у Краљевини СХС, Патријаршија и владике „напрегли“ да што више подигну углед монаштва и манастира и значај и уопште углед свештеничког чина. „На свим државним прославама, на свим националним манифестацијама видимо представнике клира на првом месту, у сјају и висини, која доликује том узвишеном позиву“, писао је Црњански. Додао је да по његовом мишљењу српске црквене власти никада нису биле моћније и утицајније него у то време и да је црква успела да још једном постане представник највиших националних, друштвених и моралних српских вредности. У истом чланку Црњански се осврнуо и на онај део српске цркве, који је остао у оквиру „туђих држава“, где је, како каже, од представника цркве зависио напредак или пак пропаст српског народа. Епархију будимску и Епархију темишварску Црњански је сматрао последњим остацима српске историје и прошлости у Мађарској и Румунији.¹⁹⁰¹ Разочаран у тамошње прилике, за „изумирање Српства“ у Темишвару као главног кривца наводио је управо тамошњу епархију, што је по њему било посебно „неочекивано и срамно“ јер је Епархија темишварска „кроз столећа историје наше ширила снагу и отпор у робовању“. За Темишвар и околину („ти крајеви са финим поднебљем и небројеним споменицима наше прошлости, господства и славе“), Црњански је писао да су се након разграничења налазили у беди. „Изумиру и губе своје српство, брзо и очајно, јер су напуштени и заборављени“, изнео је Црњански.¹⁹⁰² За Епархију темишварску „која би требала да је центар утехе, помоћи за тај део нашега народа“, писао је да је постала центар скандала, калуђерске лакомости и разврата и да је као једина власт и једина моћ, која би тамошњи српски народ могла да окупи, сачува и води, постала легло „срамоте, раздора и прљавости“. „Ти крајеви, пуни успомена, поносити и осетљиви, Темишвар Саве Текелије, који сва наша коњица неће никада заборавити, Арад Пере Сегединца и Чаково Доситеја Обрадовића... Онај ко се тамо, на мртвој стражи српства и православља, као представник наше Свете Цркве покаже недостојан, заслужује да га осветле немилосрдном и бљештећом светлошћу скандала... Као што се види Епархија темишварска у добрим је рукама. Еј вала“, писао је Милош Црњански.¹⁹⁰³

За нашу тему посебну је значајно и то што су се поводом црквеног питања и тешких околности у којима су се нашли, темишварски Срби обраћали политичким

---

¹⁹⁰¹ Милош Црњански, *Кад се високопречасни разузури*, *Време*, бр. 1270, Београд, 4. јул 1925, стр. 4.

¹⁹⁰² Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији*, *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.

¹⁹⁰³ Исто

партијама у Краљевини СХС, Министарству вера у Краљевини СХС и југословенској штампи. Тако је министар вера Краљевине СХС 18. децембра 1922. године писао министру иностраних послова поводом једне, како је написао, „врло образложене и документоване представке“ упућене од стране Српског народног одбора у Темишвару. У Архиву Југославије пронашли смо представку упућену 30. маја 1922. године „славном посланичком клубу Демократске странке“ као и поменуто писмо министра вера министру иностраних дела поводом изложеног проблема у овој представи.¹⁹⁰⁴ Наиме, чланови Српског народног одбора у Темишвару су том приликом изложили, по њима, неповољно стање српског православног народа у делу темишварске и вршачке Епархије који је припао Краљевини Румунији. Проблем се састојао у томе што је по повлачењу српске војске православна српска Епархија темишварска остала „без поглавице“ јер је Стефан Николић епархијом управљао као заступник епископа али без епископског права. Да би се стање поправило захтевано је да се српском народу у Епархији темишварској да црквени поглавар у чину и звању епископа, који би имао сву пуномоћ и који би Српску православну цркву могао да представља, а српски народ у Румунији штити и чува. И тада је указано на то да је епископ дијецезан темишварски „таcite по потреби више службе, а по наступању политичке промене у 1919. години темишварску Епархију у краљевини Румунији de facto напустио и исту није походио, а [да се] на основу поузданих информација у исту не може ни вратити“. Очекивало се да ће српска Патријаршија без обзира на будуће дипломатске преговоре између Краљевине СХС с једне и Краљевине Румуније с друге стране, ради коначног уређења црквеног питања, а који су могли трајати и неколико година, у најкраћем времену у интересу напретка српског народа у Румунији поставити самосталног епископа у Темишвару. Међутим, ово се није десило. „Овакво стање иде на штету овамошње српске православне цркве“, закључили су темишварски Срби. Да би објаснили овај свој закључак наводили су следеће: верни православне српске Епархије темишварске већ годинама лишени су благослова епископског у недостатку „поглавице“; углед Епархије и њених верних „у мору странаца пада“; православна српска Епархија која је вековима постојала „снижава [се] на степен тзв. викарјата“; живот српске

---

¹⁹⁰⁴ „Славном посланичком клубу Демократске стране, Београд из Темишвара, 30. маја 1922. године за Српски народни одбор Слободан Костић и др Милан Калиновић, председник одбора“ (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69); Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, православно одељење, 18. децембра 1922. министру иностраних дела (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69, бр. 12978)

цркве не може да се развија јер је српски народ без епископа који би био члан Сабора Краљевине Румуније у време када се ударају темељи нових закона и који би могао учествовати у животу државе; овакво привремено стање српске цркве у Краљевини Румунији не привлачи него одбија сваког свештеника и просветног радника који би се „жртвовао“ да из Краљевине СХС дође на службу цркви и народу српском у Румунији, као и то што тадашњи старешина Епархије није могао рукоположити оне које је сам из реда учитеља и монаха спремио за примање чина свештеничког. На крају, Срби из Темишвара изнели су да би крајња последица оваквог нерешеног стања била та да Епархија темишварска за неко кратко време нестане и да онда румунске власти на другом месту оснују српску православну епископију. Поводом ове представке, министар вера је од министра иностраних дела тражио одговор да ли су и, ако јесу, како су завршени започети преговори између југословенске и румунске државе у погледу уређења црквених односа и да ли би Министарство иностраних послова имало буџетске могућности да у Румунији, ма и у најскромнијем облику у прво време, постави епископа и да ли би то било у складу са државним интересима.¹⁹⁰⁵

У поменутом обраћању Срби из Српског народног одбора тражили су да дотадашњи епископски викар Стефан Николић буде именован за темишварског епископа. Њему су изјавили нарочито поштовање, љубав и оданост и за њега истакли да се „за љубав овамошње цркве и овамошњег народа жртвовао, напустио дотадашњи свој положај и дошао у краљевину Румунију на службу“. За викара је речено и да је својим опхођењем стекао љубав код свих верних православне српске Епархије темишварске, да је знао посаветовати и укорити, да се са вернима знао радовати и са верним плакати и да је умео створити потребну материјалну припомоћ за цркве и школе да издржавање истих не падне на народ који је по броју био малобројан, а по материјалној снази сиромашан. Стефану Николићу одато је и признање што се највише ангажовао да би лист *Гласник* угледао светлост дана.¹⁹⁰⁶ Викар Николић је касније писао да садржај ове представке никада није искористио у јавности и није га објавио у листу *Гласник* да не би себи „давао рекламу“.¹⁹⁰⁷

---

¹⁹⁰⁵ Министарство вера Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, православно одељење, 18. децембара 1922. министру иностраних дела (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69, бр. 12978)

¹⁹⁰⁶ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁹⁰⁷ Стефан Николић, *Гласник*, бр. 14, Timișoara (Темишвар), 25. јул 1925, стр. 112.)

Управо ово црквено питање је неколико година касније изазвало велику поделу између Срба у горепоменутом Српском народном одбору који су прво давали подршку архимандриту Николићу, а онда су се они Срби Темишварци који су раније заједно деловали у некадашњем српском Народном већу и борили се за присаједињење овог града Краљевини СХС поделили на оне који су подржавали епископа Георгија (Летића) и његовог викара и на оне који су били против њих.

Милош Црњански је, као Србин који је тада живео у Краљевини СХС, то што је епископ Летић напустио Темишвар гледао као на тешки удар на српску тамошњу цркву и сматрао је да таква мера уопште није била нужно потребна. Друга ствар коју је замерео Летићу било је та што је за свог заступника у Темишвару изабрао Стефана (Николића) за кога је сматрао да ће „завршити под истрагом“.¹⁹⁰⁸ Црњански је своје ставове доносио на основу информација које је добијао од Срба Темишвараца и на основу писмених представки које су они упућивали Влади Краљевине СХС и уредништвима југословенских листова. Српски књижевник је на основу тога против викара Николића написао два оштра чланка у београдском листу *Време*.¹⁹⁰⁹

У документу који је споменут и који се у форми новинског исечка налази у фонду Министарства вера у Архиву Југославије стоји да је „зла судба“ снашла српски народ у Румунији јер је епископ дијецезан Георгије (Летић) за свог заменика у Темишвару поставио архимандрита Стефана Николића, за кога кажу, да је по „васпитању, карактеру и духу своме, изврстан, способан и рођен само за директора балета, орфеума и др.[угих] кућа; за агента, трговца, шпијуна и адвоката; за спахију, дахију и целата и ‘метхен фир алес’ (mädchen für alles девојка за све прим. аут.) – што доказује и позната чињеница: да се црква и Народ Српски у Румунији дави и вапије у срамоти, злу и несрећи, коју му тај Викар, са својом бандом наноси“.¹⁹¹⁰ Исто се каже и у резолуцији донетој на збору одржаном 24. маја 1925. године у Темишвару, односно да збор „са болом у души“

---

¹⁹⁰⁸ Милош Црњански је писао да је извесни монах Стефан причао да кад је једном видео велику хрпу новца код намесника и питао га шта то ради игуман му је одговорио: „Ако не узмем ја, долази сад онај (епископски викар из Темишвара) па ће узети он. А не постане ли владика тај ће у Вршцу директор банке бити.“ (Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији*, *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.)

¹⁹⁰⁹ Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији*, *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4; Милош Црњански, *Кад се високопречасни разузури*, *Време*, бр. 1270, Београд, 4. јул 1925, стр. 4. (Мирко Живковић, *Сведочанства о српско (југословенско)-румунским културним и књижевним односима*, Букурешт, 1976, 197.)

¹⁹¹⁰ *Прилике у у Епархији Темишварској*, исечак из штампе (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

констатује да „овострано српство које је судбином и Божијом вољом у Краљевини Румунији заостало“ проживљава „тешке и очајне дане“ због епископског викара архимандрита Стефана Николића и неколицине његових сарадника.¹⁹¹¹

Милош Црњански у чланку под насловом *Срамота српске цркве у Румунији* спомиње једну депутацију српских грађана из Темишвара и каже да је она штампала „чудан и наиван проглас упућен ‘српској влади’, арх.[ијерејском] синоду и целом милом српском народу, који је почињао са Вапај...“¹⁹¹² Пре тога, Црњански износи да су и раније депутације Темишвараца долазиле у Београд и „обијале прагове, тражећи помоћ од напасти која их је снашла“ и то не од румунских власти „него од своје рођене цркве“.¹⁹¹³ „Свако јутро су у Београд долазиле екскурзије, депутације, соколи, шарено одевена школска деца. Једни да виде, други да се изјадају, трећи да ишту, помоћи, правде. Треба је дати. Једна централна идеологија, централни осећај нужни су пре свега, Београд треба да куца као срце у држави“, писао је Црњански. Изнете оптужбе у највећој мери биле су усмерене против викара Стефана Николића. У фонду Министарства вера Краљевине СХС налази се и документ који је придодат уз поменуту резолуцију темишварских Срба из којег видимо да се Никола Живковић, „бивши комесар у аустроугарској банци за време српске опсаде“, 16. маја 1925. године, обратио министру вера Краљевине СХС и најавио да ће за осам до десет дана доћи са још двојицом „у име осталих часних Срба из Темишвара у аудиенцију, ради помоћи против дахије и паше, поменуте поглавице наше цркве у Темишвару“. А да ће јеромонах Виктор Љубичић¹⁹¹⁴, који је од епископског викара Стефана Николића у Темишвару прогнан у манастир и чијем су се „налогу“ из тог

---

¹⁹¹¹ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁹¹² Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији, Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.

¹⁹¹³ И у резолуцији са збора одржаног 24. маја 1925. године у Темишвару темишварски Срби истичу да државне власти нису оспоравале њихово право на верско-национални живот. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69)

¹⁹¹⁴ **Виктор Љубичић (Гардиновци, 15. август 1877 – ?)** Свршио је основну школу четири разреда 1890. године, курс економије 1899. године, а монашку школу у манастиру Хопово од 1893. до 1897. године. Замонашен је 19. фебруара 1902. године у манастиру Гргетег. Рукоположен је за ђакона 1902. године од епископа Лукијана у манастиру Раваници, а 1905. године за јеромонаха од епископа Георгија (Летића) у Сремским Карловцима. Одликован је црквеним појасом 1921. године и похвалом од српске војне команде. Био је наставник монашке школе у манастиру Бездин од 1922. до 1923. године. Служио је у Сараволи, а од 1. октобра 1923. године био је администратор парохије у Нађвали. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 40.)

разлога темишварски Срби одазвали, лично доћи код министра вера да га посети и „о нашој превеликој муци реферише“.¹⁹¹⁵

Проглас темишварских Срба који спомиње Милош Црњански пронашли смо у форми новинског исечка у Архиву Југославије у Београду међу документима у фонду Министарства вера. Проглас заиста почиње са „Вапај“¹⁹¹⁶ и то – „Вапај честите и свесне српске браће Срба из Румуније, за помоћ и спас против жалосног режима, који је у овим крајевима овдашњи епископ.[ски] викар у Темишвару Стефан Николић архимандрит инаугурирао на пропаст и жалост свег оног што је Србину од увек најсветије било“. На почетку се каже да је „Српство“, које је вољом Божијом у Краљевини Румунији остало, проводило тешке дане баш од стране оних, који су били позвани да служе свом народу. „У нас су безакоња, корупција и насиље постигли врхунац...“, писало је. Тачке овог прогласа су касније претворене у резолуцију донету на народном збору у Темишвару који се одржао 24. маја 1925. године. Резолуција је, такође, упућена патријарху, Синоду и „свој српској браћи“, а ми смо је пронашли у фонду Министарства вера па је тако упућена и Министарству вера Краљевине СХС.¹⁹¹⁷ Поред тога што се у резолуцији скреће пажња на наводну пљачку манастира Бездин, најважнија тачка се тиче тога да ни након шест година након одласка српске војске из ових крајева није постојала народном вољом изабрана епархијска Скупштина као надзорна власт.¹⁹¹⁸

Један део Срба у Темишвару тежио је за променом викара јер је тадашњи епископ викар наводно свог пријатеља „корумпираног“ председника црквене општине у

---

¹⁹¹⁵ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁹¹⁶ „Вапај“ који је састављен 10. маја 1925. године у Темишвару потписали су јеромонах Виктор Љубичић, Владимир Живојнов, народни учитељ, Никола Живковић бивши комесар аустроугарске Банке за време српског империјума и Пера Костић, чиновник „Српске Штедионице“ у Темишвару. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69.)

¹⁹¹⁷ Резолуција је писана ручно, а потписали су је др Миливој Стефановић као председник, Пера Костић тајник збора, Лаза Петровић, а као учесници Ђура Мијатовић, Владимир Марјанц, Никола Живковић, Исак Мишковић, Милан Мађарев, Анђелко Арсић, Љубомир Арсић, Никола Мађарев, Иван Савулов, Јоца Ђорић, Милан Мита Крајован, Милан Јовановић, Милан Јовановић II, Милан Јовичин, Миливој Стојков, Милутин Манојловић, Павле Прекајски, Миливој Станков, Ђура Николић, Милутин Ненадовић, Владимир Живојнов, Шандор Ненадовић, Свет. Поповић, Сава Попов, Душан Поповић, Војин Лукић, Ђока Станков, Сава Везелић, Владимир Остојић, Пера Удицки, Милан Настасић, Ђока Деспотовић, Јован Лазић, Владимир Јовин, Иса Тапавички, Богољуб Петровић, Пера Стефановић, Стеван Лазић, Милан Цветковић, и други, како их је Милош Црњански насловио, несретни грађани Темишвара. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69; Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији, Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.) У именима препознајемо имена Срба Темишвараца из некадашњег темишварског српског Народног већа.

¹⁹¹⁸ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

Темишвар-Граду, Велимира Ненадовића, јавно у цркви узео у одбрану, а „часне тужитеље Србе клеветницима назвао које ће он гвозденим бичем у мишцу рупу отерати“.¹⁹¹⁹ Поред Велимира Ненадовића као близак пријатељ викара навођен је и викаровов лични адвокат, такође некадашњи члан српског темишварског Народног већа, др Милан Калиновић. Милан Калиновић је био адвокат викара Николића и када је викар имао проблема са румунском страном када му је замерано због одржавања везе са Краљевином СХС.¹⁹²⁰ У то време, Калиновић је био председник темишварске Фабричке општине. Оптужбе су ишле и на рачун потпредседника Фабричке црквене општине Младена Вукојића. Навођено је да су сви они „кумови и присни пријатељи“ и да су заједно основали Млекарско предузеће у фабричко црквеноопштинском стипендијском дому „Мирбах“ и да су проневерили црквене приносе и стипендије.¹⁹²¹

Следећа оптужба била је та да је викар наводно наговорио „часне и образоване“ Србе удружене у добротворном друштву „Слога“ Пају Прекајског, поседника, и Перу Костића, књиговођу Српске Банке, да оптуже и пријаве пароха у Темишвар-Граду Милоја Марцикића¹⁹²² румунској полицији и да се он „истерат“ из Румуније.¹⁹²³ Поводом случаја

---

¹⁹¹⁹ Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији*, *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.

¹⁹²⁰ Извесни Емил Грединариу, некадашњи православни румунски свештеник, а у то време новинар, наводно је у темишварском румунском листу *Nădejdea* средином априла 1921. године изнео да су на једном од зборових који се одржао у југословенском делу Баната против румунских претензија 30. марта 1921. године у Вршцу били истакнути натписи „Доле с Румунима!“ и „Доле с Румунијом!“. Један такав натпис се, такође по румунском листу налазио и испред Владичанског двора у Вршцу, преко пута Саборне цркве. На богослужењу у цркви био је тада присутан и епископски викар темишварски Стефан Николић, који је, како је наглашено, био румунски грађанин. Викару је замерено што је засигурно том приликом видео такве натписе, а на њих није дао примедбу, као и да је „душманин Румуна“, који је са Румунима живео а у исто време их поткопавао и да је учествовао у молествију против Румуна тог дана. Викар је на оптужбе одговорио 16. априла 1921. године. „Ја на тој служби због заузетости важним званичним пословима на жалост нисам могао присуствовати. Да у срп.[ској] прав.[ославној] цркви има молитава против Румуна, то сам тек из горњег чланка први пут дознао“, изјавио је викар. Адвокат Милан Калиновић је на суду изјавио да су оптужбе подигнуте пред јавношћу против високо пречасног господина Стефана Николића по којима је он проглашен непатриотом и тајним непријатељем румунске државе биле без сваке основе. На суду је у име Грединариуа изјављено да су информације на основу којих је он написао свој чланак биле тенденциозне и инспирисане изричито непријатељским расположењем и сматрао је за своју моралну и друштвену дужност да чланак у целисти повуче. Молио је за опрост и уверавао викара о свом пуном поштовању. Калиновић је изјавио да одустаје од жеље да се писац стави под оптужбу, него да се гореизнета изјава објави у једном градском румунском листу и у листу *Гласник*. „Уверени смо, да ће горњи исход парнице искрено обрадовати наше Србе а и праве Румуне, који без сумње нису ни са часак поверовали тврдњама Надеждиного чланка. Такви Румуни с нама заједно свакако да не носе само на језику него и у срцу жељу за што јачим зближењем Румуна и Срба и искрено употребљују сваку прилику, да искажу и докажу међусобну љубав и пријатељство“, стоји у листу *Гласник*. (*Нападај на Еписк. Викара*, *Гласник*, бр. 8, (Темишвар), 1. април 1922, 65.)

¹⁹²¹ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁹²² **Милоје Марцикић (Стара Паланка, 23. јул 1883 - ?)** Говорио је немачки језик и нешто мађарског језика. Богословске науке завршио је у Сремским Карловцима. Завршио је четири разреда основне школе,

Милоја Марцикића, највероватније на основу ове резолуције, али и сазнања које је имао од Срба у Темишвару, писао је и Милош Црњански. Оптуживао је заменика Георгија (Летића) да „денунцира властима своје потчињене који му сметају“, да је већ неколико година водио борбу против својих верних, „иза кулиса, код румунске власти и код наших, црквених, и да у тој борби тај телесно лепо развијени првосвештеник није бирао средства“.¹⁹²⁴ Црњански је писао и да је Милоје Марцикић, епархијски административни референт, отеран из Румуније јер је изнео „истину“, а да је главни тужитељ – „фанатични, аскетски монах“ Љубичић пребачен преко границе.¹⁹²⁵

Српски представници из Темишвара набројали су све „штете, пљачке и срамоте“ и чекали су „спаса“. Изнели су да су „вапај“ потписали у име „хиљада часних и свесних Срба“, а упутили га „милој браћи“ која су интересе и будућност „овостраног Србства“ носила на срцу, у првом реду мислећи на вође српскога народа, српског патријарха и свети архијерејски Синод. „Они су фактори по нашем скромном мишљењу позвани да журном интервенцијом и неодложивим отклоњењем криваца нашег бедног стања – у овдашњем српству поврате пољуљану љубав и оданост према свем оном што је Србину од увек свето било и да успостављањем законског поретка у 12 часу краја учине пашовању и тиранизму неколицине људи“, стоји у резолуцији.¹⁹²⁶

Викар Георгија (Летића) Стефан Николић писао је да је у Београду потражио Милоша Црњанског да би му на расположење ставио сва акта и документе из којих би он могао упознати „‘свесне’ Србе“ и њихове вође¹⁹²⁷, али и „право“ стање српске цркве, школе и народа у Румунији. „И онда – мислио сам – ако је човек – у шта нисам хтео ни за часак да посумњам и ако се од њега као професора и новинара могло с правом очекивати, да ће добивене податке боље проверити и писати о тако деликатним стварима по

два разреда немачке школе и осам разреда гимназије са испитом зрелости. Рад у служби је прекинуо када је био затворен и интерниран од 1. августа 1914. до 10. маја 1916. године. За ђакона рукоположен је 1912. године, а исте године за презвитера од епископа бачког Шебића. На место пароха у Темишвар-Граду постављен је 15. јуна 1921. године од стране епископског викара Стефана Николића. По подацима из 1924. године је био неожењен. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 105.)

¹⁹²³ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁹²⁴ Милош Црњански, *Кад се високопречасни разузури, Време*, бр. 1270, Београд, 4. јул 1925, стр. 4.

¹⁹²⁵ Исто

¹⁹²⁶ АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

¹⁹²⁷ Владимира Живојнова, Николу Живковића и Перу Костића викар је оптужио да су наумили да га „протерају“ из Румуније, а Љубичића је означио као њиховог вођу, савезника и „лиферанта“ података уперених против викарове личности. (Стефан Николић, *Поводом нападаја на мене, Гласник*, бр. 15, *Timișoara* (Темишвар), 1. август 1925, стр. 114.)

саслушању и ‘alterae partis’ (другу страну – прим. аут) он ће без сумње знати своју дужност или ћемо се у противном случају морати код суда наћи, где ће се лако утврдити неоснованост оптужаба и вредност лажних и клеветничких изјава против мене“, писао је Стефан Николић. Међутим, Црњански се није тада налазио у Београду па се викар одлучио да свој одговор објави у истом листу у којем су били и напади на њега, као и у листу *Гласник*.¹⁹²⁸

„Они, који безазлено подлегосе њихову злу утецају, почињу већ к себи долазити и доћи ће, чујем, ускоро и мени, да се за непромишљеност своју извине. Њих ћу, како рекох, примити као онај отац из библијске приче блуднога сина свога а са њима и Вас, ако се повратите са зле стазе, на коју сте криво информисани од тих људи ступили при писању ваших чланака. Ја ћу Вам од срца опростити, пожелети Вам среће за професорски испит, који Вам предстоји и изјавити Вам, што већ ево и овде чиним, да смо увек радо читали ваше објективне чланке, путописе и описе наших светиња и старина и да ћемо се радовати ако дођете и у нашу средину и по саслушању објективних а поглавито таквих особа чије срце није испуњено мржњом, злбом, пакошћу и осветом, напишете који чланак о овоме крају, о лепом Темишвару и о нашим светињама, задужбинама, манастирима... Колико би се радовао таквом вашем поступку и доласку у наш крај...“, одговорио је архимандрит Стефан Николић Милошу Црњанском.¹⁹²⁹

Судбина архимандрита Стефана Николића је била та да је до 1927. године у Темишвару био архијерејски заменик када је пред државним властима званично изјавио да иступа из православља, прелази у безверје и склапа грађански брак. Лишен је свештеничког и монашког чина и искључен је из Српске православне цркве са мирским именом Спасоје. Од тада, нападао је Епархијску управу у Темишвару и бавио се политиком.¹⁹³⁰ Што се тиче административних црквених ствари, Стефан Николић је све до свог повлачења 1927. године управљао Српском православном Епархијом темишварском у Краљевини Румунији заједно са епархијским одсецима. Епархијски одсеци били су састављени од старих чланова епархијских одсека који су били изабрани још 1908. године

---

¹⁹²⁸ Стефан Николић, *Поводом нападаја на мене*, *Гласник*, бр. 15, *Timișoara* (Темишвар), 1. август 1925, стр. 113-124.

¹⁹²⁹ Исто

¹⁹³⁰ Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 20.

и нових чланова, које је епископски викар именовано у току 1919. године.¹⁹³¹ Односно, када је темишварска Епархија потпала под уједињену Српску православну цркву са Патријаршијом у Београду, имала је старо епархијско устројство: уз епархијског епископа – Епархијску скупштину, као заступништво, и три одсека – Епархијску Конзисторију, Епархијски административни одбор и Епархијски школски одбор, као управу.¹⁹³²

Послератно васпостављање и одржавање редовног стања у епархији није било лако. Услед поделе епархије 1919. године део лица која су сачињавала епархијске одсеке остао је ван граница Краљевине Румуније. Као што смо већ напоменули, а на шта су се жалили темишварски Срби, епархијска скупштина није сазивана па је тадашњи архијерејски заменик попунио сва три одсека именовањем привремених чланова. Нова епархијска скупштина, изабрана 1926. године, обновила је у редовном поступку епархијске одсеке па је тиме стање постало законито.¹⁹³³

У години када је српска војска напустила Темишвар, Епархијску Конзисторију су од свештеничких чланова (старих) из Темишвара чинили Јован Новаковић, окружни протопрезвитер – парох који је био и потпредседник Конзисторије, и Слободан Костић епархијски бележник, а од световних чланова Александар Гердановић судија у пензији, др Миливој Стефановић лекар, и Никола Станковић, директор железнице у пензији.¹⁹³⁴

Епархијски административни одбор од свештеничких чланова из Темишвара од старих су чинили Јован Новаковић и Стефан Николић, а од нових Милоје Марцикић, епархијски административни референт. Световни чланови од старих били су Стефан Мишковић, учитељ у пензији, Милан Цветковић, трговац у Мехали, Шандор Ненадовић, трговац у Фабрици, Душан М. Јовановић, трговац у Фабрици, Богољуб Павловић, поседник, а од нових Милан Гавриловић, трговац и поседник у Мехали, Иван Мучалов велепоседник и управитељ штедионице, и Лаза Недић, чиновник из Мехале.¹⁹³⁵ Иван Мучалов био је потпредседник Епархијског административног одбора од 1. августа 1919. године.¹⁹³⁶ Као што смо већ помињали, примљена је оставка др Јована Савковића на место фискала Епархијске управе темишварске и за фискала Епархијске управе темишварске

---

¹⁹³¹ *Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. јануар 1922, стр. 1, 5.

¹⁹³² *Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 5.

¹⁹³³ Слободан Костић, *Статистички преглед Православне српске епархије темишварске за 1932. годину*, Темишвар, 1932, 4.

¹⁹³⁴ *Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 5.

¹⁹³⁵ *Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 5-6.

¹⁹³⁶ Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 23.

постављен је 1. јануара 1920. године др Милан Калиновић, адвокат у Темишвару.¹⁹³⁷ Од 1. марта 1920. до краја 1921. године именовани у Епархијској управи били су: Слободан Костић за конзисторијског бележника и духовног референта, Милоје Марцикић за административног референта, Танасије Костић за школског референта и надзорника и прегледача црквено-општинских рачуна, др Милан Калиновић за конзисторијског фискала, Јулка Лазаревић за помоћника ревизора рачуна, Коста Голуб за архивара и експедитора, Сима Поповић, Катица Перин и Меланија Бугарин за дневничаре, а Вељко Тешин¹⁹³⁸ за послужитеља писарница.¹⁹³⁹

По повлачењу српске војске из Баната остали су на својим парохијама следећи свештеници: Слободан Костић, парох у Темишвару, тада епархијски бележник, Јован Новаковић, парох, окружни протопрезвитер у Темишвару (упокојио се 1921. године) и Милоје Марцикић епархијски административни референт у Темишвару од мирских свештеника. Свештенмонаси били су Стефан Илкић¹⁹⁴⁰, администратор парохије у Араду, а касније у Темишвару-Фабрици и епархијски школски референт, а од 1. октобра 1920. игуман и управитељ Коњовићеве закладе у Сомбору и Никанор Савић, протопрезвитерски капелан у Темишвару.¹⁹⁴¹

Црквеним добром уз надзор епархијских власти управљале су црквене општине, односно њихови председници. Подручне црквене општине подељене су 1. априла 1922.

---

¹⁹³⁷ *Гласник*, бр. 9, Timișoara (Темишвар), 10. април 1922, 73.

¹⁹³⁸ **Вељко Тешин (12. март 1870, Српска Црња – ?)** Од 15. августа 1919. године био је епархијски послужитељ у Темишвару. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 23.)

¹⁹³⁹ *Гласник*, бр. 1, Timișoara (Темишвар), 15. јануар 1922, стр. 14.

¹⁹⁴⁰ **Стефан Илкић (Сомбор, 3. јун 1875 – Сомбор, 1963)** Основну школу и учитељску школу завршио је у родном граду. Рукоположен је за ђакона у Ђали 1908. године, а исте године је у Врањеви (данас Нови Бечеј) од стране епископа Георгија (Летића) рукоположен за презвитера. За време Првог светског рата био је вероучитељ у сомборској гимназији све до 1917. године када је постављен за администратора парохије у Араду. (Стеван Васиљевић, *Знаменити Сомборци*, 147.) Српску војску је у својству председника српског народног већа у Араду срдечно поздравио у Светом Храму. Будио је националну свест код арадских Срба до доласка румунске војске у мају 1919. године, када је из Арада прешао на положај у Темишвар, у предграђе Фабрика. (Љепосава Кљаић, *Архимандрит Стефан Илкић 1875-1963*, Зборник Матице српске за историју, бр. 69-70, Нови Сад, 2004, 286-287.) Истовремено је био и катихета пијаристичке гимназије, предавач на феријалном течају за учитеље темишварске Епархије и парохијски законски надзорник Епархије темишварске. Дана 2. фебруара 1919. године одликован је правом ношења црвеног појаса. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 51.) Није дуго остао у румунском делу Баната јер је 1. октобра 1920. године прешао у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца. У родном Сомбору био је једна од веома утицајних и угледних личности (управник Градске библиотеке, наставник учитељске школе, настојатељ задужбине Стевана Коњовића). Знао је мађарски, румунски, руски, немачки, француски и латински језик. Преводио је са руског језика и писао књижевне прилоге о руској литератури. Био је члан Матице српске. (Иво Мунђан, *Наше горе лист*, 125.)

¹⁹⁴¹ *Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 15. јануар 1922, стр. 16.

године у протопрезвитерате. Српска православна Епархија Тимишоара у Краљевини Румунији делила се на два протопрезвитерата (темишварски и арадски), а у протопрезвитерат Тимишоара спадале су црквене општине Темишвар-Град, Мехала и Фабрика.¹⁹⁴² Свака од ове црквене општине имала је једну цркву са једном парохијом.¹⁹⁴³

У фонду Министарства вера Краљевине СХС, у попису свештенства, учитељства, црквених општина и иметка црквених општина у подручју румунског дела православне српске Епархије темишварске крајем октобра 1920. године стоји да у предграђу Фабрика нема свештеника, а да привремено администрира јереј Гавра Петровић умировљени свештеник. По овим подацима достављеним Министарству вера у Темишвар-Граду парох је био Јован Новаковић, а у парохији Темишвар-Мехала парох Слободан Костић. Уз сваку црквену општину наведен је и број православних Срба.¹⁹⁴⁴

Милоје Марцикић, парох у Фабрици је током 1923. године у листу *Гласник* изнео како је изгледао црквени живот фабричких Срба. За тамошње Србе писао је да су након разграничења живели животом „добрих“ и „достојних“ Срба и хришћана, посебно јер су живели у једној средини у којој су били окружени „туђином и туђинским обичајима“. Насупрот Србима Фабричанима Марцикић ставља Србе који су живели окружени такође Србима па су се „заблудели и пошли стазом нерада“, а Срби у Фабрици су „вредноћом, штедњом и истинским радом“ показали да умеју и знају и у прошлости и у то време да парирају онима који су их окружавали и хтели да асимилију. Свесни да ће ако буду материјално јаки јаче моћи да издрже пред притисцима, својом вредноћом и штедњом улагали су у културне установе да би те исте установе могле што интензивније да делују на моралном, националном и верском пољу. „И свесни, да је песма српска увек у српским срцима национални угарак распиривала, окупише се чврсто око свога јединчета – око певачке дружине, културне установе, те под барјаком исте, која се поносно лепрша већ пуних педесет и пет година, шире српску народну и црквену песму, залазећи по српским

---

¹⁹⁴² *Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 16.

¹⁹⁴³ О црквама у Темишвару види више: Војислав Матић, *Барок у Банату*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 327-329, 334-335; Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*, Темишвар, 2008, 111-122; Слободан Костић, *Звона Православне српске цркве у Темишвару-Мехали. Прилог монографији Православне српске парохије мехалске*, Тимишоара, 1924.

¹⁹⁴⁴ Службени и статистички листови о парохијама и свештенству Епархије темишварске, 30. августа 1921, у Темишвару, Архимандрит епископски викар потписује да су подаци тачни, АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69

местима“, писао је Марцикић. Додао је да Срби у Фабрици верујући, ипак, да су школа и свети храмови увек били Србину највеће светиње, исте пригрлили највећом љубављу тако што су давали прилоге. Аутор чланка Србе у Темишвар-Фабрици назива „столетним храстом“ који пркоси и одолева свестан да „под барјаком својих истинских интелектуалаца мора стојати на бранику и штити своје светиње крвљу стечене“. „И да није недељних пијаца, које многим онемогућују посећивање св.[етога] богослужења, могло би се рећи, да би Фабричани могли заиста као пример у похађању св.[етога] богослужења служити. А похађајући св.[ети] храм, они у главном чине задоста и својим верским и националним дужностима, штудјући и одржавајући своје обичаје. Прослављају св.[етога] Саву, храмовну славу, а и славу појединих занатлијских сталежа, и то са помпом и сјајем“, изнео је фабрички парох. Међутим, додао је следеће: „У близини туђинштине пао је Србин и у неке погрешке. Србин је свестан своје српске дужности да треба да се Српњом жени и обратно, дешавало се и сада се дешава, да се многи оженише туђинкама. Ако је мати, којој је дете највише поверено, и која му прве темеље васпитања удара, ако је туђинка, напада га туђинским, а не српским духом а резултат таква васпитања беше, да деца нису знала свога језика и због тога нису могла српско духовно благо и богатство упознати и остављена су, да у мраку проводе дане и наслађују и богате душе своје туђинштином на штету наших српских интереса, одрођујући себе и одушевљавајући се за све оно што је српству страна. Но сматрајући ову појаву као привремену браћу и поћи ојачани у борбу, која их још чека, како би тако могли српске ствари подићи на они висину на коју треба истински синци да их подигну.“¹⁹⁴⁵ По подацима Слободана Костића које је прикупио и изнео у шематизму за целу Епархију темишварску мешовитих бракова је заиста највише било у Темишвару.¹⁹⁴⁶ На крају 1924. године у Темишвару-Фабрици било је тридесет и пет мешовитих бракова, у Темишвар-Граду педесет, а у Темишвар-Мехали

---

¹⁹⁴⁵ Милоје Марцикић, *Какве врлине красе наш српски народ у парохијама, с друге стране – какве све мане и недостатке има исти?* Гласник, бр. 10, Тимишоара (Темишвар), 1. април 1923, стр. 79.

¹⁹⁴⁶ Слободан Костић је „по благослову Високопреосвећеног Господина Епископа Дијецезана Георгија и на основу дозволе Високопречасног Господина Епископског Викара архимандрита Стефана“ спремио *Шематизам православне српске Епархије темишварске у краљевини Румунији за 1924. годину* где је на основу оригиналних званичних података приказао стање српске цркве и српске школе и тиме српског народа (види више: Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, Тимишоара, 1925, 89.)

три мешовита брака.¹⁹⁴⁷ „Једна Влахиња повлаши цијелу српску кућу“, писао је новосадски лист *Застава*.¹⁹⁴⁸

Слободан Костић је за лист *Гласник* описао црквени живот Срба у Мехали. Изнео је да је српска мањина верски, национално и морално у целини чврста, јака и силна, да је верник кадар да живи и бори се као добар Србин, добар православни хришћанин, као добар члан друштва. „Српска црква, српска школа – Светиња су сваког черног Парохије мехалске; Срби учествују у сваком раду за добро заједнице српске. Велики део је члан организације социјалистичке, али и као такав остао је добар члан српскога народа и добар члан Православне српске цркве, а није се занио идеја интернационализма и напуштања вере српске православне... Целина верних живи животом чистим, моралним, пази на образ и поштење, поштује часну реч, избегава зло; једно другог потпомаже... Своје раденике на пољу националном и просветном, свештенике и учитеље, поштује и воли и тражи начина да им на сваком кораку ту љубав своју и докаже“, писао је мехалски парох¹⁹⁴⁹ „У извесним случајевима поједини верни Парохије темишварско-мехалске под утицајем страног друштва, околине у којој се креће, прилика у којима живи, привремено посрне, погреша, заборави на Светињу своју, српско име, српску част, али се за кратко време освести, види и призна погрешку своју, опет враћа колу српском, које га радо прима, заборавља му учињену грешку, и живи животом правим, животом српским, живи достојним трагом својих дедова и прадедова, закључио је.¹⁹⁵⁰

Како пишу и Ђоко Слијепчевић и Стеван Бугарски, у време када се већина српских епархија нашла у границама Краљевства СХС и тежила правном уједињењу, до којег је и дошло 1920. године, темишварска Епархија се затекла у неприродном положају. Она је била подељена у три државе, нашла се под три државна законска система, а уз то се и епископ дијецезан затекао изван седишта Епархије „као мандатар удове“ Карловачке митрополије.¹⁹⁵¹ Бугарски пише да је такав положај био неповољан и са становишта

---

¹⁹⁴⁷ Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 93.

¹⁹⁴⁸ *Застава*, бр. 176, Нови Сад, 22. август 1919, стр. 1- 2.

¹⁹⁴⁹ Слободан Костић, *Какве врлине красе наш српски народ у парохијама, с друге стране – какве све мане и недостатке има исти?*, *Гласник*, бр. 12, Тимишоага (Темишвар), 20. април 1923, стр. 94-95.

¹⁹⁵⁰ Слободан Костић, *Какве врлине красе наш српски народ у парохијама, с друге стране – какве све мане и недостатке има исти?*, *Гласник*, бр. 13, Тимишоага (Темишвар), 1. мај 1923, стр. 102.

¹⁹⁵¹ Стеван Бугарски, *Правни положај Православне српске епархије темишварске*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд, 2010, 843; Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, Београд, 1991, 557-560.

државног права, али и са становишта каноског начела према којем се црквене границе морају поклапати са државним границама.¹⁹⁵² Прелазно стање на обнављању правног система јединствене Српске патријаршије потрајало је до доношења Устава српске православне цркве 1931. године. Темишварска Епархија у Краљевни СХС са седиштем у Великој Кикинди спојена је са делом Епархије вршачке у Краљевини СХС у заједничку епархију са седиштем у Вршцу. Темишварска Епархија са седиштем у Темишвару у Краљевини Румунији остала је једина законита Епархија темишварска јер није правно укинута.¹⁹⁵³

Милош Црњански је, поводом црквеног питања Срба у Темишвару, неколико година након разграничења писао: „Међу варошима, које смо изгубили, свакако за увек, има неколико пуних меланхолија, које су остале сасвим близу нашој граници, па ћемо се чешће сетити, док време не учини своје да их заборављамо... једино нас старе, празне цркве, које не могу да се селе сећају да је све то било живот и јава. Сlike, међутим... старе порте, мирисне од липа, око Црквене општине у Темишвару, о којој ето новине пишу, још су блиске и болне за нас многе, тако да их, склопим ли само очи, видим и овде, у влажној, децембарској магли доста јасно.“¹⁹⁵⁴

---

¹⁹⁵² Стеван Бугарски, Стеван Бугарски, *Правни положај Православне српске епархије темишварске*, 843.

¹⁹⁵³ Стеван Бугарски, *наведено дело*, 844.

¹⁹⁵⁴ Милош Црњански, *Наш Темишвар, Политика*, бр. 6001, 6, 7, 8. јануар 1925, стр. 16.

3. 4. Просветни живот темишварских Срба у Краљевини Румунији

*Без школа, наших учитеља и свештенства пропаст српског живља у Румунији
питање је неколико година...*¹⁹⁵⁵

Када је Темишвар, макар на кратко, постао део прве југословенске државе било је планирано да се и у овом граду отвори српска гимназија.¹⁹⁵⁶ „Ако се треба о некоме старати то су у првоме реду ђаци, будући администратори наше уједињене домовине... И у томе, као и у свему другом, Темишвар као центар Баната мора водити прву реч“, поручило је прве послератне године уредништво темишварског листа *Слога*. Такође, уредништво је сматрало да није требало чекати „бистрију ситуацију“, односно решење мировне конференције у Паризу, јер су и Велики Бечкерек и Велика Кикинда на овој ствари већ радили у највећем жеку. Међутим, у Темишвару се чекало.¹⁹⁵⁷

Темишварска штампа је упозоравала да је у таквим околностима било јако важно отпочети са просветним радом. „Нека омладина, просветни радници, свештеници, учитељи, уједињени сад све створе!“, писао је за лист *Слога* Петар Крстоношић, члан тадашњег темишварског српског Народног већа.¹⁹⁵⁸ Уредништво овог листа писало је и да је учитељ увек био народни борац „о свом руву и круву“, да је преко просветних радника у Аустроугарској српски народ истрпео и притисак мађаризације, а да су они издржали

---

¹⁹⁵⁵ Речи Милоша Црњанског о значају српских школа у румунском Банату. (Милош Црњански, *Срамота српске цркве у Румунији*, *Време*, бр. 1269, Београд, 3. јул 1925, стр. 4.)

¹⁹⁵⁶ Темишварски српски лист је у фебруару 1919. године пренео вест да је у просветном одеку Народне управе израђен план за отварање нових српских просветних установа и да су начелници позвани да поднесу извештаје о зградама и наставним снагама. Од осам нових гимназија једна је требала бити отворена у Темишвару. (*Слога*, бр. 52, Темишвар, 13. фебруар 1919, стр. 2.) Новосадска штампа је потом писала да је током априла 1919. године у Темишвару требала да се оснује „српска велика гимназија са 7 разреда“ и да су се у овој престоници Баната, наводно, већ постарали за потребан број професора који би чинили школски кадар. Како је најављено, прве године се очекивало да гимназију упише две стотине ученика и да она буде мешовита. (*Застава*, бр. 46, Нови Сад, 11. март 1919, стр. 3.) Током месеца марта лист *Слога* је објавио позив за упис ученика и ученица у српску гимназију и реалку. Уписивање се вршило у школској згради у Ержебет улици на броју 3. Написано је да ће школски рад почети у понедељак 10. марта 1919. године „када ће се ићи у цркву на призивање светог духа“. (*Слога*, бр. 72, Темишвар, 8. март 1919, стр. 3.) „Који хоће у I разред темишварске државне препарандије да ступе имају молбе њихове још у мају месецу поднети. Из молбеницу треба прикључити крштеницу школску сведоџбу која гласи о породичном стању и добу. Бољи ђаци могу у школски интернат бесплатно или са пола припомоћи“, писао је, такође, српски темишварски лист. (*Слога*, бр. 122, Темишвар, 11. мај 1919, стр. 2.)

¹⁹⁵⁷ *Слога*, бр. 111, Темишвар, 25. април 1919, стр. 1.

¹⁹⁵⁸ „5-ар +-ћ“, *Отпочните просветни рад*, *Слога*, бр. 42, Темишвар, 1. фебруар 1919, стр. 1.

Велики рат током којег су били затварани, интернирани и шиканирани. Након завршетка рата било је време да се просветни радници демобилишу и врате свом позиву.¹⁹⁵⁹

Прва гимназијска беседа, односно како је најављено, први пут да су се српски гимназијалци окупили у, како је писано, ослобођеном Темишвару, одржана је 23. фебруара 1919. године у Темишвар-Граду.¹⁹⁶⁰ Најављујући гимназијску беседу уредништво листа *Слога* је поручило: „У овим данима је баш нарочито потребно да покажемо своју националну свест.“ Великокикиндски лист *Српски гласник* такође је најавио да ће темишварска српска средњошколска омладина приредити беседу са игранком чији би чист приход био намењен друштву за спасавање југословенске сирочади. „Србовање вредне средњошколске наше омладине у Темишвару испуњава нас радошћу и надом! Желимо јој сјајан успех“, писао је *Српски гласник*.¹⁹⁶¹ Међутим, након разграничења, темишварски Срби су се са својим породицама, са својом децом, нашли у другој држави – у Краљевини Румунији. Српске вероисповедне основне школе, у којима се настава одвијала на матерњем српском језику и за које је српско становништво бирало учитеље српске националности и само их без помоћи румунске државе издржавало, су у време које обрађујемо и на територији коју обрађујемо постојале и у Темишвар-Граду¹⁹⁶² и у његовим предграђима Мехали¹⁹⁶³ и Фабрици^{1964 1965}.

Владимир Живојнов, народни учитељ који је остао у Темишвару након одласка српске војске, писао је за лист *Гласник* да је „судбина ваљда хтела да ми овопредеони Срби оцепљени од своје миле браће, са којом смо вековима делили добро и зло, у новој проширеној земљи, у краљевини Румунији, продужимо наш просветни и национални живот“. Живојнов је том приликом истакао и да је природно право и дужност сваког народа да међу својим подмлатком језик, веру и обичаје негује, чува и шири, а да су

---

¹⁹⁵⁹ *Слога*, бр. 65, Темишвар, 28. фебруар 1919, стр. 3.

¹⁹⁶⁰ *Слога*, бр. 53, Темишвар, 14. фебруар 1919, стр. 3.

¹⁹⁶¹ *Српска Омладинска Забава у Темишвару*, *Српски гласник*, бр. 11, Велика Кикинда, 20. фебруар 1919, стр. 1-2.

¹⁹⁶² Српска вероисповедна основна школа у Темишвар-Граду основана је 1767. године. (Слободан Костић, *Срби у румунском Банату*, 82.)

¹⁹⁶³ У документу у фонду Министарства вера стоји да је у Темишвар-Мехали постојала српска школа са четири основна разреда, а државна са шест разреда. (АЈ, Министарство вера Краљевине СХС 1919-1929, Ф. 69) Српска вероисповедна основна школа у Темишвар-Мехали (нова зграда) зидана је 1910. године. Школа постоји од 1778. године. (Слободан Костић, *Срби у румунском Банату*, 83.)

¹⁹⁶⁴ Старо школско здање у Темишвар-Фабрици сазидано је 1760. године, а ново 1924. године. (Слободан Костић, *Срби у румунском Банату*, 83.)

¹⁹⁶⁵ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 36.

Србима у Темишвару за очување српског језика, верских и народних обичаја и песама у првом реду служиле српске народне школе.¹⁹⁶⁶

Устројство српских школа у Румунији остало је исто као и за време аустроугарских власти.¹⁹⁶⁷ Односно, када је Провинцијални Банат прикључен Угарској 1779. године и све школе стављене под државну контролу, црквене власти су биле опуномоћене да их контролишу. У другој половини 19. века постављени су темељи школском и просветном законодавству у оквиру аутономије српског народа у Хабзбуршкој монархији. Године 1862. српске (и румунске) школе Провинцијалног Баната подвлашћене су црквеној јерархији Карловачке митрополије и постале су вероисповедне. Од јерархијске поделе 1864. године румунске школе су прешле у надлежност румунских епископија, а српске су остале под управом Карловачке митрополије до 1919. године.¹⁹⁶⁸ Школе су биле организоване по *Уредби о уређењу црквених, школских и фондуационих дела Грчко-источне српске митрополије*.¹⁹⁶⁹ Са дозволом румунских државних власти српске православне вероисповедне основне школе темишварске Епархије у Румунији задржале су свој статус и остале су у надлежности Српске православне цркве, а озваничене су, тек и непотпуно, румунским законом о приватним школама 1925. године.¹⁹⁷⁰ Са становишта државног права, православне српске вероисповедне школе у Румунији остале су, све до свог гашења, односно подржављења, у власништву Српске православне цркве, тачније месних црквено-школских општина, и имале су статус приватних, односно мањинских школа.¹⁹⁷¹

Са становишта црквеног права српска православна вероисповедна основна школа у Краљевини Румунији 1921. године остала је под надзором Митрополијског народног школског савета у Сремским Карловцима. По Уредби за српске народне школе из 1872. године за вероисповедне школе је била задужена Епархијска управа темишварска, Епархијска скупштина и њени одсеци.¹⁹⁷² Надзор над српским вероисповедним основним

---

¹⁹⁶⁶ Владимир Живојнов, *Наше школе и курзисте*, Гласник, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 16-18.

¹⁹⁶⁷ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 37.

¹⁹⁶⁸ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 10-12.

¹⁹⁶⁹ Ljubica Aćigan, *Srpsko autonomno školstvo i prosvetno zakonodavstvo u Habzburškoj monarhiji i periodu od 1860. do 1918. godine*, Pedagoška stvarnost 1-3, Novi Sad 1985, 223-227.

¹⁹⁷⁰ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. г.*, Гласник, бр. 2, Timișoara (Темишвар), јануар 1931, стр. 39-40.

¹⁹⁷¹ Дејан Попов, Душан Ј. Попов, *Српска вероисповедна школа у Нађвали 1919-1946*, Темишварски зборник, бр. 9, Нови Сад, 2017, 62.

¹⁹⁷² Исто

школама вршили су месни школски одбори и Епархијски школски одбор у Темишвару и школски референти, а румунска држава је преко својих званичних органа вршила надзор над радом у школи.¹⁹⁷³

Наставна основа у српским вероисповедним школама проистацала је из обрасца који је издао Народно црквено школски Савет 1909. године, а измењена је и допуњена према тадашњим приликама и касније према Школском закону у Краљевини Румунији донетим 1925. године. За учитеље су била на снази *Дисциплинарна правила* издата 1910. године.¹⁹⁷⁴

Услед поделе епархије и демографских померања која су пратила разграничење део лица која су сачињавала епархијске управне органе остао је ван граница Румуније. Конкретно, од Епархијског школског одбора није остао ниједан члан свештеничког и ниједан учитељског реда, него само један световњак. А ипак Епархијски школски одбор је имао највећу одговорност за рад српских вероисповедних основних школа: да одобрава или поставља српске народне учитеље у школама, да прима извештаје месних школских одбора и епархијског школског референта о стању појединих српских народних основних и пофторних (поновних) школа и да већа о њима, као и да одобрава подизање нових школа и решава спорове између учитеља и општина. Године 1919. архијерејски заменик темишварски је по нужди именовao чланове и образовао привремени Епархијски школски одбор. Тек 1926. године изабрана је редовна Епархијска скупштина, која је обновила епархијске одсеке, па је стање постало законито, али само током четири године. Изборни поступак није више никада поновљен.¹⁹⁷⁵

„Као непосредна управна власт оностраног нашег основног школства је епархијски Школски Одбор, на чијем челу је епископ викар ахимандрит Стефан Николић“, писао је лист *Гласник*, званични лист Епархије темишварске. Потпредседник овог одбора био је Васа Вртипрашки, српски народни учитељ, а бележник Слободан Костић. Школски референт након евакуације Темишвара од стране српске војске био је Стефан Илкић, а након његовог одласка у Краљевину СХС школски референт и школски надзорник био је

---

¹⁹⁷³ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 37.

¹⁹⁷⁴ Исто

¹⁹⁷⁵ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. г.*, *Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), јануар 1931, стр. 39-40.

Танасије Костић српски народни учитељ у пензији.¹⁹⁷⁶ Након Костићеве смрти 1922. године дужност епархијског школског референта надзорника примио је Васа Вртипрашки, учитељ управитељ у Модошу. Слободан Костић је писао да је Вртипрашки био спреман и одушевљен школски радник и да је рад Танасија Костића наставио интензивно и у практичном раду са учитељима који су похађали летње курсеве у Темишвару. Васа Вртипрашки издао је и упутство за предавање појединих предмета, а предавао је на два летња течаја. Такође, настојао је да школски рад тече редовним током и у тешким приликама. Када је Модош припао Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, Вртипрашки је 1. априла 1924. године напустио место школског референта и вратио се учитељском позиву у школи у Модошу да би остао у Краљевини СХС.¹⁹⁷⁷ Од 1. априла 1924. године, Манојло Попов¹⁹⁷⁸, народни учитељ, постао је епархијски школски референт. Чланови Епархијског Школског одбора, именовани између 1919. и 1921. године, из Темишвара, били су од старих Јован Новаковић, а од нових учитељских чланова Манојло Попов

---

¹⁹⁷⁶ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Рад Епарх. Школског одбора од 1. априла 1920. до 7. маја 1922. године наставак, Гласник*, бр. 26, Тимишоара (Темишвар), 1. октобар 1922, стр. 209-210.

¹⁹⁷⁷ Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 51.

¹⁹⁷⁸ **Манојло Попов (Долово, 24. мај 1888 – Темишвар-Мехала, 4. октобар 1937)** Основну школу је свршио у родном месту, четири разреда реалке у Вршцу, а српску учитељску школу у Сомбору 1910. године. Од 1910. године био је прво привремени, а потом и стални учитељ у Темишвар-Мехали. На овом положају остао је до смрти. (Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, 524.) Током Првог светског рата био је мобилисан, пао у заробљеништво, те се у Темишвар вратио тек 1919. године. На дан 1. децембра 1919. године преузео је своје учитељско место. Године 1920. нашао се међу организаторима течајева за Србе учитеље и био је први наставник на њима. Предавао је историју, географију, музику и појање. Иако је 1923. године положио испит за свештеничко оспособљење, а наредне године и стечајни испит, није приступио рукополагању. Следеће године именован је за привременог епархијског школског референта, али је, по потреби, вршио и учитељску дужност. У том својству имао је извесног удела у склапању Школске конвенције 1933. године и радио је затим на њеној примени. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 138.) Био је црквени појац, бесплатно је деловао као хоровађа у мехалском певачком друштву „Зора“, а једно време и као председник друштва. Био је почасни председник спортског друштва „Хајдук“ у Темишвару и потпредседник Земаљске српске народне странке. (Стеван Бугарски, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, 109.) Саставио је две *Наставне основе* (1922. и 1937. године). Године 1930. Манојло Попов издао је прве уџбенике за српске школе у Румунији. Тада је написао *Читанку* за други и четврти разред српских вероисповедних основних школа у Румунији. (Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији*, 8.) Исте године издао је и књигу *Историја и природне науке за српску децу*. Књигу *Буквар и читанчица за први разред српских вероисповедних школа у Румунији* написао је 1934. године. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 139.) По подацима из 1930. године био је ожењен, без деце. (Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији*, 8.) У раздобљу од 1933. до 1936. године издавао је и уређивао српске народне календаре. (Стеван Бугарски, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, 524.) Стеван Бугарски је о Попову записао: „У оновременим условима, својим целокупним радом стекао је несумњивих заслуга и за школу, и за наш живаљ уопште. А када се узме у обзир и чињеница да је књиге састављао без икаквих обавеза, онако на своју руку, а издавао их и растурао о свом трошку, онда тек постаје јасно шта је могао да уради као српски вероисповедни учитељ (ту одредницу је вазда дописивао уз име) у исто оно време када су толике његове колеге, пријањајући а и не пријањајући послу, негодовале, кукале и јадиковале.“ (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 140.)

учитељ у Мехали. Световни чланови одбора од нових били су Јоца Павловић, поседник у Мехали, Танасије Костић, као и Владимир Живојнов, учитељ у Фабрици.¹⁹⁷⁹

У периоду од 1919. до 1921. године нису све учитељске снаге биле једнаких квалификација. Било је оних који су били оспособљени (стални и привремени), курсисти, свештеници богословске спреме, неквалификовани јеромонаси. Потпуно квалификован учитељ био је онај који је имао завршену државну-учитељску школу или учитељску школу у Сомбору са испитом из националних предмета.¹⁹⁸⁰ Слободан Костић је 1930. године писао да су учитељи који су учитељско оспособљење стекли у Краљевини Југославији били дужни да своје дипломе нострификују, односно да на румунском језику положе испит из историје Румуна, земљописа Румуније, устава и румунског језика.¹⁹⁸¹ Костић је писао и да је сваки учитељ у Краљевини Румунији, па и на српској вероисповедној основној школи, морао бити држављанин Румуније и да званично није било дозвољено да учитељи буду страни поданици.¹⁹⁸² У школској 1919/1920. години од оспособљених сталних учитеља у Темишвару једини је био Манојло Попов у Мехали, а од оспособљених привремених били су Владимир Живојнов у Фабрици и Олга Коц-Сифниос¹⁹⁸³ у Темишвар-Граду.¹⁹⁸⁴ За привременог учитеља у Фабрици најпре је именован Стеван Мишковић умировљени учитељ, а потом за 1920/21. годину оспособљени учитељ Владимир Живојнов. За учитељицу у Темишвар-Граду именована је Олга Коц-Сифниос. За школску 1921/1922. годину именовани су као привремени или су били са сталном службом исти учитељи.¹⁹⁸⁵

Што се тиче установа предшколског образовања на српском језику, након разграничења, у Румунији није постојала њихова организована мрежа. Ипак, Душан Сабљић на основу докумената из Државног архива у Темишвару из фонда Српског

---

¹⁹⁷⁹ Танасије Костић, *Српска православна Вероисповедна Школа у Краљевини Румунији*, Гласник, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 7.

¹⁹⁸⁰ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 38.

¹⁹⁸¹ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 42.

¹⁹⁸² Исто

¹⁹⁸³ **Олга Коц-Сифниос (Темишвар, 1873 - ?)** Четири разреда више девојачке школе завршила је у Новом Саду, а учитељску школу 1891. године у Сомбору. Замењивала је мобилисаног учитеља Манојла Попова од децембра 1915. до јула 1916. године. (Стеван Бугарски, Љубомир Степанов, *Срби у Темишвару – Мехала*, 140.)

¹⁹⁸⁴ *Службени и статистички листови о парохијама и свештенству Епархије темишварске* : у Темишвару 17. 30 августа 1921; 25. август 1921 архим, еписк. викар потписује да су подаци тачни

¹⁹⁸⁵ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Рад Епарх. Школског одбора од 1. априла 1920. до 7. маја 1922. године, Распис стечајева, Именовање и оставке учитеља*, Гласник, бр. 27, Тимишоара (Темишвар), 10. октобар 1922, стр. 218.

православног викаријата закључује да су у неким местима, кратко, након 1919. године радила српска забавишта и да је постојала жеља за отварањем нових. Окружни протопрезвитер темишварски Јован Новаковић известио је Епархијски школски одбор да је са 1. новембром 1919. године забавиште у Фабрици престало да ради због недовољног броја деце.¹⁹⁸⁶ Из извештаја о раду Епархијске управе видимо да је црквена општина у Фабрици током 1920. године била позвана да објасни шта се предузимало ради одржавања српског забавишта.¹⁹⁸⁷ Поштујући жељу Православне српске Епархије темишварске да се сама брине о српском школству у Румунији, државни школски органи су јој препустили меродавност и по питању забавишта. Душан Сабљић пише и да је темишварска Епархија, поред многих других брига после 1919. године, непрестално имала великих тешкоћа око организовања и одржавања српских православних вероисповедних основних школа, које је издржавао сам српски живаљ, па из тог разлога можда није ни могла прионути отварању нових српских забавишта, јер би то значило ново материјално оптерећење за становништво српске националности.¹⁹⁸⁸

Као што смо већ напоменули, опстанак српских вероисповедних основних школа у Румунији зависио је од материјалних услова које је обезбеђивао српски народ и то у условима дугорочне политичке, економске и социјалне нестабилности настале након завршетка Великог рата. Како је писао Слободан Костић, српски народ је за своје школе давао и последњи бани (румунски новац прим. аут.).¹⁹⁸⁹ „И народ драговољно сноси терете јер је свестан да ће путем српских вероисповедних школа очувати и свој национални карактер“, закључио је Костић.¹⁹⁹⁰ За издржавање српских основних вероисповедних школа у Румунији постојала су три главна извора: годишњи прирез по свакој српској породици, приходи од црквено-школског земљишта и епархијски фонд. Највећи део прихода уплаћивали су сељаци, јер се већина српског живља у Румунији бавила пољопривредом.¹⁹⁹¹ Црквене општине у Темишвару-Граду и Темишвару-Фабрици нису поседовале земљу, али су имале приходе од заклада. Епархијски фонд, такође значајан извор за материјално издржавање српских вероисповедних школа, био је образован од

---

¹⁹⁸⁶ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 21.

¹⁹⁸⁷ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Рад епарх. шк. одбора од авг. 1919. до 31. марта 1920*, Гласник, бр. 15, Темишвар, 10. јун 1922, 122.

¹⁹⁸⁸ Душан Сабљић, *наведено дело*, 22.

¹⁹⁸⁹ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 42.

¹⁹⁹⁰ Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, 43.

¹⁹⁹¹ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 41.

разноврсних прилога, користи од заклада, уплата црквених општина, помоћи црквених државних власти и слично, а додељиван је искључиво за покриће дела учитељских плата. Но и епархијски фонд се тањио.¹⁹⁹² Још 1904. године, у Аустроугарској монархији, Срби у Епархији темишварској позивани су да помогну рад српских вероисповедних школа. Епархијски фонд Епархије темишварске је по својим правилима од 28. априла 1898. године имао две главне дужности, а оне су биле да сноси трошкове епархијских власти и да пружа потпору сиромашним школама. На тај начин фонд је био „главни живац“ српског народно-црквеног живота у овим крајевима. У позиву који је Србима у Епархији темишварској упутила Епархијска управа стајало је: „Школе су својина не само појединих опћина, него и све Цркве и свега народа у њој, а свака изгуљена школа јесте једна изгубљена битка и један пораз за сву цркву и народ... Ако би и једна само српска вероисповедна школа са нашега немара пропала, и ако би се и једно српче на наше кривње отуђило од светога Саве, зар бисмо могли имати мирнога сна?... На ноге Срби Браћо. У помоћ српској вероисповедној школи! Вршимо ову најсветију дужност своју! Помозимо се сами, па ће нам и Бог помоћи!“¹⁹⁹³

Сва српска деца у Темишвару узраста од шест до дванаест година похађала су обавезну шесторазредну школу. Ако после тог узраста не би наставила образовање похађала би до своје петнаесте године поновну или пофторну школу. Број ученика уписаних у српске вероисповедне основне школе у Темишвар-Граду школске 1920/21. године био је двадесет и четири ученика и то шесторо у првом разреду, седам у другом, четворо у трећем, шесторо у четвртм и један у петом. У Мехали шездесет и двоје и то двадесет и троје у првом разреду, тринаест у другом, седамнаест у трећем, девет у четвртм, а у Фабрици шездесет и један и то двадесет и двоје у првом разреду, четрнаест у другом, једанаест у трећем, четрнаест у четвртм. Следеће школске године 1921/1922. у Темишвар-Граду осам у првом разреду, дванаест у другом, пет у трећем, двоје у четвртм и један ученик у петом разреду. Укупно двадесет и осам ученика. У Темишвар-Мехали шеснаест у првом, двадесет и три у другом, тринаест у трећем, шеснаест у четвртм. Укупно шездесет и осам. У Темишвар-Фабрици осам у првом разреду, осамнаест у

---

¹⁹⁹² Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 42.

¹⁹⁹³ *Позив на упис за чланове прилагаче епархијскога фонда темишварскога, ради помагања српских вероисповедних школа / Епархијска управа темишварска* (БМС, сигнатура Дк II 250)

другом, четрнаест у трећем, петнаест у четвртм. Укупно педесет и пет ученика.¹⁹⁹⁴ Попис деце школског узраста вршили су месни школски одбори и управитељи школа у чији је делокруг улазило и праћење редовног похађања ученика и примена дисциплинских мера против родитеља који не би редовно слали децу у школу. Због неоправданих изостанака родитељима су примењиване чак и новчане казне. Новац сакупљен као казна за неоправдане изостанке ученика вероисповедних основних школа предавале су политичке општине месним црквеноопштинским одборима, који су њиме допуњавали свој буџет. Но и поред новчаних казни похађање ученика у српским вероисповедним основним школама у Румунији углавном је било незадовољавајуће. Слабо похађање ученика српских вероисповедних школа и непотпуни уписи ученика старијих разреда објашњавале су се чињеницом да су родитељи задржавали децу у породици како би им помагали у домаћинству, касније и пољским радовима, понекад и да би их дали у шегрте, па и слуге. На крају сваке школске године ученици српских вероисповедних основних школа полагали су испите за прелаз из једног разреда у други. Испитима су присуствовали представници месних црквено-општинских и политичких власти и родитељи. Такође су одржаване завршне школске свечаности, и то на Видовдан. Том приликом ученицима су уручиване ђачке књижице, а затим су, где је било могуће, организовани излети у природу.¹⁹⁹⁵

Питање уџбеника за српске вероисповедне основне школе у Румунији било је врло сложено. Састављање и штампање уџбеника у Румунији било је практично немогуће, и то из више објективних разлога: није било стручних аутора за све наставне предмете, нису постојале ни оптималне штампарске могућности, ни неопходна материјална средства, а ни тиражи не би били исплативи. Одмах након разграничења Епархијска управа увидела је да је једино решење увоз уџбеника из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Школски референт Танасије Костић је писао да су се и након разграничења користиле дотадашње школске књиге из времена Аустроугарске као уџбеници у српским основним школама. „Само невоље задају потребне читанке, које се не могу добити, те су школе без читанака за II и IV разред“, писао је. Он је навео и да током 1920. године није било читанки за III

---

¹⁹⁹⁴ Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, Тимишоара, 1925.

¹⁹⁹⁵ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 31.

разред и да је то била велика сметња у напредовању наставе.¹⁹⁹⁶ Из тог разлога префектура је умољена да дозволи пренос школских књига из Краљевине СХС.¹⁹⁹⁷ Архијерејски заменик Стефан Николић је такође писао да је „једно од највећих зала“, које је тиштило српски народ у Темишвару било то што српско свештенство, српски учитељи и српски народ нису на свом матерњем језику имали никакве лектире, а да су се уношењу истих из Краљевине СХС чиниле многе сметње.¹⁹⁹⁸ Као што смо већ напомињали, викар је 4. јуна 1921. године, поднео представку румунском Министарству вера у којој је указао на „оне грдне тешкоће и знатне материјалне жртве, које смо имали при донашању из краљевине СХС школских књига за оvd.[ашње] вероисповедне основне школе“. Викар је том приликом упозорио на то колико су свештенству и учитељству били потребни стручни листови и књиге ради њиховог даљег образовања и усавршавања. Тражио је да се дозволи наруџбина књига из Краљевства СХС у Румунију без царине, а са своје стране је гарантовао да међу порученим књигама и часописима неће бити таквих у којима се налазило било каквог садржаја упућеног против Краљевине Румуније и интереса румунског народа. Викар је исказао и своју спремност да сваку поручену књигу или часопис достави означеном цензору на преглед.¹⁹⁹⁹ Како ништа није решено викар је изјавио да ће и даље поводом овога предузимати кораке.²⁰⁰⁰

На основу наредбе Министарства просвете у Румунији 4. априла 1921. године Стефан Николић је месним школским одборима упутио захтев да се из књижица подручних школа избаце књиге и часописи који су говорили против устава Румуније, народног и државног интегритета, званичног језика, војске, народне заставе, румунског народа и његових интереса, као и они који су сејали „раздор међу друштвеним класама“, који су ширили „анархистичке идеје“, који су подстрекивали на емигрирање и најзад, који су говорили против хришћанске вере и морала.²⁰⁰¹ У септембру 1922. године лист *Гласник* је писао да је публикована одлука румунског Министарства наставе које су то

---

¹⁹⁹⁶ Танасије Костић, *Српска православна Вероисповедна Школа у Краљевини Румунији*, *Гласник*, бр. 2, Тимишоага (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 16.

¹⁹⁹⁷ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас*, *Рад Епарх. Школског одбора од 1. априла 1920. до 7. маја 1922. године*, *Гласник*, бр. 26, Тимишоага (Темишвар), 1. октобар 1922, стр. 209-210.

¹⁹⁹⁸ *Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 1.

¹⁹⁹⁹ Исто

²⁰⁰⁰ Стефан Николић, *Прва реч*, *Гласник*, бр. 1, Тимишоага (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 1.

²⁰⁰¹ Из записника са седнице Епархијског Школског одбора одржане у Темишвару 25. новембра 1921. године (Стефан Николић, *Месним шк. одборима*, бр. 2, Тимишоага (Темишвар), 15. јануар 1922, стр. 13.)

књиге биле забрањене у школама на територији Краљевине Румуније, а посредовано је код војне дивизије да се дозволи из Краљевине СХС довоз школских књига.²⁰⁰² Епархијски школски одбор је током 1920. године изнео да на подручју православне српске Епархије темишварске није било српских штампарија нити књижара у којима би се могле набавити школске књиге, да у току 1919/1920. школске године није набављена ни једна нова књига, а да је Епархијска управа наручила из централне манастирске књижаре у Сремским Карловцима око две хиљаде примерака разних књига. Од префектуре се захтевало да изда писмену дозволу за слободан пренос књига у Темишвар јер у супротном српске школе неће моћи продужити свој рад током 1920/21. школске године.²⁰⁰³

Свакако да су бар неки наручени уџбеници и књиге примљени, јер је Епархијски школски одбор 1920. године известио све месне школске одборе да се код епархијског школског референта могу набавити: *Катихизис*, *Библијска повест*, *Буквар*, *Словенски буквар*, *Словенска читанка V-VI разред*, *Рачуница I разред*, *Таблица множења I разред*, *Рачуница II разред*, *Таблица множења II разред*, *Рачуница III разред*, као и неке методичке књиге за учитеље, *Наставне основе*, извештајне књижице и друго. Никада током постојања српских вероисповедних основних школа у Румунији није било уџбеника за све наставне предмете, за све разреде и довољно за све ученике. Из списка уџбеника који је сачинио Душан Сабљић видимо да су се користили уџбеници аутора из Краљевине Југославије, али и књиге који су састављали учитељи из Темишвара. За први разред: *Буквар* од Ђуре Терзина, *Нови буквар са читанчицом* Манојла Попова (1937), *Српска читанка* Мите Клицина, *Читанка* Манојла Попова (1930), *Српска читанка* Ђуре Терзина; за трећи разред: *Катихизис* или *Догматика Православне цркве* од Георгија (Летића), *Катихизис за III-IV разред* од истог аутора, *Земљопис Румуније* од Манојла Попова (1930), *Српска читанка* Радивоја Фенлачког (1941); за четврти разред: *Српска читанка* Ђорђа Натошевића, *Српска читанка* Манојла Попова (1930), за пети и шести, односно седми разред углавном није било уџбеника. Кориштене су махом читанке нижих разреда.²⁰⁰⁴

Наставна Основа из 1910. године допуњена је тиме да су у петом и шестом разреду уместо мађарске историје и устава убачени румунска историја и румунски устав и што је од трећег разреда додата српска граматика са основним појмовима. Било је одлучено и да

²⁰⁰² *Гласник*, бр. 25, Тимишоара (Темишвар), 20. септембар 1922, стр. 201-202.

²⁰⁰³ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 33-34.

²⁰⁰⁴ Душан Сабљић, *наведено дело*, 34-35.

ученици од трећег разреда уче румунске историјске легенде, али додуше на српском језику.²⁰⁰⁵ Ово је озваничено када је румунско Министарство наставе 10. августа 1921. године одредило да се у српским вероисповедним основним школама са школском 1921/22. годином предаје историја Краљевине Румуније. Нацрт градива за предавање историје у српским вероисповедним основним школама израдио је Манојло Попов. У то време историја се у другом разреду није добијала као предмет, већ као градиво историјске садржине у облику легенди на часу српског језика. У трећем разреду такође. У четвртом разреду је требало добити историју као засебан предмет и један час недељно, али, како је писао Попов, „пошто је наша наставна основа још у крености, и иста не прописује за овај разред посебан час за историју“, историја се предавала исто као и у другом и трећем разреду.²⁰⁰⁶ Примера ради, тако су српска деца у другом разреду учила о Ромулу и Рему. „Западно од наше државе у суседству краљевине Срба, Хрвата и Словенаца налази се лепа и богата држава, која се зове Италија. Простоница Италије јесте Рим. О постанку Рима постоји следећа бајка...“ Учили су о сеоби Румуна под војводом Његруом (Negru Vodă).²⁰⁰⁷ Учили су о краљу Фердинанду. „Наша држава зове се Румунија. Нашом државом влада и управља храбар и разборит човек, који носи титулу краљ. Према томе наша је држава краљевина. Краљ наше државе се зове Фердинад I...“ и краљици Марији (Regina Maria). „У децембру месецу 1892. год.[ине] принц Фердинанд оженио се принцезом Маријом од Единбурга. Принцеза Марија рођена је у Енглеској... За то што је толико труда полагала око надгледања сиромаша, зову је: ‘Мати сирочади’.“²⁰⁰⁸ У трећем разреду између осталог учили су о Јовану Корвину (Joan Corvinul), а у четвртом о оснивању Рима (Intemeierea Romei) и о постанку румунског народа (Nașterea poporului român).²⁰⁰⁹ У нацрту градива Косовска битка (Lupta dela Kossovopolie) навођена је као битка хришћана која се одиграла за време владавине војводе Мирче, а коју је предводио српски кнез Лазар, а битка на Ровинама (Lupta dela Rovine) навођена је као победа војводе Мирче.²⁰¹⁰

---

²⁰⁰⁵ Гласник, бр. 1, Тимишоара (Темишвар), 1. децембар 1921, стр. 6.

²⁰⁰⁶ Исто

²⁰⁰⁷ Исто

²⁰⁰⁸ Гласник, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 18.

²⁰⁰⁹ Гласник, бр. 3, Тимишоара (Темишвар), 10. фебруар 1922, стр. 27; Гласник, бр. 3, Тимишоара (Темишвар), 10. фебруар 1922, стр. 27; Гласник, бр. 4, Тимишоара (Темишвар), 20. фебруар 1922, стр. 35; Гласник, бр. 5, Тимишоара (Темишвар), 1. март 1922, стр. 44; Гласник, бр. 6, Тимишоара (Темишвар), 10. март 1922, стр. 51; Гласник, бр. 7, Тимишоара (Темишвар), 20. март 1922, стр. 60.

²⁰¹⁰ Гласник, бр. 6, Тимишоара (Темишвар), 10. март 1922, стр. 51.)

Привремена *Наставна основна* коју је саставио Манојло Попов одобрена је 1922. године. Занимљиво је да су поред тематике прописани и васпитно-образовани циљеви које је требало остварити током предавања. Тако је, на пример, главни циљ при предавању веронауке био „научити школску младеж о најглавнијим догађајима и истинама православне хришћанске вере и цркве, оспособити је за савесно вршење хришћанских дужности и увести је у живо и слободно учешће у молитви и црквеном богослужењу разумевањем молитава, појања и богослужбеног језика, и тиме васпитавати у духу Православне хришћанске цркве за побожне и поштене људе и верне синове Српске православне цркве“, а за историју – „да се ученици и ученице упознају са прошлошћу наше домовине“. Предавање је требало да утиче „како на срце, тако и на разум, да се ученици упознавањем прошлости не само поуче, него да се одушеве и морално оплемене“. Што се тиче природних наука – „да се код ученика што већма утврди истина и да се искорени код простог народа сујеверје и лажно мишљење, те отклони и искорени кићење животиња и тамањење биљака...“ *Наставна основа* из 1922. године није се ипак спроводила доследно. Почетком 1924/25. школске године на захтев румунског Министарства просвете Епархијски школски одбор је допунио *Привремену наставну основу* такозваним националним предметима: румунским језиком, историјом и земљописом Румуније.²⁰¹¹

У погледу предавања румунског језика у српским школама аутор нове *Наставне основе* Манојло Попов предлагао је да се овај предмет уведе од првог, а не од трећег разреда како је то касније било предвиђено школском конвенцијом. У свом образложењу истакао је да је за будуће грађане Румуније било неопходно добро познавање државног језика. Увођење државног језика тек у трећем разреду, сматрао је искусни учитељ, довело би ученике српских школа у неравноправан положај у односу на децу која похађају државне основне школе и то би, између осталог, утицало и на њихов приступ средњим школама. Међутим, Министарство спољних послова Југославије није прихватило тај предлог, па га је и темишварска Епархијска управа одбила и тражила да се поступи сходно одредбама школске Конвенције.²⁰¹²

---

²⁰¹¹ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 32.

²⁰¹² Душан Сабљић, *наведено дело*, 33.

Владимир Живојнов, учитељ у Темишвару писао је за лист *Гласник*, забринут за просветни живот темишварских Срба, да је питање хоће ли српске народне школе одговорити свом позиву и да ли је тадашње наставничко тело било довољно оспособљено за вршење учитељских дужности. „Ако будемо ових првих 5-6 година истрајно порадили, да курзисте –наставнике постепено по могућству свестрано спремимо за њихов учитељски рад, онда ћемо мирном душом моћи рећи, да је обезбеђен опстанак српске народне школе, као једног од најважнијих фактора просветног и националног живота“, писао је Живојнов.²⁰¹³ Питање учитељског кадра било је суштинско и трајно питање српског школства у Румунији и тешко се решавало. Након поделе Баната 1919. године учитељи са стручном спремом из српских вероисповедних школа листом су напуштали места службе и прелазили у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца, а припрема нових учитеља била је врло сложена. На територији Румуније није било учитељских школа на којима су часови вођени на српском језику, а школовање у Југославији било је везано за низ тешкоћа. Известан број младих учитеља послат је као епархијски стипендисти у одређене учитељске школе у Југославији, а други су се окренули према државној учитељској школи у Темишвару. Међутим, није се могло чекати да они заврше своје студије. Темишварска Епархија је правилно проценила да је у тадашњим условима најефикаснији излаз из таквог стања био отварање летњих учитељских течајева.²⁰¹⁴

Летњи учитељски курсеви почели су да се одржавају током 1920. године у Темишвару. Душан Сабљић пише да се Епархијски школски одбор најпре 15. марта 1920. године обратио Народном школском савету у Сремским Карловцима једним дописом предлажући оснивање летњих учитељских течајева за апсолвенте нижих гимназија који су привремено вршили дужност учитеља на упражњеним катедрама српских вероисповедних основних школа у Румунији. Савет је начелно одобрио предлог Епархијског школског одбора и прописао је своје одређене одредбе како ти течајеви треба да се одрже.²⁰¹⁵ Епархијски школски одбор се потом на српском језику обратио и Одсеку за просвету главног управног Савета у Клужу и добио је одговор са знаком да црквене власти немају законско право на организовање учитељских течајева, али да пошто у српским

---

²⁰¹³ Владимир Живојнов, *Наше школе и курзисте*, *Гласник*, бр. 2, Timișoara (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 16-18.

²⁰¹⁴ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 35-36; 112.

²⁰¹⁵ Душан Сабљић, *наведено дело*, 113.

православним вероисповедним основним школама у Румунији недостаје велики број учитеља, Министарство наставе у Букурешту даје изнимну сагласност да се предложени течајеви ипак одрже и у том смислу и оно прописало одређене услове. Течај се могао одржати за време летњег распуста по обрасцу једног румунског учитељског течаја.²⁰¹⁶ Под тим условима почела је серија летњих течајева у Темишвару ради припреме учитељског кадра за српске православне вероисповедне основне школе у Румунији.

Епархијска управа је током јуна 1920. године упутила окружницу са циљем мобилисања курсиста. „Меродавни су увидели, те су пожурили, да на летњим феријалним течајевима спремају оне младиће и девојке, који се вољно одазваше позиву, да свој живот српској школи и народу посвете...“, писао је лист *Гласник*. Позвано је свештенство да позове све које имају љубави према учитељском позиву да се упишу на учитељски течај. Умољено је румунско Министарство просвете за дозволу да се одржи и приреди други учитељски течај за неспособљене учитеље током 1921. године. Министарству је поднесен распоред градива које ће се на курсу 1920. године предавати.²⁰¹⁷

На течајевима се предавала веронаука, српски језик, румунски језик, соматологија, психологија, педагогија, дидактика, методика, историја Румуна, земљопис Румуније, државни устав, певање, домаћинство и ручни рад за женске полазнице. Владин повереник је био др Атанасије Поповић, директор државне румунске учитељске школе у Темишвару који не течају предавао и устав румунске државе. Управитељ течаја био је Васа Вртипрашки, а на првом течају су предавали Павле Босика, директор румунске основне школе у Темишвару, јеромонах Стефан Илкић, Танасије Костић, Манојло Попов, Олга Коц-Сифниос. На другом течају наставници су били Танасије Костић, Милоје Марцикић, Владимир Живојнов, Ђура Миланковић, Манојло Попов, Павле Босика и Олга Коц-Сифниос. На трећем течају поред истих наставника предавала је Вера Старосолска.

„Као наставник на овогодишњем феријалном течају, могу констатовати, да се је већи део курсиста вољом одао учитељаком позиву. До меродавних и нас старијих учитеља стоји, да ту љубав према школи у њима ојачамо, писао је Владимир Живојнов.²⁰¹⁸

---

²⁰¹⁶ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 113.

²⁰¹⁷ *Извештај о раду епарх. управе од августа 1919. г. до данас, Рад Епарх. Школског одбора од 1. априла 1920. до 7. маја 1922. године, Гласник*, бр. 26, Тимишоара (Темишвар), 1. октобар 1922, стр. 209-210.

²⁰¹⁸ Владимир Живојнов, *Наше школе и курсисте, Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. децембар 1921, стр. 17.

Први учитељски течај био је одржан између 15. јула и 16. септембра 1920. године према назначеним одредбама Министарства наставе. На течају је било уписано свега двадесет и седам кандидата и то тринаест мушкараца и четрнаест жена. Наставне програме саставио је учитељ Манојло Попов према програмима виших разреда учитељских школа. Писмени и усмени испити су одржани од 13. до 16. септембра исте године. Поред др Атанасија Поповића свим испитима је председавао и архијерејски заменик архимандрит др Стефан (Николић). Од поменутих двадесет и седам уписаних кандидата четворо је одустало, на испите се пријавило двадесет и троје, од којих је осамнаест њих успешно положило испите из свих предмета, а петоро је упућено на поправне испите. Сведочанства о похађању првог учитељског течаја издате су накнадно и то на румунском и српском језику. Румунски текст је сматран оригиналом, а српски преводом и преписом.

Епархијски школски одбор, у Темишвару 27. јуна 1921. издао је правилник за владање курсиста на учитељском течају 1921. по којем је било строго одређено понашање на часовима, кашњење, понашање док трају часови, изостанци часова полагање на крају курса, недовољне оцене, понављање курса. Казне су биле новчане и губиле су се припомоћи. Пошто ће сваки курсиста и курсисткиња за цело време трајања курса имати толико посла око наставних предмета и учења, да ће једва мало времена остати свакоме на слободно располагање, то се свако упозорава, да и то мало слободног времена употреби више себи на корист, а мање на беспослице. Сваки курсиста и курсисткиња има се понашати пристојно и уљудно свуда и на сваком месту, у светом храму се нарочито клонити разговора и избегавати све што ремети пијетет светиње где се моментално налази. Нарочито се има сваку курсиста и курсисткиња клонити јавних места и локала, који ни у ком погледу не одговарају угледу будућих наставника и учитеља народних. Свега се треба клонити што баца ружну слику на човека и што га понижава. Лутање по биртијама и иначе по кафанама, нарочито ако је с тим још склопчано пијанство, безусловно повлачи за собом отпуштање са курса и губитак свију права на потраживање учитељског места.²⁰¹⁹

Учитељски течајеви организовани и су и током следећих година до 1929. године. Посредством ових течајева осамнаесторо кандидата је успело да стекне учитељске

---

²⁰¹⁹ Гласник, бр. 33, Тимишоара (Темишвар), 20. новембар 1923, стр. 271.

дипломе при државним учитељским школама у Темишвару, Клужу и Букурешту.²⁰²⁰ Полазници српских учитељских течајева у Темишвару били су и из градова у Краљевству СХС и из околине Темишвара.²⁰²¹

Срби у Краљевини Румунији нису имали својих средњих школа.²⁰²² Њихово отварање одлагано је до 1934. године.²⁰²³ Мали део Срба је тако похађао средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, а већина њих била је упућена да похађа „домаће стране школе“. „Не говоримо о томе да ли је то добро или не, али тврдимо да је велика штета и губитак за нас овде, што у центруму нашем, у Темишвару, немамо бар четворо-разредну средњу школу у којој би нашу омладину ваљано спремили да после може без бриге похађати стране заводе... Потребно је само мало жртава и доста воље па да се оствари средња школа, – наша, вероисповедна са нашим стручним снагама“, писао је Слободан Костић у *Шематизму* 1924. године. Костић је том приликом посебно истакнуо рад јереја Милана Николића²⁰²⁴, кетфелског свештеника.²⁰²⁵ Наиме, Николић је 1921.

---

²⁰²⁰ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 36.

²⁰²¹ види више: Душан Сабљић, *наведено дело*, 112-117.

²⁰²² Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 99.

²⁰²³ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 49.

²⁰²⁴ **Милан Николић (Кнез, 7. септембар 1888 – Кетфел, 4. март 1969)** парох, народни учитељ, књижевник, национални радник. Завршио је пет разреда основне школе и трговачку школу са испитом зрелости у Темишвару 1909. године. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 36.) Због лошег материјалног стања своје породице требао је да остане у свом месту, али је у дванаестој години повредио руку па су његови родитељи мислили да неће моћи да ради у пољу. Док је проводио младост у Темишвару читао је *Привредник* који га је како сам каже, „челичио за рад око српства“ и „жарка му је жеља била да се што спремнији врати међу свој народ и да га свестано подигне“. Након завршетка богословије у Задру 1913. године, Николић се вратио у свој завичај ради рукополагања. Рукоположио га је владика Георгије (Летић) у Темишвару 1914. године за ђакона у капели Епископског двора, а за исте године у Саборној цркви са назначењем за кнешку парохију. (Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 19-22.) Милан Николић се бавио се и књижевним радом. Због великог угледа и плодног рада одликован је црквеним појасом 19. септембра 1923. године, насловом намесника 12. јануара 1930. године, чином протојереја 19. децембра 1938. године. Године 1924. постао је члан Епархијске конзисторије, а 1939. године је за заслуге на културно-просветном пољу одликован медаљом стогодишњице краља Карола I. „...под Вашим очинским и учитељским старањем учило је гимназију не мање од 150 приватних ученика, већином деца вредних и сиромашних земљорадника. Својим несребичним, самопрегорним и патриотским радом Ви сте дали српском живљу не мали број учених људи: лекара, учитеља, свештеника и др.“ Кетфелски парох Милан Николић објавио је први српско-румунски речник. (Љубомир Степанов, *Први српско-румунски речник*, Темишварски зборник, бр. 2, Нови Сад 2000, 127-136.) Лист *Гласник* речник је најавио речима: „Сваки свештеник, учитељ, а и сваки грађанин Румуније треба да зна државни језик... Срби у Румунији доста познају румунски језик али да не знају правилно и говре некњижевним језиком банатског наречја. (*Гласник*, бр. 3, Темишвар 1934) У предговору аутор је написао и да се српски народ ближе упозна са пријатељским румунским народом. За време Другог светског рата син јединац му је био партизан. Након рата, Милан Николић није желео да се пресели код сина у Ниш него је остао међу српским народом у Румунији. (Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 123.) Учествовао је у обнови ФНРЈ Југославије за шта је био награђен орденом. Није хтео да призна резолуцију Информбироа 1948. године и осуђен је на робију. (Стеван Бугарски, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947*, 122-132.) Залагао се за подизање просветног нивоа српских свештеника и калуђера и у

године основао приватну гимназију познату под називом „Четвороразредна српска нижа приватна гимназија Милана Николића у Кетфелју“. Ову гимназију су похађали младићи и девојке из суседних села, те из Темишвара.²⁰²⁶ „Дошавши у Кетфел, почео сам на други начин развијати свој рад око подизања и одржања српства у овим крајевима. Тај се мој рад већином састоји из спремања омладине за полагање испита у Краљевини СХС те на тај начин стварати раденике на националном пољу... па да их по завршетку четвртог разреда упутим у богословију или препарандију, да би се колко-толко ублажио недостатак у броју свештенства и учитељства, што за овдашње српство беше животно питање. И хвала буди Господу идеја се претвори у дело“, писао је Милан Николић.²⁰²⁷ Веома је значајно да су се по завршетку студија „ови синови и кћери нашег поднебља“ углавном вратили у средину из које су поникли и допринели су духовно-просветном уздизању својих сународника. „У ствари, биле су то први нараштаји наших послератних интелектуалаца“, писао је Душан Сабљић.²⁰²⁸ Министарском окружницом 1923. године забрањен је рад гимназија без одобрења Министарства наставе. С друге стране није пронађен званичан акт ни државних, ни црквених власти, којим би се одобрило проти Милану Николићу одржавање предспремних предавања за полагање испита у нижим гимназијама. Пуних петнаест година, све до потписивања школске Конвенције између Румуније и Југославије, прота Милан Николић је полузванично, али са знањем ондашњих политичких власти, обучио преко стотину ученика. Када је основана српска секција при лицеју „К. Д. Слога“ у Темишвару, престала је потреба за гимназијом проте Милана Николића. Темишварска Епархијска управа није спречавала рад проте Николића, али га није ни много помагала. Она је била мишљења да у Темишвару треба отворити редовну нижу четвороразредну гимназију. Зато је епархијска скупштина, одржана у Темишвару 1926. године, усвојила предлог „да се ради просветно-националног напретка српске деце теба отворити

периоду од 1925. до 1928. године и био је наставник Бездинске школе и Темишварске школе. То су заправо били течајеви за припремање свештеника и монаха ради полагања испита у систему ванредне наставе Тврдио је да је читавог живота радио за слогу Срба и Румуна. По подацима из 1924. године био је ожењен и имао је троје деце. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 36.)

²⁰²⁵ „Оно што је он сам остварио, доказује, да ми сви можемо ако не више, бар то створити, те основати четвороразредну средњу школу у Темишвару“, писао је Слободан Костић. (Слободан Костић, *Шематизам за 1924. годину*, 99.)

²⁰²⁶ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 67.

²⁰²⁷ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 51.

²⁰²⁸ Душан Сабљић, *наведено дело*, 68.

четворогодишња средња школа у Темишвару“.²⁰²⁹ Епархија је повремено водила евиденцију тих ученика, чији број није био занемарљив. После отварања српских секција при Учитељској школи и лицеју „Константин Дијаконовић Лога“ (К. Д. Лога) у Темишвару 1934/35. школске године број ученика Срба у средњим школама других народности постепено је опадао.²⁰³⁰

Епархијска управа настојала је да се известан број ученика Срба упише редовно у румунске учитељске школе. Но и поред више захтева упућеним месним црквено-школским одборима да мобилишу ученике, одзив је био слаб. Од 1920. године па до примене школске Конвенције почетком 1934/35. школске године у румунским учитељским школама школовао се врло мали број ученика Срба, и то већином мушкараца у учитељској школи у Темишвару.²⁰³¹ Разлог зашто се мали број Срба уписивао у румунске школе био је тај што ученици српских вероисповедних основних школа нису били довољно припремљени, што се показивало и при полагању пријемних испита и касније током школовања. Додатни проблем је настао и када су неколико година након разграничења поштрени и услови за упис у румунске школе и тражено је и уверење о имовинском стању родитеља, уверење о редовном плаћању државног пореза, уверење да је ученик грађанин Румуније, посебно уверење ако је један од родитеља био чиновник, као и обавезни пријемни испити: писмени из румунског језика и математике, усмени из румунског језика, математике, историје Румуна и географије Румуније. Било је обавезно поседовање виолине, школске униформе, креветнине и националне ношње. Материјалне обавезе за нестипендисте биле су велике, па је за њихове родитеље, углавном сељаке, то било тешко издржљиво. Епархијска управа је покушала да и материјално притекне у помоћ и ученицима који су похађали румунске учитељске школе давала је стипендије из својих закладних фондова. Срби из Румуније школовали су се и у Краљевини СХС у богословским школама. Свештенство Православне српске епархије темишварске традиционално се образовало у богословским школама Српске православне цркве, највише у Карловачкој богословији.²⁰³²

---

²⁰²⁹ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 70.

²⁰³⁰ Душан Сабљић, *наведено дело*, 149.

²⁰³¹ Душан Сабљић, *наведено дело*, 151.

²⁰³² Душан Сабљић, *наведено дело*, 150.

У чланку под насловом *Наши под Румунима* лист *Застава* је током 1920. године писао да је српски народ у Румунији остао без учитеља и свештеника и да ће и онај мали број што је остао, у скорије време напустити своја места. „Учитељи материјално стоје као наши пре годину дана а скупоћа је и тако као и овде“, писао је лист.²⁰³³ Како српски учитељи у Темишвару нису били чланови никаквог мировинског фонда, ни у Румунији, а ни у Краљевини СХС, Слободан Костић је основао један пензиони фонд за учитеље у Краљевини Румунији. „Учитељска сирочад и удовице остају после смрти свога старатеља на сокаку без икакве помоћи а учитељи наши данас и ако су неки навршили године службе не могу се повући у мировину зато што мировине не примају ни са које стране“, писао је Костић. Фонд је основан 1922. године, али је ослабљен 1927. године када је неколицини враћен улог. Од 1928. године фонд се из године у годину повећавао тако да је 1930. године имао „већ пристојну своту основе“.²⁰³⁴ Викар Стеван Николић је преко листа *Гласник* позвао подручно вероисповедно оспособљено учитељство да уплаћује одређену своту новца у државни мировински учитељски фонд, те да на тај начин осигура себи право на уживање мировине.²⁰³⁵

Што се тиче националних радника у Краљевини СХС они су за положај учитеља, у тада већ румунском делу Баната којем је припадао и Темишвар, говорили да је био још гори него положај свештенства и да се након сеобе појавило једно „мучно“ питање: „Шта ће да буде са нашим народом тамо без његових најближих верских и културних вођа?“²⁰³⁶ У већ помињаном чланку Мирко Терзић је писао да је било тешко оставити народ без културних вођа, али да је још теже било жртвовати те вође „у бесцење“. Терзић је предлагао да се са суседном Румунијом што пре рашчисти питање о српском народу и српској цркви и школама у тој земљи. „То мора да иде званично и са извесним уговором, јер за полузванична румунска обећења не треба дати ни марјаша... Ја могу до лудила да волим и обожавам Отаџбину и да за њу положим живот – али ми је ужасно да незаштићен дозволим да ми се насрне најсрамнијим начином на част. Ко ме ћу ја моћи у оним селима, да импонујем као попа или учитељ, кад ћу морати да пузим уз Влахе и онда ће цело село да ме презире – или ћу због свога пркоса бити сваки дан батинан, и онда ће сељани да

---

²⁰³³ *Наши под Румунима, Застава*, бр. 153, Нови Сад, 10. јул 1920, стр. 2.

²⁰³⁴ Слободан Костић, *Свештеничко чиновнички Мировински фонд и учитељски Миrow. фонд Епарх. Темишварске, Гласник*, бр. 11-12, Тимишоара (Темишвар), децембар 1930, стр. 168-169.

²⁰³⁵ Стефан Николић, *Подручном учитељству, Гласник*, бр. 2, Тимишоара (Темишвар), 15. јануар 1922, стр. 13.

²⁰³⁶ Мирко Терзић, *Слога*, бр. 222, Велики Бечкерек, 25. септембар 1919, стр. 1.

беже од мене као од куге, да и на себе не би навукли влашку мржњу и обест. Ни на једној страни нашег краљевства нема тако трагикомичног положаја наших просветних радника као у поробљеном Банату. Зар смо ми толико слаби да не можемо да бар колико толико осигурамо оне јаднике преко границе? ...Ако се овако у даље остави, обећава и дрема, онда ћемо се ми у румунском царству истопити...“, писао је Терзић.²⁰³⁷

„Школа за нас Србе у Румунији значи основу просветно националног живота. У доброј националној школи нам је живот сигуран. Ако поред цркве не будемо имали нашу српску школу у мору туђинштвине морамо просветно национално пасти и нестати. Живот и спас наш просветно национални је само у српској вероисповедној школи... Те наше школе су од 1919. године до данас постојале и постоје али нису биле озакоњене“, писао је лист *Гласник* током 1922. године. Епископски викар се одазвао позиву да учествује у преговорима између делегата румунске и српске државе о уређењу црквених и школских прилика Срба у Румунији и Румуна у Србији те је 29. септембра 1922. године отпутовао у Београд одакле се вратио 9. октобра. У школским питањима потигнут је потпун споразум, али у црквеним питањима није могло доћи овом приликом до сагласности, услед чега су преговори били одложени.²⁰³⁸

Милан Николић је након разграничења писао: „Дуго и тешко смо се могли прибрати у овим тешким приликама. Као после битке на бојном пољу, појавио се овде онде покоји свештеник и учитељ, који, освестивши се, брзо разумеше шта им је права дужност. Сакупише се и зададоше српску реч да остану уз овдашњи од мајке Србије као грана одсечени народ, а за први свој задатак поставише одбрану и сачување највеће нам светиње – цркве и школе...“²⁰³⁹ Иако су резултати рада српских православних вероисповедних основних школа у Румунији били слаби ипак су те школе имале огроман значај јер су дале непроцејиви допринос у одржавању верске и националне свести српског живља у Румунији.²⁰⁴⁰ Слободан Костић је у *Предговору* за своју књигу *Српска црква и школа у Румунији 1930. године* коју је издао 1931. године писао да је књигу написао са намером „да се види да смо се одржали, да живимо и да имамо основа за живот

---

²⁰³⁷ Мирко Терзић, *Слога*, бр. 222, Велики Бечкерек, 25. септембар 1919, стр. 1.

²⁰³⁸ *Гласник*, бр. 27, Тимишоара (Темишвар), 10. октобар 1922, стр. 220; *Гласник*, бр. 28, Тимишоара (Темишвар), 20. октобар 1922, стр. 229.

²⁰³⁹ Љубомир Степанов, *Милан Николић*, 52.

²⁰⁴⁰ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, 43.

убудуће“.²⁰⁴¹ Чињеница да су под изнетим условима српске школе опстале при цркви читавих баца необично повољну светлост на Епархију темишварску, на њен углед код црквених и државних (румунских и југословенских власти) и на способност особа који су изгарали на школским пословима, као што су то били Манојло Попов, Танасије Костић, Слободан Костић и Милан Николић.

---

²⁰⁴¹ *Предговор*, Слободан Костић, *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Темишвар, 1931.

Закључак

Исход Првог светског рата донео је велике промене на мапи Европе. Када је Аустроугарска као савезница Немачке изгубила рат, њена утроба се поделила и народи који су били заробљени у њој били су слободни. Идеја о уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу под династијом Карађорђевића постала је политичка стварност. Након великих победа у рату, српска краљевска војска била је први чинилац који је ту идеју требао да оствари. Други чинилац била су Народна већа која су крајем октобра и почетком новембра 1918. године почела да се оснивају широм Војводине. Српско темишварско Народно веће било је једно од првих, ако не и прво које се образовало. Иако је настанак овог већа првенствено био везан за оснивање Банатске републике у којој су већину имали Немци, Срби у свом народном већу јасно су изразили жељу да живе у Југославији. Чланови већа били су утицајни Срби већином из Темишвара који су представљали целокупно српско становништво. Из редова српског Народног већа изабрани су и делегати који су упућени на Велику народну скупштину у Новом Саду на којој је донета одлука да се и ови крајеви припоје прво Краљевини Србији, а онда и Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца. Почасни председник српског темишварског Народног већа био је темишварски епископ Георгије (Летић) што говори о великом утицају Српске православне цркве међу темишварским Србима.

Након пробоја Солунског фронта, средином септембра 1918. године, и војних победа српске и савезничке војске, представници будуће југословенске државе могли су за преговарачким столом са представницима нове мађарске Владе да диригују своје услове. Потписивање примирја извршило се у Београду 13. новембра 1918. године. Франше д'Епера је означио српску зону којој је припадао и Темишвар. Још пре потписивања примирја, српска војска је прелазила на територију Баната, Бачке и Барање да у складу са својим ратним програмом из 1914. године ослободи своју неослобођену браћу. Такође, у Банату су владали социјални немири настали због безвлашћа насталог услед краја рата, повлачења немачке војске и социјалног незадовољства становништва. Мађарска народна већа била су немоћна. Немире је могла да заустави само јака војна сила. Поред наредби команданта источне војске генерала д'Епера, који се тако директно умешао у питање Баната, српска војска се на прелазак преко Дунава одлучила и на основу позива српског

становништва. Срби у Банату су српску и савезничку војску дочекали са одушевљењем. Користећи говоре које су, на свечаном дочеку, одржали чланови српског Народног већа, представници мађарских цивилних власти и представници румунског становништва, верно смо дочарали атмосферу која је владала у Темишвару. Међутим, уласком српске војске није решено питање административне власти јер је по члановима Београдског примирја на овом подручју, на својим местима, требало да остане мађарско чиновништво. У Темишвару је ситуација била посебно деликатна јер је 31. октобра 1918. године основана Банатска република. На њеном челу био је др Ото Рот кога је поставила Влада нове Мађарске републике. Народна управа из Новог Сада умешала се у однос српских војних власти и мађарских административних власти у Темишвару, односно генерала Ђорђе Ђорђевића чији је штаб био стациониран у Темишвару и Ото Рота. Народна управа је 4. децембра 1918. године поставила свог великог жупана и захтевала је да он буде уведен у звање. Генерал Ђорђевић је желео да одржава стање у Темишвару и да ради на хармонији између свих пет највећих група народа у Темишвару. Морало се рачунати на то да би Конференција мира могла да као принцип разграничења узме принцип народне консултације. Требало је придобити Немце, Мађаре и Јевреје за српску опцију, а смањити утицај румунске пропаганде. Ослушкивање политичких прилика генерала Ђорђевића није удовољено. Југословенска Влада у Београду је донела одлуку да подржи тежње Народне управе. Прелазак администрације у руке српских власти одиграо се 20. фебруара 1919. године. Генерала Ђорђе Ђорђевића заменио је Пантелија Панта Грујић. Мартин Филипон је уведен у звање великог жупана Тамишке и Крашо-северинске жупаније, а за великог жупана града Темишвара изабран је Немац, Рајнхолд Хегн. Као одговор на смену власти у Темишвару избио је велики раднички штрајк. У докторату смо изнели да је штрајк био исцениран из Будимпеште и да је имао особине политичког штрајка, али да је штрајк имао и елементе социјалног и економског незадовољства становништва. Штрајк је показао да је позивање на српски империјум било неосновано и да империјум нико није признавао до коначних одлука на Конференцији мира и потписивања мировних уговора.

Тема је у основи политичка. Међутим, бавили смо се свакодневним и културним животом темишварских Срба. Оновремена штампа богата је подацима. Исцрпили смо изворе који су нам били доступни. Успомене Милоша Црњанског који је у Темишвару живео уочи Првог светског рата биле су нам од изузетне користи. Сећања Црњанског

доносе нам значајне податке о свакодневном животу, навикама, идентитету и о проблемима темишварских Срба. На седницама српског Народног већа доношене су одлуке у циљу јачања националне свести код темишварских Срба. Једна од њих је била да се Србима оснује лист на српском језику. Под утицајем српске војне команде у Темишвару је 1. децембра 1918. године почео да излази лист *Слога*. Овај лист је био пропагандни орган и рад на оваквој врсти извора изузетно је био захтеван. Нама је био примаран извор о свакодневном и културном животу темишварских Срба, али смо га користили и да би приказали слику једног времена и политичких игара.

Иако је за нашу тему најзначајније било шта се на самом терену дешавало, припадност Темишвара се заиста одређивала за зеленим столом на Конференцији мира у Паризу. Након што су југословенски и румунски делегати на Конференцији мира, испред представника Великих сила, изнели своје максималне територијалне захтеве, основана је посебна комисија која је требала да одреди границу у Банату. За југословенске делегате отежавајућа околност је била та што је Савезнике везивао тајни уговор са Румунијом потписан 1916. године. По уговору, Румунија је требала да уђе у рат, а за узврат да добије цео Банат до Тисе. Југословенска штампа је писала да је стотине хиљада српског народа било осуђено да и даље живи отргнуто од своје праве домовине и да су, не право самоодређења, него тајни уговори одлучили њихову судбину. Међутим, у докторату смо указали да претпоставка да је Краљевина СХС Темишвар изгубила због тајног уговора Савезника и румунске државе није у потпуности тачна. Велике силе на Конференцији мира, које су заиста прекрајале мапу Европе, одбациле су тај уговор. Могуће да су неформално биле везане за одредбе уговора и да су Французи били наклоњенији румунској страни.

Темишвар је припао Румунији јер је у њему у тренутку разграничења живео дупло већи број Румуна него Срба. Граница у Банату је повучена тако што су експерти на Конференцији мира у Паризу за најмеродавнији критеријум узели етничко стање и етничке односе. Економске и војне потребе су такође узимали у обзир, али су историјско право и историјски моменти уопште, за њих, имали сасвим подређену улогу. У јавном мњењу прве југословенске државе стварана је слика да Србија није ратовала да освоји крајеве у којима има толико и толико процената Срба, него да је она водила три крвава рата у којима је изгубила половину своје војске, да ослободи све своје саплеменике.

Реаговајући на неповољне вести по југословенску страну које су стизале из Париза широм Војводине су почели да се одржавају велики народни скупови на којима је тражено да Темишвар припадне Краљевству СХС. На зборовима су доношене резолуције које су слате директно Конференцији мира или југословенској делегацији. Експерти за банатско питање саставили су и више меморандума који су такође слати у Париз.

У меморандумима је истакнут вишеструки значај Темишвара за југословенску државу. Темишвар је био значајан као поседнути град непријатељске и поражене Аустроугарске, али и као старо упориште српске историје и културе. Темишвар у току разграничења заузима значајно место и у српским изворима. Тако Темишвар називају кључем Баната да би показали његову стратегијску вредност. Такође, и стражњим вратима за Београд. Темишвар је називан и „плућима Баната“, као и да овај град Југословенима може да на копну буде оно што је Енглезима Гибралтар на мору. Посебно је наглашавана и културна повезаност и да је историјски Банат за Србију оно што је Ил де Франс за Француску, а Тоскана за Италију.

Жељама српског становништва у Темишвару није удовољено нити су добили прилику да на плебисциту искажу своје жеље. Издато је наређење о повлачењу српске војске из Темишвара. Након што је српска војска евакуисала град 27. и 28. јула 1919. године, у Темишвар је, 4. августа 1919. године, ушла румунска војска. Дошло је до сеоба Срба у Темишвару. Исте ствари које су замеране српској војсци док је била у садашњем румунском Банату сада су замеране румунској војсци. Велики број српске интелигенције која се истицала у борби за припадност Темишвара напустио је град. Бавили смо се и њиховом судбином у новом краљевству.

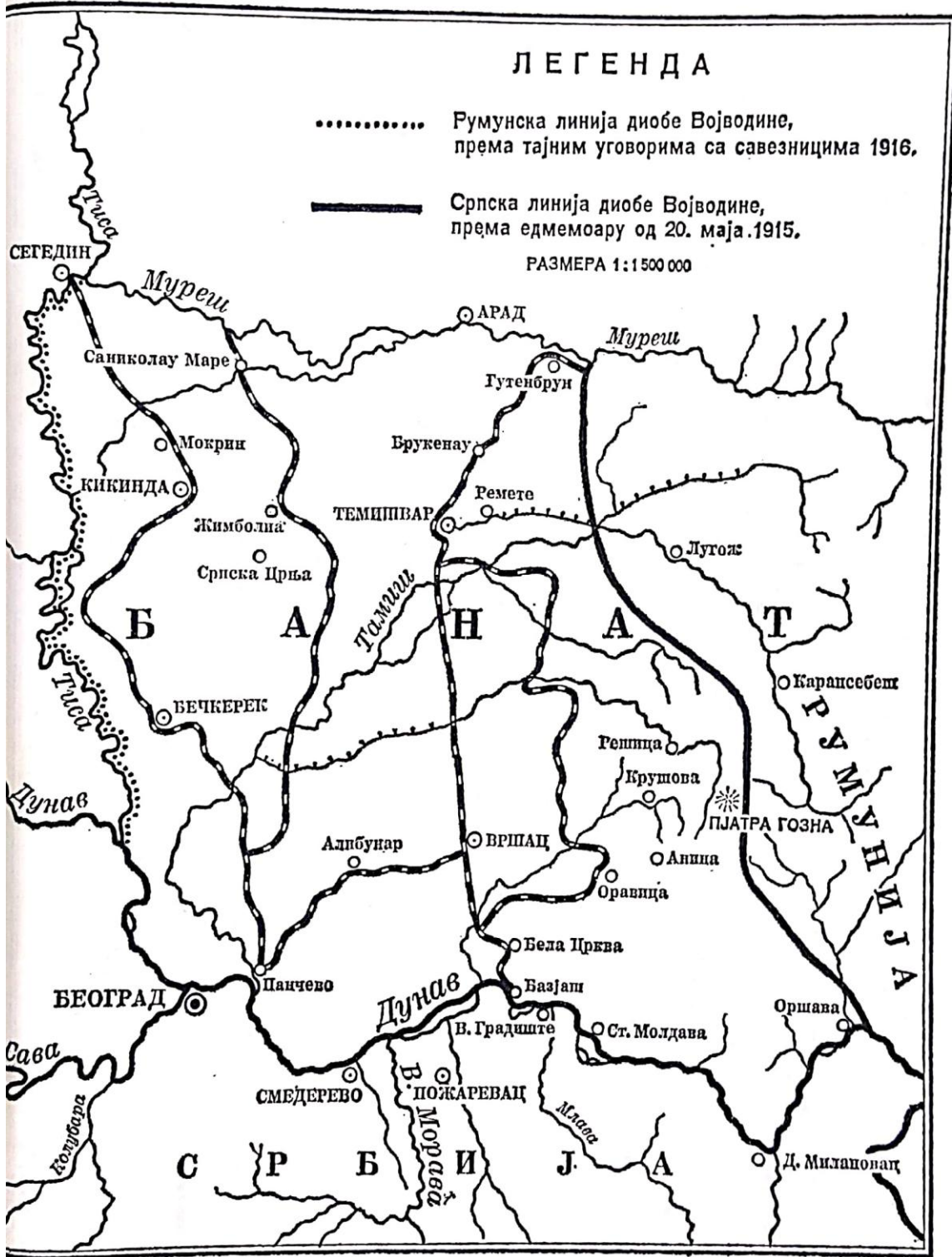
Историјске околности су довеле до тога да се Темишвар данас налази на територији Румуније. Темишварским Србима процес разграничења трајно је одредио историјску судбину. Уследили су напори српског живља за очување свог националног идентитета у мултикултуралној заједници Баната. Приказали смо како су се Срби у Темишвару снашли као национална мањина непосредно након разграничења. Да ли су у тешкој ситуацији одговорили на проблеме и како су њихови међусобни сукоби утицали на национални рад. Као што су закључивали и савременици, овај живаљ био је навикнут на живот изван националне заједнице и окупио се око Српске православне цркве и српске вероисповедне школе и започео је самосталан живот у жељи да своје народно и верско обележје сачува.

Српска заједница у Румунији била је у уверењу да ће југословенска Влада пратити њен живот и рад, те да ће их морално помоћи да остану верни заједничком идеалу.

Након кратког застоја у почетку, живот Срба у Темишвару се постепено кристализовао и добио је одређен правац којим се ишло ради остварења општег циља, а то је био успешан политички живот, слобода вере под окриљем православне српске Патријаршије, слобода наставе у српским вероисповедним основним школама на основу школског закона и развијање економског и социјалног живота. Срби у Темишвару су били уверени да ће то међудржавним уговорима постићи. Након рата, српски народ у Краљевини Румунији остао је веран груди земље на којој се родио, сачувао је у извесној мери своју бројност као и пре рата, сачувао своју православну веру по цену великих материјалних жртава, као и своју српску вероисповедну основну школу и своју економску слободу. Створио је јаку групу младих свештеника и учитеља, потребан кадар народне интелигенције, који су сви помогли да се српска национална мањина сачува, развије и одржи.

Темишвар је и након разграничења остао природни центар Срба у Румунији. Историја је тако темишварским Србима одредила мисију да буду веза између два пријатељска народа румунског и српског, да упознају Румуне са тековинама Срба и Србе са културним стварањем Румуна. Такође, Темишвар је одређен да окупља Србе, да негује и чува српски језик, обичаје и историју. Као што су то поручивали савременици догађаја који су били предмет нашег истраживања Темишвар у будућности треба да буде достојан Темишвара из прошлости.

Прилози

прилог бр. 1.

прилог бр. 2.

прилог бр. 3.

прилог бр. 4.

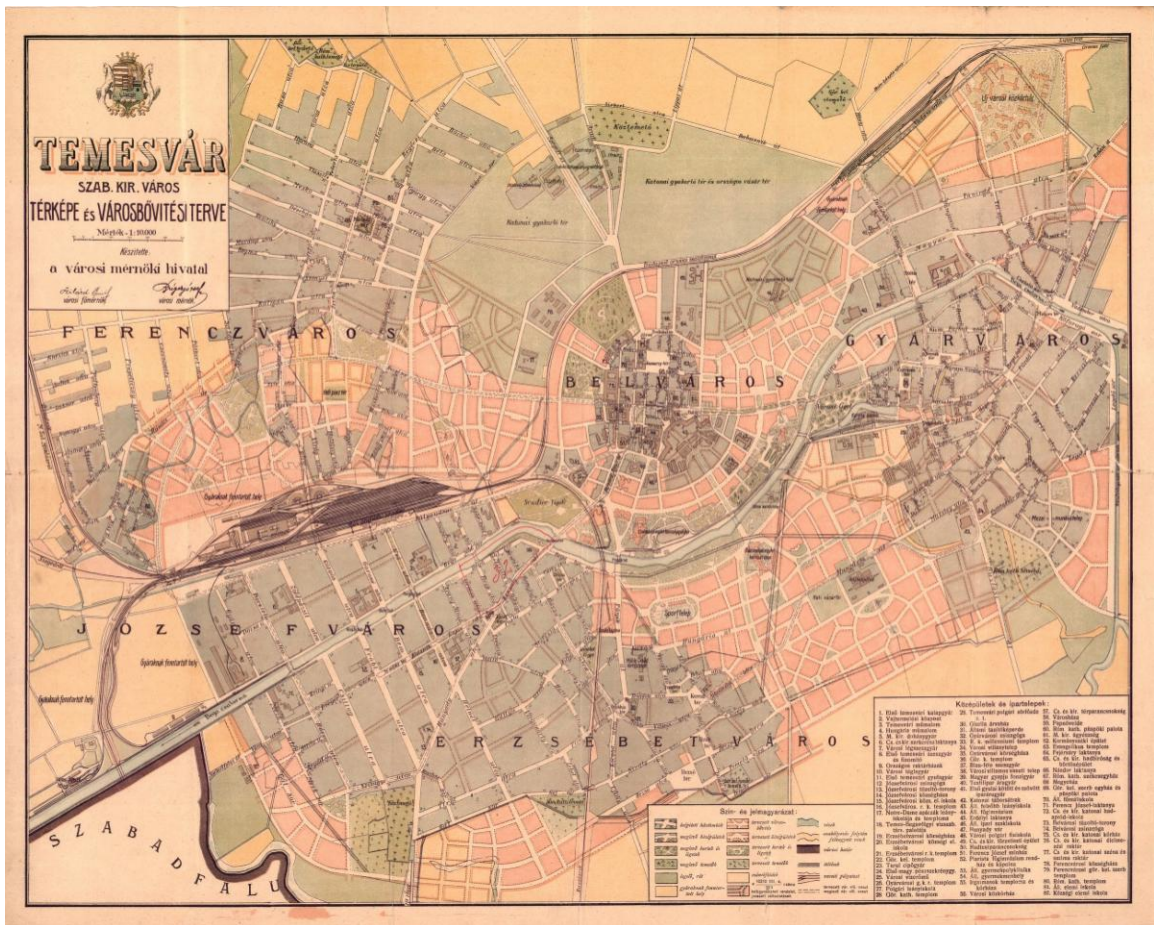

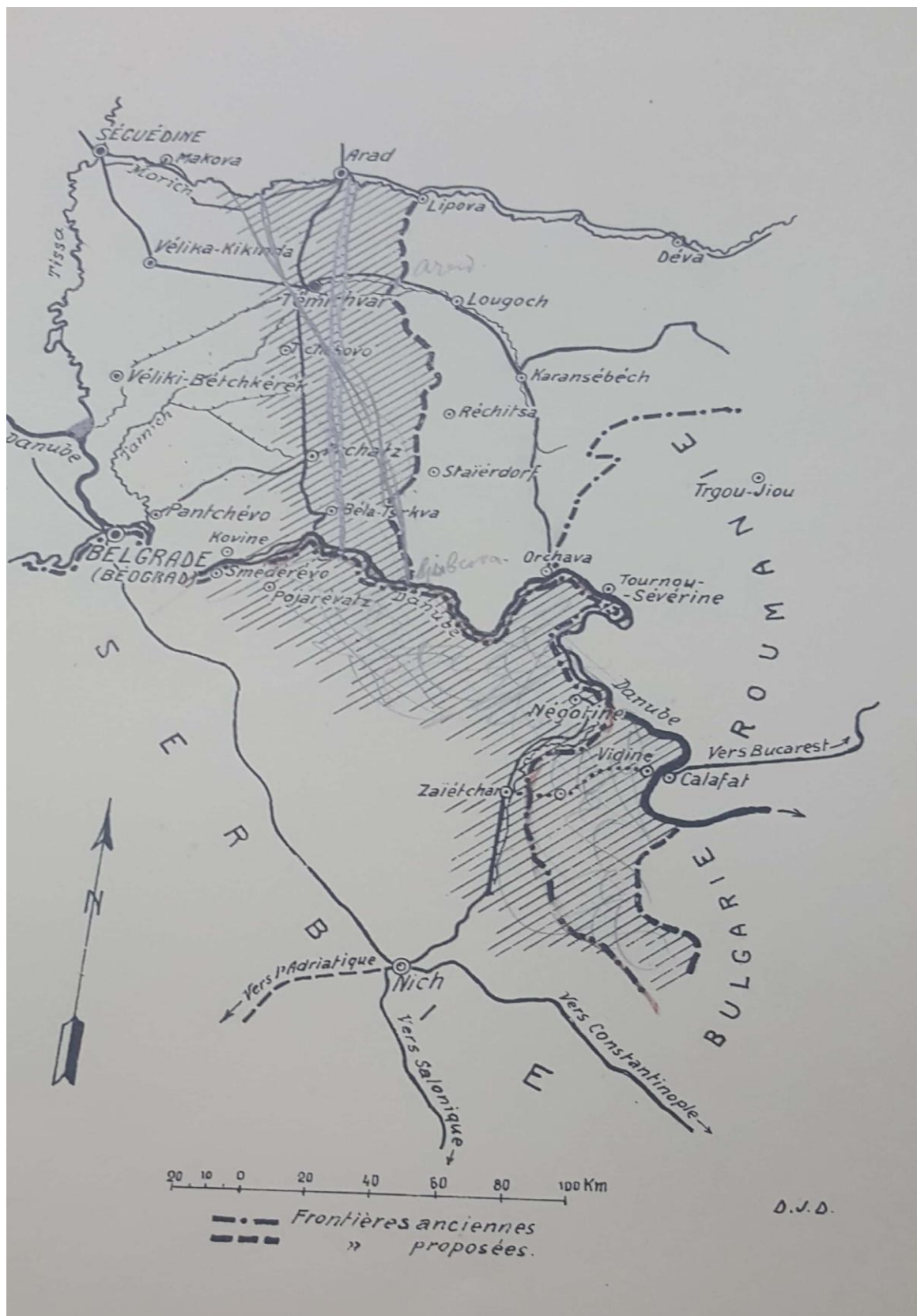
Handwritten text in Cyrillic script, likely a historical document or letter. The text is written in a cursive style and is somewhat faded. It appears to be a letter or a report, possibly related to military or administrative matters, given the mention of "полковник" (colonel) and "полк" (regiment). The text is arranged in several paragraphs, with some lines starting with "Коллеге" (colleague) and "Сэр" (sir). The handwriting is dense and fills most of the page.

прилог бр. 7.

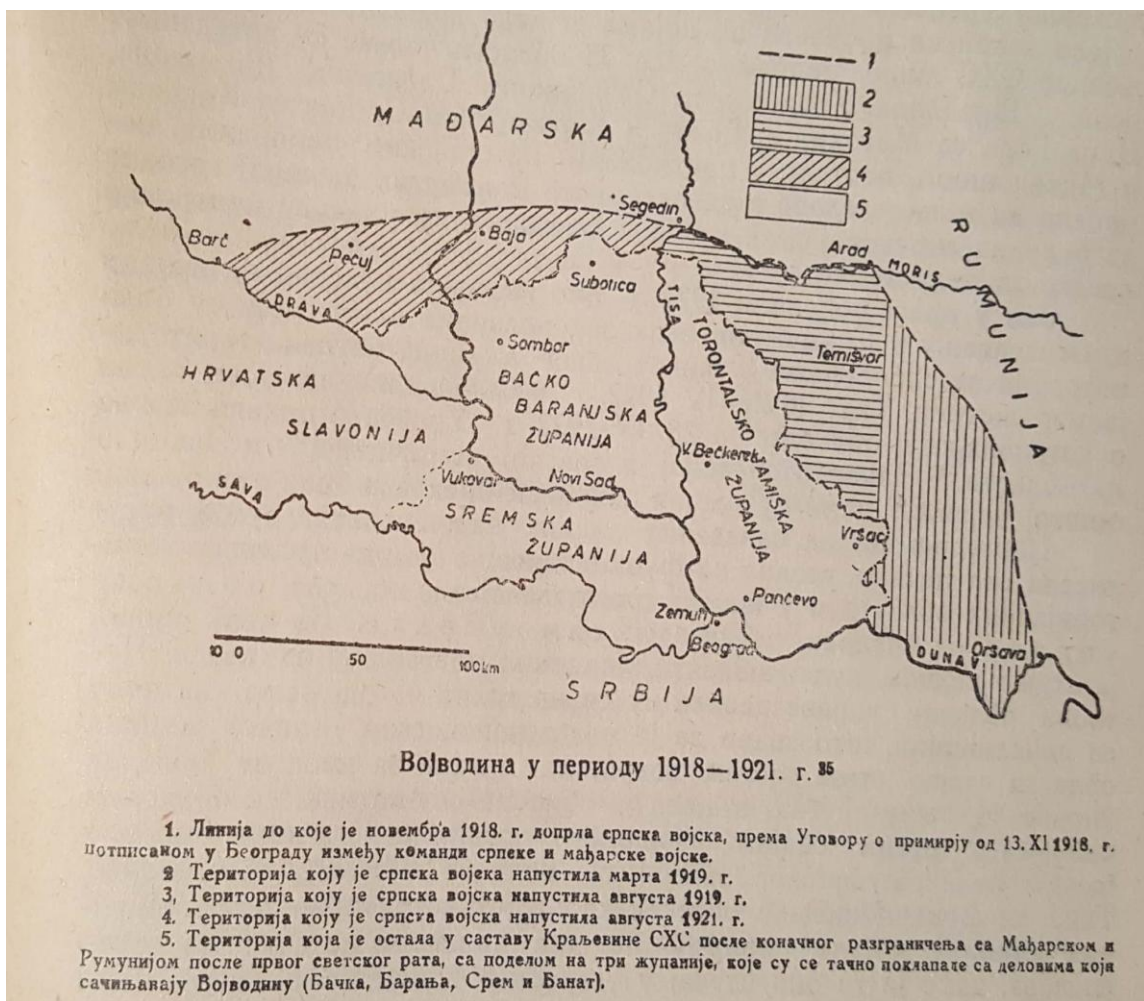

прилог бр. 9.

прилог бр. 10.

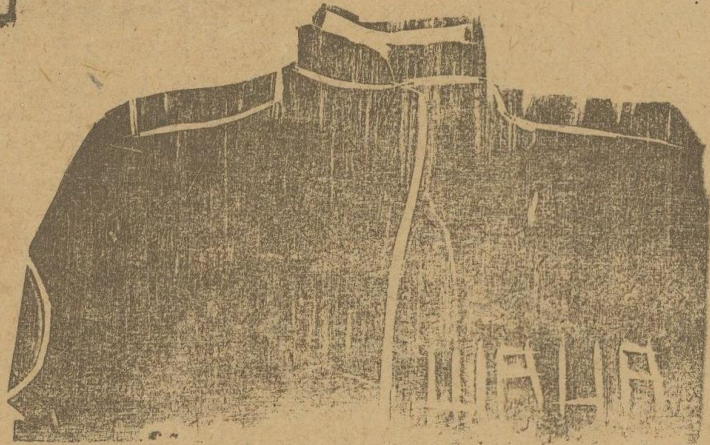
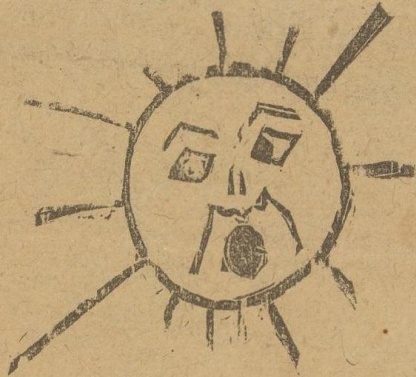

прилог бр. 11.

А. Штрбић:

Главу дајем, Темишвар не дајем.

У Темишвар срце оста,
у Бечкерек глава оде,
Не бојте се још је Мишце
За повратак и походе
И ово је можда боље.
Поред наше пусте славе

прилог бр. 12.

По тепиху Власи газе!

По теписима Темишваром газе,
Са пинклама својим, амрелом и бичем,
И грубим бојерством јадни народ „мазе“!
Ал' ипак им у брк из прогонства кличем:
Биће јоште града, олује и кише,
Боље по тепиху, не прљајте више,
Нашу земљу свету!

прилог бр. 13.

M. 772

Изборни затисци
војна у Шеминвару 9./22. новембра 1.918. год. на
збору Срба шеминварача у присуству избора и на-
сманка шеминварских за велику парадну свети-
шану Срба, Словака и Русина из Тамана, Барде
и Баране.

С.т.т. е.т.т.

У Комитетовине писменице, па у Шеминвару број Срба
добрим премаша број 4.500, ставља се на уредни
ред избор белоруске ирманика у своје отаџбини м-
цији.

Задругако бду поабрам Мишија Белеснија, парод фа-
друка, 2) Срушеница Вурговит, сјага м.н. референца, 3)
г. Паса Котарица, овеа м.н. 4) Словоаца Косарит, парод
медански и 5) Тоура Тирзика, срушела пар. урмани, рефи-
ма се веројатно ирмани м.н.и.

С.т.т. е.т.т.

За верности:

Тоура Тирзика
и.н.и. Српског пародног
судора.

Зорј Иван Церајовић
изодорит Српског пародног
судора.

11.7417

од Српског народног одбора у Темнишвару.

Перодражница.

Госп. Милија Веселићин, парош у те-
мнишварском општинском Фабрици, потпредседник
Српског народног одбора темнишварског, из-
бран је 9./22. новембра 1918. год. на збору
Срба темнишварца једногласно за истама-
ника на велику народну скупштину Ср-
ба, Славана и Русина, која је на дан 12./25.
новембра 1918. год. у Н. Ваг сабрана.

Перодражница ова и даље се регулише
истомачину, да се може на великој народној
скупштини истакавати може.

У Темнишвару 9./22 новембра 1918.

Братислава
председник Српског
народног одбора.

Јежи Милић
председник Српског
народног одбора.

прилог бр. 15.

№ 8412

од Српског народног одбора у Темнишвару

Декларација

Госп. Ђура Шерин, српски нар. урник у Темнишвару, италијански Српског народног одбора темнишварског, израђен је 9./22. новембра 1.918. год. на збору Срба темнишварача једногласно за изражавање на великој народној скупштини Срба, Словена и Румна, која је за дан 12./25. новембра 1.918. год. у С. Чаг названа.

Декларација ова израђена је се реченоше изражавању, да се томе на великој народној скупштини испитају може.

У Темнишвару 9./22. новембра 1918.

J. Šerina
италијански Српског народног одбора

Ђеђа: *Милан Ђеђић*
председник Српског народног одбора.

прилог бр. 16.

11. 7. 1918

Од Српског народног одбора у Шеминвару.

Веродајница.

Госп. др. Даса Богданов, српски, глас изборног одбора Српског народног одбора Шеминварског, израдио је 9./22. новембра 1.918. год. на рору Срба Шеминварца једномласно за и - засманиво за велику народну скупштину Срба, Словака и Румина, која је за дат 12./25. но - вембра 1.918. год. у П. Ваг сазвана.

Веродајница ова израде се речеломе иза - сманиво, да се може на великој народној скупштини мекарати може.

У Шеминвару 9./22. новембра 1918.

Братислава
поштом Српског
народног одбора.

Др. Иван Крстич
председник Српског
народног одбора.

НОВА ТАЧКА.

Четрнаест их је било
Латинско романско братство
Ево нову је створило.
Петнаеста дакле гласи:
Свих четрнаест не вреде.
У питању кад су — Власи!

прилог бр. 18.

У. ПАМЕТ СЕ!

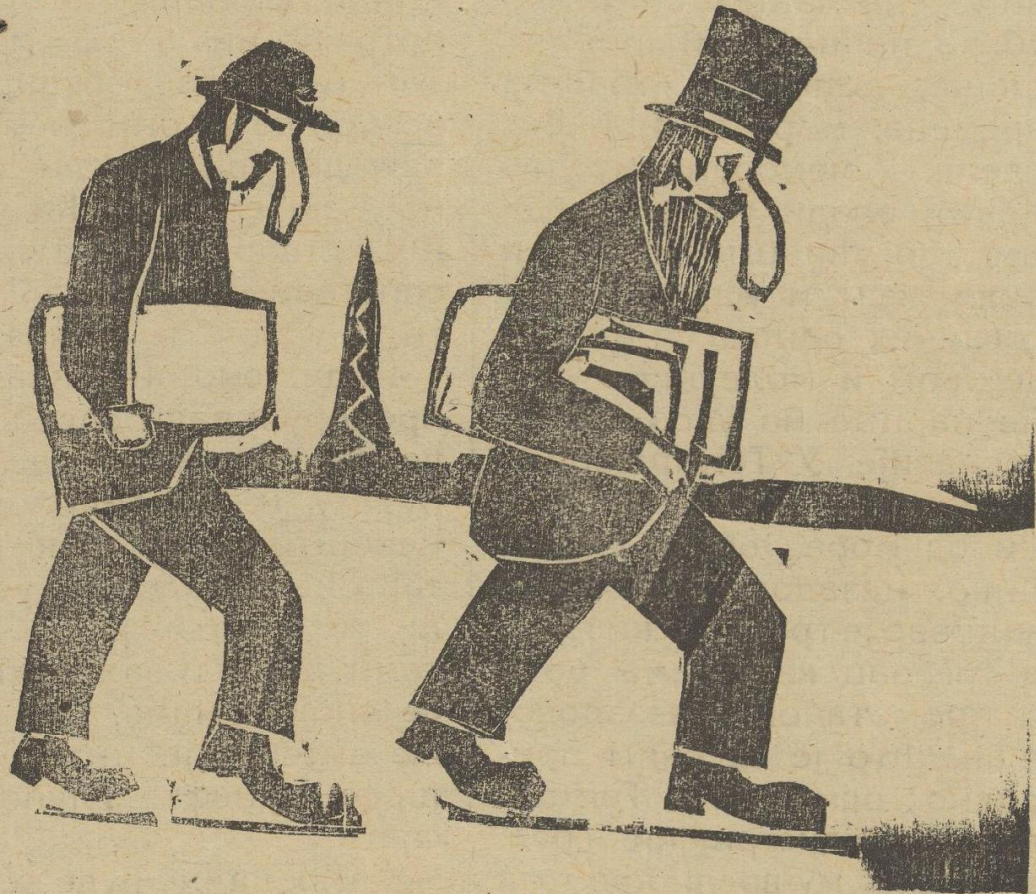

Док су наши Срби Темишваром били,
Иноверци нису тада оценили,
Да Срб благородан није бити моро.
Данас Влах их гази,
Корбачем их „мази“ —
У памет се! — ако дођемо вам скоро!

прилог бр. 19.

ПОВРАТАК.

Уложише труд и муку да нам спасу Банат равни
У жељама спречише их пријатељи наши главни.
За поносним Темишваром оде сада и Ријека
Ал зато их српски народ са помоћу својом чека!

прилог бр. 20.

Извори и литература:

необјављени извори

Архив Војводине (АВ)

Архив Југославије (АЈ)

Архив САНУ у Сремским Карловцима (АСАНУК)

Библиотека Матице српске (БМС)

Војни архив (ВА)

Историјски архив Зрењанин (ИАЗ)

Рукописно одељење Матице српске (РОМС)

енциклопедије и речници:

Српски биографски речник, бр. 1, А-Б, Нови Сад 2004.

Српски биографски речник, бр. 4, И-Ка, Нови Сад 2009.

Српски биографски речник, бр. 5, Кв-Мао, Нови Сад 2011.

Српски биографски речник, бр. 7, Мл-Пан, Нови Сад 2018.

објављени извори:

1. *Банат*, Милан Петровић, *Летопис Матице српске*, Нови Сад новембар 1952, 295-311.
2. *Банат – новембар 1918. године: великобечкеречки лист „Торонтал“ – догађаји, виђења, ставови*, Ференц Немет, Милан Мицић, Ново Милошево-Панчево-Сириг 2019.
3. *Београд или Загреб (Успомене)*, Милан Петровић, *Летопис Матице српске*, март 1951, 195-207.
4. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918. г. и догађаји по извршеном уједињењу до демобилизације 1920. год, 1918-1919. година, Офанзива. Други период, Гоњење, Трећа фаза - прелаз наших Армија преко Дунава, Саве и Дрине и њихово избијање на демаркационе линије: војно-дипломатска акција за одређивање граница Краљевине Југославије*, књ. 31, Београд 1939.

5. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918, одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1920*, књ. 32, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд 2014.
6. *Велики рат Србије за ослобођење и уједињење Срба, Хрвата и Словенаца 1914-1918, одбрана државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца 1919-1920*, књ. 32, приредили Владо Стругар, Милић Ф. Петровић, Београд 2015.
7. *Vjera bez iluzija: мемоари „Crvenoga grofa“*, Mihály Károlyi, Zagreb 1982.
8. *Војводина на Конференцији мира*, Станоје Станојевић, Летопис Матице српске, Нови Сад 1921, 76-89.
9. *Војвођани о Војводини*, поводом десетогодишњице ослобођења и уједињења, Београд 1928.
10. *Говори и чланци*, том други, Јован Цвијић, Београд 1921.
11. *Građa o stvaranju jugoslovenske države I-II*, priredili Dragoslav Janković, Bogdan Krizman, Beograd 1964.
12. *Дневник др Георгија Летића (1872-1935) епископа темишварског (1903-1931) банатског (1931-1935) и администратора Карловачке митрополије*, приредили Гордана Петковић, Мирослав Николић, Срђан Ерцеган, Српски православни манастир Гргетег 2019.
13. *Дневник проте Стевана Михалчића*, приредио Драго Његован, Нови Сад 2000.
14. *Zapisi Dra Josipa Smodlake*, Zemun 2012.
15. *Записник темишварског Народног већа*, приредио Богумил Храбак, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 10, Нови Сад 1955, 76-88.
16. *Записници привремених органа власти у Новом Саду 1918-1919*, приредила Љиљана Дожих, Нови Сад 2018.
17. *Zapisnici sa sednica delegacije Kraljevine SHS na Mirovnoj konferenciji u Parizu 1919-1920*, priredili Bogdan Krizman i Bogumil Hrabak, Beograd 1960.
18. *Исповести*, Сретен Стојановић, приредила Дуња Симоновић Братић, Београд 2014.
19. *Како сам свој век провео*, успомене Мих. Полита –Десанчића, Београд 1925.
20. *Krfska konferencija: beleške sa sednica Vlade Kraljevine Srbije i predstavnika Jugoslovenskog odbora držanih na Krfu 1917. godine, na kojima je donesena Krfska deklaracija*, Beograd 1924.

21. *La question du Banat, de la Batchka et de la Baranya – Le Banat*, Jovan Cvijich, Jovan Radonich, Stanoje Stanojevic, Hilarion Zeremsky, Paris 1919.
22. *Мемоари. Солунски фронт. Србија, Балкан, Централна Европа 1918-1919*, Луј Франше д'Епере, приредила Вера Павловић, Нови Сад 2018.
23. *Моја биографија*, Ђорђе Лазаревић, приредили Гордана Ђилас и Драго Његован, Нови Сад 2013.
24. *Никола Пашић – Председнику владе: строго поверљиво, лично, Париз, 1919-1920: Пашићева писма са Конференције мира*, приредили Миладин Милошевић, Бора Димитријевић, Зајечар 2005.
25. *О српском питању*, Светозар Милетић, избор и предговор Чедомир Попов, Нови Сад 2001.
26. *Присаједињење Срема, Баната, Бачке и Барање Србији 1918. Документи и прилози*, приредио Драго Његован, Нови Сад 1993.
27. *Ратни дневник 1918-1919*, Душан Додић, приредили Душко Грбовић, Јелена Вукчевић, Јагодина-Трстеник 2018.
28. *Ратни дневници 1912-1918*, Милорад Марковић, приредио Миодраг Ђорђевић, Београд 1977.
29. *Са бојних поља 1912-1918, Успомене на велике битке и бојеве навојне подвиге, јуначка дела и светла пожртвовања као и на ратне епизоде и интересантне догађаје, (рукописи генерала)*, Никола Цоловић, приредили Агим Јанузи и Велибор Тодоров, Зајечар 2016.
30. *Сећања Даке Поповића*, приредио Предраг М. Вајагић, Нови Сад, Бачка Паланка 2019.
31. *Социјалистички покрет у Војводини 1890-1919 : документи*, Нови Сад 1953.
32. *Споменица ослобођења Војводине 1918*, Нови Сад 1929.
33. *Споменица ослобођења Војводине 1918*, друго издање, Нови Сад 2017.
34. *Срби у румунском Банату, историјски, бројни, економско-привредни преглед 1940. године*, Слободан Костић, Темишвар 1940.
35. *Српска православна митрополија карловачка по подацима од 1905*, Мата Косовац, Сремски Карловци 1910.
36. *Српска црква и школа у Румунији 1930. године*, Слободан Костић, Темишвар 1931.

37. *Статистички преглед Православне српске епархије темишварске за 1932. годину*, Слободан Костић, Темишвар 1932.
38. *Стенографске белешке Привременог народног представништва Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд 1920.
39. *The Banat and the Serbo-Roumanian frontier problem*, Jovan Radonitch, Paris 1919.
40. *Уговор о миру са Угарском потписан у Тријанону 4. јуна 1920*, Београд 1920.
41. *Шематизам православне Српске епархије темишварске у краљевини Румунији за 1924. годину*, Слободан Костић, Тимшоара 1925.
42. Čulinović, Ferdo, *Dokumenti o Jugoslaviji*, Zagreb 1968.

књиге:

1. Вајић, Слободан, *Марке издате у Темишвару и време српске управе 1919. године*, Београд 1998.
2. Вјелажас, Миле, *Војска Краљевине SHS 1918-1921*, Београд 1988.
3. Вјелажас, Миле, *Generali i admirali Краљевине Југославије 1918-1941*, Београд 2004.
4. Бјелајац, Миле, *Дипломатија и војска: Србија и Југославија 1901-1999*, Београд 2010.
5. Брусин, Милојко, *Наша разграничења са суседима 1919-1920*, Нови Сад 1998.
6. Бранковић, Лукијан Тривунов, *Слике без маите*, Нови Сад 1931.
7. Бугарски, Стеван, *Завичајна књижевност Срба из Румуније 1918-1947*, Темишвар 2007.
8. Бугарски, Стеван, Степанов Љубомир, *Историјски и културни споменици Срба у румунском Банату*, Темишвар 2008.
9. Бугарски, Стеван, *Политичке партије Срба у Румунији 1918-1938*, Темишвар 2008.
10. Бугарски, Стеван, Степанов Љубомир, *Срби у Темишвару – Град*, Темишвар 2011.
11. Бугарски, Стеван, Степанов, Љубомир, *Срби у Темишвару – Мехала*, Темишвар 2008.
12. Бугарски, Стеван, *Српска периодика на тлу данашње Румуније*, Нови Сад 2014.
13. Бугарски, Стеван, *Српско православље у Румунији*, Темишвар – Београд –Нови Сад 1995.

14. Vanku, Milan, *Mala Antanta 1920-1938*, Titovo Užice 1969.
15. Васиљевић, Стеван, *Знаменити Сомборци*, Нови Сад 1989.
16. Vinaver, Vuk, *Jugoslavija i Mađarska 1918-1933*, Београд 1971.
17. Гајић, Дејан, *Генерални штрајк 1919*, Београд 1959.
18. Дејанац, Душан, *На мртвој стражи српства: Светозар Милетић и Срби из Румуније*, Кикинда 2014.
19. Драговић, Вук, *Српска штампана између два рата*, основа за библиографију српске периодике 1915-1945, Београд 1956.
20. Dudaş, Vasile, *Banatul în anii primei mari conflagrații mondiale*, Timișoara 2014.
21. Екмечић, Милорад, *Ратни циљеви Србије 1914*, Београд 1973.
22. Живковић, Мирко, *Сведочанства о српско (југословенско)-румунским културним и књижевним односима*, Букурешт, 1976.
23. Живојнов, Драгослав, Живојнов, Милорад, Стојимиров, Ранко, *Иланца: документи и казивања*, Београд 2010.
24. Илић, Сава, *Српски хорови у Банату: прилог хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868-1944)*, Букурешт 1978.
25. Јанјетовић, Зоран, *Deca careva, pastorčad kraljeva*, Београд 2005.
26. Јанјетовић, Зоран, *Немци и Војводини*, Београд, 2009.
27. Касаш, Јована, *Улога садашње општине Нови Бечеј у процесу присаједињења Баната Краљевини Србији*, Нови Бечеј 2018.
28. Каћавенда, Петар, *Немци у Југославији 1918-1945*, Београд 1991.
29. Кесић, Данило, *Revolucionarni radnički pokret u Vojvodini 1917-1921*, Novi Sad 1972.
30. Кесић, Данило, *Sindikalni pokret železničkih radnika u Vojvodini 1918-1921*, Novi Sad 1969.
31. Кириловић, Димитрије, *Помађаривање у бившој Угарској*, Нови Сад 1959.
32. Клицин, Мита, *Кратка историја српског Елзаса од VI до XX века*, Београд 1919.
33. Костић, Слободан, *Звона Православне српске цркве у Темишвару-Мехали. Прилог монографији Православне српске парохије мехалске*, Тимишоара 1924.
34. Крестић, Василије Ђ, *Историја српске штампе у Угарској 1791-1914*, Нови Сад, 1980.
35. Marin, William, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, Temeswar 1980.

36. Марковић, Саша, *Политичка биографија Јована Јоце Лалошевића*, Сомбор 2011.
37. Méliusz, József, *Város a ködben*, Budapest, 1982.
38. Mesaroš, Šandor, *Положај Мађара у Војводини 1918-1929*, Нови Сад 1981.
39. Милићевић, Милић, Поповић, Љубодраг, *војске кнежевине и краљевине Србије*, Београд 2003.
40. Милутиновић, Коста, *Војводина и стварање Југославије*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 83-93.
41. Микавица, Дејан, *Михаило Полит Десанчић*, Едиција Пречански Срби до слома Аустроугарске, књ. 2, Нови Сад 2016.
42. Микавица, Дејан, *Политичка идеологија Светозара Милетића*, Нови Сад 2006.
43. Микавица, Дејан, *Српско питање на Угарском сабору 1960-1918*, Нови Сад 2011.
44. Мицић, Милан, *Невидљива Сеоба, улога Срба из Румуније у колонизацији југословенског Баната 1920-1941*, Темишвар 2016.
45. Milenković, Toma, *Radnički pokret u Vojvodini 1918-1920*, Beograd 1968.
46. Mitrović, Andrej, *Razraničenje Jugoslavije sa Mađarskom i Rumunijom 1919-1920*, Novi Sad 1975.
47. Мунђан, Иво, *Наше горе лист, Српски писци у Румунији*, Темишвар 2010.
48. Пекић, Петар, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, Subotica 1939.
49. Петровић, Илија, *Војводина српска 1918*, Нови Сад 1996.
50. Печикан, Овидију, *Историја Румуна*, Београд 2015.
51. Попи, Gligor, *Jugoslovensko-rumunski odnosi 1918-1941*, Vršac 1984.
52. Попов, Дејан, *Мешовити хор Православне српске саборне цркве у Темишвару 1997-2017*, Темишвар 2017.
53. Попов, Душан, *Српска штампа у Војводини 1918-1941*, Нови Сад 1983.
54. Ракић, Лазар, *Радикална странка у Војводини 1902-1919*, Нови Сад 1983.
55. Сабљић, Душан, *Српско школство у Румунији 1919-1989*, према ауторовом рукопису саставио, допунио и приредио за штампу Стеван Бугарски, Темишвар 1996.
56. Слијепчевић, Ђоко, *Историја Српске православне цркве*, књ. 2, Београд 1991.
57. *Србија 1918. године и стварање југословенске државе* (зборник радова), Београд 1989.

58. Степанов, Љубомир, *Милан Николић (1888-1969), Живот и дело*, Темишвар 2003.
59. *The Banat of Timișoara, A European Melting Pot*, Victor Neumann (editor), London 2019.
60. Хорват, Александар, *Барања 1918-1922*, Нови Сад 2013.
61. Церовић, Љубивоје, *Знаменити Срби у румунским земљама*, Нови Сад 1993.
62. Церовић, Љубивоје, *Срби у Румунији, од раног средњег века до данашњег времена*, Нови Сад 1997.
63. Црњански, Милош, *О Банату и о Банаћанима*, Нови Сад 1989.
64. *Црњански у Темишвару* (зборник радова), Темишвар 2014.
65. Šijački, Ljubica, *Privreda Banata između dva svetska rata*, Novi Sad 1987.

студије и чланци:

1. Acigan, Ljubica, *Srpsko autonomno školstvo i prosvetno zakonodavstvo u Habzburškoj monarhiji u periodu od 1860. do 1918. godine*, Pedagoška stvarnost 1-3, Novi Sad 1985, 223-227.
2. Бешлин, Бранко, *Немци у Банату, Банат кроз векове слојеви култура Баната* (зборник радова), Београд 2010, 621-645.
3. Бјелајац, Миле, *Од Солуна до Ријеке и Целовца, војни и политички значај операција српске војске септембар 1918 – јуни 1919*, Југословенски историјски часопис, бр. 1, Београд 1997, 77-89.
4. Бјелица, Слободан, *Питање Баната на Париској мировној конференцији 1919-1920*, Темишварски зборник 11, Нови Сад 2019, 121-129.
5. Бјелица, Слободан, *Српско-румунски спор око Баната у Првом светском рату*, Зборник радова међународног научног скупа „Православни свет и Први светски рат“, Београд 2015, 475-488.
6. Vjelica, Slobodan, *The Partition of the Banat in 1918-19, The Serbian Historiographical Perspective*, in: Victor Neumann (editor), *The Banat of Timișoara, A European Melting Pot*, London 2019, 349-364.

7. Bogetić-Ćirić, Ljubinka, *Stavovi i držanje prvaka Srpske narodne radikalske stranke u Vojvodini u vreme prvog svetskog rata*, Institut za savremenu istoriju, Istorija XX veka, Zbornik radova XII, Beograd 1972.
8. Божић, Никола, *Војни разлози за продужење савезничке офанзиве преко Дрине, Саве и Дунава у новембру 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918 (зборник радова), Нови Сад 1993, 95-112.
9. Бугарски, Стеван, *Елита са данашње територије Румуније у Великом рату*, Елите у Великом рату (зборник радова), Нови Сад 2017, 144-157.
10. Бугарски, Стеван, *Милош Црњански као личност*, Црњански у Темишвару (зборник радова), Темишвар, 2014, 15-18.
11. Бугарски, Стеван, *Правни положај Православне српске епархије темишварске, Банат кроз векове слојеви култура Баната* (зборник радова), Београд 2010, 839-860.
12. Бугарски, Стеван, *Правни положај Православне српске епархије темишварске*, Темишварски зборник, бр. 6, Нови Сад, 2011, 7-22.
13. Бугарски, Стеван, *Срби у Темишвару*, Теме, часопис за друштвене науке, бр. 2, Ниш април – јун 2004, 765-778.
14. Vanku, Milan, *Jugoslovensko-Rumunski kulturni odnosi u okviru saveza Male antante*, Radovi simpozijuma o srpsko (jugoslovensko) – rumunskim odnosima, Pančevo 1971, 431-440.
15. Вук, Винавер, *Мађарска и њени суседи после првог светског рата*, Зборник за друштвене науке бр. 51, Нови Сад 1968, 173-177.
16. Гаћеша, Никола, *Демографске и социјалне прилике у време присаједињења Војводине Краљевини Србији 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 49-57.
17. Гаћеша, Никола, *Прилог проучавању насељавања Срба оптаната из Румуније у Југославију између два светска рата*, Темишварски зборник, бр. 1, Нови Сад 1994, 107-118.
18. Глигоријевић, Бранислав, *Унутрашње (административне) границе Југославије између два светска рата 1918-1941*, Историја XX века, бр. 1-2, Београд 1922, 27-34.

19. Граховац, Спасоје, *Српска књижевност у Банату*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 349-378.
20. Грубић, Рајка, *Пољопривреда Баната до средине XX века*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 905-927.
21. Дробњак, Милутин, *О француској војсци и њеним умрлим војницима у Новом Саду 1918-1919*, Новембарски дани у Новом Саду 1918. (зборник радова), Нови Сад, 2012, 137-146.)
22. Dudaş, Vasile, *The Banat and Romania at the end of the First World War*, in: Victor Neuman (editor), *The Banat of Timișoara, A European Melting Pot*, London 2019, 333-347.
23. Ђерић, Зоран, *Сенке Милоша Црњанског – Темешвар, или сенке вароши*, Свеске: часопис за књижевност уметност и културу, бр. 16, Панчево, јун 1993, 86-91.
24. Живојиновић, Драгољуб Р., *Банат у преговорима Савезника и Румуније 1914-1916. године*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 247-268.
25. Здравковић, Љубица, *Душан Додић, ослободилац Јагодине – ратни дневник*, Корени: часопис за историографију и архивистику Историјског архива Јагодине, бр. 1, Јагодина 2003, 201-234.
26. Јудин, Љубомирка, *О раду народне управе за Банат, Бачку и Барању 1918-1919*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 51, Нови Сад 1968, 5-35.
27. Калафатовић, Данило, *Наша примирја у 1918. години*, Српски књижевни гласник, књ. 10, бр. 7, Београд 1923, 511-525.
28. Касаш, Јована, *Димитрије Мита Клицин (1869-1943) српски национални делатник*, Војвођански простор у контексту европске историје (зборник радова), Нови Сад 2014, 375-386.
29. Касаш, Јована, *„Живели, соколови моји!” – Улазак војске Краљевине Србије у Темешвар*, Темешварски зборник, бр. 11, Нови Сад 2019, 69-87.
30. Касаш, Јована, *Културни живот Срба у Темешвару за време српске власти након Великог рата*, Култура Републике Србије и Срба у Румунији (зборник радова), Београд 2020, 36-59.

31. Касаш, Јована, *Прилике у Темишвару крајем 1918. године и један непознати документ темишварских Срба*, Истраживања, бр. 24, Нови Сад 2013, 391-400.
32. Касаш, Јована, *Самоопредељење темишварских Срба да се присаједиње Краљевству Срба, Хрвата и Словенаца*, Култура: часопис за теорију и социологију културе и културну политику, бр. 159, Београд 2018, 37-50.
33. Касаш, Јована А., *Свакодневни живот Срба у Темишвару пре и након завршетка Првог светског рата*, Исходишта, бр. 6, Темишвар-Ниш 2020, 63-72.
34. Касаш, Јована, *Срби у Темишвару као грађани првог реда: свакодневни живот*, Attendite: Гласник Историјског архива у Кикинди, бр. 15, Кикинда 2018, 91-102.
35. Касаш, Јована, „*Темишварски чвор*“: однос генерала Ђорђевића, др Рота и Народне управе за Банат, Бачку и Барању, Темишварски зборник, бр. 10, Нови Сад 2018, 7-27.
36. Касаш, Јована, *Улазак српске краљевске војске у Темишвар 17. новембра 1918. године*, Attendite: Гласник Историјског архива у Кикинди, бр. 14, Кикинда 2018, 177-190.
37. Кљаић, Љепосава, *Архимандрит Стефан Илкић 1875-1963*, Зборник Матице српске за историју, бр. 69-70, Нови Сад 2004, 285-290.
38. Ковачек, Божидар, *Трагом српског позоришног живота у Темишвару*, Темишварски зборник бр. 1, Нови Сад 1994, 173-179.
39. Кочић, Драгољуб, *Продор српске војске у Банат и отпор Румуна*, Србија 1918. године и стварање југословенске државе (зборник радова), Београд 1989, 323-334.
40. Кризман, Богдан, *Београдско примирје од 13. новембра 1918*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 46, Нови Сад 1967, 111-134.
41. Krizman, Bogdan, *Diplomatska prepiska predstavnika Kraljevine SHS na Pariškoj mirovnoj konferenciji (15. I 1919-20. VI 1919.)*, Glasnik Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine knj. II, Sarajevo 1962, 335-392.
42. Krizman, Bogdan, *Nekoliko podataka o stvaranju Jugoslavije*, Arhivist, sv. 1, Beograd 1955, 24-37.
43. Кризман, Богдан, *Питање граница Војводине на Паршкој мировној конференцији 1919. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 24, Нови Сад 1959, 31-72.

44. Krizman, Bogdan, *Srpska Vrhovna komada u danima raspada Austro-Ugarske 1918*, Historijski zbornik XIV, Zagreb 1961, 167-216.
45. Кркљуш, Љубомирка, *Војводина у време присаједињења Краљевини Србији 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 13-24.
46. Лебл, Арпад, *Василе Голдши и национално питање ердељско-банатских Румуна (1885-1918)*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 53, Нови Сад 1969, 111-126.
47. Лебл, Арпад, *Класне борбе у Војводини и револуционарне везе Војводине са Мађарском 1918-1919*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 22, Нови Сад 1959, 25-70.
48. Lebl, Arpad, *Neka Narodna veća u Banatu – Novembar 1918*, Naučni skup „Oktobarska revolucija i narodi Jugoslavije“ povodom 50-godišnjice Velike oktobarske socijalističke revolucije, štampano kao rukopis za učesnike skupa, Beograd – Kotor 1967.
49. Марков, Зоран, *Војска Краљевине Србије у сеоском општинама Тамиш-Торонталске жупаније румунског дела Баната 1918-1919. Подаци из музејско-историјског фонда „Николаје Илијешу“*, Темишварски зборник, бр. 10, Нови Сад 2018, 131-166.
50. Марков, Зоран, *Крај Великога рата и разграничење у Банату у огледалу румунске историографије*, Темишварски зборник, бр. 11, Нови Сад 2019, 203-208.
51. Марков, Зоран, Николета Демиан, *Србин особењак у међуратном Темишвару: Франц Бранислав Мирчетић (1897-1983)*, Темишварски зборник, бр. 9, Нови Сад 2017, 107-125.
52. Матић, Војислав, *Барок у Банату*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 321-347.
53. Матицки, Миодраг, *Српска банатска периодика*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 379-411.
54. Месарош, Шандор, *Однос између мађарских народних већа и српских народних одбора у првој половини новембра 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 197-202.

55. Миленковић, Тома, *Банатска република и мађарски комесаријат у Банату (31. октобар 1918 – 20. фебруар 1919)*, Зборник Матице српске за историју, бр. 32, Нови Сад 1985, 99-142.
56. Милин, Миодраг, *Заједница и школа код банатских Срба у Румунији*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 893-903.
57. Milutinović, Kosta, *Vojvodina između Beograda i Zagreba 1918. godine*, Starine, br. 53, Zagreb 1966, 313-362.
58. Милутиновић, Коста, *Војводина и стварање Југославије*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 83-93.
59. Milutinović, Nikola, *Mađarska i Trijanonski ugovor*, Starine, br. 54, Zagreb 1969, 79-93.
60. Moscovici, Ionela, *Misiunea franceză de interpunere în Banat: martie - mai 1919*, Banatica, XXI, Reșița 2011, 361-378.)
61. Мошорински, Светозар, *Учешће у Банатској републици и у Комуни у Будимпешти 1919. године*, Зборник Матице српске за друштвене науке, бр. 22, Нови Сад 1959, 150-157.
62. Мракић Горан, *Банат, простор интернетичке хармоније – мит или истина?*, Темишварски зборник, бр. 9, Нови Сад 2017, 231-235.
63. Његован, Драго, *Српско-румунски односи и положај Румуна у Српском Банату од присаједињења Војводине Србији до Видовданског устава Краљевине СХС*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 269-280.
64. Neumann, Victor, *Timișoara between “Fictive Ethnicity” and “Ideal Nation” The Identity Profile during the Interwar Period*, Balcanica, XLIV, Beograd 2013, 391-412.
65. Опачић, Петар, *Слом Централних сила на балканском ратишту 1918. године. Пробој Солунског фронта*, Србија 1918. године и стварање југословенске државе (зборник радова), Београд 1989, 285-296.
66. Палић, Миленко, *Преглед административно теоријских промена у Војводини 1918-1941*, Зборник Матице српске за друштвене науке, св. 38, Нови Сад 1964, 125-162.
67. Панић, Божидар, *Српска војска у Новом Араду за време примирја 1918-1919*, Темишварски зборник, бр. 5, Нови Сад 2008, 51-75.

68. Пејин, Јован, *Банат у „Великом рату“ 1914-1918. године и ослободилачки напор*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 217-246.
69. Пејин, Јован, *Срби у Банату 1918. године у огледалу домаће штампе*, Србија 1918. године и стварање југословенске државе (зборник радова), Београд 1989, 187-195.
70. Пејин, Јован, *Штампа о Србима у Банату 1917. године*, Србија 1917. године (Зборник радова), Београд 1988, 95-102.
71. Петровић, Илија, *Српски добровољци из румунског Баната 1912-1918*, Темишварски зборник 4, Нови Сад 2006, 211-219.
72. Попи, Глигор, *Банатски Румуни 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 215-225.
73. Попов, Дејан, *Мање познати биографски подаци проте Ненада Барачког*, Протојереј Ненад Барачки, свештеник, мелограф и професор (зборник радова), Сомбор 2019, 41-49.
74. Попов, Дејан, Попов, Душан Ј, *Наћвала у току и непосредно после „Великог рата“*, Темишварски зборник 11, Нови Сад 2019, 137-151.
75. Попов, Дејан, *О Темишвару и темишварским Србима из времена Бранковог школовања (1841-1843)*, Радичевићи у Темишвару (зборник радова), Темишвар 2015, 89-102.
76. Попов, Дејан, Попов, Душан Ј, *Српска вероисповедна школа у Наћвали 1919-1946*, Темишварски зборник, бр. 9, Нови Сад 2017, 61-91.
77. Попов, Душан, *Расположење међу Србима у данашњем румунском делу Баната присаједињења Војводине Србији*, Темишварски зборник, бр. 2, Нови Сад 2000, 109-119.
78. Попов, Душан, *Родоначелник темишварско-новосадске породице, адвокат и политичар др Коста Хаџи*, Темишварски зборник, бр. 3, Нови Сад 2002, 219-228.
79. Попов, Душан, *Српска штампа у Румунији*, Темишварски зборник, бр. 1, Нови Сад 1994, 181-187.
80. Поповић, Милан Л., *Последњи дани Полита-Десанчића*, Летопис Матице српске, Нови Сад 1933, 112-120.
81. Савковић, Јован, *Д-р Георгије Летић: епископ банатски*, Летопис Матице српске, Нови Сад новембар-децембар 1935, 206-210.

82. Степанов, Љубомир, *Први српско-румунски речник*, Темишварски зборник, бр. 2, Нови Сад 2000, 127-136.
83. Ујес, Алојз, *О позоришном стварању на тлу Баната 1718-1918*, Банат кроз векове слојеви култура Баната (зборник радова), Београд 2010, 436-515.
84. Хорват, Александар, *Милан Кашанин у времену стварања Југославије*, Војвођански простор у контексту европске историје (зборник радова), Нови Сад 2014, 463-480.
85. Хорват, Александар, *Значај Печујских рудника у политици Краљевине СХС 1918-1921*, Истраживања, бр. 24, Нови Сад 2013, 373-389.
86. Ћурушкин, Миодраг О., *Културно-уметничка друштва српске мањине из Румуније у међуратном периоду*, Исходишта, бр. 5, Темишвар-Ниш, 2019, 493-497.
87. Ћурушкин, Миодраг, *Придобивање Румуније на страни Антанте – циљ дипломатије Краљевине Србије (15/28. јул 1914-4./17. август 1916.)*, Темишварски зборник, бр. 7, Нови Сад 2014, 9-41.
88. Hrabak, Bogumil, *Autonomizam u Vojvodini 1919-1928. kao reakcija na finansijsko iscrpljivanje i političko zapostavljanje pokrajine*, Godišnjak Društva istoričara Vojvodine, Novi Sad 1984, 69-112.
89. Hrabak, Bogumil, *Veliki politički štrajk u Vojvodini i na ugarskoj teritoriji pod okupacijom srpske vojske 21-22. februara 1919. godine*, Zbornik Historijskog instituta, Slavonski Brod 1965, 301-346.
90. Hrabak, Bogumil, *Logoši, zeleni kadar i zbivanja pri prevratu u Vojvodini 1918*, Istraživanja, br. 8, Novi Sad 1979, 113-136.
91. Храбак, Богумил, *Словени у Војводини у данима ослобођења, новембра 1918. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 59-74.
92. Церовић, Љубивоје, *Срби на тлу данашње Румуније од раног средњег века до Париске мировне конференције*, Темишварски зборник, бр. 1, Нови Сад 1994, 39-51.
93. Церовић, Љубивоје, *Срби у Темишварском Банату на историјском раскршћу 1918-1919. године*, Присаједињење Војводине Краљевини Србији 1918. (зборник радова), Нови Сад 1993, 113-133.

штампа:

Банатски гласник, Велики Бечкерек (1918, 1919)

Банаћаин, Вршац (1922, 1923)

Bulletin d'informations roumaines, Paris (1919)

Војводина, Вршац (1919)

Време, Београд (1925, 1928)

Вршачки весник, Вршац (1919)

Гласник, Темишвар (1921, 1922, 1923, 1924, 1925, 1930, 1931)

Гласник Адвокатске коморе Војводине (1959, 1971)

Живот, Темишвар (1936)

Епоха, Београд (1919)

Застава, Нови Сад (1919, 1920, 1925)

Званичне новине за Банат, Бачку и Барању, Нови Сад (1919)

Јединство, Нови Сад (1919, 1920, 1921)

Културно-привредни преглед Дунавске бановине, Нови Сад (1940)

Нова зора, Вршац (1919, 1920, 1921)

Панчевац, Панчево (1919)

Политика, Београд (1919, 1920, 1921)

Правда, Београд (1918, 1919)

Слобода, Нови Сад (1918, 1919)

Слога, Темишвар, Велики Бечкерек (1918, 1919, 1920, 1921)

Службене новине краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, Београд (1919)

Српски гласник, Велика Кикинда (1919, 1920)

Српски лист, Нови Сад (1918, 1919)

Темишварски Весник, Темишвар (1933, 1934)